

K. MARX - F. ENGELS

DELA

Karl Marx
Friedrich Engels

Karl Marx
Friedrich Engels

Dela
Drugi tom

Urednik

dr Predrag Vranicki

**Institut
za izučavanje
radničkog pokreta**

**Prosveta
izdavačko preduzeće**

KARL
MARX
FRIEDRICH
ENGELS

DELA
TOM 2

BEOGRAD 1968

PREDGOVOR

;

Friedrich Engels je bio, kao i Karl Marx, ne samo građanin Pruske i njenog najrazvijenijeg dijela—Rajnske provincije, koja je doživjela najradikalnije promjene za vrijeme Napoléona, nego je i s obzirom na vremensko razdoblje Marxov vršnjak.

Engels je rođen 28. novembra 1820. godine u Barmenu, dakle dvije godine nakon Marxova rođenja, tako da u svom mladenaštvu doživljava uglavnom iste političke i idejne utjecaje. Ali je među njima postojala znatna razlika s obzirom na prilike u obitelji. Dok je Marxov otac bio pravnik, čovjek naprednih pogleda, oduševljen idejama francuskog prosvjetiteljstva, Engelsov otac je bio vlasnik tvornice, uskih idejnih vidika i religiozan. Odgojen, tako, u religioznom duhu, Engels se u svojim mladim godinama morao boriti za ono što je Marx već bio ponio s liberalnim odgojem iz svog doma. Zato se i određena kulturna situacija u Njemačkoj, barem u tom njihovom ranom periodu, drukčije odražava kod Engelsa nego kod Marxa.

Taj rani period u njihovom duhovnom razvitku pada krajem tridesetih godina. Tada Engels izlazi iz gimnazije u Elberfeldu (1837) te polovinom 1838. godine odlazi u Bremen. Ovaj period karakterizira sve oštrija suprotnost interesa njemačke građanske klase i reakcionarnog feudalno - apsolutističkog sistema u Njemačkoj. Njemačka buržoazija je svoja antifeudalna raspoloženja izrazila već nekoliko puta do tog vremena u raznim političkim manifestacijama (u Vartburgu 1817. i Hambahu 1832), ali je pruski vojničko - policijski režim tada još lako izlazio na kraj s tim političkim raspoloženjima i manifestacijama.

Međutim, stanje na kulturnom polju bilo je mnogo uzburkanije i življe. Dvije dominantne progresivne struje na tom području davale su značajan pečat tom razdoblju u kulturnoj historiji Njemačke: Hegelova i posthegelovska filozofija i Mlada Njemačka — literarni pokret koji je bio pod snažnim utjecajem Ludwiga Börnea i Heinricha Heinea. I jedna i druga struja bile su izrazit proizvod napredne, demokratski i često republikanski nastrojene njemačke građanske klase, te nije čudno da se mladi i talentirani Engels, došavši u liberalniju bremensku sredinu, odmah zainteresirao za ova zbivanja.

Otac Friedricha Engelsa poslao je sina u Bremen k svome prijatelju Heinrichu Leupoldu, saksonskom konzulu i šefu izvozničke firme Leupold. Jedan dio vremena mladi je Engels provodio za pisačim stolom vježbajući se u trgovačkim poslovima. Ostalo vrijeme provodi

u društvu, posjećivanju koncerata i kazališta, ali i u čitanju mnogo čega što je u njegovu rodnom mjestu, Barmenu, bilo zabranjeno. Talentiran i intelektualno veoma znatiželjan, ovladao je mnogim područjima znanosti i umjetnosti i svim glavnim svjetskim jezicima. Ali, kao pravo dijete Rajnske oblasti, bio je i vedre naravi, koja je dolazila do izražaja u raznim mladićkim zabavama, konjičkom sportu, mačevanju itd. Iz toga razdoblja, iz 1838. godine, potiču njegova pisma sestri Mariji, koju je od svih sestara najviše volio. Ta pisma, puna duha i izvanrednih zapažanja, dragocjeni su dokumenti za upoznavanje svakodnevnog života Engelsova. U septembru 1838. godine objavio je, također, u listu »Bremisches Conversationsblatt« i svoj prvi štampani rad, pjesmu *Die Beduinen*, u kojoj blago ironizira sentimentalnu i malogradanskim duhom prožetu dramaturgiju Augusta Kotzebua i njemu suprotstavlja Friedricha Schillera kao »dobar princip za naš teatar«.

Živog i znatiželjnog duha, odgajan i na velikim humanističkim tradicijama njemačke klasične literature, Engels se brzo uklopio u progresivna strujanja svoga vremena i žudno upijao sve ono što je nosilo dah novog i slobodoumnog. Te njegove osobine, kao i pošten mladički odnos prema stvarnosti i istini najbolje se ogledaju u njegovom prvom članku objavljenom u časopisu koji je uređivao Karl Gutzkow »Telegraph für Deutschland« marta i aprila 1839. godine pod naslovom *Pisma iz Vupertala*. Opisujući teško stanje radnika u svom rodnom kraju, dolini rijeke Vuper, kritizirajući razne pojave kao uzroke teške situacije radnika i opskurantizam pijetista i kršćanskih mistika, Engels je već nagovještavao budućeg pisca poznatog djela o radničkoj klasi Engleske.

Utjecaj Mlade Njemačke i mladohegelovske filozofije, kao i unutrašnje krize koje Engels proživljava, najjasnije se vide iz Engelsovih pisama njegovim prijateljima braći Friedrichu i Wilhelmu Graeberu i iz članaka koje ponajviše objavljuje u »Telegraphu«, čiji je urednik, K. Gutzkow, bio glavni predstavnik i najpoznatija ličnost Mlade Njemačke.

Već u Engelsovom pismu Friedrichu Graeberu od 8-9. aprila 1839. godine vidimo da se Engels zanosi francuskom julskom revolucijom (od 1830), da se oduševljava Heineom i Börneom i idejama o konstitucionalizmu, emancipaciji Jevreja, o ukidanju svake religiozne prisile, aristokracije itd. Upravo iz pisama braći Graeber iz tog razdoblja najbolje se može pratiti misaoni i duhovni razvoj devetnaestogodišnjeg Engelsa. Prijemčiv za probleme vremena, on nije mogao da se ne interesira ne samo za novi literarni pokret već i za značajne filozofske raspre, naročito na području kritike religije. Oštre kontroverze koje je izazvao David F. Strauß svojim djelom *Život Isusov* (1835-1836), napad Heinricha Leoa na mladohegelovce i Wolfganga Menzela na mladonjemački literarni pokret—Engels strasno prati i staje na stranu Strauša i mladonijemaca. Tako počinju njegove prve dublje sumnje u dotadašnja religiozna uvjerenja. »Hoću sasvim otvoreno da ti izjavim«,

piše on F. Graeberu 15. juna 1839. godine, »da sam sada došao dotle da smatram za božansko samo ono učenje koje se može održati pred umom. Tko nam daje pravo da vjerujemo *Bibliji* naslijepo? Samo autoritet onih koji su to činili prije nas...« Uzimajući u ovom pismu u odbranu velike ličnosti kao što su Spinoza, Kant, Börne, Strauß i dajući izraza svom dubokom proživljavanju problema koji su ga zao-kupljali, Engels piše F. Graeberu: »Nadam se da ti o meni predobro misliš da bi tome pripisao drsku sumnjičavost i hvalisavost; ja znam da se ovim izlažem najvećim neprijatnostima, ali ono što mi se uvjerljivo nameće ne mogu potisnuti, koliko god bih to rado učinio. Ako sam govoreći ovako oštro možda povrijedio tvoja uvjerenja, od srca te molim da mi oprostiš; govorio sam samo onako kako mislim i kako mi se nameće. Kod mene je slično kao i kod Gutzkova; ako se netko oholo odnosi prema pozitivnom kršćanstvu, tada branim to učenje, koje proizlazi iz najdublje potrebe čovječje prirode, iz težnje za oprostom grijeha pomoću božje milosti, a gdje dolazi do toga da treba braniti slobodu uma, tu protestiram protiv svake prisile.—Nadam se da ću doživjeti radikalnu promjenu u religioznoj svijesti svijeta;—kad bih tek ja sam bio načisto! Ali to će već doći, samo ako budem imao vremena da se razvijam mirno i nesmetano.

Čovjek je rođen slobodan, on je slobodan!«

Te Engelsove unutrašnje krize, lutanja, traženja, borba za nove spoznaje i odlučnost da ide do krajnjih granica racionalnog uvida u stvari, uočljivi su i iz drugih njegovih pisama braći Graeber iz tog perioda. Iz pisma F. Graeberu od 27. jula 1839. godine vidimo da svojevrsna kritika kršćanske dogmatike koju je dao Friedrich Schleiermacher ostavlja traga kod Engelsa i da je »religija srca« naročito konvenirala njegovim kritičkim sumnjama. »Religija je stvar srca«, pisao je Engels u tom pismu, »i tko ima srca, taj može biti pobožan; ali čija pobožnost ima korijen u razumu ili umu, taj nema nikakve pobožnosti.«

Sasvim je razumljivo što je Engels već odlučno stao na stranu onih koji su svojim idejama otvarali nove vidike i zalagali se za slobodnije i humanije odnose i zbog toga bili proganjani. Iz pomenutih Engelsovih pisama i kasnijih članaka očiti su njegov republikanizam i njegova liberalno - demokratska uvjerenja.

Od jula do oktobra 1839. godine Engels je nastavio da ozbiljno proučava navedene probleme, a naročito Straußove spise. Rezultat tog njegovog studija bio je napuštanje ranijih uvjerenja i sve kritičkiji odnos prema kršćanskim spisima i vjerovanjima. U pismu W. Graeberu od 8. oktobra 1839. godine Engels izjavljuje da je postao štrausovac, da je za njega Strauß genij koji je kaos evanđelja »iznio na danje svjetlo« tj. objasnio ih. A iz pisma od 13 - 20. novembra iste godine W. Graeberu doznajemo ne samo da se Engels bavi planom da napiše drugi dio *Fausta* i da šalje zabranjene političke knjige u Prusku, nego da je njegov razvoj došao do te tačke da postane hegelovac. Strauß mu je,

piše o sebi Engels, »osvijetlio Hegela«, a Hegelova *Filozofija historije* mu je »kao iz duše pisana.«

Od tog mjeseca počinje i Engelsova redovita suradnja u časopisu »Telegraph für Deutschland« i u nekim drugim časopisima. On piše o literarnim temama, o pojedinim njemačkim književnicima, putopise itd., ali se u mnogim od tih njegovih napisa pojavljuju već navedeni problemi i njegovi stavovi prema njima.

Za pomenutim *Pismima iz Vupertala* slijede dopisi *Otvoreno pismo dr Runkelu* (maj 1839), *Iz Elberfelda*, članak o njemačkim pučkim knjigama (novembar 1839), pa serija članaka—o Karlu Becku, Augustu Platenu, Joelu Jacobyju, Anastasiusu Grünu itd. Nešto kasnije, od jula 1840. godine, Engels počinje surađivati u štutgartskom listu »Morgenblatt für gebildete Leser«, izvještavajući o životu i događajima u Bremenu.

Kraj 1839. i početak 1840. godine označava period već definitivnog Engelsovog prelaska na mladohegelizam. »Preko Strauša«, pisao je F. Graeberu u pismu koje nosi više datuma od 9. decembra 1839. do 5. februara 1840. godine, »došao sam na striktni put hegelizma«. Dalje kaže da neće biti »tako okorio hegelovac« kao desni hegelovci, ali da mora »preuzeti mnogo čega značajnog iz tog kolosalnog sistema«. Tako se on pridružuje »modernim panteistima«, kako su Hegelovi protivnici nazivali njegove radikalne pristalice—mladohegelovce. U istom pismu dolaze ponovno do snažnog izražaja i njegova antimonarhistička i antiapsolutistička uvjerenja.

Godinu 1840. Engels, tako, provodi u Bremenu, učestvujući u svim važnijim kulturnim manifestacijama u ovom gradu, izvještavajući o njima i pišući spomenute i mnoge druge članke, koje objavljujemo u ovom tomu prvi put na našem jeziku. Najznačajniji članak iz tog razdoblja svakako je *Ernst Moritz Arndt*, koji je izišao u januaru 1841. godine u časopisu »Telegraph für Deutschland«. Iako je imao tek dvadeset godina, Engels je pokazao veliku zrelost i širinu u ocjenjivanju književnika Arndta i historijskih događaja iz perioda oslobodilačkih ratova.

Što se tiče oslobodilačkog rata, Engels smatra da ono što se u njemu ispoljilo kao najvažnije nije toliko zbacivanje tuđinske, Napoléonove vlasti, već činjenica da je njemački narod istupio »u jednom času kao izvor državne moći, kao suvereni narod...« Ali Engels ne podliježe uskogrudnom nacionalizmu, nego priznaje sve tekovine koje je Napoléon ostvario: »emancipaciju Jevreja, porotničke sudove, zdravo privatno pravo umjesto pandektâ...« itd. Engelsovo raspoloženje i širinu pogleda možda najbolje karakterizira njegova misao koju je izrazio u istom članku da »razvoj čovječanstva stoji iznad razvoja nacija«. Ovo njegovo shvaćanje bilo je jedna od pretpostavki kasnijeg njegovog komunističkog internacionalizma.

Krajem marta 1841. godine Engels se vraća iz Bremena u Barmen, a odatle odlazi s ocem na putovanje u Švajcarsku i Italiju. Utiske s tog

putovanja iznio je u članku *Tamo - amo po Lombardiji*. U aprilu iste godine izlazi u »Telegraphu...« njegov napis *Immermannove »Uspomene«*, u kojem su naročito interesantne njegove riječi o omladini. Nova omladina je, po Engelsovim riječima, »prošla Hegelovu školu i nešto sjemenja iz suhe čahure [Hegelova] sistema divno se razvilo u mladalačkim prsima. A to uliva i najveće povjerenje u sadašnjost, učvršćuje u ubjedenju da njena sudbina ne zavisi... od filistarstva koje je, obično, svojstveno starosti, nego od plemenite, neukrotive vatre mladosti. Zato nas pustite da se borimo za slobodu dok smo mladi i puni snage; tko zna da li ćemo to moći kad nas sustigne starost!«.

Bližilo se vrijeme kad je trebalo da Engels udovolji vojnoj obavezi. Iz njegova pisma od 9. septembra 1841. godine koje je iz Barmena uputio sestri Mariji doznajemo da se on neposredno priprema za odlazak u Berlin. U oktobru on se već nalazi u Berlinu, gdje ostaje godinu dana na odsluženju vojnog roka kao artiljerac. U Berlinu su dva momenta bitno utjecala na Engelsov daljni misaoni razvoj. Jedan momenat je aktivnost mladohegelovaca na čelu s Brunom Bauerom. Svojom »filozofijom samosvijesti« mladohegelovci su doveli do krajnjih konsekvencija neke strane Hegelova sistema, a kritikom religije došli preko Straußove teorije mita do ateizma (B. Bauer, L. Feuerbach). Isticanjem samosvijesti kao demijurga historije, mladohegelovci su dobro uočili u predrevolucionarnom periodu Njemačke ulogu subjektivnog momenta, aktiviteta čovjeka, koji su, međutim, još tretirali na idealistički način. Time su se odupirali ontologizmu Hegelova sistema, po kojem je djelatnost pojedinca određena imanentnom logikom razvoja apsoluta. Ovo naglašavanje slobode samosvijesti, aktiviteta subjekta, izražavalo je na apstraktan način svijest čovjeka građanske klase o njegovoj historijskoj, revolucionarnoj misiji u rušenju feudalizma.

Engels je, kako smo vidjeli, i sam, vlastitim studijem filozofske problematike, došao do Hegela i mladohegelovskih pozicija. Zato je bilo sasvim prirodno što se odmah pridružio Bauerovom krugu, u kojem je i Marx proveo svoje studentske godine u Berlinu. Marxa, inače, nije zatekao u tom krugu, jer se on nakon završetka studija već bio vratio u rodni kraj i živo se angažirao u osnivanju »Rajnskih novina«.

Drugi momenat koji je Engelsa, već kao mladohegelovca, potakao da od proučavanja filozofskih pitanja prijede na aktivno učešće u njihovom rješavanju, da se uključi u borbu na filozofskom polju bila su predavanja Friedricha Schellinga koja je ovaj držao na Berlinskom univerzitetu. Iako mlađi od Hegela, Schelling se razvio ranije od njega i vrhunac svog filozofskog razvoja dostigao na prijelazu 18. u 19. stoljeće. Svojom filozofijom prirode i identiteta pozitivno je utjecao na Hegela u to vrijeme, ali ga je Hegel početkom 19. stoljeća prevazišao širinom i dubinom misli. Schelling je učinio značajan korak od Fichteova prema Hegelovu sistemu, ali je kasnije, kao i mnogi drugi romantičari, zapao u mistiku i religiozni iracionalizam. Njegova izlaganja »pozitivne

filozofije« u Minhenu koja je trebalo da bude protuteža Hegelovoj »negativnoj filozofiji« zapazila je pruska reakcija i on je zato bio pozvan u Berlin da se svojim autoritetom suprotstavi sve većem razmahu hegelizma.

Schellingova nekadašnja reputacija izazvala je veliko interesiranje intelektualaca u Berlinu i na njegova predavanja privukla i Hegelove pristaše, a i protivnike. Među njegovim slušaocima, osim spomenutog mladohegelovskog kruga, nalaze se i M. Bakunjin, J. Burckhardt i S. Kierkegaard. Međutim, sve naprednije mislioce, naročito mlade, Schelling je ne samo razočarao, nego izazvao i njihovo otvoreno negodovanje. Oni se nikako nisu mogli pomiriti s potcjenjivanjem njihovog velikog uzora—Hegela, niti sa kršćanskom mistikom Schellingove »pozitivne filozofije«. Teoretski ovu filozofiju su već odavno bili prevazišli Straufovi, Bauerovi i Feuerbachovi spisi. Dinamični i borbene Engels odmah piše članak *Schelling o Hegelu* za »Telegraph für Deutschland« (decembar 1841), a tokom 1842. godine objavljuje i dvije brošure: *Schelling i objavljene* i *Schelling—filozof u Kristu*. Ovi spisi su najvažniji Engelsovi mladenački radovi i jedini objavljeni filozofski dokumenti o Engelsovoj misli do 1843. godine. Iz njih doznajemo ne samo kakva je bila filozofska situacija u Njemačkoj nakon Hegela i koje su bile osnovne teze tadašnje Schellingove filozofije, nego i to da se Engels silno oduševljavao novom filozofijom samosvijesti i da je u odbrani te filozofije bio spreman na svaku borbu i na sve žrtve. Ideja samosvijesti je za Engelsa bila i sinonim slobode duha, što je značilo i slobode čovjeka, sinonim nove epohe koja će nastati na ruševinama ancien régime-a.

Ove Engelsove brošure su naišle na snažan odjek kod čitalaca koji su se interesirali za filozofske probleme, posebno za stanje filozofije u Njemačkoj. Tome je doprinijela i činjenica što se nije znalo ko je Friedrich Oswald pod kojim je imenom—pseudonimom Engels izdao ove brošure i kako je inače potpisivao svoje radove do kraja 1843. godine (vidi napomenu 23). Arnold Ruge je smatrao da autor ovih radova mora biti neki doktor filozofije, na što je Engels u pismu Rugeu ironično i samokritički odgovorio da je u filozofiji autodidakt i da treba još mnogo da radi na svojoj filozofskoj izobrazbi. Engelsov izvanredni i višestruki talenat došao je već tada do punog izražaja, kao i godinu i pol dana kasnije u njegovoj »genijalnoj skici« (Marx) za kritiku nacionalne (tj. političke) ekonomije.

Početkom oktobra 1842. godine Engels se vraća iz Berlina u rodni kraj, a u oktobru - novembru piše i članak o pruskom kralju Friedrichu Wilhelmu IV, koji je objavljen tek sredinom jula 1843. godine u zborniku »Dvadeset i jedan arak iz Švajcarske«, koji je izdao Georg Herwegh, a u kojem su objavljeni, uz Straufove i Bauerove priloge, i važni članci Mosesa Heša o »filozofiji djela« i o socijalizmu i komunizmu.

Na povratku iz Berlina Engels se zadržao u Kelnu, gdje se u redakciji »Rajnskih novina« upoznao s Mosesom Hešom. U jednom

pismu svom prijatelju Bertholdu Auerbachu Heß kaže da su njegovi, tj. Heßovi socijalistički i materijalistički pogledi ostavili snažan dojam na Engelsa.

Krajem novembra 1842. godine Engels napušta roditeljsku kuću i odlazi u Mančester da radi u predionici koja je bila u suvlasništvu njegova oca. Tada ponovo navraća u redakciju »Rajnskih novina« i prvi put se sreća s Marxom, o kojem je već mnogo čuo i u berlinskom krugu mladohegelovaca, što se vidi iz satirične poeme *Trijuf vjere*. Njihov susret je, izgleda, bio dosta hladan. Razloga za to bilo je dovoljno. Engels je tek došao iz kruga mladohegelovaca, a Marx je, kao urednik »Rajnskih novina«, već bio u oštroj sukobu s njima. Dok su mladohegelovci iz berlinskog kruga »Slobodnih« zamjerali Marxu smatrajući da se on spušta ispod filozofskog nivoa kada se bavi profanim problemima svakodnevnog života i ekonomskih odnosa, Marx je njima zamjerao zbog njihove hvalisavosti, pustopašnog ponašanja i ignoriranja stvarnosti, u kojoj se zapravo jedino moglo naći stvarno rješenje filozofskih problema. U sukobu koji je izbio između A. Rugea i G. Herwegha, s jedne strane, i berlinskog kruga »Slobodnih« s druge, Marx je stao na stranu prvih. Krajem novembra, dakle upravo u vrijeme Engelsova odlaska u Englesku i prolaska kroz Keln, taj sukob je poprimio najoštrije oblike. Naročito je informativno Marxovo pismo Rugeu od 30. novembra 1842. godine u kojem mu piše kako mnoge članke mladohegelovaca nije htio da objavi u »Rajnskim novinama«, jer su mu »drugovi slali hrpimice svjetskoprevratničke i misaono isprazne brbljarije u nemarnom stilu, pomiješane s nešto ateizma i komunizma (koji ta gospoda nisu nikada studirala)...« U drugom dijelu pisma Marx obavještava Rugea da je primio pismo od Eduarda Meyena, »kome je *trebanje*... omiljena kategorija, a u kojem se postavlja pitanje o mom odnosu 1. prema Vama i Herweghu, 2. prema »Slobodnima«, 3. o novom principu redakcije i stavu prema vladi. Ja sam odmah odgovorio i otvoreno naveo svoje gledište o nedostacima njihovih radova, koji slobodu nalaze više u nesputanoj, sankilotskoj i pri tome udobnoj formi, nego u *slobodnom*, tj. samostalnom i dubokom sadržaju. Zahtijevao sam da se pokaže manje maglovitog rezoniranja, veličajnih zvučnih fraza, samodopadnih taština, a više određenosti, više ulazjenja u konkretne prilike, više poznavanja stvari itd.«

Za Engelsa je boravak u Engleskoj bio isto toliko značajan koliko i za Marxa njegov boravak u Francuskoj godinu dana kasnije. Engleska je tada bila najrazvijenija evropska zemlja, s jasno određenom klasnom strukturom i formiranim partijama i sa prvim masovnim radničkim pokretom — čartizmom. Engels se odmah baca na studij engleske društvene situacije i ubrzo otkriva da je onu slobodu o kojoj je on razmišljao i pisao u Njemačkoj Engleska već ostvarila i da se nalazi pred novim socijalnim problemima, koji su Njemačku tek očekivali. Oslobođena buržoazija imala je već svoju suprotnost: porobljeni, osiromašeni i ugnjeteni proletarijat, klasu koja je na svojim leđima

iznijela industrijsku revoluciju i na čijem je potresnom siromaštvu izrasla najbogatija građanska klasa ondašnjeg svijeta.

Plemeniti, humani i istinoljubivi Engels, ujedno odgojen na najboljim tradicijama njemačke dijalektičke misli, ubrzo je sagledao suštinu situacije u Engleskoj. Tako se već iz njegovih prvih dopisa »Rajnskim novinama« vidi da on jasno zapaža da iza borbe partija u Engleskoj postoje stvarni konflikti materijalnih interesa. Od članka *Englesko shvaćanje unutarnjih kriza* (8. decembar 1842) preko članaka *Unutarnje krize* (9. decembar 1842), *Položaja radničke klase u Engleskoj* (25. decembar 1842) i *Zakoni o žitu* (27. decembar 1842) Engels se probijao prema materijalizmu i komunizmu.

Analizirajući tadašnju klasnu borbu engleskog proletarijata i buržoazije, zatim štrajk koji je izbio augusta 1842. godine, dakle neposredno prije njegova dolaska u Englesku, kao i čartističko nastojanje da se provede revolucija »zakonskim putem«, Engels zaključuje da je sve to, iako je bilo uzaludno, proletarijatu ipak u nečemu koristilo; naime, proletarijat je postao svjestan »da je nemoguće provesti revoluciju mirnim putem i da samo nasilan prevrat postojećih neprirodnih prilika, radikalno obaranje plemenitaške i industrijske aristokracije može poboljšati materijalni položaj proletarijata« (*Unutarnje krize*). U istom članku Engels zaključuje da revolucija u Engleskoj ne može imati samo politički, nego i socijalni karakter.

S člancima o položaju radničke klase u Engleskoj i o zakonima o žitu završava se jedan značajan i odsudan period Engelsova života — period njegovog unutrašnjeg sazrijevanja, nedoumica, sumnji i borbe za prevazilaženje ograničenosti svog porodičnog i društvenog odgoja. Čovjek velikog talenta, širokog i elastičnog duha i plemenita srca, Engels je veoma brzo usvajao sve ono što je historijski tada predstavljalo novu etapu u pogledu osvješćivanja i slobode čovjeka. Za nepune četiri godine on je prešao velik put — od religioznog misticizma, preko kritičkog idealizma mladohegelovaca do materijalizma i socijalizma. Poslije nepune godine dana svog boravka u Engleskoj on je već bio u stanju da piše radove iz političke ekonomije, a za dvije godine po dolasku u ovu zemlju sakupio je materijal za znamenitu knjigu o položaju njene radničke klase.

Radovi koji se štampaju u ovom tomu prevedeni su s izdanja Instituta Marxa-Engelsa u Moskvi u redakciji D. Rjaza tova: Marx-Engels, *Gesamtausgabe*, Erste Abteilung, Band 2.; Engels, *Werke und Schriften bis Anfang 1844, nebst Briefen und Dokumenten*, Berlin 1930. Sve članke koji su uvršteni u novo izdanje Marxovih i Engelsovih djela: Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*, Band 1, Dietz Verlag, Berlin 1957, kolacionirali smo s tim izdanjem. Napominjemo da smo koristili napomene i registre i jednog i drugog izdanja.

FRIEDRICH ENGELS

DELA

SEPTEMBAR 1838 – DECEMBAR 1842

Pisma iz Vupertala

I

Kao što je poznato, pod tim imenom, koje je vrlo ozloglašeno među Prijateljima svijetla¹, podrazumijevamo gradove Elberfeld i Barmen, koji zauzimaju dolinu u dužini od gotovo tri sata hoda. Uska rijeka protiče čas brzo, čas usporavajući svoje purpurne valove između zadimljenih tvorničkih zgrada i poljana pokrivenih bijeljenim predivom; ali njezina jarko crvena boja ne potječe od krvave bitke, jer se ovdje bore samo teološka pera i blagolagoljive stare žene—obično oko tričarija; niti od stida zbog ponašanja ljudi, iako za to postoji zaista dovoljno razloga, nego jedino od mnogih skerletno - crvenih bojadisaonica. Ako dolazimo od Diseldorfa, onda kod Zonborna stupamo na sveto tlo. Vuper se tromo vuče nanoseći mulj i svojim jadnim izgledom naprot Rajni, koju smo upravo napustili, izaziva razočaranje. Okolina je prilično ljupka; ne previsoka brda, koja se čas blago uzdižu, a čas su strma, cijela pokrivena šumom, naglo ulaze u zelene livade, a kad je lijepo vrijeme, onda plavo nebo, koje se odražava u Vuperu, odnosi njegovu crvenu boju. Poslije zaokretanja oko jednog obronka, ugledamo pred sobom kule Elberfelda u izvještačenom stilu (skromne kućice sakrivene su iza vrtova) i za nekoliko minuta stiže se u Sion opskuranata. Gotovo izvan grada nailazimo na katoličku crkvu; ona stoji tako kao da je prognana iz svetih zidova. Nju je veoma loše izveo u vizantijskom stilu, prema vrlo dobrom nacrtu, vrlo neiskusni graditelj; stara katolička crkva je srušena da bi napravila mjesta lijevom, još neizgrađenom krilu vijećnice; ostao je samo toranj i služi općem dobru na svoj način, naima kao tarnica. Odmah iza toga nailazimo na veliku zgradu—»na stubovima počiva njen krov«¹, ali ti stubovi su sasvim neobične konstrukcije; po svojoj debljini, oni su dolje egipatski, u sredini dorski, a gore jonski; osim toga, iz sasvim uvjerljivih razloga, preziru sve suviše ukrase kao što su pijedestal i kapitel. Ta zgrada zvala se ranije muzej; međutim, od muzâ ni traga, a ostali su veliki dugovi, tako da je prije izvjesnog vremena zgrada prodana na dražbi i dobila ime Kasino, koje je, da bi se njime potisnulo svako sjećanje na nekadašnje

¹ Iz Goetheove pjesme *Mignon*.

poetsko ime zgrade, bilo ispisano na njenom praznom pročelju. Uostalom, zgrada je tako nezgrapna u svim svojim dimenzijama da uveče izgleda kao neka kamila. Odatle počinju dosadne ulice, bez ičega osobenog. Nova lijepa vijećnica, tek napola dovršena, zbog pomanjkanja prostora tako je krivo postavljena da joj pročelje izlazi na jednu usku, ružnu ulicu. Konačno opet dolazimo do Vupera, i jedan lijepi most pokazuje da dolazimo u Barmen, u kojemu se više polaže barem na arhitektonsku ljepotu. Čim se prijeđe most, odmah se nailazi na prijatniji ambijent; velike, masivne zgrade, izvedene na ukusan, moderan način, zamjenjuju one prosječne elberfeldske zgrade, koje nisu ni staromodne, ni moderne, ni lijepe, ni karikirane; posvuda se vide nove, kamene zgrade; prestaje gruba kaldrma, a ulicu nastavlja ravna, lijepo popločana cesta s urednim ivicama. Između kuća vide se zelene livade na kojima se bijeli rublje; ovdje još bistri Vuper i gusto zbijena brda, koja, lako zamagljenim obrisima i smjenjivanjem šuma, livada i vrtova, iz kojih svagdje izviruju crveni krovovi, čine okolinu sve ljupkijom što se ide dalje. Sa sredine aleje vidi se pročelje nešto povučene donjorbarmenske crkve; ona je najljepša građevina doline, vrlo dobro izvedena u najplemenitijem vizantijskom stilu. Ali uskoro se opet pojavljuje kaldrma i gomilaju se jedna za drugom sive zgrade od škrljaveca; međutim, ovdje ima mnogo više raznovrsnosti nego u Elberfeldu, jer vječnu jednoličnost prekidaju čas svježa livada, čas moderna kuća, čas dio rijeke, čas niz vrtova. Zbog toga ostajemo u nedoumici da li Barmen treba smatrati za grad ili samo za konglomerat svakojakih zgrada; isto tako, da li je to samo spoj mnogih mjesta koja su međusobno povezana samo gradskim institucijama. Najznačajnija od ovih mjesta su: Gemarke, odavna središte reformirane konfesije; Unterbarmen, prema Elberfeldu, nedaleko od Vuperfelda, iznad Gemarkea, i još dalje Rittershausen, pored koga se lijevo nalazi Vihlinghausen, a desno Hekinghausen s prekrasnom dolinom Raental; svi luterani pripadaju dvjema crkvama;^[2] katolici, kojih ima dvije do tri hiljade najviše, raštrkani su po cijeloj dolini. Pošto je putnik prošao Rittershausen, on na kraju napušta pokrajinu Berg i preko brane stupa u staroprusko, vestfalsko područje.

To je vanjski izgled doline, koja, uopće uzevši, s izuzetkom tmurnih ulica u Elberfeldu, čini vrlo prijatan utisak; međutim, iskustvo pokazuje da je taj utisak izgubljen za stanovnike ove doline. Svjež, zdravi narodni život, koji se osjeća gotovo u cijeloj Njemačkoj, ovdje se uopće ne može opaziti; naravno, na prvi pogled stvari izgledaju drugačije, jer svako veće čujemo grupe veseljaka kako prolaze ulicama i pjevaju, ali to su najprostije skaredne pjesme koje su ikada prošle preko pijanih usana; nikada ne čujemo one narodne pjesme koje su inače poznate u cijeloj Njemačkoj i kojima se možemo ponositi. Sve krčme su prepune, naročito subotom i nedjeljom, a noću, oko jedanaest sati, kad se zativore, iz njih izlaze pijanci i otrežnjavaju se većinom u jarcima pored puta. Najprostiji među ovima su tzv. taljigaši, sasvim demoraliziran

puk, bez krova i sigurne zarade, koji u zoru ispužu iz svojih skrovišta, sjenika, staja itd., ako nisu noć proveli na smetlištu ili na stepenicama kuća. Ograničivši njihov ranije neodređen broj, sada je vlast u izvjesnoj mjeri tome doskočila.

Razlozi takvog ponašanja sasvim su jasni. Prije svega, tome vrlo mnogo pridonosi tvornički rad. Rad u niskim prostorijama, gdje ljudi više udišu dim od uglja i prašinu nego kisik, i to većinom već od svoje šeste godine, upravo je stvoren za to da im oduzme svu snagu i životnu radost. Tkači koji imaju pojedinačne razboje u svojim kućama, sjede od jutra do mraka sagnuti i dozvoljavaju da ih vruće peći izmožde. Ko od ovih ljudi ne padne u ruke misticizmu, opija se rakijom. Taj misticizam mora, zbog drskog i odvratnog oblika u kojemu tamo vlada, nužno izazvati suprotan ekstrem, i zato uglavnom dolazi do toga da se *narod* tamo sastoji samo od »finih« (tako se nazivaju mistici) i razuzdanog ološa. Već to cijepanje u dvije neprijateljske partije bilo bi šamo dovoljno, bez obzira na njihova svojstva, da razori razvitak svakog narodnog duha, i čemu se ovdje možemo nadati kad i iščezavanje jedne partije ne bi ništa pomoglo, jer su obje podjednako sušičave? Nekoliko jačih figura koje tamo vidimo gotovo su samo stolari i ostali obrtnici, koji su iz stranih područja; među domaćim kožarima vidimo također snažne ljude, ali tri godine njihova života dovoljne su da ih unište tjelesno i duševno; od pet ljudi, trojica umiru od tuberkuloze, a sve to dolazi od pijančevanja. Međutim, to ne bi uzelo toliko maha na tako strašan način kad radom u tvornicama vlasnici ne bi rukovodili tako nerazumno i kad misticizam ne bi postojao u tom obliku u kojem postoji i kad ne bi sve više prijetio da će se proširiti. Ali među donjim klasama vlada strahovita bijeda, naročito među tvorničkim radnicima u Vupertalu; sifilis i plućne bolesti vladaju u takvom razmjeru da se to jedva može vjerovati; u samom Elberfeldu od 2 500 djece koja su obavezna da idu u školu 1 200 ne pohađa nastavu i odrasta u tvornicama samo zato da vlasnici tvornice ne bi morali odraslima, čija mjesta djeca zauzimaju, platiti dvaput veću nadnicu od one koju daju djeci. Međutim, bogati vlasnici tvornica imaju široku savjest i upropaštavanje jednog djeteta manje ili više neće odvesti u pakao pijetističku dušu, naročito onda ako ona svake nedjelje ide dva puta u crkvu. Jer utvrđeno je da među vlasnicima tvornica najgore postupaju s radnicima pijetisti, da im na sve moguće načine smanjuju nadnicu pod izgovorom da im onemogućuje da piju, a prilikom izbora propovjednika uvijek su prvi koji podmićuju svoje ljude.

U nižim staležima misticizam najviše vlada među obrtnicima (u koje ne računam vlasnike tvornica). Žalosna je slika kad takva čovjeka pognuta držanja, u dugom, dugom kaputu, s kosom razdijeljenom pijetistički vidimo kako prelazi ulice. Tko zaista želi upoznati tu vrstu ljudi, mora stupiti u pijetističku kovačku ili postolarsku radionicu. Tamo sjedi majstor, desno je pored njega *Biblija*, lijevo, barem često, — rakija. Tu nema mnogo rada; majstor gotovo uvijek čita *Bibliju*, povremeno

popije po jednu čašicu i katkad zapjeva s horom učenika duhovnu pjesmu; a glavna stvar je uvijek proklinjanje dragoga bližnjega. Kao što se vidi, taj pravac je ovdje isti kao i svagdje. Njihova težnja za obraćanjem ljudi ne ostaje bez plodova. Naročito se mnogo obraćaju notorni pijanci itd., većinom na čudnovat način. Ali to nije ništa neobično; svi su ti obraćenici iznureni, tupi ljudi, pa ih nije teško u nešto uvjeriti; oni se obraćaju, dozvoljavaju da ih više puta tjedno ganu do suza i potajno dalje nastavljaju svoj prijašnji život. Prije više godina ta rabota je izbila jednom na vidjelo na zaprepaštenje svih licemjera. Naime, pojavio se neki američki špekulant po imenu pastor Jürgens; više puta držao je propovijedi uz veliku navalu ljudi, jer je većina vjerovala da on kao Amerikanac mora nužno biti smeđ ili čak crn. A kako su se zapanjili kad on ne samo da je bio bijelac, nego je držao propovijedi na takav način da je rasplakao sve prisutne u crkvi! To, uostalom, ima svoj razlog u tome što je on sam, kad su zatajila sva sredstva ganuća, počeo jecati. Sad je među vjernicima zavladao čuđenje; doduše, neki razumni oponirali su, ali su njih proglasili za bezbožne; uskoro je Jürgens održavao tajne sastanke, dobio je bogate poklone od svojih bogatih prijatelja i živio je divno i radosno. Njegove propovijedi bile su toliko posjećivane kao ničije; njegovi tajni sastanci bili su prepuni, a na svaku njegovu riječ muškarci i žene su plakali. Sada su svi vjerovali da je on barem poluprorok i da će izgraditi novi Jeruzalem, ali najednom je komediji došao kraj. Iznenada je postalo očito kakve se stvari dešavaju na njegovim tajnim sastancima. Gospodin Jürgens je uhapšen i nekoliko godina je ispaštao svoju pobožnost na inkvizitoriju u Hamu. Nakon toga je pušten uz obećanje da će se popraviti i vraćen je u Ameriku. Također se saznalo da je on svoje umijeće ranije primjenjivao i u Americi, zbog toga je odatle otpravljen dalje, ali je u Vestfaliji, da ne bi izašao iz prakse, ponovio to isto, odakle je zbog milosti ili čak slabosti vlasti pušten bez daljih ispitivanja, a zatim je u Elberfeldu, ponavljanjem iste stvari, krunisao svoj razuzdani život. Kad je postalo jasno što se zbiva na skupovima tog plemenitaša, gle, tada je protiv njega ustao cijeli narod i nije bilo nikoga tko je za njega htio čuti; svi su ga se odrekli, od Libanona do Mrtvog mora, to znači od brda Rittershausen do brane kod Zonborna na Vuperu.

Međutim, pravo središte sveg pijetizma i misticizma je reformistička općina u Elberfeldu. Ona se odavna isticala strogo kalvinističkim duhom, koji je posljednjih godina, namještanjem najbitotnijih propovjednika—sada tamo istovremeno mešetare njih četvorica—pre-rastao u najosorniju netolerantnost i malo zaostaje za papističkim duhom. Na skupštinama se održavaju prave inkvizicije; tamo se ocjenjuje ponašanje svakoga tko te skupštine ne posjećuje, tamo se kaže: taj i taj čita romane, po naslovu je, doduše, kršćanski roman, ali pastor Krummacher je rekao da su romani bezbožne knjige; ili taj i taj izgleda da ide putem gospodnjim, ali on je prekjučer viđen na koncertu—i sklapaju ruke nad glavom od straha pred užasnim grijehom. A ako tek

neko propovjednika bije glas da je racionalista (pod tim podrazumijevaju svakoga čije se shvaćanje u dlaku ne poklapa s njihovim), onda ga pozovu na red i tačno gledaju da li je njegov kaput sasvim crn i da li su njegove hlače tačno ortodokсне boje; i teško njemu ako ga zateknu u kaputu koji vuče na plavo ili u racionalističkoj vješt! Ako postoji netko tko ne vjeruje u predestinaciju, onda se odmah kaže: taj je gotovo tako loš kao luteran, luteran nije mnogo bolji od katolika, katolik je idolopoklonik, ali je od prirode proklet. A kakvi su to ljudi koji tako govore? Neznalice koje jedva znaju da li je *Biblija* pisana kineski, hebrejski ili grčki i sve procjenjuju prema riječima propovjednika, koji je jednom priznat kao ortodoksan, bez obzira da li takav jest ili nije.

Taj duh je postojao otkako je reformacija prevladala, ali je ostao nezamijećen sve dok pastor G. D. Krummacher, koji je umro prije nekoliko godina, nije počeo upravo u ovoj općini da ga gaji i njeguje; uskoro je misticizam bio u najljepšem cvatu, ali je Krummacher umro prije nego što je plod sazreo; to se dogodilo tek onda kad je njegov sinovac dr Friedrich Wilhelm Krummacher usavršio i precizirao učenje tako da ne znamo da li da sve to skupa smatramo besmislicom ili blasfemijom. I sada je plod zreo; nitko neće htjeti da ga ubere, i tako će s vremenom istrunuti i morati da otpadne.

Gottfried Daniel Krummacher, brat po svojim pričama poznatog dra F. A. Krummачera u Bremenu, umro je otprilike prije tri godine u Elberfeldu poslije dugogodišnje djelatnosti. Kad prije više od dvadeset godina jedan propovjednik u Barmenu nije tako oštro naučavao predestinaciju kao on, počeli su, pod izgovorom da takva bezvjerna propovijed nije nikakva propovijed, pušiti u crkvi, galamiti i ometati ga u propovijedi, tako da je vlast smatrala za potrebno da intervenira. Tada je Krummacher napisao veoma grubo pismo barmenskom magistratu, kao što bi Grgur VII pisao Heinrichu IV^[3] i naredio da lice mjere ostave na miru, jer su oni branili samo svoje dragocjeno evanđelje. On je također o tome propovijedao, ali je bio samo ismijan. To karakterizira njegov duh koji je on sačuvao do svoga kraja. Inače, on je imao tako čudne običaje da o njemu kruže hiljade anegdota prema kojima se on mora smatrati ili za kuriozna osobenjaka, ili za vrlo gruba čovjeka.

Dr Friedrich Wilhelm Krummacher, čovjek otprilike četrdesetih godina, velik, jak, impozantne figure, ali otkako je u Elberfeldu po-prima ne beznačajan tjelesni opseg. Svoju kosu nosi na sasvim neobičan način, u čemu ga imitiraju svi njegovi sljedbenici,—tko zna, možda će jednom postati moda nositi kosu à la Krummacher; međutim, ta bi moda prevazišla sve ranije po neukusnosti, pa čak i onu s napuderisanim perikama.—Kao student bio je saradnik u gimnastičarskoj demagogiji^[4], pisao je slobodarske pjesme, na vartburškoj svečanosti^[5] nosio je zastavu i držao govor koji je, izgleda, ostavio snažan utisak. Tih bezbrižnih godina on se još često sjeća na propovjedaonici govoreći: kad sam još bio među Hetitima i Hanancima.

Kasnije ga je u Barmenu reformistička općina izabrala za svećenika i njegova prava reputacija datira tek od tog vremena. Tek što se pojavio, već je svojim učenjem o strogoj predestinaciji izazvao rascjep ne samo među luteranima i reformistima, nego i kod ovih posljednjih koji su se podjelili na stroge i umjerene predestinirce. Jednom je jedan stari pravovjerni luteran išao malo napit iz nekog društva i morao je prijeći preko jednog trošnog mosta. To mu se u njegovu stanju moglo ipak činiti prilično opasno, pa je počeo razmišljati: ako prijeđeš i dobro prođe, onda je dobro, a ako ne bude išlo dobro, onda ćeš pasti u Vuper i onda će reći reformisti da je tako trebalo biti; međutim, ne treba tako da bude. On se, onda, okrenuo, našao jedno plitko mjesto i gacao u vodi do trbuha s blaženim osjećanjem da je reformistima onemogućio da se paraduju.

Kad je u Elberfeldu jedno mjesto ostalo upražnjeno, izabrali su na njega Krummachera; u Barmenu je ubrzo prestao svaki razdor, dok je u Elberfeldu još mnogo jače potican. Već je Krummacherova nastupna propovijed neke razljutila, a druge oduševila; razdor je sve više rastao naročito zbog toga što je svaki propovjednik, iako su svi bili istih pogleda, imao svoju vlastitu partiju, koja je sačinjavala njegov vlastiti auditorij. Kasnije je cijela stvar dojadila i otpalo je vječno vikanje: ja sam krumacherovac, ja sam kolovac itd., ne iz ljubavi prema miru, nego zbog toga što su se stranke sve određenije odvajale.

Krummacher je bez sumnje čovjek izvanrednog retorskog, poetskog talenta; njegove propovijedi nisu nikada dosadbe, njihova povezanost je čvrsta i prirodna; on je izrazito jak u tmurnim opisima—njegov opis pakla svagdje je nov i smion, ma koliko puta ga ponavljao—i u antitezama. S druge strane, on se, opet, vrlo često drži biblijske frazeologije i slika koje su u njoj date i koje se, iako ih on upotrebljava većinom oštroumno, ipak moraju ponavljati; usred toga srećemo, pak, i poneku krajnje prozaičnu sliku iz običnog života ili kakvu pripovijest iz njegove vlastite sudbine i njegovih sasvim beznačajnih iskustava. On sve iznosi na propovijedaonicu bez obzira da li to tamo pristaje ili ne; nedavno je svoje pobožne slušaoce počastio s dvije propovijedi o svom putovanju u Virtemberg i Švicarsku i u njima je govorio o svoje četiri pobjedonosne diskusije s Paulusom u Hajdelbergu i sa Straußom u Tibingenu, naravno sasvim drugačije nego što se o tome izjasnio Strauß u jednom svom pismu.—Njegova deklamacija mjestimično je vrlo dobra, a njegova snažna, uvjerljiva gestikulacija često je izvedena sasvim prikladno, a ponekad preko svake mjere izvještačeno i neukusno. Tada on hoda u svim pravcima po propovijedaonici, naginje se na sve strane, udara po rubu, lupa nogama kao bojni konj i pri tome više tako da se tresu prozori i ljudi se skupljaju na ulici. Tada slušaoci počnu jecati; najprije zaplaču mlade djevojke, stare žene upadaju sa sopranom koji para srce, a izmoždjeni rakijaši pijetisti, kojima bi njegove riječi išle kroz moždinu kad bi imali srži u kostima, upotpunjavaju tu disonantnost svojim plačljivim tonovima, a između

cijelog toga zavijanja odzvanja njegov snažni glas, kojim on cijelom tome skupu slika bezbrojna zla prokletstva ili dijabolične scene.

A tek njegovo učenje! Ne može se shvatiti kako čovjek može vjerovati u ono što je u najdirektnijoj protivrječnosti s razumom i *Biblijom*. Bez obzira na to, Krummacher je tako oštro izbrusio doktrinu, slijedio je u svim konzekvencijama i čvrsto je se pridržavao da ne možemo ništa odbaciti čim je data osnova, naime, nesposobnost čovjeka da vlastitom snagom želi dobro, da ne govorimo o tome da čini dobro. Odatle slijedi nužnost da bude osposobljen izvana, a budući da čovjek ne može čak ni željeti Dobro, onda mu bog mora nametnuti tu sposobnost. Iz slobodne božje volje slijedi proizvoljno davanje te sposobnosti koja se, barem prividno, također oslanja na *Pismo*. — Na takvom pravljenu konzekvencija zasniva se cijelo učenje. Malo odabranih postaju nolentes volentes¹ blaženi, ostali, dakle, prokleti, vječno. »Vječno?— Da, vječno!!« (Krummacher). Nadalje stoji zapisano: nitko ne dolazi Ocu, osim kroz mene; međutim, pogani ne mogu doći ocu kroz Krista, jer Krista ne poznaju, dakle, oni su svi tu da ispune pakao. — Među kršćanima mnogo je pozvanih, a malo odabranih; no, mnogi zvani samo su prividno zvani, i bog se dobro čuvao da ih ne zove tako snažno da bi se odazvali, sve u čast boga, i da ne bi imali nikakve isprike. Zatim stoji pisano: mudrost božja je glupost za mudrace ovoga svijeta; to je za mistike zapovijed da svoju vjeru izgrade potpuno besmisleno, tako da se ta izreka ipak ispuni. Kako se sve to podudara s učenjem apostola koji govore o razumnoj službi božjoj i razumnom mlijeku evanđelja, to je tajna koja je za um previsoka.

Takva učenja kvare sve Krummacherove propovijedi. Jedina mjesta u kojima se ona ne ističu tako jako jesu ona u kojima on govori o suprotnosti između zemaljske raskoši i skromnosti Krista ili između ponosa svjetovnih knezova i boga. Tu se još vrlo često probija zraka njegove ranije demagogije, i kada on ne bi govorio tako općenito, vlada ne bi na to šutjela.

Samo malo ljudi u Elberfeldu pridaje estetsku vrijednost njegovim propovijedima; jer kad s njim uporedimo trojicu njegovih kolega koji gotovo svi imaju jednako jak auditorij, onda on izgleda kao Jedan, a ostali kao same nule, koje služe samo tome da uvećaju njegovu vrijednost. Najstarija od tih nula zove se Kohl, čije ime u isti mah označava njegove propovijedi;² druga nula Hermann, nije potomak onoga⁽⁶⁾ kome sada podižu spomenik što treba da preživi historiju i Tacita; treća nula Ball — naime Krummacherova igračka³; sva tri krajnje ortodoksna, a u propovijedima imitatori Krummacherovih loših strana. Luteranski svećenici u Elberfeldu su: Sander i Hülsmann, koji su se žestoko svadali ranije, kad je prvi još bio u Vihlinghauzenu i bio upetljan u poznatu svadu s Hülsmanom iz Dalea, sada u Lenepu, bratom sa-

¹ htjeli oni ili ne — ² Igra riječi: »Kohl« znači lupetanje, trabunjanje.
— ³ Igra riječi: »Ball« ime svećenika, a »Spielball« — igračka.

dašnjeg Sanderovog kolege. U svom sadašnjem položaju oni se obojica međusobno dostojanstveno ponašaju, ali pijetisti pokušavaju da ponovo izazovu rascjep na taj način što Hülsmannu stalno predbacuju razna ograđenja protiv Sandera. Treći u savezu je Döring, čija je rasejanost vrlo originalna; on ne može reći tri smislene rečenice, ali može iz tri dijela jedne propovijedi napraviti četiri tako da jedan dio doslovno ponovi, a da ništa ne primijeti. *Probatum est.*¹ O njegovim pjesmama bit će govora kasnije.

Medu barmenskim propovjednicima nema mnogo razlike; svi su strogo ortodokсни s manje ili više pijetističke primjese. Samo je *Stier* u Vihlinghauzenu u izvjesnoj mjeri spomena vrijedan. Jean Paul ga je navodno poznao kao dječaka i u njemu otkrio izvanrednu darovitost. Stier je kao svećenik bio namješten u Franklevenu kod Halea i izdao je u to vrijeme više poetskih i prozanih spisa, jedno poboljšano izdanje Lutherova katekizma, surogat za taj katekizam, a osim toga pomoćnu knjigu za stupidne učitelje, kao i malo djelo o potrebi crkvenih pjesmarica u provinciji Saksoniji, koje su izvanredno hvalile novine »*Evangelische Kirchenzeitung*« i koje barem sadrži razumnije poglede o crkvenim pjesmama nego što se mogu čuti u blagoslovenom Vupertalu, iako se u tom djelu nalaze još mnoge neosnovane tvrdnje. Njegove pjesme su krajnje dosadne, a stekao je i zaslugu što je neke paganske Schillerove pjesme učinio snošljivim za ortodokse. Npr., iz *Grčkih bogova*:

Kad ste još vladali sujetnim svijetom,
Te ste dugo vremena
Vodili mnoge generacije varljivom uzdom grijeha,
Isprazna bića iz zemlje bajki!
Ah, kad je još blistao vaš grešni kult
Kako je tada bilo drugačije, sasvim drugačije!
Kad su se još kitili vijencima tvoji hramovi,
Venus Amathusia!^[7]

Zaista vrlo oštromno, štoviše istinski mistično! Otprije pola godine Stier je u Vihlinghauzenu na mjestu Sandera; međutim, još nije obogatio barmensku literaturu.

Jedno mjesto kod Elberfelda, *Langenberg*, po svojoj suštini pripada još Vupertalu. Ista industrija kao i tamo, isti pijetistički duh. Tamo je Emil Krummacher, brat Friedricha Wilhelma. On nije tako zadržan predestinijanac kao ovaj, ali ga umnogome imitira, kao što pokazuje ovo mjesto njegove posljednje božićne propovijedi:

»Mi, doduše, još sjedimo sa zemaljskim tijelima na drvenim klupama, ali naši duhovi uznose se s milijunima vjernika na svetu goru i pošto su čuli kliktanje nebeskih četa, silaze u siromašni Betlehem. I što vide tamo? Najprije jednu siromašnu staju i u jednoj, siromašnoj staji jedne jaslje i u jednim jaslama jedno sijeno i slamu, i na

¹ To je pouzdano.

jadnom, jadnom sijenu i slami leži kao jedno prosjačko dijete u jadnim pelenama — bogati gospodar svijeta.»

Sada bi se još moglo govoriti o misionarskom sjemeništu, ali *Zvuci harfe*⁽⁸⁾ jednog bivšeg misionara, koji su već ranije spomenuti u ovim listovima, daju dovoljno dokaza o tome kakav duh tamo vlada. Uostalom, inspektor sjemeništa dr *Richter* učen je čovjek, poznati orijentalist i prirodoslovac, izdaje i jednu »protumačenu kućnu Bibliju«.

Takvo je ponašanje pijetista u Vupertalu; neshvatljivo je da se u naše vrijeme može tako nešto još pojaviti; ali izgleda da ni ta stijena starog opskurantizma ne može više odoljeti burnoj struji vremena; pijesak nestaje, stijena se ruši s velikim trijeskom.

Objavljeno u časopisu

»Telegraph für Deutschland«⁽⁹⁾,

mart, 1839, br. 49, 50, 51, 52.

II

Na području koje je toliko ispunjeno bogomoljstvom pijetista samo je po sebi razumljivo da ono, proširujući se u svim pravcima, prožima i upropaštava sve strane života. Svoj glavni utjecaj vrši na području školstva, prije svega u osnovnim školama. Izvjestan broj škola potpuno je u njegovim rukama; to su crkvene škole, od kojih svaka općina ima jednu. Već su slobodnije, iako su još uvijek pod nadzorom crkvene školske uprave, ostale osnovne škole, na koje civilna uprava ima znatnijeg uticaja. I tu je štetni uticaj misticizma očit; jer, dok crkvene škole još uvijek, kao nekad za vrijeme blaženog izbornog kneza Karla Theodora, svojim učenicima pored čitanja, pisanja i računanja utuvljuju samo katekizam, u drugima se uče i počeci nekih nauka i nešto francuskog jezika, i mnogi učenici, potaknuti time, pokušavaju da se dalje obrazuju i onda kad već napuste školu. Ove škole snažno napreduju i od početka pruskog upravljanja daleko su prevazišle crkvene škole, za kojima su tada mnogo zaostajale. Međutim, crkvene škole se mnogo više posjećuju, jer su mnogo jeftinije, i mnogi roditelji šalju svoju djecu još uvijek tamo djelimično iz privrženosti, a djelimično zbog toga što u napredovanju djece vide preovladavanje svjetovnog nadzora nad crkvenim.

Od viših škola, Vupertal izdržava tri: gradsku školu u Barmenu, realnu školu u Elberfeldu i gimnaziju u Elberfeldu.

Gradska barmenska škola, vrlo slabo dotirana i zbog toga vrlo slabo popunjenja nastavnicima, čini, međutim sve što je u njenoj moći. Ona je potpuno u rukama ograničenog, škrtog kuratorija, koji za nastavnike većinom bira samo pijetiste. Direktor, koji također

nije stran tome pravcu, vrši, međutim, svoju službu prema čvrstim principima i zna svakome nastavniku vrlo spretno odrediti njegovo mjesto. Iza njega dolazi gospodin Johann Jakob Ewich, koji može dobro predavati prema dobrom udžbeniku, a u nastavi historije je vatreni pristalica Nösseltova anegdotskog sistema. On je pisac mnogih pedagoških spisa, od kojih prema opsegu najveći ima naslov *Human*, Vezel kod Bagela, dva sveska, 40 araka, cijena 1 talir. Svi su puni visokih ideja, pustih želja i neizvedivih prijedloga. Priča se da je njegova pedagoška praksa daleko iza njegovih lijepih teorija.

Dr Philipp Schifflin, drugi profesor, najmarljiviji je nastavnik u školi. Možda nijedan nastavnik u Njemačkoj nije tako duboko prodro u gramatičku strukturu modernog francuskog jezika kao on. On nije pošao od staroromanskoga, nego je zahvatio klasični jezik prošloga stoljeća, naročito Voltaire-a, pa je od njega prešao na stil najnovijih autora. Rezultati njegova istraživanja nalaze se u njegovom radu *Uputstvo za izučavanje francuskog jezika, u tri tečaja*, od kojih su prvi i drugi objavljeni već u više izdanja, a treći se objavljuje sada za Uskrs. To je, pored Knebelova, bez sumnje najbolji udžbenik francuskog jezika koji mi imamo; on je odmah po pojavljivanju prvog tečaja naišao na opće odobravanje i već sada se može pohvaliti gotovo besprimjnom raširenošću u cijeloj Njemačkoj sve do Mađarske i ruskih provincija na Istočnom moru.

Ostali nastavnici su mladi seminaristi, od kojih su se neki marljivo obrazovali, a drugi hodaju bremeniti kaosom raznovrsnih nauka. Najbolji od tih mladih nastavnika bio je gospodin Köster, Freiligrathov prijatelj, čiji se kratak prikaz poetike nalazi u programu iz kojeg je potpuno isključio didaktičku poeziju, a njoj uobičajeno dodijeljene rodove podredio epici ili lirici; sastav je svjedočio o razumijevanju i jasnoći. On je bio pozvan u Diseldorf, a kako su ga gospoda iz kuratorija poznavala kao protivnika svakog pijetizma, rado su ga pustili da ode. Suprotnost njemu čini drugi nastavnik, koji je na pitanje jednog učenika četvrtog razreda tko je bio Goethe odgovorio: »Bezbožan čovjek«.

Realna škola u Elberfeldu vrlo je dobro finansirana i zbog toga može birati marljive učitelje i organizirati potpuniji tečaj. Međutim, u njoj vlada ono strašno bubanje koje za pola godine može učenika učiniti tupim. Uz put rečeno, direkcija se malo osjeća; direktor je pola godine na putovanju i svoju prisutnost pokazuje samo pretjeranom strogošću. S realnom školom povezana je stručna škola, u kojoj učenici provode u crtanju polovinu svoga života. Od nastavnika vrijedno je spomenuti gospodina dr Krusea, koji je bio šest tjedana u Engleskoj i napisao malo djelo o engleskom izgovoru, koje je poznato po svojoj izvanrednoj neupotrebljivosti. Učenici su na lošem glasu i povod su Diesterwegovim tužaljkama o omladini Elberfelda.

Gimnazija u Elberfeldu je u vrlo skućenim prilikama, ali je priznata kao jedna od najboljih u pruskoj državi. Ona je vlasništvo re-

formističke općine, trpi malo od njenog misticizma, jer se propovjednici za to ne brinu, a skolarsi se nimalo ne razumiju u gimnazijske stvari; utoliko više trpi od njihova škrtarenja. Ta gospoda nemaju ni pojma o izvrsnosti pruskog gimnazijskog obrazovanja, nastoje da sve dadu realnoj školi, novac kao i učenike, a ipak gimnaziji predbacuju da školskim novcem ne može pokriti ni svoje troškove. Sada se pregovara o tome da vlada, kojoj je do toga mnogo stalo, preuzme gimnaziju. Kad do toga ne bi došlo, ona bi za nekoliko godina morala biti zatvorena zbog pomanjkanja sredstava. Izbor nastavnika sada je također u rukama skolarhâ, ljudi koji doduše mogu korektno prenijeti neku stavku u glavnu knjigu, ali nemaju pojma o grčkom, latinskom ili matematičkim. Glavni je princip njihova izbora: radije birati reformistu petljanca nego *valjanog* luterana ili katolika. No, kako među pruskim filozofima ima mnogo više luterana nego reformista, oni gotovo nikada nisu mogli slijediti taj princip.

Dr Hantschke, kraljevski profesor i privremeni direktor je iz mjesta Lukau u Lužici, piše ciceronskim latinskim stihove i prozu, također je pisao više propovijedi, pedagoških spisa i jednu hebrejsku vježbenicu. On bi već odavna postao stalni direktor da nije bio luteran i da je skolarhat bio manje škrt.

Dr Eichhoff, drugi profesor, napisao je sa svojim mladim kolegom dr Beltzom latinsku gramatiku, koju, međutim, F. Haase nije osobito povoljno recenzirao u listu »Allgemeine Litteratur - Zeitung«. Njegova je glavna struka grčki.

Dr Clausen, treći profesor, bez sumnje najvaljaniji čovjek u cijeloj školi, snalažljiv u svim strukama, izvrstan je u historiji i literaturi. Njegova su predavanja rijetko privlačna; on je jedini koji zna pobuditi kod učenika smisao za poeziju, smisao koji bi inače morao jaderno zakrčljavati među filistrima Vupertala. Koliko ja znam, on se kao pisac pojavio samo s disertacijom *Pindar liričar*, što mu je, navodno, stvorilo veliki ugled među gimnazijskim nastavnicima u Pruskoj i izvan nje. U knjižare ona, naravno, nije došla.

Te tri škole osnovane su tek od 1820. Ranije je postojala samo u Barmenu i Elberfeldu po jedna rektoratska^[10] škola i mnoštvo privatnih instituta, koji nisu mogli dati zadovoljavajuće obrazovanje. Njihovo dejstvo još se može osjetiti na starijim trgovcima Barmena. O obrazovanju ni govora; tko zna igrati vist i bilijar, malo politizirati i reći vješti kompliment taj je u Barmenu i Elberfeldu obrazovan čovjek. Strašan je život koji vode ti ljudi, a oni su njim ipak tako zadovoljni; preko dana oni se gube u brojevima svojih računa, i to s takvom strašću i interesom da to jedva možemo vjerovati; uveče u određene sate svi idu u društva u kojima igraju karte, politiziraju i puše, i kad izbije devet sati, vraćaju se kući. Tako to ide svaki dan bez promjene, i teško onome tko im to poremeti; on može biti siguran u najnemilosrdniju nemilost svih kuća. Mladi ljudi idu revno u dobru školu svojih otaca; svi su izgledi da će postati isti. Predmeti njihove zabave prilično

su jednolični; Barmenci više govore o konjima, a Elberfeldani o psima; ako se malo više potruđe, ocjenjuju i ljepotu žena, ili naklapaju o poslovnim stvarima, i to je sve. Svako pola domagija govore i o literaturi, pod čim oni podrazumijevaju imena Paula de Kocka, Marryata, Tromlitz, Nestroya i ostalih. U politici su kao i pravi Prusi, pošto se nalaze pod pruskom vlašću, a priori jako protivni svakom liberalizmu sve dotle dok se njegovom veličanstvu dopada da im dozvoljava *Code Napoléon*; jer bi s njim nestao i sav njihov patriotizam. Literarnu vrijednost Mlade Njemačke^[11] ne pozna nitko; nju smatraju za tajno udruženje, nešto kao demagogiju, pod predsjedništvom gospode Heinea, Gutzkova i Mundta. Neki od plemenitih mladića čitali su, doduše, nešto od Heinea, možda *Putne zabilješke* prelazeći preko pjesama koje su u njima, ili *O denuncijantu*, ali o drugima vladaju samo mutni pojmovi iz usta popova ili činovnika. Freiligrath je većini lično poznat i drže ga za dobra druga. Kad je on došao u Barmen, masovno ga je posjećivalo to zeleno plemstvo (tako on naziva mladi trgovački svijet). Međutim, on je uskoro upoznao njihov duh i povukao se; no, oni su ga slijedili, hvalili su njegove pjesme i njegovo vino i silno težili tome da piju za bratstvo s nekim tko je nešto štampao; jer za te ljude pjesnik nije ništa, a pisac je sve. Freiligrath je postepeno prekinuo sve veze s tim ljudima i sada sabrača samo s malo njih, otkad je Köster napustio Barmen. Njegovi principi^[12] su se u svom sigurnom položaju prema njemu ponašali uvijek vrlo pristojno i prijateljski; začudo, on je vrlo tačan i marljiv službenik. Govoriti o njegovim literarnim radovima bilo bi sasvim suvišno pošto su ga Dingelstedt u »Jahrbuch der Literatur« i Carrière u »Berliner Jahrbücher« sasvim tačno ocijenili.^[13] Ipak, čini mi se da ni jedan ni drugi nisu dovoljno zapazili koliko je on, i pored toga što je njegova misao lutala daljinama, ostao privržen domovini. Na to ukazuju njegove česte aluzije na njemačke narodne bajke, npr. na str. 54, *Kraljica gatalinka*, str. 87, *Snjeguljica i ostale*, kojima je na str. 157. posvećena cijela pjesma (*U šumi*); na to također ukazuje imitiranje Uhlanda (*Plemeniti soko*, str. 82, *Stolarske kalfje*, str. 85, a također i prvi od *Dva groba vojskovođa* ipak podsjeća, njemu samo na čast, na Uhlanda), zatim *Iseljenici* i prije svega njegov nenadmašni *Princ Eugen*. Na te neke momente treba paziti utoliko više ukoliko se Freiligrath više gubi u suprotnom pravcu. Dubok pogled u njegovu dušu otkriva i *Pjesnik u iseljeništvu*, naročito fragmenti koji su štampani u listu »Morgenblatt«;^[14] u njima on već osjeća kako se ne može udomačiti u tuđini ako nije ukorijenjen u pravom njemačkom pjesništvu.

U pravoj vupertalskoj literaturi žurnalistika zauzima najvažnije mjesto. Na čelu je »Elberfelder Zeitung«, koji uređuje dr Martin Runkel. Pod njegovim razumnim rukovođenjem taj list je stekao značajan i potpuno zaslužen glas. On je preuzeo redakciju kad su se spojila dva lista: »Allgemeine Zeitung« i »Provinzialzeitung«. List

je nastao pod vrlo nepovoljnim uvjetima; »Barmer Zeitung« istupio je konkurentski, ali Runkel je postepeno težnjom za svojim vlastitim dopisništvom i svojim uvodnim člancima učinio »Elberfelder Zeitung« jednim od prvih listova pruske države. U Elberfeldu, gdje se manje čitaju njegovi uvodni članci, list je bio malo priznat, ali utoliko više vani, čemu je pridonijela i propast lista »Preußische Staatszeitung«. Beletriistički dodatak »Intelligenzblatt« ne uzdiže se iznad prosječnoga. Listom »Barmer Zeitung«, čiji su se izdavači, redaktori i cenzori često mijenjali, rukovodi sada H. Püttmann, koji je ponekad radio u listu »Abendzeitung« kao recenzent. On bi želio podiči list, ali zbog izdavačeve razumljive škrтости njemu su vezane ruke. Tome ne pomaže ni feljton s nekoliko njegovih pjesama, recenzija ili izvoda iz većih spisa. »Wuppertaler Lesekreis«^[15], koji ga slijedi, hrani se gotovo isključivo Lewaldovim listom »Europa«.^[16] Osim ovih, izlazi još »Elberfelder täglicher Anzeiger« sa dodatkom »Fremdenblatt«, naslednik lista »Dorfzeitung«, nenadmašan u pjesmama koje paraju srca i u lošim vicevima, i »Barmer Wochenblatt«, stari dremljivac, kojemu svakoga časa ispod beletrističke lavlje kože proviruju pijetističke magareće uši.

Od ostale literature, proza nema nikakve vrijednosti; ako izostavim teološke ili, tačnije, pijetističke spise i nekoliko manjih djela o historiji Barmena i Elberfelda, koja su pisana vrlo površno, ne preostaje ništa drugo. Ali poezija se obilno njeguje u »blagoslovljenoj dolini« i priličan broj pjesnika utaborio se tamo.

Wilhelm Langewiesche, knjižar u Barmenu i Izerlonu, piše pod imenom W. Jemand¹; njegovo je glavno djelo didaktička tragedija *Vječni Žid*, koja, naravno, ne dostiže Mosenovu obradu ove iste teme. On je kao izdavač najznačajniji među svojim vupertalskim konkurentima, što je uostalom vrlo lako biti, jer dvojica od njih, Hassel u Elberfeldu i Steinhaus u Barmenu, izdaju samo čiste pijetističke stvari. Freiligrath stanuje u njegovoj kući.

Karl August Döring, propovjednik u Elberfeldu, pisac je mnoštva proznih i poetskih spisa; za njega vrijedi Platenova izreka: oni su vodom bogata struja kojom niko ne pliva do kraja.

U svojim pjesmama on razlikuje duhovne pjesme, ode i lirske pjesme. Ponekad već u sredini pjesme zaboravi početak i zađe tada u sasvim čudne krajeve; od južnih otoka i njihovih misionara dospijeva u pakao i od uzdisaja skrhane duše do leda Sjevernog pola.

Lieth, upravitelj jedne djevojačke škole u Elberfeldu, pisac je pjesama za djecu, koje su većinom pisane u zastarjeloj maniri i ne mogu izdržati upoređenje s pjesmama Rückerta, Güllä i Heya; no u njima se ipak nalaze i poneke zgodne stvari.

Friedrich Ludwig Wülfig, bez sumnje najveći pjesnik Vupertala, rođen u Barmenu, čovjek je kome se genialnost uopšte ne može osporiti.

¹ »Jemand« znači »netko«.

Vidimo li jednog dugajliju od otprilike četrdeset pet godina, ogrnutog dugim crvenkastosmedim kaputom koji je upola mladi od njegova vlasnika, s glavom na ramenima koju je nemoguće opisati, s pozlaćenim naočarima na nosu, na čijim se staklima prelamaju blješteći pogledi očiju, sa zelenom kapom na glavi, s cvijetom u ustima, s dugmetom u ruci upravo otrgnutim od kaputa—to je barmenski Horacije. Iz dana u dan on šeće na Hartbergu i čeka da li će mu se pojaviti nova rima ili nova ljubljena. Do svoje tridesete godine obožavao je Atenu Paladu kao marljiv čovjek; onda je dospio u ruke Afrodite, koja mu je dovela devet Dulčineja jednu za drugom. To su njegove muze. Ne govorimo o Goetheu, koji je u svemu otkrivao poetsku stranu, ni o Petrarki, koji je svaki pogled, svaku riječ drage pretvorio u sonet, — s Wülfingom se oni ni izdaleka ne mogu mjeriti. Tko broji zrna pijeska koje noga drage gazi? To čini veliki Wülfing. Tko opjevava na močvarnoj livadi zaprljane čarape Mine, te Klio iz jata devet muza? Samo Wülfing. Njegovi epigrami su majstorska djela najoriginalnije, narodne grubosti. Kad je umrla njegova prva žena, on je napisao posmrtnicu koja je ganula do suza sve služavke, a zatim još mnogo ljepšu elegiju: *Wilhelmina, najljepše od svih imena*. Šest tjedana kasnije već se ponovo zaručio, a sada ima treću ženu. Taj duhoviti čovjek ima svaki dan drugačije planove. Kad je još bio u svom poetskom cvatu, htio je postati čas izrađivač dugmadi, čas poljoprivrednik, čas trgovac papirom; napokon je dospio u luku svjećarstva da bi njegovo svjetlo ipak nekako svijetlilo. Njegovi spisi su kao pijesak u moru.

Montanus Eremita^[17], anonimus iz Solingena, također spada ovamo kao prijatelj iz susjedstva. On je najpoetskiji historiograf pokrajine Berg; njegovi stihovi nisu tako besmisleni kao što su dosadni i prozični.

To isto važi za Johanna Pola, pastora iz Hedfelda kod Izerlona, koji je objavio jedan sveščić pjesama.

Kraljevi dolaze od boga i misionari također,
Ali Goethe - pjesnik dolazi samo od ljudi.¹

To pokazuje duh cijeloga sveska. Ali on je i oštrouman, jer kaže: pjesnici su svijetla, a filozofi su služavke istine.^[18] A kakva se fantazija nalazi u prva dva reda njegove balade *Atila na Marni*:

Poput strašne lavine, sijekuci oštro kao mač i kremen,
Atila se valja kroz ruševine i upaljene gradove prema Galiji.²

On je pisao i psalme, štoviše, komponirao je prema Davidovim fragmentima. Njegovo je glavno djelo opjevanje sukoba između Hüls-

¹ Könige kommen von Gott und Missionäre desgleichen, / Aber der Goethe-Poet kommt von den Menschen allein. — ² Gleich Lawinen ungeheuer, schneidend hart wie Schwert und Kiesel, / Wälzt durch Schutt und Städtelflammen sich nach Gallien Godegisel.

manna i Sandera, i to na vrlo originalan način, u epigramima. Osnovna je misao da su se racionalisti usudili —

grđiti i klevetati Gospoda.

Ni Voß ni Schlegel nisu nikada imali tako savršen spondej na kraju heksametra. On se razumije u podjelu svojih pjesama još bolje od Döringa, on ih dijeli u »Duhovne pjesme i spjevove i različite pjesme«.

F. W. Krug, kandidat teologije, pisac poetskih prvijenaca ili proznih relikvija, prevodilac više holandskih i francuskih propovijedi, napisao je i jednu dirljivu novelu u Stilingovu stilu, u kojoj je između ostalog iznio novi dokaz za istinitost historije postanja po Mojsiju. Knjiga je zabavna.

Na kraju moram spomenuti još jednog oštroumnog mladog čovjeka koji, budući da je Freiligrath ujedno trgovački pomoćnik i pjesnik, misli da bi i on to mogao biti. Vjerojatno će njemačka literatura biti uskoro povećana za nekoliko njegovih novela, koje ni najbolji neće nadmašiti, jedini nedostaci koji se njima mogu predbaciti jesu otrcanost radnje, nedovoljno smišljen plan i nemaran stil. Vrlo rado bih jednu naveo u skraćenom obliku kad to ne bi zabranjivala pristojnost; no, možda će se uskoro ipak smilovati izdavač velikog D.¹ (ne usuđujem se izreći cijelo njegovo ime, jer bi ga inače njegova povrijeđena skromnost mogla navesti na to da me tuži zbog uvrede) i izdati njegove novele. Osim toga, tvrdi da je vrlo blizak prijatelj Freiligratha.

To su, uglavnom, literarne pojave svjetski poznate doline, kojima bi možda još trebalo dodati neke vinom raspaljene velike genije, koji se tu i tamo okušavaju u rimovanju i koje rado preporučujem gospodinu dr Dulleru za portretiranje za novi roman. Cijelo područje poplavljeno je morem pijetizma i filistarstva i što odatle strši nisu lijepi cvjetni otoci, nego samo suri, goli grebeni ili drugi pješčani sprudovi, a Freiligrath luta između njih kao zalutali mornar.

Naslov originala:

Briefe aus dem Wuppertal

Pisano u martu 1839.

Objavljeno u časopisu

«Telegraph für Deutschland»,

april 1839, br. 57, 59.

¹ Misli se na Dürholta iz Barmena.

[Otvoreno pismo dr Runkelu]

Elberfeld, 6. maja. Gospodinu dr Runkelu u Elberfeldu.*

Vi ste mene i moja *Pisma iz Vupertala* žestoko napali u svojim novinama^[19] optužujući me da svjesno izvrćem činjenice, da ne poznajem prilike i ličnosti, čak da iznosim neistine. Ne marim što me nazivate mladonijemcem, jer niti priznajem ono što zamjerate mladoj književnosti, niti imam čast da joj pripadam. Dosad sam Vas kao književnika i publicistu svakako poštovao, a taj sam svoj sud i izrekao u drugom članku ne spominjući namjerno Vaše pjesme objavljene u listu »Rheinisches Odeon«^[20] jer ih ne bih mogao hvaliti. Svjesno izvrtnje može se svakome predbaciti, a to se i čini svagdje gdje neki prikaz nije u skladu s čitaočevim predrasudama. Zašto mi niste dokazali nijednu neispravnost? Što se tiče nepoznavanja prilika, tu bih zamjerku najmanje očekivao kad ne bih znao u kojoj je mjeri ta fraza postala beznačajna floskula koja se svagdje upotrebljava u nedoumici. Prebivao sam u Vupertalu možda dvostruko dulje nego Vi, stanovao sam u Elberfeldu i Barmenu, te mi se pružila najpovoljnija prilika da pozorno pratim život svih staleža.

Gospodine Runkel, do genijalnosti—kako mi zamjerate—nije mi stalo, ali bio bi to zaista stupidan duh koji pod tim okolnostima ne bi upoznao prilike, pogotovu kada se za njih zanima. Ličnosti—propovjednik, učitelj, su poput književnika javne osobe, a njihovo javno istupanje valjda ne poistovjećujete sa privatnom ličnošću? Gdje sam ja iznio privatne stvari, gdje sam iznio makar nešto što zahtijeva da se spomene i moje ime, gdje sam se komu ili nečemu narugao? A što se tiče neistina kojima me teretite, prisiljen sam, ma koliko da mi je stalo do toga da se izbjegne natezanje ili čak samo javna pozornost, da od Vas zahtijevam—kako ne bi bili kompromitirani niti »Telegraph« niti moja anonimna čast—da mi od »mnoštva neistina« dokažete bar jednu. Iskreno rečeno, dvije se zaista mogu naći. Stierov^[21] prepjev

* Ovaj smo članak jučer našli u svom stanu, a da ne znamo tko ga je poslao. Objavljujemo ga doslovce jer težimo za tim da budemo nepristrasni, ali napominjemo sa svoje strane da ćemo svoje javno izrečene tvrdnje braniti u pojedinostima samo onda ako se dopisnik iz Vupertala, ugledavši se na nas, odrekne svoje anonimnosti.
— Redakcija lista »Elberfelder Zeitung«

nije objavljen doslovce, a Putovanja gospodina Egena baš i nisu krupna stvar. Ali, eto, budite sada ljubezni i navedite još nešto da trolist bude potpun! Nadalje kažete da nisam istakao nijednu svijetlu pojavu u tom kraju. To je tačno; u pojedinostima sam svagdje priznao ono što je vrijedno (samo nisam prikazao koliko je gospodin Stier značajan kao teolog, što mi je odista žao), ali u opštem nisam umio da nadem svijetle strane; takav prikaz očekujem također od Vas. Nadalje, nije mi palo na um da kažem da crvena rijeka Vuper kod Barmena opet postaje bistra. To je besmislica; zar Vuper teče uzbrdo? Na kraju Vas molim da o tekstu sudite tek pošto ste ga u cijelosti pročitali, i da Dantea ubuduće citirate tačno ili da ga uopće ne citirate; on ne kaže: »qui si entra nell' eterno dolore«, već: »per me si va nello eterno dolore« (I n f e r n o, III, 2)^[22].

Autor^[23] Pisama iz Vupertala.

Objavljeno u listu
 »Elberfelder Zeitung«,
 9. maja 1839, br. 127.

[Propovijed Friedricha Wilhelma Krummachera o Knjizi Isusa Navina]

Krummacher u Elberfeldu nedavno je u propovijedi o Knjizi Isusa Navina 10, 12, 13, gdje Isus Navin zapovijeda Suncu da stane, iznio zanimljivu tvrdnju da pobožni kršćani, izabranici, na tom mjestu ne bi smjeli pomisliti da se Isus Navin tu prilagodio nazorima puka, već da valja vjerovati da *Zemlja miruje i da se Sunce okreće oko nje*. Kako bi potkrijepio tu tvrdnju, dokazao je da se ona provlači kroz cijelu *Bibliju*. A to što će zbog toga svijet njih, izabranike, nazvati ludima, neka mirne duše progutaju, jer to zaista nije prvi put da ih tako nazivaju.

Bilo bi nam drago kada bi tu tužnu anegdotu, koju smo saznali iz pouzdana izvora, netko opovrgao.

Objavljeno u časopisu
•Telegraph für Deutschland•,
maj 1839, br. 84.

Iz Elberfelda

Već se neko vrijeme čuju jadikovke, gorke jadikovke zbog bezdušne snage skepse; gdje gdje se tužno upiru oči u srušenu zgradu starog vjerovanja, u tjeskobnu očekivanju da će se razmaći oblaci koji zastiru nebo budućnosti. Sa srodnim, sjetnim osjećanjem prekidam čitanje *Pjesama jednoga pokojnog prijatelja*^[24]; to su pjesme jednog pokojnika, jednoga istinskog vupertalskog kršćanina, a podsjećaju na ono sretno doba kada smo još i sami mogli vjerovati u nauk čija se protivurječja sada lako mogu na prste nabrojati, kada smo, obuzeti svetim žarom, ustajali protiv vjerskog slobodoumlja — žarom zbog kojega se sada smješamo ili crvenimo. — Već nam mjesto gdje su stihovi štampani kazuje da ih ne smijemo mjeriti uobičajenim mjerilom, da u njima nećemo naći ni sjajne misli ni nesputan zanos jednoga slobodnog duha; štaviše, bilo bi neopravdano kada bismo tu ista drugo tražili do tvorevina pijetizma. Jedino ispravno mjerilo koje pristaje tim pjesmama određeno je ranijom vupertalskom književnošću, zbog koje sam već toliko negodovao da imam pravo da, eto, jednom njezinu proizvodu pristupim sa drugačijega gledišta. Jest, nema sumnje, u toj se knjizi očituje napredak. Te su pjesme — koje je, čini se, napisao laik, mada obrazovan laik — u pogledu misli bar ravne pjesmama propovjednika Döringa i Pola, a ponekad se čak zamjećuje lak dašak romantizma, koliko se od njega može dodati kalvinističkom naučavanju. Što se tiče forme, one su, bez sumnje, najbolje što se u Vupertalu dosad pojavilo; dosta spretno utkane su u njih nove ili rijetke rime; autor se čak dovinuo i do distiha i do slobodne ode, ali tim formama ipak nije dorastao. Krummacherov utjecaj jasno se zapaža; njegovi su izrazi i slike svagdje korišteni; ali kada pjesnik pjeva:

Hodočasnik: Uboga ovčice Kristova stada,
Ništa ne vidim od njegova uresa
Na tebi, ovčice, tako tiha.^[25]

Ovčica: Poslije tegoba i mali će stvor,
Ovčica, stupit u rajski dvor.
Pelegrine, šuti i postani jaganjac,
Tihi i čedni kroz tjesnac će proći,
Stoga šuti i moli i postani ovčicom!^[26]

tada ne oponaša Krummachera, već se poistovećuje s njim! Ali ima i pojedinih mjesta u tim pjesmama koja su zaista dirljiva zbog iskrena čuvstva—ah, samo što se ni načas ne može zaboraviti da su ta čuvstva najvećma bolećiva! No i tu se očituje kako snažno i utješno svagdje djeluje religija, čak i svojim najtužnijim krajnostima, kada je istinski prožela srce.

Dragi čitače, oprosti mi što sam te upoznao s knjigom koja će u tebi pobuditi neizrecivo malo zanimanja; ti nisi rođen u Vupertalu, ti zacijelo nisi nikada sa brda promatrao dva grada podno tvojih nogu; ali i ti imaš zavičaj, pa se, možda, s istom ljubavlju kao i ja osvrćeš na njegove beznačajne pojave, pošto si već sasuo svoj gnjev na njegove izopačenosti.

F. OSWALD*

Naslov originala:

Aus Elberfeld

Objavljeno u časopisu

*Telegraph für Deutschland,
novembar 1839, br. 178.

* Autor *Pisama iz Vupertala* koje je *Telegraph nedavno objavio i koje nije nitko primio mirnije od Friedricha Wilhelma Krummachera. — Primjedba R e d a k c i j e [*Telegrapha].

Njemačke pučke knjige

Od Friedricha Oswalda

Nije li to velika pohvala za neku knjigu ako je ona pučka knjiga, njemačka pučka knjiga? Ali zato možemo od takve knjige mnogo tražiti, zato ona mora udovoljiti svim razumnim zahtjevima, a njezina vrijednost mora biti neosporiva sa svakog gledišta. Zadatak je pučke knjige da težaka, kada se uvečer vraća sa svoga teškog posla, razonodi, okrijepi, obrađuje, kako bi zaboravio svoje brige, te da njegovo kamenito polje pretvori u mirisan ružičnjak, njezin je zadatak da obrtniku njegovu radionicu, a jadnom šegrtu njegovu bijednu sobicu u potkrovlju, čarolijom preobrazi u svijet poezije, u zlatnu palaču, te da mu njegovu kršnu draganu prikaže kao prekrasnu princezu; ali zadatak joj je i taj da mu, pored *Biblije*, razvije etičko osjećanje, da ga učini svjesnim svoje snage, svojeg prava, svoje slobode, da u njemu budi hrabrost i rodoljublje.

Ako su, dakle, zahtjevi kojima možemo, a da ne budemo nepravedni, općenito pristupiti pučkoj knjizi: bogat pjesnički sadržaj, sočnost šale, etička čistota, a u odnosu na njemačku pučku knjigu snažan, čestit *njemački* duh, svojstva koja su jednaka u svako doba, onda ujedno imamo pravo zahtijevati da pučka knjiga odgovara svom vremenu — ili da prestane biti pučka knjiga. Pogledamo li napose današnjicu, borbu za slobodu, iz koje niču sve suvremene pojave, postepeni razvitak konstitucionalizma, otpor protiv pritiska plemstva, borbu misli s pijetizmom,^[27] borbu vedrine s ostacima mračne askeze, tada ne uvidam zašto ne bi bilo opravdano zahtijevati da pučka knjiga bude od pomoći manje obrazovanim slojevima, da ih uvjeri — dakako ne putem neposredne dedukcije — u istinitost i razumnost tih težnji; u svakom slučaju, knjiga ne bi smjela poticati lažnu pokornost, puzanje pred plemstvom i pijetizam. A razumije se samo po sebi da običaji ranijih vremena, koji bi, primijenjeni na današnjicu, predstavljali besmislicu ili čak nepravdu, nisu u skladu s pučkom knjigom.

Prema tim načelima smijemo i moramo suditi i o onim knjigama koje su zaista postale njemačke pučke knjige i koje običavamo tako da nazivamo. One su dijelom tvorevine srednjovjekovne njemačke ili romanske poezije, a dijelom tvorevina pučkog praznovjerja. Dok su

ih prije viši staleži prezirali i smatrali za predmet poruge, romantičari su ih otkrivali, obrađivali, čak i slavili. Ali je romantizam obraćao pažnju samo pjesničkoj sadržini, a *Görres* u svom spisu^[28] o tim knjigama pokazuje kako romantičari nisu nimalo bili kadri shvatiti njihovo pravo značenje. *Görres* sve svoje sudove naprosto izmišlja, što se očituje i u njegovim najnovijim izjavama. Ipak se na njegovu djelu osnivaju rasprostranjeni nazori o tim knjigama, pa se i *Marbach*,^[29] najavljujući svoje izdanje, poziva na te nazore. Trostrukim novim obradama tih knjiga — *Marbachova* je u prozi, *Simrock* je dao jednu u stihovima, a drugu u prozi — od kojih su dvije opet namijenjene puku, dat je poticaj da se predmet tih obrada još jednom pažljivo ispita s gledišta kulturnih vrijednosti.

Sud o pjesničkoj vrijednosti tih knjiga treba prepustiti volji pojedince sve dotle dok se o pjesništvu srednjega vijeka uopće sudi tako različito; ali nitko neće poreći da u njima ima istinske poezije. Makar se i ne uspjele legitimirati kao pučke knjige, u pjesničku sadržinu nitko im neće zadirati, štaviše, u Schillerovim riječima:

Što u vječnost pjesme treba da se vine,
To će u životu morati da mine,^[30]

zacielo će poneki pjesnik naći dalji poticaj da ono što više nije za puk obradom spasi za poeziju. — Između pripovijedaka njemačkoga i pripovijedaka romanskog porijekla može se uočiti vrlo značajna razlika; njemačke pripovijetke, prave pučke predaje, ističu naročito djela muškarca — romanske pripovijetke više pažnje posvećuju ženi prikazujući je kako trpi (*Genoveva*) ili kako ljubi, dakle i u pasivnu odnosu prema strasti. Samo dvije treba izuzeti: priču o *Haimonovoj* djeci i priču o *Fortunatu*, obje romanskog porijekla, obje ujedno pučko blago — dok su *Oktavijan*, *Melusina* i dr. proizvodi dvorskog pjesništva pa su tek kasnije, putem obrade u prozi, dospjele u narod. — Od šaljivih knjiga samo jedna nije neposredno njemačkog porijekla, *Salomon i Morolf*, dok nam *Eulenspiegela*, *Gradane Šilde* itd. nitko ne može osporavati.

Ako imamo u vidu te knjige u cijelosti i sudimo o njima prema naprijed navedenim načelima, bit će jasno da one tim zahtjevima udovoljavaju samo s jedne strane; one obiluju poezijom i duhovitošću u obliku koji je uglavnom pristupačan i čitaocu bez ikakva obrazovanja; ali s druge strane, cjelina ne zadovoljava; neke priče govore baš protivno, druge zadovoljavaju samo djelomice. Neke naročite svrhe, koje bismo danas od njih smjeli tražiti, tim su tvorevinama srednjega vijeka, naravno, sasvim strane. Uprkos vanjskom obilju te grane književnosti i uprkos *Tieckovim* i *Görresovim* deklamacijama, pučke su knjige daleko od toga da im priznamo savršenstvo; drugo je pitanje hoće li se to stanje ikada promijeniti, pitanje na koje se ne usuđujem odgovoriti.

Prelazeći na pojedina djela, najvažnija će bez sumnje biti priča o rožnatom *Siegfriedu*. Ta mi se knjiga sviđa; to je pripovijetka koja

gotovo potpuno odgovara našim željama; to je najbujnija poezija, data čas s najvećom naivnošću, čas s najljepšim humorističkim patosom; ima u njoj prpošne duhovitosti — tko ne poznaje dragocjenu epizodu o borbi dvojice kukavica? Priču prožima krepkost, odvažan, mladenački svjež duh, u koji bi se mogao ugledati svaki putujući kalfa, mada se više ne mora boriti sa zmajevima i divovima. I ako se isprave štamparske greške, kojih u ovom (kelnskom) izdanju ima velik broj, te uredi interpunkcija, neće se Schwabove i Marbachove obrade moći mjeriti s tim pravim pučkim stilom. A puk je to djelo i zaista primio sa zahvalnošću; ni na jednu od tih knjiga nisam tako često nailazio kao na ovu.

Vojvoda Heinrich Lav. — Nisam, na žalost, uspio nabaviti nijedan stari primjerak te knjige; novije izdanje, štampano u Ajnbeku, sasvim je, čini se, zamijenilo staro izdanje. Knjiga počinje genealogijom kuće Braunschweig do godine 1735, zatim slijedi biografija vojvode Heinricha prema povijesnim podacima, a zatim pučka priča. Još je dodana pripovijetka koja o Gottfriedu Bujonskom kazuje isto što i pučka priča o vojvodi Heinrichu, nadalje pripovijetka o robu Androniku, koja se pripisuje palestinskom opatu Gerasimu, a svršetak joj je prilično izmijenjen, i naposljetku pjesma iz novijega romantičarskog kraja čijeg se autora ne mogu sjetiti, u kojoj se još jednom iznosi predaja o Lavu. Tako predaju, na kojoj se temelji pučka knjiga, potpuno potiskuju dodaci koji su ovamo ušli zahvaljujući darežljivosti mudroga redaktora. Predaja sama vrlo je lijepa, ali sve ostalo nije zanimljivo; što se čitaoca iz Švapske tiče povijest kneževine Braunschweig? A čemu se moderna, blagoglagoljiva romanca našla iza priprostog stila pučke knjige? — Ali i njega više nema; genijalni redaktor, koji je, rekao bih, svećenik ili učitelj iz vremena potkraj prošlog stoljeća, piše ovako: »To, eto, bijaše cilj putovanja; pred putnicima se prostiraše sveta zemlja, noge stupiše na tlo s kojim su povezana najznačajnija sjećanja vjerske povijesti! Čednost pobožnih duša, koja upiraše svoje poglede ovamo, pretvori se ovdje u usrdnu pobožnost, ispuni se dubokim zadovoljstvom te bi najzanosnija radost u Gospodu.« — Obnovite staru predaju u njezinu starom jeziku, dodajte, kako bi se popunila jedna knjiga, još nekoliko pravih pučkih predaja, onda je dajte narodu, — tako će ona očuvati pjesnički duh; u spomenutom obliku, međutim, knjiga nije vrijedna da kruži u narodu.

Vojvoda Ernst. — Pisac te knjige nije bio baš naročiti pjesnik budući da je sve pjesničke crte našao u istočnjačkoj bajci. No, knjiga je dobro pisana i vrlo je zabavna za puk; ali to je sve što je u njoj. U stvarnost fantastičnih likova koji se u njoj javljaju neće više povjerovati ni živa duša; neka stoga ostane neizmijenjena u rukama puka.

Dospio sam sada do dviju predaja koje je stvorio i oblikovao njemački narod, i koje pripadaju najdubljim tvorevinama narodnog pjesništva svih naroda. Riječ je o predaji o *Faustu* i o *Vječnom Židu*. One su neiscrpne; svako doba može da ih usvoji, a da im ne mijenja suštinu; premda su obrade predaje o Faustu poslije Goethea zapravo isto ono

što i *Ilijade* post Homerum,¹ ipak nam i one otkrivaju stalno nove strane tog motiva — a da i ne govorimo o važnosti predaje o Ahasveru za novije pjesništvo. Ali na kakav se način javljaju te predaje u pučkim knjigama! Ne kao tvorevine slobodne mašte, nikako, već kao plod ropskog praznovjerja; knjiga o vječnom Židu zahtijeva čak religiozno vjerovanje u njezin sadržaj, kojemu za opravdanje treba da služe *Biblija* i mnoge neukusne legende; od predaje sačuvane su samo neke nebitne crte, ali je zato ušla jedna vrlo duga i dosadna kršćanska pouka o Židovu Ahasveru. Predaja o Faustu srozala se do najobičnije priče o vješticama, nakićene običnim čarobnjačkim anegdotama, pa čak i ono malo poezije što se sačuvalo u pučkom igrokazu gotovo je sasvim iščezlo. I ne samo što te dvije knjige ne mogu da pruže pjesnički užitak, one u svom sadašnjem obliku prijete da opet učvrste i obnove staro praznovjerje; a što drugo i možemo očekivati od tih djavolskih stvari? Svijest o predaji i o njezinu sadržaju nestaje, čini se, i u puku; Faust se smatra posve običnim čarobnjakom, a Ahasver najvećim zlotvorom pored Jude Iskariota. Ali zar ne bi bilo moguće spasti te dvije predaje za njemački narod, obnoviti njihovu izvornu čistotu i izraziti njihovu suštinu tako jasno da njihov duboki smisao bude razumljiviji i manje obrazovanom čitaocu? Marbach i Simrock još nisu pristupili obradi tih predaja; poželjeli bismo da pri tom primijene mudar kritički stav!

Pred nama je drugi niz pučkih knjiga, to su šaljive knjige *Eulenspiegel*, *Salomon i Morolf*, *Pop s Kalenberga*, *Sedam Švaba*, *Gradani Šilde*. To je niz kakvim se može podičiti samo malen broj naroda. Ta duhovitost, ta prirodnost u zamisli i izvedbi, taj dobroćudni humor koji stalno prati i ublažuje jetku porugu, ta frapantna komika situacije mogli bi uistinu posramiti velik dio naše književnosti. Koji suvremeni autor ima toliko invencije da stvori knjigu poput *Gradani Šilde*? Kako je prozaičan Mundtov humor, usporedimo li ga sa *Sedam Švaba*! Dakako, za takvo su stvaralaštvo bila potrebna mirnija vremena nego što je naše u kojemu se, kao što čini neumoran trgovac, uvijek govori o važnim pitanjima na koja se mora odgovoriti prije nego što se može i pomisliti na bilo što drugo. — Što se tiče forme tih knjiga, uklonimo li po koju neuspjelu šalu i dotjeramo li nagrđen stil, neće, uglavnom, biti potrebno dirati u nju. Ima nekoliko izdanja *Eulenspiegela*, označenih žigom pruske cenzure, koja su nepotpuna; odmah na početku nedostaje jedna masna šala, koja je u Marbachovu izdanju prikazana vrlo uspelim drvorezom.

U oštroj su opreci s tim šaljivim djelima priče *Genoveva*, *Griselda* i *Hirlanda*, tri knjige romanskog porijekla, u kojima je žena glavni junak, i to žena patnica; u njima se očituje odnos srednjeg vijeka prema vjeri, izražen na vrlo poetski način — samo što su *Genoveva* i *Hirlanda* prikazane isuviše po istom kalupu. Ali, zaboga, što će to danas njemačkom narodu? Doduše, u *Griseldinom* liku lako ćemo sebi predočiti njemački

¹ poslije Homera

narod, a u liku markgrofa Waltera kneževu—ali onda bi se komedija morala završiti posve drugačije nego što se to zbiva u pučkoj knjizi, a zbog ove usporedbe negodovale bi obje strane, što bi ponegdje bilo zaista i opravdano. Ostane li *Griselda* pučka knjiga, učinit će mi se ona nekom peticijom upućenom visokom njemačkom saboru koja se zalaže za emancipaciju žena. Pročulo se, međutim, kako su prije četiri godine bile primljene takve peticije u obliku romana, zbog čega se mnogo čudim što nisu Marbacha naknadno ubrojili među pristaše Mlade Njemačke.—Puk je dosta dugo predstavljao Griseldu i Genovevu, sada neka, za promjenu, zaigra Siegfrieda i Reinalda; ali preporučivanje starih priča o ponižavanju zacijelo neće biti pravi put da se to postigne.

Knjiga o caru Oktavijanu, u svojoj prvoj polovici pripada toj skupini, dok drugim dijelom ide u niz pravih ljubavnih priča. Priča o Heleni samo oponaša *Oktavijana*, a možda su obje priče samo različite verzije iste predaje. Drugi dio *Oktavijana* odlična je pučka knjiga, te se može staviti uz bok samo Siegfriedu; karakterizacija Florensova lika, a tako i lika njegova poočima Klemensa i lika Klau-dijeva, izvrsna je, pa se Tieck^[31] nije morao mnogo truditi; ali zar se ne provlači svagdje misao da je plemićka krv bolja od građanske? A kako često nalazimo tu misao i u puku samom! Ako se ta misao ne može ukloniti iz *Oktavijana*—a držim da je to nemoguće—te ako pomislim da upravo tu misao treba odstraniti kako bi niklo konstitucionalno uređenje, onda ću reći, ma koliko bilo poezije u knjizi, censeo Carthaginem esse delendam.^[32]

U opreci sa spomenutim plačljivim pričama o mukama i patnjama postoje tri knjige koje slave ljubav. To su: *Magelona*, *Melusina* i *Tristan*. *Magelona* mi se, kao pučka knjiga, najviše dopada; *Melusina*, opet, obiluje apsurdnim monstroznostima i fantastičnim pretjerivanjima tako da gotovo liči na neku donkijhotijadu, pa opet moram pitati: što će to njemačkom narodu? Da i ne govorimo o *Tristanu i Isoldi*—o priči kojoj neću osporavati pjesničku vrijednost, jer volim divnu obradu Gotfrida Štrasburškog^[33] iako bi se i u toj pripovijetki mogao naći pokoji nedostatak—jer nema knjige kojoj bi bilo manje mjesta u rukama puka. Tu se, doduše, opet nameće jedno moderno pitanje: emancipacija žena; spretan pjesnik obrađujući danas Tristana ne bi to pitanje ni mogao mimoći, a pri tome ne bi morao platiti danak nekoj nategnutoj i dosadnoj tendencioznoj poeziji. Ali u pučkoj knjizi, gdje o tom pitanju nema govora, cijela se pripovijetka svodi na opravdanje brakolomstva—a tako što ostaviti u rukama puka ipak može biti opasno. Te knjige, uostalom, skoro više i nema, pa se samo vrlo rijetko pojavi koji primjerak.

Haimonova djeca i *Fortunat*, gdje vidimo opet muškarca u središtu radnje, bez sumnje su prave pučke knjige. Ističe se nadasve vedar humor s kojim se sin Fortunin probija kroz sve svoje pustolovine—ali i odvažan prkos, nesputana samosvijest, koja se mladenačkom snagom odupire apsolutnoj, silničkoj vlasti Karla Velikoga i koja ne preza da se

svojom rukom osveti za pretrpljene uvrede, čak i pred očima kneževim. Takav mladenački duh treba da vlada u pučkim knjigama, pa ćemo im oprostiti niz nedostataka; ali gdje je takav duh u *Griseldi* i njoj srodnim djelima?

Na kraju je ono što je najbolje, genijalni stoljetni *Kalendar*, supermudri *Sanovnik*, neizbježno *Kolo sreće* i slična besmislena čeda jednog praznovjerja. Kakvim je bijednim sofizmima Görres opravdao te ludosti to zna svatko tko je bar jednom zavirio u njegovu knjigu. Sve te jadne knjige počastila je pruska cenzura svojim žigom.¹ One, naravno, nisu ni revolucionarne, poput Börneovih pisama,^[34] ni nemoralne, što se pripisuje romanu *Wally*.^[35] Vidi se kako su neopravdane optužbe koje tvrde da je pruska cenzura naročito oštra. Smatram da je suvišna svaka riječ o tome treba li da se takve ludosti i dalje šire u puku.

O ostalim pučkim knjigama nema se što reći; priče o *Pontu*, *Fiera-brasu* itd. već su odavna iščezle, pa ih tako više ne možemo ni zvati. Ali ja vjerujem da sam u ovih nekoliko napomena pokazao kako je ta književnost manjkava promatramo li je s gledišta puka, a ne s gledišta pjesništva. Ono što za nju valja učiniti to su obrade na temelju stroga izbora, obrade koje neće bez potrebe odstupati od izvornog izraza i koje, dobro opremljene, treba pružiti puku. Ona djela koja ne mogu izdržati kritički sud neće se moći lako istrijebiti, niti se to preporuča; samo onome što je odista tvorevina praznovjerja treba uskratiti žig cenzure. Ostale knjige nestat će same od sebe; *Griselda* je rijetka, *Tristana* gotovo i nema. Ima krajeva u kojima se ne može nabaviti nijedan primjerak, npr. u Vupertalu; u drugim krajevima, u Kelnu, Bremenu itd., skoro svaki trgovčić stavlja u izlog primjerke namijenjene seljcima koji dolaze u grad.

Ali jednu valjanu obradu zavrijedio je njemački narod, a zavrijedile su je i bolja djela među tim knjigama, zar ne? Dakako, nije baš svatko kadar obaviti takav posao; poznajem samo dva čovjeka koji imaju dovoljno ukusa i kritičke oštroumnosti da bi mogli izvršiti izbor i koji su vješti starinskom stilu da bi oblikovali tekst; to su braća *Grimm*; ali imaju li oni volje i vremena za takav rad? Marbachova obrada nije nimalo prikladna za puk. Čemu se možemo nadati kad on počinje odmah s *Griseldom*? Njemu ne samo što nedostaje kritički sud, on se upustio i u skraćivanja koja uopće nisu bila potrebna; uz to mu je stil postao mlak i bezbojan — treba samo usporediti knjigu o rožnatom Siegfriedu ili bilo koju drugu s obradom. Tu su same iskidane rečenice, odstupanja u redu riječi koja se ne temelje ni na čemu drugome već na ishitrenoj težnji gospodina Marbacha da tu pokaže neku samostalnost, kada već nije kadar da je drugdje pokaže. Što bi ga inače nagnalo na to da izmijeni najljepša mjesta u pučkoj knjizi te da unese svoju nepotrebnu interpunkciju? Tko ne poznaje pučku knjigu, zadovoljit će se Marbachovim pričama, ali čim usporedimo oba teksta, vi-

¹ to jest — odobrila.

djet ćemo da je Marbachova jedina zasluga u tome što je ispravio štamparske greške. Njegovi su drvorezi vrlo različite vrijednosti. Simrockova obrada nije još dogotovljena u toj mjeri da bismo mogli suditi o njoj; ali od Simrocka se možemo, čini mi se, boljemu ponadati nego od njegova suparnika. Pa i njegovi drvorezi uglavnom su bolji nego Marbachovi.

U njima nalazim neobičnu, pjesničku draž — u tim starim pučkim knjigama, u njihovu starinskom tonu, u njihovim štamparskim greškama i u njihovim lošim drvorezima; one me prenose iz naših izvještačenih modernih »prilika, smutnji i otmjenih odnosa« u jedan svijet koji je mnogo bliži prirodi. Ali o tome ovdje ne smije biti govora; Tiecku je, doduše, ta pjesnička draž bila glavni argument — ali što znači autoritet Tieckov, Görresov i svih drugih romantičara kada se to protivi razumu, i kada je u pitanju *njemački narod?*

Naslov originala:

Die deutschen Volksbücher von Friedrich Oswald

Objavljeno u časopisu

•Telegraph für Deutschland•,

nov. 1839, br. 186, 188, 189, 190, 191.

Telegraph

für

Deutschland.

1839. December. № 202.

Karl Beck.

Von Friedrich Oswald.

Ein Sultan bin ich, wild und sturmbewegt.
Mein Heer des Siebts gepanzerte Gestalten;
Um meine Stirne hat der Gram gelegt
Den Turban in geheimnißreiche Falten —

Mit diesen schwülstigen Worten trat Herr Beck, Einlaß begehrend, an die Reihen der deutschen Dichter; im Auge das stolze Bewußtseyn seines Berufs, um den Mund einen weltchmerzlichen modernen Zug. So streckte er die Hand nach dem Vorbeer aus. Zwei Jahre sind seitdem vergangen; bedeckt der Vorbeer versöhnend die „geheimnißvollen Falten“ seiner Stirn?

Es lag in seiner ersten Gedichtsammlung eine große Kühnheit. „Gepanzerte Lieder,“ eine „neue Bibel,“ ein „junges Palästina,“ — der zwanzigjährige Dichter sprang aus Prima gleich in den dritten Himmel! Das war ein Feuer, wie es lange nicht loderte, ein Feuer, das stark rauchte, weil es von allzugrünem frischem Holze kam.

Die junge Literatur entwickelte sich so rasch und glänzend, daß ihre Gegner einsahen, wie man durch hochmüthiges Desavoniren oder Aburtheilen mehr verlieren als gewinnen müsse. Es war hohe Zeit, sie genauer zu betrachten und ihre wirklichen Schwächen anzugreifen. Damit war denn die junge Literatur freilich als ebenbürtig anerkannt. Und man fand dieser schwachen Seiten — ob wirkliche oder scheinbare, geht uns hier

Karl Beck

Od Friedricha Oswalda

Sultan ja sam nesputan, silovit,
Pjesme su mi oklopljena vojska;
Oko čela mi je turban, čemer skrovit
Nabora ga, u njemu je jad tajnovit.^[36]

S ovim bombastičnim riječima pristupio je gospodin Beck redovima njemačkih pjesnika tražeći da ga prime; u oku ponosna svijest o svom pozivu, oko usana moderna crta svjetske boli. Tako je pružio ruku za lovorikama. Otad su prošle dvije godine; prekrivaju li lovorike pomirljivo »tajnovite bore« njegova čela?

Bilo je mnogo smjelosti u njegovoj prvoj zbirci pjesama. *Oklopljene pjesme*, jedna »Nova Biblija«, jedna »Mlada Palestina« — dvadesetogodišnji pjesnik skočio je iz završnoga školskog razreda odmah u treće nebo! To je bila vatra kakva odavna nije plamtjela, vatra koja se silno dimila jer je poticala od suviše zelenih i svježih drva.

Mlada književnost razvila se tako brzo i sjajno da su njezini protivnici uvidjeli kako se naduvenim poricanjem i osuđivanjem više gubi negoli dobiva. Bilo je krajnje vrijeme da se ona pomnije razmotri, i da se napadnu njezine stvarne slabosti. Ali time je, međutim, mlada književnost i priznata kao ravnopravna. A pronašao se uskoro priličan broj slabosti — da li stvarnih ili prividnih, u to ovdje ne ulazimo; najglasnije se, svakako, tvrdilo da bivša Mlada Njemačka teži za tim da potisne liriku. Istina, Heine se borio protiv Švaba;^[37] Wienbarg se s gorkim sudovima osvrtao na prosječnu liriku i njezinu vječitu jednoličnost, Mundt je svu liriku odbacio, smatrajući je nesuvremenom, i proricao književnog mesiju na području proze; to je prevršilo mjeru. Mi Nijemci oduvijek smo se ponosili svojim pjesmama; ako bi se Francuz dičio svojim ustavom, što ga je sam izvojevao, i rugao se našoj cenzuri, mi bismo ponosno ukazivali na filozofiju od Kanta do Hegela i na tradiciju pjesme od *Pjesme o Ludwigu*^[38] do Nikolausa Lenaua.

I to lirsko blago da nam sada zakrčlja? Gle, nastupa lirika »mlade književnosti« s Franzom Dingelstedtom, Ernstom von der Haide, Theodorom Creizenachom i Karlom Beckom.

Malo prije Freiligrathovih pjesama^[39] objavljene su Beckove *Noći* (Nächte). Poznato je kakvu su pažnju pobudile obje zbirke. Pojavila su se dva mlada liričara kojima od mladih pjesnika nitko nije bio ravan. Odnos između Becka i Freiligratha prikazao je Kühne u listu »Zeitung für die elegante Welt« na način poznat već iz njegovih *Karaktera*. Ja bih na tu kritiku primjenio Wienbargove riječi o G. Pfitzeru.

Noći su pravi kaos. Sve je u njima šareno i izmješano bez reda i pravila. Slike, često smjele, poput neobičnih oblika stijena; klice jednoga budućeg života, ali preplavljene morem fraza; ponegdje niče već i koji svijet, taloži se čvrst otok, oblikuje se kristalan sloj. Ali sve je još u pometnji i neredu. Ne Börneu, već Becku samom pristaju riječi:

Kako se slike mahnito i sjevajuć' roje
Kroz olujne misli gnjevne glave moje!^[40]

Slika koju nam Beck u svom prvom pokušaju daje o Börneu strahovito je iskrivljena i netačna; Kühneov je utjecaj očigledan. Bez obzira na to što Börne nikada ne bi izgovorio takve fraze, ne može se u njega naći ni cijela ona očajnička svjetska bol koju mu pripisuje Beck. Zar je to onaj lucidni Börne, čvrsti, nepokolebljivi karakter, čija je ljubav grijala, ali nije pekla, a ponajmanje njega samoga? Ne, to nije Börne, to je samo nekakav neodređen ideal modernog pjesnika, sastavljen od hajneovske koketerije i muntovskih praznih riječi, ideal od kojega, ako se ostvari, neka nas bog sačuva. U Börneovoj glavi slike se nisu nikada mahnito i sjevajući rojile, njegovi se uvojci nisu proklinjući propinjali k nebu; u njegovu srcu nikada nije odzvanjala ponoć, već uvijek samo zora, njegovo nebo nije bilo crveno poput krvi, već uvijek plavo. Börne srećom nije bio tako strahovito očajan da bi mogao napisati »Osamnaestu noć«. Da Beck ne brblja toliko o ružičastom životu, iznalazeći odgovarajuće riječi u Börnea, vjerovao bih da nije čitao *Francuzoždera*.^[41] Neka Beck uzme najružnije mjesto u *Francuzožderu*, i ono je svijetao dan u poređenju s njegovim izvještačenim očajanjem u burnoj noći. Zar Börne nije sam po sebi dovoljno poetičan; zar ga još treba zapapriti ovom pomodnom svjetskom boli? Pomodnom, kažem, jer ne vjerujem da tako što može pripadati istinskoj m o d e r n o j poeziji. Pa Börneova veličina i jest u tome što se on uzdigao iznad jadnih floskula i klikaških parola naših dana.

Još prije nego što je stvoren konačan sud o *Noćima*, Beck je već objavio nov niz pjesama. *Putujući pjesnik*^[42] pokazuje nam ga s drugačije strane. Bura se stišala, kaos se stao sređivati. Nitko nije očekivao tako odlične opise kakvih ih ima u prvom i drugom pjevanju, niti je itko vjerovao da bi Schiller i Goethe, koji su dopali kandža naše pedantske estetike, mogli da pruže građu jednoj tako pjesničkoj kombi-

naciji kakva je dana u trećem pjevanju; niti se moglo naslutiti da će Beckova pjesnička refleksija tako mirno i gotovo filistarski lebdjeti nad zamkom Vartburg, kao što to zaista i čini.

S *Putujućim pjesnikom* Beck je formalno stupio u književnost. On je najavio *Tihe pjesme*,^[43] a novine su izvjestile da piše jednu tragediju: *Izgubljene duše*.

Prošla je jedna godina. Izuzmemo li nekoliko pojedinačnih pjesama, Beck se nije oglašio. *Tihe pjesme* su izostale, a o *Izgubljenim dušama* ništa se pouzdano nije moglo doznati. Napokon *Elegantni*¹ je objavio njegove *Novelističke skice*.^[44] Prozni pokušaj takva autora zacijelo je bio vrijedan pažnje. Smatram, međutim, da taj pokušaj nije zadovoljio čak ni prijatelje Beckove muze. Po nekim slikama mogao se prepoznati raniji Beck; stil je brižljivo njegovan i došao do lijepog izražaja, ali to je ujedno sve povoljno što se o toj maloj pripovijeci može reći. Niti su se duboke misli niti poetski zamah uzdigli iznad sfere obične zabavne književnosti; fabula prilično banalna, čak i ružna, izvedba obična.

Na jednom koncertu rekao mi je neki prijatelj da su se Beckove *Tihe pjesme* pojavile. Upravo je zazvučao Adagio jedne Beethovenove simfonije. Takve će, pomislih, biti te pjesme, ali sam se prevario—bilo je malo Beethovena u njima, ali mnogo Bellinijeva jadikovanja. Kada sam sveščić uzeo u ruke, uplašio sam se. Već je prva pjesma tako neizrecivo trivijalna, pisana u tako jeftinoj maniri, originalna samo po nategnutim frazama!

Na *Noći* podsjeća u tim pjesmama samo još silno sanjarenje. Što se u *Noćima* mnogo sanjari, nije neoprostivo; *Putujućem pjesniku* nije se to zamjeralo, ali sada se gospodin Beck uopće ne može okaniti spavanja. Već se na stranici 3. sanja; str. 4, str. 8, str. 9, str. 15, str. 16, str. 23, str. 31, str. 33, str. 34, str. 35, str. 40, itd., svagdje snovi. Uz to dolazi niz priviđenja u snu. Bilo bi smiješno da nije odveć žalosno. Izuzmemo li nekoliko novih metričkih stopa, nije se ispunila ni nada u originalnost; nju treba da nam naknade mjesta koja podsjećaju na Heinea, i beskraino *djetinjasta naivnost*, koja se naročito odvratno ispoljava gotovo u svim novim pjesmama. Od toga pati naročito prvi odjeljak: »Pjesme ljubavi«, »Njen dnevnik« (»Lieder der Liebe«, »Ihr Tagebuch«). Od razbuktalog plamena, od plemenita snažna duha, kakav Beck želi da bude, ne bih očekivao takvu slabunjavu, gadnu kašu. Samo su dvije ili tri pjesme podnošljive. »Njegov dnevnik« nešto je bolji; tu se ipak ponegdje može naći istinska pjesma koja nam može biti naknada za mnoge besmislenosti i trabunjanja. Najveće od tih trabunjanja u »Dnevniku« jest pjesma »Jedna suza« (»Eine Träne«). Zna se što je Beck već prije dao na području poezije suza. Tu mu se svidjelo da »bol, taj okrutni, krvavi gusar, krstari po tihom moru

¹ Engels misli na list »Zeitung für die elegante Welt«; ali ovakav način označavanja lista (*Elegantni* — *die Elegante*) mogao je upotrebiti i radi ironiziranja. — *Red.*

suza«, i da se »jad, ta nijema, hladna riba« po njemu brčka, a sada tome dodaje još i ovo:

Suzo, nisi ti uzalud
Velika i puna,
Ta sreća života moga
Sred krila je tvoga!
Plove u tebi toliko, toliko
Moja ljubav i svirka mojih struna.
Suzo, nisi ti uzalud
Velika i puna!^[48]

Kako je to glupo! Prividjenja u snu ipak su bolji dio sveščića, a u nekima od tih pjesama ima bar topline. Naročito: »Spavaj prijatno« (»Schlaf wohl«!), koja, sudeći po datumu kada je prvi put objavljena u listu »Zeitung für die elegante Welt« mora pripadati ranim pjesmama u ovoj zbirci. Završna pjesma jedna je od boljih, samo što i u njoj ima fraza, a na kraju je opet »suza snažni štit svjetskog duha«.

Na svršetku su pokušaji u žanru balade. »Kralj Cigana« (Der Zigeunerkönig), gdje početak jako miriše na Freiligrathov način opisivanja, blijed je usporedimo li ga sa živim slikama ciganskog života u Lenaua, a bujica fraza koja treba da nam nametne dojam svježine i snage samo je čini još odvratnijom. Nasuprot tome, »Ružica« (»Das Röslein«) sadrži zgodno ocrtan momenat. »Madarska stražarnica« (»Ein ungarisches Wachthaus«) pripada kategoriji »Kralja Cigana«; zadnja balada ovog ciklusa primjer je za to kako jedna pjesma može da ima tečne i zvonke stihove i lijepe floskule, a da se ipak naročito ne doima. Raniji Beck prikazao bi pomoću tri uspjele slike mračnog razbojnika Janošika mnogo jasnije. Ovaj mora, naposljetku, na pretposljednoj stranici ipak *sanjati*, i tako se završava sveščić, ali se ne završava pjesma, jer će nastavak, kako je obećano, izaći u drugom sveščiću. Što to treba da znači? Treba li poezija, poput časopisa, da se završava formulom »nastavit će se«?

Izgubljene duše autor je, kažu, uništio pošto su uprave nekih kazališta izjavile da je djelo, kao drama, neizvedivo; čini se da sada piše jednu drugu tragediju: *Saul*, sudeći po tome što je list »Zeitung für die elegante Welt« objavio prvi čin, a »Theater - Chronik« opešan prikaz. O tom činu već je publicirana recenzija. Mogu, na žalost, samo da potvrdim ono što je ondje rečeno. Beck, čija nesređena mašta nije kadra da stvori plastične karakterne likove te svim osobama stavlja u usta *iste fraze*; Beck, koji je svojim shvaćanjem Börnea pokazao koliko je nesposoban shvatiti, a kamoli stvoriti jedan karakter, nije mogao da dode na nesretniju misao nego da napiše tragediju. Beck je *morao* htio - ne htio pozajmiti ekspoziciju od uzora koji se tek bio pojavio, morao je riječima svog Davida i Meroba dati plačljivi ton »Njezinog dnevnika«, morao je promjene u Saulovu raspoloženju izraziti nezgrapnošću vašarske komedije. Kada se sluša kako govori Moab, tek tada se može uočiti Abnerovo značenje u odnosu na taj uzor; taj Moab,

taj okrutni, krvavi poklonik Molohov, bliži životinji negoli ljudskom biću, treba da bude Saulov »zao duh«? Prirodni čovjek ne mora biti bestija, a Saul, koji oponira svećenicima, ne mora, iako to čini, da nalazi zadovoljstva u žrtvovanju ljudi. Uz to je dijalog preko mjere drven, jezik bezizražajan, a tek nekoliko podnošljivih slika, koje, međutim, ne mogu da ponesu cijeli jedan čin tragedije, podsjećaju na očekivanja koja gospodin Beck očito više nije kadar ispuniti.

Naslov originala:

Karl Beck von Friedrich Oswald

Objavljeno u časopisu

•Telegraph für Deutschland,

nov. 1839, br. 202; dec. 1839, br. 203.

Retrogradni znaci vremena

Od Friedricha Oswalda

Ništa novo pod suncem! To je jedna od onih sretnih pseudoistina kojima je bila namijenjena najbriljantnija karijera, koje su prelazeći od usta do usta obilazile zemlju u trijumfalnom pohodu, i poslije više stoljeća još uvijek se tako često navode kao da su tek došle na svijet. Prave istine rijetko su bile tako sretno; one su se morale boriti i trpjeti, one su bile mučene i žive pokapane i svatko ih je prekrajao prema svom nahodenju. Ništa novo pod suncem! Ne, novoga ima dosta, ali je ono ugnjetavano ako ne pripada onim rastegljivim pseudoistinama koje uvijek imaju u rezervi lojalnu ogradu kao što je »to znači itd.« i koje kao ustreptalo sjeverno svjetlo uskoro uzmiču ispred noći; međutim, ako se na horizontu pojavi u jutarnjem rumenilu nova, prava istina, onda djeca noći dobro znaju da ona njihovu carstvu prijeti propašću i laćaju se oružja. Sjeverno svjetlo nalazi uvijek vedro nebo, a jutarnje rumenilo većinom oblačno nebo, čiju tmurnost treba da razagna ili ozari svojim plamenom. A nekoliko takvih oblaka, koji su zamračili jutarnje rumenilo vremena, treba sada da budu predmet našega razmatranja.

Ili pridimo našem predmetu drugačije! Poznati su pokušaji da se tok historije uporedi s jednom linijom. »Oblik historije«, kaže se u jednom djelu^[46] punom duha koje je pisano protiv Hegelove *Filozofije historije*, »oblik historije nije uzlaženje i silaženje, nije koncentrični krug ili spirala, nego je epski paralelizam, koji čas konvergira (tako treba reći umjesto »kongruira«), a čas divergira«. Međutim, ja se radije držim spirale koja je nacrtana slobodnom rukom i kojoj nije previše stalo do pravilnih zavoja. Historija lagano počinje svoj tok od nevidljive tačke oko koje puzi u sporim zavojima; ali njeni krugovi postaju sve veći, a zamah sve brži i življi; najzad leti kao plameni komet od zvijezde do zvijezde, često dodirujući svoje stare puteve, često ih unakrsno prelazeći i svakim obilaskom oko sebe približava se beskonačnome. — Tko će sagledati kraj? A na onim mjestima na kojima izgleda da je ponovo ušla u svoju kolotečinu, pojavljuje se samouvjerenost kratkovidnost i uzvikuje likujući da je jednom imala neku misao! Tu imamo ono — nema ničeg novog pod suncem! Tada likuju naši

junaci kineskog mrtvila, naši mandarina nazatka i pripremaju se da iz svjetskih anala tri stoljeća ocijene kao radoznali izlet u zabranjene regione, kao grozničavi san — a ne vide da historija stremlji samo najizravnijim putem novom, svijetlećem sazvežđu ideja, koje će u svojoj sunčanoj veličini zaslijebiti njihove slabije oči.¹⁷⁷

Mi se sada nalazimo na takvoj tački historije. Sve ideje koje su se pojavile na sceni od vremena Karla Velikoga, svi ukusi koji su jedan drugog potiskivali već pet stoljeća, žele još jednom da u sadašnjosti istaknu svoje odumrlo pravo. Feudalizam srednjeg vijeka i apsolutizam Luja XIV, hijerarhija Rima i pijetizma prošlog stoljeća bore se za čast da otjeraju s poprišta slobodnu misao! Neka mi bude dozvoljeno da o tome opširnije govorim; istovremeno sijeva hiljadu mačeva, svaki oštrije od moga, protiv svakoga koji na svom štitu ima jednu od tih deviza, a mi znamo da se svi oni lome jedan o drugi i na dijamantno čvrstoj nozi vremena koje ide naprijed. Ali onim kolosalnim reakcijama u crkvenom i državnom životu odgovaraju manje primjetna nastojanja u umjetnosti i literaturi, *nesvjesni* uzmaci u ranija stoljeća koja prijete opasnošću ne, doduše, vremenu, ali zato ukusu vremena, a njihovo upoređivanje, začudo, još nije nigdje izvršeno.

Da bismo naišli na takve pojave, uopće nije potrebno daleko ići. Podite samo u moderno namješten salon i vidjet ćete kakvog su duha izraz ti oblici s kojima vas okružuju. Sve te rokoko nakaze iz vremena najgoreg apsolutizma prizvane su da bi duh kretanja sabile u oblike u kojima bi se »L'état c'est moi«¹ osjećao ugodno. Naši saloni su ukrašeni, stolice, stolovi, ormari i sofe su u stilu renesanse i samo je još manjkalo da se Heineu stavi perika, Bettina stisne u krinolinu, pa da se ponovo potpuno uspostavi sićle.

Takva soba uređena je, naravno, zato da bismo u njoj mogli čitati roman gospodina *von Sternberga* s njegovom čudnovatom ljubavi za doba Maintenonove. Taj kapric je oprošten Sternbergovu duhu, a tražili smo, naravno uzalud, i dublje razloge; međutim, dozvoljavam sebi da kažem da će ta crta Sternbergovih romana, koja trenutno možda pomaže njihovu širenju, znatno štetiti njihovu daljem postojanju. Bez obzira na to što ukazivanje na najneplodnije, najprozičnije vrijeme, prema čijoj nastranoj biti koja se koprčala između neba i zemlje, prema čijim su konvencionalnim marionetama naše vrijeme i njegova djeca još prirodna, ne podiže ljepotu pjesničkog djela, mi smo ipak previše naviknuti da to vrijeme promatramo u podrugljivom svjetlu, a da bi nam se trajno moglo pokazati u drugom osvjetljenju, a pronalaženje takvog kaprica u svakom Sternbergovu romanu na kraju postaje ipak nadasve dosadno. Ta sklonost ne može, barem u mojim očima, vrije-

¹ »Država, to sam ja!« — izreka je francuskog feudalno - apsolutističkog kralja Louis-a XIV. Ovdje se misli na feudalno - apsolutističku monarhiju uopće.

diti više od jednog kaprica i mada ona već zbog toga nema nikakve dublje razloge, ipak vjerujem da polaznu tačku treba tražiti u životu »dobroga društva«. Gospodin Sternberg bez sumnje je za njega odgajan i naučio je da se u njemu kreće lagodno i možda je u njegovim krugovima našao svoj vlastiti zavičaj; a to nije nikakvo čudo ako koketira s vremenom, čiji su društveni oblici bili mnogo određeniji i ugladeniji, iako ukočeniji i neukusniji od današnjih. Mnogo hrabrije nego kod gospodina Sternberga ukus stoljeća istupio je u njegovu zavičajnom gradu Parizu, gdje ozbiljno pokušava da romantičarima istrigne tek stečenu pobjedu. Došao je Victor Hugo, Alexander Dumas, a s njima i gomila imitatora; neprirodnost Ifigenije i Atalije ustupila je mjesto neprirodnosti Lucrezie Borgie, iza ukočenosti slijedila je vruća groznica; francuskim klasicima dokazalo se da plagiraju stare autore, tada dolazi demoiselle Rachel i sve je zaboravljeno, Hugo i Dumas, Lucrezia Borgia i plagijati; Fedra i Cid šeću se preko scene odmjerenim koracima i s kićenim aleksandrincima, Ahil paradira sa svojim aluzijama na velikog Louis-a, a Ruy Blas i Mademoiselle de Belle Isle* jedva se usuđuju izaći iza kulisa da bi se odmah spasli u njemačkim prevodilačkim tvornicama i na njemačkoj nacionalnoj sceni. Mora da je blaženi osjećaj za jednog legitimistu kad u gledanju Racine-ovih komada može zaboraviti revoluciju, Napoléona i veliku sedmicu;¹ slava ancien régime-a uzdiže se iz zemlje, svijet se ukrašava s haute-lisse tapetama, apsolutni Louis šeće se u brokatnom prsluku podrezane i allonge - perike kroz potkresane aleje Versaja, a svemoćna lepeza metrese upravlja sretnim dvorom i nesretnom Francuskom.

Međutim, dok ovdje reprodukcija prošlosti ostaje u samoj Francuskoj, čini se da se osobenost francuske literature u prošlom stoljeću ponavlja u suvremenoj njemačkoj literaturi. Mislim na filozofski diletantizam, koji se pokazuje kod više novijih pisaca upravo kao i kod enciklopedista. Što je ovdje bio materijalizam, počinje tamo postajati Hegel. *Mundt* je bio prvi koji je — da kažemo njegovim vlastitim riječima — u literaturu uveo Hegelove kategorije. *Kühne*, kao i uvijek, nije propustio da mu slijedi i napisao je *Karantena u ludnici*^[48], pa iako drugi svezak njegova *Karaktera* svjedoči o djelomičnom odvajanju od Hegela, prvi svezak sadrži dovoljno mjes.a na kojima on pokušava da Hegela prevede u moderni jezik. Ti prijevodi spadaju, na žalost, među one koji se ne mogu razumjeti bez originala.

Analogija se ne može poreći; da li će se zaključak koji je jednom već navedeni autor izvukao iz sudbine filozofskog diletantizma u prošlom stoljeću, naime, da sa sistemom u literaturi ulazi klica smrti, da

* Taj siže je takođe rokoko. (Nap. Redakcije lista.)

¹ Pod »velikom sedmicom« podrazumijeva se julska buržoaska revolucija od 1830. u Francuskoj.

li će se taj zaključak potvrditi i u ovom stoljeću? Da li će se korijeni sistema, koji po konzekventnosti prelazi sve ranije, jogunasto ispriječiti na polju koje obrađuje poetski genije? Ili ove pojave odgovaraju samo ljubavi s kojom se filozofija odnosi prema literaturi i čiji se plodovi tako sjajno pokazuju na Hothu, Rötšcheru, Straussu, Rosenkranzu, u časopisu »Hallische Jahrbücher«^[49] Tada bi stanovište bilo, naravno, drugačije i tada bismo se smjeli nadati onom uzajamnom utjecanju nauke i života, filozofije i modernih tendencija, Börnea i Hegela što je već ranije namjeravao pripremiti jedan dio tzv. Mlade Njemačke. Osim ovoga ostaje otvoren još samo jedan put koji iza ova dva izgleda malo komično; put uz pretpostavku da će Hegelov utjecaj na lijepu literaturu biti bez ikakva utjecaja. Međutim, vjerujem da će se malo njih odlučiti da idu tim putem.

Ali mi moramo još dalje natrag od enciklopedista i gospode Main-tenon; Duller, Freiligrath i Beck dozvoljavaju sebi da u našoj literaturi reprezentiraju drugu šlesku školu sedamnaestog stoljeća. Koga Dullerovi *Lanci i krune*, *Antikrist*, *Loyola*, *Car i papa*^[50] ne podsjećaju u njihovu prikazivanju na gromoglasni patos *Azijske Banize* pokojnog Zieglera von Klipphausena^[51] ili na Lohensteinova *Velikog kneza Arminiusia zajedno s njegovom presvijetlom Thusneldom*?^[52] Beck je pogotovu nadmašio te dobre ljude po visokoparnosti. Pojedina mjesta njegovih pjesama ne smatraju se gotovo ničim drugim do proizvodima sedamnaestog stoljeća, uronjenim u tinkturu modernog svjetskog bola. A Freiligrath^[53], koji katkada takođe ne može razlikovati nakićenost od poetskog jezika, potpuno se vraća Hofmannswaldauu na taj način što obnavlja aleksandrince i opet uvodi koketeriju sa stranim riječima. Međutim, on će to, nadajmo se, napustiti sa svojim inostranim sižeima:

Palma vene, pustinjski se pijesak razvija,
Pjesnik se baca na srce domovine,
Drugi, a ipak isti!^[54]

a kad Freiligrath to ne bi učinio, zaista, za sto godina njegove pjesme smatrali bi herbarijem ili ropotarnicom i poput latinskih pravila u stihovima koristili bi se njima za školsku nastavu u prirodopisu. Raupach bi smio računati samo na takvu praktičnu besmrtnost svojih jampskih kronika, ali Freiligrath će nam, nadajmo se, dati takve pjesme koje su potpuno dostojne devetnaestog stoljeća.—Nije li to lijepo da smo od romantičke škole u svojoj reprodukcionalnoj literaturi napredovali već od dvanaestog do sedamnaestog stoljeća? Ako je tako, i Gottsched će se uskoro pojaviti.

Priznajem da sam u nedoumici kako da svrstam te pojedinosti pod jedno stanovište; priznajem da sam izgubio niti pomoću kojih se one vežu za vrijeme koje stalno prolazi. Možda one još nisu zrele da bi se stekao siguran pregled i možda će još dobiti u opsegu i broju. Ali

ostaje karakteristično da se ta *reakcija* pojavljuje kako u životu tako i u umjetnosti i literaturi, da jadikovke ministarskih listova odjekuju među zidovima, koji su, čini se, čuli l'état c'est moi, te da povicima modernih mračnjaka na ovoj strani odgovara na onoj strani pretjerani mrak u jednom dijelu novije njemačke poezije.

Naslov originala:

Retrograde Zeichen der Zeit von Friedrich Oswald

Objavljeno u časopisu

•Telegraph für Deutschland,
februar 1840, br. 26, 27, 28.

Platen

Od onih poetskih sinova razdoblja restauracije kojih snaga nije bila paralizirana električnim udarcima godine 1830.^[55] i kojih je slava utemeljena tek u suvremenoj književnoj epohi trojica se ističu karakterističnom sličnošću: Immermann, Chamisso i Platen. U te trojice nalazimo neobičnu individualnost, značajan karakter i snagu razuma koja je u najmanju ruku ravna njihovom pjesničkom talentu. U Chamissa preovladava čas mašta i čuvstvo, čas trijezan razum; naročito u njegovim tercinama vanjski je oblik posvema hladan i racionalan, ali se ispod površine čuje kako kuca plemenito srce; u Immermanna se te dvije osobine hvataju ukoštac i stvaraju onaj dualizam koji on sam priznaje i čije krajnje vrhove njegova snažna ličnost doduše uspijeva sastaviti, ali ih ne uspijeva sjединiti; u Platenu, najzad, pjesnička se snaga odrekla svoje samostalnosti te se lako pomirila s vlašću nadmoćnog razuma. Da se Platenova mašta nije mogla osloniti na njegov razum i na njegov vanredan karakter, pjesnik ne bi postao tako slavan. Zato je on zastupao razumski elemenat u pjesništvu, formu, i zato mu se nije ispunila želja da svoj životni put završi nekim velikim djelom. Zacijelo je znao da je takvo veliko djelo potrebno kako bi njegova slava bila trajna; ali on je osjećao i to da njegova snaga tome još nije dorasla, pa je polagao nade u budućnost i u svoje pripremljene radove; vrijeme je, međutim, protjecalo, a on se nije odmakao od pripremljenih radova, i najzad je umro.

Platenova mašta plašljivo je pratila smjele korake njegova razuma; a kad je trebalo stvoriti genijalno djelo, kad je trebalo da se ona osmjeli za korak koji razum nije umio učiniti, ona je ustuknula. Otud je potekla i Platenova zabluda što je tvorevine svog razuma smatrao poezijom. Za anakreontske gazele njegova je pjesnička stvaralačka moć bila dovoljna; ponekad je ona zabljesnula poput meteora i u njegovim komedijama; ali treba da priznamo da je od onoga što je Platenu bilo svojstveno najveći dio proizvod razuma, i kao takvo bit će uvijek priznato. Čitaoci će se zasititi njegovih izvještačenih gazela,^[56] njegovih retoričnih oda; polemika njegovih komedija smatrat će se većim dijelom neopravdanom, ali duhovitosti njegovih dijaloga i uzvišenosti njegovih parabaza^[57] morat će se odati puno priznanje, a uzrok pjesnikove jednostranosti zacijelo će se naći u veličini njegova karaktera. Književni

položaj Platenov u očima javnosti izmijenit će se; on će se odmaći od Goethea, a približit će se Börneu.

Da ga i uvjerenja više privlače Börneu, o tome je, pored mnoštva aluzija u komedijama, već posvjedočilo više pjesama u njegovim cjelokupnim djelima^[58], od kojih ću spomenuti samo odu Karlu X; niz pjesama ispjevanih povodom oslobodilačke borbe Poljaka^[59] nije unesen u ovu zbirku, mada su te pjesme vrlo značajne za ocenu Platenove ličnosti. Sada su se one pojavile, kao dodatak cjelokupnim djelima, u izdanju drugog nakladnika. One potvrđuju moj sud o Platenu. Misao i karakter moraju ovdje više i upadljivije nego igdje nadomjestiti poeziju. Zato se Platen rijetko kad snalazi u jednostavnom stilu sažete pjesme; on traži duge, rastegnute stihove, od kojih svaki može u sebe primiti cijelu jednu misao, ili pak umjetne metričke sheme ode, koje svojim ozbiljnim, odmjerenim ritmom gotovo zahtijevaju retoričan sadržaj. Usporedo s brušenjem stihova, Platen se radaju i misli, a to je najjači dokaz o racionalnoj osnovi njegovih pjesama. Tko Platen pristupi s drukčijim zahtjevima, ostat će nezadovoljan ovim pjesmama o Poljacima; ali tko se lati sveščića ne očekujući ništa drugo, bit će za nedostatak poetske arome bogato nagrađen obiljem uzvišenih, snažnih misli, koje su nikle iz tla najplemenitijega karaktera, i onom »veličanstvenom strastvenošću« koja se s pravom spominje u predgovoru. Šteta što se te pjesme nisu pojavile nekoliko mjeseci ranije, kada se njemačka nacionalna svijest digla protiv carsko - ruske evropske pentarihije; one bi bile najbolji odgovor na to. Možda bi i pentarhist^[60] ovdje našao poneki moto za svoj spis.

FRIEDRICH OSWALD

Naslov originala:

Platen

Objavljeno u časopisu

•Telegraph für Deutschland•,

februar 1840, br. 31.

Moderni literarni život^[61]

od Friedricha Oswalda

I

Karl Gutzkow kao dramatičar

Trebalo je vjerovati da će nakon Gutzkowljeva poznatog članka u časopisu »Jahrbuch der Literatur«^[62] njegovi protivnici biti smjesta potaknuti na jednako plemenitu osvetu, izuzevši možda Kühnea, koji je zaista i ovdje bio odveć površno otpremljen. Ali slabo poznaje egoizam naše literature onaj tko tako nešto očekuje. Bilo je vrlo značajno što je »Telegraph« u svojem literarnom pogledu sveo vlastito mišljenje svakog pisca o sebi na pravu mjeru. Tako se moglo predvidjeti da s te strane neće doći nikakva posebna dobrodošlica najnovijim Gutzkowljevim radovima.

No ima ipak među našim kritičarima ljudi koji se mogu pohvaliti nepristrasnošću prema Gutzkoku, i drugih, koji priznaju svoju izrazitu sklonost prema njegovom literarnom djelovanju. Ovi su dosta nahvalili njegovo djelo *Richard Savage*,^[63] djelo koje je Gutzkow napisao za dvanaest dana u grozničavoj žurbi, a *Saulu*,^[64] u kome se opaža sa koliko ga je ljubavi pjesnik stvarao, kako ga je pomno dotjerivao, to djelo spominju sa nekoliko riječi polovičnoga priznanja. I dok se *Savage* sretno obreo po svim pozornicama, ispunjavao sve časopise kritikama, trebali su se oni koji se nisu upoznali s tom dramom, osjetiti ponukanima da se u *Saulu*, koji je bio štampan, obavijeste o dramskome talentu Gutzkova. No kako je mali broj listova donio makar samo i površnu kritiku te tragedije! Zbilja nije jasno što da se misli o našem literarnom zbivanju, ako se ovo zanemari vanje usporedi sa diskusijama što ih je potakao Beckov *Putujući pjesnik*—poema koja je od klasičnoga zbilja dalje nego Gutzkowljev *Saul!*

No prije nego što predemo na raspravljanje o novoj drami, moramo se pozabaviti objema dramskim studijama u njegovoj *Biljež-*

nici.⁽⁶⁵⁾ Prvi čin nedovršene tragedije *Marino Falieri* pokazuje kako je Gutzkow vičan unutrašnjoj razradi i zaokruživanju svakoga pojedinačnog čina, kako se spretno umije služiti dijalogom i zaodjenuti ga finoćom, ljupkošću i duhovitošću. Ali u njemu nema dovoljno radnje, sadržaj mu se može ispričati u tri riječi, pa bi tako na pozornici bio dosadan i onome ko je naučio da uživa u ljepotama izvedbe. Prepravljanje bi svakako bilo teško, jer je radnja tako udešena da se bez štete na drugoj strani više ništa ne bi dalo prenijeti iz drugoga čina u prvi. No tu se ogleda pravi dramatičar, pa ako je Gutzkow, kao što sam uvjeren, takav, mora u obećanoj i vjerojatno uskoro zgotovljenoj čitavoj tragediji riješiti taj problem na zadovoljavajući način.

Hamlet u Vitenbergu pruža nam već obrise cjeline. Gutzkow je vrlo dobro učinio što je ovdje pružio tek obrise, jer bi najuspjeliji dio, scena u kojoj nastupa Ofelija, vrijedala zornijim predočenjem. S druge strane mi je neobjašnjivo kako je Gutzkow mogao Hamleta postaviti uz Fausta da bi u Hamletovu dušu usadio sumnju, taj njemački element. Uopće nije važno da se izvana unosi ta crta u Hamletovu dušu, budući da je odavno tu i njemu prirodna. Shakespeare bi je inače bio zacijelo još posebno motivirao. Gutzkow se ovdje poziva na Börnea, no upravo ovaj dokazuje osim podvojenosti Hamleta također i jedinstvo njegova karaktera. A kako kod Gutzkova ti elementi dolaze u Hamletov duh? Zar kletvom što je Faust izgovara protiv mladoga Danca? Takvi efekti—*deus ex machina*—onemogućili bi svu dramsku poeziju. Razgovorima Fausta sa Mephistofelesom što ih je Hamlet prisluškiavao? U prvom redu bi tada kletva izgubila svoje značenje, a u drugome je nit koja od tih razgovora vodi karakteru Shakespeareovog Hamleta često tako fina da se gubi iz vida, i treća—zar bi Hamlet mogao posle toga govoriti onako ravnodušno o drugim stvarima? Drukčije je s pojavom Ofelije. Tu je Gutzkow progledao Shakespeare-a, ako ne to, onda ga je dopunio. To je poput Kolumbovog jajeta; nakon što se kritika dvjesta godina oko toga sporila, ovdje se iznosi rješenje koje je isto toliko originalno koliko i poetično, a vjerovatno je jedino moguće. Izvođenje ove scene je također izvanredno. Koga izvjesna scena u drami *Wally* nije uvjerila da Gutzkow zna posegnuti i za maštom i da nije nikakav hladni čovjek razbora, taj to može ovdje saznati. Nježni pjesnički dašak što struji oko prozračnoga Ofelijina lika više je nego što se smjelo očekivati od golih obrisa. Skroz su neuspjeli stihovi što ih izgovara Mephistofeles. Za oponašanje jezika Goetheova *Fausta* i skladnosti zvuka koji odzvanja iz prividno nepravilnih četverostopnih stihova bio bi potreban jedan drugi Goethe; svakom drugom ti lagani stihovi postaju pod rukom kruti i nezgrapni. O shvaćanju predstavnika zla neću se ovdje spoprijeti sa Gutzkowom.

Prelazimo sada na naše glavno djelo, na *Kralja Saula*. Gutzkoku se predbacilo da je prethodno u »Telegraphu« oglasio *Savage*-a na velika zvona, iako je čitavi skandal izbio zbog dvije ili tri male

bilješke; nitko ne misli na to da drugima plaćeni muzikanti oglašavaju dobrodošlicu njihovim djelima, ali pošto je to Gutzkow, koji je ovome sasuo istinu u lice a onome možda nanio malu nepravdu, računa mu se to u veliki grijeh. Ovi prigovori nisu na mjestu kad se radi o *Kralju Saulu*; pojavio se nenajavljen feljtonskim bilješkama ni probama u »Telegraphu«. Ista ta skromnost u drami; tu se ne radaju nikakvi bućni efekti uz grom i bljesak kao vulkanski otoci iz mora nekog razvodnjenog dijaloga, ne vergljaju se nikakvi veličajni monolozi čija ushićena ili ganutljiva retorika mora pokriti dramaturške pogreške; tu se sve razvija mirno i organski, a radnja se vodi sigurnom poetskom snagom do kraja. I hoće li naša kritika takvo djelo *jednom* čitati i zatim napisati članak po čijim će se duhovitim cvjetnim šarama vidjeti iz kakve škrte pješčare su nikle? Kod *Kralja Saula* visoko cijenim upravo to što njegove ljepote ne leže na površini, što ih treba tražiti, što se nakon prvog čitanja knjiga može prezrivo baciti u kut. Učinite da obrazovan čovjek zaboravi koliko je čuven Sofoklo i dajte mu da tada bira između *Antigone* i *Saula*: uvjeren sam da će nakon prvog čitanja naći da su oba djela jednako loša. Time naravno ne želim reći da se *Saul* može mjeriti sa najvećim pjesničkim djelom najvećega Grka, želim samo označiti stupanj naopakosti kojom može prosuditi lakomislena površnost. Bilo je zabavno pratiti kako su neki zakleti piščevi neprijatelji sada najednom povjerovali da su doživjeli golemo slavlje, kako su slavodobitno upućivali na *Saula* kao na spomenik čitave ispraznosti i nepoezije Gutzkova, kako nisu znali što da počnu sa Samuelom i kako su tvrdili da bi se za nj uvijek moglo kazati: »Ne znam da li živi ili je mrtav?« Bilo je šaljivo, kako su nehotice lijepo očitovali svoju beskrajnu površnost. No Gutzkow može biti miran—tako se dešavalo prorocima prije njega, a na kraju će i njegov *Saul* ući među proroke; prezirali su tako drame Ludwiga Uhlanda, dok im Wienbarg nije otvorio oči. Upravo Uhlandove drame imaju u skromnoj jednostavnosti svoga ruha mnogo sličnoga sa *Saulom*.

Drugi jedan razlog što je površnost tako brzo obračunala sa *Saulom* leži u svojevrstome shvaćanju povijesne fabule. Kod povijesnih djela, koja su tako poznata kao prva knjiga Samuelova i koja su podložna tako mnogim i različitim načinima gledanja, svatko ima svoje osobito stanovište za koje želi da u slučaju poetske obrade bude u pjesmi bar donekle priznato ili poštovano. Jedan je za Saula, drugi za Davida, a treći za Samuela, i svaki od njih je osupnut, koliko god uvjeravao da želi ostaviti pjesniku njegov nazor, ako se njegov ne uvažava. No Gutzkow je vrlo dobro uradio što je ovdje napustio široku javnu cestu, na kojoj i najklimavije karuce nalaze kolotečinu. Volio bih vidjeti onoga tko bi poduzeo da stvori jednoga posve historijskog Saula u tragediji. Ne mogu me zadovoljiti dosadašnji pokušaji da se Saulova povijest svede samo na historijsko područje. Povijesna kritika starozavjetnih spisa nije još izašla iz područja minulog racional-

lizma. Jedan Strauß bi ovdje imao još mnogo posla ako bi strogo i oštro želio odijeliti mit, povijest i ono što je podmetnulo svećenstvo. Zar nije osim toga hiljadama neuspjelih pokušaja pokazano koliko je Orijent za dramu kao takvu neplodno tlo? I gdje je u povijesti ono uzvišeno što izlazi kao pobjednik kada propadnu individualne ličnosti koje su se preživjele? Zar možda David? Pa taj je čitavo vrijeme izložen utjecaju svećenstva i tek je u nepovijesnome svjetlu, u kakvome ga prikazuje *Biblija*, poetičan junak. Time Gutzkow nije samo upotrebio pravo koje pripada svakome pjesniku, nego je uklonio i zapreke koje stoje na putu jednome poetskom prikazivanju. Kako bi izgledao jedan posve povijesni Saul, odjeven u sve ono što su mu prikačili vrijeme i nacionalnost? Zamislite kako govori u hebrejskim paralelizmima, kako se sve njegove predodžbe odnose na Jehovu, sve njegove slike na hebrejski kult, zamislite povijesnoga Davida koji govori psalamskim frazama—na povijesnoga Samuela se uopće ne može misliti—i onda se zapitajte, jesu li takvi likovi u drami čak i podnošljivi? Ovdje su se morale odstraniti kategorije vremena i nacionalnosti, ovdje su obrisi karaktera, kako su bili dani u biblijskoj povijesti i tadašnjoj kritici, morali pretrpjeti mnogu vrlo neophodnu promjenu, ovdje mora da se kod njih, štaviše, mnogošta razvilo u jasan pojam o onome što su po povijesti poznavali samo kao slutnju ili u najboljem slučaju kao nejasnu predodžbu. Tako je pjesnik imao potpuno pravo da kod svojih likova pretpostavi, na primjer, pojam crkve. I ovdje se ne može a da se Gutzkoku ne iskaže puno odobravanje kad se promotri kako je riješio svoj zadatak. Niti, iz kojih je satkao svoje karaktere, sreću se opet u svome ishodištu, iako su mnogostruko prepletene; mnogu je nit morao istrgnuti i odbaciti, no samo mu najpristranija kritika može prebaciti da je utkao nešto novo, izuzevši scenu sa filistrima.

U središtu drame grupiraju se tri karaktera, čijim je svojevrsnim prikazom Gutzkow učinio svoju građu zapravo tragičnom. Ovdje se pokazuje jedno pravo poetičko shvaćanje povijesti; nikad me nitko neće moći uvjeriti da je jedan »hladni razboriti čovjek«, jedan »čovjek debate«, u stanju da iz zbrkane pripovijesti izdvoji upravo ono što mora proizvesti najjači tragični učinak. Ta tri karaktera su Saul, Samuel i David. Saul zaključuje jedno poglavlje hebrejske povijesti, vrijeme sudija, vrijeme junačke predaje; Saul je posljednji izraelski Nibelung, koga je junački rod napustio u jedno doba koje on ne razumije i koje njega ne razumije. Saul je epigon čijemu je maču prvotno bilo suđeno da sijeja kroz magle mitskoga doba, no čija je nesreća što je morao doživjeti doba nadiruće kulture, epohu koja mu je strana, koja mu mač osipa rđom, i koju on zbog toga želi potisnuti. Inače je on plemenit čovjek kome nije stran nikakav ljudski osjećaj, no on ne poznaje ljubav kad mu pristupa u ruhu novoga doba. To novo doba i njegove znake drži on za svećeničko maslo, dok ga svećenici samo pripremaju i tek su orude u ruci povijesti, iz

čije hijerarhične sjetve klija nevidena biljka; on vojuje protiv novoga doba, ali ga ono nadilazi, preko noći postaje gorostasno te uništava i velikog, plemenitog Saula skupa sa svima koji mu se opiru. Samuel stoji na prijelazu prema kulturnome dobu; svećenici kao povlašteni korisnici obrazovanja pripravljaју, ovdje kao i uvijek, stanje kulture kod neobrazovanih naroda, no obrazovanje prodire u narod i svećenici moraju prema narodu odabrati druga oružja ako žele zadržati svoj utjecaj. Samuel je pravi svećenik čija je najveća svetinja hijerarhija; on čvrsto vjeruje u svoje božansko poslanstvo, uvjeren je da će se obaranjem svećeničke moći sručiti na narod Jehovina srdžba. S užasnom uvida da narod već previše zna kada traži kralja; vidi da moralna snaga—svećenička odora koja ulijeva poštovanje—nije više dovoljna; on mora posegnuti za oružjem mudrosti i postaje neprimjetno jezuit. Ali su vrludavi puti kojima odsada udara dvostruko mrži baš kralju, koji se sa svećenstvom nikada nije mogao sprijateljiti i pogled mu uskoro u borbi postaje onoliko oštar za smicalice svećenstva koliko otupljuje za znake vremena. David je treći elemenat, koji se pobjedonosno rađa iz te borbe, predstavnik jednoga novog povijesnog doba, u kojemu Jevreji dosežu novi stupanj svoje svijesti; on je po čovječnosti ravan Saulu, a po razumijevanju vremena daleko ga nadmašuje. Tek što je napustio školu, pojavljuje se najprije kao Samuelov učenik, no on svoj razbor nije toliko potčinio autoritetu da bi izgubio na gipkosti, osovljava se i vraća mu opet njegovu samostalnost. Premda ga se Samuelov lični utisak još uvijek doima, stalno mu je vlastiti razbor na pomoći, njegova pjesnička mašta podiže nanovo Jeruzalem, koliko god ga Samuel obarao u prah svojim kletvama. Saul se ne može s njime pomiriti, jer oni teže suprotnim ciljevima, i kad jednom veli da mrzi samo ono što su svećeničke smicalice položile u Davidovu dušu, brka opet djelovanje svećeničke težnje za vlašću sa znacima novoga doba. Tako se David pred našim očima iz plahog dječaka razvija u vođu jednoga doba i tako nestaju prividne oprečnosti koje leže u karakteru kakav mu je pjesnik dao.

Hotimično sam, da ne ometam razvoj ovih triju karaktera, preskočio pitanje što su ga postavljali svi kritičari koji su se trudili da jednom pročitaju *Saula*, pitanje da li se Samuel u sceni sa vješticama i na kraju pojavljuje u svome stvarnom tijelu, ili riječi što su tamo pale, izgovara njegov duh. Uzmimo da se na ovo pitanje ne da tako lako odgovoriti iz *Saula* ili uopće nedovoljno: zar bi to bila tako velika greška? Ne mislim—uzmite ga kako želite i ako hoćete povedite o tome zamorne diskusije; u Shakespeare-a je isti slučaj kod Hamletovog ludila, o kome svi kritičari i interpretatori raspravljaju »nadugo i naširoko i uopće svakojako« i zagledaju ga sa svih strana već dvjesto godina. Naprotiv, Gutzkow uopće nije problem napravio tako teškim. On odavno zna kako su smiješne utvare u po bijela dana, kako se na jednom mjestu u *Orleanskoj djeviци*^[66] crni vitez neumjesno pojavljuje, i da bi upravo u *Saulu* svaka čarolija bila na krivom mjestu.

Osobito se u sceni sa vješticama može lako prozreti maska, da već i ranije nije na sličan način nastupio visoki svećenik, prije nego je bilo riječi o Samuelovoj smrti.

Od ostalih likova djela najbolje je ocrtan Abner, koji se priklanja Saulu iz čistog uvjerenja i pune podudarnosti u naravima i u kojemu su ratnik i neprijatelj popova potisli čovjeka sasvim u pozadinu. S druge strane najslabije su uspjeli Jonathan i Michal. Jonathan se od početka do kraja gubi u frazama o prijateljstvu, ističe svoju ljubav prema Davidu a ne dokazuje je drukčije osim riječima; sav se unio u prijateljstvo prema Davidu, te je pri tome izgubio svu muževnost i snagu. Njegova mekoputnost se odista ne može nazvati karakterom. Tu je Gutzkow bio u neprilici što da napravi s Jonathanom. U svakom slučaju je on na ovaj način suvišan. Michal je ostala sasvim neodređena i samo je unekoliko ocrtana svojom ljubavlju prema Davidu. U sceni u kojoj razgovaraju o Davidu vidi se najbolje koliko su obje te osobe promašene. Onome što se tu govori o ljubavi i prijateljstvu nedostaje sva ona oštrina koja upada u oči, sve ono bogatstvo misli na koje smo već navikli kod Gutzkova. Puste fraze, koje niti su skroz tačne niti skroz netačne, ništa značajno, ništa jezgrovito. — Zeruja je Judith, ne znam da li je to Gutzkow ili Kühne jednom rekao da Judith mora umrijeti nakon svoga djela, kao svaka žena koja ruši granice svoga spola, ako ne želi da ispadne ružna—prema tome, umire i Zeruja. — Prikaz filistarstva je sam po sebi izvrstan i bogat rijetkim potezima, no da li pristaje u komad, drugo je pitanje, koje će već naći svoje razrješenje.

Rado bih se oslobodio daljnjeg raščlanjavanja dramaturške ekonomije, no i tu ponešto valja istaknuti, primjerice ekspoziciju. Ona je izvrsna i sadrži poteze po kojima je nedvojbeno velika dramaturška nadarenost Gutzkova. Sasvim po uzoru na hitru, skokovitu Gutzkowljevu narav, masa naroda se pojavljuje samo u kratkim scenama. Nekako je teško sa scenama sa mnogo naroda; onome tko nije Shakespeare ili Goethe one lako neopazice postanu trivijalne i beznačajne. Suprotno od toga su škrte riječi koje izmijenjuje nekolicina ratnika, ili ostali ljudi iz mase, često vrlo djelotvorne i potpuno postižu svoju svrhu da ocrtaju javno mišljenje; u tu svrhu mogu daleko češće poslužiti, a da ne upadnu u oči ili zamore. Tako prva i četvrta scena prvoga čina. Druga i treća scena sadržavaju Saulov monolog i njegovo raspravljanje sa Samuelom, što ide u najljepša i najpoetičnija mjesta u drami. Po antičkom uzoru suspregnuta strastvenost dijaloga obilježava duh u kome je napisana cjelina. Dok nam ove scene prikazuju stanje radnje u brzim potezima, peta scena između Jonathana i Davida uvodi nas u potankosti. Ova scena trpi ponešto od nereda misli; više puta se gubi dijalektička nit iz oka, bez sumnje odmah od početka posljedica neuspjelog opisivanja Jonathana. Zaključna scena čina je, naprotiv, izvanredna. Unekoliko smo već upoznali glavne karaktere, a ovdje su oni sakupljeni; David i Saul pristupaju jedan drugome sa

ozbiljnom voljom da se izmire; ovdje je pjesnik morao razložiti njihovu različitu prirodu, pokazati njihovu nepomirljivost i na mjesto namjeravanog izmirenja izazvati nužni sukob. I taj zadatak, koji dostatno može riješiti samo najživlja svijest, najoštrije razgraničenje karaktera, najsigurniji pogled u čovječju dušu, riješen je ovdje nenadmašno; kretanja u Saulovoj čudi iz jedne krajnosti u drugu su psihološki tako istinita, tako fino motivirana, da ovu scenu moram, usprkos neuspjele slike sa zetom, držati za najbolju u čitavoj drami.

U drugom činu je upadljiva ili, da upotrebim jedan Kühneov izraz »novo - pikantna« scena sa filistrima. No sumnjam da je njena bogata šaljivost dovoljna da bi joj osigurala mjesto u tragediji. Kad Gutzkow uzdiže svoga Saula nad pojmove vremena, kad mu pripisuje svijest koju on nije imao, onda se to može pravdati; ovom scenom se, međutim, unosi jedan sasvim nov pojam, i David tu stoji na *njemačkom* tlu. To, bar u tragediji, bode oči. Komične scene mogle su se uvijek naći, ali su morale biti druge vrste. Svrha komike u tragediji nije, kako kaže jedna površna kritika, promjena ili kontrast, već prije da vjernije prikaže život, koji je sazdan iz šale i ozbiljnosti. Ali sumnjam da bi se Shakespeare zadovoljio takvim razlozima. Zar se u životu najdirljivija tragedija ne pojavljuje u komičnome ruhu? Želim podsjetiti samo na karakter koji je, iako se pojavljuje i mora se pojavljivati u obliku romana, ipak najtragičniji koji poznam, na Don Kihota. Što je tragičnije od čovjeka kome, neshvaćenom od svoga doba i iz čiste ljubavi za bližnje, padaju u dio najkomičnije ludorije? Još tragičniji je Blasedow, Don Kihot budućnosti, čija je svijest još na višem stupnju od Don Kihotove. Uz put moram ovdje braniti Blasedowa od inače iscrpne kritike u časopisu »Rheinisches Jahrbuch«, koja Gutzkoku predbacuje da je komično obradio tragičnu ideju. Blasedow je *morao* biti komično obrađen kao i Don Kihot. Ako ga obradite ozbiljno, ispast će prorok svjetskoga bola i to sasvim obični i rastrgani—oduzmite romanu komičnu podstavu i dobit ćete jedno od onih bezobličnih i nezadovoljavajućih djela kojima je počela moderna književnost. Ne, Blasedow je prvi sigurni znak da je mlada književnost ostavila za sobom ono—sigurno nužno—razdoblje neutješnosti, raznih Wally i noći, »ispisanih crvenim životom«.—Prava komika tragedije nalazi se u Learovoj dvorskoj ludi ili u sceni sa grabarima iz *Hamleta*.

Pisac ni ovdje nije bez posljedica prebrodio oba zadnja čina—opasnosti dramatičara. Četvrti čin ne sadrži ništa osim odluka; Saul se odlučuje, Astharoth se dvaput odlučuje, Zeruja se odlučuje, David se odlučuje. Onda i scena sa vješticama, koja također donosi samo mršave rezultate. Peti čin se sastoji samo od bitaka i refleksija. Saul reflektira nešto previše za jednog junaka, David previše za jednog pjesnika. Često izgleda da u njemu ne čujemo pjesnika—*junaka*, već pjesnika—*mislioca*, otprilike Theodora Mundta. Uopće, Gutzkow ima običaj da monologe na taj način učini prikrivenima, što čini da se

odvijaju u prisutnosti drugih. No kako takvi monolozi rijetko mogu dovesti do odluka i skroz su reflektivni, slabi na taj način više nego dosta pravih monologa.

Jezik je naše drame, kao što se od Gutzkova moglo očekivati, potpuno osebujan. Ovdje ponovo nalazimo one slike Gutzkowljeve proze koje su toliko karakteristične da se i ne opaža kako se iz jednostavne, škrte proze dospijeva u raskošna područja modernoga stila, zatim one kratke prikladne izraze koji se često približavaju poslovičama. Gutzkow nije nikakav lirik osim u lirskim odsječcima radnje, gdje ga iznenađuje lirski zanos, te se može poslužiti prozom. Zbog toga su pjesme, stavljene Davidu u usta, ili neuspjele ili beznačajne. Kad se David obraća filistrima:

Trebate me samo za stihove
Koji kô od šale u vijenac se slažu —

Što to znači? Osnovna misao takvog jednog napjeva je često vrlo lijepa, ali izlaganje svaki put zakaže. I inače se u jeziku opaža da Gutzkow još ne posjeduje potrebnu okretnost u stihu, što je dakako bolje nego kad stih uslijed starih fraza postaje tečniji, ali i razvodnjeniji. Nisu sasvim izbjegnute ni neuspjele slike. Tako, na primjer, na strani 7:

Srdžbu svećenika
Za koga najprije iznudi krunu narod,
I kome ona u mršavoj ruci
Žezlom postade.

Ovdje je *kruna* već slika za kraljevstvo i ne može opet postati apstraktna osnova za drugu sliku žezla. Ovo je tim uočljivije što se greška dala lako izbjeći, i jasno pokazuje da Gutzkoku stih zadaje još mnogo poteškoća.

Okolnosti su me spriječile da upoznam *Richarda Savage*-a. Priznajem, međutim, da mi je neumjereno odobravanje što su ga izazvale prve izvedbe učinilo komad sumnjivim. Palo mi je pri tom na pamet, kako je prije tri godine bilo sa dramom *Griseldis*.^[67] Odonda se čulo dosta nepovoljnih glasova, prvi i najiscrpniji, začudo, u jednom političkom listu, u listu »Deutscher Courier«^[68] — koliko se bez poznavanja djela može zaključiti iz objavljenih izvadaka u novinama. No moja kritika može lako ispasti suvišna, jer koji se list nije već osvrnuo na to djelo! Pričekajmo, dakle, dok se ne štampa.

Najnoviji Gutzkowljev rad *Werner* naišao je u Hamburgu na isto odobravanje. Sudeći po predznacima, djelo ne samo da će imati veliku vrijednost po sebi nego će biti prva stvarno moderna tragedija. Čudno je samo što je Kühne, koji se tako često osvrtao na modernu tragediju da se moglo pomisliti kako će i sam napisati neku, ovdje dozvolio Gutzkoku da ga pretekne. Ili možda nije osjećao sklonosti da se okuša u drami? Gutzkow, međutim, koji je novoj literaturi pro-

krčio put na pozornicu, neka izvornim i živim dramama nastavi potiskivati plitkost i osrednjost sa zloupotrebljivanih kazališnih dasaka. Kritikama se to ne može, pa bile one koliko mu drago porazne, to smo vidjeli. Oni koji s njime slijede iste smjernice snažno će ga podržavati, i tako nas prožimaju nove nade za njemačku dramu i njemačku pozornicu.

II

Moderna polemika

Mlada literatura posjeduje oružje po kome je postala nepobjediva i okuplja sve mlade talente pod svoju zastavu. Mislim na moderni stil, koji svojom neposrednom živošću, oštrinom izraza i raznolikošću svojih boja pruža svakome mladom piscu korito, kojim lagodno otječe rijeka ili potok njegova genija, a da suviše ne ometa njegovu posebnost—ako je ima—stranim elementima, Heineovom ugljičnom kiselinom i Gutzkowljevom vapnom koje ujeda. Prijatno je gledati kako svaki mladi autor nastoji prisvojiti moderni stil sa njegovim ponosno uzlazećim raketama oduševljenja, koje se na vrhuncu rastvaraju u šarenu vatrenu kišu ili se rasipaju u praskave iskricе dosjetaka. U tome pogledu su važne kritike u časopisu »Rheinisches Jahrbuch«, što sam ih već spomenuo u prvom dijelu ovih prikaza: one su prvi znak djelovanja što ga je jedno novo literarno razdoblje proizvelo na rajnskome tlu, koje je prilično otuđeno od njemačkoga pjesništva. Tu je sav moderni stil sa svojim svjetlom i sjenom, sa svojim originalnim ali umjesnim obilježjima, poetskim osebujnostima, kojima zrači.

Kod ovakvog stanja stvari ne možemo, s obzirom na naše autore, reći samo le style c'est l'homme, nego i: le style c'est la littérature. Moderni stil nosi pečat izmirenja, ali ne samo, kao što je nedavno primijetio L. Wihl, između stilističkih korifeja prošlosti nego i između stvaralaštva i kritike, poezije i proze. Ti elementi se najprisnije prožimaju kod Wienbarga; u *Dramatičarima današnjice* se pjesnik pretočio u kritičara. Slično bi vrijedilo i za drugi svezak Kühneovih *Karakterata* da je tu stil ostao jedinstven. Njemački stil prošao je svoj dijalektički proces izmirenja, iz naivne neposrednosti naše proze izdvojio se jezik razbora, koji je kulminirao u mramornom stilu Goethea, te jezik mašte i duše, čiju nam je krasotu otkrio Jean Paul. Sa Börneom je počelo izmirenje, no još je i kod njega prevladavao—osobito u piscima—element razbora, dok je Heine uzdigao poetsku stranu. U modernome stilu je izmirenje završeno, mašta i razbor ne utječu nesvjesno jedno u drugo, a ne stoje ni oštro odijeljeni; oni su sjedinjeni kako u ljudskome duhu tako i u stilu, a pošto je njihovo izmirenje svjesno, ono je i trajno i pravo. Zbog toga ne dopuštam onu slučajnost koju Wihl još uvijek pripisuje modernome stilu, nego tu vidim genetički povijesni razvoj.— Isto je izmirenje i u literaturi—tu skoro

nema nikoga tko ne bi u sebi ujedinio stvaralaštvo i kritiku; čak je među liričarima Creizenach pisao *Švapskog Apolona*,⁽⁶⁹⁾ a Beck o mađarskoj literaturi, a prigovor da se nova književnost gubi u kritici, ima svoj uzrok daleko više u gomili kritičara nego kritika. Zar stvaralaštvo Gutzkova, Laubea, Mundta, Kühnea ne premašuje znatno njihove kritičke spise, kvantitativno i kvalitativno? Tako moderni stil ostaje odraz literature. Postoji, međutim, jedna strana toga stila—polemička—koja je uvijek geslo njegove suštine. Kod Grka se polemika pretvarala u poeziju i postala zorna kod Aristofana. Kod Rimljana joj je prebačena haljina heksametra za sve prilike, a liričar Horacije ju je, također lirski, osposobio za satiru. U srednjem vijeku je, kad je lirika bila u punome cvatu, prešla kod Provansalaca u rugalice i kancone, kod Nijemaca u pučku pjesmu. Kad se u sedamnaestom stoljeću puki razbor ustoličio kao gospodar poezije, istaknut je epigram kasnijeg rimskog doba da služi kao obličje polemičke dosjetke. Klasična francuska sklonost oponašanju rodila je Boileau-ove satire po uzoru na Horacija. Prošlo stoljeće, koje se nadovezalo na sve, dok se njemačka poezija razvila sasvim samostalno, okušalo je u Njemačkoj sve polemičke oblike, dok Lessingova antikvarna pisma nisu u prozi našla oblik koji polemici omogućava najslobodniji razvoj. Voltaire-ova taktika povremenog upućivanja protivniku pokojeg udarca tipično je francuska, baš kao i Beranger-ov rat strijelaca, koji istim francuskim karakterom sve donosi u jednoj šansonu. A moderna polemika?

Oprosti mi, čitaocē, ti si vjerovatno već odavna pogodio na što cilja ovaj polemički spis; no ja sam eto Nijemac i ne mogu iz svoje njemačke kože, koja sve hoće ispočetka. Sada ću, naprotiv, biti utoliko neposredniji—radi se o trzavicama u modernoj literaturi, o pravima nekih grupa, a posebice o svadi kojoj se drugi pridružuju, svadi između *Gutzkova* i *Mundta* ili, kako stvari sada stoje, između *Gutzkova* i *Kühnea*. Ova svada dospjela je otprije dvije godine u središte našeg literarnog događanja i nije mogla ostati bez dijelom povoljnog a dijelom nepovoljnog utjecaja na nj. Nepovoljnog, jer se uvijek ometa miran tok razvoja kad literatura postaje poprište ličnih simpatija, antipatija i idiosinkrazija, a povoljnog, jer je, da upotrijebimo Hegelovu izreku, ona istupila iz jednostranosti, gdje se nalazila kao partija, pa čak i u raspadanju dokazala svoju pobjedu; zatim, jer »mlađi naraštaj« mimo očekivanja mnogih nije uzeo učešća i iskoristio je priliku da se oslobodi svih stranih utjecaja i posveti samostalnome razvitku. Zato, ako su neki i uzeli učešća, dokazuju time kako imaju malo povjerenja u sebe i kako malo literatura može da mari za njih.

Mirno može ostati neispitano da li je Gutzkow prvi podigao kamen, da li se Mundt prvi mašio za mač; dovoljno je što je kamenje bačeno i što su mačevi isukani. Radi se jedino o dubljim uzrocima jednoga rata što je prije ili kasnije morao izbiti, jer ipak nitko tko je nepristrano pratio čitav tok ne vjeruje da ovdje igraju ulogu

subjektivni povodi, pakosna zavist ili lakomislena ratobornost na bilo kojoj strani. Jedino je kod Kühnea lično prijateljstvo prema Mundtu bilo motiv, i to svakako nimalo nečastan, da prihvati izazov koji je i njemu uputio Gutzkow.

Gutzkowljevo bavljenje literaturom nosi obilježje jedne vrlo upečatljive ličnosti. Najmanji broj njegovih brojnih rukopisa ostavlja sasvim zadovoljavajući dojam, pa ipak se ne može poreći da oni spadaju u najbolje što je njemačka literatura postigla od 1830. Odakle to? Uvjeren sam da u njemu vidim dualizam, koji ima mnogo srodnoga sa razdorom u Immermannovoj čudi, što ga je najprije otkrio sam Gutzkow. On posjeduje najveću snagu razbora, priznatu od svih njemačkih autora—naravno onih sa područja književnosti; njegov sud nije nikada kolebljiv, njegov se pogled snalazi u najzamršenijim pojavama sa divnom lakoćom. Uz ovaj razbor nalazi se, međutim, isto tako snažni strastveni žar, koji se u njegovom stvaralaštvu očituje kao oduševljenje i njegovu maštu dovodi u ono stanje, skoro bih rekao usijanja, u kome joj je moguće samo duševno stvaranje. Njegova djela, makar bila razvučene kompozicije, nastala su u trenutku, i ako im se s jedne strane i opaža zanos u kome su napisana, s druge strane spriječava ta žurba često mirnu obradu pojedinosti, te ostaju samo skice kao *Wally*. Više mirnoće vlada u kasnijim romanima, najviše u *Blasedownu*, koji je općenito izvajan plastičnošću neuobičajenom za Gutzkova. Njegovi raniji likovi bili su više slike karaktera nego karakteri, *μετέωρα* lebdeći između neba i zemlje, kako kaže Karl Grün. Pa ipak Gutzkow ne može spriječiti da oduševljenje na trenutke ustupi mjesto razboru; u tome raspoloženju nastala su ona mjesta njegovih djela, koja izazivaju spomenuti neugodni dojam; to je raspoloženje što ga je Kühne svojim uvredljivim jezikom nazvao »staračko drhturenje«. Strastvenost je također razlog što tako lako pada u gnjev, često povodom najbezazlenijih stvari i koja u njegove polemike unosi kipteću mržnju i bijesnu žestinu, što Gutzkow kasnije sigurno žali, jer mora uvidjeti kako je nerazborito postupao u trenucima ljutnje. Da on to uvida, dokazuje poznati članak u časopisu »Jahrbuch der Literatur«, čijom je nepristranošću vrlo ponosan—on, dakle, zna da mu polemika nije lišena trenutanih utjecaja.—Ovim objema stranama njegova duha, čije jedinstvo Gutzkow izgleda dosada još nije našao, pridružuje se neobuzdan osjećaj nezavisnosti; on ne može podnijeti ni najlakše spone, pa bile od željeza ili od paučine, ne bi mirovao dok ih ne bi rastrgao. Kada je protiv volje bio sa Heineom, Wienbargom, Laubeom i Mundtom ubrojen u mladolijemce i kad je ta Mlada Njemačka stala da se pretvara u kliku, spopao ga je neki osjećaj neugode i nije ga napuštao sve do otvorenog raskida sa Laubeom i Mundtom. Koliko god ga je ta želja za neovisnošću sačuvala od stranog utjecaja, ona se lako diže do potiskivanja svega ostalog, do uvlačenja u samog sebe, do preobila samosvijesti, te tada graniči sa sebičnošću. Daleko sam od

toga da bih Gutzkoku predbacio kako svjesno teži neograničenoj vladavini u literaturi, no on pokatkad upotrebljava izraze koji njegovim protivnicima olakšavaju prigovore o egoizmu. Već ga strastvenost sili da se sasvim pokaže kakav jest, i tako se kod njega najprije može spoznati čitav čovjek iz njegovih spisa.—Uzevši uz ove duševne osobine još i život, otprije četiri godine stalno ranjavan cenzorskim škarama, te zapriječenost slobodnog literarnog razvoja policijskim stazama, nadam se da sam skicirao Gutzkowljevu književnu ličnost u njenim osnovnim crtama.

Dok se on pokazuje kao sasvim izvorna narav, kod *Mundta* nalazimo prijatan sklad svih duševnih snaga, što je prvi uvjet humorista, miran razbor, dobro njemačko srce i uz to nužnu maštu. Mundt je pravi njemački karakter, no koji se baš zbog toga rijetko uzmogne vinuti nad obično i često okrzne ono svakidašnje. On je ljubazan, temeljit na njemački način, do kraja pošten, no nije pjesnik kome je stalo do umjetničkog oblikovanja. Mundtova djela prije *Bogorodice* su beznačajna, *Moderne životne zbrke*^[70] su bogate dobrim humorom i lijepim pojedinostima, ali kao umjetničko djelo su bez vrijednosti a kao roman dosadne; u *Bogorodici* ga je oduševljenje novim idejama bacilo u zanos kakav dotada nije poznao, no taj zanos opet nije urodio umjetničkim djelom, nego samo hrpom dobrih misli i krasnih slika. Usprkos tome je *Bogorodica* najbolje Mundtovo djelo, jer su uskoro pljusкови što ih je s literarnoga neba poslao njemački gromovnik Zeus znatno ohladili Mundtov zanos. Skromni njemački Hamlet potkrijepio je svoja uvjerenja o neopasnosti nedužnim malim novelama, u kojima su se ideje vremena pojavljivale potkresane brade i začesljane kose i u odori molitelja uručivale najponizniju molbu za milostivo uvrštenje. Njegova *Komedija sklonosti*^[71] zadala je ranu njegovoj pjesničkoj slavi, koju je htio zacijeliti *Šetnjama i svjetskim putovanjima*,^[72] mjesto novim zaokruženim pjesničkim djelima. I ako se Mundt snova ne baci s ranijim oduševljenjem na stvaranje, ako nam ne pruži pjesnička djela umjesto opisa putovanja i novinskih članaka, uskoro neće o *pjesniku* Mundtu biti ni spomena. Drugo jedno Mundtovo nazadovanje moglo se zamijetiti u njegovu stilu. Njegova sklonost ka Varnhagenu, sa uvjerenjem da u ovome otkriva najvećeg njemačkog stilista, učinila je da je poprimio njegove diplomatske izričaje, kičene izraze i apstraktna uvijanja; i pri tom uopće nije vidio da se time u srži povrjeduje osnovno načelo modernoga stila, stvarna svježina i živost.

Tim se raznolikostima obojice zavađenih pridružuje i sasvim suprotno obrazovanje. Gutzkow je od početka istupio za «modernog Mojsiju» Börnea sa oduševljenjem koje još uvijek živi u njegovoj duši kao zdušno divljenje; Mundt je stajao u sigurnoj sjeni što ju je bacalo ogromno stablo Hegelovog sistema i neko je vrijeme ispoljavao oholost većine hegelovaca; Mundtove političke nazore sputavali su za vrijeme prvih godina njegova literarnog istupanja aksiomi filo-

zofskog vojskovođe da su sloboda i nužnost istovjetne i da su nastojanja južnonjemačkog liberalizma jednostranosti. Gutzkow je otišao iz Berlina sa gnušenjem prema tamošnjim prilikama, a u Stuttgartu je stekao naklonost za južnu Njemačku, koju više nikada nije izgubio. Mundt se dobro snašao u berlinskom životu, rado je sjedio pri čaju u društvima gdje se estetiziralo i za sebe je iz duševnog događanja u Berlinu destilirao svoje »Ličnosti i prilike«,^[73] to raslinje iz staklenika koje je kod njega i drugih ugušilo svako slobodno poetsko djelovanje. Tužno je gledati kako se Mundt u drugome svesku časopisa »Freihafen«^[74] za 1838. godinu u kritici jednog Münchovog djela oduševljava opisom jedne takve ličnosti, pada u zanos kakav mu nikada nije moglo izmamiti neko pjesničko djelo. Osim berlinskih prilika—ova riječ je kao stvorena za Berlin—zaboravio je sve drugo i dao se dapače zavesti na smiješno preziranje prirodnih ljepota kakvo se razabire iz *Bogorodice*.

Tako su Gutzkow i Mundt stajali jedan naprama drugome kad su im se putovi najednom sreli u idejama vremena. Oni bi se doskora bili nanovo razišli, možda bi iz daljine bili i domahnuli jedan drugome na pozdrav i rado se sjetili sastanka, da nisu obojica bili prisiljeni na udruživanje osnivanjem Mlade Njemačke i »Roma locuta est« preuzvišenog saveznog sabora. Ovim se stanje stvari bitno izmijenilo. Gutzkow i Mundt bili su zajedničkim udešom obavezani da pri međusobnom ocjenjivanju imaju obzira, a to je obojici s vremenom moralo postati nepodnošljivo. Mlada Njemačka, ili kako su je nakon katastrofe odozgo nazivali jasnijim imenom »mlada literatura« da se ne bi isključili istomišljenici, bila je blizu tome da se izrodi u kliku, i to protiv volje. Sa svih strana su se osjećali prinuđeni da napuste protuslovne sklonosti, da prekriju slabosti, da naročito istaknu suglasja. To neprirodno, iznuđeno stanje pretvaranja nije moglo dugo potrajati. Wienbarg, najdivniji karakter mladonijemaca, povukao se; Laube je od početka protestirao protiv konzekvenca koje je država sebi dopuštala; Heine je u Parizu bio previše izoliran da bi prošarao dnevnu literaturu električnim iskrama svoga duha; Gutzkow i Mundt bili su dovoljno otvoreni da, rekao bih nakon obostranog dogovora, prekrše mir u zemlji.

Mundt je polemizirao malo i beznačajno, no jednom se dao zavesti te poveo svoju polemiku na način koji se mora najoštrije osuditi. Na kraju članka *Görres i katolički pogled na svijet* (»Freihafen«, 1838, II) on kaže da ako njemačka pobožnost ne želi da zna za Mladu Njemačku, i ova je također dostatno pokazala da u religioznom pogledu sadržava dosta trulih elemenata. Jasno je da se ovim osim Heinea, koji nas se tu ništa ne tiče, mislilo na Gutzkova. No Mundt je ipak trebao imati toliko poštovanja prema svojim drugovima u dobru i zlu, da mimo njih ne dade za pravo filistarstvu, ograničenosti i pijetizmu, pa čak i da je ta optužba bila točna. Mundt ispada zaista prilično loše kad kaže sa farizejskim trijumfom: Hvala ti bože što nisam

kao Heine, Laube i Gutzkow i što se, ako ne pred Njemačkim Savezom, mogu donekle pojaviti pred njemačkom pobožnošću!—

Gutzkow je, naprotiv, uživao u polemici. On je povukao sve registre i na allegro moderato »literarnih vilenjaka«⁽⁷⁵⁾ nastavio allegro furioso feljtonskih bilježaka. Prema Mundtu je bio u prednosti, jer je njegove literarne mušice u svoj oštrini mogao izdvojiti i staviti u područje svojih stalno punih salvi dosjetaka. Skoro svake sedmice mogao se u »Telegraphu« čitati barem jedan napad na Mundta; u tome je znao koristiti svu nadmoć koju pruža posjedovanje jednih novina nad protivnikom koji je ograničen na tromjesečni časopis i na svoja vlastita djela; posebno je čudno što je Gutzkow pojačavao svoju polemiku, što je tek postepeno nastupalo njegovo nepoštivanje Mundtovih literarnih sklonosti, dok je ovaj odmah nakon objave rata postupio s Gutzkowom kao sa podređenom ličnošću, ne obazirući se na onaj polagani klimaks.—U ovoj svađi su na literarno područje prenesena uobičajena lukavstva političkih listova da preporuča članke istog tona u ostalim novinama, da pod prividom priznanja i hvale vrijedne nepristranosti prokrijumčare skrivene žaoke; ne može se, naravno, prosuditi da li su se i vlastiti članci pojavili pod paravanom vanjskih dopisništava, jer je odmah početka svakoj partiji nagrnulo mnoštvo revnih, bezimernih pomagača, koji bi se osjetili jako polaskani ako bi se njihov posao držao za djelo njihova komandujućeg generala. Upravo ovim posrednicima, koji su se svojom revnošću htjeli izboriti za novinsku bilješku, za koju bi bili pohvaljeni, pripisuje Marggraff najveću krivnju za svađu.

Krajem 1838. godine stupio je u borilište treći ratnik, *Kühne*, čiju ćemo vojnu opremu prethodno morati ogledati. Taj davnašnji Mundtov lični prijatelj, i bez sumnje onaj Gustav kome se Mundt jednom obraća u *Bogorodici*, ima i u svome literarnom karakteru mnogo srodnoga sa Mundtom, premda se s druge strane kod njega ne smije ispustiti iz vida francuski element. Sa Mundtom ga je osobito povezivalo zajedničko obrazovanje u duhu Hegela i berlinski društveni život, iz čega je i kod Kühnea izrasla sklonost za ličnosti i prilike i za pravoga izumitelja ovih literarnih dvospolaca, Varnhagena von Ense. Kühne također spada među one koji dižu veliku buku oko Varnhagenova stila i ne primjećuju da je ono što je dobro na njemu samo oponašanje Goethea.

Osnovna crta Kühneovog literarnog lika je »esprit«, onaj francuski razbor što hitro kombinira, povezan sa okretnom maštom. Kühneu nije nipošto strana fraza, krajnost toga smjera, tako da je on, naprotiv, dotjerao u baratanju njome do rijetkog majstorstva, te se kritike poput one o drugom svesku Mundtovih *Šetnji* (»Eleg. Zeitung«, 1838, ožujak) ne mogu čitati bez izvjesnog užitka. Naravno, često se događa da to poigravanje frazama mora ostaviti i neugodan utisak, pa se čovjek sjeti nekoliko umjesnih Mefistofelesovih riječi, koje su već postale opća mjesta. U novinama se lako podnose takva

frazama isprepletene mjesta, ali ako se i u jednom djelu kao u *Karakterima* pojavljuje odlomak, koji se doduše sasvim lako čita ali mu nedostaje svake stvarne osnove—a to je više nego jednom slučaj—tad se ipak pokazuje prevelika lakoumnost kod izbora. S druge strane, ta francuska okretnost čini Kühnea jednim od naših najboljih novinara i sigurno bi mu kod malo više zauzimanja bilo lako da »*Elgantante Zeitung*« visoko uzdigne nad današnji nivo. No Kühne, začudo, ne pokazuje ni izdaleka one živosti koja bi jedina odgovarala njegovom »esprit«-u koji podsjeća na Laubea.—Kühne kao kritičar najjasnije ispoljava svoju narav s one strane Rajne. Dok Gutzkow ne miruje sve dok svoj predmet nije ispitao do temelja te iz same stvari donosi sud, ne uzimajući u obzir moguće olakotne ili ublažavajuće sporedne okolnosti, Kühne postavlja predmet pod osvjetljenje jedne duhovite misli, koju je dakako većinom pobudilo promatranje objekta. Ako je Gutzkow jednostran, onda je takav jer bez poštenog zagledanja ličnosti prosuđuje više po slabostima nego po dobrim stranama objekta i od mladih pjesnika poput Becka zahtijeva klasične tvorevine; ako je Kühne jednostran, trudi se da sve strane svoga objekta shvati sa jednoga stanovišta koje nije najviše, najpreglednije, i opravdava artizam Beckovih *Tihih pjesama* frazom da je lirski muzikant, što svakako pristaje Becku.

Kod Kühnea valja nadalje lučiti dva razdoblja; početak njegova literarnog zvanja obilježavala je zarobljenost Hegelovim učenjem i, kako mi se čini, podavanje ili zajedništvo pogleda sa Mundtom, pri čemu se samostalnost često zapostavljala. *Karantena* označava prvi korak ka emancipaciji od ovih utjecaja, tek u literarnim komešanjima od 1836. godine razvio se Kühneov nazor potpuno. Na poređenje Kühnea i Gutzkova u njihovim pjesničkim nastojanjima nude se dva djela napisana u isto vrijeme, *Karantena u ludnici* i *Seraphine*.^[76] U oba se odražava sva ličnost njihovih pisaca. Gutzkow je u Arthuru i Edmundu individualizirao razboritu i blagu stranu svoga karaktera; Kühne se kao početnik u junaku *Karantene* još neposrednije prikazao u traženju izlaza iz labirinta Hegelova sistema. Gutzkow, kao uvijek, briljira u ošttrini ocrtavanja duša, u psihološkoj motivaciji, skoro čitav roman odvija se u duši. Takvim racionalnim slaganjem opruga iz samih nesporazuma se međutim opet uništava sav mirni užitek, i onaj umetnutih idiličnih prizora, pa koliko god je *Seraphine* savršena s jedne strane, toliko je neuspjela s druge. Kühne, naprotiv, pršti duhovitim rasuđivanjima o Hegelu, njemačkom sanjarstvu i Mozartovoj muzici, čime ispunja tri četvrtine knjige, a da na kraju time ne postigne kod čitalaca nešto drugo osim dosade i da upropasti roman kao takav. *Seraphine* ne sadrži nijedan potpuni karakter, a najmanje je Gutzkoku uspjelo da pokaže svoju sposobnost u ocrtavanju ženskih karaktera, što je zapravo i htio postići djelom. Žene su u svim njegovim romanima ili trivijalne kao Celine u *Blasedowu*, ili bez pravih ženskih osobina kao Wally, ili ružne uslijed nedostatka

unutrašnjeg sklada kao upravo Seraphine. On to, čini se, skoro i sam uvida kad govori na usta Michale u *Saulu*:

Razložit možeš poput čovječjeg mozga
 Ženino srce — — —
 Sve možeš pokazat, iz čega se
 Ženino srce sastoji, al' životnu iskru u njem'
 Nitko iskazat neće, nikakva poredba.

Isti se nedostatak jezgrovite karakteristike ispoljava u *Karanteni*. Junak nije cjelovit karakter, nego individualizirana prelazna epoha saznanja o vremenu, kojemu tako nedostaje sve lično. Ostale figure su skoro sve ispale previše neodređeno, tako da se samo za mali broj može reći da li su uspjele ili ne.

Kühne je već duže bio izazivan od Gutzkova, no odgovarao je samo neizravno, ističući Mundtove zasluge preko svake mjere i rijetko spominjući Gutzkowljeve. Napokon je i on istupio protiv njega, najprije smireno i više kritički nego polemički; nazvao ga je čovjekom debate, no nije mu htio priznati neko dalje literarno ovlaštenje; a uskoro nakon toga započeo je sa svoje strane ofanzivu na način kakav zacijelo nitko nije očekivao, člankom *Gutzkowljevi najnoviji romani*. S mnogo duha se ovdje ona Gutzkowljeva dualistička manira izobličuje u karikaturu i dokazuje u njegovim spisima, no mimo toga nagomilava se takva hrpa nedostojnih izraza, neosnovanih tvrdnji i slabo prikrivenog povlačenja konzekventnosti da se Gutzkow prema ovoj polemici samo našao u prednosti. On je i odgovorio samo kratkim upućivanjem na »Jahrbuch der Literatur« za 1839 (zašto se svezak za 1840. godinu još nije pojavio?) i na svoj članak o najnovijim literarnim trvenjima. Politika da se nepristranošću pridobiju duhovi za sebe bila je vrlo vidovita i mora se cijeniti savladivanje što ga je Gutzkow utrošio za taj članak; a ako nije bio sasvim dovoljan i ako se površno dotakao samog Kühnea, kome se ipak nikako ne može poreći značajan utjecaj na dnevnu literaturu i vrsnu iako u *Samostanskim novelama*^[77] još ne sasvim jasnu nadarenost za historijski roman, ovdje se to rado može oprostiti, dok protivnici ne učine isto ili ga još i ne nadmaše.

No »Jahrbuch der Literatur« je u ovom svesku nosio u sebi zrno novog razdora, *Heineov* članak *Švapsko ogledalo*.^[78] Kako je s tim išlo, znaju valjda samo neki od sudionika; najbolje je da predem preko čitave te fatalne stvari. Ili, zar neće Heine uskoro opet imati na broju traženi broj araka, pa da izda necenzuriran svezak, koji će onda sadržavati neskrraćeno *Švapsko ogledalo*? Onda bi se bar moglo vidjeti što je saksonska cenzura držala da treba izbaciti i da li se za sakaćenje zbilja može optužiti jedna cenzurna ustanova. Dosta, rat je bio nanovo raspiren, Kühne se ponio nerazborito kad je prihvatio neozbiljan članak o *Savage-u* i *Wihlovu* izjavu (čije je uvrštenje bilo svakako velik izazov prema »Elegante«, otprilike kao kad bi Beck svoju izjavu protiv Gutzkova poslao »Telegraphu«) popratio psećom paro-

dijom, na koju je druga strana isto tako lajući uzvratila. Ta pseća pripovjest je najsramnija mrlja čitave moderne polemike; budu li naši književnici počeli da se uzajamno ophode kao zvijeri i da praktički primjenjuju načela prirodopisa, njemačka književnost će uskoro biti slična menažeriji i dugo očekivani literarni Mojsije bratimit će se sa Martinom i van Amburghom.^[79]

Neki zao demon potakao je raspru između Gutzkova i *Becka* da ne bi jenjala polemika koja se opet bila slegla. O Becku sam već drugdje dao svoj sud, ali, kako rado priznajem, ne bez pristranosti. Nazadovanje što ga Beck pokazuje u *Saulu* i *Tihim pjesmama* učinilo je da sam postao sumnjičav i nepravedan prema *Noćima* i *Putujućem poetu*. Nisam trebao napisati onaj članak, a još manje dati ga časopisu koji ga je objavio. Dopustit će mi se, dakle, da svoj sud tako ispravim što svakako priznajem *Beckovo* prošlo stvaranje, *Noći* i *Putujućeg poeta*, ali bi bilo protiv moje kritičarske savjesti kada *Tihe pjesme* i prvi čin *Saula* ne bih označio kao nazadovanje. Greške u prva dva djela bile su nužne zbog njegove mladosti, dapače se moglo biti sklon da se u nagomilanim slikama i u nezrelo nabačenim mislima vidi preobilje snage; svakako je tu postojao talent od koga se moglo nadati najboljemu.—Mjesto onih plamenih slika, mjesto one divlje probudene mladenačke snage, *Tihe pjesme* donose neku klunulost, neku malaksalost, koja se od *Becka* najmanje mogla očekivati, a prvi čin *Saula* je isto tako bez snage. No možda je ova slabost samo prirodna, trenutačna posljedica one prenapetosti, možda će slijedeći činovi *Saula* nadoknaditi sve propuste prvoga—ne, Beck je pjesnik i kritika bi se morala i uz najoštrije i opravdane prigovore odnositi s respektom prema njegovim budućim ostvarenjima. Takav pijetet zaslužuje svaki pravi pjesnik, pa baš ja ne bih želio važiti za Beckovog neprijatelja, budući da njegovim pjesničkim ostvarenjima, što rado priznajem, zahvaljujem najrazličitije i najtrajnije poticaje.—

Svada između Gutzkova i *Becka* mogla je s pravom izostati. Ne da se poreći da se Beck, nehotice dakako, u toku ekspozicije svoga *Saula* unekoliko približio Gutzkoku, međutim time ne strada njegovo poštenje, nego samo njegova originalnost. Mjesto da se zbog toga rasrdi, trebao se Gutzkow naprotiv osjetiti polaskanim. A Beck, mjesto da ističe originalnost svojih karaktera, koju nitko nije osporavao, trebalo je da prihvati bačenu rukavicu neprijateljstva, kao što je i učinio, ali i da preradi čin, što će, valjda, učiniti.

Sada se Gutzkow neprijateljski suprotstavio svim lajpciškim književnicima i progoni ih otada nesmiljeno feljtonskim dosjetkama. U njima on vidi jednu kompletno organiziranu razbojničku družinu, koja njega i literaturu proganja na svaki mogući način; ali bi zaista uradio bolje da ih napadne na drugi način, ako ne želi da odustane od borbe. Među lajpciškim su književnicima neizbježne lične veze i njihove posljedice na javno mišljenje. I neka se Gutzkow sam upita je li uvijek bio čist od ovoga pokatkad, na žalost, neminovnoga grijeha;

ili treba da ga ja sjetim izvjesnih frankfurtskih poznanstava? Ako se »Nordlicht«,^[80] »Elegante« i »Eisenbahn«^[81] pokatkad podudaraju u svojim sudovima, zar je to začudno?

Tako sada stoje stvari; Mundt se povukao i više se ne osvrće na svađu, Kühne je također prilično sit vječnog ratovanja; i Gutzkow će sigurno uskoro uvidjeti da njegova polemika mora malo - pomalo postati dosadna publici. Postepeno će se početi izazivati na romane i drame, uvidjet će da jedan borbeni feljton nije kriterij za časopis, da obrazovani iz naroda neće odati priznanje najokretnijem polemičaru, nego najboljem pjesniku; priviknut će se na mirnu egzistenciju jedni uz druge i—možda će naučiti da se ponovo poštuju. Neka im bude pred očima Heineovo držanje, koji usprkos svađe ne taji svoje poštovanje prema Gutzkoku. Neka odnos svojih vrijednosti odrede ne po svome subjektivnom nahodjenju, nego po držanju mladih, kojima će prije ili kasnije pripadati literatura. Neka uče od časopisa »Hallische Jahrbücher« da se polemika smije upravljati samo protiv djece prošlosti, protiv sjena smrti. Neka imaju na umu da se inače između Hamburga i Lajpciga mogu osoviti literarne snage koje mogu zasjeniti njihov polemički vatromet. Hegelovska škola u svome najnovijem slobodnom razvitku, a osobito takozvani mladi naraštaj, idu u susret ujedinjenju, koje će imati najznačajniji utjecaj na razvitak literature. To ujedinjenje se već zbilo u Moritzu Carrière-u i Karlu Grünu.

Naslov originala:
*Modernes Literaturleben von
 Friedrich Oswald. I. Karl Gutzkow
 als Dramatiker. — II. Moderne Polemik.*

Prvi put objavljeno u listu
 »Mitternachtzeitung für gebildete Leser«,
 u martu 1840, u brojevima 51-54. i 83-87.

Joel Jacoby

Joel Jacoby je za Görresovu akrobatsku družinu dragocjena akvizicija. Ulogu bajaca igrao je prije gospodin Guido Görres, čije se šale, međutim, publici nisu sviđale; ali novi član dokazao je nedavno opet svojim djelom *Borba i pobjeda (Kampf und Sieg)** podobnost za tu ulogu na iznenađujući način. Čovjek koji je toliko svestran, kojemu jednako dobro pristaje i crvena kapa i grimiz Davidov, i frak kandidata željna službe i isposnička košulja katehumena, čovjek koji se sa zadovoljstvom laća službe ambulatnog glasnika i koji sprijeda nosi jedan primjerak tjednika »Berliner politisches Wochenblatt«, a otraga katalog nakladnika Manza u Regenzburgu, takav se čovjek s lakoćom snalazi u svakoj ulozi. Eto ga, nastupa prvi put, nije nimalo smeten, a dok »vam slavu i mir, borbu i pobjedu objavljuju njegovi glasovi«, on jednim okom škilji prema ordenu Crvenog orla, a drugim prema biskupskoj mitri.

»Čime da vas okrijepim?« pita on publiku. »Želite li nešto od godišta 1832. ili 1834, 1836. ili 1839? Da deklamiram Marat-a ili Jarckea, Davida ili Görresa ili Hegela?« Ali on je velikodušan, pa nam daje ragu - smjesu od svih reminiscencija koje se, poplašene, dižu iz pustinje njegove glave, i zaista, on nam daje nešto što nas okrepljuje.

U nedoumici smo kako da tim besmislicama pristupimo. Nitko od mene neće zahtijevati da razglabam podmuklost shvaćanja i konfuziju pojmova koja se ispoljava i u ovom autorovu spisu; jer je riječ o čovjeku napola ludom, u čijoj glavi vlastiti, neoblikovani embrioni misli priređuju razuzdane orgije s tuđim, nakalemljenim pojmovima! Koliko se naš pjesnik, npr., još sjeća svoje prošlosti kada sebe naziva »tihim čovjekom! On koji već osam godina neprestano viče, bjesni, pjeni se za revoluciju, protiv revolucije, za Prusku, za papu. To je tih čovjek? On čija je tuga uvijek bila i *užba*, rođeni denuncijant koji je sumnjičio sve i svakoga, on da pripada mirotvorcima u zemlji?

* Regensburg 1840.

Jezička konfuzija Franza Karla Joela Jacobyja odgovara konfuziji njegovih misli. Nikad ne bih vjerovao da se njemački jezik može tako usko povezati s najkonfuznijim predodžbama. Riječi koje se nikada nisu susrele ovdje se bacaju u isti koš; pojmovi koji protivrječe jedan drugome spajaju se pomoću jednoga svemogućeg glagola; najispravniji, najnedužniji izrazi najednom se nađu između reminiscencija iz Joelovih revolucionarnih godina, između sumnjivo postavljenih fraza iz pera Menzelova, Leoova i Görresova, između pogrešno shvaćenih misli Hegelovih, a svima pjesnik prijeti svojim hajkačkim bičem, goneći silnim zamahom cijelu tu gomilu, koja u divljem trku pada, prevrće se i tetura, nalazeći naposljetku mir u krilu crkve, izvan koje nema spasa.

Pravi sadržaj tog remek - djela napisanog u jednom pseudoparalelizmu, u staroj »veličanstvenoj maniri da se sve kaže dvaput (pa i triput ili šest puta)« sastoji se od lirskih tužbalica jednog Jevreja i jednog katehumenta, zatim od tužbalica jednog katolika, u kojima autor napušta jednostranu lirsku subjektivnost te razvija pravu modernu dramu, u središtu koje se tragično izdvaja energična ličnost autorova (ona bar pruža tužan prizor), a u kojoj se iznad beznadnih zapleta diže srednjovjekovna aurora katoličke crkve; divovski se uzdiže novi prorok Joel iz modernoga kaosa proričući propast svih revolucionarnih, liberalnih, hegelovskih i protestantskih težnji, koje će ustupiti mjesto jednom novom razdoblju bezidejnosti. Kletva se izriče nad svim što se pokorava biskupskom štapu; samo »pruska domovina« dobiva pia desideria¹; nasuprot tome, nestaju karlistički Baski i »belgijski slavuj« na zadovoljstvo njihova gospodina Loyole. Očito je, terorizam iz epohe jakobinaca ostao je gospodinu Joelu u živom sjećanju. Krvavo suđenje prijete svim protivnicima isusovačkih metoda i monarhističkog principa, u prvom redu novim filozofima, koji nose bodež u koricama od mutnih pojmova i koji ispod šarenih krpa kriju poznati mrtvački pokrov (bar ga se gospodin Jacoby sjeća otprije) u kojemu svećenici i kneževi zajedno snivaju vječiti san. Ali novi prorok ih poznaje, »oduvijek sam vas shvaćao«, kaže sam. Majstora, međutim, oslobađa krivice, jer su neke od majstorovih ideja upale u usijanu glavu gospodina Jacobyja i ondje se, dakako, pretvorile u vodu. Pred zborom supova i sova, koji sada slijedi, a isto tako i pred infernalnim klicanjem kritike će mudro zašutjeti.

U Joelu Jacobyju vidimo užasnu krajnost kojoj najzad moraju pribjeći svi ti plemeniti vitezovi reda nerazumnosti. Do toga vodi naposljetku svako neprijateljstvo prema slobodnoj misli, svaka opozicija

¹ puste želje

protiv apsolutne moći duha, nastupala ona kao divlji, razulareni sanki-
lotizam, ili pak kao slijepi, servilni podanički stav; a svejedno je i to
da li se pojavljuje na način pijetista, s razdjeljkom u kosi, ili s popovskom
tonzurom. Joel Jacoby je živa trofeja, znak pobjede koju je izvojevao
misaoni duh. Svatko tko je ikad u ime devetnaestog stoljeća izišao na
megdan može pobjedničkim pogledom da odmjeri toga propaloga
aktualističkog pjesnika, jer prije ili kasnije svi će neprijatelji slobodne
misli proći poput njega.

FRIEDRICH OSWALD

Naslov originala:

Joel Jacoby

Objavljeno u časopisu

•Telegraph für Deutschland•,

april 1840, br. 55.

Rekvijem za njemačke plemićke novine⁽⁸²⁾

Dies irac, dies illa
Saecula solvet in favilla.¹

Onaj dan kada je Luther posegao za izvornikom *Novog zavjeta* te je tom grčkom vatrom pretvorio u prah i pepeo srednji vijek, njegovu slavu i njegovo ropstvo, njegovu poeziju i njegovo odsustvo misli, onaj dan i naredna tri stoljeća udarili su napokon temelje jednom razdoblju »koje potpuno pripada javnosti, razdoblju o kom je Napoléon, kojemu se, i pored mnogih njegovih svojstava zbog kojih ga Nijemci osuđuju, ne može poreći rijetka oštroumnost, rekao: *Le journalisme est une puissance.*² Navodim te riječi ovdje samo radi toga da pokažem koliko je malo srednjeg vijeka, tj. odsustva misli,³ u prospektu plemićkih novina, iz kojega crpem tekst. A njemačke plemićke novine treba da budu kruna i nosilac svijesti te javnosti. Jer jedno je jasno: Gutenberg nije izumio tisak da Börneu—koji je, kažu, bio demagog—ili Hegelu—koji je sprijeda servilan, kako je pokazao Heine⁽⁸³⁾, a otraga revolucionaran, kako je dokazao Schubarth⁽⁸⁴⁾—ili bilo kojem drugom građaninu pomogne u širenju njihovih smušenih misli, već jedino radi toga da omogući osnivanje plemićkih novina.—*Blažene bile, ostavile su nas!* One su samo krišom bacile plašljiv pogled na ovaj zao, nesrednjovjekovni svijet, a njihovo čisto djevičansko ili tačnije: milostivo gospodsko srce zgranulo se nad strahotama pustošenja, nad prijavštinom demokratskog ološa, nad užasnom arogancijom svjetine nedorasle dvorskoj etiketi, nad svim onim jadnim i tužnim prilikama, odnosima i smutnjama ovog vremena koje se na kapijama plemićkih dvoraca, ako se ondje pojave, dočekuju hajkačkim bičevima. Blažene bile, ostavile su nas, one više ne vide jalovost demokratije, pokušaj da se uzdrma stari poredak, i suze visokoblagorodnih i blagorodnih; one preminuše.

Requiem aeternam dona ei, Domine!⁴

¹ Dan gnjeva, dan onaj / Pretvara vjekove u usijan pepeo. (Početak kršćanske himne koja prikazuje posljednji sud.) — ² Žurnalizam je moć. — ³ Nije jasno šta je autor na ovom mjestu htio da kaže. — *Prev.* — ⁴ Vječni počinak daruj im, Gospodine!

A ipak, mnogo smo s njima izgubili! Kakve li je radosti bilo u svim salonima u koje pristup imaju samo gospoda sa šesnaest predaka, koliko li veselja na svim napola izgubljenim predstražama pravovjerne aristokracije! Tu je sjedio stari milostivi tada u nasljednom porodičnom naslonjaču, okružen svojim najmilijim psima, držeći u desnici porodičnu lulu, u ljevici porodičnu kandžiju, i pobožno se udubio u prediluvijsko rodoslovlje u prvoj knjizi Mojsijevoj, kada se otvoriše vrata i netko unese prospekt plemićkih novina. Visokoblagorodni, ugledavši riječ *plemstvo*, štampano krupnim slovima, brzo namjesti naočari i sav blažen pročita novine; videvši da se i porodične vijesti uvrštavaju u novi list, već se raduje svom nekrologu—kako bi ga rado i sam pročitao!— koji će se pojaviti kada ga precij prime k sebi.— Tu mlada gospoda trkom dojahuju u dvorište zamka; stari ih brzo doziva k sebi, gospodin Theoderich »von der Neige« jednim udarcem biča odagna konje u staju, gospodin Siegwart u trku sruši nekoliko lakaja, stane mački na rep i odgurne viteški nekoga starog seljaka u stranu, koji je uzalud došao da preda neku svoju molbu; gospodin Giselher zapovjeda slugama, prijeteći im tjelesnom kaznom, da što revnije obave pripreme za lov, i tako se mladi baroni štropotom nađu u dvorani. Pse, koji im zavijajući skaču u susret, tjeraju kandžijom pod stol, a gospodina Siegwarta von der Neige, koji je psa mezimca milostivom nogom opomenuo da bude miran, oduševljeni tata čak nije zbog toga ni ošinuo svojim inače ljutim pogledom. Gospodin Theoderich, koji je osim *Biblije* i rodoslovlja čitao ponekad i leksikon, pa stoga najbolje izgovara strane riječi, mora naglas pročitati prospekt, a stari lije suze radosnice i zaboravlja da postoje pravila smjene i plemićke obaveze.

Kako je skromno - čedno - milostivo dojahala blagorodna gospoda u taj moderni svijet, na svom papirnatom paradnom bijelcu, kakav su smjeli pogled uprli u svijet njezina dva viteza, baruni od glave do pete, čija je svaka kap krvi plod šezdeset i četiriju svadbi visoka roda, svaki pogled jedan izazov! Najprije gospodin von *Alvensleben*^[85], koji se svojim viteškim konjem od megdana ogledao na pustoj poljani francuskih romana i memoara da bi sada poveo napad i protiv građanskih derana. Na oklopu ispisana mu je deviza: »Zakonito stečeno pravo ne može se proglašiti nepravom«, a gromkim glasom on izvikuje na sve strane: »Plemstvu se u davnini ukazala milost da bude zaslužno, sada ono počiva na svojim lovorikama, ili, da to kažemo njemački, ono leži na medvjedem krznu; plemstvo je knezeve, a *time i narode*, snažno zaštićivalo, a ja ću se svakako pobrinuti za to da se ta veledjela ne zaborave; moja dragana, plemićke novine—*requiescat in pace*¹—najljepša je dama na svijetu, i tko to poriče, taj—«

U taj tren pade plemeniti junak sa konja, a umjesto njega dovukao se gospodin barun Friedrich de la *Motte-Fouqué*^[86] u arenu. Stara »svjetlosmeđa« Rozinanta, koja je uslijed dugog prebivanja u staji

¹ počivale u miru

izgubila kopita, hipogrif¹, u svojim najboljim danima bez sala, koji se pod junačinama sa Sjevera odavna odrekao romantičnih skokova, najednom je stao topotati; gospodin von Fouqué zaboravio je dati godišnji pjesnički komentar listu »Berliner politisches Wochenblatt«, naredio je da se očisti oklop, dao je izvesti staroga slijepog konja te je, kao usamljen junak, pošao u križarski rat suvremenih ideja; ali da častan građanski stalež ne pomisli da je slomljeno koplje stare junačine upereno protiv njega, stari mu dobacuje predgovor. Na takvu milost odozgo treba da se osvrnemo.

Predgovor nas poučava da svjetska historija nije stvorena, kao što to smatra Hegel, za to da ostvari pojam slobode, nego samo za to da dokaže da je potrebno da postoje tri staleža, od kojih plemstvo treba da rukuje mačem, građanstvo treba da misli, a seljak treba da ore. Ali to ne treba da bude podjela po kastama; staleži treba da se uzajamno nadopunjuju i osvježavaju, ne putem mezalijansa, već staleškim unapređivanjem. Teško je, međutim, shvatiti da je »bistrom jezeru« plemstva, natapanom iz čistih izvora sa visina razbojničkih zamaka, potrebno neko osvježanje. Ali plemeniti barun dopušta da ljudi koji nisu bili samo građani nego i »konjušari«, a možda čak i krojačke kalfe mogu osvježiti plemstvo. Ali kako plemstvo misli osvježiti ostale staleže, to nam gospodin Fouqué ne kaže. Po svoj prilici to treba da učine subjekti degradirani iz redova plemstva; ali budući da je gospodin Fouqué toliko ljubezan da prizna da plemstvo zapravo po karakteru nije bolje od ološa, to će unapređenje plemića u građanski stalež ili čak u seljački stalež biti ista takva počast kao i plemićka povelja za građanina? U državi gospodina Fouquéa povedeno je, nadalje, računa o tome da filozofija suviše ne prevagne; Kant bi sa svojim mislima o vječnom miru⁽⁸⁷⁾ (u toj državi) dospio na lomaču, jer se u eri vječnog mira plemstvo ne bi moglo služiti mačem, već jedino, možda, zanatlijske kalfe.

Očito je, gospodin Fouqué zaslužio bi zbog svojih temeljitih studija historije i državnog prava unapređenje u stalež koji umije da misli, tj. u građanski: on je veoma vješt u tome da kod Huna i Avara, kod Baškira i Mohikanaca, pa čak i kod prediluvijaca ne iznalazi samo poštovanja vrijednu publiku, nego i visoko plemstvo. On je pronašao i novu novcatu činjenicu da je u srednjem vijeku, kada je seljak bio kmet, seljački stalež drugim staležima dao mnogo čega lijepoga i dobroga, primajući to od njih na isti način. Njegov je jezik neuporediv; on se razbacuje »duboko zahvaćajućim dimenzijama«, a umije »crpsti zlato iz pojava *po sebi* (Hegel—Saul među prorocima) najzamršenijih«.

Et lux perpetua luceat eis²

njima je to zaista potrebno.

¹ čudna životinja iz grčke mitologije s konjskim tijelom i orlovskom glavom i krilima — ² I stalno svijetlo im sija

Bilo je još podosta lijepih misli u njima, u pokojnim plemićkim novinama, primjerice misao o zemljišnom posjedu plemstva, i još stotinu drugih misli koje naprosto ne možemo sve pohvaliti; ali najljepša je misao ipak bila ta što se u prvom broju među obavještenjima odmah našla vijest o jednoj *mezalijansi*. Ništa nije rečeno o tome da li novine na osnovu takva humanog stava i gospodina von Rothschilda ubrajaju u njemačko plemstvo. Bog neka utješi jadne roditelje te neka pokojniku podijeli titulu nebeskog grofovskoga plemstva,

I neka mirno sniva
I prespava sudnji dan!¹

Mi ćemo mu, međutim, zapjevati rekvijem i održati nadgrobnni govor, kao što je to dužnost valjanog građanina.

Tuba mirum spargens sonum
Per sepulcra regionum
Coget omnes ante thronum.²

Zar je ne čujete, trubu Strašnog suda koja se ori oko nadgrobnih kamenova, pozaunu čiji su zvuci zemlju radosno zatalasali, pa se otvaraju grobovi? Nastupio je sudnji dan, dan za kojim više neće slijediti nijedna noć; duh, vječni kralj, popeo se na svoje prijestolje, a do njegovih nogu okupljaju se svi narodi svijeta da polože računa o svojoj poeziji i o svojim težnjama; kroz svijet struji nov život, stara plemena radosno njišu svoje lisnate grančice na jutarnjem dašku, a staro lišće otreasaju da se vjetar njime poigrava, koji ga nanosi na veliku lomaču koju će sam Bog zapaliti svojim munjama. Sud je započeo sudenje narodima zemaljskim, sudenje koje bi djeca prošlosti htjela rado obustaviti kao neku ostavinsku parnicu; ali vječni sudija neumoljivo prijeti svojim prodornim pogledima; dar kojim se nisu znali koristiti bit će im oduzet, i prognat će ih u tamu gdje nema zrake duha da ih okrijepi.

FRIEDRICH OSWALD

Naslov originala:

Requiem für die deutsche Adelszeitung

Objavljeno u časopisu

•Telegraph für Deutschland•,

april 1840, br. 59, 60.

¹ Und lass sie ruhig schlafen, / Bis über den jüngsten Tag! — ² Truba šireći divan zvuk / Po grobištima zemalja / Stjerat će sve ljude pred prijestolje.

[O Anastasiusu Grünu]

Povodom Grünova sudjelovanja u natječaju za komornika, čovjeku nehotice padaju na um stihovi koje je on prije dvije godine objavio u listu »Zeitung für die elegante Welt«. Naslov pjesme glasi *Apostazija*, a završni su stihovi:

Ako će bog, dok god sam zdravo,
Držat ću se o v e grane.
Ni glavi ni srcu neće bit pravo
Ako se nadem s one strane!
Ko mrtvom mi tada čuvajte znamen; —
Uvijek je strašno i gorko
Za svoga života još proći
I vidjet' svoj nadgrobni kamen.¹

To gotovo zvuči kao slutnja.

F. O.

Objavljeno u časopisu
»Telegraph für Deutschland»,
april 1840, br. 61.

¹ Will's Gott, so lang ich gesund, erspäht/Ihr mich bei d i e s e m Panier./
Wahr's Gott! Wenn Ihr je mich drüben säht,/Krank oder tot bin ich schier!/
Denkt mein wie eines Toten dann; —/ Es mag oft bitter sein, / Vorbeizugehn
als Lebend'ger / Am eignen Leichenstein.

Krajolici

Od Friedricha Oswalda

Helada je imala sreću što je karakter njezina pejzaža došao do izražaja u religiji njezinih stanovnika. Helada je zemlja panteizma; svi su njezini pejzaži—ili su bar bili—u jedinstvenom skladu. A ipak se svako drvo, svaki izvor, svako brdo odviše ističe; ipak je njezino nebo odviše plavo, njezino sunce odviše žarko, njezino more odviše veličanstveno da bi mogli da se zadovolje lakonskim produhovljenjem u smislu Shellyjeva *Spirit of nature*¹, nekim sveobuhvatnim Panom; svako od njih pojedinačno, u svom lijepom skladu, zahtijeva svoga zasebnog boga, svaka rijeka svoje nimfe, svaki gaj svoje drijade²—i tako je nastala religija Helena⁽⁸⁹⁾. Drugi krajevi nisu bili te sreće; oni nisu služili kao osnova za religiju nekog naroda, pa moraju sačekati neku pjesničku dušu koja će produbiti religiozni duh koji u njima počiva. Stojite li na Drahenfelsu ili na Rohusbergu kod Bingena te vam pogled bludi preko Rajnske doline, koja miriše od vinove loze, do dalekih plavih brda, koja se stapaju s horizontom, i promatrate zelenilo polja i vinograda preliveno zlatom sunca, odsjev nebeskog plavetnila iz rijeke—tada se nebo svojom svjetlošću spušta na zemlju i ogleda u njoj, duh ponire u materiju, riječ postaje tijelo i boravi među nama — to je oličenje kršćanstva. U izravnoj je opreci s tim sjeverno-njemačka pustara; tu nema ničega do suhih vlati i poniznog vrijesa, koji se, svjestan svoje slabosti, ne usuđuje uzdići od zemlje; ponegdje koje drvo, nekoć prkosno, a sada smrskano od groma; i što je nebo vedrije, to se ono svojom nehajnom veličanstvenošću oštrije odvaja od jadne, proklete zemlje, koja je pred njim skršena pala ničice, to gnjevnije njegovo sunčano oko motri goli, neplodni pijesak — tu je predočeno jevrejsko shvaćanje svijeta.

Pustaru su dosta gradili, cijela je književnost^{*(89)} svalila kletvu na

* U trećem svesku *Blasedowa* starcu je stalo do pustare.

¹ duha prirode — ² šumske nimfe, boginje šuma

nju i koristila se njom, kao u Platenovu *Edipu*, kao kulisom za satiru; a nije se nitko ni potrudio da otkrije njezine osobujne draži, njezine skrivene poetske poticaje. Čovjek treba da je odrastao u nekom lijepom kraju, među bregovima i šumovitim vrhovima stijena, da bi osjetio odbojnost i jalovost sjevernonjemačke sahare, ali i radost koju pružaju skrivene ljepote toga kraja, koje, poput libijske fatamorgane, nisu uvijek vidljive. Prava prozaičnost Njemačke krije se samo u stepama zasadenim krompirom, na desnoj strani Labe. Ali domaja Saksonaca, najaktivnijega njemačkog plemena, poetična je i u svojoj ogoljenosti. Jedne olujne noći, kada se oblaci sablasno vijore oko mjeseca, kada se psi iz daljine lavežom javljaju jedni drugima, tada na dahćućim konjima pojurate u beskrajnu pustaru, tada u divljem trku jezdite preko granitnih gromada izjedenih zubom vremena i preko grobova drevnih junaka; u daljini bliješti voda močvara pod mjesečevim zrakama, varljiva svijetla se lelujaju, jezivo odzvanja rika oluje nad širokim prostranstvom; tlo pod vama postaje nesigurno, i vi osjećate da ste dospjeli u carstvo njemačke pučke predaje. Tek otkad poznajem sjevernonjemačku pustaru, uspio sam shvatiti *Bajke za djecu i dom* braće Grimm.^[90] Opaža se da su gotovo sve te bajke nastale ovdje gdje u sumrak nestaje ono što je ljudsko, te jezovita, bezoblična stvorenja pučke mašte prelijeću preko tla čija samotnost i usred bijela dana izaziva strah. Ona su oličenje osjećanja koja spopadaju usamljenog stanovnika pustare kada on u takvoj burnoj noći prolazi kroz svoj kraj, ili kada s visoka tornja promatra pustu ravnicu. Tada mu se opet javljaju dojmovi koje je o olujnim noćima u pustari sačuvao iz svog djetinjstva, i pretaču se u bajke. Tajnu postanka pučkih bajki nećete dokučiti ni na Rajni ni u Švapskoj, dok ovdje svaka noć u kojoj sijevaju munje—*svjetla* moć munja, reći će Laube, — o tome govori gromovitim jezikom.

Paučinasta nit moje apologije pustare prela bi se, ponijeta vjetro, valjda još i dalje da se nije upravo zamrsila o jedan nepoželjan putokaz obojen hanoverskim zemaljskim bojama. Dugo sam razmišljao o značenju tih boja. Kraljevsko - pruske boje, doduše, ne prikazuju ono što Thiersch^[91] u svojoj lošoj pjesmi o Prusima želi u njima otkriti; ali one ipak u svojoj prozi podsjećaju na hladnu, bezdušnu birokraciju i na sve ono što Rajnlandanin od Prusa još nije voljan prihvatiti; oštar jaz između crnog i bijelog može pružiti analogiju za odnos između kralja i podanika u apsolutnoj monarhiji; a kako crno i bijelo, po Newtonu, i nisu boje, to one nameću zaključak da je lojalan stav u apsolutnoj monarhiji onaj koji se ne drži nijedne boje. Živahna crveno - bijela zastava Hanzeata bar je nekoć pristajala; francuski esprit svjetluca u trikolori, čije je boje usvojila i flegmatična Holandija, vjerovatno da se sama sebi naruga; no najljepša i najbogatija simbolima ipak je uvijek nesretna njemačka trobojnice. Ali hanoverske boje! Zamislite kicoša koji je u jednom svom »neopisivom« odjevnom predmetu bijele boje jurio čitav sat preko brda i dolina, preko jaruga i tek uzoranih polja, zamislite Lotov stup od soli—kao primjer za nekadašnje hanoversko

geslo *Nunquam retrorsum*,¹ kao opomena za mnoge – zamislite taj dostojanstveni spomenik kako ga beduinski derani gadaju blatom, i pred vama je hanoverski stup s državnim grbom. Ili označava li bijela boja možda nedužni ustav, a žuta ono blato kojim ga prljaju neka potkupljiva pera?

Ako je riječ o vjerskom karakteru pokrajina, treba reći da su *holandski* krajevi uglavnom kalvinistički. Totalna proza, nemogućnost nekog oduhovljenja, koja se poput tereta nadvila nad holandske ravnice, sivo nebo, koje im savršeno pristaje, sve se to nas doima isto onako kao i nepogrešivi zaključci Dordrehtske sinode. Vjetrenjače, jedino što se u tom kraju kreće, podsjećaju nas na izabranike predestinacije, koje jedino i isključivo može da pokreće dah božanskog providenja; sve drugo obuzeto je »duhovnom smrću«. A Rajna, kao i zatalasani, živi duh kršćanstva, gubi u toj jalovoj ortodoksiji svoju plodnu snagu i prisiljena je da usahne. Tako izgledaju, promatrane s Rajne, njene holandske obale; kažu da su drugi predjeli zemlje ljepši, ne poznajem ih. – Rotterdam, sa svojim sjenovitim kejevima, sa svojim kanalima i brodovima, za malograđanina iz unutrašnjosti Njemačke prava je oaza; tu shvaćamo kako je mašta Freiligrathova mogla zaploviti s fregatama, koje odlaze prema dalekim, bujnijim obalama. Tada opet prokleta primorska ostrva, ništa osim šaša i nasipa, vjetrenjača i crkvenih tornjeva sa zvončićima koji mehanički zvone; parobrod se satima provlači kroz takav krajolik!

Ali, gle, kakav li blažen osjećaj kada pohitamo iz filistarskih nasipa, iz skućene, kalvinističke ortodoksije na područje nesputanog duha! Helvutslojs iščezava, obale ušća Rajne tonu desno i lijevo u radosno zatalasane valove, pjeskovito žutilo vode postaje zeleno, a sada nam je zaboraviti što je iza nas, te vedra srca zaplovimo u tamnozeleno, prozirno more!

A sada ne mari za jade
Koje su nanijeli tebi,
I hrabra srca kreni
Velikom slobodnom stazom.
Nebo se savija, tone,
S morem se posvema stapa –
Hoćeš li razdrt opet
Broditi po bespuću tom?

Nebo se savija, tone,
Obuhvaća lijepi sv'jet,
Blažen zbog lijepih tijela
Što ih sad grli i drži;
I talas se uspinje k nebu
Kao da cjelov mu nosi,
A ti, ti hoćeš razdrt
Završiti životni put?

¹ nikad nazad

Bog ljubavi, gle, kako on
 Prožima cio taj svijet,
 I da bi ga prožeo trajno,
 U ljudskom se liku javlja!
 Zar ne nosiš uvijek i svagda
 Tog boga u grudima svojim?
 Stog' neka on slobodno diše
 I bude dostojan sebe! [92]

Tada se nasloni na konope na pramcu i gledaj u valove kako, presječeni, bacaju svoju bijelu pjenu daleko iznad tvoje glave, tada pogledaj diljem prostrane zelene površine, na kojoj se pjenušavi vrhovi valova pomalaju u vječitom nemiru, s koje se sunčeve zrake iz tisuću plešućih ogledala vraćaju u tvoje oko, na kojoj se zelenilo mora stapa s prozračnim plavetnilom neba i sa zlatnom bojom sunca u jednu divnu boju—tada ti iščezavaju sve sitne brige, svako sjećanje na neprijatelje svjetla i na njihove podmukle ispade, a ti se sav predaješ ponosnoj svijesti slobodnoga, beskonačnoga duha! Znam samo za *jedan* dojam koji bih mogao usporediti s ovim trenucima; kada se prvi put preda mnom otkrila ideja o bogu posljednjeg filozofa,^[93] ta najsilnija misao devetnaestog stoljeća, tada me je prožela ista takva blažena jeza, tada me je zapahnulo, kao svjež morski zrak koji struji s najvedrijeg neba; dubine spekulacije ležale su preda mnom poput zagonetne pučine, s koje se oko ne može oteti; u bogu je naše biće i žiće! Toga na moru postajemo svjesni; osjećamo da je sve oko nas, i mi sami, prožeto božanskim dahom; cijela nam je priroda tako srodna, valovi nam tako prisno domahuju, nebo se tako prijateljski prostire oko zemlje, a sunčeva svjetlost širi tako neopisiv sjaj da nam se čini da je možemo hvatati rukama.

Sunce zalazi na sjeverozapadu; lijevo od njega uzdiže se blistav trak iz mora, obala Kenta, južna obala Temze. Na pučinu već se spuštaju magle sumraka, samo na zapadu, na nebu i na vodi, razlijeva se grimiz večeri; istočno nebo veličanstveno blista u dubokom plavetnilu, iz kojega se već izdvaja Venera svojim svjetlom; na jugozapadu pruža se široko na horizontu Margate, u čijim se prozorima odražava večernje rumenilo, dugačak zlatan trak u čarobnom svjetlu; a sada mašite kapama i pozdravite slobodnu Englesku radosnim poklikom i punom čašom. Laku noć, do veselog buđenja u Londonu!

Vi koji se žalite na prozaičnost željeznica, a da ih niste nikada ni vidjeli, sjednite na željeznicu koja vozi od Londona do Liverpoola. Ako igdje postoji zemlja koja je stvorena da se njome proleti željeznicom, onda je to Engleska. Nema zasljepljujućih ljepota, nema divovskih stjenovitih masiva, ali to je zemlja puna pitomih brežuljaka, koja pod sunčevim svjetlom, koje je u Engleskoj uvijek pomalo zastrto, poprima naročitu draž. Iznenađuje raznolikost rasporeda u jednostavnim pejzažima; od nekoliko brežuljaka, od polja, drveća i stoke koja pase priroda stvara tisuću ljupkih krajolika. Posebno je lijepo i drveće koje, bilo pojedinačno bilo u grupama, oivičava sva polja, tako da cijeli kraj li-

či na park. Zatim opet dolazi tunel, koji vlak za nekoliko minuta obavija mrakom, a na njega se nastavlja usjek, iz kojega začas opet izlazimo na nasmijana, suncana polja. Najednom pruga vodi vijaduktom presjecajući dugačku dolinu; duboko dolje prostiru se gradovi i sela, šume i livade, a između njih vijuga rijeka; lijevo i desno su brda, koja iščezavaju u pozadini, a nad dražesnom dolinom čarobno osvjetljenje, upola magla upola sunce — ali tek što smo pogledom obuhvatili divan kraj, već smo nestali u nekom golom usjeku, pa imamo vremena da magičnu sliku ponovo stvorimo u svojoj mašti. I tako to ide redom, dok se ne spusti noć, a san zaklopi oči umorne od gledanja. Oh, bogata je poezija britanskih pokrajina! Često nam se čini da smo se vratili u golden days of merry England¹ i da vidimo Shakespeare-a kako se šulja sa svojom puškom iza neke šumice, kako još lovi tuđu divljač; ili se čudimo što se na toj zelenoj poljani stvarno ne odigrava neka od njegovih božanstvenih komedija. Jer, bez obzira gdje se prizor zbiva, u Italiji, u Francuskoj ili u Navari, ipak je mjesto zbivanja zapravo uvijek merry England, kamo pripadaju njegovi barokni neotesanci, njegovi supermudri učitelji, njegove ljubazno - bizarne žene; svagdje cjelina pokazuje da tome pristaje samo englesko nebo. Samo neke komedije, kao npr. *San ljetne noći*, ispoljavaju dah južne klime tako savršeno kao *Romeo i Julija*, pa i u likovima.

A sada da se vratimo svojoj domovini! Slikovita i romantična pokrajina Vestfalija ljuti se na svog sina Freiligratha, koji ju je zbog odista mnogo slikovitije i romantičnije Rajne posve zaboravio; utješimo je pomoću nekoliko laskavih riječi da ne izgubi strpljenje prije nego što se pojavi drugi svezak. Pokrajina Vestfalija okružena je prema Njemačkoj planinskim vijencima, otvorena je samo prema Holandiji, gotovo kao da je izopćena iz Njemačke. A ipak su njezina djeca pravi Saksonci, vjerni, dobri Nijemci. Eto, ta brda pružaju divne vidike; na jugu su doline rijekâ Rur i Lene, na istoku dolina rijeke Vezer, na sjeveru pruža se planinski vijenac od Mindena do Osnabrika — svagdje najbogatiji vidici, tek u sredini pokrajine dosadna pješčana ravnicâ, koju uvijek vidimo kako proviruje kroz travu i raž. A zatim stari lijepi gradovi, napose Minster sa svojim gotskim crkvama, s arkadama na trgu, s pjesnikinjom Annette Elisabeth von Droste-Hülshoff i Levinom Schückingom. Imao sam čast da Schückinga ondje upoznam, a on je bio tako ljubezan da me upozori na pjesme spomenute dame; ne mogu propustiti tu priliku a da ne brišem jedan dio duga kojim se njemačka publika ogriješila prema toj poeziji. Taj primjer i opet pokazuje kako toliko hvaljena njemačka temeljitost olako postupa kada treba ocijeniti pjesme; po njima se lista, istražuje se da li su rime čiste a stihovi tečni, da li se sadržaj može lako shvatiti i da li obiluje uvjerljivim ili bar efektnim slikama, i sud je gotov. Ali pjesme kao što su ove, u kojima se može naći doživljavanje, nježnost i originalnost

¹ zlatno doba sretne Engleske

slika iz prirode, kakve, zacijelo, ima samo Shelley, smjela fantazija poput Byronove, doduše u ruhu jedne ponešto ukočene forme, jezik u koji se potkradu i provincijalizmi—za takve pjesme nitko ne mari; a tko bi i imao volje da ih čita nešto sporije negoli obično—a kako se pjesme ionako čitaju samo kada dođe čas dokolice, postoji opasnost da njihova ljepota nekome omete san! Uz to je pjesnikinja vjerna katolikinja, pa kako se protestant za to može zanimati! Međutim, dok pijetizam čini smiješnim čovjeka, magistra, dušebrižnika Alberta Knap-pa, djetinjska vjera gospodici von Droste dobro pristaje. Tugaljiva je to stvar s tim religioznim slobodoumljem kod žena. Rijetke su žene poput George Sandove ili gospodice Shelley; tek odviše lako sumnja rastače žensku ćud te uzdiže razum do sile kakvu ni kod jedne žene ne smije da ima. Ali ako su ideje uz koje smo mi djeca napretka nerazlučivo vezani istinite, onda nije daleko ni vrijeme kada će žensko srce isto tako toplo kucati za cvjetove misli modernog duha kao sada za pobožnu vjeru otaca—i tek će tada pobjeda novoga biti na pragu kada ga mlada generacija upije u sebe s majčinim mlijekom.

Naslov originala:

Landschaften von Friedrich Oswald

Objavljeno u časopisu

•*Telegraph für Deutschland*•,

jul 1840, br. 122. i 123.

Bremen

BREMEN, jula

Kazalište. Proslava grafičara

Koliko je meni poznato, nijedne poznatije novine nemaju stalnog dopisnika u Bremenu, pa bi se iz tog consensus gentium¹ moglo lako zaključiti da odavde nema što javljati; međutim, to nije tačno; ipak je ovdje kazalište u kojemu su još nedavno zaredom gostovali Agneza Schebest, Karolina Bauer, Tichatscheck i gospoda Schröder - Devrient, a čiji se repertoar po kvalitetu može mjeriti s mnogim drugim i poznatijim kazalištima. Ovdje je već davana Gutzkowljeva drama *Richard Savage* i Blumovo *Zanesenjaštvo po modi*. Prvi od tih komada recenziran je već preko mjere; smatram da prikaz nedavno objavljen u časopisu »Hallische Jahrbücher«, odbijemo li brojne animoznosti, sadrži mnogo istinitoga i da osnovnu grešku pogađa naročito u tome što odnos između majke i djeteta, koji nije slobodan, nikada ne može biti baza drame. Gutzkow je možda već unaprijed bio svjestan da je to greška, ali on je imao pravo što se na to nije obazirao; jer, ako je imao namjeru sebi jednim jedinim komadom prokrciti put do kazališta, morao je nesolidnoj kazališnoj praksi učiniti neke ustupke, koje bi poslije, ako svojim planom uspije, mogao opet povući. Morao je svom komadu dati originalan temelj, bez obzira što književnu kritiku time neće uvjeriti, bez obzira što su mu prizori kliznuli u melodramu i u prazan efekt. Tom se djelu može štošta prigovoriti, ono se može i potpuno osuditi, ali treba i priznati da je Gutzkow njime dokazao svoj dramatičarski talent. — Na Blumovo *Zanesenjaštvo po modi* ne bih se ni osvrtao da se o tom komadu nisu naveliko raspisale mnoge novine tvrdeći da je djelo »aktualno«. Ali u njemu nema baš ničega aktualnoga, ni u likovima, ni u radnji, ni u dijalogu. Tačno je, Blumova je zasluga u tome što je imao hrabrosti da pijetizam iznese na pozornicu; ali na takav lak način ne može se izaći na kraj s tom iščašenom nogom kršćanstva. Trebalo bi već jednom prestati u pijetizmu iznalaziti prevaru, pohlepu i rafiniranu čulnost; od takvih pretjeranosti i krajnosti, kakve su se pojavile u Kenigsbergu, ili od takvih zloupotreba

¹ opće suglasnosti

kakve je sebi dopustio Stephan iz Drezdena, pravi se pijetizam odlučno ograđuje. Kada je Stephan sa svojom nemilom družinom bio ovdje da se ukrca za Nju Orleans, a još se ni u koga nije javila ni najmanja moralna sumnja, tada sam lično vidio kako su se ovdašnji pijetisti sumnjičavo odnosili prema njemu. Tko želi pisati o tom pokretu, neka jednom pode među »kvekere«, kako ih ovdje nazivaju, pa da vidi kakvom usrdnošću ti ljudi među sobom saobraćaju, kako se brzo sklapaju prijateljstva između ljudi koji se niotkud ne poznaju, koji jedan o drugome znaju samo to da su »vjernici«, s kakvom sigurnošću, dosljednošću i odlučnošću idu svojim putem, s kakvim finim psihološkim taktom oni umiju otkriti sve svoje sitne greške—i uvjeren sam da više neće pisati o »zanesenjaštvu po modi«. U odnosu na napadaje koje pijetizam trpi u tom komadu, taj je pokret u pravu, kao što nije u pravu u odnosu na slobodnu misao našeg stoljeća. Stoga je ovdašnji pijetizam obratio pažnju tom komadu samo s gledišta da li u njemu ima »bogohulnih izjava«.

Proslava u čast Gutenbergu održana je i ovdje, na krajnjem sjeveru njemačke kulture, i to na prijatniji način nego u dva druga grada Hanze. Grafičari su već nekoliko godina tjedan za tjednom odvajali nešto od svoje zarade da bi upriličili što svečaniju proslavu; već je zarana osnovan odbor, međutim, organizacija je i ovdje naišla na otpor vlasti. Bilo je malih, mahom ličnih spletki, kao što je to običaj u takvim državicama; jedno se vrijeme o toj stvari više ništa nije čulo, pa se činilo da će se prirediti tek neka »obrtnička proslava«. Tek u predvečerje ispoljilo se šire zanimanje za proslavu, objavljen je program; profesor Wilhelm Ernst Weber, čuven po svojim odličnim prijevodima starih klasika i svojim komentarima uz djela njemačkih pjesnika, svratio je svojim govorom u auli pažnju na pripremljenu proslavu, a veletrgovci kolebali su se razmatrajući treba li da svojim uredskim namještenicima odobre toga dana upola skraćeno radno vrijeme. Osvanuo je svečani dan; svi su brodovi na rijeci Vezer istakli zastave, a na donjem kraju grada bila su usidrena dva broda, čiji su jarboli na vrhovima bili povezani dugačkom vrpcom urešenom bezbrojnim zastavama, predstavljajući golem slavluk. Na jednom od tih brodova stajao je jedini raspoloživi top, koji je cijeli dan grmio. Odbor se sa svim grafičarima u svečanoj povorci uputio u crkvu, a odatle do novosagrađenog parobroda »Gutenberg«, najljepšeg broda koji je ikada plovio po rijeci Vezer, sa snježnobijelim, pozlaćenim trupom. Za tu prvu vožnju brod su svečano okitili vijencima i zastavama; povorka je stupila na palubu, a zatim se uz muziku i pjesmu krenulo uzvodno, do mosta gdje je otpjevan koral i gdje je jedan od grafičara održao govor. Dok su svi uzvanici proslave sjeli uz zakusku koju je na brodu priredio vlasnik broda gospodin Lange von Vegesack, »Gutenberg« je brzinom koja je graditeljima služila na čast otplovio, ispod slavluka, do Lankenaua, izletišta poniže grada, praćen klicanjem nepreglednog mnoštva ljudi s mosta i keja. Tom svečanom povorkom i vožnjom na rijeci proslava je tek poprimila

karakter pučke svečanosti, a još više—isprijava ograničenom, a zatim slobodnom—podjelom ulaznica za osvijetljenu vrtnu zabavu koja se održala uveče, i kamo se posle svečane gozbe uputio odbor. Ondje je uz muziku i sjaj svjetla, uz Haut - Sauternes, St. Julien¹ i šampanjac proslava završena.

Književnost

Inače je život ovdje prilično jednoličan, malogradski; haute volée,² tj. porodice patricija i bogataša, ljeti boravi na ladanju, dame srednjih slojeva ne mogu se ni za lijepoga godišnjeg doba otkinuti od svojih čajanki na kojima se igraju karte i bruse jezici, a trgovci dan za danom odlaze u muzej, burzu ili u komoru da razgovaraju o kavi i o cijenama duhanu i o stanju pregovora sa Carinskim savezom; kazalište se slabo posjećuje.— Za suvremenu književnost cijele naše domovine ovdje ne mare; smatraju, uglavnom, da su djelima Goetheovim i Schillerovim završeni radovi na zgradi njemačke književnosti, pa se u najboljem slučaju još romantičari mogu ubrojiti među naknadno dodate ukrase. Građani su članovi čitaonica, dijelom zbog mode, dijelom zbog toga da im novine učine dokolicu prijatnijom; ali zanimanje pobuđuje samo skandal i sve ono što u novinama piše o Bremenu. Bit će da je u mnogih obrazovanih ljudi ta apatija uvjetovana nedostatkom slobodnoga vremena, jer naročito trgovac prisiljen je ovdje da svoje poslove vazda ima na umu, a ono vrijeme koje mu eventualno preostaje oduzima mu etiketa među većinom vrlo brojnom rodbinom, posjeti itd. Ipak ovdje postoji lokalna književnost, koja se dovoljno širi dijelom u obliku brošura posvećenih većinom teološkim polemikama, dijelom u novinama. »Bremer Zeitung»⁽⁹⁴⁾, list uređivan s osjećajem za takt, sa svrhom da informira, uživao je nadaleko dobar glas, koji je, međutim, otkako je list mimo svoje volje upleten u političke konflikte susjedne države, u opadanju. Članci o Zapadnoj Evropi pisani su vješto, mada nisu odrješito slobodoumni. Prilog tog lista, »Bremisches Conversations-blatt»⁽⁹⁵⁾, pokušao je Bremen zastupati u suvremenoj njemačkoj književnoj produkciji pa je objavio duhovite napise profesora *Webera* i dra *Stahra* iz Oldenburga; pjesme je slao *Nicolaus Delius*, nadaren mlad filolog, koji će se, po svoj prilici, postepeno dostojno afirmirati i kao pjesnik. Bilo je, međutim, teško osigurati suradnju istaknutih ličnosti izvan grada, pa je list zbog nedostatka priloga morao prestati da izlazi. Drugi jedan časopis, »Der Patriot»⁽⁹⁶⁾, koji je težio za tim da se predstavi kao ozbiljniji glasnik lokalnih interesa i da ujedno i u estetskom pogledu pruži vrednije priloge negoli mali lokalni listovi, izdahnuo je zbog kolebanja između lokalne i beletrističke namjene. Većom

¹ vrste vina — ² visoko društvo

žilavošću mogu se dičiti manji lokalni listovi koji se hrane skandalima, prepirkama među glumcima, gradskim ogovaranjem i sličnim. Naročito je »Bremisches Unterhaltungsblatt«⁽⁹⁷⁾ zbog velikog broja suradnika (svaki trgovački namještenik može se pohvaliti da je napisao nekoliko redaka za taj list) postao pravi svezadar. Kada u kazalištu iz neke klupe strši čavao, kada u komori nije nabavljena koja brošura, kada neki trafikant u pijanstvu provede noć na ulici, kada oluk uz pločnik nije pometen kako treba—sve će to odmah prvo zabilježiti »Unterhaltungsblatt«. Ako neki oficir domaće vojske smatra da ga službena dužnost ovlašćuje da jaše po pješačkim stazama, onda može biti uvjeren da će se u narednom broju lista pojaviti upit da li oficiri smiju da jašu po pješačkim stazama. Moglo bi se reći da je taj valjani list providnost grada Bremena. A njegov glavni suradnik je Crischan Tripsteert, anonimni autor pjesama na donjonjemačkom narječju. Bolje bi bilo za donjonjemačko narječje da je ono prema Wienbargovu zahtjevu ukinuto nego da ga Crischan Tripsteert zloupotrebljava za svoje pjesme. Ostali lokalni listovi suviše su poznati da bi imalo smisla iznijeti ma i samo njihove nazive pred širu publiku. Posve zasebno djeluje list »Bremer Kirchenbote«⁽⁹⁸⁾, pijetističko-asketsko glasilo, koje uređuju tri propovjednika, a priloge mu kadšto šalje i Krummacher, poznati autor parabola. List se tako žesti da se često sukobljava sa cenzurom, što se, s obzirom na to da njegovu tendenciju odobravaju najviši krugovi, zacijelo dešava samo u krajnjem slučaju. List neprestano vodi polemiku protiv Hegela, »oca modernog panteizma«, i protiv »njegova učenika, ledenog Strauβa«⁽⁹⁹⁾ a tako i protiv svakog racionalista koji bi se pojavio u okrugu od deset milja.—Narednom prilikom nešto o Bremerhafenu i o socijalnim prilikama u Bremenu.

F. O.

Naslov originala:

*Bremen**Theater. Buchdruckerfest. Literatur.*

Objavljeno u listu

»Morgenblatt für gebildete Lesers,

30. i 31. jula 1840, br. 181. i 182.

[Dvije propovijedi F. W. Krummachera]

Pred nama leže dvije propovijedi⁽¹⁰⁰⁾ koje su — inače pobožnim — građanima Bremena dale povoda da žestokom elberfeldskom revnostniku *F. W. Krummacheru* ubuduće zabrane hospitiranje u crkvi sv. Ansgarija. Usporede li se one s običnim propovijedima, u kojima se bog naziva samo *ocem svjetova* ili *najvišim bićem*, a doimaju se samo mlako, onda je tekst ovih Krummacherovih govora lužina, kiselina, čak rastvor. Već zbog originalnosti, u neposrednom obraćanju vjernicima s propovjedaonice, čitat će se ti govori sa zanimanjem; oni pokazuju da je Krummacher duhovit fanatik nadaren pronicljivošću i maštom. Nije, međutim, sigurno da taj nazubljeni jezik zaista niče iz nepokolebljive vjere u kršćanstvo. Vjerujemo da Krummacher nije licemjer, ali bit će da se on u taj način propovijedanja zaletio povodeći se za svojim ukusom, i da ne misli odustati od njega već zbog toga što je uobičajen ton evangeličkih milopričala i damskih propovjednika zaista prilično bljutav. Neosporno je, međutim, da Krummacher pogrešno shvaća važnost propovjedaonice ako s nje sudi inkvizitorski. Što se vjernicima usađuje takvim propovijedima? Ništa osim one *duhovne oholosti* koja je tako odvratno obilježje pijetizma. Tko od svojih vjernika traži samo *vjerovanje* i taj kruti zahtjev samo opisuje sinonimima, koristeći ostali dio propovijedi za aktualnu polemiku, taj će širiti mnogo ograničenosti, oholosti i ortodoksnog fanatizma, ali vrlo malo kršćanstva. Čini se da se Krummacher metodički latio zadatka da kršćansku prostodušnost preobrazi u oholost. Stereotipna je njegova uzrečica da duh, pronicljivost, mašta, pjesnički talent, umjetnost, nauka pred bogom nisu ništa. On kaže: »Na nebu nije blagdan tada kad se rodi pjesnik, već tada kad se grešniku ukáže pravi put«. On najjadnijem svojem vjerniku prikazuje *značenje* koje bi mogao imati, pa će se taj jadnik bez sumnje smatrati većim i umnijim od Kanta, Hegela, Strauša i drugih koje Krummacher u svojim propovijedima neprestano proklinje. Nije li, možda, Krummacherova lična narav također potekla iz sapete ambicije, iz težnje da se proslavi? Ima mnogo glava koje su težile najvišim ciljevima, a nisu uspjele svojom marljivošću, talentom i valjanošću, pa se nadaju da će dosegnuti vječnu krunu besprimjernom *vjerskom virtuožnošću*. Sva je prilika da Krummacherovu neprestanu polemiku protiv svega što se u svijetu pro-

slavilo valja upravo tako tumačiti. — Veoma je bolno što se u navedenim propovijedima može naći samo malo *razrješujućih elemenata*, ganuća, osjećajnosti, iskrene boli. Čovjeku koji je tako krute, fanatičke ćudi, riječi ljubavi moraju biti strane. Ipak ima mjesta koja nas pomiruju s čudnim bićem toga čovjeka. Imamo malo propovijedi u kojima će se naći jedno tako lijepo mjesto kao što je ovo: »Jest, prijatelji, svijet još ne prestaje ondje gdje na dalekoj morskoj obali bjesni oluja, ili gdje na visinama putuje tužni Mjesec, a tihe zvijezde sjetno promatraju Zemlju. Iznad toga se nalazi jedna druga, šira, svjetlija oblast. Oh, bolje je biti ondje negoli ovdje. Ondje se ne nose ruže na groblje; ondje ljubavi ne prijete rastanak; ondje ne pada kap žuči u pehar radosti. Takav svijet postoji, kao što vjerujemo u to da se Isus *vidljivo* (?) *vinuo u te visine*«.

Objavljeno u časopisu
«Telegraph für Deutschland»,
septembar 1840, br. 149.

Bremen

BREMEN, *septembra*

Racionalizam i pijetizam

Konačno opet jednom događaj koji je krupniji nego predmeti ogo-
varanja na čajankama, događaj koji uzbuđuje cijelu javnost ove države,
tako da se građani cijepaju u tabore s oprečnim mišljenjima te i oz-
biljniji ljudi imaju razloga da se zamisle. Oluja koja se nadvila nad našu
epohu sručila se i na Bremen, borba oko slobodnijeg ili skućenog
shvaćanja kršćanstva planula je i ovdje, u glavnom gradu sjeverno-
njemačke knjiške vjere; glasovi koji su se nedavno javili u Hamburgu,
Kaselu i Magdeburgu odjeknuli su i u Bremenu. — Riječ je, ukratko, o
ovome: pastor F. W. *Krummacher*, papa vupertalskih kalvinista, sveti
Mihajlo učenja o predestinaciji, posjetio je ovdje svoje roditelje i propo-
vijedao dva puta za svog oca u crkvi svetog Ansgarija. Prva propovijed
bila je posvećena njegovom najmilijem prizoru, sudnjem danu, a
druga jednom mjestu iz Poslanice Galaćanima koja izriče anatemu;
obje propovijedi napisane su s vatrenom retorikom i poetskom — mada
ne uvijek i biranom — raskošnom slikovitošću, po kojoj je taj veoma
nadareni propovjednik poznat; ali obje su propovijedi krcate i kletvama
na račun onih koji misle drugačije, upravo onako kako se to moglo
očekivati od fanatičkog mistika. Propovjedaonica se pretvorila u pred-
sjedničko mjesto inkvizicijskog suda sa kojega se sručilo vječno pro-
kletstvo na sve teološke pravce koje inkvizitor poznaje i ne poznaje;
svatko ko taj žestoki misticizam ne smatra apsolutnim kršćanstvom
predan je u šake davlu. A pri tome znao se Krummacher svojom sofi-
stikom, koja začuđuje svojom naivnošću, stalno sklanjati iza apostola
Pavla. »Tà nisam to ja koji proklinjem, ne! Djeco, znajte, to je apostol
Pavao koji ovdje proklinje!« — Najgore je u toj stvari bilo to što je apo-
stol Pavao pisao grčki, i što se učenjaci nisu mogli sporazumjeti o tome
što zapravo znače neki njegovi izrazi. U niz tih dubioznih riječi ide,
eto, i ono mjesto kojim je izrečena anatema, jer je Krummacher ovdje,
ne kolebajući se, uzeo najoštrije značenje, u smislu vječnog prokletstva.
Pastor Paniel glavni predstavnik racionalizma na toj propovjedaonici,
imao je nesreću što je riječ shvatio blaže i što je uopće protivnik Krum-
macherovih pogleda; držao je stoga propovijedi u kojima je stao pobijati

Krummachera. O njegovim shvaćanjima neka svatko sudi kako hoće, međutim, njegovu ponašanju nema se, zapravo, što zamjeriti. Krummacher neće moći poreći da je, sastavljajući svoje govore, imao na meti ne samo racionalističku većinu među vjernicima, nego i napose Paniela; on neće moći poreći da propovjednik koji je *gost* nema prava da pred vjernicima diskreditira njihova stalnog dušebrižnika; on će morati priznati da se klin klinom izbija. Čemu ovdje grditi Voltaire-a i Rousseaua, kad ih se ovdje u Bremenu i najgori racionalist boji kao davla; čemu sasuti prokletstvo na spekulativnu teologiju, o kojoj cijeli njegov auditorij, osim dvije - tri iznimke, nema suda kao ni on sam, čemu sve to ako nije imalo svrhu da prikrije posve određenu, čak i ličnu tendenciju propovijedi?—Panielove^[101] kontroverze, pak, bile su prožete duhom Pavlova racionalizma te su, uprkos pohvaljenoj temeljitoj dispoziciji i njihovu retoričkom patosu, očitovale sve slabosti tog pravca. Sve je tu neodređeno i puno fraza; poetski zanos, koji se ponegdje javlja kao sredstvo, nalik je na rad tkalačkog stroja, a obrada teksta na homeopatsku kuru; Krummacher je u tri rečenice originalniji nego njegov protivnik u tri propovijedi.—Sat hoda od Bremena živi pijetistički seoski svećenik koji je u odnosu na svoje seljake toliko nadmoćan da je stao sebi utvarati da je velik teolog i filolog. Objavio je traktat^[102] uperen protiv Paniela, u kojem je stavio u pokret cijeli aparat filološke teologije iz prošlog stoljeća. U nekom anonimnom napisu oštrim je zahvatom skinuta dičnom seoskom svećeniku znanstvena mrena s očiju. Anonimni pisac^[103], podjednako duhovit i učen, a za koga neki smatraju da je identičan s jednim zaslužnim učenjakom našega grada, učenjakom koga sam u više navrata spomenuo u svom prošlom izvještaju—dokazao je mudrom »govorniku božjem sa sela« sve one netačnosti koje je pobrao iz odavna zastarjelih priručnika. Krummacher se javio jednom »teološkom replikom«^[104] na Panielove propovijedi; u njima je neprikriveno napao cijelu njegovu ličnost, i to na način koji paralizira Krummacherovu optužbu da ga je protivnik vrijeđao. Iako treba priznati da je ta replika uspjela da otkrije slabe strane racionalizma, a napose slabe strane protivnikove, Krummacher je, s druge strane, na nespretn način pokušao pobiti Panielovu egzegezu. Najumješnije što je s pijetističkog stajališta napisano o toj stvari brošura je susjednog propovjednika Schlichthorsta, u kojoj je na miran i promišljen način sveden racionalizam, napose Panielov, na svoju osnovu, na Kantovu filozofiju, te mu je postavljeno pitanje: zašto niste tako poštteni da priznate da nije *Biblija* osnova vašeg vjerovanja, nego egzegeza *Biblije* u smislu Kantove filozofije, odnosno po ugledu na Pavla?—Ovih će dana izaći iz štampe jedan novi napis Panielov. Ma kakav bio, Paniel je uzmutio ustajalu vodu, on je građane Bremena, koji vjeruju u sve samo ne u same sebe, podsjetio na njihov razum, a pijetizam, koji je dosad smatrao da se božje opredjeljenje očituje u tome što su protivnici pijetizma rascjepkani u tolike razne stranke, neka sada osjeti da smo svi mi složni kada se treba boriti protiv tmine.

Projekt o plovidbi.
Kazalište. Manevri

Ovdje se sada sprema plan koji bi, ako se ostvari, imao najdaleko-sežnije posljedice, i ne samo za Bremen. Jedan ovdašnji uvaženi mladi trgovac nedavno se vratio iz Londona, gdje se detaljno upoznao s uređenjima na brodu »Arhimed« koji se, kako je poznato, pokreće na nov način, pomoću arhimedovskog vijka. On je na tom brodu, koji svojom brzinom znatno nadmašuje sve parobrode na uobičajen pogon, sudjelovao u pokusnoj vožnji oko Velike Britanije i Irske, a sada ima namjeru da novi izum primjeni na projektiranom brodu, koji treba da ostvari brzu i stalnu vezu između Njujorka i Bremena. Praznu ladu, takozvani kasko, naš prvi graditelj brodova namjerava sagraditi na svoj trošak, dok će svotu za mašinu itd. prema predviđanjima pokriti akcije. Važnost takva pothvata osjeća svatko; mada neki od naših jedrenjaka put od Baltimora do ovamo prevaljuju u neshvatljivo kratkom vremenu od 25 dana, ipak ta brzina uvijek ovisi o vjetru, koji može da takvo putovanje produlji i za trostruko, a parobrod koji je za slučaj povoljnog vjetra snabdjeven i jedrima putovao bi iz neke luke Sjedinjenih Država do Bremena zacijelo samo jedanaest do osamnaest dana. Čim se jednom uspostavi parobrodsko putnička veza između Njemačke i američkoga kontinenta, nova će se linija, bez sumnje, ubrzo razviti i biti od velika značaja za vezu između dvaju zemalja. Neće proći mnogo vremena do časa kada će se iz svakog dijela Njemačke moći dospjeti u Njujork za četrnaest dana, običi za daljih četrnaest dana sve znamenitosti Sjedinjenih Država i vratiti se opet u roku od četrnaest dana kući. Nekoliko željeznica, nekoliko parobroda, i stvar je gotova; otkako je Kant izlučio kategorije prostor i vrijeme iz intuicije misaonog duha, čovječanstvo svom snagom teži za tim da se i materijalno oslobodi tih ograničenja. — U našim se kazalištima nedavno razvila nevidena živost. Naša je scena obično posve odvojena od društva, pretplatnici plaćaju svoje obroke, a ponekad i pođu u kazalište, kada nemaju važnijeg posla. Sada je došao Seydelmann, a glumce i publiku obuzela je živahnost na kakvu ovdje u Bremenu nismo navikli. Ma koliko i mnogi jadikovali zbog nazatka govorne drame u odnosu na nadmoćnu operu, jer se dešava i to da Schillera i Goethea igraju pred praznim gledalištem, a na Donizettijevo i Mercadanteovo dudukanje publika navaljuje — dok je drama kadra da zaslugom svoga najumješnijeg predstavnika pobere takav trijumf, dotle se naša scena još može spasiti od letargije. Vidjeli smo Seydelmanna, osim u nekim Kotzebueovim i Raupachovim komadima, napose kao Shylocka, Mefistofelesa i Filipa (*Don Carlos*). Značilo bi nalijevati vodu u more kada bih se podrobno osvrtao na njegovu poznatu interpretaciju tih uloga. — Minijaturnu sliku logora kod Heilbrona pružaju nam ovih dana održani manevari oldenburško - hanzeatske brigade, na graničnom dijelu oldenburškog područja. Pri fingiranom osvajanju

nekoga gradića naši su se odredi borili, navodno, tako hrabro da su usljed jake topovske paljbe prsila sva stakla na prozorima. Gradanima Bremena drago je što imaju opet novo izletišta, pa u velikim grupama odlaze onamo da to čudo razgledaju, dok njihovi sinovi i braća idu na stražu te ondje uz vino i pjesmu provode najveselije noći svog života.

F. O.

Naslov originala:

Bremen

Rationalismus und Pietismus. Schiffahrtsprojekt. Theater. Manöver.

Objavljeno u listu

•Morgenblatt für gebildete Leser•,

17. i 19. oktobra 1840, br. 249. i 250.

Siegfriedov zavičaj

Od Friedricha Oswalda

Do wuohs in Niderlanden eins richen Küneges kint,
 Sin vater hiez Siegmunt, sin muoter Siglint,
 In einer bürge riche, diu witen was bekant,
 Niden bi dem Rine, diu was ze Santen genant.

Der Nibelunge Not, 20¹

Rajnu ne bi trebalo posjećivati samo južno od Kelna, a naročito njemačka omladina ne bi trebalo da se izjednači s turistom iz zemlje Johna Bulla, s turistom koji se od Roterdama do Kelna dosađuje u kabini na parobrodu i tek tada izlazi na palubu, jer tek tu počinje njegova panorama Rajne od Kelna do Majnca ili njegov Guide for travellers on the Rhine.² Njemačka omladina trebalo bi da odabere sebi za hodočašće jedno manje posjećivano mjesto, mislim na Siegfriedov^[105] zavičaj *Ksanten*.

Rimski grad, poput Kelna, Ksanten je u srednjem vijeku ostao malen i vanjstinom neznatan, dok je Keln narastao i dao ime jednoj nadbiskupiji izborne kneževine. Ali katedrala grada Ksantena uzdiže se svojim divnim skladom daleko nad prozom holandske pješčane ravnice, a kelnska stolna crkva, inače kolosalnija, ostala je torzo; ali Ksanten ima Siegfrieda, a Keln samo svetoga Hanna, a što je *Pjesma o Hannu* prema *Nibelunzima!*

Došao sam s Rajne. Kroz uske, trošne kapije ušao sam u grad; prljave, uske ulice vodile su me do prijatnoga trga, a odatle sam pošao do nadsvođene kapije u zidu koji je nekoć opasivao samostansko dvorište i crkvu. Nad kapijom, desno i lijevo, ispod dvaju tornjića, nalaze se dva duboreza, nesumnjivo dva Siegfrieda, koji se mogu lako razlikovati od zaštitnika grada, svetog Viktora, naslikanog nad svim kućnim vratima. Junak stoji uspravno, u tijesnom uz tijelo priljubljenom ljušturastom oklopu, u ruci mu je koplje; na slici desno zabada koplje

¹ U Nizozemskoj je raslo dijete bogatog kralja, / Njegov otac se zvao Siegmunt, njegova majka Siglinta, / U bogatom gradu, koji je nadaleko bio poznat, / Dolje kod Rajne, a zvao se Santen. / Nevolja Nibelunga, 20. — ² Vodič za putnike na Rajni.

zmaju u ždrijelo, lijevo gazi »jakog patuljka« Albericha.^[106] Začudilo me što te figure nisu spomenute u Grimmovoj zbirci njemačkih junačkih predaja,^[107] u kojoj je inače sve sakupljeno što se odnosi na temu. I inače se ne sjećam da sam čitao o njima, a ipak one pripadaju najvažnijim svjedočanstvima za lokalizaciju srednjovjekovnih predaja.

Prošao sam kroz gotski nadsvodeni prolaz ispod kapije, u kojem je odzvanjalo, i našao se pred crkvom. Grčka je arhitektura svijetla, vedra svijest, maurska je tuga, gotska je sveta ekstaza; grčka je arhitektura svijetao, sunčan dan, maurska je suton protkan sjajem zvizdeta, gotska je jutarnja rumen. Ovdje pred ovom crkvom osjetio sam, kao nikada prije, snagu gotskog stila u arhitekturi. Gotska katedrala neće izazvati najsnažniji dojam između modernih zgrada, kao kelnska stolna crkva, ili kada je čak zagrađena kućama, koje su se poput lastavičjih gnijezda pripile uz nju, kao na crkvama u sjevernonjemačkim gradovima; nego tek između šumovitih bregova, kao crkva u Altenbergu u pokrajini Berg, ili bar odijeljena od svega što je strano, moderno, između samostanskih zidina i starih zgrada, kao stolna crkva u Ksantenu. Tu tek duboko osjećamo što je jedan vijek kadar stvoriti ako sve svoje snage usredotoči na nešto jedinstveno, veliko. I kada bi tek kelnska katedrala stajala tako slobodno, s pogledom otvorenim na sve strane, u golemim dimenzijama, kao crkva u Ksantenu, zaista, devetnaesto bi stoljeće moralo umrijeti od stida što sa cijelom svojom vrhunskom mudrošću nije kadro tu građevinu dovršiti. Jer mi više ne znamo za vjerski čin, i zbog toga se čudimo liku kao što je Mistress Fry, koja bi u srednjem vijeku zacijelo bila posve obična pojava.

Ušao sam u crkvu; upravo se držala misa. Zvukovi orgulja bružali su sa kora poput ushićene čete osvajača srca i jurili kroz ladu u kojoj je odzvanjalo, zamirući u najudaljenijim hodnicima crkve. I neka osvoje i tvoje srce, sine devetnaestog stoljeća — ti su zvuci ukrotili snažnije i divljije ljude od tebe! Oni su protjerali stare njemačke bogove iz njihovih lugova, oni su poveljeli junake jedne velike epohe kroz olujno more, kroz pustinju, a njihovu nepobjedenu djecu u Jerusolim, oni su sjenke poduzetnih, strastvenih stoljeća! Ali tada kada pozaune objave čudo transupstancijacije, kada svećenik podigne blještavu monstrancu, a sva je svijest vjernika opijena vinom pobožnosti, tada pojuri napolje, spasi se, spasi svoju misao iz toga mora čuvstva koje se talasa crkvom te se pomoli vani onom bogu čiju kuću nisu podigle ljudske ruke, koji svojim dahom prožima svijest i kojega treba tražiti u duhu i u istini.

Otišao sam potresen i uputio se, propitkujući se, do gostionice, jedine u gradiću. Kad sam ušao u lokal, zamijetio sam da se nalazim u blizini holandske granice. Čudno pomiješana izložba slika i bakroreza na zidovima, u staklo urezanih pejzaža na prozorima, zlatnih ribica, paunova perja i tropskih biljaka pred ogledalom svjedočili su vrlo jasno o gostioničarevoj ambiciji da posjeduje stvari koje drugi nemaju. Ta strast za raritetima, koja oko sebe okuplja, bez ikakva ukusa, prirodne i umjetničke tvorevine ne pitajući jesu li lijepe ili ružne te se najbolje

osjeća u sobi krcatoj takvim besmislenim stvarima — to je nasljedni grijeh Holandana. Ali kakva me tek obuzela jeza kada me je dobričina odveo u takozvanu zbirku slika! Malena soba, svi zidovi naokolo puni slabih slika, iako je on tvrdio da je Shadow jedan portret, koji je zaista bio mnogo zgodniji od ostalih, bio proglasio za sliku Hansa Holbeina. Nekoliko oltarskih slika od Jana van Calcara (iz Kalkara, obližnjega gradića) imaju živ kolorit; te bi slike privukle pažnju poznavaoaca. Ali kako je ta soba inače bila dekorirana! Palmine grane, koralji i slično stršili su iz svakog kuta, ispunjeni gušteri na sve strane, na peći stajale su figure napravljene od šarenih školjki, figure kakve se često nalaze u Holandiji; u jednom kutu stajalo je poprsje Wallrafa iz Kelna, a ispod nje visila je mačja strvina, osušena poput mumije, koja je prednjom nogom Kristu naslikanom na križu stala upravo na lice. Ako se ko od mojih čitalaca jednom nekim slučajem nađe u zabačenom Ksantenu, u tom jedinom hotelu, neka ljubeznoga gostioničara upita za njegovu lijepu antičku gemu; on posjeduje jednu prekrasnu Dijanu, urezanu u oval, koji vrijedi više nego cijela njegova zbirka slika.

U Ksantenu ne smije se propustiti prilika da se pogleda zbirka starina gospodina javnog bilježnika Houbena. Tu je gotovo sve okupljeno što je pronađeno i iskopano na području nazvanom Castra vetera. Zbirka je zanimljivija, ali u njoj nema ništa što bi imalo neku naročitu umjetničku vrijednost, što se nije ni moglo očekivati kada je riječ o vojnom logoru kao što je bila Castra vetera. Malen broj lijepih gema pronađenih ovdje rasut je po cijelom gradu; jedini veći spomenik skulpture jest sfinga dugačka otprilike tri stope, a posjeduje je spomenuti gostioničar; načinjena je od obična pješčara, slabo je sačuvana, a — uostalom — nikad nije ni bila lijepa.

Izašao sam iz grada i popeo se na pješčani brežuljak, jedinu prirodnu uzvisinu u ovom kraju. To je brežuljak na kojem je prema predaji stajao Siegfriedov zamak. Na početku smrekove šume sjeo sam i promatrao grad u dolini. Sa svih strana opasan nasipima, ležao je u kotlini iz koje se veličanstveno izdizala samo crkva. Desno Rajna koja širokim, svjetlucavim rukavcima uokviruje zeleni otok, lijevo Klevska brda u plavoj daljini.

Što je to u predaji o Siegfriedu što nas se tako snažno doima? Nije to sam tok priče, nije ni neizrecivo podla izdaja koja obara mladoga junaka; posrijedi je duboka značajnost koja je unijeta u njegov lik. Siegfried je reprezentant njemačke omladine. Svi mi koji u sebi nosimo srce još neukročeno od bremena života znamo što to znači. Svi mi osjećamo istu žeđ za akcijom, isti prkos prema svemu što je ustaljeno, sve ono što je Siegfrieda izagnalo iz zamka njegova oca; vječno mudrovanje, filistarski strah pred odvažnim činom mrski su nam iz dna duše, mi bismo napolje u slobodan svijet, mi želimo srušiti ograde opreza i takmičimo se za krunu života — akciju. Za divove i zmajeve pobrinuli su se i filistri, naročito na području crkve i države. Ali ta su vremena prošla; zatvaraju nas u tamnice nazvane školama gdje, umjesto

da tučemo svoje protivnike, moramo glagol »tući« — prave li poruge! — na grčkom sprezati u svim načinima i vremenima, a kada nas puste iz zapta, padamo božici stoljeća, policiji, u šake. Policija kad misliš, policija kad govoriš, policija kad hodaš, jašeš i putuješ, putnice, dozvole boravka i carinske deklaracije — neka davo ubije divove i zmajeve! Ostavili su nam samo privid akcije, rapir umjesto mača; a što će nam sva mačevalačka vještina rapirom kada je ne smijemo primijeniti mačem? A kada će jednom ograde pasti, kada će se zbrisati malograđanština i indiferentizam, kada će se poriv za akcijom slobodno razmahati — vidite li s one strane Rajne toranj grada Vezela?⁽¹⁰⁸⁾ Citadelu onoga grada koji nazivaju tvrđavom njemačke slobode, a koji je postao grob njemačke omladine — i on mora da leži upravo nasuprot kolijevci najvećega njemačkog mladića! Tko je ondje bio utamničen? Studenti koji nisu uzalud naučili kako se mačuje, vulgo duelanti i demagozi. Sada, poslije amnestije Friedricha Wilhelma IV, smije se reći da ta amnestija nije bila samo izraz milosti, već i pravde. Ako i priznamo sve premise i napose nužnost da je država morala poduzeti mjere protiv tih udruženja, ipak će se svi oni koji smatraju da blagostanje države ne ovisi o slijepoj poslušnosti i strogoj subordinaciji složiti sa mnom u tome da je postupkom bila uslovljena restitucija okrivljenih u duhu njihove časti. Demagoška udruženja za vrijeme restauracije i posle julskih dana bila su isto tako razumljiva kao što su danas nemoguća. A tko je tada ugušivao svaku slobodnu težnju, tko je kucaju mladenačkog srca nametnuo »provizorno« tutorstvo? A kako se postupalo s onim jadicima? Može li se poreći da je taj pravni slučaj upravo kao stvoren da baci jarko svjetlo na sve nedostatke i greške pismenog i tajnog pravosuda, da dokaže protivurječje: kako u procesima, kada se tuže prestupi protiv države, sude plaćeni *državni službenici*, umjesto neovisnih porotnika; može li se poreći da je cijela presuda donesena odoka, »dature«, kako kažu trgovci?

Ali ja ću sići do Rajne i pozorno slušati što valovi Siegfriedova zavičaja, obasjani večernjim rumenilom, pričaju o njegovu grobu u Vormsu i o potopljenom blagu. Možda bi se moglo desiti da neka milostiva vila Morgana pred mojim očima ponovo podigne Siegfriedov zamak, ili da mi prikaže kakva su junačka djela predviđena za njegove sinove u devetnaestom stoljeću.

Naslov originala:
Siegfrieds Heimat von Friedrich Oswald

Objavljeno u časopisu
»Thelegraph für Deutschland«,
decembar 1840, br. 197.

Ernst Moritz Arndt

od F. Oswalda

Kao vjerni Eckart iz priče, tako stari Arndt stoji na Rajni i opominje njemačku omladinu koja već nekoliko godina gleda na drugu stranu prema francuskom Venerinom brijegu i prema zavodljivim, zažarenim djevojkama, idejama, koje mašu s njegova sljemena. Ali divlji mladići ne obaziru se na starog junaka, jurišaju na drugu stranu i ne ostaju da leže iznureni kao novi Tannhäuser Heine.

To je Arndtov stav prema današnjoj njemačkoj omladini. Ma koliko da ga svi cijene, njima ipak nije dovoljan njegov ideal njemačkog života; oni žele slobodnije djelovanje, puniju, jedriju životnu snagu, žarko, žestoko pulsiranje u svjetskohistorijskim žilama koje vode krv u srce Njemačke. I odatle simpatija za Francusku, ali naravno ne ona simpatija podređivanja, o kojoj sanjaju Francuzi, nego ona viša i slobodnija, čiju prirodu je nasuprot njemačkoj jednostranosti tako lijepo prikazao Börne u *Francuzožderu*.

Arndt je osjećao da mu je sadašnjost tuđa, da ga ona ne poštuje zbog njegovih misli, nego njegove misli poštuje zbog njegove snažne, muške ličnosti. I zato je morao taj čovjek, koga su nosili talent i uvjerenje, kao i razvitak vremena, tokom godina osjetiti kao svoju dužnost da svome narodu ostavi spomenik o razvoju svog obrazovanja, o svom mišljenju i svom vremenu, kao što je to učinio u mnogo spominjanim *Uspomenama iz vanjskog života*^[109]

Ako privremeno apstrahiramo tendenciju, Arndtova knjiga je i estetski jedna od najzanimljivijih pojava. Taj zbijeni, jedri jezik u našoj literaturi već se dugo nije čuo i zaslužio je da na poneke od mlade generacije učini trajan utisak. Radije odrešito nego mlitavo! Ima autora koji suštinu modernog stila vide u tome da svaki ispupčeni mišić, svaka napeta žila govora bude lijepo zavijena mekim mesom, čak i uz opasnost da ispadne ženskasto. Ne, onda mi je ipak draži muški kostur Arndtova stila od spužvastog manira nekih »modernih« stilista! Utoliko više što je Arndt, koliko je bilo moguće, izbjegao neobičnosti svojih drugova iz 1813. i približava se afektiranju samo u apsolutnoj upotrebi superlativa (kao u južnoromanskim jezicima). Tu užasnu jezičku smještu, kakva je sada opet u upotrebi, ne smijemo

tražiti kod Arndta; on, naprotiv, pokazuje kako nije potrebno da tuđe grane kalemimo na naše jezičko stablo i da time nećemo doći u nevolju. Zaista, kola naših misli voze bolje na većini puteva s njemačkim nego s francuskim ili grčkim konjima, a ismijavanjem ekstrema purističkog pravca pitanje nije riješeno.

Pogledajmo knjigu poblize. Najveći dio knjige zauzima pravom pjesničkom rukom napisana idila o mladalačkom životu. Može zahvaliti bogu onaj koji je svoje prve godine proživio tako kao Arndt! Ne u prašini velikoga grada, gdje su radosti pojedinca zagušene interesima cjeline, ne u domovima za djecu i filantropskim zatvorima, gdje vene mladalačka snaga, ne, — pod vedrim nebom, u polju i šumi priroda je formirala čeličnog čovjeka kojemu se nježni spol divi kao nekom nordijskom junaku. Velika plastična snaga kojom Arndt opisuje taj dio svoga života gotovo nameće shvaćanje kao da je suvišna sva idilična *poezija* dokle god naši autori još doživljavaju takve idile kao Arndt. Našem će se stoljeću činiti najneobičniji onaj samoodgoj mladića Arndta koji sjedinjuje germansku čednost sa spartanskom strogošću. Međutim, ta strogost koja tako naivno, bez primjese Jahnovog hvalisanja, pjevucka za sebe hoc tibi proderit olim,¹ ne može se dovoljno preporučiti našoj zimogroznoj omladini. Omladina koja se boji hladne vode kao bijesan pas, koja prilikom najmanjeg mraza oblači trostruku ili četverostruku odjeću, koja se ponosi time da zbog tjelesne slabosti bude oslobođena vojne službe, zaista je lijep oslonac domovine! Pogotovo ako govorimo o čednosti, nju smatraju zločinom u vremenu u kojem je svatko navikao da se u svakom gradu najprije raspita za «kapiju za kojom se nalaze sumnjive kuće».^[110] Ja zaista nisam nikakav apstraktni moralist, mrska mi je svaka asketska neprirodnost, ja neću nikada osuđivati grešnu ljubav; ali boli me što prijeti opasnost da nestane moralna ozbiljnost i da se čulnost pokušava postaviti kao nešto najviše. Praktička emancipacija tijela morat će se uvijek zastidjeti pored jednog Arndta.

Godine 1800. stupio je Arndt u zvanje koje mu je dodijeljeno. Napoléonova vojska preplavila je Evropu, a sa snagom francuskog cara rasla je i Arndtova mržnja prema njemu; profesor iz Grajfsvalda protestira u ime Njemačke protiv porobljavanja i mora bježati. Napokon se podiže njemačka nacija i Arndt se vraća natrag. Bilo bi poželjno da je taj dio knjige opširniji; pred nacionalnim naoružanjem i njegovim djelima Arndt se skromno povlači. Umjesto što nas sili da pogodimo da nije bio neaktivan, trebalo je da nam prikaže opširnije svoj udio u zbivanjima vremena, trebalo je da priča historiju onih dana sa subjektivnog stanovišta. Kasniji događaji tretiraju se još mnogo kraće. Ovdje je karakteristično, s jedne strane, sve određenije naginjanje prema ortodoksnom u religiji, a s druge strane, kako Arndt misteriozno, gotovo podanički i na ropski način govori o svojoj suspenziji. Međutim,

¹ ovo će ti jednom biti od koristi

ako se netko tome čudi, taj se mogao uvjeriti Arndtovim objašnjenjem, koje je nedavno objavio u štampi, u kojem on pitanje svoje restitucije smatra aktom *pravедnosti*, a ne poklonom iz milosti, da u njemu još ima stare čvrstine i odlučnosti.

Medutim, posebnu važnost dobiva Arndtova knjiga istovremenim izdavanjem mnoštva uspomena o oslobodilačkom ratu. Tako nam se ponovo na živ način približava slavno vrijeme kad se njemačka nacija nakon stoljeća ponovo podigla prvi put i suprotstavila se vanjskom porobljavanju cijelom svojom snagom i veličinom. A mi, Nijemci, ne možemo se dovoljno sjećati one borbe da bismo održali budnu našu uspavanu narodnu svijest; naravno, ne u smislu partije koja smatra da je učinila sve i počivajući na lovorikama iz 1813. da se samozadovoljno promatra u ogledalu historije, nego naprotiv, u suprotnom smislu. Jer, najveći rezultat borbe nije bilo samo zbacivanje strane vladavine, čija se vapijuća neprirrodnost, koja je počivala jedino na atlaskim Napoléonovim ledima, morala prije ili kasnije srušiti sama po sebi, niti zadobivena »sloboda«, nego je taj rezultat bio u samom djelu, u jednom njegovom momentu, koji je osjetilo vrlo malo savremenika. To što smo postali svjesni gubitka nacionalne svetinje, što smo se naoružavali, a da nismo očekivali premilostivo odobrenje kneževa, štaviše, prisilili smo vlastodršce* da se stave nama na čelo, ukratko, što smo za jedan trenutak nastupili kao izvor državne moći, kao suvereni narod, to je bio najveći dobitak onih godina i zbog toga su ljudi poslije rata, koji su ga najneposrednije osjetili i najodlučnije radili u tome pravcu, morali vladama izgledati opasni. — Ali kako se opet uspavala pokretačka snaga! Prokletstvo rascjepkanosti apsorбирало je cjelini tako neophodan zamah za dijelove, razbilo je ono općenjemačko u mnoštvo provincijalnih interesa i onemogućilo je da Njemačka stekne osnovu za državni život kao što je to učinila Španija u Ustavu 1812. Naprotiv, blaga proljetna kiša općih obećanja, koja nas je iznenadila iz »viših regija«, bila je već previše za naša od tlačenja klonula srca, a mi, budale, nismo mislili na to da ima obećanja koja ako se ne ispune, kako kažu, ne mogu se nikada opravdati sa stanovišta nacije, ali vrlo lako sa stanovišta ličnosti(?).^[111] Tada su došli kongresi^[112] i dali su Nijemcima vremena da ispravaju svoju opijenost slobodom i da se, probudeni, opet nađu u starom odnosu previšnjega i najponiznijega. Koga još nije bila napustila stara težnja, tko se još nije mogao odviknuti da djeluje na naciju, toga su sve sile vremena progonile u ćorsokak teutomanije.^[113] Samo nekoliko istaknutih duhova probilo se kroz labirint i pronašlo put koji vodi do istinske slobode.

Teutomani su željeli dopuniti činjenice oslobodilačkog rata i Njemačku, koja je postala materijalno nezavisna, osloboditi i od duhovne hegemonije stranaca. Ali upravo zato teutomanija je bila negacija,

* Usporedi o ovome: Karl Bade, *Napoléon im Jahre 1813*, Altona 1840.

a ono pozitivno čim se busala u prsa, ležalo je pokopano u nejasnoći iz koje se nikada nije sasvim uzdiglo; što je od toga došlo na svjetlo uma, bilo je većinom dovoljno besmisleno. Cjelokupni njihov pogled na svijet bio je filozofski bez osnove, jer je prema njemu cijeli svijet bio stvoren radi Nijemaca, a Nijemci su odavna imali najviši stupanj razvitka. Teutomanija je bila negacija, apstrakcija u Hegelovu smislu. Ona je stvorila apstraktnog Nijemca uklanjanjem svega onoga što šezdeset četiri koljena unatrag nije bilo čisto njemačko i što nije poteklo iz narodnog korijena. Čak je i njeno prividno Pozitivno bilo negativno, jer se dovodeći Njemačke do njenih ideala moglo izvršiti samo negacijom hiljadugodišnjeg razvitka i tako je ona htjela vratiti naciju u njemački srednji vijek ili čak u čistoću pragermanstva iz Teutoburške šume. Ekstrem toga pravca sačinjavao je Jahn. Ta jednostranost učinila je od Nijemaca izabrani narod Izraela i ignorirala je sve bezbrojne svjetskohistorijske klice koje su iznikle na izvanjemačkom tlu. Ikono-borački bijes najviše se usmjerio naročito protiv Francuza, čija je invazija bila potisnuta i čija je hegemonija u spoljnim stvarima osnovana u tome što *oblik* evropskog obrazovanja, civilizaciju, u svakom slučaju najlakše savladavaju od svih naroda. Velike vječne rezultate revolucije mrzili su kao »romanske tričarije« ili »romanske laži i prevares; na srodnost tog golemog narodnog djela s narodnim ustankom 1813. nije nitko mislio; ono što je Napoléon donio: emancipaciju Jevreja, porotničke sudove, zdravo privatno pravo umjesto pandekta bilo je anatemisano samo zbog inicijatora. Mržnja protiv Francuza bila je dužnost; svako shvaćanje koje se znalo uzdići na viši stupanj bilo je proketo kao negermansko. Tako je i patriotizam bio u suštini negativan i ostavio je domovinu bez potpore u borbi toga vremena, dok se on trudio da za strane riječi koje su se odavna odomacile u njemačkom jeziku pronade pranjemačke, bombastične izraze. Da je taj pravac bio konkretno njemački, da je on uzeo Nijemca razvijenog u toku dvije hiljade godina historije, kakvog ga je našao, da nije previdio zaista pravi moment našeg određenja — da budemo jezičac na vagi evropske historije —, da bdijemo nad razvitkom susjednih naroda, da nije to previdio, izbjegao bi sve svoje pogreške. — Međutim, s druge strane, ne smije se prešutjeti da je teutonstvo bilo nužna razvojna stepenica našeg narodnog duha i s onom koja joj je slijedila sačinjavala je suprotnost, na čijim plećima počiva moderni pogled na svijet.

Suprotnost teutomaniji bio je kosmopolitski liberalizam južno-njemačkih staleža, koji je radio na negaciji nacionalnih razlika i na stvaranju velikog, slobodnog, udruženog čovječanstva. On je odgovarao religioznom racionalizmu s kojim je potekao iz istog izvora, iz filantropije prošlog stoljeća, dok je teutomanija vodila konzekventno u teološku ortodoksnost, kuda su s vremenom dospjeli gotovo svi njeni pripadnici (Arndt, Steffens, Menzel). Jednostranosti kosmopolitske slobodoumnosti često su otkrivali njeni protivnici — naravno samo s jednostranog stanovišta, tako da se ja što se tiče tog pravca mogu sasvim

ukratko izjasniti. Činilo se da mu julska revolucija u početku pogoduje, ali su taj događaj iskoristile stranke. Stvarno uništenje teutomanije, odnosno njene stvaralačke snage, datira od julske revolucije i bilo je dato u njoj. Ali isto tako i pad svjetskog građanstva; jer je presudno značenje velikog tjedna bilo upravo u restituciji francuske nacionalnosti u položaj velike sile, zbog čega su druge nacije bile primorane da se istovremeno čvršće međusobno zbiju.

Još prije tog najnovijeg svjetskog potresa, dva čovjeka su radila u tišini na razvijanju njemačkog duha, koji su se u životu gotovo ignorirali i čije se međusobno dopunjavanje spoznalo tek poslije njihove smrti; to su bili *Börne* i *Hegel*. Börne je često i s najvećom nepravdom žigosan kao kosmopolit, ali je on bio veći Nijemac nego njegovi neprijatelji. »Hallische Jahrbücher« nedavno su povele razgovor o »političkoj praksi« gosp. Florencourt-a; ali taj zaista nije njen zastupnik. On stoji na tački gdje se dodiruju ekstremi teutomanije i kosmopolitizma, kao što se to događalo u studentskom udruženju, a kasnije razvijanje nacionalnoga duha samo je na njega površno utjecalo. Čovjek političke prakse je Börne, a što je on taj poziv potpuno ispunio, u tome i jest njegovo historijsko značenje. On je teutomaniji strgnuo s tijela blještave drangulije, nemilosrdno je otkrio golotinju kosmopolitizma, koji je imao samo nemoćnu, pobožnu želju. On je pristupio Nijemcima sa Cidovim riječima: *Langue sin manos, cuemo osas fablar?*¹ Uzvišenost djela nitko nije tako opisao kao Börne. Sve je u njemu život, sve je snaga. Samo o njegovim spisima možemo reći da su slobodarska djela. Ne dolazite mi ovdje s »određenjima razuma«, s »konačnim kategorijama! Način na koji je Börne shvatio mjesto evropskih nacionalnosti i njihovo određenje nije spekulativan. Ali odnos Njemačke i Francuske najprije je otkrio u njegovoj istinitosti Börne i time učinio veću uslugu ideji nego hegelovci koji su za to vrijeme učili napamet Hegelovu *Enciklopediju* i vjerovali da su dovoljno učinili za svoje stoljeće. Upravo njegov prikaz dokazuje, također, kako se Börne visoko nalazi iznad površine kosmopolitizma. Razumna jednostranost bila je Börneu tako neophodna kao što je Hegelu bio potreban preveliki shematizam; ali umjesto da se to shvati, mi ne idemo dalje od nezgrapnih i često krivih aksioma *Pariskih pisama*.

Pored Börnea i njemu nasuprot postavio je Hegel, čovjek od misli, već gotov sistem pred naciju.^[114] Vlast se nije potrudila da se probije kroz zamršene oblike sistema i Hegelov teški stil; kako je ona mogla i znati da će se ta filozofija usuditi da iz mirne luke teorije izađe na uzburkano more događaja, da već trza mač da upravo pođe na praksu postojećega? Sam Hegel bio je solidan, ortodoksan čovjek, čija je polemika bila usmjerena upravo protiv pravaca koje je odbacila državna sila, protiv racionalizma i kosmopolitskog liberalizma! Ali gospoda koja su bila na kormilu nisu vidjela da su ti pravci bili suzbijeni samo zato

¹ Jeziče bez ruku, kako se usuđuješ govoriti?

da bi napravili mjesta višem, da se novo učenje mora tek ukorijeniti u priznanju nacije prije nego što bi moglo slobodno razviti svoje žive konzekvencije. Ako je Börne napadao Hegela, onda je sa svoga stanovišta imao potpuno pravo, ali ako je vlast protežirala Hegela, ako je njegovu filozofiju uzdigla gotovo na rang državne pruske filozofije, pokazala je svoju slabu stranu zbog koje se sada očigledno kaje. Ili je Altenstein, koji je, potječući, naravno, još iz jednog liberalnog vremena zauzimao jedno više stanovište, ovdje imao tako slobodne ruke da je sve moglo ići na njegov račun? Jer, bilo kako bilo, kad je poslije Hegelove smrti njegovoj doktrini udahnut svjež dah života, isključile su iz »državne pruske filozofije« mladice o kojima nijedna strana nije mogla sanjati. Strauß na teologijskom, a Gans i Ruge na političkom polju ostat će epohalni.⁽¹¹⁵⁾ Tek sada se neprozirne magline spekulacije pretvaraju u svijetleće zvijezde ideja, koje treba da osvjetljaju kretanje stoljeća. Rugeovoj estetskoj kritici može se uvijek prigovoriti da je trezvena i da je prožeta shematizmom doktrine; njegova je zasluga što je prikazao političku stranu Hegelova sistema u njenoj podudarnosti s duhom vremena i vratio joj pažnju nacije. Gans je to učinio samo indirektno na taj način što je *Filozofiju historije* doveo do sadašnjosti; Ruge je otvoreno iznio slobodoumnost hegelovstva, a Köppen je stao na njegovu stranu; ni jedan ni drugi nisu zazirali od neprijateljstva, slijedili su svoj put čak i po cijenu opasnosti od cijepanja škole, i zato svaka čast njihovoj hrabrosti! Oduševljeno, nepokolebivo povjerenje u ideju koje je svojstveno novohegelovstvu, jedina je kula u koju se mogu sigurno povući slobodoumni ljudi kada im reakcija, koja ima zaštitu odozgo, oduzme trenutnu prednost.

To su najnoviji razvojni momenti njemačkog političkog duha i zadatak je našeg vremena da dovrši prožimanje Hegela i Börnea. U mladohegelovstvu već je dobar dio Börnea, neke članke u »Hallische Jahrbücher« Börne se ne bi žacao potpisati. Ali sjedinjenje misli i djela djelomično još nije dovoljno svjesno, a djelomično još nije prodrlo u naciju. Još uvijek se s nekih strana Börne smatra direktnom Hegelovom suprotnošću, ali isto tako kao što se Hegelovo praktično značenje za sadašnjost (ne njegovo filozofsko za vječnost) ne smije procjenjivati prema čistoj teoriji njegova sistema, isto tako u odnosu na Börnea ne treba se ograničiti na površno negiranje njegovih jednostranosti i ekstravagancija, koje nikada nisu poricane.

Vjerujem da sam ovim dovoljno obilježio stav teutomanije prema sadašnjosti da bismo mogli prijeći na detaljniji razgovor o njenim pojedinim stranama, kako ih je Arndt izložio u svojoj knjizi. Veliki jaz koji dijeli Arndta od sadašnje generacije najjasnije se ispoljava u tome što je on ravnodušan upravo prema onome u državnom životu za što mi dajemo krv i život. Arndt se izjašnjava za odlučnog monarhistu; dobro. Da li, međutim, za konstitucionalnog ili apsolutnog—o tome on uopće ne govori. Tačka razilaženja je u ovome: Arndt i cijelo njegovo društvo vide dobrobit države u tome da vladar i narod budu uzajamno

privrženi u uzajamnoj ljubavi i da izlaze u susret jedni drugima u težnji za općim dobrom. Mi smo, međutim, sigurni da odnos između vladajućih i onih kojima se vlada mora *pravno* biti sređen prije nego što može biti i ostati srdačan. Najprije pravo, a tek onda pravednost! Koji bi knez bio tako loš da ne bi volio svoj narod i — ovdje govorim o Njemačkoj — ne bi od svog naroda bio voljen zbog toga što je njegov knez? Međutim, koji se knez može pohvaliti da je svoj narod bitno unaprijedio od 1815? Nije li sve što posjedujemo naše vlastito djelo, nije li naše uprkos kontroli i nadzoru? Može se lijepo govoriti o ljubavi kneza i naroda, a od kada je veliki pjesnik⁽¹¹⁶⁾ u pjesmi *Slava tebi u pobjedničkom vijencu* pjevao: »Ljubav slobodna čovjeka osigurava strme visine na kojima stoje knezovi«, od tada je o tome izbrbljano beskrajno mnogo besmislica. Način vladavine koji nam sada s jedne strane prijeti mogli bismo nazvati savremenom reakcijom. Vlastelinski sudovi za stvaranje visokog plemstva, cehovi za ponovno buđenje »časnog« građanskog staleža, potpomaganje svih tzv. historijskih klica, koje su zapravo stari odsječeni panjevi. — Ali teutomanija se nije samo s obzirom na ovu tačku dala varati od strane odlučne reakcije u pogledu slobode svoje misli, i njene ideje o ustavu su došaptavanje gospode iz lista »Berliner politisches Wochenblatt«. Bilo je bolno vidjeti kako se čak solidni, mirni Arndt dao zaslijepiti sofističkom varljivom riječi »organska država«⁽¹¹⁷⁾. Fraze o historijskom razvitku, korištenje datih momenata, organizam itd. morali su u svoje vrijeme imati nekoga čara o kojemu mi sebi ne možemo stvoriti predodžbu, jer uvidamo da su to većinom lijepe riječi, koje nemaju ozbiljno značenje. Treba udariti bez okolišanja na te utvare! Što podrazumijevate vi pod organskom državom? Takvu državu čije su se institucije u toku stoljeća razvile s nacijom i iz nje, a nisu iskonstruirane iz teorije. Vrlo lijepo; a sada dolazi primjena na Njemačku! Taj organizam treba da se sastoji u tome što se državljani dijele u plemiće, građane i seljake, pored svega onoga što je s tim u vezi. To sve treba da bude skriveno u riječi organizam in nuce.¹ Nije li to jedna, sramotna sofistika? Samorazvitak nacije, ne izgleda li to upravo tako kao sloboda? Vi pružate obje ruke i hvatate cijeli teret srednjega vijeka i ancien régime-a². Na sreću, to opsjenarstvo ne ide na Arndtov račun. Organski državni život ne žele pristalice podjele na staleže, nego mi, njihovi protivnici. Za sada se uopće ne radi o »konstrukciji iz teorije«; ali se radi o tome čime nas žele zaslijepiti, o samorazvitku nacije. Samo mi mislimo o njoj ozbiljno i iskreno; ali ona gospoda ne znaju da svaki organizam postaje neorganski čim umre; oni pokreću mrtve leševe prošlosti sa svojim galvanskim žicama i žele nam podvaliti da to nije mehanizam nego život. Oni žele unapređivati samorazvitak nacije, a prikivaju joj uz nogu kolac apsolutizma da brže ide naprijed. Oni ne žele znati da je ono što oni nazivaju teorijom, ideologijom ili bog zna kako, odavno prešlo u krv naroda i djelomično već ušlo u život;

¹ u malom — ² starog režima

da pri tome ne bludimo mi u utopiji teorije, nego o n i. Jer ono što je prije pola stoljeća još bilo teorija, od revolucije se oformilo kao samostalan momenat u državnom organizmu. A što je najglavnije, ne stoji li razvitak čovječanstva iznad razvitka nacije?

A život staleža? Zid između građana i seljaka uopće ne postoji, to ne shvaća ozbiljno ni historijska škola; taj zid postavljen je samo pro forma da bi odvajanje plemstva bilo uvjerljivije. Sve se okreće oko plemstva, s plemstvom pada i staleški sistem. Međutim, s plemićkim staležom još je lošije nego s opstankom sistema. Nasljedni majorat je prema modernim pojmovima ipak najbesmislenija stvar. Naravno, u srednjem vijeku! Još u carskim gradovima (npr. još u Bremenu) bili su cehovi i njihove privilegije nasljedni, postojala je čista pekarska krv i kalajdžijska krv. Naravno, što je plemićki ponos prema svijesti: moji preci bili su pivari do dvadesetog koljena unatrag! Mesarsku krv ili, prema barmenskoj poetičnoj riječi, kasapinsku imamo još u plemstvu, čiji je ratnički poziv, kako ga je utvrdio gospodin Fouqué, stalno klanje i kasapljenje. Smiješna je arogancija plemstva da se smatra staležom, jer mu prema zakonima svih država ne pripada isključivo nikakvo zvanje, ni ratničko, ni zvanje velikog posjednika. Svakom spisu o plemstvu mogao bi kao moto služiti stih trubadura Wilhelma von Poitiers-a: »Ovo je pjesma ni o čemu«. Budući da plemstvo osjeća svoju unutrašnju ništavnost, ne može nijedan plemić sakriti bol zbog toga, počevši od vrlo oštromnog barona von Sternberga do vrlo neoštromnog C.L.W.G. von Alvenslebena. Sasvim je neumjesna ona tolerantnost koja plemstvu želi ostaviti zadovoljstvo da se smatra nečim apartnim, samo ako ne zahtijeva nikakve privilegije. Jer sve dotle dok plemstvo predstavlja još nešto apartno, ono želi i mora imati privilegije. Mi ostajemo kod svoga zahtjeva: nikakvih staleža, nego velika, jedinstvena, ravnopravna nacija građana!

Drugi zahtjev koji Arndt postavlja svojoj državi jesu majorati^[118], uopće agrarno zakonodavstvo koje osnovni posjed utvrđuje u nepromjenljive odnose. I ova tačka zaslužuje pažnju, bez obzira na njenu opću važnost, već zbog toga što spomenuta suvremena reakcija i u ovom pogledu prijeti da stvari vrati opet u stanje prije 1789. Nedavno su mnogi pretvoreni u plemiće pod uvjetom da osnuju majorat koji garantira blagostanje porodice! — Arndt je odlučno protiv neograničene slobode i dijeljenja zemljišnog posjeda; on vidi kao njenu neizbježnu posljedicu dijeljenje zemlje u parcele, od kojih nijedna neće moći prehraniti svog vlasnika. Ali on ne vidi da upravo potpuna sloboda zemljo-vlasništva omogućava da u cjelini opet izgladi sve to što bi u pojedinostima ono moglo poremetiti. Dok zamršeno zakonodavstvo većine njemačkih gradova, a isto tako komplicirani Arndtovi prijedlozi nikada ne onemogućuju inkonvenijencije u agrarnim odnosima, nego ih, u najboljem slučaju, otežavaju, istovremeno sprečavaju pri pojavi privrednih teškoća dobrovoljni povratak na obavezan poredak, čine neophodnim neuobičajeno interveniranje države i sprečavaju napredak

tog zakonodavstva pomoću stotinu malih privatnih obzira, što se ne može mimoći. Nasuprot tome, sloboda zemljišta ne može dozvoliti da se pojavi bilo kakav ekstrem, ni pretvaranje velikih zemljoposjednika u aristokraciju, ni usitnjavanje zemlje u suviše malene dijelove, koji postaju beskorisni. Ako jedan tas vage suviše preteže, onda se sadržaj drugog odmah koncentrira radi izravnjanja. I ako zemljoposjed prelazi iz jedne ruke u drugu — više želim uzburkano svjetsko more s njegovom veličanstvenom slobodom nego usko jezero s njegovom mirnom površinom, čiji se minijturni valovi lome svaka tri koraka o zemljane prevlake, korijenje drveća i kamenje. Odobravanje osnivanja majorata ne samo da je pristanak države na stvaranje aristokracije, ne, to okivanje zemljoposjeda kao i svako neotuđivo nasljeđe, vodi pravo revoluciji. Ako se najbolji dio zemlje dade pojedinim porodicama i učini se nedostupnim ostalim građanima, nije li to direktan izazov naroda? Ne zasniva li se pravo majorata na shvaćanju vlasništva koje već odavna ne odgovara našem shvaćanju? Kao da jedna generacija ima pravo da neograničeno raspolaze vlasništvom svih budućih generacija koje trenutno uživa i kojim upravlja, kao da sloboda vlasništva ne bi bila uništena takvim njegovim raspolaganjem koje sve potomke lišava te slobode. Kao da bi takvo vezivanje čovjeka za zemlju moglo zaista vječno trajati! Uostalom, pažnja koju Arndt posvećuje zemljovlasništvu je opravdana, a važnost predmeta bila bi vrijedna iscrpnog prikaza sa gledišta savremenosti. Sve dosadašnje teorije pate od nasljedne bolesti njemačkih učenjaka, koji svoju samostalnost vide u tome da svaki od njih ima svoj posebni sistem.

Ako su retrogradne strane teutomanije i zaslužile tačnije ispitivanje, djelomično zbog uvaženog čovjeka, koji ih je branio kao svoje uvjerenje, djelomično zbog povlastica koje su nedavno stekle u Pruskoj, onda drugi pravac mora biti utoliko odlučnije odbačen, jer postoji opasnost da trenutno među nama prevlada — a to je mržnja protiv Francuza. Ja se neću sporiti s Arndtom i drugim ljudima iz 1813, ali servilno blebetanje kojim sada svi listovi bezobzirno napadaju Francuze do kraja mi je odvratno. Potreban je visoki stupanj pokornosti da bi netko bio uvjeren u julski ugovor⁽¹¹⁹⁾ da je istočno pitanje životno pitanje Njemačke i da Muhamed Ali ugrožava našu narodnost. S toga stanovišta i Francuska je, naravno, pomaganjem Egipćana učinila isti zločin prema njemačkoj naciji koji je skrivila početkom ovog stoljeća. Žalosno je da već pola godine ne možemo uzeti u ruke nijedne novine, a da ne susretnemo bijesnu mržnju protiv Francuza koja je ponovo probudena. A zašto? Da bi se Rusima dovoljno povećao teritorij, a Englezima trgovačka snaga da nas, Nijemce, sasvim uklješte i unište! Princip stabilnosti koji provodi Engleska i sistem Rusije, to su zakleti neprijatelji evropskog napretka, a ne Francuska i njen pokret. Ali budući da su dva njemačka kneza smatrali da je korisno da pristupe ugovoru, stvar odjednom postaje njemačka, a Francuska, stari bezbožni, »romanski« zakleti neprijatelj, i sasvim prirodno naoružanje, doduše, uvrijeđene

Francuske jest izazov protiv njemačke nacije. Budalasta vika nekih francuskih novinara o rajnskoj granici smatra se vrijednom opširnih odgovora koje Francuzi, na žalost, uopće ne čitaju, a Beckerova pjesma⁽¹²⁰⁾: »Oni je neće dobiti« postaje par force¹ narodna pjesma. Ja se radujem uspjehu Beckerove pjesme, ne želim uopće istraživati njen poetski sadržaj, čak se radujem da s lijeve obale Rajne čujem takvo njemačko mišljenje, ali smatram smiješnim, u vezi s tim člancima koji su se već pojavili u listovima i koje sam upravo imao prilike da vidim, da se skromna pjesmica želi uzdići do nacionalne himne. »Oni je neće dobiti«! Dakle, opet negativno? Da li biste vi mogli biti zadovoljni jednom narodnom pjesmom koja negira? Može li njemačka narodnost naći oslonac samo u polemici protiv inostranstva? Tekst *Marseljeze*, i pored toga što izaziva oduševljenje, nije mnogo vrijedan, ali koliko je ovdje plemenitije prelaženje preko nacionalnosti do čovječanstva! I — pošto su nam oduzete Burgundija i Lotaringija, pošto smo dozvolili da Flandrija postane francuska, a Holandija i Belgija nezavisne,⁽¹²¹⁾ pošto je Francuska s Alzasom već izbila na Rajnu i samo relativno mali dio nekad lijeve obale Rajne pripada još nama, sada se ne stidimo da se razmećemo i da vičemo: barem posljednji komad neće dobiti! O, Nijemci, Nijemci! A kad bi Francuzi dobili Rajnu, mi bismo uzvikivali s najsmiješnijim ponosom: Nećete ga dobiti, slobodni njemački Vezer i tako dalje do Elbe i Odre, dok Njemačka ne bi bila podijeljena između Francuske i Rusije, a nama bi ostalo samo da pjevamo: Oni je neće dobiti, slobodnu struju njemačke teorije, sve dotle dok ona mirnim tokom teče u more beskonačnosti, sve dotle dok još i jedna nepraktična misao-riba na svome dnu diže peraje! Umjesto da se isposnički kajemo za grijehе zbog kojih smo izgubili sve one lijepe zemlje, za neslogu i izdaju ideje, za provincijalni patriotizam koji žrtvuje cjelinu zbog lokalne koristi, za pomanjkanje nacionalne svijesti. To je doduše fiksna ideja u Francuza da je Rajna njihovo vlasništvo, ali jedini odgovor dostojan njemačkog naroda na ovaj neumjereni zahtjev jest Arndtov: »Dajte nam Alzas i Lotaringiju!«

Jer, mislim, možda suprotno od mnogih, čije je stanovište inače i moje, da je ponovno zauzimanje lijeve obale Rajne na kojoj se govori njemački, stvar nacionalne časti, a germaniziranje Holandije i Belgije, koje su se odmetnule, za nas je politička nužnost. Da li treba da u onim zemljama dopustimo da se potpuno ugnjetava njemačka nacionalnost, dok se na Istoku sve moćnije uzdiže Slavenstvo? Da li prijateljstvo Francuske treba da kupimo našim najljepšim provincijama; da li je potrebno da jedva stogodišnji posjed, koji nije mogao ni osvojeno asimilirati, da ugovore iz 1815. u posljednjoj instanciji smatramo sudom svjetskoga duha?

A na drugoj strani nismo vrijedni Alzašana sve dotle dok im ne možemo dati ono što imaju sada, slobodan, javni život u jednoj velikoj

¹ silom, na silu

državi. Bez sumnje će još jednom doći do borbe između nas i Francuske i tada će se pokazati tko je dostojan lijeve obale Rajne. Do tada možemo pitanje mirno prepustiti razvitku naše narodnosti i svjetskog duha, do tada ćemo raditi na jasnom, obostranom razumijevanju evropskih nacija i težiti za unutrašnjim jedinstvom, što je naša prva potreba i osnova naše buduće slobode. Sve dotle dok postoji rascjepkanost naše domovine, dotle smo mi politička nula, dotle su javni život, izgrađeni konstitucionalizam, sloboda štampe i što još sve ne zahtijevamo samo skromne želje, čije će realiziranje ostati uvijek polovično; težite, dakle, tome, a ne ekstirpaciji Francuza!

Pa ipak, teutonska negacija još nije sasvim ispunila svoj zadatak: ima još dosta toga da se pošalje preko Alpa, Rajne i Visle. Rusima ćemo ostaviti pentarhiju; Talijanima njihovo papstvo i sve što je već s tim u vezi, njihovog Bellinija, Donizettija i čak Rossinija, ako se s njim žele praviti veliki prema Mozartu i Beethovenu; Francuzima njihove arogantne sudove o nama, njihove vodvilje i opere, njihovog Scribe-a i Adama. Sve lude inostrane običaje i modu, sve suvišne strane riječi potjcrat ćemo kući, otkuda su došli; želimo da prestanemo biti budale za strance i da se zbijemo zajedno u jedan jedini, nedjeljivi, jak i—ako hoće bog—*slobodan* njemački narod.

Naslov originala:

Ernst Moritz Arndt von F. Oswald

Objavljeno u časopisu

*Telegraph für Deutschland,
januar 1841, br. 2, 3, 4, 5.

Immermannove »Uspomene«

Prvi svezak, Hamburg, Hoffmann i Campe, 1840.

Vijest o Immermannovoj smrti bila je jak udarac za nas Rajnlandane ne samo zbog poetske, nego i zbog lične važnosti toga čovjeka, iako se ova posljednja tek sada počela razvijati još više od prve. On se nalazio u posebnom odnosu prema mlađim literarnim snagama koje su se u novije vrijeme pojavile na Rajni i u Vestfaliji; jer u literarnom pogledu, Vestfalija i Donja Rajna čine cjelinu, ma koliko da su se dosad oštro dijelile u političkom; isto tako kao što »Rheinisches Jahrbuch«^[122] predstavlja zajednički centar za autore obiju provincija. Koliko se dosad Rajna više držala podalje od literature, utoliko su više sada rajnski poeti pokušavali da se prikažu kao zastupnici svoje domovine i tako su djelovali ne, doduše, po jednom planu, ali ipak prema *jednom* cilju. Takvo nastojanje rijetko ostaje bez središta u vidu jedne jake ličnosti, kojoj se mladi podvrgavaju, a da ništa ne izgube od svoje samostalnosti, a to središte čini se da je za rajnske pjesnike htio postati Immermann. I pored nekih predrasuda prema Rajnlandanima, on se među njima ipak postepeno naturalizirao, javno se pomirio s literarnom sadašnjicom, kojoj su pripadali svi mladi, njega je zahvatio novi, svježiji duh i njegovi proizvodi bili su sve više priznavani. Tako je nastajao sve veći krug mladih pjesnika koji su se oko njega okupljali i dolazili k njemu iz susjednih mjesta; kako je, npr., često Freiligrath, kad je u Barmenu pisao još fakture i izračunavao conti correnti,¹ zaklopio priručne i glavne trgovačke knjige da provede jedan ili nekoliko dana u društvu Immermanna ili diseldorfskih slikara! Tako se dogodilo da je Immermann zauzeo važno mjesto u snovima o rajnsko - vestfalskoj pjesničkoj školi koji su se tu i tamo pojavljivali; prije nego što je Freiligrath postigao slavu, bio je posredni prelaz od provincijske do zajedničke njemačke literature. Tko ima oko za takve odnose i veze, tome taj odnos već odavna nije više bio nikakva tajna; prije godinu dana ukazivao je između ostalih Reinhold Köstlin u časopisu »Europa«^[123] na to kako Immermann sazrijeva za mjesto koje je Goethe zauzimao u svojim kasnijim godinama. Smrt je uništila sve te nade i snove o budućnosti.

¹ tekuće račune

Nekoliko tjedana iza Immermannove smrti objavljene su njegove *Uspomene*.^[124] Da li je on, u punoj muškoj snazi, bio već dovoljno zreo da piše svoje vlastite uspomene? Njegova sudbina to potvrđuje, a njegova knjiga to negira. Ali mi ne smijemo njegove uspomene smatrati obračunom jednoga starca sa životom, koji na taj način proglašava da je završen njegov životni put; naprotiv, Immermann je obračunao samo s ranijim, ekskluzivno romantičnim periodom svoje djelatnosti, i tako, naravno, u ovoj knjizi vlada drukčiji duh nego u djelima onog perioda. Osim toga snažni prevrati posljednjeg decenija toliko su udaljili ovdje opisane događaje da su se čak njemu, njihovu savremeniku, učinili historijskima. Pa i pored toga mislim da smijem tvrditi da bi Immermann poslije deset godina šire, slobodnije shvatio sadašnjost i njeno mjesto prema oslobodilačkim ratovima, stožeru svoga djela. Međutim, za sada treba *Uspomene* promatrati onakvima kakve one jesu.

Ako je raniji romantičar već u *Epigonima*^[125] težio prema višem stanovištu Goetheove plastike i mira, ako se *Münchhausen*^[126] već sasvim zasnivao na modernom pjesništvu, to njegovo posmrtno djelo pokazuje još jasnije kako je Immermann znao cijeniti najnoviji literarni razvitak. Stil, a s njim i način promatranja, sasvim su moderni; samo promišljeniji sadržaj, strože raščlanjavanje, oštro ocrtane karakterne osobitosti i antimoderno shvaćanje autora, iako prilično prikriveno, izdvajaju ovu knjigu iz mase opisivanja, karaktera, uspomena, razgovora, situacija, stanja itd., kojima je sada zasićena naša literatura, koja čezne za zdravim poetskim zrakom. Pri tome Immermann ima dovoljno takta da pred forum refleksije ne iznosi često predmete koji imaju pravo da zahtijevaju drugi sud osim suda običnog razuma.

Postojeći prvi svezak ima za svoju temu »omladinu prije dvadeset pet godina« i utjecaje pod kojima je ona stajala. Uvod sačinjava »Obavijest« u kojem se najvjernije prikazuje karakter cjeline. Na jednoj strani moderni stil, moderne riječi, štoviše moderni principi, a na drugoj osobitosti autora, koje su davno izgubile značenje za širi krug čitalaca. Immermann piše za savremene Nijemce, kao što on kaže, prilično suhoparnim riječima, za one koji su podjednako udaljeni od ekstremnog germanstva kao i od ekstremnog kosmopolitizma; on shvaća naciju sasvim moderno i postavlja premise koje bi konzekventno vodile do suverenosti kao određenja naroda; on se odlučno izjašnjava protiv »nedostatka samopouzdanja, protiv manije da služe i da se ponizuju«, od čega boluju Nijemci. Pa ipak, pored toga stoji ljubav prema prusizmu koju Immermann može potkrijepiti samo slabim razlozima i tako hladno, ravnodušno spominjanje konstitucionalnih težnji u Njemačkoj, koje suviše jasno pokazuje da Immermann još uopće nije shvatio jedinstvo modernog duhovnog života. Jasno se vidi kako mu uopće ne pristaje pojam modernoga, jer se on opire nekim njegovim faktorima, i kako se, opet, ne može osloboditi toga pojma.

Pravi memoari počinju »Uspomenama iz djetinjstva«. Immer-

mann održava svoje obećanje da će pričati samo one momente u kojima je »historija prolazila kroz njega«. Zajedno sa sviješću dječaka rastu svjetski događaji, povećava se kolosalna građevina, čijem rušenju je trebalo da on bude svjedok; valovi historije u početku tutnjeći u daljini, u bitki kod Jene¹²⁷) lome bedeme sjeverne Njemačke, prelivaju se preko samozadovoljne Pruske, potvrđujući istinitost izreke »Après moi le déluge«¹ velikoga kralja², posebno i za Immermannovu državu, i poplavljuju najprije njegov rodni grad Magdeburg. To je najbolji dio knjige; Immermann je jači u pričanju nego u refleksiji i izvršno je uspio da obuhvati odražavanje svjetskih događaja u pojedincu. Zato je upravo ovdje mjesto na kojemu se on neuvijeno priključuje napretku, naravno samo privremeno. Njemu je, kao i svim dobrovoljcima iz 1813, Pruska prije 1806. ancien régime ove države, ali i Pruska poslije 1806, što se sada manje priznaje, skroz naskroz ponovo rođena, novi poredak stvari. Međutim, ponovno rođenje Pruske— to je posebna stvar. Prvo ponovno rođenje, što je djelo velikog Friedricha, tako je slavljeno prilikom prošlogodišnjeg jubileja da se ne može shvatiti kako je dvadesetogodišnji interregnum već opet mogao učiniti nužnim drugi prepород. A zatim se želi tvrditi da je i pored dvostrukog vatrenog krštenja stari Adam u novije vrijeme ponovo pokazivao jake znake života. U ovom poglavlju Immermann nas ipak pošteduje hvaljenja status quo-a, i tek će se u ovim redovima poblize pokazati gdje se Immermannov put odvaja od puta novog vremena.

»Dok ne ude u javni život, omladinu odgaja porodica, učenje, literatura. Kao četvrto odgojno sredstvo za generaciju koju mi promatramo pridružuje se despotizam. Porodica je njeguje, učenje je izolira, a literatura je opet odvodi u daljinu; nama je despotizam dao početke karaktera.« Dio knjige koji sadrži razmišljanja komponiran je prema ovoj shemi i teško da mu možemo ne odobravati jer ima veliku prednost što je razvoj svijesti shvatio u vremenskom slijedu njenih stupnjeva. — Poglavlje o porodici je izvršno sve dotle dok on ostaje kod stare porodice, i samo je šteta što se Immermann nije više potrudio da svijetla i tamna mjesta poveže u cjelinu. Primjedbe koje on ovdje daje sve su u najvećoj mjeri tačne. Nasuprot tome, njegovo shvaćanje nove porodice pokazuje opet da se on još nije oslobodio stare zbunjenosti i nezadovoljstva s pojavama posljednjeg decenija. Istina, »starinska udobnost, zadovoljstvo domaćim ognjištem sve više uzmiče pred neraspoloženjem, pred nezadovoljstvom učizima porodičnog života; ali se zato sve više gubi i filistarstvo domaćeg ognjišta, oreol slave oko noćne kapice, a razlozi nezadovoljstva koje Immermann gotovo sve sasvim ispravno ističe, samo prejako, simptomi su upravo jedne epohe koja se bori i koja nije završena. Vremenski period prije strane vladavine bio je završen i kao takav nosio je pečat mira—ali i neaktivnosti, i vukao se noseći u sebi klicu propasti. Naš autor mogao je sasvim kratko

¹ poslije mene—potop — ² misli se na Louis-a XV

kazati: novija porodica ne može se obraniti od stanovite neugodnosti zato što se njoj postavljaju novi zahtjevi koje ona još ne zna sjediniti sa svojim vlastitim pravima. Društvo je, kao što priznaje Immermann, postalo drugačije, javni život pridružio se kao sasvim novi moment; literatura, politika, nauka—sve to prodire sada dublje u porodicu i ona ima svojih muka da smjesti sve te strane goste. U tome je stvar! U porodici previše prevladava stari stil da bi se ona mogla dobro sporazumjeti s nametljivcima, i ovdje svakako postoji regeneracija porodice; bolni proces mora se jednom proći i meni se čini da je on staroj porodici bio neophodan. Uostalom, Immermann je modernu porodicu studirao upravo u dijelu Njemačke koji je najpokretniji i najpristupačniji modernim utjecajima, na Rajni, i ovdje je najjasnije došla do izražaja neprijatnost prelaznog procesa. U provincijalnim gradovima unutrašnje Njemačke živi i dalje stara porodica u sjeni jedino - spasavajućeg kućnog haljetka, društvo se još nalazi u 1799. i odvija se javni život, literatura, nauka sasvim mirno i odmjereno, i nitko se ne da ometati u svom javašluku. Kao dokaz za ono što je iznio o staroj porodici, autor dodaje još »pedagoške anegdote«, a zatim zaključuje narativni dio knjige sa »stricem«, jednom slikom karaktera iz starog vremena. Završen je odgoj koji generaciji u razvoju daje porodica; omladina se baca u naručje učenju i literaturi. Ovdje počinju manje uspjeti dijelovi knjige. Što se tiče učenja, ono je na Immermanna utjecalo u vrijeme kad su duša svih nauka, filozofija, i osnova onoga što je omladini bilo pruženo, poznavanje antike, bile u naglom preokretu, te Immermann nije imao tu sreću da u tom preokretu sudjeluje kao učenik do njegovog završetka. Kad je došlo do kraja, on je već odavna prerastao školu. On, također, zasad ne kaže mnogo više nego da je učenje onih godina bilo skućeno i o najznačajnijim umovima vremena govori kasnije u posebnim člancima. U vezi s Fichteom, on filozofira i sam, što se, vjerojatno, čini čudnovatim našoj gospodi predstavnicima filozofske misli. On dopušta da ga zaveđu duhovita razmišljanja o jednoj stvari za čije sagledavanje nije dovoljna oštroumnost i poetsko oko. Kako će se zgražavati naši strogi hegelovci kad budu čitali kako je ovdje historija filozofije prikazana na tri stranice! A mora se priznati da je teško diletantskije govoriti o filozofiji nego što se to ovdje činilo. Već prva rečenica da filozofija uvijek oscilira između dvije tačke, da traži Izvjesnost ili u stvari ili u Ja, očito je bila napisana za volju nastavljanja Fichteova Ja na Kantovu »stvar po sebi«, i može se za nuždu primijeniti na Schellinga, a nikako na Hegela. Sokrata naziva inkarnacijom mišljenja i upravo mu se zbog toga osporava sposobnost da ima sistem; u njemu je bila sjedinjena čista doktrina s neposrednim ulaženjem u empiriju; a kako je taj spoj prelazio pojam, Sokrat se mogao manifestirati samo kao ličnost, a ne kao učenje. Nisu li to stavovi koji moraju dovesti u najveću zabunu naraštaj koji je odrastao pod Hegelovim utjecajem? Ne prestaje li svaka filozofija tamo gdje podudaranje mišljenja i empirije »prelazi pojam«? Koja logika može izdržati ovdje,

gdje se pomanjkanje sistema dodaje »inkarnaciji mišljenja« kao nužni atribut?

No, zašto Immermanna slijediti na području koje je sam htio samo preletjeti? Ukratko, upravo tako kao što ne može izaći na kraj s filozofemima ranijih stoljeća, tako ne zna sjediniti Fichteovu filozofiju s njegovom ličnošću. Nasuprot tome, on izvrsno ocrtava Fichteov karakter govornika koji se obraća njemačkoj naciji^[128] i bjesomučnog akrobate Jahna. Te karakterne slike bacaju više svjetla na aktivne snage i ideje u čijem se području nalazila tadašnja omladina nego duga raspravljanja. Čak i tamo gdje literatura sačinjava temu, radije čitamo prikaz odnosa »omladine prije dvadeset pet godina« prema velikim pjesnicima nego slabo zasnovano dokazivanje da njemačka literatura prije svih svojih sestara ima moderno, neromantično porijeklo. Uvijek izgleda usiljeno kad se Corneille izvodi iz romantično - srednjovjekovnih korijena i kad se u vezi sa Shakespeare-om srednjem vijeku pripisuje više nego sirova materija koju je tamo našao. Ne govori li ovdje, možda, ne sasvim čista savjest nekadašnjeg romantičara koji želi odbiti prigovor o stalnom skrivenom romantizmu?

Ni poglavlje o despotizmu, naime Napoléonovu despotizmu, neće se dopasti. Heineovo obožavanje Napoléona strano je narodnoj svijesti, ali nikome neće biti po volji da Immermann, koji ovdje polaže pravo na objektivnost historičara, govori kao uvrijeđeni Prus. On je dobro osjećao da je ovdje neophodno prelaženje preko nacionalnog njemačkog, a naročito preko pruskog stanovništva; zato je on u stilu maksimalno oprezan, prilagođava mišljenje koliko je moguće moderne i odvažuje se samo kad su u pitanju sitnice i sporedne stvari. Međutim, postepeno postaje hrabriji, priznaje da mu nije baš sasvim jasno kako Napoléona računaju u velike ljude, opisuje u potpunosti sistem despotizma i pokazuje da je Napoléon u tome poslu bio prilična šepRTLja i nespretnjaković. Međutim, to nije pravi put da se shvate veliki ljudi.

Tako se Immermann uglavnom udaljava od moderne svijesti — bez obzira na pojedine misli koje su pretekle njegova uvjerenja. Ali njega ipak ne možemo uvrstiti u jednu od onih stranaka u koje običavaju dijeliti duhovni status quo Njemačke. Pravac kojemu je on, izgleda, najbliži, teutomaniju, on izričito odbacuje. Poznati Immermannov dualizam ispoljio se u uvjerenju s jedne strane kao prusizam, a s druge strane kao romantika. Međutim, prvo je postepeno završilo, naročito za činovnika, u najtrezvenijoj, mašiniziranoj prozi, a posljednje u neizmjernej pretjeranosti. Sve dotle dok je Immermann ostao na toj tački, nije mogao steći pravo priznanje i morao je sve više uvidati da su ti pravci bili ne samo polarne suprotnosti, nego da su i srce nacije ostavljali sve ravnodušnjim.

Napokon se odvažio da učini korak naprijed u poeziji, te je napisao *Epigone*. I tek što je djelo napustilo radnju izdavača, dalo je autoru priliku da uvidi da je samo njegov dotadašnji pravac bio smetnja većem

priznanju njegova talenta od strane nacije i mlade literature. *Epigone* su gotovo svagdje cijenili i dali su povoda za žučne rasprave o karakteru njihova autora, na koje Immermann nije dotad bio naviknut. Mlada literatura, ako možemo tako nazvati fragmente jedne stvari koja nikada nije bila cjelina, prva je spoznala Immermannovo značenje i tek ga je ona potpuno predstavila naciji. Zbog sve oštrijih rascjepa između prusizma i romantičke poezije, kao i zbog relativno male popularnosti koju su imala njegova djela, on je bio intimno neraspoložen i svojim djelima je nehotice sve više utiskivao pečat oštre izolacije. Sada, kad je učinio korak naprijed, s priznanjem je njime ovladao i drugi, slobodniji, vedriji duh. Ponovo se pojavilo staro mladalačko oduševljenje i u *Münchhausenu* započelo pomirenje s praktično - razumnom stranom karaktera. Svoje romantičke simpatije, koje je još uvijek osjećao, usutkao je *Ghismondom* i *Tristanom*⁽¹²⁹⁾; ali kakva razlika prema ranijoj romantičkoj poeziji, osobito kakva je plastika u njima u poređenju s *Merlinom*!

Uopće, romantika je za Immermanna bila samo oblik; od sanjarenja romantičke škole očuvala ga je trezvenost prusizma; ali upravo ga je ona u neku ruku učinila neosjetljivim za suvremeni razvitak. Zna se da je Immermann u religioznom pogledu bio, doduše, vrlo slobodouman, ali je u političkom pogledu bio vatreni pristalica vlade. Svojim stavom prema mladoj literaturi on je, istina, bio bliži političkim težnjama stoljeća i upoznao ih je s druge strane; međutim, kako pokazuju *Uspomene*, prusizam je još čvrsto bio u njemu. Pa ipak se upravo u ovoj knjizi nalaze neke izjave koje su u takvom kontrastu s Immermannovim osnovnim shvaćanjem i toliko se zasnivaju na modernoj osnovi da se ne može osporiti značajan utjecaj savremenih ideja na njega. *Uspomene* jasno pokazuju nastojanje njihova autora da drži korak sa svojim vremenom i tko zna ne bi li struja historije potpešno bila potkopala konzervativno - pruski nasip iza kojeg se Immermann ukopao.

A sada još jedna primjedba! Immermann kaže da je karakter one epohe koju on opisuje u *Uspomenama* bio u prvom redu mladalački; pokrenuti su mladalački motivi i potaknuta mladalačka raspoloženja. Nije li s našom epohom isto tako? Stara generacija u literaturi je izumrla i omladina se domogla riječi. Naša budućnost zavisi više nego ikada od generacije koja se razvija, jer ona će morati odlučivati o suprotnostima koje se sve više zaoštravaju. Stari se, doduše, užasno tuže na omladinu, i tačno je — ona je vrlo neposlušna; ali neka samo ide svojim putem, ona će se već snaći, a oni koji zalutaju, sami će biti krivi. Jer mi imamo probni kamen za omladinu u novijoj filozofiji; potrebno je nju savladati, a ipak ne izgubiti mladalačko oduševljenje. Tko se boji guste šume u kojoj se nalazi palača ideje, tko sebi ne prokrči put mačem i poljupcima ne probudi kraljevsku kćer, taj nije vrijedan nje i njenog carstva, taj može ići kuda hoće i postati seoski pop, trgovac, činovnički pripravnik ili što god hoće, oženiti se, stvarati djecu u blaženstvu i poštenju, ali ga stoljeće neće priznati kao svoga sina. Vi ne treba zbog

toga da postanete starohegelovci, da se razbacujete s pojmovima »po sebi« i »za sebe«, s totalnošću i s ovosti (Diesigkeit), ali se ne smijete plašiti misaonog rada; jer je samo ono oduševljenje pravo koje se kao orao ne boji tmurnih oblaka spekulacije, prorijeđenog, profinjenog zraka u gornjim regijama apstrakcije, ako je potrebno da poleti prema suncu istine. I u tom je smislu i današnja omladina prošla Hegelovu školu i nešto sjemenja iz suhe čahure sistema divno se razvilo u mlada-laćkim prsima. A to uliva i najveće povjerenje u sadašnjost, povjerenje da njena sudbina ne zavisi od opreza koji se boji djela, od filistarstva koje je, obično, svojstveno starosti, nego od plemenite, neukrotive vatre mladosti. Zato nas pustite da se borimo za slobodu dok smo mladi i puni snage; tko zna da li ćemo to moći kad nas sustigne starost!

FRIEDRICH OSWALD

Naslov originala:

Innmerrmanns Memorabilien

Erster Band, Hamburg, Hoffmann und Campe, 1840.

Objavljeno u časopisu

•Telegraph für Deutschland•,

april 1841, br. 53, 54, 55.

Bremen

BREMEN, *januara*

Crkveni spor

Opraštajući se od stare godine, možemo akte našega crkvenog spora uglavnom zaklopiti. Sigurno je svakako da polemički spisi koje još možemo očekivati neće više naići na onakav interes kod publike na kakav su nailazili dosada; neće se više desiti da se nekoliko izdanja razgrabi u jednom tjednu. A takav interes javnosti zapravo je ono najvažnije kod polemika te vrsti; čisto naučno zanimanje ovdje i ne dolazi u obzir, kada je riječ o pitanju koje je aktualno samo još na tlu pravaca koji u nauci odavna više ništa ne znače.—Pastor Paniel opravdao je zakašnjenje s objelodanivanjem svoga spisa^[130] protiv Krummacherove *Teološke replike* obujmom svoga rada. Deset araka uputio je na adresu svoga protivnika. U predgovoru izjavljuje da će na eventualne dalje napade odgovoriti jednom historijom pijetizma, u kojoj želi dokazati da je izvor toga pokreta u poganstvu. No to bi morao biti izvor à la Aretuza^[131], koji je dugo tekao ispod zemlje prije nego što se pojavio na kršćanskom tlu. Što se tiče ostaloga, on protiv svoga protivnika primjenjuje pravo retorizije, i to tako da mu—i pored zamjerki koje i inače pogađaju pijetizam—savjesno uzvraća gotovo svaku neprijateljsku riječ. Na taj se način cijela borba naposljetku svodi na natezanje oko riječi; poluistinite tvrdnje lete amo-tamo poput lopti, a u krajnjoj bi instanciji bilo tek važno da se tačno odrede pojmovi, što je zapravo valjalo učiniti prije početka spora. Ali u tom će se položaju racionalizam u sukobu s ortodoksijom uvijek naći. Za to ima zahvaliti svojoj kolebljivoj poziciji, u kojoj on hoće da bude čas kršćanskoga duha, čas istovetan s izvornim njegovim oblikom; a u oba slučaja on usvaja biblijska gesla ortodoksije—samo s izmjenjenim značenjem. On nije dovoljno pošten ni prema sebi ni prema *Bibliji*; pojmovi objavljenje, izbavljenje, nadahnuće u njegovim ustima zvuče vrlo neodređeno i varljivo.—Razumska suhoća racionalizma dosegla je u Panielu rijetku visinu. Oboružan odbojnom, više volfovskom negoli kantovskom logikom, teži pošto-poto za tim da kompoziciju svoga djela istakne što nametljivije. Njegovi izvodi nisu živo meso kojim zadijeva logički kostur, već krpe natopljene mekušavom sentimental-

nošću, koje, da bi ih sušio, vješa na izbočene uglove crkvenoga zdanja. Zatim, Paniel jako voli one razvodnjene ekskurse u kojima se uprkos najortodoksnijim geslima svagdje prepoznaje racionalist, samo što mu ne uspijeva da ih spoji sa suhoćom razuma, pa je često prisiljen da najljepšu bujicu fraza prekine nizanjem paragrafa: prvo, drugo, treće... Ali nema ništa odvratnije od te i onako neukusne mekoće kad ona nastupa sistematski. Ono što je u toj knjizi najzanimljivije jesu odlomci iz Krummacherovih spisa, iz kojih izazovan način mišljenja toga čovjeka iskače punom oštrinom. — Odlučnost s kojom je racionalizam ovdje nastupio potakla je propovjednike protivničke stranke da dadu skupnu izjavu iznesenu u jednoj brošuri⁽¹³²⁾; potpisala su je dvadeset i dva propovjednika. Izjava sadrži temeljna načela ortodoksije, sustavno izložena i propraćena napola skrivenim aluzijama na činjenice aktualnog spora. Namjeravana izjava sedmorice racionalističkih propovjednika nije uslijedila. Ali jako se vara onaj tko prema brojčanom odnosu među propovjednicima procjenjuje odnose među strankama u javnosti.

Veliku većinu pijetističkih propovjednika čine svećenici s ovog područja koji su se domogli mjesta — dijelom zahvaljujući povremenoj nadmoćnosti njihove stranke, dijelom izvjesnom nepotizmu. U javnosti, međutim, racionalisti su po broju ravni pijetistima, i samo im je potreban odrješit predstavnik koji će im uliti svijest o njihovu položaju. U tom je pogledu Paniel od neprocjenjivog značenja za svoje pristaeše; on ima hrabrosti, odlučnosti i u mnogočemu i dovoljno učednosti, a nedostaje mu tek retoričkog i književničkog dara da se istakne značajnim djelima. Otada je objavljeno nekoliko, pretežno anonimnih, malih spisa koji, međutim, nisu izvršili utjecaj na raspoloženje javnosti; prije nekoliko dana objelodanjen je napis *Nepijetističke rime*⁽¹³³⁾, koji svom autoru baš ne služi na čast, pa ga spominjemo tek zbog kurioziteta. Od glavnoga glasnogovornika bremenskih pijetista, nadarenog propovjednika F. L. Mallet-a, najavljen je spis *Dr Paniel i Biblija*; ali taj spis ne treba da računa na pažnju iz protivničkog tabora, pa tako možemo smatrati borbu završenom, a činjenice, kao završene fakte, možemo rezimirati s jednoga općeg gledišta. — Treba priznati da je pijetizam ovoga puta nastupio s više umješnosti nego njegov protivnik. On je, uostalom, imao neke prednosti pred racionalizmom, autoritet star dvije tisuće godina, zatim — makar i jednostranu — znanstvenu izobrazbu od strane novijih ortodoksnih i poluortodoksnih teologa, dok je racionalizam u najljepšem stadiju razvitka dospio između dvije vatre, napadnut istovremeno od Tholucka i od Hegela. Racionalizam nije nikada bio jasan u svom stavu prema *Bibliji*; nesretna polovičnost koja je isprva bila očito sklona vjerovanju u objavljene, ali je poslije, dosljedno, tako suzila božanski značaj *Biblije* da od nje gotovo nije ništa ostalo — to kolebanje dovodi racionalizam svaki put u slab položaj kada na temelju *Biblije* treba obrazložiti neke teze. Zašto slaviti razum, a ne proklamirati autonomiju razuma? Jer, ako obje stranke

Bibliju priznaju za zajedničku bazu, pijetizam će uvijek imati pravo. A osim toga je ovoga puta na strani pijetizma bio i talent. Čovjek kao što je Krummacher reći će ponekad nešto neukusno, ali se neće, poput Paniela, na nizu stranica vrtjeti oko praznih fraza. Najbolje što je napisano iz tabora racionalista jesu *Proklinjanja*, čiji je autor, prema vlastitom priznanju, *W. E. Weber*. G. Schwab rekao je jednom za Strauša da se on ispred gomile protivnika pozitivnoga odlikuje prijemljivošću za lijepo u svim oblicima. Istom tom oznakom izdigao bih Webera iz racionalističke svjetine. On je izvanrednim poznavanjem grčkih i njemačkih klasika proširio svoj vidokrug, pa iako se čovjek ne može uvijek složiti s njegovim tvrdnjama, naročito ne s dogmatskim, ipak će njegov slobodni duh i njegova plemenita, snažna dikcija uvijek pobrati priznanje. Jednoj protivničkoj publikaciji, nedavno objavljenoj, nedostaju sva ta svojstva. Upravo primljen spis *Pavle u Bremenu* nije pisan^[134] bez duhovitosti te sadrži mjesta koja na pikantan način šibaju političke i društvene prilike u Bremenu; ali ni ta publikacija, kao ni već spomenute, spor ne privodi kraju.—Za Bremen posebice taj je spor imao veliko značenje. Stranke su se sukobile bez ideja, a sve što je slijedilo bile su sitne zadjevice. Pijetizam je slijedio svoje posebne ciljeve, dok racionalizam za nj nije mario, te je sebi upravo zbog toga o njemu stvorio neke krive predodžbe. U ministarstvu, što će reći u zakonskom saboru svih reformista i unijatskih propovjednika grada, racionalizam je dosad bio zastupan samo s dva—i to vrlo plaha—predstavnik; Paniel je odmah po svom dolasku nastupio odlučnije, pa se već pročulo nešto o neprilikama u ministarstvu. Sada, otkad je Krummacher raspirio svađu, svaka stranka zna što joj je činiti. Pijetizam je odavna znao da se njegovo načelo autoritativnosti nije moglo uskladiti s bazom racionalizma, s razumom; stoga je u tom pokretu od njegova početka vidio, s pravom, odstupanje od starovjernog kršćanstva. Sada je i racionalist uvidio da se njegovo uvjerenje ne razlikuje od pijetizma samo po tome što je egzegeza drugačija—uvidio je da je posrijedi potpuna opreka. Tek sada, kada su se stranke uzajamno sagledale, može doći do ujedinjenja na višem stupnju, a u tom uvjerenju valja mirno gledati u budućnost.

O d n o s p r e m a k n j i ž e v n o s t i

M u z i k a

Čini se da će gradovi Hanze sada biti silom poneseni bujicom književnosti. Otkako su se pojavile Beurmannove *Skice*^[135] gomilaju se recenzije o tom doduše zanimljivom predmetu. Beurmann sâm posvetio je u svom djelu *Njemačka i Nijemci*^[136] trima slobodnim lučkim gradovima dosta prostora. Časopis »Der Freihafen« objavio je Soltwedelova *Hanzeatska pisma*^[137]. Hamburg već dulje vrijeme na različite načine

zasijeca u njemačku književnost; Libek leži i suviše po strani, a u materijalnom pogledu vrijeme cvata davno mu je prošlo; ipak A. Soltwedel namjerava da ondje počne izdavati časopis. Bremen prati književnost sumnjičavim pogledima, jer prema njoj baš nema sasvim čistu savjest, a književnost taj grad obično ne gladi kad je riječ o njemu. A ipak se ne može poreći da je Bremen zbog svog položaja i svojih političkih prilika prikladniji nego bilo koji drugi grad da postane kulturnim središtem sjeverozapadnog dijela Njemačke. Kada bi uspjelo privući ovamo dva ili tri spretna književnika, mogao bi se ovdje osnovati list koji bi vršio najveći utjecaj na kulturni razvitak sjeverne Njemačke. Bremenski knjižari dosta su poduzetna duha, i ja sam od više njih već čuo da su spremni dati potrebne fondove te snositi deficit—s kojim treba računati—za prva godišta.

Najbolja strana Bremena je muzika. Malo je gradova u Njemačkoj u kojima se muzicira tako mnogo i tako dobro kao ovdje. Osnovan je razmjerno veoma velik broj pjevačkih društava, a česti koncerti uvijek su dobro posjećeni. Uz to se muzički ukus sačuvao gotovo čist; njemački klasici, Händel, Mozart, Beethoven, od novijih Mendelssohn—Bartholdy i najbolji kompozitori pjesama, najjače su zastupani. Novofrancuska i novotalijanska škola nalaze svoju publiku gotovo samo u redovima mladih trgovaca. Trebalo bi samo poželjeti da se više pažnje posveti Sebastianu Bachu, Glucku i Haydnu. Nove se tvorevine, međutim, ne odbijaju, naprotiv: zacijelo je malo mjesta gdje se djela mladih njemačkih kompozitora tako spremno izvode kao ovdje. A našla su se tu i imena koja u muzičkom svijetu uživaju dobar glas. Nadareni kompozitor pjesama Stegmayer dirigirao je nekoliko godina orkestrom našega kazališta; na njegovo mjesto došao je Koßmaly, koji je dijelom svojim kompozicijama, a dijelom svojim člancima, koje objavljuje većinom u Schumannovu časopisu »Neue Zeitschrift für Musik«, stekao sigurno dosta prijatelja. Riem, koji dirigira Akademskim zborom i na većini koncerata, također je priznat kompozitor. Riem je ljubezan starac s mladenačkim, poletnim oduševljenjem u srcu; nitko ne umije pjevače i instrumentaliste rasplamsati tako da dadu živu izvedbu kao što to umije on.

Donjonjemačko narječje

Ono što stranac ovdje prvo zamjećuje to je upotrebljavanje donjonjemačkog narječja, čak i u najuglednijim obiteljima. Čim Bremenčanin postane srdačan i povjerljiv, progovori domaćim jezikom, štaviše, on se tako drži tog narječja da ga nosi preko oceana. Na trgu u Havani isto se toliko čuje bremenski dijalekt kao i španjolski jezik. Poznajem ljude koji su u Njujorku i Verakruzu, od brojnih ondje nasranjenih Bremenčana, potpuno naučili narječje njihova rodnoga grada. Uostalom, nije prošlo ni trista godina otkako je visokonjemačko narječje proglašeno službenim jezikom; osnovni zakoni grada, *Tafel*

i *Neue Eintracht*^[138], napisani su na donjonjemačkom jeziku, a prvi zvukovi koje dojenče ovdje uči ponavljati pripadaju tom narječju. Rijetko se kad koje dijete prije četvrte ili pete godine služi visokonjemačkim. Seljaci toga područja taj jezik nikada ne nauče, te na taj način često prisiljavaju sudove da se rasprave vode na domaćem narječju, a da se protokoli vode na visokonjemačkom. Donjosaksonski se ovdje, uostalom, još uvijek govori posve čisto; narječje se bez iznimke očuvalo od miješanja s visokonjemačkim oblicima, od pojave koja nagrđuje hesenski i rajnski dijalekt. Narječje sa sjevera pokrajine Hanover prednjači u odnosu na bremensko u tome što ima više arhaizama, ali u njemu je utoliko više nepoželjnih lokalnih osobenosti; vestfalsko narječje gubi se u neumjerenoj širini svojih diftonga, dok sjeverno od rijeke Vezer počinje prijelaz prema frizijskom narječju. Bremenski dijalekt može se mirne duše smatrati najčistijim nastavkom razvitka staroga donjosaksonskog književnog jezika; narodni jezik zadržao je čak toliku svijest da on visokonjemačke riječi, usvajajući ih, neprestano mijenja prema glasovnim zakonima donjosaksonskoga — što je osobnost kojom se može podičiti samo još malen broj donjosaksonskih pučkih narječja. Jezik *Lisca Reyneke*^[139] prednjači pred sadašnjim dijalektom samo u tome što ima punije oblike, sada kontrahirane, dok su osnovice u riječima — ostavimo li po strani neke iznimke — zadržale svoju životnost. Lingvisti su stoga bili u pravu kada su smatrali da je *Bremenski rječnik* u leksičkom pogledu prosječan zbir živih donjosaksonskih narodnih idioma, pa bi jedna gramatika bremenskog dijalekta, u kojoj bi se uzela u obzir i narječja između Vezera i Labe, bila vrlo zaslužan rad. Nekoliko domaćih učenjaka pokazalo je zanimanje za donjonjemačko narječje, i bilo bi veoma poželjno da se jedan od njih lati toga posla.

Naslov originala:

Bremen

Kirchlicher Streit — Verhältnis zur Literatur. Musik — Plattdeutsch

Objavljeno u listu

•Morgenblatt für gebildete Leser*,

januar 1841, br. 13, 14, 15, 16.

Izlet u Bremerhafen

BREMEN, jula [1840]

U šest sati izjutra trebalo je da »Roland« otplovi. Stajao sam naslonjen o sanduk s točkom i među mnoštvom ljudi koji su se žurno ukrcavali na parobrod tražio znanca. Jer danas su priredili nedjeljni izlet u Bremerhafen, i to uz snižene cijene, pa je svatko iskoristio priliku da se malo približi moru i da vidi nekoliko velikih brodova. Začudio sam se što pohlepa za dobitkom, koja inače neprestano dovodi do stvaranja novčane aristokracije, ovdje iznimno čini ustupke demokraciji. Snižene cijene omogućile su ljudima sa skromnim sredstvima da se priključe, a uz to je ukinuta razlika između kabina prvog i drugog razreda, što u Bremenu, gdje »viši staleži« ni od čega ne zaziru više nego od mješovitog društva, zaista mnogo znači. Stoga nije čudo što je parobrod bio krcat. Pravi »bremenski purgeri«, koji za cijeloga svoga života nisu izišli izvan područja slobodnoga grada Hanze, te su sada htjeli da svojoj obitelji pokažu luku, činili su većinu putnika; bačvara, iseljenika, obrtničkih kalfi bilo je također cijelo čudo; ponegdje se vidio koji parajlija, koji se, pripadajući inače uglednom društvu, izdvojio iz gomile, a svagdje su se vidjeli pješaci na šahovskoj ploči jednoga trgovačkog grada, koje uvijek guraju naprijed, naime trgovački namještenici, koji se, opet, dijele na pomoćnike i na starije i mlade šegrte. Pomoćnik sebe smatra već važnom osobom; njega samo jedan korak dijeli od nezavisnosti; on je faktotum svoje firme, on poznaje prilike u firmi u tančine, on poznaje stanje na tržištu, a na burzi senzali se vrte oko njega. Stariji šegrt sebe ne stavlja mnogo niže; on s principalom, doduše, ne stoji na ravnoj nozi, kao pomoćnik, ali on ipak umije sa senzalom, a pogotovu s bačvarom ili lađom postupiti kako treba, i on u odsustvu principala i pomoćnika pokazuje da je svjestan toga da on sada zastupa firmu i da kredit cijele tvrtke ovisi o njegovu ponašanju. Samo mladi šegrt nesretno je biće; on trgovačku kuću zastupa u najboljem slučaju pred radnikom koji zamata robu, ili pred pismonošom u čijem se rajonu nalazi trgovina. On ne samo da mora kopirati sva trgovačka pisma i mjenice, raznosati račune i plaćati, nego mora uopće biti teklič, odnositi pisma na poštu, zamatati pakete, obilježavati sanduke i donositi pisma sa pošte. Svakoga dana u podne može se vidjeti kako je poštanski ured dupkom pun tih »najmladih« koji čekaju hamburšku poštu. A

što je najgore, za svaku zabunu koja se potkrade u poslovanju najmlađi će morati strpljivo snositi odgovornost; jer jedna je od njegovih dužnosti da bude ispaštalo za sve što se dešava u firmi. Te se tri klase i u društvu strogo luče jedna od druge: najmlađi, kojih dječje cipele ponajčešće još nisu ni izgažene, zabavljaju se glasnim smijehom i bukom ni zbog čega; stariji šegrti živo raspravljaju o najnovijoj velikoj kupovini koju je zaključio trgovac šećerom, a svaki od njih nagada o tome na svoj način; pomoćnici se smješkaju na šale koje ne dopiru u javnost i iznose svoja opažanja o prisutnim damama.

Parobrod se otisnuo od obale. Iako Bremenčani takav prizor mogu vidjeti svaki dan, ipak se bremenska znatiželja morala ispoljiti u golemu množtvu koje je sa svake izbočine na obali promatralo odlazak broda.—Vrijeme nije baš bilo povoljno; bilo je to ono isto staro, mjedeno nebo o kojem priča Homer, ali nama okrenuta strana, koju vječni bogovi ne daju svaki dan čistiti, bila je pokriva priličnom rdom. Više nego jedanput kišna je kap, uz trenutani šum, ugasila moju cigaru. Kicoši, koji su svoje kišne kabanice dotad držali na ruci, osjete se ponukani da ih obuku, a dame su otvorile kišobrane.—Izlazak iz Bremena—gleda li se sa rijeke Vezer—vrlo je privlačiv: lijevo je novi dio grada sa svojim dugačkim »nasipom« zasadenim drvećem, desno su dijelovi bedema, koji ovdje dopiru sve do rijeke—okrunjeni kolosalnom vjetrenjačom. Tada, međutim, dolazi bremenska pustinja, desno i lijevo vrbovo grmlje, močvarni travnjaci, polja zasadena krompirom, i more polja s krecavim kupusom. Taj kupus najmilije je jelo Bremenčana.

Na sanduku s točkom stajao je, uprkos jakoj kiši i oštrom vjetru, neki pomoćnik osiguravajuće firme, čovjek visoka rasta, i razgovarao na donjonjemačkom narječju s kapetanom, koji je mirno pio svoju kavu. Tada je pohitao opet dolje do skupine drugorazrednih trgovaca da ih izvjesti o važnim izjavama kapetanovim. Pomoćnici i stariji šegrti naprosto su se otimali o tu uglednu ličnost, ali se ona nije osvrkala na njih, jer je danas razgovarala samo sa čuvenim tvrtkama. Sada je jurnuo sa sanduka i donio vijest: »Za četvrt sata stižemo u Vegesak.« »Vegesak!« — ponavljali su radosno svi prisutni; jer Vegesak je oaza u bremenskoj pustinji, u Vegesaku ima brda visokih šezdeset stopa, a Bremenčanin, po svoj prilici, govori o »Švicarskoj u Vegesaku«. Vegesak zaista leži prilično zgodno, ili—kako ovdje kažu—»ljupko« ili »dražesno«, pri čemu pomišljaju na posljednji povoljno prodan kontingent žutog havanskog šećera. Samo mjesto prema rijeci Vezer pruža prijatnu stranu; prije nego što čovjek stigne, ugleda gomilu brodskih trupla u rijeci, dijelom odsluženih, dijelom novih, ovdje sagrađenih. U rijeku ovdje utječe Lezuma, te sa svojim brežuljcima gradi također posve »ljupke« obale, koje su, kažu, čak romantične, kao što me je uz časnju riječ uvjeravao učitelj iz Grona, sela pokraj Vegesaka. Odmah iza Vegesaka pješčano more zaista pokušava proizvesti znatne valove, a spušta se dosta naglo prema rijeci Vezer. Ovdje se nalaze ljetnikovci

bremenskih aristokrata; te kuće i vrtovi zaista veoma poljepšavaju malen dio obale. No zatim opet počinje stara dosada. — Sišao sam pod palubu te sam u jednoj maloj pokrajnjoj prostoriji našao skup »starijih šegrta«, koji su se svojski trudili da dostojno zabave tri zgodne djevojke, kćeri krojača; pred vratima gurao se skup »najmladih«, koji su napeto slušali brbljanja starijih šegrta; iza njih stajao je garde d'honneur dama, stari kućni prijatelj, koji je na nestašluk odgovarao ljutitim gundanjem. Meni je razgovor dosadivao, pa sam otišao gore i stao na sanduk s točkom. Nema ništa ljepše nego stajati nad svjetinom, motriti gužvu i čuti metež glasova koji nesuvislo dopire odozdo. Gore se snažnije osjeća svježje strujanje vjetera, a kiša, u kojoj se, dakako, također mora uživati na svježiji način, bar je bolja negoli kapi koje nam filistar svojim kišobranom sipa u kravatu.

Napokon, nakon niza nezanimljivih sela na teritoriju Hanovera i Oldenburga, opet ugodna promjena, slobodna luka Brake, u kojoj kuće i drveće predstavljaju efektnu pozadinu u odnosu na lađe usidrene u rijeci. Dovde već dolaze i veći brodovi s mora; oдавde nizvodno rijeka Vezer prilično je široka, izuzmemo li mjesta razvedena otocima. — Poslije kratka zadržavanja, brod je krenuo dalje, pa smo za sat i po, nakon vožnje koja je trajala gotovo šest sati, stigli na cilj. Kad se pred nama pomolila utvrda Bremerhafena, jedan je knjižar, iz kruga mojih znanaca, citirao Schillera, senzal osiguravajućeg društva citirao je list »Shipping and Mercantile Gazette«^[140], neki je trgovac citirao posljednji broj uvozne liste. U divnom luku parobrod je uplovio u malu rijeku Gest, koja kod Bremerhafena utječe u Vezer. Ali putnici nahrupiše uprkos kapetanovim opomenama, na prednji dio broda, oseka je dosegla najnižu razinu, i najednom se »Roland«, reprezentant bremenske nezavisnosti, nasukao. Putnici su se razišli, strojevi su potegli natrag i »Roland« se sretno odbio od spruda.

Bremerhafen je mlado mjesto. Godine 1827. kupio je grad Bremen od Hanovera nešto zemljišta i podigao ondje, uz goleme troškove, luku. Malo - pomalo se naselila čitava bremenska kolonija, a broj stanovnika još uvijek raste. Zato je ovdje sve bremensko, od načina kako se grade kuće, pa do donjonjemačkog narječja stanovnika, a Bremenčanin staroga kova, koji se, možda, ljutio zbog izvanrednog poreza kojim je kupljen taj komad zemlje, sada, zacijelo, ne može prikriti svoju radost kada vidi kako je ovdje sve tako lijepo, tako svrhovito, tako na bremensku. — Sa pristaništa pruža se odmah najbolji pogled na cjelinu. Lijep, širok kej u sredini kojega se uzdiže golemu lučka zgrada u neuspjelom antiknom stilu; luka u cijeloj njezinoj širini, sa svim brodovima; lijevo i s one strane luke malo utvrđenje zaposjednuto hanoverskim vojnicima, utvrđenje kojega zidovi od glatke cigle i odviše jasno pokazuju da ono tu stoji tek pro forma. Stoga je posve razumljivo što nikoga ne puštaju u utvrđenje; dopuštenje za obilazak u svakoj se pruskoj tvrđavi lako dobiva. — Pošli smo po kiši duž keja. Tu i tamo pružao se kojom poprečnom ulicom pogled u unutrašnjost mjesta; sve

u pravom kutu, ulice posve ravne, kuće dijelom još u gradnji. Mjesto se razlikuje od Bremena jedino po modernom rasporedu. Ulice su zbog lošega vremena i zbog toga što služba božja još nije bila završena bile tako tihe kao u Bremenu.

Pošao sam na jednu veliku fregatu koje je paluba bila puna iseljenika koji su promatrali kako se diže »jola«. Jolom ovdje nazivaju svaki čamac koji ima čvrstu osnovicu pa je prikladan za plovidbu morem. Ljudi su još bili dobro raspoloženi; još nisu stupili na zadnje grude rodne zemlje. Ali ja sam vidio kako im je teško u duši kada zaista napuštaju njemačko tlo zauvijek, kada brod, sa svim putnicima na palubi, polagano odlazi iz luke prema sidrištu, a zatim odande jedri prema otvorenom moru. To su gotovo sve poštena njemačka lica, bez podlosti, ljudi snažnih ruku, i treba tek trenutak proboraviti među njima, vidjeti samo srdačnost kojom oni međusobno saobraćaju, da bismo spoznali da to, bez sumnje, nisu oni najlošiji, ti koji napuštaju svoju domovinu da se nasele u zemlji dolara i prašuma. Izreka »Ostaj u zemlji i hrani se pošteno« čini se kao skrojena za Nijemce, a ipak nije tako; tko želi da se pošteno prehrani, poči će, bar vrlo često, u Americu. A zaista, nije uvijek posrijedi neimaština, a pogotovu ne pohlepa, koja ljude tjera u daleki svijet; posrijedi je zapravo nestalan položaj njemačkog seljaka između kmetstva i nezavisnosti; nasljedno podanstvo i samovolja patrimonijalnih sudova¹⁴¹, to je ono što seljaku zagorčava jelo i kvari san, sve dok ne odluči da napusti svoju domovinu. — Bili su to Saksonci koji su na tom brodu pošli prijeko. Sišli smo niz stepenice da razgledamo unutrašnjost broda. Salon je bio ureden izvanredno elegantno i udobno; mala, četvorouglasta soba, sve elegantno, kao u salonu aristokracije, mahagoni ukrašen zlatom. Ispred salona nalazili su se u malim dražesnim sobicama ležajevi putnika; iz nekih pokrajnjih otvorenih vrata dopirao je do nas miris šunke iz smočnice. Morali smo opet na palubu kako bismo se preko drugih stepenica mogli spustiti na donju palubu. »Ali, tu dolje je strašno«¹, citirali su svi moji pratioci kada smo se opet vraćali gore. Tu je dolje ležao ološ, koji nema dosta novaca da izda devedeset talira za prevoz u salonu, puk pred kojim se ne skida šešir, puk čije se ponašanje negdje naziva prostim, a negdje neukim, »plebs« koji ništa nema, ali koji je najbolje što kralj može da ima u svojoj zemlji, i koji, napose u Americi, jedini zastupa njemački princip. Nijemci u gradovima krivi su za to što Amerikanci na jedan način preziru našu nacionalnost. Njemački trgovac smatra čašću kada se odriče svog nijemstva i postaje kompletni jenki-majmun. Taj je polutan sretan kada se više ne primjećuje da je Nijemac, on govori engleski i sa svojim zemljacima, a kada se vrati opet u Njemačku, onda tek izigrava Jenkija. Često se na bremenskim ulicama čuje engleski, ali mnogo bismo pogriješili kada bismo svakoga koji govori engleski smatrali za Engleza ili Jenkija; kada oni dođu u Nje-

¹ Iz Schillerove pjesme *Der Taucher* (Ronilac).

mačku, govore uvijek njemački kako bi naučili naš teški jezik; oni koji govore engleski redovno su povratnici. Jedino njemački seljak, možda još i obrtnik u primorskim gradovima, željeznom se upornošću drži svojih narodnih običaja i svog jezika, podižući usred Sjedinjenih Država—odijeljen od Jenkija prašumama, planinama Aligeni i velikim rijekama—jednu novu, slobodnu Njemačku; u državama Kentaki, Ohajo i u zapadnoj Pensilvaniji samo su gradovi engleski, dok u naseljima svi govore njemački. A Nijemac je u svojoj novoj domovini stekao nove vrline, a da pri tome stare nije izgubio. Njemački duh udruživanja ovdje se razvio u izgrađen duh političkih, slobodnih udruženja; danonice se stoga zahtijeva od vlade uvođenje njemačkog jezika kao sudskog jezika u njemačkim pokrajinama, tako se redom osnivaju njemačke novine, koje sve zastupaju razumnu, mirnu težnju za razvitkom postojećih slobodarskih elemenata; najbolje svjedočanstvo snage toga duha je činjenica da je on izazvao stvaranje stranke *Native Americans*¹, proširenu u svim državama, koja želi spriječiti doseljavanje i otežati doseljenicima stjecanje građanskih prava.

»Ali, ondje dolje je strašno.« Cijela međupaluba opasana je nizom kreveta, više njih jedan do drugoga, a po dva jedan iznad drugoga. Ovdje je zrak ustajao, ovdje muškarci, žene i djeca leže stisnuti poput kamenja na pločniku, bolesni pokraj zdravih, svi izmiješani. Čovjek se svaki čas spotakne o hrpu odjeće, oruđa i sl.; ovdje plaču mala djeca, ondje se pomalja nečija glava iz kreveta. Tužan je to prizor; a kako je tek onda kada oluja potraje i sve postavi na glavu, a valovi jure preko palube, tako da se okance kroz koje jedino ulazi svjež zrak ne smije otvarati! A na bremenskim brodovima sve je još i dosta humano. Poznato je kako prolazi većina onih koji putuju preko Havra. Posjetili smo poslije i jedan drugi, američki brod; baš se pripremalo jelo, pa kada je neka Njemica, koja je bila prisutna, vidjela lošu hranu i još gori način njenog pripremanja, rekla je uz gorak plač: da je to znala, radije bi ostala kod kuće.

Vratili smo se u gostionicu. U jednom kutu sjedila je primadona našega kazališta sa svojim suprugom, koji je ultimo uomo² kazališta, i s nekim drugim glumcima; ostali dio društva bio je posve beznačajan, pa sam stoga uzeo neke tiskanice koje su ležale na stolu i među kojima je najzanimljivija publikacija bio godišnji izvještaj o bremenskoj trgovini. Uzeo sam ga u ruke i pročitao ovo mjesto: »Ljeti i u jesen potražnja za kavom, početkom zime *stanje* na tržištu u opadanju. Šećer se stalno tražio, ali je *ideja* da se kupuje šećer nikla tek pošto su dopremljene velike količine«. Što da kaže jadan literat kada vidi kako način izražavanja uzet ne samo iz moderne beletristike, nego i iz filozofije, prodiere u stil mešetara! Stanja i ideje u trgovačkom izvještaju—tko bi to očekivao! Listao sam dalje i naišao na oznaku: »Superfina srednja dobra obična prava Domingo - kava.« Uпитao sam prisutnog pomoć-

¹ Rodeni Amerikanac — ² posljednji čovjek

nika jednog od najistaknutijih bremenskih brodovlasnika što ta superfina oznaka treba da znači. Odgovorio je: »Pogledajte ovaj uzorak koji sam maločas uzeo s jednog tovara koji je za nas stigao; njemu taj opis otprilike pristaje.« I tako sam ustanovio da je superfina srednja dobra obična prava Domingo-kava zapravo kava s otoka Haitija, blijede sivozelene boje; u pola kilograma nalazi se sedam i po unca dobre kave, pet unca crnih zrna i tri i po unce prašine, kamenčića i drugoga smeća. Dopustio sam da me tako uvedu još i u neke druge tajne Hermesove^[142], provevši tako vrijeme do oko podne, kada smo dobili samo osrednji ručak; zatim nas je zvono opet pozvalo na parobrod. Kiša je napokon prestala, i čim se brod odbio od obale, razišli su se oblaci i sunčeve zrake padale su, šireći svjetlost i toplinu, na našu još uvijek vlažnu odjeću. Opće je čuđenje izazvala činjenica što brod nije krenuo uzvodno, već uz sidrište gdje se netom usidrio lijep brod s tri jarbola. Tek što smo dospjeli u središte toka, valovi su narasli, a lada je počela prilično da se ljulja. Svatko tko je ikada bio na moru osjećat će kako mu se nadimlju grudi kad po tome osjeti blizinu mora! Trenutno čovjek pomisli da je brod ponovo krenuo van prema otvorenom ustalasanom moru, prema dubokom i prozirnom zelenilu valova, u čarobno svjetlo koje proizvode sunce, plavetnilo neba i more zajedno; i nesvjesno čovjek balansirajući slijedi gibanje broda. Dame su, međutim, bile drugog mišljenja, uplašeno su se pogledale i priblijedjele, dok je parobrod »in a gallant style«,¹ kako kažu Englezi, opisao polukrug oko netom pristigle lade; zatim je njezin kapetan prešao na našu palubu. Pomoćnik senzala osiguravajućeg društva upravo je nekoj gospodi koja su na pramcu uzalud tražila ime broda objašnjavao da je taj brod prema broju na zastavi »Marija«, kapetan Ruyter, i da je prema Lloydovoj listi toga i toga dana odjedrio iz Trinidada na Kubi, kada se — u isti čas — kapetan uspinjao uz stepenice parobroda. Naš senzala osiguravajućeg društva pošao mu je u susret, stisnuo mu ruku, pokazujući protektorski izraz lica, raspitivao se o putovanju, o tovaru, i rasprio uopće s njim dug diskurs na donjonjemačkom narječju, dok sam ja služao laskanja kojima se knjižar nastojao udvarati napola naivnim, napola koketnim krojačevim kćerima.

Sunce je zapadalo u punom sjaju. Poput usijane kugle visilo je u mreži satkanoj od tankih oblaka, mreži čije su niti, činilo se, već gorjele, tako da se svakoga časa moglo očekivati: eto, sada je sunce progorjelo mrežu i pada šišteći u rijeku! No, mirno je utonulo iza neke skupine drveća koja je ličila na Mojsijev plameni grm. Uistinu, ovdje kao i ondje govori bog gromkim glasom! Ali promuklo kreštanje nekoga bremenskog predstavnika opozicije nastojalo je da ga nadglasi; mudri čovjek mučio se da svom susjedu dokaže kako se moglo mnogo mudrije postupiti: umjesto da se sagrađi ova luka, trebalo je korito rijeke Vezzer produbiti za veće brodove. Na žalost se opozicija ovdje i suviše često

¹ na otmjen način, elegantno

pojavljuje zbog zavisti na moć patricija, više nego iz svijesti da aristokracija protivurječi razumno uređenoj državi; a pri tome je ona toliko ograničena da je s njom isto tako teško razgovarati o bremenskim potrebama kao i sa strožim pristašama senata. — Obje stranke sve nas više uvjeravaju da je prošao vijek tako malih država, kao što je Bremen, i da čak i u jednom moćnom savezu država moraju životariti, izvana pritješnjene, iznutra flegmatične i starački slabe. — Stigli smo na domak Bremena. Visok toranj Ansgarijeve crkve, s kojim su povezane naše »crkvene prepirke«, pomaljao se iz močvarnih i pustih predjela, i uskoro smo stigli do velikih magazina koji se nižu na desnoj obali rijeke.

Naslov originala:

Eine Fahrt nach Bremerhafen

Objavljeno u listu

«Morgenblatt für gebildete Lesere»,
august 1841, br. 196, 197, 198, 199, 200.

Tamo - amo po Lombardiji

Od Friedricha Oswalda

I

Preko Alpa!

Hvala bogu što je Bazel za nama! Takav dosadan grad, pun svečanih kaputa i troroga, filistara, patricija i metodista, grad u kojemu ništa nije svježije i snažno do drveće oko katedrale od crvenih opeka i boje na Holbeinovoju *Muci*^[143] koja se ovdje može vidjeti u biblioteci među drugim slikama; takvo gnijezdo sa svim ružnoćama srednjeg vijeka, a bez njegovih ljepota, ne može se dopasti mladenačkom duhu koji je posve zaokupljen švicarskim Alpama i Italijom. Je li prijelaz iz Njemačke u Švicarsku, iz blage, vinovom lozom ovijene badenske markgrofovije u Bazel možda samo zato tako obeshrabrujući da bi dojam Alpa kasnije bio toliko snažniji? I kraj kroz koji upravo prolazimo nije baš naročito lijep. Desno zadnji izdanci Jure, doduše zeleni i svježi, ali bez nekog značaja, lijevo uska Rajna, koja se, čini se, također plaši Bazela, tako se sporo šulja prema dolini; s one strane Rajne još se vidi komadić Njemačke. Pomalo odmičemo od zelene rijeke, cesta se uspinje, vozimo se prema najvišem bilu Jure koje se proteže između rijeke Ar i Rajne. Tu se najednom mijenja krajolik. Pred nama leži sunčana, vedra dolina, ne, tri, četiri doline, Ar, Rojs, Limat, vidljive nadaleko, vijugaju se kroz brežuljke i slijevaju se, sela i gradići smjestili su se podno brežuljaka, a u daljini diže se iza prednjeg niza brežuljaka jedan gorski lanac za drugim, poput klupa jednoga golemog amfiteatra; kroz magle koje se viju oko najdaljih vrhova ponegdje zablista snijeg, a iznad mnoštva vrhova izdiže se Pilatus, kao da zasjeda na sudu poput onoga judejskog namjesnika u davnini koji mu je dao ime, — to su Alpe!

Spuštamo se brzo; tek sada, u blizini Alpa, primjećujemo da smo u Švicarskoj. Švicarske nošnje i švicarski tip kuća pojavljuju se uporedo sa švicarskom prirodom. Jezik zvuči ljepše, produhovljenije nego bazelski dijalekt, kojemu je tromost patricijskoga gradskog života dala tvarnu, nezgrapnu širinu; fizionomije postaju

slobodnije, otvorenije, življe, trorog ustupa mjesto okruglom šesiru, dugačke, do zemlje izdužene suknje ustupaju mjesto kratkom haljetku od baršuna.—Gradić Brug brzo smo prošli te, držeći se ceste, presijecamo brze, zelene rijeke; upravljajući oči na mnoštvo dražesnih krajolika koji su proljetali mimo nas, napuštamo doline rijeka Ar i Rojs, sa zamkom Habsburg, čije ruševine motre sa šumovita vrha; stižemo u dolinu Limat da bismo je slijedili sve do Ciriha.

U Cirihi trebalo je da ostanem jedan dan, a na putu za obećanu zemlju njemačke omladine jedan je dan već priličan boravak. Što sam mogao očekivati od Ciriha? Je li se zadržavanje moglo isplatiti? Priznajem da poslije septembarskih događaja, poslije pobjede pfefikonskih »cionskih čuvara«, nisam sebi Cirihi mogao drukčije predložiti nego kao neki drugi Bazel, pa sam tako već s užasom pomišljao na izgubljen dan; na jezero nisam u svojoj nevinosti ni pomišljao, već stoga što su pljuskovi koji su me, poslije sunčanih dana, zatekli između Bazela i Ciriha najavljivali kišovit dan. Kada sam, probudivši se, ugledao plavo jutarnje nebo nad osunčanim planinama, brzo sam ustao i pohitao van. Pošavši u šetnju nasumce, došao sam do neke vrsti terase opasane nasadama i na vrhu omeđene starim drvećem. Ispisana drvena ploča govorila je da je to mjesto javno, pa sam se hitno uspeo. Najednom sam pod sobom ugledao jezero kako se blista u jutarnjem suncu, obavijeno parom rane magle, okruženo bregovima pokrivenim gustom šumom—te sam u prvi čas bio sapet nekim naivnim čuđenjem zbog postojanja tako iznenađujuće lijepa kraja. Neki ljubezan građanin kojemu sam se obratio reče mi da je ondje gore na brdu Itli tako lijep vidik da su Cirišani svoje brdo prozvali mali Rigi, donekle s pravom. Stao sam potom motriti taj vrh; bio je najviši u lancu Albisu, koji se proteže na jugozapadnoj strani jezera, i uopće viši od ostalih vidljivih brda. Zamolio sam da mi pokažu put te sam bez oklijevanja krenuo. Poslije pješačenja od sat i po stigao sam na vrh. Preda mnom se prostiralo jezero u cijeloj dužini, sa svojim šarenilom boja između zelene i plave, s gradom i s mnoštvom kuća na humcima uz obalu; ondje na drugoj strani Albisa dolina puna zelenih pašnjaka, u koju se sa planina spuštaju svijetle hrastove i tamne jelove šume, zeleno more ustalasano humcima u kojima se kuće doimaju poput brodova, a prema jugu na horizontu blistav lanac ledenjaka od vrha Jungfrau pa do Septimera i Juliera; a gore, s plavog neba, majsko je sunce sipalo sjaj svojih zraka na svijet okičen nedeljnim ruhom, tako da su se jezero i polje i planina takmičili u sjaju, a općoj ljepoti nije bilo kraja.

Umoran od gledanja, ušao sam u daščaru podignutu na vrhu i zatražio napitak. Dobio sam ga, a zajedno s njim i knjigu u koju se upisuju gosti. Zna se što se može naći u takvim knjigama; svaki filistar smatra ih ustanovama za ovjekovječenje u kojima može predati potomstvu svoje opskurno ime i neku od svojih nadasve trivijalnih misli, a što

je neko ograničeniji, to duljim marginalijama popračuje svoje ime. Trgovci žele dokazati da pored kave, ribljeg ulja i pamuka, i za lijepu prirodu, koja je sve to i čak i zlato stvorila, ima jedno mjestance u njihovu srcu; ženskadija tu izljevava svoja uzavrela osjećanja, studenti daju maha svojoj veselosti i podrugljivosti, a mudri učitelji daju prirodi bombastičnu svjedodžbu zrelosti. «Veličanstveni Utli, opasni suparniče Rigija!», započeo je neki doktor neslobodnih umjetnosti svoju ciceronovsku apostrofu. Neraspoložen, okrenuo sam list ne pročitavši sve Nijemce, Francuze i Engleze. No našao sam jedan Petrarčin sonet na talijanskom jeziku, koji u prijevodu glasi otprilike ovako¹:

Misli se sada onoj dižu
koje ovdje nema, a srce je ljubi,
pa u trećem krugu kojeg zlato rubi
ja je opet vidim još ljepšu i bližu.

Za ruku me uze i reče:—U krugu
ovome još ćeš sa mnom skupa biti,
ne vara li nada, moro si se biti
zbog mene s jadom, snoseć' mnogu tugu.

Umrijev prije reda, ne razumije glava
ljudska moje dobro, što ti srce voli
ostalo je dolje i sakriva trava.—

Čemu maknu ruku, zašuti u sjaju?
Uz te riječi čiste što liječe sve boli
umalo da i ja ne ostah u raju.

Čovjek koji je to zapisao zvao se Joachim Triboni iz Đenove, i ovim je zapisom odmah postao moj prijatelj. Jer što su šuplije i besmislenije bile ostale glose, to se snažnije isticao sonet, to me je jače obuzimao. Tko ovdje, gdje se priroda pokazuje u punoj raskoši, gdje se ideja koja u njoj sniva, doduše, ne budi, ali—čini nam se—sniva zlatan san, tko ovdje ništa drugo ne osjeća, ništa drugo nema da kaže nego: kako si lijepa, prirodo—taj nema prava da sebe smatra višim od obične, ograničene, bezlične mase. Za tananiju dušu, međutim, iz dubine izvira tada lične boli i patnje, ali samo da bi se stopile s veličanstvenom ljepotom prirode i razriješile se u blagom izmirenju. A ljepše negoli u ovom sonetu to se izmirenje ne bi moglo izreći. Ali i jedna druga okolnost sprijateljila me je s Đenovljaninom. Ipak je već *netko* prije mene ponio svoju ljubavnu bol na ovaj vis; nisam, znači, bio jedini kojemu je srce, prije mjesec dana još beskrajno blaženo, sada razdrto i pusto. A koja bol ima više prava da se povjeri lijepoj prirodi negoli najplemenitija, najviša od svih ličnih boli, ljubavna bol?

* *Sonetti di Petrarca*, «In morte», 261.

¹ Prijevod Olinka Delorka.

Još sam se jednom zagledao u zelene doline, a zatim se uputio niz brdo da poblize razgledam grad. Ciriš leži amfiteatralno oko mjesta gdje iz jezera istječe riječica i pruža sa njega dražestan vidik na okolna sela i ladanjske kuće. I ulice se odlikuju zgodnim, novim zgradama. O tome da to stanje nije odavna poučio me je večernji razgovor s nekim starim putnikom, koji se stao silno čuditi tome kako se stari Ciriš za proteklih šest godina uljepšao i kako je prošla vlada sjajno umjela podići vanjsko dostojanstvo republike što se tiče javnih zgrada. Danas kada se jedna izvjesna stranka neprekidno baca blatom na leš te vlade treba svakako spomenuti da je ta vlada za života imala ne samo dosad jedinstvenu hrabrost da pozove samoga *Siraußa*, nego je i druge državne poslove časno izvršavala.^[144]

Drugo jutro krenuli smo prema jugu. Isprva je cesta vodila duž cijeloga jezera do Raperšvila i Šmerikona, krasan put kroz vrtove, pokraj ljetnikovaca i slikovito smještenih sela obraslih vinovom lozom; onkraj jezera dugačko, tamnozeleno sedlo Albisa s njegovim bujnim brežuljcima, a prema jugu, gdje se planine razdvajaju, blještavi vrhovi Glarnskih Alpi. Usred jezera pomalja se otok—Ufnau, grob Ulricha von Huttena. Tako se boriti za slobodnu misao, i tako počivati nakon borbi i tegoba—kome je takva sreća dosuđena! Naokolo šumor zelenih valova jezera, koji poput daleka zveketa oružja i ratničke vike dopire do junakova groba, i kao straža ledom oklopljeni vječno mladi divovi, Alpe! Pa Georg Herwegh, koji kao predstavnik njemačke omladine hodočasti tom grobu te na nj polaže svoje pjesme, najljepši izraz shvaćanja koja oduševljavaju mladu generaciju—to više znači nego kipovi i spomenici.

U Ucnahu, kamo je skrenuo put pošto je odmakao od jezera, održavao se crkveni god te se odjeljenje poštanske kočije, u kojem sam dotad bio sam, popunilo posjetiocima koji su uskoro svi odreda osjetili posljedice probdjevene noći pa su me, tonući u san, prepustili mojim razmišljanjima. Sada nas je okruživala prekrasna dolina; naokolo pitomi humci odjeveni zelenim pašnjacima i okrunjeni šumama; prvi put vidio sam izbliza osebužno osjenčano zelenilo švicarskih šuma, kojima je svojstvena mješavina bjelogorice i crnogorice, te ne mogu opisati koliko me se taj prizor duboko dojmio. Mješavina, koja podjednako ističe tamna i svijetla osjenčenja, daje i jednoličnim predijelima rijetku draž; iako upravo ovdje razmještaj bregova i doline nije bio originalan, ipak me iznenadio krajolik kojega je sva ljepota bila u koloritu; a bio je zato još i ljepši. Veličanstvenosti i strogosti još je dosta bilo preda mnom do alpskog sljemena; ali takve blagosti i ljupkosti našao sam tek opet na talijanskoj strani.

No uskoro našao sam se opet na podnožju većih brda, čiji su vrhovi, iako ispod sniježne zone, još i sada, u maju, bili bijeli. Kroz čas uske, čas šire doline put je vodio pored kanala koji spaja Ciriško i Valenštetsko jezero. Uskoro sam stigao do njega. Ovdje je karakter kraja već posve drugačiji negoli na Ciriškom jezeru; gotovo nedostupno leži jezero

između strmih stijena koje se uzdižu neposredno iz vode te se samo na ulazu i izlazu malo šire. Loš parni brodić primio je poštanske putnike, i uskoro je iščeznuo Vezen, gradić u kojem smo se ukrcali, iza brda koja su se približavala jedno drugome. Svi tragovi ljudske djelatnosti ostali su iza nas, samotno je plovio brodić sve dublje u lijepu divljinu, sve dublje u to tiho carstvo prirode; na blistavom suncu talasali su se zeleni valovi, bliještili su sniježni vršci planina i vodopadi koji su ponegdje šumeći padali sa njih, između bijelosivog granita smješkala se ovdje - ondje pokoja zelena šumska uvala, koji komadić livade, a fini veo magle koji se dizao iz jezera rasplinjavao se u daljini na planinskoj pozadini u vidu mekih, ljubičastih sjena. Bio je to jedan od onih predijela koji ljudski duh gotovo izazivaju da sebi predočava individualizaciju duha prirode, onako kao što to znamo iz narodne predaje u kojoj raspukle stijene sa svojim sniježnim kupolama poprimaju obrise duboko naboranih i srebrnosijedih staračkih lica, i gdje iz bistrih valova izronjava bujna zelena kosa dražesnih vodenih vila. Malo - pomalo širile su se tijesne stijene, a gusto obrasle izbočine zasijecale su u jezero; jedan bijeli trak svjetlucao je kroz modri miris — bile su to kuće Valenšteta, koji leži na kraju jezera; pristali smo i uputili se veselo dalje prema Huru, dok je nad našim glavama lebdio planinski lanac kojega se najviši vrhovi nazivaju Sedam hurskih kneževa.¹ Uzvišena gospoda sjedila su u svojim okamenjenim hermelinskim ogrtačima i sa svojim većernjim suncem pozlaćenim sniježnim krunama tako svečano kao da su se u Frankfurtu, u Remeru, sakupila povodom izbora za cara, nesmetani od povika i sabijanja naroda do njihovih nogu u cijelom Svetom Rimskom Carstvu, kojega se ustav vremenom isto tako okamenio kao i ovih njegovih sedam predstavnika. Takvi nazivi iz usta naroda dokazuju, uostalom, kako su Švicarci do srži ostali Nijemci, ma koliko nerado oni to i priznavali. Možda ću se poslije još jednom iscrpnije vratiti toj temi, pa je zato zasad napuštam.

Sve smo dublje ulazili među stijene, sve je rjede bilo mjesta gdje je ljudska ruka umjela divljoj prirodi dati blaži izgled; poput lastavičjega gnijezda, visio je Sarganov dvorac na jednoj uspravnoj hridini, a tek kod Ragaca nalazilo je bar drveće dovoljno zemlje na kršu da ga gusto pokrije. I tu leži na obronku neki dvorac, ali razoren; uopće su prolazi između riječnih dolina u obilnoj mjeri zadržali tragove feudalnog nasilja. Kod Ragaca dolina postaje vrlo prostrana, brda se sa strahopočitanjem sklanjaju silnom geniju mlade rijeke koja sebi snažno krči put kroz granitne divove na Gothardu i Spligenu, te sada svojom bujicom mladenački ponosno i odvažno hita u susret svojoj velikoj sudbi; riječ je o *Rajni*, koju sad opet pozdravljam. U širokom koritu svečano teče preko šljunka i pijeska, ali po širom razbacanom kamenju vidi se kako ona divlje umije ošiniti kada joj jednom dojadi mekušna

¹ Nprevodiva igra riječi: «Churfürsten» = «Kurfürsten», izborni kneževi.

udobnost te skupi snage spremna da razara. Njezina dolina sačinjava odavde cestu koja vodi do Hura i odatle dalje do klanca na Spligenu.

U Huru već počinje miješanje jezika koje vlada cijelom najvišom kosom Alpi; njemački, romanski i talijanski u lombardijskom narječju čulo se u glasovnom metežu u poštanskoj stanici. O romanskom jeziku, govoru brdana u Graubindenu, lingvisti su mnogo raspravljali, a ipak je on još uvijek zastrt velom zagonetnosti. Neki smatraju da ga treba, što se tiče samostalnosti, uvrstiti u glavne romanske jezike, drugi, opet, u njemu nalaze francuskih elemenata, a da se i ne pitaju kako su ti elementi mogli onamo prodrijeti. Želi li se to narječje pomnije ispitati, nametnut će se, očito, u prvom redu usporedba s graničnim narječjima. Ali to dosad nitko nije učinio. Koliko sam na proputovanju naprečac mogao saznati od ljudi vičnih tom jeziku, tvorba riječi u tom je narječju vrlo srodna sa susjednim lombardijskim narječjem, a razlikuje se samo po dijalektalnim osobinama. Ono što se smatralo francuskim utjecajem može se sve naći i južno od Alpa.

Idućeg jutra krenuli smo iz Hura dalje uzvodno uz Rajnu, širokom dolinom opasanom divljim stijenama. Poslije nekoliko sati pomolio se iz fine jutarnje magle okomit obronak okrunjen gromadama i prepriječio se na putu. Dolina je time bila pred nama kao zazidana, pa smo samo jednim uskim klancem mogli napredovati. Neka vitka, bijela kula pojavila se pred nama; bila je to kula mjesta Tuisis, ili kako kažu Lombardani: Tosana, tj. grad djevojaka. Prekrasan mu je položaj u uskoj kotlini, čije zidove čine uspravne stijene; na najteže pristupačnoj nalazi se ruševina zamka Hoenrecijen. Nema veće osame od ove koju je priroda dosudila tom selu, a ipak su i tu ljudi bili jači negoli priroda, oni su —kao u inat prirodi—proveli glavnu cestu ravno kroz Tuisis te danomice provode Engleze, trgovce, turiste. —Iza Tusisa počinje uspon alpskog pojasa, koji je do večeri trebalo prijeći. Ostavio sam kola i uputio se, okrijepljen s pola litre ventlinskog vina, koje je ovdje najbolje, cestom uzbrdo. Takve ceste nigdje drugdje na svijetu nema. Usječena u stijene nagnute nad prolaz, vijuga ona kroz klance—koje je sebi prokrcila Rajna—naviše. Okomito su goleme se granitne stijene ukočile oko staze do koje na nekim mjestima ceste ne dopire čak ni podnevno sunce, a duboko dolje buči i grmi divlja gorska rijeka kroz razbijeno kamenje, čupajući omorike iz tla, valjajući gromade kamenja, poput bijesna titana kojemu je neki bog svalio dva brda na prsa. Ovamo su se, čini se, sklonila zadnja, gorda brda koja se nisu htjela pokloniti svemoćnoj vlasti ljudskoj te su se poredala u stroj za obranu svoje slobode; ukočeno, šireći strah, ona promatraju putnika, i čini nam se da čujemo njihov glas: Dođi ovamo, čovječe, ako se usudiš, uspi se na naše glave i posij svoje sjeme u brazde naših čela; ali gore će te spopasti, poput vrtoglavice, osjećaj tvoje ništavnosti, tlo će ti izmaći i padajući lomiti češ se od grebena do grebena! Samo ti gradi svoju cestu između nas; svake godine naš se saveznik, Rajna, gnjevno sručuje i kida tvoje djelo u paramparčad!

Ta opozicija prirodne sile prema ljudskom duhu nigdje nije tako kolosalna, gotovo bismo rekli tako samosvjesna kao ovdje. Jeziva samoća puta i opasnost koja je nekoć vrebala na tom alpskom prijelazu, nametnuli su mu i ime *Via mala*.¹ No sada je to drugačije. Duh je i tu svladao prirodu, te se poput čvrste niti provlači od stijene do stijene sigurna, udobna i gotovo nerazoriva cesta, koja je prohodna u svako godišnje doba. A ipak nas pred tim prijetećim stijenama prožima osjećaj straha i jeze; čini se kao da snuju osvetu misleći kako da se oslobode.

Malo - pomalo klanac se širi, bučni vodopadi sve su rjeđi, korigo Rajne, koja se često morala probijati kroz tjesnace koji se mogu mjeriti samo stopama, postaje šire, strme litice padaju blaže i povlače se, tu se pomalja zelena dolina, a u sredini te prve terase Spligena leži Ander, malo mjesto, koje je stanovnicima Graubindena i Veltlina poznato kao kupalište. Vegetacija je ovdje već znatno siromašnija, što je upadljivo, jer od Tusisa dovdje oko nije vidjelo ni lišća ni trave; samo se jele uspijevaju pripiti uz strme hridine. A ipak je to bila blagodan za oko kada je ono poslije svih mračnih, sivosmedih granitnih stijena ugledalo opet dolinu sa zelenim livadama i obronke obrasle grmljem. Odmah iza Andera trebalo je svladati strm uspon kojim cesta vijuga naviše sa tisuću serpentina. Prepustio sam to kolima i uspinjao se preko plazine probijajući se kroz žbunje i gusto isprepletene vriježe, do mjesta gdje cesta skreće prema drugoj strani brda. Duboko podno mene ležala je zelena dolina, s vijugama Rajne čija je grmljavina opet dopirala do mene. Još sam jednim pogledom poslao pozdrav u nizinu — i krenuo dalje. Cesta me vodila u neku kotlinu između kosih stijena visokih nebu pod oblake, opet u najpustiju osamu na svijetu. Naslonio sam se na grudobran i gledao dolje u Rajnu, koja je pod tamnim lišćem drveća tvorila bazen. Mirna, zelena površina nad koju se nadvilo granje okružujući svojim lišćem svagdje mirne, skrovite kutiće, stijene obrasle mahovinom, traci sunca, koji se tu i tamo probijaju, sve je to bilo nekako čarobno. Mrmorenje smirene rijeke zvučalo je gotovo razumljivo, poput brbljanja onih lijepih djevoja - labudova koje izdaleka prelijeću gore te na osamljenom, skrovitom mjestu skidaju labudu odjeću da se ispod zelenih grana kupaju u ledenim valovima.^[145] Uz to se čula grmljavina vodopada poput gnjevna glasa vodenog duha, koji psuje djevice zbog njihove neopreznosti, jer one znaju da moraju poći za onim koji im otme labudu odjeću — a ondje, eto, već se približava cijela poštanska kočija puna onih koji su željni da vide djevojke, i uopće nije red da se ženskadija, pa bile to i romantične djevice - labudovi, kupaju uz otvorenu glavnu cestu. Ali lijepe vodene vile poruguju se strašljivom starcu jer one znaju da ih nitko ne vidi osim onoga kojemu je pristupačan maštovit život prirode, a taj im neće ništa našao učiniti.

¹ Zli put

Postaje sve hladnije, tu među brdima; poslije kraćeg uspona, naišao sam oko podne na prvi snijeg, a najednom me je, onako zagrijana od brzog uspinjanja i koračanja u žegi, zahvatio prilično hladan vjetar. To je bila temperatura druge terase toga klanca, na kojoj leži selo Spligen, zadnje mjesto u kojem se govori njemački, između visokih planina sa zelenim obroncima, iz kojih se izdižu tamnosmeđe pastirske kućice. U jednoj kući uređenoj već posve na talijanski način, koja je sve do gornjih katova imala samo kamene podove i debele, kamene zidove, ručali smo, te zatim krenuli dalje na put, uz jednu gotovo uspravnu stijenu. U jednom šumskom klancu, između zadnjeg drveća koje sam vidio s ove strane Alpa, ležala je lavina, široka rijeka snijega koja se sručila sa strmijih stijena vrha. Uskoro su se stali redati pusti klanci, u kojima gorske rijeke tutnje ispod čvrstog, zaobljenoga sniježnog pokrivača i gdje su gole stijene tek ponegdje pokrivena mahovinom. Snijega je bilo sve više i na sve širim područjima. Visoko gore bila je prokrčena cesta, a s obiju strana ležao je snijeg trostruko, čak i četverostruko viši od prolaznika. Usjekao sam petom stepenice u sniježni zid i stao se penjati. Preda mnom ležala je prostrana, sniježnobijela dolina, a iz sredine virio je siv krov—austrijska carinarnica, prva zgrada na talijanskoj strani Alpa. Kontrola naših vrijednosnih papira u toj kući—pri čemu sam uspio da ispred očiju graničara spasem svoju zalihu duhana—dopustila mi je da u miru razgledam krajolik. Sa svih strana gola, siva stjenovita brda, na vrhovima pokrivena snijegom, dolina u kojoj se od silnoga snijega nije mogla vidjeti ni travčica, a kamoli grm ili drvo—ukratko: strašna, osamljena pustinja, nad kojom se križaju talijanske i njemačke zračne struje, vazda gomilajući sive oblake—pustoš strašnija od Sahare i prozaičnija od Lineburške ravni, područje gdje iz godine u godinu devet mjeseci pada snijeg, a tri mjeseca kiša—to je bilo prvo što sam ugledao u Italiji. Ali sada smo se brzo spuštali nizbrdo, snijeg je nestajao, a ondje gdje se tek jučer otopio bijeli zimski pokrivač, već su danas nicali žuti i plavi šafrani, trava se opet stala zelenjeti, pojavljivalo se opet grmlje, zatim drveće, između kojega su se obarali bijeli slapovi; duboko dolje, u nekoj dolini punoj ljubičastih sjena, tekla je pjenušava rijeka Liro, čiji se sniježni sjaj svijetlo isticao između tamnih redova kestenova; zrak je bivao sve topliji i topliji, iako je sunce već zapadalo iza planina, a u malom selu Kampo Dolcino našli smo se, mada još ne u pravoj Italiji, a ono među pravim Italijanima. U velikim skupinama okupili su se stanovnici sela oko naših kola brbljajući na svom reskom, nazalnom lombardijskom narječju o konjima, kočiji i putnicima; sve prava romanska lica, puna snažne izražajnosti, s gustom crnom kosom kao istaknutim obilježjem. Brzo smo nastavili putovati, uz rijeku Liro nizvodno, između livada i šuma, kroz bezbroj golemih granitnih blokova, koji su se tko zna kada survali s alpskih vrhova i koji se na svijetlozelenoj livadi čudno doimaju sa svojim oštrim, crnim šiljcima i bridovima. Niz prekrasnih sela naslonjenih na stijene, sa svojim vitkim, sniježno-

bijelim crkvenim tornjevima, napose S. Marija od Galivada, prolazi pred našim pogledom; napokon se pred nama širi dolina, a u jednom kutu pomalja se toranj mjesta Kijavene ili, po njemački, Kläwen, jednog od glavnih mjesta veltlinskoga kraja. Kijavena već je posvema talijanski grad s visokim kućama i uskim ulicama, na kojima se svagdje čuju lombardijske provale strasti: fiocul d'ona putana, porco della Madonna itd. Dok su nas ovdje zaokupili talijanska večera i veltlinsko vino, sunce je zašlo iza recijskih Alpa; primila nas je jedna austrijska kočija s jednim talijanskim kondotijereom i žandarom u pratnji te smo nastavili prema jezeru Komo. Mjesec na tamnoplavom nebu bio je pun i svijetao, ponegdje je stala blistati koja zvijezda, visoko je plamtjelo večernje rumenilo pozlaćujući vrhove planina; spuštala se divna južnjačka noć. Tako sam se vozio kroz nasade zelene vinove loze, koja je svojim viticama opasavala sjenice i krošnje dudova, topao dah Italije obuhvaćao me je sve nježnije i nježnije, čar još nekušane, samo odavna maštom predočene prirode zahvatio me slatkim uzbuđenjem; gledajući u duhu sve krasote koje će moje oko vidjeti, blaženo sam zaspao.

Naslov originala:

Lombardische Streifzüge

Objavljeno u časopisu

•Athenäum•,

1841, br. 48, 49.

Schelling o Hegelu

Od Friedricha Oswalda

Ako sada ovdje u Berlinu zapitate nekog čovjeka koji ima barem nekakvog pojma o vlasti duha nad svijetom, o bojištu na kojemu se vodi borba za prevlast nad javnim mnijenjem Njemačke u politici i religiji, dakle, nad samom Njemačkom, onda će vam odgovoriti da je to bojište na Univerzitetu, i to dvorana br. 6, gdje Schelling drži svoja predavanja o filozofiji objavljenja.^[146] Jer za trenutak su sve pojedinačne suprotnosti koje Hegelovoj filozofiji osporavaju ovu prevlast, zasjenjene, nestale i povukle se pred *jednom* opozicijom Schellinga; svi napadači koji su izvan filozofije, Stahl, Hengstenberg, Neander, prave mjesta jednom borcu, za koga se nadaju da će pobijediti nepobijeđenoga na njegovu vlastitom području. A borba je zaista dovoljno svojevrsna. Dva stara prijatelja iz mladosti, sobni drugovi iz tilingenske bogoslovije, poslije četrdeset godina pojavljuju se kao protivnici; jedan je u..... još prije deset godina, ali je življi nego ikada u svojim učenicima; drugi, kako oni kažu, duhovno mrtav već tri decenija, sada iznenada pretendira na punu životnu snagu i uvažavanje. Tko je dovoljno »nepristran« da prema obojici bude dovoljno stran, tj. da ne bude hegelovac — jer za Schellinga do sada ne može nitko biti nakon nekoliko riječi koje je on rekao — tko, dakle, ima tu pohvalnu prednost da je »nepristran«, taj će u proglašavanju Hegela mrtvim, što je iskazano Schellingovim nastupom u Berlinu, vidjeti osvetu bogova za proglašavanje Schellinga za mrtva, što je u svoje vrijeme učinio Hegel.^[147]

Značajan, šareni auditorij sakupio se da bude svjedok te borbe. Na čelu su bile uvažene ličnosti Univerziteta, korifeji nauke, ljudi od kojih je svaki stvorio poseban pravac, njima su prepuštena najbliža mjesta oko katedre, a iza njih, izmiješani, kako ih je nanio slučaj, predstavnici svih stanovišta, nacija i vjera. Usred nestašne omladine sjedi tu i tamo po koji sjedobradi štapski oficir, a pored njega sasvim ležerno jedan dobrovoljac,^[148] koji u drugom društvu ne bi znao šta da radi od poniznosti pred visokim pretpostavljenima. Stari doktori i sve-

ćenici, čiji upis na sveučilište može uskoro slaviti svoj jubilej, osjećaju kako im se davno zaboravljeni studentski duh ponovo javlja u glavi i idu na predavanje: jevrejstvo i islam žele vidjeti kakav je smisao kršćanskog objavljenja; čuje se kako se izmiješano govori njemački, francuski, engleski, mađarski, poljski, ruski, novogrčki i turski — tada odjekne znak za šutnju i Schelling se penje za katedru.

Čovjek srednjega rasta, s bijelom kosom i svijetloplavim vedrim očima, čiji izraz više vuče na živahno nego na imponirajuće, i zajedno s izvjesnom embonpoint¹ podsjeća više na dobroćudnog tatu nego na genijalnog mislioca; tvrdi, ali snažni glas, švapsko - bavarski dija-
lekt sa stalnim »eppes« za »etwas«,² — to je Schellingov vanjski izgled.

Prelazim preko sadržaja njegova prvog predavanja da bih odmah došao do njegovih izjašnjenja o Hegelu i zadržavam sebi pravo da dodam ono što je neophodno za razumijevanje tih objašnjenja. Reproduciram ih onako kako sam ih zabilježio za vrijeme predavanja.

»Filozofija identiteta⁽¹⁴⁹⁾ kako sam je ja izložio bila je samo jedna strana cijele filozofije, naime negativna. To negativno moralo je biti zadovoljeno ili prikazom pozitivnoga, ili, obuhvaćajući pozitivni sadržaj ranijih filozofija, postaviti sebe kao pozitivno i na taj način se nametnuti kao apsolutna filozofija. Iznad čovjekove sudbine također lebdi um koji čovjeka ostavlja u jednostranosti sve dotle dok on ne iscrpe sve mogućnosti uma. Hegel je bio taj koji je negativnu filozofiju postavio kao apsolutnu. — Ime gospodina Hegela spominjem prvi put. Kao što sam se slobodno izjasnio o Kantu i Fichteu, koji su bili moji učitelji, tako ću govoriti o Hegelu, iako mi to ne čini nikakvu radost. Ali zbog otvorenosti koju sam vam, moja gospodo, obećao, želim to učiniti. Ne bi trebalo da izgleda kao da se nečega plašim, kao da ima tačaka o kojima ne bih smio slobodno reći svoje mišljenje. Sjećam se vremena kad je Hegel bio moj slušalac, moj prijatelj, i moram reći, dok je filozofija identiteta općenito shvaćena plitko i površno, da je on bio taj koji je njenu osnovnu misao spasio za kasnija vremena i do nedavna stalno priznavao, kao što su mi to potvrđivala prije svega njegova predavanja o historiji filozofije. On, koji je već zatekao obraden veliki materijal, uglavnom se držao metode, dok smo se mi ostali uglavnom bavili sadržajem. Ja lično, kome dobiveni negativni rezultati nisu bili dovoljni, rado bih prihvatio svaki zadovoljavajući zaključak i od nekoga drugog.«

»Uostalom, ovdje se radi o tome da li je Hegelovo mjesto u historiji filozofije mjesto koje mu treba dodijeliti među velikim misliocima zato što je filozofiju identiteta pokušao uzdići do apsolutne, posljednje

¹ gojaznošću — ² nešto

filozofije, što se, naravno, moglo dogoditi samo uz znatne izmjene; a to namjeravam dokazati iz njegovih vlastitih djela, koja stoje na uvid svima. Ako bi netko htio reći da je upravo u tome mana Hegelova, onda odgovaram da je Hegel učinio ono što je za njega bilo najvažnije. Filozofija identiteta morala se boriti sama sa sobom, nadilaziti samu sebe sve dok nije postojala ona nauka o Pozitivnome koja se proteže i na egzistenciju. Zato je Hegel morao u onom nastojanju izvući filozofiju identiteta preko njenih okvira, izvan potencije bitka, izvan čiste mogućnosti bitka (Seinkönnen), i njoj podrediti egzistenciju.

»Hegel, koji se sa Schellingom uzdigao do priznanja apsolutnoga, udaljio se od njega na taj način što apsolutno nije pretpostavio u intelektualnom zoru,^[150] nego ga je htio pronaći naučnim putem«. Ove riječi sačinjavaju tekst o kojem ću vam sada govoriti. — U osnovi gore navedenog mjesta je mišljenje da filozofija identiteta ima kao rezultat apsolutno ne samo po stvari, nego i po egzistenciji; budući da je polazna tačka filozofije identiteta indiferencija subjekta i objekta, to se pretpostavlja da je i njihova egzistencija dokazana intelektualnim zrenjem. Na ovaj način Hegel sasvim naivno pretpostavlja da sam htio dokazati intelektualnim zrenjem *egzistenciju*, *bitak* one indiferencije, i kori me zbog manjkavih dokaza. Da ja to nisam htio, dokazuju moje tako česte izjave da filozofija identiteta nije sistem egzistencije, a što se tiče intelektualnog zrenja, to određenje uopće ne nalazimo u onim prikazima filozofije identiteta koje priznajem jedino za naučne iz ranijeg vremena. Taj prikaz nalazi se tamo gdje ga ne traži nitko, naime u »Zeitschrift für spekulative Physik«,^[151] u drugom broju drugog sveska. Naravno, prikaz postoji i drugdje i predstavlja nasljedstvo iz Fichteove ostavštine. Fichte, s kojim nisam htio jednostavno prekinuti, došao je pomoću intelektualnog zrenja do svoje neposredne savjesti (Gewissen), do Ja; na to sam nadovezao da bih tim putem došao do indiferencije. Ako se Ja u intelektualnom zrenju ne promatra više subjektivno, ono ulazi u područje misli, pa tako ne egzistira više neposredno sigurno. Prema tome, samo intelektualno zrenje ne bi dokazalo ni egzistenciju Ja; a ako ga Fichte upotrebljava u tu svrhu, ja se ne mogu pozvati na to zrenje da bih odatle demonstrirao egzistenciju apsoluta. Zato me Hegel nije mogao koriti zbog manjkavosti dokaza, koje nisam nikada htio navesti, nego samo zbog toga što nisam dovoljno izričito rekao da meni uopće nije stalo do egzistencije. Jer, kad Hegel zahtijeva dokaz o bitku beskonačne potencije, onda on prelazi um; ako bi beskonačna potencija bivstvovala, tada filozofija ne bi nikada bila slobodna od bitka; i ovdje treba postaviti pitanje da li se može misliti prius egzistencije? Hegel to negira, jer on počinje svoju *Logiku* s bitkom i odmah ide na egzistencijalni sistem. Međutim, mi to potvrđujemo kad počinjemo s čistom potencijom bitka što egzistira samo u mišljenju. Hegel, koji govori o imanenciji, imanentan je samo u onome što *nije* imanentno mišljenju, jer bitak je to neimanentno. Povuci se u čisto mišljenje znači prije svega povuci se od svakog bitka izvan misli. Hegelova tvrdnja

da je egzistencija apsoluta dokazana u *Logici* ima još i taj nedostatak što na taj način imamo dva puta beskonačno, na kraju *Logike* i onda opet na kraju cijelog procesa. Uopće se ne vidi zašto *Logika* prethodi *Enciklopediji*, umjesto da oživljavajući prožima cijeli ciklus.«

Toliko Schelling. Ja sam najvećim dijelom i koliko je to bilo moguće naveo njegove vlastite riječi i mogu smjelo tvrditi da on ne bi smio odbiti da potpiše ove izvode. Kao dopunu dodajem još iz prethodnih predavanja da on stvari promatra s dvije strane i odvaja quid od quod,¹ suštinu i pojam od egzistencije; prvo pridaje čistoj nauci o umu ili negativnoj filozofiji, a posljednje novoj nauci s empirijskim elementima koju treba zasnovati, pozitivnoj filozofiji. Od posljednje nije do sada još ništa objavio, a prva se pojavila prije četrdeset godina u manjkavom obliku koji je sam Schelling napustio i sada je razvija u njenom pravom, adekvatnom izrazu. Njena osnova je um, čista potencija spoznavanja, koja za svoj neposredni sadržaj ima čistu potenciju bitka, beskonačnu mogućnost bitka. Neophodno treće ovdje je potencija *iznad* bitka koja se ne može više ospoljiti, a to je apsolut, duh, ono što je oslobođeno nužnosti da prijede u bitak i traje u vječnoj slobodi prema bitku. Apsolut može biti nazvan »orfičkim« jedinstvom tih dviju potencija, kao ono izvan čega ne postoji ništa. Ako potencije dođu u međusobnu suprotnost, onda je ta njihova isključivost konačnost.

Čini mi se da je ovo nekoliko rečenica dovoljno za razumijevanje prethodnoga i za osnovne stavove neošelingizma, ukoliko se ovi ovdje i do sada mogu dati. Još mi preostaje da odavde povučem konzekvencije koje je Schelling namjerno prešutio i da istupim u zaštitu velikog pokojnika.

Ako Schellingovu smrtnu presudu nad Hegelovim sistemom oslobodimo njenog službenog jezika, onda proizlazi slijedeće: Hegel nije zapravo imao nikakvog vlastitog sistema, nego je jadno tavorio od otpadaka mojih misli; dok sam se ja bavio s *partie brillante*,¹ pozitivnom filozofijom, on se naslađivao u *partie honteuse*,² u negativnoj, i budući da ja nisam imao vremena za to, preuzeo je na sebe da je usavrši i razradi, beskrajno usrećen time što sam mu to još povjerio. Da li ga zbog toga želite prekoračiti? »On je činio ono što mu je bilo najbliže.« Ipak, on zauzima »mjesto među velikim misliocima«, jer, »on je bio jedini koji je priznao osnovnu misao filozofije identiteta, dok su je svi ostali shvaćali površno i plitko«. Ali ipak je s njim loše stajalo, jer je polovinu filozofije htio učiniti cijelom filozofijom.

Priča se o jednoj poznatoj izreci, koja navodno potječe od Hegela, a koja nakon gornjih navoda nesumnjivo potječe od Schellinga: »Razumio me je samo jedan od mojih učenika, a i taj me je, na žalost, razumio pogrešno«.

¹ sjajnim dijelom — ² sramotnom dijelu

Ozbiljno gledajući, smiju li se takve pogrde napisati na Hegelovu grobu, a da se mi, koji smo više obavezni njemu nego on Schellingu, u čast pokojnika ne usudujemo uputiti izazov protivniku makar bio još tako strašan? A to su ipak pogrde, neka Schelling kaže što hoće, makar oblik bio prividno još naučniji. O, ja bih mogao gospodina Schellinga i bilo koga drugoga, kad bi bilo potrebno, tako loše prikazati na «čisto naučni način» da bi se sigurno uvjerio u prednost «naučne metode»; ali što će mi to? Osim toga, bilo bi frivolno kad bih ja, mladić, želio poučavati starca, i to Schellinga, koji, ma kako da se odlučno udaljio od slobode, uvijek ostaje otkrivač apsolutnoga i, čim je Hegelov pret hodnik, svi ga spominjemo s najdubljim poštovanjem. Ali Schelling, sljedbenik Hegelov, ima pravo samo na neko poštovanje i najmanje će od mene zahtijevati mir i hladnokrvnost; jer ja sam se založio za jednog pokojnika, a borcu ipak pristaje nešto strasti, a tko hladnokrvno izvlači svoj mač, rijetko se mnogo oduševljava za stvar za koju se bori.

Moram reći da ovaj istup Schellinga, a naročito ovi napadi na Hegela, ne ostavljaju više nikakve sumnje u to što do sada nismo htjeli vjerovati, naime, da portret koji je ocrtan u predgovoru poznate najnovije Riedelove brošure liči originalu.^[153] Ako način na koji on najprije čini zavisnim od sebe cjelokupan razvitak filozofije u ovom stoljeću, Hegela, Gansa, Feuerbacha, Strauša, Rugea i «Deutsche Jahrbücher», a onda ih ne samo negira, nego prikazuje jednom floskulom, —koja samo *njega* bolje osvjetljava, —kao luksuz koji duh tjera sa samim sobom, kao kuriozum nesporzuma, kao galeriju nekorisnih zabluda —ako takav način ne premašuje sve što se u onoj brošuri predbacuje Schellingu, onda ja nemam pojma o tome šta je moralno u komuniciranju među ljudima. Naravno, možda je Schellingu teško da pronade srednji put koji ne bi kompromitirao ni njega ni Hegela, pa bi bio oprostiv egoizam koji ga je potakao da žrtvuje prijatelja da bi održao sebe. Međutim, ipak je nešto previše kad Schelling zahtijeva od stoljeća da četrdeset godina punih napora i rada, četrdeset godina mišljenja, žrtvovanja svojih najmilijih interesa i najsvetijih predaja izbriše kao protračeno vrijeme, kao promašeni pravac, samo da se ne bi pokazalo da je on tih četrdeset godina bio suvišan; zvuči više nego ironično kad Hegelu upravo time dodjeljuje mjesto među velikim misliocima što ga, u stvari, briše iz njihovih redova i što ga tretira kao svoj proizvod, kao svog slugu; i konačno, izgleda u neku ruku kao misaona škrtost, kao sitničava —kako se ono zove poznata niska strast? —kad Schelling sve ono što priznaje kod Hegela reklamira kao svoje vlasništvo, kao tijelo svog tijela. Bilo bi ipak neobično kad bi se stara Schellingova istina mogla održavati samo u lošem Hegelovom obliku, i onda bi prigovor o nejasnosti izraza, koji je Schelling iznio prekjučer onome koga je napao, pao nužno na njega samoga, a to se prema općem sudu i sada odnosi na Schellinga i pored obećane jasnoće u izlaganju. Tko se razmeće ovakvim periodima kao što to stalno čini Schelling, tko upotrebljava izraze kao što su kviditativ i kvoditativ, orfičko jedinstvo itd.,

pa i s njima tako slabo izlazi na kraj da se svaki čas mora ispomagati latinskim i grčkim rečenicama i riječima, taj se lišava prava da kori Hegelov stil.

Uostalom, najviše treba žaliti Schellinga zbog nesretnog nespozazuma u odnosu na egzistenciju. Dobri, naivni Hegel sa svojom vjerom u egzistenciju filozofskih rezultata, u opravdanost uma da stupi u egzistenciju, da ovlada bitkom! Međutim, bilo bi ipak neobično kad on, koji je Schellinga tako pažljivo studirao i dugo bio s njim u ličnom kontaktu, i kad svi ostali koji su pokušavali proniknuti u filozofiju identiteta, ne bi ništa primijetili od onoga najsmješnijeg, naime, da su sve to koještarije koje egzistiraju samo u Schellingovoj glavi i nemaju nikakvih pretenzija na to da utječu na vanjski svijet. Negdje bi to ipak trebalo biti zapisano i netko bi to sigurno i našao. Međutim, ipak dolazimo u iskušenje da sumnjamo da li su to od početka bila Schellingova shvaćanja, ili je to naknadni dodatak.

A novo shvaćanje filozofije identiteta? Kant je oslobodio umno mišljenje prostora i vremena, a Schelling nam uzima još i egzistenciju. A što nam onda još preostaje? Ovdje nije mjesto da se protiv njega bokazuje da egzistencija svakako spada u misli, da je bitak duhu imanentan i da se osnovni princip cjelokupne moderne filozofije, cogito, ergo sum,^[154] ne može oboriti na juriš; međutim, dopustit će mi se pitanje—da li potencija koja sama nema bitak može proizvoditi bitak, da li je potencija koja se ne može više ospoljiti još potencija, i ne odgovara li na čudnovat način trihomomija potencijâ trojstvu ideje, prirode i duha koje se razvija iz Hegelove *Enciklopedije*?

A što će iz svega toga proizaći za filozofiju objavljenja? Ona, naravno, ide u pozitivnu filozofiju, u empirijsku stranu. Schelling neće sebi moći drugačije pomoći nego prihvaćanjem fakta objavljenja koji on, možda, zasniva na neki način, samo ne umno, jer je sebi za to zatvorio vrata. Hegel se ipak malo namučio—ili možda Schelling ima drugih sredstava u torbi? Tako se ova filozofija može sasvim ispravno nazvati empirijskom, njena teologija pozitivnom, a njeno pravo će biti historijsko.^[155] To bi naravno bilo slično jednom porazu, jer za to smo već svi znali prije nego što je Schelling došao u Berlin.

Bit će naša stvar da slijedimo njegov misaoni tok i da grob velikog učitelja štitimo od poruga. Mi se ne bojimo borbe. Nama se nije moglo dogoditi ništa poželjnije nego da za izvjesno vrijeme budemo ecclesia pressa.¹ Tada se razdvajaju duhovi. Što je pravo, ostaje postojano u vatri, a što je lažno mi ga ne želimo u našim redovima. Protivnici nam moraju priznati da omladina nikada nije u tako velikom broju pristupala našim zastavama kao sada, nikada se misao koja nas obuzima nije razvijala tako bogato kao sada, niti su hrabrost, uvjerenje i talent bili tako na našoj strani kao sada. Zato mi želimo spokojno ustati protiv

¹ progonjena crkva

novog neprijatelja; na kraju će se među nama ipak naći netko koji će potvrditi da je mač oduševljenja isto tako dobar kao i mač genija.

A Schelling će vidjeti da li će oko sebe moći sakupiti školu. Mnogi se sada priključuju njemu samo zbog toga što su oni kao i on protiv Hegela, pa svakoga tko njega napada prihvaćaju sa zahvalnošću, bio to Leo ili Schubarth. Međutim, za takve je Schelling, čini mi se, previše dobar. Da li će on osim njih imati još pristalica, to će se pokazati. Ja još ne vjerujem, iako neki njegovi slušači napreduju i već su dospjeli do *indiferencije*.

Naslov originala:

Schelling über Hegel von Friedrich Oswald

Objavljeno u časopisu

•*Telegraph für Deutschland*•,
decembar 1841, br. 207, 208.

Schelling
und die
Offenbarung.

Kritik
des neuesten Reaktionsversuchs
gegen die
freie Philosophie.

Leipzig,
Robert Bieder.
1842.

Schelling i objavljenje

Kritika najnovijeg pokušaja reakcije protiv slobodne filozofije.
— Leipzig, Robert Binder. 1842.

Već jedan decenij nalazio se iznad bregova južne Njemačke olujni oblak koji se sve više prijeteci i sve tmurnije nadvijao nad sjeverno-njemačku filozofiju. Schelling se ponovo pojavio u Minhenu; čulo se da se njegov sistem približava završetku i da će se suprotstaviti premoći Hegelove škole. On sam odlučno se izjasnio protiv toga pravca, a ostalim protivnicima Hegelove škole preostalo je još uvijek u rezervi, kad su morali ustuknuti svi dokazi pred pobjedničkom moći onog učenja, da ukazu na Schellinga kao na čovjeka koji će ga u krajnjoj liniji uništiti.

Stoga je Hegelovim učenicima moralo biti drago kad je prije pola godine Schelling došao u Berlin i obećao da će svoj sada završeni sistem prepustiti sudu javnosti. Tako smo se mogli nadati da nećemo više morati slušati dosadno, prazno govorkanje o njemu, o velikom nepoznatome, i da ćemo jednom vidjeti o čemu se zapravo radi. Osim toga, Hegelovoj školi, koja je uvijek bila ratoborna, i njenom povjerenju koje je imala u sebe samo je dobrodošla prilika da se omjeri s jednim slavnim protivnikom; Schellinga su već odavna izazvali Gans, Michelet i »Athenäum«,^[156] a njegove mlade učenike »Deutsche Jahrbücher«.

Tako se olujni oblak nadvio i ispraznio u gromove i munje, koje su sa Schellingove katedre počele uzbuđivati cijeli Berlin. Sada je grmljavina prošla, a munje više ne sijejavu; da li je on pogodio svoj cilj, da li je zapaljen Hegelov sistem, ta ponosna misaona palača, da li hegelovci žure da spasu ono što se spasti dade? Do sada to još nitko nije vidio.

A ipak se od Schellinga sve očekivalo. Nisu li »pozitivni« klečali na koljenima i nisu li jecali nad velikom sušom u zemlji gospodnjoj i usrdno molili kišni oblak koji se nalazio na dalekom horizontu? Nije li bilo upravo tako kao nekada u Izraelu, gdje su Iliju preklinjali da protjera nekadašnje svećenike boga Baala? A kad je došao on, veliki istjerivač đavola, kako je najednom zamukla sva ta glasna, besramna

denuncijacija, sve to razuzdano mahnitiranje i deranje samo da se slučajno ne bi izgubila koja riječ novog objavljenja! Kako su se skromno povukli hrabri junaci iz listova »Evangelische Zeitung« i »Allgemeine Berliner Kirchenzeitung«, »Literarischer Anzeiger« i Fichteova časopisa,^[157] da bi napravili mjesta svetome Đorđu, koji je trebalo da uništi strašnu aždaju hegelovštine, čiji je dah bio plamen bezbožnosti i dim pomračenja! Nije li u zemlji nastala takva tišina kao da će se spustiti sveti duh, kao da je sam bog htio govoriti iz oblaka?

I kad je filozofski mesija stupio na svoj drevni, vrlo loše tapecirani tron u Auditoriumu maximumu,¹ kad je obećao djela vjere i čuda objavljenja, kako su svećani povici odzvanjali iz tabora pozitivnih! Kako su svi jezici bili puni Njega, u koga su »kršćani« položili svoju nadu! Zar se nije govorilo da će hrabri junak sam, kao Roland, poći na neprijateljsko tlo, zabosti svoju zastavu u srce neprijateljske zemlje, da će baciti u zrak najskriveniju kulu bezboštva, nikad nesavladanu tvrđavu ideja, da neprijatelji bez baze, bez centra, u svojoj vlastitoj zemlji nikada više ne nadu ni savjeta ni sigurnog mjesta? Nije li proklamiran već do Uskrsa 1842. očekivani pad hegelovaca, smrt svih ateista i nekršćana?

Sve se zbilo drugačije. Hegelova filozofija živi kao i prije na katedri, u literaturi, u omladini; ona zna da joj do sada nisu mogli naškoditi svi napadi koji su protiv nje vođeni i mirno se odvija po svom unutarnjem razvojnem toku. Njen utjecaj na naciju brzo raste, kako to pokazuje povećani bijes i djelatnost protivnika, a Schelling je ostavio nezadovoljne gotovo sve svoje slušaoce.

To su činjenice protiv kojih će biti nemoguće navesti nešto valjano čak i malobrojnima pripadnicima novošelingovske mudrosti. Kad se primijetilo da su se predubjedenja protiv Schellinga i te kako potvrdila, u početku je vladala izvjesna zbunjenost u tome kako povezati pijetet prema starom učitelju nauke s onim otvorenim odlučnim odbijanjem njegovih zahtijeva, na što nas je obavezivao dug prema Hegelu. Međutim, on nam je uskoro učinio uslugu pa nas oslobodio te dileme tako što se o Hegelu izrazio na način koji nas je oslobodio svakog obzira prema tobožnjem sljedbeniku i pobjedniku. Zbog toga se ni meni neće moći predbaciti ako u svom sudu slijedim demokratski princip i ako se, bez obzira na osobu, ograničim samo na stvar i na njenu historiju.

Kad je Hegel umirući 1831. ostavio u zavještanje svojim učenicima svoj sistem, njihov broj bio je relativno malen. Sistem je postojao samo u onom, doduše, strogom i krutom, ali istovremeno čvrstom obliku, koji je od tada tako mnogo bio kritikovan, a koji nije bio ništa drugo do nužnost. Sam Hegel, u ponosnom povjerenju u snagu ideje, malo je učinio za populariziranje svog učenja. Spisi koje je on objavio bili su pisani strogo naučnim, čak teškim stilom i mogli su, kao i »Jahr-

¹ velikoj predavaonici

bücher für wissenschaftliche Kritik»,^[158] u kojima su pisali njegovi učenici na isti način, računati samo na malobrojnu, osim toga dobro-namjernu publiku učenjaka. Jezik se nije smio stidjeti ožiljaka koje je stekao u borbi s mislima; u prvom redu radilo se o tome da se odlučno odbaci sve predodžbeno, fantastično, osjećajno i da se obuhvati čista misao u njenom samostvaranju. Tek kad je bila postignuta ta operaciona baza, tada se mirno mogla očekivati kasnija reakcija isključenih elemenata i sam se spustiti u nefilozofsku svijest, jer su leđa ostala zaštićena. Utjecaj Hegelovih predavanja uvijek je bio ograničen na mali krug, i ma kako da je bio značajan, tek je u kasnijim godinama mogao donijeti plodove.

Međutim, kad je Hegel umro, njegova filozofija je tek tada počela živjeti. Izdavanje njegovih cjelokupnih djela, naročito predavanja, imalo je neizmjeran utjecaj. Nova vrata otvorila su se prema skrivenom, čudesnom blagu koje je ležalo u tajnovitom brdskom zamku i čija je ljepota svjetlucala dosad samo za malobrojne. Mali je broj bio onih koji su bili hrabri da se na svoju ruku odvaže u taj labirint; sada je postojala ravna, ugodna staza, kojom se moglo doći do bajoslovnog dragulja. Istovremeno, učenje je u ustima Hegelovih učenika poprimilo ljudskiji, očigledniji oblik, opozicija od strane same filozofije postajala je sve slabija i beznačajnija i postepeno se čulo samo još od zadržanih teologa i pravnika kako se tuže na drskost s kojom se jedan nepozvanac ušuljao u njihovu učenost. Omladina je prihvaćala ponuđeno novo utoliko pohlepnije ukoliko je u međuvremenu u samoj školi došlo do napretka, koji je poticao najznačajnije diskusije koje su se odnosile na životna pitanja nauke i prakse.

Okviri u koje je sam Hegel sabio snažnu, mladalački uskiptjelu bujicu konzekvencija njegova učenja, bili su uvjetovani djelomično njegovim vremenom, a djelomično njegovom ličnošću. Sistem je u svojim osnovnim linijama bio gotov prije 1810, a Hegelov pogled na svijet zaključen s 1820. Njegovi politički pogledi, njegovo učenje o državi, razvijeno pod utjecajem engleskih ustanova, nesumnjivo nose pečat vremena restauracije, kao što mu ni julska revolucija nije bila jasna u njenoj svjetskohistorijskoj nužnosti.^[159] Tako je sam postao žrtvom svoje vlastite izreke da je svaka filozofija samo misaoni sadržaj svoga vremena. Doduše, s druge strane, njegov sistem razbistrio je njegova lična shvaćanja, ali ni ona nisu ostala bez utjecaja na konzekvencije sistema. Tako bi filozofija religije i prava bezuvjetno ispala sasvim drugačija da je on više apstrahirao od pozitivnih elemenata koji su bili u njemu pod utjecajem duhovne atmosfere njegova vremena i da ih je onda razvio iz čiste misli. Na to se mogu kod Hegela svesti sve nekonsekventnosti, sve protivrječnosti. Sve što u filozofiji religije izgleda suviše ortodoksno, a u filozofiji prava suviše pseudohistorijsko, treba shvatiti s ovog stanovišta. Principi su uvijek nezavisni i slobodoumni, a zaključci — to nitko ne poriče — tu i tamo suzdržani, čak neliberalni. Ovdje se pojavio dio njegovih učenika; držali su se principa, a odbacili

konzekvencije ako se nisu mogle opravdati. Formirala se lijeva; Ruge joj je u listu »Hallische Jahrbücher« stvorio organ i preko noći je bilo proglašeno odmetništvo od vlasti pozitivnoga. Ali još se nitko nije usudio da otvoreno izrekne sve konzekvencije. Vjerovalo se, čak poslije Strauša, da se nalazimo unutar kršćanstva, štaviše, razmetali su se tim kršćanstvom pred Jevrejima; još nikome nisu bila dovoljno jasna pitanja o ličnosti boga i individualnoj besmrtnosti da bi se mogao donijeti odlučan sud; štaviše, kad su vidjeli da se približavaju neizbježne konzekvencije, sumnjali su nije li novo učenje ezoterično vlasništvo škole koje mora ostati tajna za naciju. Tada se pojavio Leo s *Hegelovičima*^[160] i time učinio najveću uslugu svojim protivnicima; kao što se uopće sve što je bilo sračunato na propast toga pravca pretvorilo u njegovu korist i sasvim jasno mu dokazalo da ide pod ruku sa svjetskim duhom. Leo je Hegelovičima objasnio njih same, u njima je ponovo oživio ponosnu hrabrost koja prati istinu do krajnjih konzekvencija i izriče je otvoreno i razumljivo, ma šta se zbog toga desilo. Zabavno je danas čitati što su tada jadni Hegelovići pisali protiv Lea u svoju odbranu, kako se koprcaju i brane protiv Leoovih zaključaka i od njih se ograđuju. Sada nikome od njih ne pada na pamet da poriče Leoove optužbe; toliko je porasla njihova drskost otprije tri godine. Feuerbachova *Sušтина kršćanstva*, Straušova *Dogmatika*^[161] i »Deutsche Jahrbücher« pokazuju plodove koje je donijela Leoova denuncijacija; a *Glas trube*^[162] pokazuje konzekvencije do kojih se dolazi već kod Hegela. Ova knjiga je već zbog toga važna za objašnjenje Hegelova mjesta što pokazuje kako je često u Hegelu nezavisni hladni mislilac pobijedio profesora, koji je bio podvrgnut hiljadama utjecaja. To je rehabilitacija ličnosti čovjeka od koga se očekivalo da prerasta svoje vrijeme ne samo tamo gdje je bio genijalan, nego i tamo gdje on to nije bio. Ovdje je dokaz da je on i to učinio.

Tako »hegelovička četa« više ne skriva da kršćanstvo ne može i ne želi više smatrati svojom granicom. Svi osnovni principi kršćanstva, odnosno onoga što se do sada nazivalo religijom uopće, pali su pred nemilosrdnom kritikom uma; apsolutna ideja polaže pravo na to da bude osnivač nove ere. Veliki preokret, kojemu su francuski filozofi prošlog stoljeća bili samo preteče, ima svoj završetak, svoje samostvaranje u carstvu misli. Filozofija protestantizma, počevši od Descartesa, zaključena je; nastalo je novo doba i najsvetija je dužnost svih koji slijede samorazvitku duha da taj golemi rezultat prevedu u svijest nacije i da ga učine životnim principom Njemačke.

Za vrijeme tog unutrašnjeg razvitka Hegelove filozofije njen vanjski položaj također nije ostao nepromijenjen. Umro je ministar Altenstein,^[163] čijim je posredovanjem bila pripremljena kolijevka novom učenju u Pruskoj; s nastupajućim promjenama ne samo da su prestale sve pogodnosti za to učenje, nego su nastojali da ga postepeno odvoje od države. To je bila posljedica jače istaknutih principa kako na strani države, tako i na strani filozofije; kao što se ova nije ustručavala

da kaže ono što je nužno, tako je bilo sasvim prirodno da država određenije povuče svoje konzekvencije. Pruska je kršćansko - monarhistička država i njen svjetskohistorijski položaj daje joj pravo na to da njeni principi budu priznati kao stvarno važeći. Možemo ih priznati ili ne, svejedno, oni su tu, a Pruska je dovoljno jaka da ih može zastupati ako bude potrebno. Uz to, Hegelova filozofija nema razloga da se zbog toga tuži. Njen raniji položaj bacio je na nju lažni sjaj i prividno joj je privukao mnoštvo pristalica, na koje se nije moglo računati za vrijeme borbe. Njeni lažni prijatelji, egoisti, površni, polovični, neslobodni, sada su se sretno povukli, i ona sada zna na čemu je i na koga može računati. Osim toga, može joj samo biti drago ako se suprotnosti oštro istaknu, jer je njena konačna pobjeda ipak sigurna. Tako je bilo sasvim prirodno da su kao protuteža dosad vladajućim tendencijama bili pozvani ljudi iz suprotnog pravca; borba protiv Hegelove filozofije bila je ponovno raspirena i kad se historijsko - pozitivna frakcija opet malo ohrabrila, Schelling je ponovo pozvan u Berlin da bi riješio taj spor i da bi se obračunao s Hegelovim učenjem na njegovu vlastitom filozofskom području.

Njegovo pojavljivanje u Berlinu moralo je izazvati opću nape-
tost. On je u historiji novije filozofije igrao tako značajnu ulogu; i pored svih poticaja koji proizlaze od njega, on nikada nije dao završen sistem i svoje poravnane s naukom još uvijek je pomjerio, dok sada konačno nije obećao taj veliki obračun sa svojom cjelokupnom životnom djelatnošću. On je stvarno preuzeo na sebe da izvrši pomirenje između vjere i znanja, filozofije i objavljenja, i što sve još nije izgovorio u svom prvom predavanju. Drugi važan momenat koji je izazvao povećani interes za njega bio je njegov stav prema onome koga je došao pobijediti. Prijatelji i kolege već na univerzitetu, obojica su zatim živjeli u Jeni tako zblíženi da je do današnjeg dana ostalo nejasno kakav su utjecaj imali jedan na drugoga. Samo je sigurno da je Hegel bio taj koji je Schellingu objasnio koliko je on već, ne znajući, prevazišao Fichtea*. Međutim, poslije njihova razdvajanja počele su se uskoro razilaziti njihove dotad paralelne linije razvitka. Hegel, čija se duboko unutrašnja, nemirna dijalektika tek sada počela razvijati, pošto je nestao Schellingov utjecaj, učinio je 1806. u *Fenomenologiji duha* golemi korak iznad prirodno-filozofskog stanovišta i proglasio svoju nezavisnost od ovoga; Schelling je sve više gubio nadu da će na dotadašnjem putu postići željene velike rezultate, i već je u ono vrijeme pokušavao da se domogne apsoluta na neposredan način, iskustvenom pretpostavkom jednog višeg objavljenja. Dok se Hegelova misaona snaga

* Ako je Schelling zaista «iskren i otvoren» kao što se hvali, ako o Hegelu zaista iskreno misli ono što tvrdi i za to ima razloga, onda neka to dokaže izdavanjem korespondencije s Hegelom, koju posjeduje, kako se priča, ili čije objavljivanje zavisi samo od njega. Ali to je ranjivo mjesto. Ako, dakle, zahtijeva da vjerujemo u njegovu istinoljubivost, onda neka se pojavi s tim dokazom koji bi riješio sve dosad postojeće sporove.

pokazivala sve energičnija, životnija, djelotvornija, Schelling je zapao, kako već pokazuje takva pretpostavka, u tromu iznemoglost, koja se ispoljila i u njegovoj literarnoj djelatnosti, koja je uskoro zadrijemala. On može sada samozadovoljno govoriti o svom dugom, skrivenom filozofskom radu, o tajnom blagu svoga pisaćeg stola, o svome tridesetogodišnjem ratu s mislima, to mu nitko više ne vjeruje. Tko sav napor svog duha usredotoči na jednu tačku, tko još smatra da ima onu mladalačku snagu koja je prevladala jednog *Fichtea*, i tko želi biti heroj nauke, genije prvoga reda—a samo bi takav čovjek mogao oboriti Hegela, to mora svatko priznati—zar tome treba trideset godina i više da objelodani neke beznačajne rezultate? Da Schelling nije filozofirao tako ležerno, ne bi li svi stupnjevi njegova misaona toka bili svijetu dostupni u pojedinim spisima? On je i onako u tom pogledu oduvijek pokazivao malo samosavladvanja, i sve novo što je pronašao poslao je u svijet bez mnogo kritike. Ako se još uvijek osjećao kao kralj nauke, kako je mogao živjeti bez priznanja svog naroda, kako mu je mogla biti dovoljna egzistencija svrgnutog kneza, jednog Karla X, kako mu je mogao biti dovoljan odavna otrcani i izbljedjeli purpur filozofije identiteta? Nije li on morao sve poduzeti da restituira svoja izgubljena prava, da ponovo osvoji tron koji mu je oduzeo onaj »koji je kasnije došao«? Umjesto toga, on je napustio put čiste misli, zakopao se u mitološke i teozofske fantazije i dao je, kako se čini, svoj sistem na raspolaganje kralju Pruske, jer je na njegov poziv bilo odmah gotovo ono što nikad nije moglo biti dovršeno. Tako je došao ovamo, s izmirenjem vjere i znanja u koferu, napravio je sebi reklamu i konačno se popeo na katedru. I što je bilo to novo što je on donio, što je bilo to nečuvano čim je htio stvarati čudesa? Filozofija objavljenja, koju je »od 1831. na isti način« predavao u Minhenu, i filozofija mitologije, koja »datira još iz ranijih vremena«. Sasvim stare stvari, koje su prije deset godina bile beskorisno objavljene u Minhenu, koje su mogle osvojiti samo jednog Ringseisa i jednog Stahla. To, dakle, Schelling naziva svojim »sistemom«! Eto gdje se nalaze snage koje će spasiti svijet i vršiti isključenja iz crkve zbog bezbožnosti,—u sjemenu koje nije htjelo niknuti u Minhenu! Zašto Schelling nije štampao ta predavanja, koja su bila gotova prije deset godina!? Uza sve samopouzdanje i uvjerenje u uspjeh, moralo se ipak nešto nalaziti iza toga, mora da ga je ipak neka tajna sumnja zadržala da ne učini taj korak.

Kad je stupio pred berlinsku publiku, on se, istina, nešto više približio javnosti nego dotad u Minhenu. Što je tamo lako moglo ostati tajno ezoteričko učenje, jer se nitko za to nije brinuo, ovdje mora bez milosti na svjetlo dana. Nitko neće biti pušten u nebo prije nego što prođe čistilište kritike. Ono što se danas ovdje na univerzitetu kaže kao neobično nalazi se sutra u svim njemačkim novinama. Tako su Schellinga svi zalozci koji su ga zadržali od štampanja njegovih predavanja, morali također zadržavati od preseljenja u Berlin. Čak i više, jer štampana riječ ne dozvoljava nikakve nesporazume, dok jednom po-

vršno izgovorena, brzo zapisana ili možda samo napola saslušana, mora biti izložena krivim shvaćanjima. Ali, naravno, nije bilo nikakvog drugog izlaza; on je morao u Berlin, ili bi na djelu priznao svoju nesposobnost da pobijedi hegelovstvo. I za štampanje bilo je sada prekasno, jer je on morao u Berlin donijeti nešto novo, neštampano, a da »u pisaćem stolu« nema nikakvih drugih stvari—pokazuje njegov nastup ovdje.

Tako je, pun pouzdanja, stupio za katedru i odmah unaprijed obećavajući slušaocima nečuvene stvari, počeo svoja predavanja pred gotovo četiri stotine ljudi svih slojeva i nacionalnosti. Iz tih ću predavanja, upoređujući svoje bilješke s drugim maksimalno vjernim bilježnicama, saopćiti ono što je neophodno za opravdanje moga suda.

Cjelokupna filozofija stavila je sebi dosad u zadatak da svijet shvati kao uman. Što je umno—to je, naravno, i nužno, a što je nužno—to mora biti zbiljsko ili takvim postati. To je most prema velikim praktičkim rezultatima novije filozofije. Ako Schelling te rezultate ne priznaje, onda bi bilo konzekventno da se poreklo i umnost svijeta. Međutim, on se nije usudio da upravo to izrekne, nego je radije porekao umnost filozofije. Tako se on provlači između uma i neuma na što zakučastijem putu, naziva umno a priori shvatljivim, a neumno a posteriori shvatljivim i dodjeljuje prvo »čistoj nauci o umu ili negativnoj filozofiji«, a drugo »pozitivnoj filozofiji«, koju treba tek zasnovati.

Ovdje je prvi veliki jaz između Schellinga i svih ostalih filozofa; ovdje je prvi pokušaj da se vjera u autoritet, mistika osjećaja, gnostičke fantazije prokrijumčare u slobodnu nauku koja počiva na mišljenju. Jedinstvo filozofije, cjelovitost sveukupnog pogleda na svijet razdvaja se u sasvim nezadovoljavajući dualizam, a protivrječnost koja sačinjava svjetskohistorijsko značenje kršćanstva uzdiže se do principa i filozofije. Dakle, već od samog početka moramo protestirati protiv toga cijepanja. Koliko je ono osim toga ništavno, pokazat će se kad budemo slijedili misaoni tok kojim Schelling pokušava opravdati svoju nesposobnost da univerzum shvati kao nešto umno i cjelovito. On polazi od skolastičkog stava da na stvarima treba razlikovati quid i quod, što (Was) i da (Daß). Što su stvari—uči nas um, da jesu—dokazuje iskustvo. Ako to razlikovanje želimo ukinuti tvrdnjom o identitetu mišljenja i bitka, onda je to zloupotreba ovoga stava. Rezultat logičkog misaonog procesa samo je misao svijeta, a ne realni svijet. Um je naprosto nesposoban da dokaže egzistenciju nečega i treba u tom pogledu da prihvati kao dovoljno svjedočanstvo iskustva. Međutim, filozofija se bavila i stvarima koje prelaze svako iskustvo, npr. bogom; pitanje je, dakle, da li um može dokazati njihovu egzistenciju. Da bi odgovorio na to pitanje, Schelling se upušta u dugu diskusiju, koja je ovdje sasvim suvišna, budući da gornje premise ne dozvoljavaju nikakav drugi odgovor osim odlučnog ne. To je također rezultat Schellingovih izlaganja. Tako, prema Schellingu, odavde slijedi nužno da um u čistom mišljenju ne treba da se bavi stvarima koje zaista po-

stoje, nego stvarima kao mogućim, njihovom suštinom, a ne njihovim bitkom; tako da je njegov predmet suština boga, a ne egzistencija boga. Za zbiljskoga boga mora se, dakle, tražiti druga sfera, a ne čisto umna, stvari moraju poprimiti pretpostavku egzistencije, koje se tek kasnije, a posteriori, moraju pokazati kao moguće ili umne, u svojim posljedicama iskustvene, tj. zbiljske.

Ovdje je suprotnost prema Hegelu izrečena u svojoj najvećoj oštrini. Hegel u onoj svojoj naivnoj vjeri u ideju, iznad čega se Schelling visoko uzdiže, tvrdi da ono što je umno to je i zbiljsko; a Schelling kaže: što je umno to je moguće, i na taj način se osigurava, jer je taj stav neoboriv kad se pozna rastežljivost mogućnosti. Međutim, on istovremeno već ovim dokazuje, kao što će se kasnije pokazati, svoju nejasnoću u odnosu na sve čisto logičke kategorije. Ja bih, doduše, mogao odmah sada ukazati na praznine u gornjem borbenom poretku zaključaka, pomoću kojih se zao duh zavisnosti uvukao u red slobodnih misli, ali ću ovu priliku zadržati za kasnije da se ne bih ponavljao i odmah ću prijeći na sadržaj čiste nauke o umu, kako ga je Schelling iskonstruirao svojim slušaocima na veliku radost svih hegelovaca. Sadržaj glasi ovako:

Um je beskonačna potencija spoznavanja. Potencija je isto što i sposobnost (Kantova sposobnost spoznavanja). Kao takva, ona izgleda bez ikakva sadržaja, ali ipak ima takav sadržaj, i to bez svoga sudjelovanja, bez akta, jer bi inače prestala biti potencija budući da su akt i potencija suprotstavljeni. Taj, dakle, nužno neposredni, urođeni sadržaj moći će biti samo beskonačna potencija bitka, koja odgovara beskonačnoj potenciji spoznavanja, jer svakom spoznavanju odgovara bitak. Ta potencija bitka, ta beskonačna mogućnost bitka je supstancija iz koje treba da izvedemo svoje pojmove. Bavljenje njom je čisto, samom sebi imanentno mišljenje. Ta čista mogućnost bitka nije samo spremnost za egzistiranje, nego je sam pojam bitka, koji po svojoj prirodi vječno prelazi u pojam, ili ono u pojmu koje treba da prijede u bitak, bivstvjuće koje bitak ne može zadržati i koje zato iz mišljenja prelazi u bitak. To je pokretljiva priroda mišljenja, zbog čega ne može ostati pri golom mišljenju, nego vječno mora prelaziti u bitak. Međutim, to ipak nije prijelaz u realni bitak, nego samo logički. Tako se pojavljuje umjesto čiste potencije logičko bivstvovanje. Međutim, budući da se beskonačna potencija odnosi kao prius onoga što u samom mišljenju nastaje prelaženjem u bitak, a beskonačnoj potenciji odgovara samo sav zbiljski bitak, to um posjeduje potenciju, kao njen sadržaj koji je s njom srastao, da zauzme aprioristički stav prema bitku i da tako, ne uzimajući u pomoć iskustvo, dođe do sadržaja sveg zbiljskog bitka. Što se u zbiljnosti događa, um je spoznao kao logički nužnu mogućnost. On ne zna da li svijet egzistira, on samo zna da ako egzistira, mora biti tako i tako ustrojen.

Budući da je um potencija, prisiljeni smo, dakle, da i njegov sadržaj proglasimo potencijalnim. Dakle, bog ne može biti neposredno

sadržaj uma, jer je bog nešto zbiljsko, a ne samo potencijalno, moguće. U potenciji bitka otkrivamo najprije mogućnost prelaženja u bitak. Prije je ona gospodarila bitkom, ona je mogla prijeći u njega i ne prijeći; sada je ona podređena bitku, u njegovoj je vlasti. To je obezduhovljeni, bespojmovni bitak, jer je duh moć iznad bitka. U prirodi se taj bespojmovni bitak ne može više naći, sve je već zarobio oblik, ali se lako može vidjeti da je tome bitku prethodio slijepi, bezgranični bitak, koji se nalazi u osnovi kao materija. Međutim, potencija je to slobodno, beskonačno, što može prijeći i ne prijeći u bitak; tako da se dvije kontradiktorne suprotnosti, bitak i nebitak, u njoj ne isključuju. Ta sposobnost »također - moći - ne - prijeći«, jednaka je prvoj sve dotle dok prva ostane u potenciji. Tek kad neposredni mogući bitak (Seinkön-nende) prijeđe, on isključuje Drugo. Prestaje indiferencija obiju u potenciji, jer sada prva mogućnost isključuje iz sebe drugu. Toj drugoj tek se daje sposobnost (Können) isključenjem prve. Kao što se u beskonačnoj potenciji sposobnost moći - prijeći i moći - ne - prijeći ne isključuju, tako one ne isključuju ni to što slobodno lebdi između bitka i nebitka. Tako imamo tri potencije. U prvoj neposredni odnos prema bitku, a u drugoj posredni odnos, koji može biti tek isključenjem prve potencije. Tako dakle, imamo: 1. ono što teži bitku, 2. ono što teži nebitku i 3. ono što slobodno lebdi između bitka i nebitka. Prije prelaženja treća potencija se ne razlikuje od neposredne potencije i tek će onda postati bitak kad bude isključena iz obje prve, ona može nastati tek onda kad su obje prve prešle u bitak. Ovim su zatvorene sve mogućnosti i iscrpljen unutrašnji organizam uma u toj totalnosti potencija. Prva je mogućnost samo ona mogućnost prije koje samo beskonačna potencija sama može biti. Postoji nešto što je samo jedno kad je napustilo mjesto mogućnosti, ali dok se za to odlučilo, ono je instar omnium, ono što prije svega predstoji, i suprotstavljeno, što drugome, koje je određeno da mu slijedi, pruža otpor. Time što uzmiče sa svoga mjesta, prenosi svoju moć drugome, uzdižući ga do potencije. Tome drugome, uzdignutome do potencije, ono će sebe sama podrediti kao relativno nebitvstvujuće. Najprije se pojavljuje onaj u tranzitivnom smislu mogući bitak, koji je zato najslučajniji, najneosnovaniji, koji svoju osnovu može naći samo u slijedećem, a ne u prethodnome. Time što se tome slijedećem podvrgava, spram kojeg postaje relativno nebitvstvujući, on se samo na taj način tek zasniva, tek postaje nešto, jer bi sam bio izgubljen. To Prvo je prima materia¹ sveg bitka, koje dolazi do određenog bitka na taj način što iznad sebe stavlja nešto što je više. Drugi mogući bitak postavlja se i biva uzdignut u svoju potenciju tek gornjim isključenjem prvoga iz njegova spokojstva; onaj po sebi još ne mogući bitak postaje sada mogući bitak pomoću negacije. Iz svog prvobitnog ne - moći - neposredno - biti on je postavljen kao spokojno mirno htijenje i tako će nužno djelovati da ono čime je bio ne-

¹ prva materija

giran samo negira i da se vrati u svoj spokojni bitak. To se može dogoditi samo na taj način da se ono Prvo vrati iz svog apsolutnog ospoljenja u svoju mogućnost bitka. Tako dobivamo višu mogućnost bitka, bitak koji je vraćen u svoju mogućnost, koji je, kao nešto više, bitak koji je gospodar samoga sebe. Budući da poslije neposredne mogućnosti bitka nije iscrpljena beskonačna potencija, onda ono drugo što u njoj leži mora biti neposredno samo - ne - moći - biti. Ali neposredna mogućnost bitka već je izvan mogućeg; zato druga potencija mora biti neposredna ne - nemogućnost bitka, sasvim čisti bitak, jer samo bivstvujuće nije mogući bitak. Istina, čisti bitak može biti potencija, ma kako to izgledalo protivvrječno, jer on nije bitak, jer on nije kao ovaj prešao a potentia ad actum¹, nego je actus purus². On, naravno, nije neposredna potencija, ali odatle ne slijedi da uopće ne može biti potencija. On mora biti negiran da se ostvari; on nije svagdje i potpuno potencija, ali može postati potencija pomoću negacije. Sve dotle dok je neposredna mogućnost bitka ostala samo potencija, ona je bila sama u čistome bitku; čim se uzdiže iznad potencije, ona potiskuje čisti bitak iz svoga bitka da bi sama postala bitak. Čisto - bivstvujuće negirano kao actus purus postaje tako potencija. Tako ono nema slobodu volje, nego mora djelovati, ponovo negirati svoju negaciju. Na takav način moglo bi, doduše, prijeći ab actu ad potentiam i tako se ostvariti izvan sebe. Onaj prvi, neograničeni bitak bio je neželjeni, hyle,⁽¹⁶⁴⁾ s kojom se demijurg morao boriti. On je postavljen da bi ga odmah negirala druga potencija. Na mjesto neograničenog bitka mora doći oformljeni, on mora stupnjevito biti vraćen u mogućnost bitka i tada je na najvišem stupnju samosvjesna sposobnost koja sebe posjeduje. Tako, dakle, između prve i druge mogućnosti leži mnoštvo izvedenih mogućnosti i srednjih potencija. One su već konkretni svijet. Ako je sada izvan sebe postavljena potencija potpuno vraćena u sposobnost, u potenciju koja sebe posjeduje, tada i druga silazi s pozornice, jer je ona samo tu da negira prvu i da u aktu negacije prve razriješi samu sebe kao potenciju. Ukoliko ona više prevladava suprotstavljeno, ona uništava samu sebe. *Međutim, ovdje se ne može ostati.* Ako u bitku treba da bude dovršenost, onda na mjesto bitka koji je sasvim nadvladala druga potencija mora biti postavljeno treće, kojemu druga potencija sasvim prenosi svoju moć. To nešto ne može biti ni čista mogućnost bitka ni čisti bitak bitka (Seinsein), nego samo ono što je u bitku mogućnost bitka, a u mogućnosti bitka—bitak, protivvrječnost između potencije i bitka postavljena kao identitet, ono što slobodno lebdi između oba, *duh*, neiscrpn i izvor bitka, koji je sasvim slobodan i ne prestaje da u bitku ostaje potencija. Ova ne može djelovati neposredno, nego je može ostvariti samo druga. Budući da je druga posrednik između prve i treće, to je treću postavila prva, koju je prevladala druga. To treće što je ostalo nepobijeđeno u bitku je u obliku duha postav-

¹ od potencije (mogućnosti) k aktu (činu) — ² čisti čin

ljeni mogući bitak i ono što dovršava bitak, tako da njegovim stupanjem u bitak nastaje dovršeni bitak. U toj sposobnosti koja posjeduje samu sebe, u duhu, završetak je prirode. Ovo posljednje može se predati i novom, sviješću potaknutom kretanju i tako iznad prirode stvoriti sebi novi intelektualni svijet. I tu mogućnost mora iscrpsti nauka, koja na taj način postaje filozofija prirode i duha.

Pomoću ovog procesa isključeno je sve ono što nije imanentno mišljenju, što je prešlo u bitak, i ostaje potencija koja ne mora više preći u bitak, koja nema više bitak izvan sebe, čija je mogućnost bitka njen bitak; suština koja nije više podređena bitku, nego je svoj bitak u svojoj istini, takozvano najviše biće. Tako je ispunjen najviši zakon mišljenja, potencija i actus su zajedno u jednom biću, mišljenje je kod samoga sebe i na taj način je *slobodno mišljenje*, koje nije više podređeno nezadrživom, nužnom kretanju. Ovdje je postignuto ono što se htjelo na početku; pojam koji posjeduje samoga sebe (jer su pojam i potencija identični), koji, zato što je jedini od svoje vrste, ima posebno ime, a budući da je ono što se htjelo od početka naziva se ideja. Jer tko u mišljenju ne želi vidjeti rezultat, čija filozofija nije svjesna svoga cilja, *taj sličí onom slikaru koji je samo slikao pa ma šta ispalo.*

Toliko nam je Schelling saopćio o sadržaju svoje negativne filozofije, i ova skica sasvim je dovoljna da se vidi fantastičan, nelogičan karakter njegova načina mišljenja. On više nije sposoban da se ma i kraće vrijeme kreće u čistom mišljenju; svakog trenutka motaju mu se po putu fantastični, bizarni fantomi, tako da se konji njegovih misaonih kola plašljivo propinju, a on sam ostavlja svoj cilj da bi lovio one maglovite prilike. Vidi se odmah na prvi pogled da tri potencije, ako ih svedemo na njihov goli misaoni sadržaj, nisu ništa drugo do tri momenta Heglova razvojnog toka pomoću negacije, samo razdvojeni, u svojoj razdvojenosti fiksirani i prilagođeni cilju filozofije »koja je svjesna svoga cilja«. Žalosna je slika kako Schelling skida misao iz njenog uzvišenog, čistog etera u područje osjetilnih predodžbi, skida joj pravu zlatnu krunu s glave i primorava je da okolo tumara sa zlatno - papirnatom krunom, izvrgnuta ruglu uličnjaka, omamljena maglom i parom neobične romantične atmosfere. Te takozvane potencije nisu uopće više nikakve misli, to su nebulozne, fantastične prilike na kojima se već jasno ljeskaju obrisi triju božanskih hipostaza kroz zavjesu od oblaka, koja ih tajanstveno obavija. Štaviše, one imaju izvjesnu samosvijest, jedna se »priklanja« bitku, druga nebitku, a treća »slobodno lebdi« između objiju. One »ustupaju jedna drugoj mjesto«, one imaju različita »mjesta«, one se međusobno »potiskuju«, jedna drugoj se »opiru«, međusobno se bore, one se »pokušavaju negirati«, one »djeluju« i »teže« itd. To neobično pretvaranje misli u osjetilnost opet je nastalo iz nerazumijevanja Hegelove *Logike*. Onu snažnu dijalektiku, onu unutrašnju, pokretnu snagu koja pojedina određenja misli, kao da je loša savjest njihove nesavršenosti i jednostranosti, pokreće naprijed u stalno novi razvitak i ponovno rađanje, dok konačno kao apsolutna

ideja u neprolaznoj, neokaljanjoj ljepoti posljednji put ne ustane iz groba negacije, Schelling nije mogao shvatiti drugačije nego kao samosvijest pojedinih kategorija, dok je ona ipak samosvijest općeg, mišljenja, ideje. On želi jezik patosa uzdići do apsolutno naučnoga, a da nam prethodno ne pokaže čistu misao u jezičkom obliku koji joj jedino pristaje. Na drugoj strani, on je isto tako malo sposoban da misao bitka shvati u njenoj potpunoj apstrakciji, što pokazuje već time da određenja bitak i bivstvjuće^[165] stalno upotrebljava kao istoznačne. Bitak je njemu zamisliv samo kao materija, kao pusti kaos. Pored toga, imamo već više takvih materija, »neograničeni bitak«, »oformljeni bitak«, »čisti bitak«, »logički bitak«, »stvarni bitak«, »ravnodušni bitak«, a kasnije ćemo još dobiti »nezamislivi bitak« i »kontrarni bitak«. Zanimljivo je pogledati kako se sudaraju ti različiti bici i kako jedan drugoga potiskuju, kako potencija ima samo izbor da se izgubi u toj pustoj masi ili da ostane prazan fantom. Neka mi se ne kaže da je to samo zbog slikovitog načina izražavanja; naprotiv, to gnostičko - orijentalno sanjarsko mišljenje, koje svako određenje misli shvaća ili kao ličnost ili kao materiju, osnova je cijelog procesa. Ako oduzmemo očigledni način shvaćanja, tada se sve ruši. Već osnovne kategorije, potencija i actus, potječu iz smušenog vremena i Hegel je imao potpuno pravo kad je ta nejasna određenja izbacio iz *Logike*. Schelling čini konfuziju još većom i tu suprotnost upotrebljava naizmjenično, kako mu se dopada, umjesto slijedećih Hegelovih određenja: bitak po sebi i bitak za sebe, idealnost i realnost, snaga i ispoljavanje, mogućnost i zbiljnost, i pri svemu tome potencija je još apartno, osjetilno - nadosjetilno biće. Glavno značenje koje joj pridaje Schelling jest, međutim, mogućnost, i tako imamo ovdje na mogućnosti zasnovanu filozofiju. U ovom smislu Schelling s pravom naziva svoju nauku o umu »ništa ne isključujućom«, jer na kraju je sve moguće. Međutim, radi se o tome da se misao iskaže svojom unutrašnjom snagom, da se ostvari. Nijemci će zahvaliti za filozofiju koja ih vuče po neravnom putu kroz beskonačno dosadnu Saharu mogućnosti, a da im ne da ništa realno da jedu i piju i da ih ne vodi nekom drugom cilju osim onome gdje je prema njenim iskazima svijet za um knjiga sa sedam pečata.

No, dajmo sebi truda da idemo za njim kroz prazno. Schelling kaže: suština je za pojam, bitak je za spoznavanje. Um je beskonačna potencija spoznavanja, njegov je sadržaj beskonačna potencija bitka, kako je gore izloženo. Međutim, sad najedanput on počinje zbiljski spoznavati beskonačnu potenciju bitka pomoću potencije spoznavanja. Može li on to? Ne, spoznavanje je actus, actusu odgovara actus, »spoznavanju odgovara bitak«, dakle gornjem, aktuelnom spoznavanju aktuelni zbiljski bitak. Tako bi, dakle, um i protiv volje morao spoznati zbiljski bitak, te bismo se i pored sveg truda da se održimo na otvorenom moru mogućnosti odmah nasukali na omraženu obalu zbiljnosti.

Ali, primjećuju nam, potencija bitka bit će spoznata tek poslije

njenog prelaza, koji je naravno logički. Schelling sam kaže da su logički bitak i potencija bitka, pojam i potencija identični. Ako, dakle, potencija spoznavanja zaista prijeđe u actus, onda se potencija b i t k a ne smije zadovoljiti lažnim prividnim prelaženjem. Ako potencija bitka zbiljski ne prijeđe, onda ostaje potencija, um je ne može spoznati, dakle, nije »nužni sadržaj uma«, nego upravo apsolutno neumno.

Ili Schelling želi nazvati djelatnost koju um posvećuje svome sadržaju, ne spoznavanje, nego možda shvaćanje? Onda bi um morao biti beskonačna potencija shvaćanja, jer u svojoj vlastitoj nauci ne bi uopće došao do spoznanja.

Na jednoj strani Schelling odvaja potenciju od uma, na drugoj on je daje njemu opet sa spoznavanjem. Spoznavanje je njemu jedinstvo pojma i egzistencije, logike i empirije. Dakle, protivrječnosti kamo god se okrenemo. Kako je to moguće?

Da li je um beskonačna *potencija* spoznavanja? Da li je oko potencija gledanja? Oko, čak i zatvoreno, stalno gleda, ono, iako čak vjeruje da ništa ne vidi, ipak vidi tamu. Samo bolesno, izlječivo - slijepo oko je potencija gledanja a da nije actus, samo nerazvijen ili momentano pomućeni um jest samo *potencija* spoznavanja. No, čini se da je ipak plauzibilno shvatiti um kao potenciju? On to i jest, i ne samo mogućnost, nego apsolutna snaga, nužnost spoznavanja. Međutim, ona se mora ispoljiti, mora spoznavati. Razdvajanje potencije i actusa, snage i ispoljavanja, pripada samo konačnosti, u beskonačnosti potencija je sama svoj actus, snaga njenog vlastitog ispoljavanja. Jer beskonačno ne trpi u sebi protivrječnost. Ako je um beskonačna potencija, onda je zbog te beskonačnosti i beskonačni actus. Inače bi potencija sama bila konačno shvaćena. To već leži u neposrednoj svijesti. Um koji ostaje u potenciji spoznavanja nazivamo ne - umom. Samo se onaj um pojavljuje kao um koji se zbiljski potvrđuje spoznavanjem, a oko kao pravo oko samo ako i vidi. Ovdje se, dakle, odmah pokazuje suprotnost potencije i actusa kao rješiva, u krajnjoj liniji ništavna, a to rješenje je trijumf Hegelove dijalektike nad Schellingovom ograničenošću, koja nije mogla prevladati tu suprotnost; jer čak i tamo gdje se u ideji potencija i actus treba da poklope, to se samo tvrdi, ali se ne pokazuje prelaženje obaju određenja jednog u drugo.

Ako, pak, Schelling kaže: Um je shvaćanje, a budući da je pojam potencija, on je potencija spoznavanja koja tek tada postaje zbiljsko spoznavanje kad nađe nešto realno da spozna; nasuprot tome, u čistoj nauci o umu, gdje se um bavi potencijom bitka, on ostaje unutar potencije spoznavanja i samo shvaća—nitko ipak neće poricati, bez obzira na gornje objašnjenje o potenciji i actusu, da je cilj potencije spoznavanja da zbiljski prijeđe u spoznavanje, i da nije ništa sve dotle dok to ne učini. Tako se pokazuje da je sadržaj čiste nauke o umu šupalj, prazan, nekoristan, a da um, kad ispuni svoj cilj i spozna, postaje ne - um. Kad to Schelling priznaje, da je suština uma ne - um, onda ja, naravno, nemam ništa više da kažem.

Schelling se već od samog početka sa svojim potencijama, prelazima i sličnim, tako nasukao da se iz zbrke logičkog i realnog bitka, iz koje se on želi izbaviti, može izaci samo priznavanjem drugog misaonog puta a ne njegovog vlastitog. No idimo dalje.

Na ovaj način treba um da obuhvati sadržaj sveg zbiljskog bitka i prema njemu da zauzme aprioristički stav; on ne treba da dokaže da nešto egzistira, nego ako nešto egzistira da mora biti sačinjeno tako i tako, nasuprot Hegelovoj tvrdnji da je s mišlju data i realna egzistencija. Ti stavovi su opet potpuno zbrkani. Niti je Hegelu niti bilo kome drugome doveo na pamet da egzistenciju nekog predmeta želi dokazati bez empirijskih premisa; on samo dokazuje nužnost onoga što egzistira. Schelling ovdje shvaća um upravo tako apstraktno kao ranije potenciju i actus, i zato je natjeran u konzekvenciju da mu odredi predsvjetsku egzistenciju, odvojenu od svake druge egzistencije. Konzekvencija novije filozofije, koju je Schelling u svojoj ranijoj filozofiji imao barem u premisama i koju je tek Feuerbach u punoj oštirini doveo do svijesti, sastoji se u tome da um može egzistirati samo kao duh, a taj samo u prirodi i sa prirodom, a ne da odvojeno od nje, bog zna gdje, vodi apartan život. To priznaje i Schelling kad kao cilj individualne besmrtnosti ne postavlja oslobodenje duha od prirode, nego tek pravu ravnotežu između njih; kada dalje kaže o Kristu da se nije rastvorio u *svemiru*, nego je kao čovjek uzdignut i postavljen uz desnu stranu boga. (Dakle, ostale dvije božanske ličnosti morale su se ipak rastvoriti u svemiru?) Međutim, ako egzistira um, onda je njegova vlastita egzistencija dokaz za egzistenciju prirode. Tako postoji nužnost da potencija bitka odmah mora prijeći u actus bitka. Ili da nadovežemo na jedan svakodnevni stav, razumljiv i bez Feuerbacha i Hegela: Sve dotle dok apstrahiramo od svake egzistencije, ne može o njoj uopće biti govora. Međutim, ako nadovežemo na nešto egzis irajuće, onda možemo od njega svakako ići dalje do drugih stvari, koje također moraju egzistirati ako su svi zaključci ispravni. Ako je egzistencija dodata premisama, onda je egzistencija zaključka samo po sebi razumljiva. Tako je baza cijele filozofije egzistencija uma; ta egzistencija dokazana je njegovom djelatnošću (*cogito ergo sum*); dakle, ako podemo od nje kao egzistirajuće, onda egzistencija svih njenih konzekvencija slijedi po sebi. Da je egzistencija uma pretpostavka, to još nije poricao nijedan filozof; međutim, ako Schelling ne želi priznati tu pretpostavku, on će sasvim ostati izvan filozofije. Tako je Hegel mogao svakako dokazati egzistenciju prirode, tj. njenu nužnu konzekvenciju iz postojanja uma. Međutim, Schelling, koji želi ući u apstraktnu i ništavnu imanenciju mišljenja, zaboravlja da se u osnovi svih njegovih operacija nalazi egzistencija uma sama po sebi, i postavlja smiješan zahtjev da zbiljski um treba da ima nezbiljske, samo logičke rezultate, a zbiljska jabuka treba da proizvodi samo logičke, potencijalne jabuke. Takvu jabuku običavamo nazivati neplodnom; Schelling bi rekao: beskonačna potencija jabuke.

Ako se Hegelove kategorije nazivaju ne samo uzorima po kojim su stvorene stvari ovog svijeta, nego i stvaralačkim snagama, koje su stvorile te stvari, onda to ne znači ništa drugo nego da izražavaju misaoni sadržaj svijeta i njegove nužne posljedice iz postojanja uma. Nasuprot tome, Schelling zaista smatra um nečim što može egzistirati i izvan svjetskog organizma i na taj način njegovo pravo carstvo stavlja u šuplju, praznu apstrakciju, u »eon prije stvaranja svijeta«, koji, na sreću, nije nikada postojao i u kojem se um još mnogo manje pojavljivao ili se blaženo osjećao. Međutim, ovdje se pokazuje kako se ekstremi dodiruju; Schelling ne može shvatiti konkretnu misao i tjera je u najvrtoglaviju apstrakciju, koja mu se odmah čini kao osjetilna slika, tako da je upravo ta zbrkanost apstrakcije i predodžbe karakteristika Schellingova skolastičko - mističkog načina mišljenja.

Za ovo imamo opet nove dokaze ako se okrenemo razvitku sadržaja »negativne filozofije«. Potencija bitka služi kao baza. Karikiranje Hegelove dijalektike sasvim se jasno pokazuje. Potencija može prijeći, ali to može i propustiti, kako joj se dopada. Tako se iz neutralne potencije izdvajaju u retorti uma oba kemijska sastavna dijela: bitak i nebitak. Kad bi uopće bilo moguće vratiti tu zbrku potencije na zdravi um, onda bi ovdje bilo mjesto gdje se pokazuje jedan dijalektički moment i gdje, kako se čini, Schelling naslućuje da je suština potencije nužnost prelaženja i da potenciju treba tek apstrahirati iz akta zbiljnosti. Ali ne, on se sve dublje zapliće u jednostranu apstrakciju. On dopušta potenciji da jednom za probu prijeđe i dolazi na veliku misao da je nakon tog prelaženja proigrala šansu da i ne prijeđe. Istovremeno on u potenciji otkriva nešto treće, mogućnost da nijedno od ovoga ne učini i da među njima slobodno lebdi. Te tri mogućnosti ili potencije treba da u sebi uključuju sav umni sadržaj, sav mogući bitak.

Mogućnost moći biti postaje zbiljski bitak. Time se negira druga mogućnost — moći i ne biti. Da li će ova pokušati da se ponovo uspostavi? Kako ona to može, jer ona se ne podvrgava samo negaciji u Hegelovu smislu, ona je totalno uništena, svedena na ništa, na takav radikalni nebitak koji se može desiti samo u filozofiji mogućnosti. Odakle da još ima snage ta ugušena, progutana, požderana mogućnost da se restituira? Jer, ne samo da se negira druga mogućnost, nego čak i prapotencija, subjekt, čiji je običan predikat ona druga mogućnost i onda bi se morala pokušati restituirati ne ova posljednja, nego ona, prapotencija. Međutim, to uopće ne može biti njena namjera — da ostanemo u Schellingovu načinu promatranja, jer je morala prethodno znati da će, postajući actus, negirati sebe kao potenciju. Takvo ponovno uspostavljanje može se dogoditi samo tamo gdje se negiraju osobe, a ne kategorije. Samo je beskrajno nerazumijevanje, samo je golemi bijes tobožnjeg popravljavanja mogao na tako besmislen način izopачiti princip Hegelove dijalektike, koji je ovdje očigledno u osnovi. Kako je nedijalektičan cijeli proces, pokazuje se i u ovome: Ako obje strane u potenciji imaju istu snagu, onda se ona, bez vanjskog poticaja, uopće ne

odlučuje na prelaz i ostaje. Onda se naravno cijeli proces ne bi odigrao i Schelling ne bi znao odakle da uzme prototipove svijeta, duha i kršćanskog trojstva. Tako se ne vidi nužnost cjeline, ostaje nejasno zašto potencija napušta svoj lijepi potencijalni mir i podvrgava se bitku itd., i cijeli proces zasniva se od samog početka na proizvoljnosti. Kad se to događa u »nužnom« mišljenju, što će se dogoditi tek u »slobodnome«! U tome i jest stvar, taj prelaz mora ostati proizvoljan, inače bi Schelling priznao nužnost svijeta, a ova ne odgovara njegovu pozitivizmu. Međutim, ovdje ponovo leži jedan dokaz za to da je potencija samo potencija kao aktus, dok je bez aktusa šuplja, prazna besmislica, s kojom se ni Schelling ne može zadovoljiti. Jer u praznoj potenciji on nema nikakva sadržaja; taj se pojavljuje tek onda kad ona postane aktus, i tako on mora protiv svoje volje priznati neistinitost suprotnosti između potencije i aktusa.

Vratimo se još jednom na drugu potenciju od koje Schelling čini najdivnije biće. Gore smo vidjeli kako je ona negirana, svedena na ništa. Sada Schelling kaže dalje: Budući da je prva potencija mogući bitak, to je ova njegova suprotnost. Sve, samo ne mogući bitak, dakle sasvim čisti bitak, actus purus! Međutim, taj mora da je već bio u prapotenciji, ali kako se on tu nalazi? Kako onaj »odvraćen od bitka, a priklonjen nebitku« itd. postaje najednom sasvim čisti bitak, kako se razlikuje »čisti bitak« od »neograničenog bitka«, zašto za ne-mogući-bitak ne postoji druga mogućnost nego da bude bivstvjuće? Na to ne dobivamo nikakav odgovor. Umjesto toga, nas uvjeravaju da ta druga potencija vraća prvu, koja je postala neograničena, u mogućnost, na taj način se restituira i istovremeno—uništava. Neka shvati tko može! Nadalje je taj proces reduciranja fiksiran u svojim stupnjevima, u stupnjevima prirode. Da pri tome mora proizaći priroda, to nitko ne shvaća. Zašto je, npr., neograničeni bitak hyle? Jer je Schelling od samog početka mislio na tu hyle, jer se svojski trudio da do nje dođe, inače bi taj bitak mogao imati i sve ostalo za osjetilni ili duhovni sadržaj. Isto se tako ne može razumjeti da prirodne stupnjeve treba shvatiti kao potencije. Na taj način moralo bi najmrtnije, anorgansko biti najviše bivstvjuće, a organsko više kao mogući bitak; međutim, to možemo smatrati samo mističnom slikom u kojoj je nestao sav misaoni sadržaj.

Umjesto da treću potenciju, duh—jer se Schelling opet prihvatio njega—shvati kao najviši kvantitativni stupanj prve, koju je prevladala druga, u kojoj se istovremeno zbiva kvalitativna promjena, Schelling opet ne zna odakle da je uzme. »Nauka traži treće«. »Ovdje se ne može ostati«. »Na mjesto bitka koji je prevladala druga potencija, treba postaviti treće«. To su čudotvorne floskule pomoću kojih on priziva d u h. On nas sada poučava kako je sazdan taj duh koji se pojavio putem generatio primitiva.¹ Ako mislimo na prirodu, onda je, naravno,

¹ prvobitno nastajanje, prvobitno rađanje

jasno da prema datim premisama duh treba shvatiti kao mogućnost bitka koja posjeduje sama sebe (ne obična mogućnost), što je već naravno dovoljno loše; međutim, ako apstrahiramo od te tek buduće prirode, koja možda uopće neće doći, ako ostanemo pri čistim potencijama, onda se ni uza sav trud ne može shvatiti da prva potencija, koju je druga vratila u mogućnost bitka, može biti nešto drugo osim prapotentije. Schelling je naslutio kod Hegela dubinu posredovanja koje je prošlo kroz negaciju i suprotnost, ali on to ne može ponoviti. Kod njega su dvije, jedna drugoj ravnodušne stvari, od kojih jedna potiskuje drugu, poslije čega druga ponovo osvaja svoje mjesto i prvu ponovo tjera na njeno prvobitno mjesto. Nemoguće je da odatle nastane nešto drugo osim prvobitnog stanja. Osim toga, ako je prva dovoljno jaka da potisne drugu, odakle drugoj najednom snaga da nakon nesretne defanzive prijeđe ponovo u ofanzivu i da prvu protjera? O nesretnoj definiciji duha ne želimo uopće govoriti; ona pobija samu sebe i cijeli proces koji je njen rezultat.

Tako smo se sretno probili kroz taj takozvani proces razvitka i mogli bismo odmah prijeći na druge stvari da nam Schelling nije, pošto je duh bio posljednji koji je sve zaključio, stavio u izgled drugi, intelektualni svijet, čiji završni kamen on naziva ideja. Kako je Schelling *poslije* konkretne prirode i živoga duha dobio još i apstraktnu ideju (u tom položaju ona može, svakako, biti samo apstraktna), to je naravno neshvatljivo, a Schelling bi to morao opravdati, jer on odbacuje odnos u kojem se nalazi Hegelova ideja prema prije spomenutoj. Međutim, on dolazi do ovoga pomoću strasne želje da ima apsolut upravo na kraju filozofije i na taj način što nije shvatio kako je to Hegel zaista učinio. Međutim, apsolut je duh koji zna samoga sebe — a to će također biti i Schellingova ideja; to, međutim, treba prema Schellingu da bude postulat na kraju negativne filozofije. Ali ovdje opet postoji jedna protivrječnost. Negativna filozofija ne može sadržavati u sebi historiju, jer ona nema posla sa zbiljnošću; na drugoj strani, ona je filozofija duha, a njena kruna je ipak filozofija svjetske historije; i negativna nauka treba da »iscrpi onu posljednju mogućnost procesa koji se odvija sa sviješću (koji, pak, može biti samo historija)«. Kako to izgleda? Toliko je sigurno da, kad bi Schelling imao filozofiju historije, njemu bi se duh koji sebe zna pojavio ne kao postulat, nego kao rezultat. Međutim, duh koji sebe zna još uvijek nije pojam boga kao lica, kao što to Schelling tvrdi o ideji.

Pošto je Schelling ovo završio, tvrdio je da je njegovo nastojanje već četrdeset godina da dade upravo ovdje prikazanu nauku u njenoj povezanosti. Filozofija identiteta htjela je biti samo ta negativna filozofija. Njeno sporo, lagano uzdizanje nad Fichteom bilo je barem djelomično namjerno; »on je htio izbjeći sve nagle prelaze, htio je zadržati stalnost filozofskog razvitka i čak se zanosio nadom da, možda, jednom kasnije samog Fichtea pridobije na svoju stranu«. Gornji Hegelov sud i veoma slabo Schellingovo poznavanje samoga sebe ne bi

se morali znati. Subjekt, koji je u filozofiji identiteta preuzeo sav pozitivni sadržaj u sebe, sada se proglašava potencijom. Već u njoj stupnjevi prirode treba da budu relativno bivstvujući prema svaki put višima, viši treba da sami budu mogući bitak i opet relativno bivstvujući prema svojim višim stupnjevima, tako da se ono što se u filozofiji identiteta naziva subjekt i objekt ovdje zove mogući - bitak i bivstvujuće, dok konačno ne proizađe ne više relativno bivstvujuće, već apsolutno »nadbivstvujuće«, identitet, a ne više obična indiferencija mišljenja i bitka, potencije i aktusa, subjekta i objekta. Međutim, sve u njoj rečeno je »u pretpostavci čiste nauke o umu«, a najgori nesporazum bio bi taj kad bi se cjelina uzela ne samo za logički nego i za stvarni proces, kad bi se mislilo da filozofija identiteta izvodi iz jednog po sebi istinitog principa istinitost svega što iz njega slijedi. Tek na njenom cilju ostaje ono što se nije moglo ospoljiti, bitak u svom potpunom sjaju, koji prirodu i duh vidi kao svoje prijestolje pod sobom na koje je on uznesen; međutim, to je i pored sve uzvišenosti obična misaona tvorevina, koja se može samo potpunim obratom pretvoriti u zbiljski događaj.

Zasad se nećemo upuštati u to nije li taj prikaz filozofije identiteta prilagođen sadašnjim Schellingovim pogledima, nije li on prije četrdeset godina isto tako malo polagao na realnost svojih misli kao sada, i ne bi li bilo bolje, umjesto otmjene šutnje ukloniti »najveći nesporazum« s dvije riječi, kao što bi se lako moglo dogoditi; mi ćemo odmah prijeći na prosuđivanje čovjeka koji je Schellinga »potisnuo s njegova mjesta«, a da ovaj nije do sada »mogao opet negirati onoga koji je njega negirao«.

Dok su gotovo svi filozofiju identiteta shvatili krivo i površno, Hegel je, kaže Schelling, spasao njenu osnovnu misao i donedavna je priznavao, o čemu svjedoče njegova predavanja o historiji filozofije. Hegel je pogriješio u tome što je filozofiju identiteta smatrao apsolutnom filozofijom i nije priznao da ima stvari koje nju prelaze. Njena je granica bila mogućnost bitka; Hegel je preko toga prešao i uvukao je bitak u njeno područje. Osnovna njegova pogreška bila je u tome što ju je htio učiniti egzistencijalnim sistemom. On je vjerovao da je filozofija identiteta imala apsolut za svoj predmet ne samo po stvari, nego i po egzistenciji. Time što uvlači egzistenciju u sistem, on izlazi iz razvitka čistoga uma. Zato je konzekventno kad on svoju nauku počinje s čistim bitkom i time negira prius egzistencije. Na taj način došlo je do toga da je on bio samo imanentno u neimanentnome, jer je bitak ono neimanentno u mišljenju. Osim toga on tvrdi da je u *Logici* dokazao apsolut. Tako bi on imao apsolut dva puta, na kraju *Logike*, gdje je tačno tako određen kao na kraju filozofije identiteta, i na kraju cijelog procesa. Ovdje se dakle pokazuje da logika ne treba da bude stavljena kao prvi dio razvitka, nego treba upravo da prožme cijeli proces. Kod Hegela se *Logika* određuje kao subjektivna nauka u kojoj je mišljenje u sebi i sa sobom samo prije i izvan svake zbiljnosti. A ipak treba da ima zbiljsku, realnu ideju kao svoju konačnu

tačku. Dok je filozofija identiteta sa svojim prvim korakom u prirodi, Hegel izbacuje prirodu iz *Logike* i na taj je način proglašava za nelogičnu. Apstraktni pojmovi Hegelove *Logike* ne spadaju na početak filozofije, oni se mogu pojaviti tek tada kada je svijest uključila u sebe cijelu prirodu, jer su oni tek apstrakcije iz prirode. Tako kod Hegela ne može biti govora o objektivnoj logici, jer tamo gdje počinje priroda, objekt, logika upravo prestaje. Tako je u *Logici* ideja u nastajanju, ali samo u mislima filozofa, njen objektivni život počinje tek tamo gdje je došla do svijesti. Međutim, ona je kao stvarno egzistirajuća već na kraju *Logike* — dakle, ne može se njom dalje nastaviti, jer ideja kao apsolutni subjekt - objekt, kao idealna - realna, u sebi je dovršena i nije više sposobna za razvitak; dakle, kako može još prijeći u drugo, u prirodu? Ovdje se već pokazuje da u čistoj nauci o umu ne može biti govora o zbiljski postojećoj prirodi. Što se tiče zbiljske egzistencije, ona mora biti zadržana za pozitivnu filozofiju.

Izopačenost ovog prikaza zasniva se uglavnom na naivnoj vjeri da Hegel nije prevazišao Schellingovo stanovište i da ga je, osim toga, krivo razumio. Da Schelling i pored sve muke ne može izaći iz egzistencije, to smo već vidjeli, i zapravo ne bi trebalo nikakvog opravdanja što Hegel nije sprovodio apstraktnu idealnost. Da je Schelling mogao ostati i u čistoj potenciji, onda bi mu njegova vlastita egzistencija morala dokazati da je potencija prevaziđena, dakle, da sve konzekvencije čisto logičkog bitka padaju sada u realno i da na taj način egzistira »apsolut«. Što želi on dalje s pozitivnom filozofijom? Ako iz logičkog svijeta slijedi logički apsolut, onda iz egzistirajućeg svijeta slijedi egzistirajući apsolut. Međutim, što se Schelling ovim ne može zadovoljiti nego još pretpostavlja pozitivnu filozofiju vjere, pokazuje koliko empirijska, izvansvjetska egzistencija apsoluta protivrječi svakom umu, i kako to Schelling sam osjeća. Budući da Schelling želi svesti Hegelovu ideju, koja je beskrajno visoko iznad apsoluta filozofije identiteta, jer je ona ono što ovaj samo tvrdi da jest, na svoje nisko stanovište, on ne može shvatiti odnos ideje prema prirodi i duhu. Schelling opet predočava sebi ideju kao ekstramundano biće, kao ličnog boga, što Hegelu uopće nije palo na pamet. Realnost ideje kod Hegela nije ništa drugo do — priroda i duh. Zato Hegel i nema apsolut dva puta. Na kraju *Logike* ideja je kao idealno - realna, ali baš zbog toga ona je istovremeno priroda. Ako je izrečena samo kao ideja, onda ona egzistira samo idealno, samo logički. Idealno - realni, u sebi dovršeni apsolut, upravo je samo jedinstvo prirode i duha u ideji. Međutim, Schelling još uvijek shvaća apsolut kao apsolutni subjekt, jer ako je apsolut ispunjen i sadržajem objektivnosti, još uvijek ostaje subjekt, ne postajući objekt, tj. Schellingu je apsolut realan samo u predodžbi ličnoga boga. On ovoga ostavlja ipak izvan igre i drži se čistog misaonog određenja u kojemu se ne radi o ličnosti. Tako apsolut nije realan izvan prirode i duha. Kad bi to bio, onda bi ovo dvoje bilo suvišno. Dakle, ako se u *Logici* radilo o idealnim određenjima ideje kao realne u prirodi i duhu, onda se

radi o samoj toj realnosti, o dokazu tih određenja u egzistenciji, koji je posljednja proba i istovremeno najviši stupanj filozofije. Tako je iz *Logike*, svakako, izlaz ne samo moguć, nego i nužan, i upravo taj napredak vraća se ideji u samosvjesnom, beskrajnom duhu. Tako se pokazuje ništavnost Schellingovih tvrdjenja da Hegel proglašava prirodu nelogičnom (kakvim je Schelling, uostalom, proglasio jednom cijeli svijet), da je njegova *Logika*, taj nužan, samodjelatan razvitak misli, »subjektivna nauka, a objektivna logika uopće ne može postojati, jer je ona filozofija prirode, a ta je izbačena iz logike«. Kao da se objektivnost nauke sastoji u tome da ona promatra vanjski objekt kao takav! Ako Schelling logiku naziva subjektivnom, onda nema nikakvog razloga da i filozofiju prirode ne proglasi subjektivnom, jer isti subjekt koji ovdje misli, misli i tamo, i uopće se ne radi o promatranom sadržaju. Međutim, Hegelova objektivna logika ne razvija misli, ona im o m o g u ć a v a da se s a m e razvijaju, a misleći subjekt je kao obični gledalac sasvim slučajan.

Schelling ovdje nadovezuje, prelazeći na filozofiju duha, na izjave u kojima se Hegelova filozofija bori s njegovim ličnim sklonostima i predrasudama. Religijsko - filozofska strana Hegelova sistema daje mu povoda da pokaže protivrječnost između premisa i zaključaka koje je odavna otkrila i priznala mladohegelovska škola. Tako on sasvim ispravno kaže: Ta filozofija želi biti kršćanska, na što je ipak ništa ne prisiljava; kad bi ostala na prvom stadiju nauke o umu, ona bi svoju istinu imala u sebi samoj.— On zatim zaključuje svoje primjedbe s priznanjem Hegelovu stavu da su posljednji oblici dostizanja apsoluta — umjetnost, religija i filozofija. Budući da su umjetnost i religija nadvladale čistu nauku o umu, to bi i filozofija morala učiniti to isto i biti druga, različita od dosadašnje; to je njemu dijalektička tačka toga stava. Ali gdje to Hegel kaže? Na kraju *Fenomenologije*, gdje je cijela logika kao druga filozofija još pred njim. Međutim, *Fenomenologija* nije bila čista nauka o umu — ovdje se pojavljuje nešto što je upravo suprotno Schellingovu shvaćanju, — nego tek put k njoj, uzdizanje empirijskog, osjetilne svijesti na stanovište čiste nauke o umu. Ne logička, nego fenomenološka svijest nalazi pred sobom kao posljednje te tri »mogućnosti da osigura sebi egzistenciju apsolutno nadbivstvujućeg«. Logička, slobodna svijest vidi sasvim druge stvari, za koje se mi, međutim, privremeno uopće ne moramo brinuti, ona ima apsolutno već u sebi.

Tako bi bio učinjen teški korak, otvoreno izgovoreno odvajanje od čistoga uma. Schelling je poslije skolastičara prvi koji se usuđuje učiniti taj korak; jer se Jacobi i njemu slični ne računaju, budući da su zastupali samo pojedine strane svog vremena, a nikada njegovu cjelinu. Prvi put u petsto godina pojavljuje se heroj nauke i proglašava je služkinjom vjere. On je to učinio — posljedice snosi on. Nas može samo radovati da čovjeka koji je bio nosilac svoga vremena kao nitko drugi, u kojemu je njegovo stoljeće došlo do samosvijesti, da tog čovjeka i Schelling proglašava najvišim predstavnikom nauke o umu. Tko

vjeruje u svemoć uma, neka primi k srcu to svjedočanstvo jednog neprijatelja.

Schelling opisuje pozitivnu filozofiju na slijedeći način: Ona je sasvim nezavisna od negativne i ne može završetkom ove početi kao nečim egzistirajućim, nego tek sama mora dokazati egzistenciju. Kraj negativne filozofije nije u pozitivnoj princip, nego zadatak; početak pozitivne apsolutan je po samom sebi. Jedinstvo obiju nije nikada postojalo i nije se moglo postići ni podvrgavanjem jedne ni miješanjem obiju. Može se dokazati da su obje oduvijek bile u međusobnom sukobu. (Ovdje slijedi pokušaj takvog dokaza od Sokrata do Kanta, u kojem su empirizam i apriorizam opet oštro odijeljeni. Mi moramo prijeći preko njega, jer ostaje bez ikakvog rezultata.) Međutim, pozitivna filozofija nije čisti empirizam, a najmanje takav koji se bazira na unutrašnjem, mistično - teozofskom iskustvu, nego ona ima svoj princip u onome što nije ni u običnom mišljenju, niti se događa u iskustvu, dakle u apsolutno transcendentnom, što prelazi svako iskustvo i svako mišljenje i objema prethodi. Zato početak mora biti ne relativni prius kao u čistom mišljenju, gdje potencija ima prelaz pred sobom, nego apsolutni prius, tako da se ne napreduje od pojma prema bitku, nego od bitka prema pojmu. To prelaženje nije nužno kao prvo, nego je posljedica slobodnog djela koje prevladava bitak, koje se dokazuje a posteriori, empirijom. Jer, ako je negativnoj filozofiji, koja se zasniva na logičkoj konzekventnosti, svejedno da li postoji svijet i da li se on podudara s njenom konstrukcijom, pozitivna se razvija *slobodnim* mišljenjem i mora imati svoju potvrdu u iskustvu s kojim mora ići ukorak. Ako je negativna filozofija čisti apriorizam, onda je pozitivna apriorni empirizam. Budući da je u njoj pretpostavljeno slobodno, tj. na volji osnovano (wollendes) mišljenje, onda su i njeni dokazi samo za one koji hoće i za »mudre«; njih moramo ne samo razumjeti, nego i *htjeti* osjetiti njihovu snagu. Ako se među predmetima iskustva nalazi i objavljenje, onda ono pripada pozitivnoj filozofiji isto tako kao prirodi i čovječanstvu, i zato za nju nema drugog autoriteta nego kao i za sve ostalo; kao što su, npr., za astronomiju kretanja planeta svakako autoriteti s kojima se moraju poklapati proračuni. Ako kažemo da filozofija bez prethodnog objavljenja ne bi došla do tog rezultata, onda je to donekle tačno, ali sada to može filozofija i sama; kao što postoje ljudi koji mogu i prostim okom otkriti male zvijezde stajačice kad su ih jednom otkrili pomoću teleskopa, i na taj način postaju nezavisni od teleskopa. Filozofija mora uključiti u sebe i kršćanstvo, koje je isto tako realnost kao priroda i duh, ali ne samo objavljenje nego unutrašnja nužnost logičke filozofije prisiljava ovu da prevlada samu sebe. Negativna filozofija dovodi sve do obične spoznatljivosti i predaje zatim drugim naukama, samo »jedno posljednje« ne može dovesti do toga stupnja, a ipak je to od najveće spoznajne vrijednosti; ona to, dakle, mora preuzeti u jednoj novoj filozofiji koja ima zadatak da upravo to posljednje dokaže kao egzistirajuće. Tako negativna filozofija postaje

filozofija tek u odnosu na pozitivnu. Kad bi negativna bila sama, ona ne bi imala realnog rezultata i um bi bio ništavan, a u pozitivnoj on trijumfira; u njoj se ponovo uspravlja um koji je bio sabijen u negativnoj.

Za objašnjenje ovih Schellingovih stavova očito ne treba ništa da kažem, jer se oni objašnjavaju sami po sebi. Ali, ako ih uporedimo s obećanjima koja je Schelling dao u početku, kakva se tu razlika pokazuje! Trebalo je da filozofija bude revolucionarna, trebalo je da se razvije učenje koje će dokrajčiti negaciju prošlih godina, približavalo se pomirenje vjere i znanja, a šta je na kraju ispalo? Jedno učenje koje nema svoju osnovu ni u samome sebi ni u nečemu drugome, dokazanome. Ovdje se ono oslanja na mišljenje koje je oslobođeno svake logičke nužnosti, dakle, na proizvoljno, ništavno mišljenje, a tamo na objavljeno, na nešto čija je realnost upravo stavljena u pitanje, čije se tvrdnje pobijaju. Kakav naivan zahtjev da odbacimo sumnju da bismo se izliječili od sumnje! »No, ako vi ne vjerujete, onda vam se ne može pomoći!« Što je zapravo Schelling htio u Berlinu? Trebalo je da on umjesto svoga pozitivnog blaga donese pobijanje Straußova *Života Isusa*, Feuerbachove *Suštine kršćanstva* itd., onda bi još mogao nešto učiniti; ovako, hegelovci radije ostaju u poznatom »čorsokaku« nego da mu se »predaju na milost i nemilost«; a pozitivni će teolozi, također, kao i do sada, radije počinjati s objavljenjem nego završiti s njim. Ovamo spada i priznanje, koje se svakodnevno ponavlja od Nove godine, da on ne želi dati nikakav dokaz kršćanstva, niti spekulativnu dogmatiku, nego želi samo dati prilog objašnjenju kršćanstva. S nužnošću negativne filozofije da prijede samu sebe također se nije daleko otišlo, kao što smo već vidjeli. Ako pretpostavka o prelazu a potentia ad actum nužno vodi do logičkog boga, koji zavisi samo od te pretpostavke, onda iskustvom dokazani zbiljski prelaz također vodi do stvarnoga boga, i pozitivna nauka je suvišna.

Prelaz k pozitivnoj filozofiji Schelling preuzima od ontološkog dokaza^[166] za postojanje boga. Bog ne može egzistirati slučajno, dakle, »ako on egzistira«, onda egzistira nužno. Taj međustav u pukotini zaključka sasvim je ispravan. Tako bog može biti bivstvujuće samo po sebi i prije sebe samog (ne za sebe; — Schelling je tako srdit na Hegela da čak kudi i njegove izraze kao antijezičke i misli da ih mora poboljšati), dakle, on postoji prije sebe samog, prije svoje božanstvenosti. Tako je on upravo prije svakog mišljenja slijepo bivstvujuće. No, budući da je sumnjivo da on postoji, moramo poći od slijepo bivstvujućeg i vidjeti da li, možda, odatle možemo doći do pojma boga. Ako je, dakle, princip u negativnoj filozofiji mišljenje koje prethodi svakom bitku, onda je u pozitivnoj princip bitak koji prethodi svemu mišljenju. Taj slijepi bitak je nužni bitak; međutim, bog nije to, nego nužno »nužno - bivstvujuće«; nužni bitak je samo mogući bitak najvišeg bića. Slijepo bivstvujuće je to čemu nije potrebno nikakvo zasnivanje, jer prethodi svakom mišljenju. Tako pozitivna filozofija počinje sa

sasvim nepojmovnim, da bi to a posteriori, kao boga, učinila shvatljivim i učinila imanentnim sadržajem uma. Ovaj je tek ovdje slobodan i izmiče nužnom mišljenju.

Ovo »slijepo bivstvujeće« je hyle, vječna materija ranije filozofije. Da se ova razvija u boga, barem je nešto novo. Dosad je ona uvijek bila bogu suprotstavljena, dualistički princip. Ali pogledajmo, ipak, dalje sadržaj pozitivne filozofije.

To slijepo bivstvujeće, koje se može nazvati i »praiskonski bitak«, jest purus actus egzistencije i identitet suštine i bitka (što se o bogu kaže kao aseitetu¹⁶⁷⁷). Međutim, ne izgleda da bi to moglo biti baza procesa, jer mu nedostaje svaka pokretačka snaga, a ona leži samo u potenciji. Ali zašto bi actus purus bio lišen mogućnosti da kasnije postane i potencija; ne postoji konzekvencija da bivstvujući - bitak i post actum nije mogući bitak. Praiskonskome bitku može se — tome ne stoji ništa na putu — ukazati mogućnost da iz sebe izdvoji drugi bitak. Na taj način slijepi bitak postaje potencija jer dobiva nešto što može htjeti, i tako postaje gospodar svog vlastitog slijepog bitka. Ako oslobodi taj drugi bitak, onda je prvi slijepi bitak samo potentia actus purus i na taj način bitak koji posjeduje sama sebe (to je sve tek hipoteza koja se mora potvrditi pomoću rezultata), on razlikovanjem od onoga bitka postaje svjestan sebe kao bitka koji je po svojoj prirodi nužan; slijepi bitak javlja se kao slučajan, jer nije predviđen, i mora se dokazati kao nužan pomoću prevazilaženja svog suprotnog dijela. To je posljednji razlog njemu suprotstavljenog bitka, a time i posljednja osnova svijeta. Zakon da sve postane jasno i da ništa ne ostane skriveno, najviši je zakon sveg bitka, doduše ne zakon koji je iznad boga, nego takav koji ga tek oslobađa, dakle, već je sam božanstven. Taj veliki zakon svijeta, ta dijalektika svijeta upravo ne želi da nešto ostane neodlučeno. Samo ona može riješiti velike zagonetke. Štaviše, bog je tako pravedan da on onaj suprotstavljeni princip priznaje do kraja i dok ne bude iscrpna sva protivrječnost. Svaki nedobrovoljni praiskonski bitak je neslobodan; pravi bog je živi bog, koji može postati nešto drugo od praiskonskoga. Inače, ili treba pretpostaviti sa Spinozom da sve emanira iz božanske prirode nužno, bez njegova sudjelovanja (loš panteizam), ili da je pojam stvaranja neshvatljiv za um (izlapeli teizam, koji ne može prevladati panteizam). Tako praiskonski bitak postaje potencija suprotstavljenoga, a budući da mu je potencijalnost nešto nepodnošljivo, to će on nužno htjeti djelovati da se ponovo uspostavi u actus purus. Tako prvi bitak mora ponovo negirati drugi bitak i vratiti ga u potenciju. Tako on postaje gospodar ne samo prve potencije, nego i druge, stiče mogućnost da svoje praiskonstvo pretvori u bivstvujeće i na taj način od sebe odvoji i tako napusti cijelu svoju egzistenciju. U njoj se također nalazi i njegova suština koju je dosad skrivao bitak; čisti bitak, koji je pomoću otpora dobio u sebe potenciju, sada je samostalan kao suština. Tako je gospodar prve mogućnosti data i ta da sebe pokaže sebi kao slobodna od nužnoga bitka, da se postavi kao duh; jer duh je ono što

je slobodno da djeluje ili ne djeluje, što u bitku vlada sobom i ostaje bivstvujeće ako se ne ispoljava. Međutim, to nije neposredno *moгуći bitak*, niti *morajući bitak* (Seinmüssende), nego *moгуći - morajući bitak*. Ta tri momenta čine se praiskonskom bitku kao pravi *trebajući bitak* (Seinsollende), tako da izvan ta tri momenta nema ničega drugoga i sve buduće je isključeno.

Misaoni tok u pozitivnoj filozofiji, kao što vidimo, vrlo je »slobodan«. Schelling ovdje ne taji da čini samo hipoteze koje tek uspjeh mora pokazati kao ispravne, tj. podudaranje s objavljenjem. Posljedica je tog slobodnog, htijućeg mišljenja da dozvoljava »praiskonskom bitku« da se ponaša upravo tako kao da je već ono što odatle treba tek da se razvije, naime bog. Praiskonski bitak ne može još uopće vidjeti, htjeti, otpustiti, vratiti. On nije ništa drugo do gola apstrakcija od materije koja je upravo najviše udaljena od sveg ličnoga, samosvjesnoga. Nije moguće nikakvim razvitkom unijeti samosvijest u tu krutu kategoriju, osim ako se shvati kao materija koja se kroz prirodu razvija u duh, kao »neograničeni bitak« u negativnoj filozofiji, koji se od ovoga razlikuje samo ništavnim određenjem praiskonosti. Ta praiskonost može dovesti samo do materijalizma i u najboljem slučaju do panteizma, ali nikada do monoteizma. Riječ Cuviers-a potvrđuje se i ovdje: »Schelling daje metafore umjesto dokaza i umjesto da razvija pojmove, mijenja prema potrebi slike i alegorije«. Osim toga, do sada barem u filozofiji nije postojao razvitak u kojem se odbija svaki napredak pomoću stava: nema razloga da se to ne dogodi, nedostaje logička konzekventnost, zašto to ne bi bilo moguće itd. Na taj način može se razviti iz »praiskonskog bitka« i kineska i otaitska religija, a i ona se potvrđuje na taj način što je ona faktum isto toliko koliko i kršćanstvo. Međutim, što se tiče novootkrivenog svjetskog zakona—da sve bude jasno—ne može se poreći da barem *ovdje* malo toga postaje jasno i mnogo toga ostaje skriveno. Ovdje samo vidimo jasnoću misli utonulu u tamni ponor fantaziranja. Međutim, ako bi taj zakon glasio da se sve zbog svoje egzistencije mora opravdati pred umom, onda je to opet jedna od osnovnih Hegelovih misli, a osim toga Schelling je nikada nije primijenio. Još ćemo se izvjesno vrijeme uzalud truditi da izvedemo zaključak gornjeg izlaganja s njegovim Moći, Morati, Trebati dotle da sve bude jasno. Pitanje je prije svega u kakvom odnosu stoje te tri pozitivne potencije prema tri negativne? Postaje jasno samo to da su to u svakom slučaju mogućnosti koje treba da budu, a ne koje mogu i moraju biti.

Schelling tvrdi da je samo toj »najodlučnijoj« dijalektici moguće da od Spinozinog actu¹ nužnog egzistirajućeg dođe do natura sua² nužno bivstvujećeg. Jer samo je to mogao htjeti, budući da nije htio dokazati egzistenciju božanskoga, nego samo božanstvo egzistirajućega (upravo to čini i mladohegelovska filozofija), naime božanstvo actu

¹ u stvarnosti — ² po svojoj prirodi

vječnog, samog po sebi bivstvujućeg. A tko nam dokazuje da nešto postoji oduvijek? To actu samobivstvujuće može voditi samo do vječnosti materije čim logički zaključujemo. Međutim, nelogični zaključci ne vrijede, makar ih potvrđivalo i objavljenje. »Ako mi slijedeći *slabu* dijalektiku kažemo: bog preuzima potenciju suprotstavljenog bitka samo zato da bi slijepu afirmaciju svoje egzistencije pretvorio u egzistenciju posredovanu negacijom, onda se pitamo zašto on to čini? Ne zbog svoje volje, jer on pozna svoju moć, samo za druge on može učiniti predmetom htijenja od njega različiti bitak. Tek u tom biti - od - sebe - udaljen nalazi se suština boga, njegovo blaženstvo, sve su njegove misli samo izvan njega, u stvaranju. Tako je to, naravno, proces suspenzije i ponovnog uspostavljanja, ali između toga leži cijeli svijet.«

Kako smiješno izgleda ovdje bahatost s kojom karikirana, najodlučnija dijalektika s visoka gleda na svoj »slabi« uзор! Ona ga nije ni toliko razumljiva da bi ga mogla ispravno prikazati. Čak i Hegel misli, po Schellingu, na taj predodžbeni način; Schelling ga pušta da otprilike ovako deducira: ovdje je bog. On stvara svijet. Svijet ga negira. Zašto, zato što je svijet zao? Sačuvaj bože, naprosto zato što postoji. Svijet zauzima sav prostor za sebe, a bog, koji ne zna kuda bi, primoran je da ga opet negira. Ovdje bi ga naravno morao uništiti. Međutim, o dubini po kojoj nužno slijedi negacija iz tek bivstvujućeg po sebi, kao razvijanje najunutrašnije suštine, kao buditeljica svijesti, sve dok ona u svojoj najvišoj djelatnosti ne bude morala opet sebe negirati iz sebe same i omogućiti da kao proizvod proizade ono razvijeno koje ostaje kod sebe, slobodno, — o toj dubini Schelling ne može imati ni pojma, jer njegov bog je slobodan, tj. postupa samovoljno.

Bog ili praiskonski bitak postavio je sada svijet ili kontrarni bitak. Ovaj upravo postoji samo u božanskoj volji i od nje zavisi. Uništiti svijet jednim udarcem radi njenog ponovnog uspostavljanja ne dozvoljava božja pravednost, jer kontrarno ima u neku ruku pravo, od boga nezavisnu volju. Zato se ono postepeno vraća kroz obje posljednje potencije i po principu koji određuje stupnjeve toka. Ako je, dakle, prva potencija bila uzrok cijelom kretanju i kontrarnog bitka, onda je druga ona koja je postavljena *ex actu*¹, koja se ostvaruje prevladavanjem prve, i djelujući na kontrarni bitak podređuje ga trećoj potenciji, tako da je kontrarni bitak stupio kao konkretna stvar između tri potencije. Ove se pokazuju kao: *causa materialis, ex qua, causa efficiens, per quam, causa finalis, in quam (secundum quam) omnia fiunt*².

Ako je praiskonski bitak uvjet božanstva, onda s aktom stvaranja bog postoji kao takav, kao gospodar bitka, u čijoj je moći da one mogućnosti postavi kao zbiljske ili ne. On ostaje izvan cijelog procesa i uzdiže

¹ posredstvom čina, akta — ² materijalni uzrok — iz kojega, djelujući uzrok — pomoću koga, svrhovni uzrok — radi kojega (prema kojem) sve biva

se iznad trijade uzroka kao *causa causarum*¹. Da se svijet ne bi činio kao emanacija njegove suštine, zavisilo je od boga da iskuša sve moguće međusobne položaje potencija, tj. da budući svijet *pusti pored sebe da prode kao u nekom prividenju*. Jer to ne posreduju samo obična svemoć i sveznanje, nego djela postoje kao vizije stvaraoca. Stoga je naročito veličana ona prapotencija koja je prvi povod kontrarnog bitka; ona je indijska *Maja* [što je srodno s njemačkim »*Macht*« (moć), potencija], koja razapinje mreže samo pojavnoga da bi stvaraoca pokrenula na zbiljsko stvaranje, kao *Fortuna primigenia* u *Prenesti*.^[168]

Ovome ne dodajem nijedne riječi da ne bih izbrisao mističnu leptirastu prašinu te vizije.

Da bog zaista stvara, ne može se dokazati a priori; to se objašnjava jednom bogu dovoljenom potrebom da bude spoznat, što je upravo najviše svojstveno najplemenitijim prirodama. Bog stvaranja nije naprosto Jednostavno, nego Jednostavno u Mnoštvu, a budući da je to Mnoštvo (one potencije) u sebi zatvoreno, to je stvaralac *Sve-Jedno*, a to je monoteizam. Budući da svemu prethodi, on ne može imati sebi slične, jer bitak bez potencije uopće *ne može (!)*. Bog, o kome se samo uz put govori da je jedini, samo je bog teista: monoteizam zahtijeva jedinstvo, bez koje bog nije bog, dok teizam ostaje pri beskonačnoj supstanciji. Napredak odavde prema onome što je u odnosu prema stvarima kao bog, jest panteizam; u njemu su stvari određenja boga. Tek monoteizam sadrži boga kao stvarnoga boga, kao živoga, gdje je jedinstvo supstancije nestalo u potenciji, a na njeno mjesto došlo nad-supstancijalno jedinstvo, tako da je bog nenadmašivo Jedno prema Tri. Iako ih je više, ipak nisu više *bogova*, nego samo jedan bog, a ne više njih u *božanstvu*. Tako su monoteizam i panteizam napredak u odnosu na teizam, koji je posljednji izraz apsoluta u negativnoj filozofiji. U monoteizmu je prelaženje ka kršćanstvu, jer svejedinstvo ima svoj određeni izraz u trojstvu.

Možemo se truditi koliko hoćemo da shvatimo to trojstvo, ipak ostaju tri prema jednome, jedan prema trojci. Ako je bog jedinstvo trojice, onda on to može biti samo kao četvrti, ili ostaju tri boga. Ako je samo božanstvo njihovo jedinstvo, onda je isto tako čovječanstvo jedinstvo svih ljudi i kao što imamo jednoga boga, tako imamo i jednog čovjeka. Međutim, Mnogi se ne mogu ukloniti isto tako kao ni Tri, i tako nikako iz tri osobe ne može nastati jedna. Ovdje je sasvim očigledna stara protivrječnost trojstva, i zapanjeni smo Schellingovom smjelošću kad on tvrdi da je riješena. Da je trojstvo tek pravi izraz jedinstva, opet je uzeto iz Hegela, ali po običaju pretvoreno u čistu besadržajnost. Kod Hegela ostaje trojstvo stupnjeviti slijed razvojnih momenata boga, ako takvoga kod njega želimo uopće postaviti. Međutim, ovdje tri momenta treba da stoje jedan pored drugoga kao tri

¹ uzrok uzrokâ

ličnosti, i na originalan način se tvrdi da je prava ličnost jedne osobe to da je ona tri osobe.

Međutim, do sada imamo tek jednu osobu, oca. Jer ako prethodno bivstvuje pred sebe iznosi ono što njemu pripada, tako da se ovo samo nužno ostvaruje, onda se to s pravom zove stvaranje. Ako je u tom procesu ostvarivanja kontrarni bitak (B) zbiljski prevladan, onda je i druga potencija njegov gospodar, kao i prva, i tako je božanstvo sina jednako božanstvu oca. Tako i treća potencija koja, kao od bitka oslobođeno biće, tek poslije savladavanja B može ponovo doći u bitak; ali tada s onima ima istu uzvišenost i ličnost i pojavljuje se kao duh. Tako su na kraju tri ličnosti, ali ne tri boga, jer je bitak Jedno, prema tome je uzvišenost njegova samo Jedna (kao da bi oba spartanska kralja, zato što je njihova vlast bila jedna, bili samo jedan kralj!). U potencijama, dok su one u naponu, vidimo samo prirodnu stranu procesa («napon» izgleda da je proces negativne filozofije) kao nastajanje svijeta; s osobama se tek otvara svijet *božanskoga* i božansko značenje onoga procesa, da je bitak, prvobitno kao mogućnost kod oca, dat sinu i od ovoga vraćen ocu kao prevladan. Pored sina bitak je i duhu dat, od oca i sina, i duh ima samo bitak koji je zajednički obojici. Cijelom prirodom prolazi napon potencija i svaka stvar ima prema njima izvjestan odnos. Svako ono koje nastaje jest četvrto među potencijama, a čovjek, u kojemu se napon potpuno razrješava, ima već odnos prema *ličnostima* kao takvima, jer se u njemu izražava onaj posljednji moment ostvarenja, u kojemu potencije postaju zbiljske ličnosti. Dakle, taj proces je za predmete proces stvaranja, a za ličnosti teogonijski proces.

Tako nam je Schelling domadijao na svjetlo dana iz ponora praskonskog bitka ne samo ličnog, nego trojedinog boga, oca, sina i duha, ovaj posljednji, naravno, tek je s mukom ubačen, a zatim svijet proizvoljno stvoren, od proizvoljnosti zavisen, prazni i ništavni svijet, i tako ima bazu za kršćanstvo. Ne može biti moj zadatak da pokažem proizvoljnosti, smione tvrdnje, praznine, skokove, supozicije, zbrkanosti za koje je Schelling kriv; ako je s tim bilo loše već u nužnom mišljenju, onda bismo u slobodnome mogli računati s još većom zbrkom skolastike i mistike — to je suština neošelingizma. — Niti čitalac može od mene zahtijevati takvo nadljudsko strpljenje, niti ja od njega takvo interesovanje za stvar. Osim toga, ono što je jasno, ne treba tek otkrivati. Moj je cilj da samo općenito slijedim misaoni tok, samo da pokažem kako se između Hegela i Schellinga dešava upravo suprotno od onoga što tvrdi Schelling. Sada na kršćanskom tlu možemo još više omogućiti činjenicama da govore. Schelling najprije priznaje svoju nesposobnost da shvati svijet, utoliko što ne može da shvati zlo. Čovjek je mogao ostati u bogu i ne ostati, a što on to nije učinio, to je bila njegova slobodna volja. On se na taj način stavio na božje mjesto i tamo gdje je sve izgledalo sređeno, još jednom sve stavio na kocku. Svijet je, odvojen od boga, prepušten spoljašnjosti, moment je izgubio

svoje mjesto kao takvo. Otac je »tako reći« istisnut iz svoga mjesta (kasnije je to »tako reći« ispušteno).

Međutim, još uvijek ne postoji kršćansko trojedinstvo, još nije izrečena vlastita volja sina, nezavisna od oca. Međutim, sada na kraju stvaranja pojavljuje se nešto novo, B koji u čovjeku posjeduje sama sebe. U njegovom je izboru da s bogom bude jedno ili ne. On to *ne* želi i na taj način potiskuje višu potenciju u potencijalnost koja je tek sada, odvojena voljom čovjeka od oca, kako *čovječji sin*, tako i božji sin (to je značenje izraza u *Novom zavjetu*) i ima božanski - izvanbožanski bitak. Sada može slijediti bitku u izvanbožanstvenost i dovesti ga natrag bogu. Otac se odvratio od svijeta i ne djeluje u njemu više svojom voljom, nego svojim nezadovoljstvom (to je pravo značenje božjeg gnjeva). Tako otac i nije uništio loši svijet, nego ga je održao s obzirom na sina, kao što stoji pisano. U njemu, tj. s obzirom na njega, učinjene su sve stvari. Tako ovdje imamo dva vremena, eon oca, kada se bitak (svijet) još nalazio u ocu kao potencija, a sin još nije bio samostalan, i eon sina, vrijeme svijeta, čija je historija historija sina. Ovo vrijeme ima opet dva perioda; u prvom je čovjek sasvim u vlasti kontrarnog bitka, B-a, kosmičkih potencija. Ovdje je sin u stanju negacije, najdubljeg trpljenja, pasivnosti, iz bitka (tj. svijeta) najprije isključen, neslobodan, izvan čovjekove svijesti. Za osvajanje bitka može djelovati samo na prirodan način. To je vrijeme starog saveza, gdje sin teži ne po svojoj volji nego po svojoj prirodi da ovlada bitkom. To značenje onog vremena manjkalo je do sada u nauci, to još nitko nije imao. Najodređenije je ukazano u *Starom zavjetu*, osobito u 53. poglavlju Isaije, gdje se govori o *sadašnjem* trpljenju Mesije. Tek s pojačavanjem druge potencije, s osvojenom vlasti nad bitkom počinje drugo doba, gdje ona djeluje po svojoj volji i slobodno. To je vrijeme njenog pojavljivanja u Kristu, vrijeme objavljenja. To je ključ kršćanstva, s tim Ariadninim koncem moguće je »snaći se u labirintu mojih misaonih puteva«. — Pobunom čovjeka, ličnosti koje su nastale prevladavanjem B-a u stvaranju, postaju opet obične mogućnosti, potisnute u potencijalnost i isključene iz svijesti, postavljene izvanbožanski. Ovdje je uzrok novog procesa koji se odvija u svijesti čovjeka i odakle je božanstvo isključeno, jer su potencije u svom naponu izvanbožanske! Taj proces podređivanja svijesti pod vlast potencija u poganstvu se vršio kao mitološki razvitak. Dublja historijska pretpostavka objavljenja je mitologija. Mi sada treba da dokažemo u filozofiji mitologije pojedinačne potencije u mitološkoj svijesti, a svijest o tome u grčkim misterijama.

Postavlja se pitanje da li je utjecaj čovjeka na samorazvitak boga, — jer se to samo tako može nazvati — kako Schelling tvrdi, nešto što se može nazvati kršćanskim? Međutim, kršćanski bog je od vječnosti gotov, njegov mir ne doživljava promjene zbog sinovljeva prolaznog života na zemlji. Uopće, prema Schellingu, stvaranje se završava na sraman način. Kuća od karata »srednjih potencija, relativno bivstvu-

jućeg i mogućeg bitka« jedva je izgrađena, tri potencije svaki čas treba da postanu ličnosti, onda glupi čovjek čini lakomisleni potez i ruši se cijela vještačka arhitektonika, a potencije ostaju potencije kao do sada. Upravo je tako kao u pričama, gdje blago, okruženo sjajnim prilikama duhova, biva zazivano iz dubine; već na rubu provalije lebdi ono za čim se teži—tada se izgovori jedna nesmotrena riječ, prilike nestaju, blago pada u dubinu koja ga zauvijek zatvara. Schellingov bog mogao je svoju stvar napraviti i nešto mudrije, pa bi sebe poštedito od mnogih muka, a nas od filozofije objavljenja. Procvat Schellingove mistike razvija se, međutim, ovdje u temi o trpljenju sina. Taj mutni, tajanstveni odnos božanske izvanbožanstvenosti, svjesne nesvjesnosti, dje-latne nedjelatnosti, bezvoljne volje, to gomilanje protivrječnosti koje se isključuju, za Schellinga je, istina, neprocjenjivo nalazište konzekven-cija, jer se odatle može sve izvesti. Još je nejasniji odnos te potencije prema svijesti čovjeka. Ovdje djeluju sve potencije kao kosmičke, prirodne, ali kako? Što su kosmičke potencije? Na ovo ne može dati razuman odgovor nijedan Schellingov učenik niti on sam. To je opet jedno od zbrkanih, mističkih misaonih određenja, kojima on mora pribjeći da bi »sa slobodnim, htijućim mišljenjem« dospio do objav-ljenja. »Mitološke predodžbe ne mogu se drugačije objasniti nego kao nužan proizvod svijesti koja je dospjela pod vlast kosmičkih potencija.« Međutim, kosmičke potencije su božanske potencije koje se nalaze u svom naponu, božansko kao nebožansko. Na ovaj način treba da bude objašnjen odnos mitologije prema prirodi, na ovaj način treba da budu dobivene potpuno nove činjenice i ispunjenje prehistorijskog razdoblja čovječanstva, naime pomoću »nečuvenih uzbuđenja duše prilikom stvaranja predodžbe o bogovima«.

Možemo se uzdržati od prikazivanja filozofije mitologije, jer ona ne spada neposredno u filozofiju objavljenja, a osim toga Schelling će je opširnije predavati u slijedećem semestru. Uostalom, taj dio predavanja bio je daleko najbolji i sadrži ponešto što, ako se oslobodi mističnog, nakaradnog načina promatranja, ne bi smio odbaciti ni onaj koji te faze svijesti promatra sa slobodnog, čisto ljudskog stanovišta. Pitanje je samo koliko je to baš Schellingovo vlasništvo i da li uopće ne potječe od Stuhra! Izopačenost Schellingova prikaza sastoji se uglavnom u tome što on mitološki proces ne shvaća kao slobodan samorazvitak svijesti unutar svjetskohistorijske nužnosti, nego kod njega uvijek djeluju nadljudski principi i snage, i to na naj-smušeniji način, tako da su te potencije ujedno i »supstancija svijesti« i još nešto više. Za takva sredstva moramo se, naravno, odlučiti kad se jednom uspostave apsolutno nadljudski utjecaji. Zato rado priznajem Schellingu njegove glavne rezultate mitologije u odnosu na kršćanstvo, samo na drugi način, tako što obje pojave ne shvaćam tako kao da su svijesti nametnute izvana, natprirodne, nego kao unutrašnji proizvod svijesti, kao čisto ljudske i prirodne.

Dakle, sada konačno dolazimo do objavljenja koje je pripremljeno

mitologijom. Ono je cijelo kršćanstvo. Zato se filozofija objavljenja ne mora brinuti za dogmatiku; ona ne želi izraditi nikakvo učenje, nego samo objasniti historijsku činjenicu kršćanstva. Međutim, mi ćemo vidjeti kako Schelling promatra »kršćanstvo samo kao činjenicu, isto kao i poganstvo«. Činjenice poganstva nije prihvatio kao istinite, tj. onakve kakve su se prikazivale, npr. Dionizija nije prihvatio kao stvarnoga boga; nasuprot tome, kršćanske su mu činjenice apsolutne, kad se Krist proglašuje mesijom, kad Pavle tvrdi ovo ili ono, onda mu Schelling bezuvjetno vjeruje. Mitološke činjenice Schelling je objašnjavao, makar na svoj način, činjenice kršćanstva on prihvata. I pri svemu tome on sebi laska da je »stekao ljubav omladine svojom iskrenošću i otvorenošću, i ne samo ljubav, nego i oduševljenje«.

Da bi sada objasnio objavljenje, on nadovezuje na mjesto u Pavlovom pismu Filipljanima, gl. 2, 6-8, koje ovdje navodim. »Krist, ako je i bio u obličju božijemu, (ἐν μορφῇ θεοῦ), nije se otimao (ἄρπαγμα) da se isporadi s bogom, nego je ponizio sam sebe uzevši (ἐκίνωσε) obličje sluge, postavši kao i drugi ljudi i na oči nade se kao čovjek, ponizio sam sebe postavši poslušan do same smrti, do smrti na križu.«

Bez upuštanja u opširna egzegetska istraživanja s kojima je Schelling popratio svoja filozofska objašnjenja, želim ovdje samo ispričati na Schellingov način činjenice koje je pričao Pavle. Krist je u svom stanju trpljenja postepeno postajao gospodar svijesti pomoću mitološkog procesa. Nezavisno od oca, on je posjedovao vlastiti svijet i mogao je njim vladati kako je htio. On je bio bog svijeta, ali ne apsolutni bog. On je mogao istrajati u tom izvanbožanskom božanskom stanju. To Pavle naziva: biti u božanskom obliku, ἐν μορφῇ θεοῦ. Ali on to nije htio. On je postao čovjek, odrekao se te svoje uzvišenosti da bi je predao svome ocu i da tako ujedini svijet s bogom. Da on to nije učinio, za svijet ne bi više bilo mogućnosti da se sjedini s bogom. To je pravo značenje poslušnosti Krista. U tom smislu treba objasniti i historiju iskušenja. Protivnik [satana], slijepi kosmički princip, doveden je dotle da Kristu nudi svoje carstvo ako mu se ovaj pokloni, tj. ako sam želi da ostane kosmička potencija, ἐν μορφῇ θεοῦ. Međutim, Krist odbija tu mogućnost i podvrgava svoj bitak ocu na taj način što taj bitak čini stvorenjem i postaje čovjek.

»Neka me bog zaštiti što filozofska učenja deduciram kao kršćanska, o čemu kršćanstvo ništa ne zna«, zaključio je Schelling svoju dedukciju. Bio bi luksuz prepirati se o kršćanskom karakteru tih učenja, jer kad bi to i bilo dokazano, Schelling ne bi time još ništa dobio. Prema mom mišljenju, ona se protive cijelom osnovnom načinu shvaćanja kršćanstva. Nije vještina iz pojedinih mjesta *Biblije* dokazati najprotuslovnije, ali o tome se uopće ne radi. Kršćanstvo je staro gotovo dvije hiljade godina i imalo je dovoljno vremena da dođe do svijesti o sebi. Njegov sadržaj izrečen je u crkvi i nemoguće je da se izvan njega skriva značajan prikriveni pozitivni sadržaj ili da bi se tek sada

razumio pravi smisao. Taj bi ionako došao sada kasno. No, bez obzira na to, u gornjem objašnjenju ima još dosta poučnoga. Da li je bilo slobodno djelo Kristovo što se podredio ocu? Nemoguće, to je bila prirodna nužnost. Mogućnost lošega ne može se lako utvrditi u Kristu a da se ne uništi njegovo božanstvo. Tko može činiti loše ne može nikada postati bog. Kako se uopće može *postati* bog? A ako pretpostavimo da je Krist za sebe zadržao svijet? Nemoguće je sebi uopće predočiti takvo besmisleno, komično stanje koje bi u tom slučaju proizašlo. Ovdje Krist, koji sa svojim lijepim svijetom živi divno i u radosti, cvat helenizma na nebu i na zemlji, a tamo osamljen i bez djece stari bog, koji se žalosti zbog neuspjelog pothvata protiv svijeta. To je glavna pogreška Schellingova boga što ima više sreće nego razuma. Još je sve sasvim dobro išlo, a moglo je ispasti i sasvim drugačije. Schellingovo učenje o bogu uopće je naskroz antropopatično. Da je davo ponudio svjetsko carstvo Kristu prije nego što je ovaj postao čovjek, onda bi barem imao izgleda da ga pridobije i tko zna što bi se dogodilo; međutim, kad je Krist postao čovjek, on je već postao podređen bogu, te je sva nada za jadnog davla propala. Osim toga, zar nije Krist već u mitološkom procesu sebi izborio vlast u svijetu, što mu je, dakle, davo mogao još ponuditi?

Ovim je dato najvažnije od onoga što je Schelling rekao radi objašnjenja kršćanstva. Ostalo su djelomično citati za potkrepljenje i njihova tumačenja, a djelomično detaljna izvođenja konzekvencija. Od tih želim saopćiti važnije.

Prema ranije navedenom učenju o sukcesiji potencija u prevlasti nad svijetom, razumljivo je kako je svaki put vladajuća potencija najvestilac slijedeće. Tako u *Starom zavjetu* otac proriče sina, a u *Novome* sin duha. U knjigama proroka to se obrće i treća potencija proročki objavljuje drugu. Ovdje se sada pokazuje kretanje potencija s vremenom, naročito u »malah Jehova«, »andelu gospoda«, koji, doduše, nije neposredno druga osoba, ali je ipak druga potencija, uzrok pojavljivanja druge potencije u B. On je u različitim vremenima različit, tako da se po vrsti njegova pojavljivanja može spoznati starost pojedinih knjiga i tako se iz tog napredovanja potencija mogu postići »zapanjujući« rezultati koji prelaze sve što je kritika do sada učinila. To određenje je »ključ starog zavjeta iz kojeg se može dokazati realnost starozavjetnih predodžbi u njihovoj relativnoj istini«.

Stari zavjet ima svoju osnovu i svoju pretpostavku zajedničku s poganstvom. Odatle poganstvo u nekim mojsijevskim običajima. Tako je obrezivanje očito samo blaži oblik škopljenja, koje u najstarijem poganstvu igra tako veliku ulogu, i mimičko - simbolički prikazuje kako slijedeći stupanj pobjeđuje najstarijeg boga, Urana. Tako zabrana jela, ustanovljenje skinije, što podsjeća na egipatske svetinje, kao što zavjetni kovčeg podsjeća na svete škrinje Feničana i Egipćana.

Pojava samog Krista nije slučajna, nego predodređena. Rimska epoha bila je raspad mitologije na taj način što je preuzela u sebe.

samo ne pružajući nikakav novi moment, sve religijske predodžbe svijeta, sve do najstarijih orijentalnih religija, i na taj način je pokazala da je nesposobna za stvaranje nečega novoga. Istovremeno je iz praznine tih izivljenih oblika nastao osjećaj da bi moralo doći nešto novo. Svijet je bio miran i iščekivao je stvari koje je trebalo da dodu. Iz tog vanjskog svjetskog Rimskog Carstva, iz tog uništenja nacionalnosti proizašlo je unutrašnje carstvo božje. Kad je tako došlo vrijeme, bog je poslao svoga sina.

Krist, koji se odrekao $\mu\omicron\rho\phi\eta\ \theta\epsilon\omicron\upsilon^1$, izvan božanskog bitka kao božanskoga, postao je čovjek, najjasnije i najsajnije potvrđujući svoje božanstvo koje u njemu dalje traje. Kristovo osiromašenje radi nas ne vrijedi za odricanje od njegova božanstva, ne vrijedi za non-usus istoga², nego za napuštanje $\mu\omicron\rho\phi\eta\ \theta\epsilon\omicron\upsilon$ —oblika božjeg. Božanska suština ostaje u njemu. Samo je on mogao posredovati, jer je bio iz boga i u čovjekovoj svijesti. U njegovu djelovanju u poganstvu i jevrejstvu nije bio ukinut princip koji je kočio čovječanstvo i gdje je bilo moguće ukidao ga; ponavljanom žrtvom bio je uklonjen samo simptom, a ne i uzrok bolesti. Gnjev oca mogao se ukloniti drugom voljom koja je bila jača od njega, od smrti, od svake druge volje. Bilo je moguće samo moralno prevladavanje te volje, a ne fizičko, i to najvećim dobrovoljnim podvrgavanjem posrednika umjesto čovjeka. Najveće dobrovoljno podvrgavanje čovjeka nije nikad bilo sasvim dobrovoljno, dok je podvrgavanje posrednika bilo slobodno, bez njegove volje i njegove krivice slobodno prema bogu. Odatle proces u poganstvu da bi se mogao pojaviti posrednik kao predstavnik svijesti. Ta odluka bila je najveće čudo božanske blagosti.

Fizička strana nastajanja čovjeka ne može se, naravno, objasniti do detalja. Materijalnu mogućnost za to on ima u sebi. Biti materijalan znači služiti višoj potenciji kao tvar, biti joj podložan. Ukoliko se Krist podređuje bogu, on u odnosu na njega postaje materijalan. Ali samo kao stvorenje on ima prava da bude izvan boga. Tako on mora postati čovjek. Što je u početku bilo kod boga, što je u božanskom obliku vladalo sviješću u poganstvu, postaje u Betlehemu čovjek kojeg je rodila žena. Pomirenje je uvijek samo subjektivno, za to su bile dovoljne već i subjektivne činjenice. Međutim, ovdje je trebalo pobijediti gnjev oca, a to je mogao samo objektivni faktum, nastajanje čovjeka.

Tom prilikom pojavljuje se treća potencija kao ličnost koja posreduje. Krist je bio začet od svetoga duha, tj. u njegovoj snazi, ali nije njegov sin. Funkcija demijurga prelazi na treću potenciju; njeno prvo ispoljavanje je materijalni čovjek Isus. Druga potencija je tvar, a treća je stvaralac ove. Taj događaj je izvanredan, materijalno neshvatljiv, ali shvatljiv višem shvaćanju. Tvar za nastajanje čovjeka uzeo je Krist od samoga sebe. To prvo stvaranje, čija nas se struktura

¹ božjeg lika — ² nepotrebu

ovdje dalje ne tiče, preuzeto je u organskom procesu majke. Pitati dalje bilo bi više nego mikrologija.

Ako bog negdje djeluje svojom voljom, onda je to čudo. U prirodi je sve bezvoljno. Takav je i Krist. Stvaralačku funkciju on ima po svojoj prirodi, bez svoje volje, dakle kao čovjek ne može je otkloniti; ona ovdje postaje vodič njegove volje. Da je sin sa svojom voljom u prirodi, to zavisi od volje oca, i tako sin stvara čuda iz očeve snage. Tko poslije tih predavanja čita *Novi zavjet* naći će u njemu ponešto što do sada nije u njemu vidio.

Smrt Kristova bila je riješena već prije nastajanja čovjeka, odobrena od Krista i od oca. Ona, dakle, nije bila slučajna, nego žrtva koju je zahtijevala božja blagost. Radilo se o tome da se oduzme sva snaga lošem principu, da se on prevlada u njegovoj potenciji. To je mogla samo posredujuća potencija, ali ne tako da se onome suprotstavi naprosto kao prirodna potencija. No, budući da je bog sam htio prevladavanje onoga principa, onda se druga potencija morala tome pokoriti. Jer u božjim očima druga potencija kao prirodna nema više vrijednosti od one koja negira boga, iako ona nije postala prirodna vlastitom krivicom, nego krivicom čovjeka. Ta posljednja okolnost daje joj stanovito pravo da bude izvan boga. Bog je tako pravedan da ne ukida jednostrano suprotstavljeni princip, štoviše, on je tako čovječan da ono u osnovi sasvim slučajno, koje mu je dalo mogućnost da bude bog, više voli nego nužni moment, potenciju iz sebe samog. On je isto toliko bog kontrarnog principa kao i bog druge potencije. To je njegova priroda, koja je čak iznad njegove volje. To svejedinstvo svih principa jest njegovo božansko veličanstvo, a ono ne dozvoljava da se onaj princip jednostrano ruši. Ako ga treba ukinuti, onda je do druge potencije da tome prethodi i da se u svom izvanbožanskom bitku potpuno podredi bogu. Ovdje još nije moglo biti dovoljno nastajanje čovjeka. Krist je odmah nakon pada slijedio čovjeka u otuđenju od boga i postavio se između svijeta i boga. Stupivši na stranu kontrarnog principa, on se suprotstavio ocu, stupio je s njim u napregnutost, učinio je sebe sukrivcem onog bitka i morao je kao nečužno - krivi, koji jamči za bogu otuđeni bitak, trpjeti kaznu. Ovo svoje izjednačavanje s kontrarnim zajedno s grijesima svijeta, koje je preuzeo na sebe, okajao je u smrti. To je razlog njegove smrti. Naravno, umiru i drugi ljudi, ali on je umro sasvim drugačijom smrti od njih. Ta smrt je čudo u koje se mi uopće ne bismo usudili vjerovati kad ne bi bilo tako sigurno. U njegovoj smrti bilo je prisutno cijelo čovječanstvo u svojim predstavnicima; njoj su prisustvovali Jevreji i pogani. Princip pogana morao je umrijeti smrću pogana, smrću na križu; uostalom, u tome ne treba tražiti ništa posebno. *Razapinjanje* na križ bilo je rješenje drugog *napona* u kojem se Krist našao u poganstvu, kao što je pisano, on je pomoću smrti izbačen od suda i straha (tj. napona). To je velika tajna koja je za Jevreje (moraliste) još i danas sablazan, a poganima (samo racionalnima) glupost.

Kristovo uskrsnuće oduvijek je smatrano za garanciju lične besmrtnosti. O tome učenju, bez obzira na uskrsnuće Krista, treba primijetiti slijedeće. U ovom životu vlada priroda nad duhom, i život pretpostavlja drugi time što se ovaj kompenzira pomoću vlasti duha nad prirodom, i treći, posljednji, u kojem se izjednačuju oba momenta i nalaze se u harmoniji. Filozofija nije dosad imala umirujući cilj za besmrtnost, ovdje u kršćanstvu on je dat.

Uskrsnuće samog Krista je dokaz da je on neopozivo postao čovjek. U njemu (uskrsnuću) bog ponovo preuzima čovjekov bitak. Bogu se nije dopalo samo pojedinačno djelo čovjekovo nego cjelokupno stanje u kojem se on nalazio, dakle, i pojedinac još prije nego što je sagriješio. Stoga nijedna čovjekova volja, nijedno djelo nisu mogli biti stvarno dobri prije nego što je došlo do izmirenja s ocem. Kristovim uskrsnućem to stanje bog je priznao i svijetu je ponovo data radost. Tako se opravdanje bilo izvršilo tek uskrsnućem na taj način što se Krist *nije rastvorio u svemiru*, nego kao čovjek sjedi s desne strane boga. Uskrsnuće je bljesak unutrašnje historije u vanjsku. Tko njega otkloni ima samo spoljašnjost bez božanskog sadržaja, bez onoga transcendentnoga što historiju tek čini historijom, ima samo stvari koje pamti i nalazi se kao velika gomila prema dnevnim događajima, čiji su mu unutrašnji pokretači nepoznati. Osim toga on još dolazi u pakao, tj. »moment umiranja produžava mu se u vječnost«.

Napokon dolazi sveti duh i sve rješava. On može biti poslan tek tada kad se otac potpuno izmirio, a njegov dolazak je znak da se to dogodilo.

Ovdje je Schelling ugurao svoj sud o najnovijoj kritici počevši od Strauβa. Ona ga ne bi nikada mogla izazvati na polemiku, što dokazuje time da je ta predavanja od 1831. uvijek držao na isti način, bez dopuna. Filozofiju mitologije datirao je on još u mnogo raniji period. Zatim je govorio o »prostom, eminentno filistarskom razumu« tih ljudi, o njihovoj »školskom tretiranju nedovršenih stavova«, o »impotenciji njihove filozofije« itd. Ali on nema ništa da kaže protiv pije-tizma i čisto subjektivnog kršćanstva, samo to nije jedino i najviše.

Da li da još ekscerptiram i satanologiju? Đavo nije ličan i nije bezličan, on je potencija; zli anđeli su potencije, ali takve koje ne treba da budu, međutim, ipak su se pojavile padom čovjeka; dobri anđeli također su potencije, ali takve koje treba da budu i ne postoje padom čovjeka. To je privremeno dovoljno.

Crkva i njena historija razvijaju se iz tri apostola: Petra, Jakova (pored njegova nasljednika Pavla) i Ivana. Neander je istog gledišta. Katolička crkva je Petrova, konzervativna, jevrejsko-formalna, protestantska je Pavlova, a treća koju još treba očekivati i koju je Schelling pripremio, jest Ivanova, koja u sebi ujedinjuje bezazlenost Petra i dijalektičku oštrinu Pavla. Petar zastupa oca, Pavle sina, a Ivan duha. »One koje gospod voli njima povjerava dovršenje. Kad bih morao graditi crkvu, ja bih je gradio svetom Ivanu. Međutim, jednom će se

graditi zajednička crkva trojici apostola i ta će biti pravi kršćanski Panteon.«

To je glavni sadržaj Schellingovih predavanja koji se mogao upoznati upoređenjem triju svezaka. Svjestan sam da sam poslu prišao s najvećim poštenjem i nepristranošću. Ovdje imamo cijelu dogmatiku, trojedinstvo, stvaranje iz ničega, sagrešenje, nasljedni grijeh i nesposobnost za dobro, pomirenje putem Kristove smrti, uskrsnuće, silazak duha svetoga, zajednicu svetaca, ustajanje iz mrtvih i vječni život. Schelling tako sam ponovo ukida odvojenost između činjenice i dogme koju je on uspostavio. Međutim, ako stvar promatramo tačnije, da li je onda to kršćanstvo još ono staro? Tko tome prilazi bez predrasuda, taj će morati reći: da i ne. Nespojivost filozofije i kršćanstva došla je dotle da je čak Schelling zapao u još lošiju protivrječnost od Hegela. Ovaj je ipak imao filozofiju, iako je pri tome proizašlo samo prividno kršćanstvo; međutim, što daje Schelling nije ni kršćanstvo ni filozofija, a u tome da on to izdaje za oboje, postoji »iskrenost i otvorenost«, postoji zasluga »da je onima koji su od njega tražili kruha dao stvarnog kruha, a ne kamen, rekavši pri tome *da je to kruh*«. Da Schelling sam sebe uopće ne pozna ponovo je dokazao govor iz kojeg su ove riječi uzete. Na kakvim slabim nogama stoji danas kršćanstvo, to još jedanput dokazuje ovakva doktrina.

Ako još jednom sagledamo cjelinu koncepcije, postizemo pored već navedenih još i slijedeće rezultate za određenje novošellingovskog načina mišljenja. Miješanje slobode i proizvoljnosti ovdje je u najljepšem procvatu. Bog se stalno shvaća kao da postupa čovječiji-proizvoljno. To je svakako nužno sve dotle dok se bog shvaća kao pojedinac, samo to nije filozofski. Samo ona sloboda je prava koja u sebi sadrži nužnost, štoviše, koja je samo istina, umnost nužnosti. Zato Hegelov bog ne može nikada biti pojedinačna osoba, jer je iz njega odstranjeno sve proizvoljno. Zato Schelling mora primijeniti »slobodno« mišljenje kad govori o bogu, jer nužno mišljenje logičke konzekvencije isključuje svaku božansku osobu. Hegelova dijalektika, ta silna, uvijek nemirna pokretna snaga misli nije ništa drugo do svijest čovječanstva u čistom mišljenju, svijest općega, Hegelova svijest o bogu. Tamo gdje se, kao kod Hegela, sve čini od sebe, suvišna je božanska ličnost.

Nadalje se sada pokazuje još jedna nova protivrječnost u rascjepu filozofije. Ako je negativna filozofija bez ikakvog odnosa prema egzistenciji, onda »ne postoji konzekvencija« zbog koje ona ne bi sadržavala stvari koje ne postoje u zbiljskome svijetu. Schelling to priznaje kad o njoj kaže da se ne brine za svijet, i ako se svijet podudara s njenim konstrukcijama, onda je to slučajno. Međutim, na taj način je negativna filozofija sasvim šuplja, prazna, koja se vrti u najproizvoljnijoj mogućnosti i svoja vrata širom otvara fantaziji. No, s druge strane, ako sadrži samo ono što je zbiljsko u prirodi i duhu, tada uključuje realnost, te je pozitivna filozofija suvišna. To se pokazuje i s druge strane. Priroda i duh kod Schellinga su jedino umni. Bog nije uman.

Tako se i ovdje pokazuje da beskonačno može samo onda egzistirati realno na uman način ako se pojavljuje kao konačnost, kao priroda i duh, a onostranu ekstramundanu egzistenciju beskonačnoga treba prognati u carstvo apstrakcija. Ona apartna pozitivna filozofija zavisi, kao što smo vidjeli, samo od vjere i postoji samo za vjeru. Ako Jevrej ili muhamedanac prizna Schellingove premise u negativnoj nauci, onda će on sebi nužno stvoriti jevrejsku ili muslimansku pozitivnu filozofiju. Štoviše, ona će biti različita već za katolicizam i anglikansku crkvu. Sve imaju jednako pravo, jer »ne radi se o dogmi, nego o činjenici«. A s omiljenim »slobodnim« mišljenjem može se sve konstruirati kao apsolutno. Osobito su u muhamedanstvu činjenice mnogo bolje konstruirane nego u kršćanstvu.

Tako bismo bili pri kraju sa Schellingovom filozofijom i možemo samo žaliti što je čovjek kao on pao u zamke vjere i neslobode. Kad je on još bio mlad, bio je drugačiji. Tada su se iz njegove glave, u kojoj je previralo, probijali svijetli Paladini oblici, od kojih su mu neki činili uslugu i prilikom kasnijih borbi; tada je on izjedrio slobodno i hrabro na otvoreno more misli da otkrije Atlantidu, apsolutno, čiju je sliku on tako često vidio u sanjarsko-blještavoj fatamorgani kako se uzdiže iz daleke morske pučine; tada je iz njega izbijala sva vatra mladosti u plamen oduševljenja, bogom zanesen prorok nagovještavao je novo vrijeme; zanesen duhom koji je sišao na njega, često sam nije poznavao značenje svojih riječi. On je širom otvorio vrata filozofiranja da je svježi duh prirode provijao kroz prostore apstraktne misli, da je topla proljetna zraka pala na sjeme kategorija i probudila sve uspavane snage. Ali vatra je izgorjela, hrabrost je nestala, a kipući mošt, još prije nego što je postao bistro vino, prešao je u kiselo sirće. Smioni brod koji je veselo plovio po valovima okrenuo se i uplovio je u plitku luku vjerovanja, pramac broda tako se čvrsto nasukao u pijesak da se još i sada nalazi u njemu. Sada ovdje leži i nitko u toj staroj, lomnoj brodskoj podrtini ne prepoznaje stari brod koji je isplonio punim jedrima i s lepršavom zastavom. Jedra su davno istrunula, jarboli potrgani, kroz popucale daske ulaze valovi, a plima svakodnevno nanosi novi pijesak oko pramca.

Odvratimo svoje poglede od tog plijena vremena. Ima ljepših stvari koje možemo razmatrati. Valjda nam neće pokazati tu podrtinu i reći da je to jedini brod sposoban za plovidbu, dok u drugoj luci stoji cijela flota ponosnih fregata, spremna da se otisne na debelo more. Naš spas, naša budućnost nalazi se na drugom mjestu. Hegel je čovjek koji je otvorio novu eru svijesti na taj način što je završio staru. Čudnovato je da ga upravo sada napadaju s dvije strane, njegov prethodnik Schelling i njegov najmlađi nasljednik Feuerbach.^[169] Kad ovaj posljednji predbacuje Hegelu da je još duboko zaglabljen u starome, onda neka pomisli da je već svijest o starome upravo Novo, da staro baš na taj način pripada historiji što potpuno biva privedeno svijesti. Tako je Hegel svakako novo kao i staro, staro kao i novo. I tako je

Feuerbachova kritika kršćanstva nužna dopuna spekulativnom učenju o religiji koje je zasnovao Hegel. Ono je postiglo svoj vrhunac kod Strauša, dogma se svojom vlastitom historijom *objektivno* razrješava u filozofskim mislima. U isto vrijeme Feuerbach reducira religijska određenja na *subjektivne* ljudske odnose i na taj način ne ukida Straušove rezultate, nego ih upravo stavlja na probu; kao što i obojica dolaze do istog rezultata da je tajna teologije antropologija.

Svanulo je novo jutro, svjetsko historijsko jutro, kao ono kada se iz sumraka Orijenta vinula svijetla, slobodna helenska svijest. Izašlo je sunce, kojemu su se osmjehivale sve žrtvene vatre po vrhovima bregova, čiji je dolazak sa svih kula najavio zvonki zvuk trube, na čije svjetlo je čekalo uplašeno čovječanstvo. Mi smo se probudili iz dugog drijemeža, nestala je mora koja je pritiskala naše grudi, mi sebi trljamo oči i zapanjeno gledamo oko sebe. Sve se promijenilo. Svijet, koji nam je bio tako stran, priroda, čije su nas skrivene snage plašile kao duhovi, kako su nam sada srodni i bliski! Svijet koji nam se činio kao tamnica, pokazuje se sada u svom pravom obliku kao divna kraljevska palača, u nju svi mi ulazimo i iz nje izlazimo, siromašni i bogati, veliki i mali. Priroda se otvara pred nama, i zove nas: ne bježite od mene, ja nisam odbačena, otpala od istine, dodite i vidite, to je vaše najunutrašnjije vlastito biće koje i meni daje životnu punoću i mladenačku ljepotu! Nesto se spustilo na zemlju, njegova blaga leže rasuta kao kamenje po putu, tko ih želi treba samo da ih podigne. Nestala je sva rastrganost, sav strah, svaki rascjep. Svijet je opet cjelina, samostalan i slobodan; On je razorio vrata svog sumornog samostana, odbacio svoju pokajničku haljinu i odabrao za stanovanje slobodni, čisti eter. On se više ne mora opravdavati pred nerazumnošću koja ga nije mogla shvatiti: njegovo je opravdanje njegov sjaj i krasota, njegova punoća, njegova snaga, njegov život. Očito je imao pravo onaj koji je prije osamnaest stoljeća naslućivao da će svijet, kosmos, jednom njega potisnuti, i svojim učenicima naredio da se odreknu svijeta.

A najdraže dijete prirode, čovjek, kao slobodan čovjek poslije dugih borbi mladenačkog doba, poslije dugog otuđenja vraćajući se majci, štiteći je od svih fantoma u borbi pobijedenog neprijatelja, prevladao je i svoju vlastitu razdvojenost, rascjep u vlastitim grudima. Poslije nezamislivo dugog rvanja i težnje nad njim se pojavio svijetli dan samosvijesti. Slobodan i jak, uzdajući se u sebe i ponosan, stoji on tu, jer je bio bitku bitakâ, on se sam prevazišao i krunu slobode stavio sebi na glavu. Sve mu je postalo jasno i ništa nije bilo dovoljno jako da mu se suprotstavi. Tek sada počinje za njega pravi život. Čemu je ranije težio u tamnoj slutnji, to sada postiže punom, slobodnom voljom. Što mu se činilo da leži izvan njega u maglovitoj daljini, to nalazi u sebi kao svoje vlastito meso i krv. On ne obraća pažnju na to da je to skupo platio svojom najboljom krvlju, jer je kruna bila vrijedna krvi; duga prosidba nije bila uzaludna jer uzvišena, divna zaručnica koju vodi u svoj dom postala mu je zbog toga još milija; skupocje-

nost, svetinja koju je pronašao nakon dugog traženja bila je vrijedna lutanja. A ta kruna, ta zaručnica, ta svetinja jest *samosvijest čovječanstva*,⁽¹⁷⁰⁾ novi Gral, oko čijeg se prijestolja kličući okupljaju narodi i koji sve one koji mu se predaju čini kraljevima, razastire pred njima svu krasotu i moć, sve blago i silu, svu ljepotu i punoću ovoga svijeta i žrtvuje u njihovu slavu. Mi smo pozvani da postanemo vitezovi toga Grala, da za njega opašemo mač i svoj život radosno žrtvujemo u posljednjem, svetom ratu, kojemu će slijediti hiljadugodišnje carstvo slobode. A snaga ideje je u tome da svaki koji ju je spoznao ne može prestati da govori o njenoj ljepoti i da najavljuje njenu svemoć, da veselo i dobre volje sve drugo odbacuje, kad ona to zahtijeva, da žrtvuje tijelo i život, dobra i krv, samo kad se ona ostvaruje. Tko ju je jednom vidio, kome se jednom pojavila noću u mirnoj sobici u cijelom svom sjaju, taj se ne može od nje otrgnuti, mora je slijediti kuda ga vodi, pa bilo to i u smrt. Jer on zna za njezinu snagu da je ona jača od svega na nebu i zemlji, da se ona probija pored svih neprijatelja koji joj se suprotstavljaju. A ta vjera u svemoć ideja, u pobjedu vječne istine, da čvrsta pouzdanost da se ona nikada više ne može pokolebati niti sići sa svoga puta i kad bi se cijeli svijet digao protiv nje, to je istinska religija svakog pravog filozofa, to je osnova istinske pozitivne filozofije, filozofije svjetske historije. Ona je najviše objavljene, objavljene čovjeka o čovjeku, u kojem je svaka negacija kritike pozitivna. To nadiranje i jurišanje naroda i heroja, iznad kojih lebdi ideja u vječnom miru i napokon se spušta usred vreve i postaje njegova unutrašnja, najživlja, samosvjesna duša, to je izvor sveg spasa i sveg iskupljajna; to je carstvo u kojem svatko od nas treba da djeluje i radi na svome mjestu. Ideja, samosvijest čovječanstva je onaj čudesni feniks, koji od najdragocjenijeg što postoji na svijetu gradi sebi lomaču i pomlađen ustaje iz plamena koji je uništio jedan stari svijet.

Zato prinesimo tom feniksu na lomaču sve naše najdragocjenije i najmilije, sve što nam je bilo sveto i veliko, prije nego što postanemo slobodni. Ne treba da precjenjujemo nikakvu ljubav, dobitak, nikakvo bogatstvo toliko da ga ne bismo rado žrtvovali ideji — ona će nam to vratiti hiljadostruko. Borimo se i kvarimo, gledajmo neprijatelju odvažno u bijesne oči i istrajmo do kraja! Da li vidite naše zastave kako se viju s vrhunca planina? Vidite li kako bljeskaju mačevi naših drugova, kako lepršaju perjanice na šljemovima? Oni dolaze, oni nam pridolaze iz svih dolina, sa svih visova, s pjesmom i zvukom truba; približava se dan velike odluke, dan bitke naroda i pobjeda mora biti naša!

Schelling,
der Philosoph in Christo,
oder
die Erklärung
der Weltweisheit zur Gottesweisheit.

Für gläubige Christen
denen der philosophische Sprachgebrauch unbekannt ist.

Berlin, 1842.
Verlag von A. Cysenhardt.

Faksimil naslovne strane brošure
»Schelling — filozof u Kristu«

Schelling — filozof u Kristu ili preobražavanje svjetovne mudrosti u božju mudrost

Za kršćanske vjernike kojima je nepoznata filozofijska terminologija.
Berlin 1842. Izdavač A. Eysenhardt.

»Kažem vam da će tako biti veća radost na nebu za jednog grešnika koji se kaje nego li za devedeset devet pravednika kojima ne treba pokajanje« (*Luka*, 15,7)¹. Ovih riječi Gospoda može se netko sjetiti kada se želi govoriti o Schellingu; jer na njemu su se vidljivo dogodila čuda božje milosti, da bude uzvišeno ime Gospodnje. Jer bog se njemu smilovao kao što se jednom smilovao Pavlu, koji je prije nego što se obratio išao da razara kršćanske općine, te je kiptio prijetnjama i umorstvima protiv učenika Gospodovih. A kad je išao prema Damasku, iznenada ga je obasjalo svjetlo i on pade ničice na zemlju; a Gospod je njemu govorio i pridobio ga za sebe, tako da je u isti čas povjerovao, pokrstio se i propovijedao ime Gospoda svim narodima i postao odabrano oruđe pred Gospodom. Tako je milost spasitelja držala svoju ruku iznad Schellinga i kad je došlo vrijeme, ozarilo ga je veliko svjetlo. Jer, tko je mogao ikada prema ljudskome shvaćanju predskazati da će čovjek koji je početkom stoljeća sa svojim tadašnjim prijateljem, ozloglašanim *Hegelom*, postavio temelj onoj prezrenoj svjetovnoj mudrosti koja se ne povlači više po tami, nego čije strijele pogađaju pri punom svjetlu — da će taj čovjek još jednom uzeti na sebe križ i slijediti Krista? Ali tako se dogodilo. Onaj koji upravlja ljudskim srcima kao potocima, odabrao je i njega po svojoj milosti i samo je nestrpljivo čekao pravi čas da ga privuče sebi. A sada je to učinio, prosvijetlio ga i učinio ga jednim od svojih boraca protiv nevjerstva i bezboštva. Nema više nikakve sumnje; on sam dovikuje s katedre vjernicima: dođite i vidite i slavite milost koju je Gospod meni podario! Stražar u Izraelu ne spava niti drijema, stari bog još živi uprkos svim bogohulnicima i čini još znamenja i čuda za sve one koji žele vidjeti. Oni, bezbožnici, galame i govore u svojim srcima da ne postoji bog, ali on stanuje na nebu, smije im se, i Gospod im se ruga. On je nad njima

¹ Navodi iz *Sv. pisma* citirani su po izdanju Britanskog i inostranog biblijskog društva, Beograd, 1930, u prijevodu Đura Daničića i Vuka Karadžića.

trijumfirao od kada postoji svijet i trijumfirat će nad njima vječno. On je čvrstom rukom održavao svoju vladavinu i u svim mjestima stvorio sebi oruđe za veličanje svoga imena. A sada je opet sjajno trijumfirao nad filozofima koji su mu uvijek bili mrski, na taj način što je najboljega i najmarljivijega, pravog osnivača njihova učenja, izdvojio iz njihove sredine i učinio svojim slugom. Jer da je Schelling ranije sam bio žalosno duboko u tom takozvanom panteizmu, u tom obogotvorenju svijeta i sebe sama, to je potpuno jasno iz njegovih ranijih knjiga. On samo nije vidio baš sve u svojoj povezanosti i nije tačno znao kuda će voditi taj put. Neka zahvali Gospodu što ga je odvratio od toga puta i odveo na uski put koji vodi u nebo i tako na njemu najjasnije pokazao svoju moć uprkos svim protivnicima vjere. Sada oni ne mogu više reći: Gdje je vaš bog? Što on radi? Kamo se potuca? Zašto više ne čini nikakva čuda? Tu je on, u vaše vlastite redove spušta se njegova ruka kao munja, te od vode čini vatru, bijelo od crnoga, pravedno iz nepravednoga. Tko još može poricati da je to prst božji?

Ali to nije sve. Bog nam je pozivanjem Schellinga priredio još jedan trijumf nad bezbožnicima i bogohulnicima. On je izabrao baš Schellinga, jer je ovaj, upoznat s mudrošću ovoga svijeta, bio najprikladniji da pobije ponosne i nadute filozofe, i ovima je na taj način u svojoj neizmornoj milosti i ljubavi otvorio put da se opet vrate k njemu. Možemo li od njega zahtijevati više? Onima koji ga kunu, koji bjesne protiv njegova postojanja, koji su njegovi najbjesomučniji, najogorčeniji, najokorjeniji neprijatelji, njima pruža spasilačku ruku da ih izvuče na svjetlo iz ponora propasti u kojem se nalaze, umjesto da ih potamni i baci u najdublju provaliju pakla; milost Gospoda tolika je koliko se prostire nebo od istoka do zapada, a njegovo milosrđe nema kraja. Tko bi se mogao odupirati takvoj strpljivosti i ljubavi? Ali njihova srca su tako okorjela i ogrezla u grijesima da oni još i sad odbijaju ruku koja ih želi spasti; oni su toliko zasljepljeni požudama ovoga svijeta i vlastitim demonom oholosti. Oni sebi kopaju šuplje bunare i preziru izvor života koji teče u Kristovoj krvi. Oni ne žele da čuju za spasenje koje dolazi odozgo, oni se raduju onome što Gospodu nije ugodno. Što se vidi na licu njihovu svjedoči o njima, oni razglašuju grijeh svoj kao Sodomu i ne taje ga. Teško duši njihovoj, jer sami sebi čine zlo (*Isaija*, 3,9). Ali Gospod ipak nije odustao da ih pozove k sebi, tako da nemaju nikakve isprike. On je njima pokazao preko Schellinga kako je slab i ništavan čovjekov um. Ako se sada ne obrate, onda je to isključivo njihova krivica i ne mogu reći da nisu poznavali evanđelje.

Budući da je Gospod učinio tako nešto veličajno i tako cijelom kršćanstvu dao utješni znak da mu je blizu i da ga neće napustiti u nevolji i u borbama ovoga svijeta, svakom vjerniku mora biti na srcu da ovu radosnu poslanicu objavi svojoj braći u Kristu. A kako je sada Schelling svoje vjerovanje u Krista izložio u obliku predavanja, ono je s jedne strane postalo poznato samo nekolicini, a s druge strane izloženo je tako teškim filozofskim stručnim jezikom da je razumljivo

samo onima koji su se duže vremena bavili svjetovnom mudrošću; nadalje, mnogo toga je sračunato za filozofe, a drugo za vjernike, tako da bi prostodušan kršćanin imao muke da se u tome snade. Stoga pisac ovih redaka nije smatrao sasvim suvišnim da svima onima koji nemaju ni vremena niti su raspoloženi da se upuštaju u neplodan studij svjetovne mudrosti, a ipak bi rado znali šta je to zapravo sa slavnim Schellingom — da to ukratko prikaže jednostavnim riječima da ne bismo dokoni stajali u vinogradu gospodnjem. Neka Gospod daje svoj blagoslov tome da uspije na korist i probitačnost njegova carstva!

Ali prije toga treba primijetiti da se Schelling, i pored svih svojih zasluga za pravo kršćanstvo, ipak ne može sasvim osloboditi svoje stare, lažne mudrosti. Ima još ponekih gledišta koja dozvoljavaju da se vjeruje da on ne može sasvim potisnuti oholost vlastitog uma i kao da se još nešto straši pred svijetom da s radošću i zahvalnošću prizna svoj potpuni povratak Kristu. Mi ne želimo tome pridavati suviše veliko značenje; tko je na njemu tako divno pokazao milost, taj će s njega oprati i te mrlje; tko je djelo započeo, taj će ga i dovršiti. Međutim, hrabri borac za istinu o kojemu govorimo, neka pomisli na taj trn u tijelu kada se nad njim nadvije demon oholosti i stavi ga u iskušenje. Neka odbaci sav ponos na svoju nekadašnju filozofiju koja je ipak rodila samo bezbožnu djecu i neka bude samo ponosan na onoga koji ga je spasio slobodnom, neizmjernom milosti od ove propasti.

Prvo što je Schelling učinio ovdje na katedri bilo je to da je ravno i otvoreno napao filozofiju, a njenu osnovu, um, bacio pod noge. Najjačim razlozima, koje je uzeo iz vlastitog arsenala, on je dokazao da prirodni um nije sposoban da dokaže ni postojanje jedne travke; da um sa svim svojim dokazima, razlozima i zaključcima ne može ništa učiniti, a najmanje se može uzdići do božanskoga [principa], jer on u svojoj nespretnosti uvijek ostaje na zemlji. To smo, doduše, već odavno znali, ali tako lijepo i jasno još nije bilo rečeno okorjelim filozofima. To je Schelling učinio u cijelom opsežnom sistemu takozvane negativne filozofije, u kojoj on njima sasvim jasno pokazuje da njihov um može spoznati samo Moguće, ali ništa zbiljsko, a najmanje boga i tajne kršćanstva. Taj trud koji je on sebi zadao s tako neplodnim predmetom, s utvarama svjetske mudrosti, vrijedan je hvale zbog carstva božjega. Jer sve dotle dok su se ti filozofi mogli razmetati svojim umom, s njima se nije moglo ništa početi. Sada, međutim, budući da su i sa svoga stanovišta uvjereni da je njihov um nesposoban da spozna istinu i da može da stvara samo prazne šuplje maštarije, koje uopće nemaju prava da egzistiraju, onda je potrebna već okorjela i u grijesima posijedila glava da i dalje ostane u poganskom učenju, a moguće je da se uz pomoć božje milosti jedan ili drugi odvрати od tog lošeg ponašanja. Sasvim je ispravno i stalno se mora ponavljati da je pomračeni čovjekov um potpuno nesposoban i da nema slave koju bi morao imati pred bogom, jer je glavno uporište nevjernika to što im njihov um govori druge

stvari nego riječ božja. Ali je grijeh protiv Svevišnjega, njega, neprijatelja svakog grijeha, htjeti spoznati pomoću uma koji je uprljan grijesima i zasljepljen, štoviše, taj um koji se predao svim porocima ovoga svijeta, svim iskušenjima satane, staviti iznad samoga boga, a to ipak čine svjetski mudraci na taj način što božju riječ kritiziraju s tim svojim pokvarenim umom, izbacuju ono što im se ne dopada, i to ne samo svetost *Biblije*, nego dodiruju grešnim rukama i poriču samo postojanje boga da bi sebe na njegovu mjestu učinili bogom. To su prirodne posljedice toga kada se um, kao nekada ona drolja u krvavim danima francuske revolucije, uzdiže na prijestolje boga i usuduje se kritizirati mjere svemogućeg gospodara. To je ono što treba liječiti, ne na površini, nego u korijenu zla. Da li prišivamo novu krpu na staro odijelo? Kako se slaže Krist s Belialom?¹ Nemoguće je i bogohulno je kad se Isusova smrt za iskupljenje, uskrsnuće i spasenje želi shvatiti prirodnim umom. Za to prijedimo sa *Schellingom* na djelo i prognajmo um iz kršćanstva u poganstvo, jer on tamo spada, tamo se može buniti protiv boga, a svijet s njegovim užicima i požudama, čega smo se mi odrekli, smatrati božanskim, sve grijehe i poroke, strahote neumjerenosti i blud uljepšavati kao vrline i službu božju, a samoubištvo Katona, nečednost jedne Laide i Aspazije, Brutovo umorstvo rodbine, stoicizam Marka Aurelija i njegovo bijesno proganjanje kršćana postaviti kao uzor čovječanstvu. Tada je on (um) otvoreno protiv kršćanstva i svatko zna na čemu je. Ali to je bilo jedno od glavnih lukavstava protivnika, prokrijumčariti um u kršćanstvo, gdje je onda izrodio divnu kopilad kao što su: pelagijanizam, socinijanizam⁽¹⁷¹⁾, racionalizam i spekulativna teologija. »Nego što je ludo pred svijetom ono izabra Bog da posrami premudre« (1. Kor., 1, 27). »A tjelesni čovjek ne razumije što je od Duha Božijega; jer mu se čini ludost i ne može da razumije, jer treba duhovno da se razgleda« (1. Kor., 2, 14).

To je zaista kršćansko nastojanje kad *Schelling* u čistoj nauci o umu, koja je upravo negativna filozofija, ne dozvoljava umu da se donekle uzdigne, nego ga duboko ponižava i obeshrabruje da dođe do spoznaje svoje slabosti i grešnosti i da se pokajnički obrati milosti, jer ga samo ona može posvetiti, prosvijetliti i ponovo roditi da postane sposoban za spoznavanje boga. Razapeti um je teže i zato važnije nego razapeti tijelo. Ono je ipak podložno savjesti koja je data već poganima za ukroćivanje njihovih požuda i za unutrašnjeg sudiju za njihove grijehe; međutim, um se stavlja iznad savjesti i čak se s njom dobro podnosi, i samo je kršćaninu dato da umu nametne blagi jaram vjere. A to od nas zahtijeva *Sveto pismo* i tu ne vrijede nikakvi prigovori ili izgovori: ili podredi svoj um vjeri ili idi preko na lijevicu oinovima (najgori od onih koji sebe obožavaju nazivaju se za porugu: *lijeva strana*), tada si na svome mjestu!

Na taj je način *Schelling* sebi oslobodio tlo. Svi ti ostaci poganstva

¹ Ime satane u jevrejskoj literaturi

koji su opet isticani u naše vrijeme i proglašavani novim istinama, sve te izobličene nakaze nečednog, požudnog uma su uklonjene i sada su njegovi slušaoci sposobni da prime u sebe mlijeko evanđelja. To je pravi put. Pogane je trebalo uhvatiti u njihovom svjetovnom bludu i požudama, a naši se filozofi barem danas još tako drže kao da još žele priznati kršćanski moral. Zato, ako su apostoli zahtijevali od pogana srce spremno na kajanje, pokajničko, razbijeno i skrušeno, onda od današnjih oholih svjetskih mudraca ovog vremena treba zahtijevati pokajnički, ponizni, skrušeni um, prije nego što budu sposobni da uživaju milost evanđelja. Tako je *Schelling* mogao tek sada ispravno procijeniti svog nekadašnjeg druga u bezbožnosti, ozloglašenog *Hegela*. Jer je taj *Hegel* bio tako ohol u pogledu uma da ga je proglasio pravo za boga kad je vidio da s njim nije mogao doći do drugog, istinskog boga koji se nalazi iznad ljudi. Zato *Schelling* otvoreno izjavljuje da ne želi imati nikakva posla s tim čovjekom i njegovim učenjem i nije se za njega više brinuo.

Pošto se um ponizio i pokazao volju da primi spas, on može ponovo biti uzvišen i osvjetljen duhom istine. To se događa u pozitivnoj filozofiji, gdje se on pomoću slobodnog, prosvjetljenog mišljenja, uz pomoć božjeg objavljenja, pušta k milosti kršćanstva. Sada kad mu je otvoreno razumijevanje višega svijeta, sada najednom shvaća cjelokupnu divnu povezanost u historiji božjeg carstva, i što mu je ranije bilo neshvatljivo, sada je jasno i shvatljivo kao da drugačije uopće nije moglo biti. Jer oči koje Gospod prosvjetli tek su tada prave oči koje vide; a tamo gdje vlada tama i gdje caruje užitak i požuda ovoga svijeta, tu ne može nitko ništa vidjeti. To blagodatno djelovanje *Schelling* izražava tako što kaže da je ta filozofija samo za one koji hoće i za mudre i da ona nalazi svoje potvrđivanje u objavljenju. Tko, dakle, u njega ne vjeruje, za toga nije ni filozofija. Drugim riječima, ta stvar nije zapravo prava filozofija, nego je to ime odabrano samo radi svjetskih mudraca, kao što je pisano: budite mudri kao zmijske i krotki kao golubovi (*Mat.*, 10, 16); inače je to pravo i stvarno kršćanstvo kao što će nam se uskoro pokazati. *Schelling* je ponovo vratio stara dobra vremena, kada se um podvrgava vjeri, a svjetska mudrost, time što se kao sluškinja teologije podvrgava božjoj mudrosti, pretvara se u božju mudrost. Jer koji se podiže poniziće se, a koji se ponizuje podignuće se (*Mat.*, 23, 12).

Na tom putu prosvjetljenog mišljenja dolazi vrlo čovjek o kojem govorimo odmah do istinskog osnovnog učenja cjelokupnog kršćanstva, naime do božjeg trojedinstva. Ne može se zahtijevati od bogobojažljivog čitaoca da također prolazi taj put, jer on zna i vjeruje da taj put može voditi samo istini; to je rečeno samo za nevjernike da bi im se pokazalo kako mogu doći do istine i koliko njihov um mora biti očišćen i izliječen da bi mogli spoznati i shvatiti spasenje u Kristu. Zato ćemo prijeći preko tih stvari koje nemaju vrijednosti za spoznavanje spasenja kod vjernika. *Schelling* opisuje sada prema *Sv. pismu* kako je bog

stvorio svijet iz ničega i kako je čovjeka zaveo đavo u obliku zmije, kako je čovjek izgubio svoj prvi život i potpao pod utjecaj satane. Na taj način on je odvojio cijeli svijet od boga i odveo pod vlast satane. Sve snage koje su ranije bile zajedno zbog božanskog jedinstva, sada su se raspale i stupile u divlje neprijateljstvo, tako da satana sa zadovoljstvom može gazdovati u svijetu. Samo ne smijemo dozvoliti da nas zasljepe filozofski izrazi naših teologa. Svjetski mudraci ne razumiju više u naše bezbožno vrijeme jednostavan, bogom nadahnuti jezik *Svetoga pisma*; to im se mora iznijeti na njihov način dok opet ne postanu zreli da razumiju *Bibliju*, kao što je pisano: »Hvalim te oče, Gospodine neba i zemlje, što si ovo sakrio od premudrijeh i razumnijeh a kazao si prostima« (Mat., 11, 25). Zato kaže *Schelling* za anđele koji ne održaše svojega starješinstva, nego ostaviše svoj stan (Juda 6), za đavola i njegove bezbožne čete: kosmičke potencije, što znači otprilike knezovi ovoga svijeta. Sada se, naravno, bogu ne može više sviđati svijet. On ga po svojoj pravednosti odbacuje od sebe, a gdje djeluje u njemu, on to čini u svome gnjevu i bez svoje pune slobodne volje. Ali vječni milosrdnik ne može ga ostaviti; riječ kojom su sve stvari postale, i bez nje ništa nije postalo što je postalo (*Iv.* 1, 3), jedinorodni sin božji ostaje sa svojom neizmjernom ljubavi i milosti uz jadni, grešni svijet. Njegovo trpljenje počinje s grijehom, a ne tek s njegovim postajanjem čovjekom pod Herodom, jer je on s grijehom sasvim potisnut iz čovječanstva u kojemu je više živio nego otac. Time što se postavio između gnjevnoga boga i propalog svijeta, koji je bog htio uništiti, i stao na stranu svijeta, on se odvojio od oca i tako je u neku ruku bio sukrivac i nije mogao polagati pravo na božansku uzvišenost sve dotle dok se nije pomirio s ocem. To veliko djelo pomirenja, borbu s knezom ovoga svijeta on je počeo u tom ne božanskom i ne ljudskom obliku, u tom odvajanju od oca, što sačinjava njegovo trpljenje i njegovu bol. Da je to tumačenje zasnovano u *Svetom pismu* najjasnije pokazuje 53. poglavlje proroka Isaije, u kojem se govori o sadašnjem, a ne o budućem trpljenju. Taj veliki spor počinje u jevrejstvu i poganstvu. Kako Gospod podređuje sebi jevrejstvo, pokazuje historija izraelskog naroda u *Starom zavjetu*, veličanstveni putevi kojima je Gospod vodio svoj narod poznati su kršćanima. A u poganstvu? Nije li upravo đavo bio bog pogana? Mi ćemo pokušati da na ovo odgovorimo koliko je moguće jasno, a da se ne udaljimo od riječi *Svetoga pisma*.

Već je gotovo svakto čuo da je i među poganima, u sibilinskim knjigama i drugdje bilo proročanstva o Kristu. Dakle, već se ovdje pokazuje da pogani nisu bili potpuno napušteni od boga kao što se obično misli, jer su ta proročanstva božanskog porijekla. Ali s tim nije ništa učinjeno. Zašto da ih Gospod u svome milosrđu potpuno prepusti zabludi i da ih pusti da padnu u kandže đavola? On ipak dopušta da pada kiša na dobro i zlo i da sunce sija na pravedno i nepravedno! Kad bi pogani bili potpuno bez božje zaštite i vođenja, u vlasti ljutog neprijatelja, ne bi li njihovi grijesi bili veći i nečuveniji nego što su

stvarno bili? Ne bi li sada vapili do neba ta sramotna razbludnost i neprirodne požude, tjelesni i ostali grijesi, umorstvo, brakolomstvo, razvrat, krađa, pakost, nečednost tako glasno da bi ih bog morao uništiti bez oklijevanja? Štaviše, ne bi li se oni sami među sobom potukli i proždrlji? Odavde već proizlazi da se bog smilovao i poganima i da im je morao dati odozgo nešto svjetla; a to se sastoji u tome da su oni postepeno, a da nisu primijetili, kroz sve stupnjeve idolopoklonstva bili vođeni do obožavanja pravog Krista, a da nisu znali da je njihov bog i bog kršćana isti i da se onaj koji je bio skriven u poganstvu objavio u kršćanstvu. A oni koji to nisu spoznali kad im je propovijedano evanđelje, nisu se više molili skrivenom Kristu, jer su progonili objavljenoga, nego je njihov bog bio neprijatelj Kristov, davu. Velika je zasluga *Schellinga* što se prvi dao na to da istraži božja djela među poganima i tako priredi novu pohvalu Kristovoj ljubavi prema grešnom čovječanstvu.

Pošto su Jevreji svjesno, a pagani bez svoga znanja i u lažnom obliku dovedeni do spoznaje o pravom bogu, kad su se raspale ponosne palache Grčke i kad je željezna ruka rimskog cara ležala na cijelom svijetu, tada se ispunilo vrijeme i bog posla svoga sina da svi oni koji u njega vjeruju ne budu izgubljeni, nego da imaju vječni život. To se desilo na slijedeći način. Pošto je sebi podredio poganstvo, Krist je bio njegov bog, ali ne pravi bog, to on nije mogao biti bez oca. Tako je đavolu borbom oduzeo svijet i mogao je s njim činiti što je htio; on ga je mogao zadržati za sebe i sam njime gospodariti u tom *božanskom obliku*. Ali on to nije činio iz slobodne poslušnosti, nego ga je predao svome ocu na taj način što je napustio božanski oblik i postao čovjek, koji, iako je bio »u obličju božjemu, nije se otimao da se isporedi s bogom, nego je ponizio sam sebe uzevši obličje sluge, postavši kao i drugi ljudi i na oči nade se kao čovjek. Ponizio sam sebe postavši poslušan do same smrti, a smrti križeva« (*Fil.*, 2., 6 - 8). Ima još mnogo mjesta u *Svetome pismu* koja ovo tumačenje proglašavaju i potvrđuju kao tačno; na ovaj način možemo sve uzeti sasvim jednostavno i doslovno, bez mnogih okolišanja i učenosti.

To je upravo ono veliko u Kristovoj poslušnosti, da je Spasitelj mogao posjedovati cijeli svijet za sebe i odvojiti se od oca, a da to nije htio, nego je svome ocu stavio do nogu svijet koji je izborio od đavola i otrpio smrt radi otkupljenja mnogih.

Ovdje također vidimo što znači historija Kristova iskušenja. Da nije zavisilo od Isusova slobodnog izbora da se pokori ocu ili ne, onda ga davu uopće ne bi mogao iskušavati, jer je morao znati da bi to ipak bilo uzaludno. Dakle, gornje *Schellingovo* izlaganje sigurno je ispravno.

Dakle, da je Krist pravi bog, to smo čuli, i sada naš izvjestilac prelazi na njegovu drugu prirodu, ljudsku. On također čvrsto vjeruje da je Krist zaista i istinski bio čovjek, a ne, kao što misle mnogi heretici, samo pojava ili božji duh koji se spustio na jednog već postojećeg čovjeka.

Time što je Krist zastupao svijet pred bogom i za njega jamčio, on je izašao izvan boga i njemu se suprotstavio. Dakle, sve dotle dok svijet nije bio pomiren s bogom, Krist nije bio bog, nego u nekom nedređenom stanju koje je pobjedom nad poganstvom postalo božanski oblik, ali nije bilo pravo božansko stanje. Da bi se u njega opet prenio, morao je Krist svome ocu predati svijet koji je izborio od đavola, morao je napustiti božanski oblik i ponizno se pokoriti ocu da bi preuzeo na sebe kaznu za nedjela svijeta. Tu poniznost on je pokazao time što je postao čovjek, rođen od žene, i bio je poslušan do smrti, do smrti na križu. Sve očišćenje i žrtva nisu mogli umilostiviti boga i samo su bili predigra velike žrtve u kojoj je ne samo uništeno zlo nego je bio umilostivljen i gnjev božji. Ovaj je mogao biti umilostivljen samo najvećom, najdobrovoljnijom, najponiznijom pokornošću, a to je mogao samo sin, a ne čovjek kojeg je strah i mučenje savjesti i prijeteci gnjev božji prisiljavao na pokoravanje. Sada je Krist mogao zastupati ljude i pred bogom, budući da je molitvom, koju su mu iskazivali a da to nisu znali, postao njihov gospodar, njihov branilac. Da bi zaista umjesto čovjeka mogao nositi kaznu koja mu pripada, on je postao čovjek; odluka o postajanju čovjekom je čudo božje dobrote. Tako onaj koji u početku bijaše kod boga, čak bog sam a poslije grijeha u »božanskom obliku«, sada se rodio u Betlehemu, kao čovjek, i to od svetoga duha i Marije bez sudjelovanja čovjeka.

Tko bi se usudio očekivati da će se u 1842. jedan filozof, štoviše, osnivač nove bogohulne škole tako veselo obratiti i da će se tako radošno prikloniti glavnom učenju kršćanstva? Da je Schelling izrekao kao svoje uvjerenje i ono u što se uvijek najprije sumnja, što su polukršćani oduvijek odbacivali, a što je još i danas ugaoni kamen kršćanskog vjerovanja, naime da je Marija rodila Krista bez sudjelovanja čovjeka, to je jedan od najradosnijih znakova vremena, i blagoslovljeni čovjek, koji je imao hrabrosti za to, ima pravo na zahvalnost svakog vjernika. A tko ne prepoznae ovdje ruku Gospoda u tom neobičnom, divnom pokoravanju? Tko ne vidi da svojoj crkvi daje znak da je On nije napustio i da na nju misli dan i noć?

O smrti Gospoda *Schelling* se izražava isto tako na doista kršćanski i pobožan način. Ona je od početka svijeta, kako on kaže, bila odlučena u savjetu straže i bila je žrtva koju je tražila božja dobrota. Bog je pravedan i prema sotoni i toliko je poštovao njegovo pravo da je svog vlastitog sina poslao u smrt da ne bi bili izgubljeni svi oni koji u njega vjeruju, nego da imaju vječni život, tako da davo nema ni najmanjeg razloga da kaže da je oboren na nepravedan način zbog veće snage boga. To je veličanstvenost i uzvišenost samog Gospoda koja ne trpi ni najmanju sjenku takve ljage. Zato je Isus morao postati čovjek i preuzeti na sebe nedjela od boga napuštenog čovječanstva i završiti na križu smrću da bi zbog jedne smrti mnogi bili živi. Zato se Gospod u svojoj milosti i milosrđu morao žrtvovati za nas, jamčiti kod oca za grijeha i platiti našu krivicu da opet imamo pristup prijestolju milosti. Doduše,

i drugi su ljudi bez iznimke osuđeni na smrt, ali nijedan nije tako umro kao Gospod, nije pretrpio takvu smrt iskupljenja kao Isus Krist. I tako je i ta kruna vjere, čišćenje od grijeha u krvi Kristovoj, opet jednom čudesno spasena iz kandža stare aždaje koja se sada pojavljuje u obliku svjetske mudrosti i pogubnog duha vremena, i Gospod je ponovo potvrdio dragocjeno obećanje da vrata pakla neće odoljeti njegovoj crkvi. Dalje kaže *Schelling* o Kristu vrlo lijepo: ta smrt je tako veliko čudo da se uopće ne bismo usudili vjerovati kad to ne bismo tako sigurno znali. U njegovoj smrti bilo je zastupljeno cijelo čovječanstvo; bili su prisutni Jevreji i pogani i oni su bili obje strane cjelokupnog ljudskog roda. Princip pogana, takav kakvim je Krist postao svojom borbom sa satanom u poganstvu, morao je umrijeti smrću pogana, smrću na križu. Razapinjanje na križu samo je rješenje duge napetosti u kojoj se nalazio među poganima, tj. izvanbožansko stanje Gospoda je prestalo i on je smrću opet postao jedno s bogom, kao što stoji pisano: »Od tjeskobe i od suda uze se, a rod njegov ko će iskazati? Jer se istrže iz zemlje živijeh i za prijestup naroda mojega bi ranjen« (*Knjiga proroka Isaije*, 53, 8).

O uskrsnuću Gospoda kaže *Schelling* da je ono dokaz da Krist svoju ljudsku narav nije uzeo prividno, nego ozbiljno i zauvijek postao čovjek i da je bog ponovo milostivo priznao ljudski oblik i ljudsko biće, i to ne samo ljudsku narav u Kristu nego uopće cijelo čovječanstvo, čiji je zastupnik bio Krist. Jer nije pojedinačni grijeh onaj koji se bogu ne dopada i zbog kojeg je morao napustiti čovječanstvo, nego je najgore ono cjelokupno grešno stanje cijelog ljudskog roda koji se prodao davolu, i zato se čovjek nije dopadao bogu ni prije nego što je zgriješio, tako da je pred bogom bilo grijeh već i to što je netko čovjek. Zato se na svijetu nije mogla naći nijedna volja koja bi se dopala bogu, ni dobro djelo koje bi pred bogom bilo pravedno prije nego što je Krist umro, i zato danas samo vjernici mogu činiti dobra djela i imati dobru volju. Međutim, uskrsnućem Gospoda, ljudsko stanje je ponovo pred Gospodom opravdano i bog ga je priznao da je oslobođeno grijeha, i tako je opravdanje dovršeno tek uskrsnućem. Tako je Krist uzdignut na nebo i sjedi s desne strane boga oca kao pravi čovjek i pravi bog zastupajući čovječanstvo pred ocem.

Nadalje, uskrsnuće nam je dokaz za besmrtnost naše vlastite duše i uskrsnuće tijela. *Schelling* priznaje također i to i dodaje da poslije ovog života, u kome vlada tijelo nad duhom, mora slijediti drugi u kojem duh nadvladava tijelo, i napokon je nužno izjednačenje objiju strana. To se potpuno podudara s učenjem *Sv. pisma*, jer posljednje stanje nakon uskrsnuća i posljednjeg suda, poslije preobraženja tijela nije ništa drugo do ono što *Schelling* naziva ravnotežom duše i tijela. Za stanje nepokajnika i prokletnika koji su umrli u nevjeri, tvrdokornosti srca i grijesima, *Schelling* također izražava pretpostavke. On smatra drugu, vječnu smrt vječnim umiranjem, koje se nikada ne završava stvar-

nom smrću. Razmišljanje o tome želim izostaviti i prepustiti Gospodu kako da kažnjava i muči one koji ga preziru i hule.

Napokon daje cijenjeni *Schelling* slijedeće dragocjeno svjedočanstvo o uskrsnuću našeg Gospoda i spasitelja Isusa Krista: to uskrsnuće je bljesak unutrašnje historije u vanjsku. Tko ukloni takve činjenice tome historija carstva božjeg ostaje samo niz vanjskih, slučajnih događaja bez ikakvog božanskog sadržaja, bez transcendentnog (što prelazi um), što je tek prava historija. Bez njega je historija samo vanjska stvar sjećanja, nikada istinsko, potpuno poznavanje događaja. — To je lijepa i kršćanska riječ, dok su naklapanja svjetskih mudraca o bogu u historiji i razvitku rodovske svijesti (*Gattungsbewußtsein*) bezvrijedna gadost i bogohuljenje. Jer kad ti naduveni zavodnici omladine imaju svoga boga u historiji svih ljudskih grijeha i zločina, gdje ostaje bog izvan tih grijeha? Ovi podrugljivci ne žele uvidjeti da je cijela svjetska historija nagomilavanje svakojakih nepravdnosti, zlobe, umorstva, brakolomstva, razvrata, krađe, bogohuljenja, zločina, ljutnje, bijesa i opijanja, što će se nepogrešivo survati u pakao zajedno s cijelim svijetom ako se ne vidi svagdje spasilačka ruka Gospoda, koja brani od zla i usmjerava; i ta sramotna pozornica poroka njihovo je nebo, cijela njihova besmrtnost, to su sami otvoreno rekli. Ali to su lijepe posljedice toga što su iz historije izbačena sva božanska djelovanja. Bog im se osvećuje na taj način što im skriva svoju pravu suštinu i dopušta im da sebi stvaraju Boga koji je neznatniji od gluhog idola od drveta i slame, neodređena maglovita slika, tzv. svijetski duh i duh historije. Što proizlazi pri takvom razmatranju historije čiji je vinovnik *Hegel*, koji je kod svih dobrih kršćana na lošem glasu, to smo već vidjeli; suprotstavimo tome sliku historije koju je izradio čovjek božji kao što je *Schelling*.

Medu dvanaestoricom, kaže *Schelling*, koji su uvijek okruživali Gospoda i koje je on postavio za apostole, bila su naročito trojica koje je on u svakoj prilici pretpostavljao ostalima — Petar, Jakov i Ivan. U toj trojici dati su uzori cijele kršćanske crkve, ako Jakovu, koji je rano ubijen zbog Kristovog imena, uzmemo za nasljednika Pavla, koji se obratio nekako u isto vrijeme. Petar, Pavle i Ivan tri su vladara nad tri različita vremenska razdoblja kršćanske crkve, kao što su u starom zavjetu Mojsije, Ilija i Ivan Krstitelj bili predstavnici triju vremenskih razdoblja. Mojsije je bio zakonodavac, pomoću kojeg je Gospod postavio temelj; Ilija — vatreni duh, koji je tromi narod otpadnika ponovo vratio životu i djelatnosti, Ivan Krstitelj — dovršitelj, pomoću kojeg stari zavjet prelazi u novi. Tako je za novozavjetnu crkvu Petar bio Mojsije, osnivač, koji je u kršćanskoj crkvi zastupao jevrejstvo onoga vremena; Pavle — pokretač, vatreni Ilija, koji vjernicima nije dopuštao da olabave i da se uspravaju i koji je zastupao suštinu poganstva, obražavanje, učenost i svjetsku mudrost — ukoliko su se oni predali vjeri; a Ivan će opet biti dovršitelj koji ukazuje na budućnost, jer oni koje Gospod voli, njima daje posao dovršavanja. Tako je i Ivan pisao objav-

ljenje, ukazujući već za vrijeme svoga života na budućnost. Crkva apostola Petra je sada katolička crkva, čija ceremonijalna služba božja, kao i njeno učenje o dobrim djelima, odgovara jevrejskim zakonima; ne može se poreći da se riječ Gospoda: Ti si Petar i na ovoj stijeni sagradit ću crkvu svoju i vrata paklena neće je nadvladati,—odnosi na crkvu koju je on osnovao. A kako se on Gospoda tri puta odrekao, može se dokazati da se i rimska crkva tri puta odrekla Gospoda. Najprije kada je sama težila za svjetovnom vlašću, zatim kad se za svoje ciljeve poslužila svjetovnom vlašću i napokon kad se svjetovnoj vlasti za njene ciljeve predala kao sredstvo. Druga crkva, apostola Pavla, je sada protestantska, u kojoj dominira učenost i sva pobožna mudrost, dakle suština kršćana koji su prešli iz poganstva, i u koju umjesto postojanosti, trajnosti katoličke crkve ulazi pokretni, stranačkim spletkama ispunjen život mnogih sekta u koje se raspala evangelička crkva. Tko zna nije li na kraju shvatanja ovih poganskih kršćana korisnija carstvu božjem od shvatanja jevrejskih kršćana!

Ali nijedna od ovih dviju stranaka nije prava, posljednja crkva Gospoda, nego će to biti tek ona koja se polazeći od Petrove osnove probija preko Pavla do Ivana i tako priprema posljednja vremena. Ta posljednja crkva je crkva ljubavi, kao što je Ivan bio vjesnik ljubavi, dovršenje crkve, u čije će vrijeme biti na kraju prorečeni veliki otpad od vjere, a zatim posljednji sud. Svim apostolima su mnogo građene crkve, ali relativno vrlo malo svetom Ivanu. Kad bih gradio crkvu, onda bih je posvetio njemu; međutim, jednom će biti građena crkva svoj trojici apostola i ta će biti posljednji, pravi kršćanski Panteon.

To su riječi kojima je završio svoja predavanja prvi doista kršćanski filozof, i tako smo ga slijedili do kraja. Pisac ovih redaka misli da je dovoljno pokazao kakvo je odabrano oruđe za svoju crkvu Gospod uskrsnuo u tom vrlo mladm čovjeku. To je čovjek koji će prognati pogane ovoga svijeta koji tjeraju svoje u mnogobrojnim oblicima, kao svjetski ljudi, kao Mlada Njemačka, kao filozofi, i kako se sve inače ne zovu. Zaista, kad se došlo u dvoranu u kojoj je *Schelling* držao svoja predavanja i čulo te ljude kako se podruguju i prave dosjetke o izabranom među svjetskim mudracima, onda se čovjek morao sjetiti apostola Pavla kad je propovijedao u Ateni. Upravo je tako kao da se ponavlja historija, kao što pričaju *Djela apostolska* 17, 16. i dalje, gdje se kaže:

»A kad ih Pavao čekaše u Ateni, razdraži se duh njegov u njemu gledajući grad pun idola. I prepiraše se sa Židovima i s bogobojaznicima u zbornici, i na pazaru svaki dan s onima s kojima se udešavaše. A neki od epikurovaca i od stoičikijeh mudraca prepirahu se s njim; i jedni govoraše: što hoće ovaj besposlica? A drugi: vidi se kao da hoće nove bogove da propovijeda. Jer im propovijedaše evanđelje o Isusu i o uskrsenju.«

I *Schelling* bi se mogao razgnjeviti ovdje u Berlinu, jer je vidio da je grad tako pun idola. Jer, gdje se više ljudi bave idolopoklonstvom zemaljskim stvarima, mamonu i časti ovoga svijeta, vlastitom dragom

Ja, i gdje se manje osvrću na pravoga boga nego baš ovdje? Gdje je svjetovni život s njegovim obiljem, njegovim luksuzom i njegovim šupljim, sujetnim sjajem, s njegovim sjajnim porocima i prikrivenim grijesima uzdignut na viši stupanj nego baš ovdje? Nisu li vam vaši učenjaci, vaši plitki i nekršćanski pisci željeli laskati kad vaš grad tako često upoređuju s Atenom? O, kakvu su vam gorku istinu rekli? Da, Atena puna poganskog, ponosnog obrazovanja i civilizacije, koja vama upravo zasljepljuje oči za jednostavnu istinu evanđelja, Atena puna sjaja i privida i zemaljske krasote, puna ugodnog života i udobnog jajašluka, koji se proteže i zijeva na mekanoj postelji, kojemu je riječ o križu suviše dosadna, a pokajanje suviše naporno, Atena puna raskošnog divljeg zanosa i opijenosti čula, u kojoj je nadvikan i zagušen glasni glas savjesti, a unutrašnji nemir i patnja prekriveni sjajnim plaštem! Da, Atena puna oholih svjetskih mudraca, koji sebi razbijaju glavu s »bitkom« i »ništa« i ostalim glupim stvarima, a s bogom i svijetom odavno su gotovi, i koji riječ poniznosti i siromaštva duha ismijavaju kao glupost i kuriozitet prošlih vremena; Atena puna temeljitih učenjaka koji znaju napamet sve vrste infuzorija i sva poglavlja rimskog prava, a zaboravljaju vječni spas koji je blaženstvo duše! Tu se može razgnjeviti i *Schelling*, kao nekada Pavle kad je jednom došao u takav grad. A kad je došao, govorili su svjetski mudraci kao u staro doba nekadašnji epikurejci i stoici u Ateni: šta hoće ovaj besposlica? Oni su o njemu već govorili loše prije nego što je otvorio svoja usta, oni su ga nrdili još prije nego što je stupio u njihov grad. No, pogledajmo kako nas dalje izvještava *Sveto pismo!* »Pa ga uzeše i odvedoše na Areopag govoreći: možemo li razumjeti kakva je ta nova nauka što ti kazuješ? Jer nešto novo mečeš u naše uši: hoćemo, dakle, da vidimo šta će to biti. A Atenjani svi i putnici iz drugih zemalja ne bijahu ni za što drugo nego da što novo kazuju ili slušaju.« (*Djela apostolska*, 17, 19, 20, 21.)

Nisu li to Berlinci po onome kako žive, nisu li i oni usmjereni samo na to da čuju i vide nešto novo? Podite jednom u svoje kavane i slastičarnice i vidjet ćete kako novi Atenjani trče za novinama, dok *Biblija* leži kod kuće sva prašnjava i nitko je ne otvara; poslušajte kada se oni sastanu da li je njihov pozdrav drugačiji od ovoga: šta ima novo? Nema ništa novo? Uvijek nešto novo, uvijek nešto što još nije postojalo, inače se na smrt dosađuju zajedno sa svojim obrazovanjem, svojim sjajem i svojim užicima. Tko je za njih ljubazan, interesantan i vrijedan pažnje? Onaj koga je sveti duh najviše prosvijetlio? Ne, onaj koji zna pričati najviše novosti. Za što se oni najviše brinu? Da li se obratio neki grešnik, zbog čega se vesele božji anđeli? Ne, kakve su se noćas dogodile skandalozne stvari, o čemu se izvještava iz Berlina u listu »Leipziger Allgemeine Zeitung«!^[172] Najgore je od svega otrovni rod političara i brbljavaca koji najviše luduju za novostima. Ovi lice-mjeri vrlo se glasno miješaju u upravljanje, umjesto da kralju prepuste što je kraljevo i nijednog trenutka se ne brinu za spas svoje besmrtn

duše; oni žele izvaditi trun iz oka vlade, a ne vide brvno u svom vlastitom bezbožnom oku koje je slijepo za Kristovu ljubav. Oni naročito liče na nekadašnje Atenjane, koji su se također cijeli dan muvali po trgu i tražili novosti, a stare istine su, naprotiv, ostavljali netaknute u škrinji. Što su oni htjeli od *Schellinga* osim da čuju nešto novo, i kako su se samo rugali kad im je donio staro evanđelje. Kako je malo bilo onih koji nisu stalno težili za novim stvarima, nego su od *Schellinga* zahtijevali samo stare istine, riječ izbavljenja pomoću Isusa Krista!—

I tako je to sa cijelom tom pripovijesti, kako tamo kod Pavla, tako ovdje kod *Schellinga*. Oni su njegove propovijedi slušali s kritičkim izrazom lica, tu i tamo otmjeno su se smiješili, klimali glavom, pogledavali se značajno, a zatim sažaljivo gledali *Schellinga*, a kad čuše uskrsenje iz mrtvih, onda se jedni rugahu« (*Djela apostolska*, 17, 32). Samo se malo njih njemu priključilo. Jer kao što je bilo u Ateni, tako je još i danas: uskrsnuće iz mrtvih naročito ih razdražuje. Većina je dovoljno poštena i ne želi ništa znati o nekoj besmrtnosti; manjina pridaje duši vrlo neodređenu, labavu, maglovitu besmrtnost, a tijelo pušta da se zauvijek raspadne, i u tom su svi jednaki kad se rugaju stvarnom, odlučnom i neskrivenom uskrsnuću tijela, i smatraju to nemogućom stvari, kao da nije zapisano: kod boga nije ništa nemoguće.

Preostaje nam još jedna primjedba, ako se vratimo na historiju crkve Kristove kako nam je predstavljena u trojici apostola, u Petru, Pavlu i Ivanu, koja je prikazana religioznom čitaocu. Odatle slijedi da je krajnje nepravedno i grešno prema samom uređenju božjem ako smo mi, kao što poneki danas još čine, htjeli prezirati i poniziti katoličku crkvu nasuprot našoj. Jer ona je isto tako kao i protestantska predodređena u božanskoj odluci i možemo mnogo štošta od nje naučiti. Katolička crkva ima još stari apostolski crkveni odgoj, koji se kod nas sasvim izgubio. Mi znamo iz *Svetog pisma* da su apostoli i zajednice isključili iz zajednice sv. duha nevjernike, učitelje krivog učenja i grešnike koji su u zajednici pravili sablazan. Ne govori li Pavle, 1. *Kor.*, 5, 3-5: »Jer ja, koji ako nijesam kod vas tijelom, ali duhom tu živim, već odsudih kao da sam tamo, da se onaj koji je to tako učinio, u ime Gospoda našega Isusa Krista kad se saberete vi i moj duh, sa silom Gospoda našega Isusa Krista, da se on preda sotonu na mučenje tijela, da bi se duh spasio u dan Gospoda našega Isusa Krista.« Nije li Krist rekao Petru: »I daću ti ključeve od carstva nebeskoga: i sve što svežeš na zemlji biće svezano na nebesima; i što razdriješ na zemlji biće razdriješeno na nebesima« (*Mat.*, 16, 19). Nije li on poslije uskrsnuća govorio svojim učenicima: »Kojima oprostite grijehe, oprostite im se; kojima zadržite, zadržaćete se« (*Ev. Iv.*, 20, 23). Ovakva mjesta *Svetog pisma* idu za snažnim crkvenim odgojem, koji je cvao u apostolskoj crkvi i kod katolika još postoji, i ako je apostolska crkva naš uzor, a *Sveto pismo* putokaz, onda i mi moramo nastojati da ponovo osnažimo one stare ustanove i uz bijes, kojim ljuti neprijatelj danas progoni crkvu gospodnju i napada je, moramo se pobrinuti da budemo naoružani

ne samo iznutra vjerom i nadom, nego i izvana učvršćenjem zajednice u duhu i izbacivanjem lažnih proroka. Vuk ne smije doći među stado a da ne bude istjeran. Nadalje, ni neženstvo katoličkih svećenika ne može se potpuno odbaciti. Stoji pismo *Mat.* 19, 10-12: »Rekoše mu učenici njegovi: ako je tako čovjeku sa ženom, nije se dobro ženiti. A on reče im: ne mogu svi primiti tih riječi do onih kojima je dano. Jer ima uškopljenika, koji su se tako rodili iz utrobe materine; a ima uškopljenika koje su ljudi uškopili; a ima uškopljenika koji su sami sebe uškopili carstva radi nebeskoga. Ko može primiti neka primi.« Zatim 1. *Kor.*, [gl.] 7, raspravlja od početka do kraja o prednostima bezbračnog stanja pred bračnim, pa ću odatle navesti samo neka mjesta: [st.] 1-2: »Dobro je čovjeku da se ne dohvata do žene: ali zbog kurvarstva svaki da ima svoju ženu, i svaka žena da ima svojega muža«; 8: »A neoženjenijem i udovicama velim: dobro im je ako ostanu kao i ja što sam«; 27: »Jesi li se odriješio od žene, ne traži žene«; 32, 33: »Ko je neoženjen brine se za Gospodinovo, kako će ugoditi Gospodinu; a koji je oženjen brine se za svjetsko, kako će ugoditi ženi«; 38 i sljed.: Napokon, »onaj koji udaje svoju djevojku čini dobro; ali koji ne udaje, bolje čini. Žena je privezana zakonom dokle joj god živi muž; a ako joj umre muž, slobodna je za koga hoće da se uda, samo u Gospodinu. Ali je blaženija ako ostane tako po mojem savjetu; jer mislim da i ja imam duha božijega.« Ove izreke dovoljno su jasne i teško je shvatiti kako je pored takvih propisa bezbračno stanje među protestantima bilo na tako lošem glasu. Vidimo, dakle, da katolička crkva u tim stvarima stoji bliže *Sv. pismu* nego mi i nemamo razloga da je preziremo. Naprotiv, naša braća u katoličkoj crkvi, ukoliko su vjernici i bogobojažljivi, bliže su nam nego odmetnuti i nekršćanski protestanti, i vrijeme je da počnemo pripremati Ivanovu crkvu tako da se ujedinito s katolicima protiv zajedničkih neprijatelja koji ugrožavaju cijelo kršćanstvo. Nije više vrijeme da se prepiremo o pojedinim ispovijedanjima, mi to moramo prepustiti Gospodu, kad mi ljudi nismo uspjeli to objasniti za tri stotine godina, moramo bdjeti i moliti se i biti naoružani cijelo vrijeme »opasavši bedra svoja istinom i obukavši se u oklop pravde i obuvši noge u pripravu evanđelja mira; a svrh svega uzmite štiti vjere, o koji ćete moći pogasiti sve raspaljene strijele nečastivoga; i kacigu spasenja uzmite i mač duhovni koji je riječ božja« (*Efežanima*, 6, 14-17). »Jer suparnik vaš, đavo, kao lav ričući hodi i traži koga da proždere« (1. *Posl. ap. Petra*, 5, 8). I ako pisac smije izložiti svoje skromno mišljenje kad su mogli govoriti toliki pobožni i prosvijećeni ljudi, onda on misli da su Ivanova crkva i posljednji dani pred vratima. Tko je posljednjih godina promatrao događaje u odnosu na Gospoda, a da nije primijetio da se približavaju velike stvari i da ruka Gospoda vlada u događajima kraljeva i zemalja! Od strašne francuske revolucije u velik dio čovječanstva ušao je sasvim novi, đavolski duh i bezbožnost uzdiže svoju drsku glavu tako besramno i nadmeno da moramo misliti da se sada ispunjavaju proročanstva *Svetog pisma*. Me-

dućim, mi želimo jednom vidjeti što kaže *Sveto pismo* o bezbožnosti posljednjih vremena. Isus kaže, *Mat.*, 24, 11 - 13: »I iziđi će mnogi lažni proroci i prevariće mnoge. I što će se bezakonje umnožiti, ohladnijeće ljubav mnogih. Ali koji pretrpi do kraja, blago njemu. I propovijedaće se ovo evanđelje o carstvu po svemu svijetu za svjedočanstvo svijem narodima. I tada će doći posljedak.« I 24: »Jer će iziđi lažni Kristi i lažni proroci, i pokazae znake velike i čudesa da bi prevarili, ako bude moguće, i izabrane.« A Pavle kaže, 2. *Sol.*, 2, 3 - 12: »Pokazae se čovjek bezakonja, sin pogibelji, koji se protivi i podiže sebe više svega što se zove bog ili se poštuje; kojega je dolazak po činjenju Sotoninu, sa svakom silom i znacima i lažnijem čudesima, i sa svakom prijevaram nepravde među onima koji ginu: jer ljubavi istine ne primiše da bi se spasli. I zato će im bog poslati silu prijevare, da vjeruju laži; da prime sud svi koji ne vjerovaše istini, nego voljaše nepravdu.«¹ I 1. *Tim.* 4, 1: »A duh razgovijetno govori da će u posljednja vremena odstupati neki od vjere slušajući lažne duhove i nauke djavolske.«

Nije li to tako kao da Gospod i Pavle imaju pred očima naše vrijeme kakvo ono u sućtini jest? Opće otpadanje od carstva boćjeg postaje sve veće, bezbožnost i bogohuljenje postaju svakodnevno sve drskiji, kao što kaže Petar, 2. *Posl.* 3, 3: »I ovo znajte najprije da će u posljednje dane doći rugaći koji će živjeti po svojim željama.« Svi boćji neprijatelji sada se skupljaju i napadaju vjernike svim mogućim orućjem; ravnodušni, koji služe užicima ovoga svijeta i kojima je rijeć s krića bila suviše dosadna, ujedinjuju se sada, kopkani savješću, s ateistićkim svjetskim mudracima i žele pomoću njihova ućenja uspavati savjest u svojoj unutrašnjosti; ovi na drugoj strani poriću otvoreno sve što se ne može vidjeti očima, boga i sav život poslije smrti i razumije se samo po sebi da je njima ovaj svijet najviše, ovaj svijet s njegovim tjelesnim užicima, sa šderanjem, pijenjem i razvratom. To su najgori pogani, koji su sami sebe očvršli i učinili tvrdoglavima prema evanđelju i o kojima Gospod kaže da će na posljednjem sudu biti lakše stanovnicima Sodome i Gomore nego njima. To nije više ravnodušnost i hladnoća prema Gospodu, ne, to je otvoreno, objavljeno neprijateljstvo, i umjesto svih sekta i stranaka imamo sada samo dvije: kršćane i antikršćane. Međutim, tko ima oći da vidi, taj će vidjeti i neće se dati zaslijepiti; jer sada nije vrijeme za drijemanje i traćenje izgovora, gdje znaci vremena govore tako jasno, tu treba na njih obratiti pažnju i istraćivati u rijećima proroćtva koje nam nije dato uzalud. Lažne proroke vidimo u našoj sredini, i data su im usta da govore velike stvari i huljenja, i otvaraju svoja usta za huljenje na Boga, da hule na ime njegovo, i na kuću njegovu i na one koji žive na nebu. I dato im je da se biju sa svetima i (tako se barem čini) da ih pobijede. (*Otkr. Iv.*, 13, 5 - 7). Iz njih je nestao sav sram, i strah, i strahopoštovanje, a odvratne psovke jednog

¹ Engels je u ovom navodu ispremećtao pojedine taće 2. glave Pavlove druge poslanice Solunjanima. — *Red.*

Voltaire-a dječja su igra prema groznoj ozbiljnosti i promišljenom klevetanju ovih zavodnika. Oni se skitaju po Njemačkoj i žele se svagdje uvući, oni propovijedaju svoje satansko učenje po trgovima i nose davolsku zastavu od jednog grada do drugoga, pozivajući za sobom jadnu omladinu da bi je survali u najdublji bezdan pakla i smrti. Iskušenje je prevladalo na nečuveni način, i ako ga Gospod dozvoljava, to ne može biti bez posebne namjere. Nije li potrebno i o nama reći: »Licemjери, lice nebesko umijete poznavati, a znake vremena ne možete poznati?« *Mat.*, 16, 3. Ne, mi moramo otvoriti oči i gledati oko sebe; vrijeme je važno i zato treba biti budan i moliti se da ne padnemo u iskušenje i da nas Gospod koji će doći, kao lopov u noći, ne zatekne na spavanju. Nad nas će se nadviti velike nevolje i iskušenja, ali Gospod nas neće napustiti, jer on je rekao, *Otkr. Iv.*, 3, 5: »Koji pobijedi on će se obući u haljine bijele i neće izbrisati imena njegova iz knjige života i priznaću ime njegovo pred ocem svojijem i pred anđelima njegovim.« I 3, 11: »Evo ću doći brzo: drži što imaš, da nitko ne uzme vijenca tvojega!« Amen!

Sjevernonjemački i južnonjemački liberalizam

Berlin, u martu. Nije bilo davno kako se jug naše domovine smatrao jedinim dijelom zemlje koji je mogao razviti izrazito zanimanje za politiku: teritoriji Baden, Virtemberg i Rajnbajern bili su, činilo se, jedina tri oltara na kojima se mogla rasplamsati vatra jedino časnog, samoniklog patriotizma.⁽¹⁷³⁾ Činilo se da je sjever utonuo u tromi indiferentizam, u klonulost, doduše ne servilnu, ali iznemoglu i dugotrajnu, u kojoj se sjever kanio oporaviti od—treba priznati—silnih i nesvakodnevnih napora oslobodilačkih ratova, u kojima jug nije sudjelovao. Činilo se da je time dosta učinio te da sada ima pravo na odmor—tako da je jug već stao da s visoka gleda na njega, da ga kori zbog njegove nezainteresiranosti, da mu strpljenje izlaže poruzi. I događaje u Hanoveru dobro su iskoristili na jugu da opravdaju svoju oholost prema sjeveru. Dok se sjever držao mirno i manje aktivno, jug je trijumfirao, pozivao se na svoj parlamentarni život koji se razvija, na govore u predstavništvima, na svoju opoziciju koja mora poduprijeti sjever, dok egzistencija juga ne ovisi o pomoći sa sjevera.

Sve se to promijenilo. Razvitak juga zaspao je; zupci kotača, koji su prije oštro zahvaćali jedan u drugi i bili u punom zamahu, malo su se pohabali i nekako više ne mogu da zahvaćaju kako treba, jedna usta za drugima zašućuju, a mlada generacija nema volje da slijedi putove svojih prethodnika. Međutim, iako vanjski uvjeti za sjever nisu tako pogodni kao za jug, iako se tribina, ako je uopće ima, nije mogla podići do ugleda kakav uživa na jugu, ipak se na sjeveru već nekoliko godina ispoljava zamah vrsnoga političkog uvjerenja, karakterne, žive energije, talenta i publicističke djelatnosti—snažniji nego što ga je jug imao i u doba svoga najljepšeg procvata. Uz to treba reći da je sjevernonjemačkom liberalizmu svojstven, bez sumnje, viši stupanj razvijenosti i svestranosti, čvršći historijski i nacionalni temelj nego što ga je slobodoumlje juga ikad moglo postići. Stanovište sjevera daleko je nadmašilo stanovište juga. Kako to? Historija obiju pojava odgovara na to pitanje vrlo jasno.

Kada se godine 1830. u cijeloj Evropi stala buditi politička aktivnost te je državni interes stao u prvi plan, razvio se iz činjenica i pobuda te godine, a u sukobu s ponovo izniklim snovima njemčarenja, novi proizvod—južnonjemački liberalizam. Rođen iz nepos-

redne prakse, ostao joj je vjeran te je na nju nadovezao i u svojoj teoriji. Praksa, međutim, iz koje je on sebi izveo teoriju, bila je, kako je poznato, vrlo raznolika: francuska, njemačka, engleska, španjolska itd. Uslijed toga je i teorija, ono što je zapravo sadržaj toga smjera, postala opća, neodređena, nebulozna, te nije bila ni njemačka, ni francuska, ni nacionalna, ni izrazito kozmopolitska, već zapravo apstrakcija i polovično rješenje. Poznat je bio cilj, ozakonjena sloboda, ali su se obično uzimala dva posve oprečna sredstva; htjele su se postići ustavne garancije za Njemačku pa se, u tu svrhu, predlagala danas veća nezavisnost kneževa od savezne skupštine, sutra, pak, veća zavisnost, ali i narodno zastupničko tijelo uz saveznu skupštinu: dva sredstva od kojih je, pod tadanjim okolnostima, jedno bilo nepraktičnije od drugoga. Da se postigne veliki cilj, danas se tražilo čvršće jedinstvo Njemačke, sutra veća nezavisnost malih kneževa naspram Pruske i Austrije. Uvijek složna što se tiče cilja, nikad složna što se tiče sredstava, znatno jača partija dopustila je da je vlada pretekne; svoju nepromišljenost ova partija je prekasno uvijela. Zatim se njezina snaga vezala uz jedno trenutno uzbuđenje, uz reakciju na jednu tek vanjsku manifestaciju, na julsku revoluciju, a kada je napetost popustila, klonula je i snaga.

U to je vrijeme u sjevernoj Njemačkoj bilo sve mnogo mirnije; prividno nije bilo aktivnosti. Samo je iz *jednoga* čovjeka tada buknula sva žestina njegove životne snage živim plamenom, a taj čovjek je više vrijedio nego svi južni Nijemci zajedno: govorim o *Börneu*. U njemu — jer je svom snagom nadvladao polovičnost južnjaka — prekalila se ta jednostranost i nadvladala na taj način samu sebe. U njemu se iz prakse izdigla teorija, kao najljepši cvijet prakse. Tako je odlučno stao na stanovište sjevernonjemačkog liberalizma i postao njegov preteča i prorok.

Taj smjer, kome se sada više ne može poreći prevlast u Njemačkoj, baštini je već svojom bazom puniji sadržaj, trajniju egzistenciju. On od početka svoju egzistenciju nije vezao za pojedini fakat, već za cijelu svjetsku historiju, a napose za njemačku; vrelo iz kojega je potekao nije bilo u Parizu, već u srcu Njemačke; bila je to novija njemačka filozofija. Odatle i to da se u sjevernonjemačkog liberala očituje odlučna dosljednost, jasan stav u zahtjevima, čvrst odnos između sredstava i cilja, za čim je južni Nijemac dosad uzalud težio. Odatle i to da se njegovo shvaćanje ispoljava kao nužan produkt nacionalnih težnji, pa zbog toga i on sam postaje nacionalan, te da taj idejni stav teži za Njemačkom podjednako dostojanstvenom iznutra i izvana, tako da za njega nema kosmičke dileme: treba li biti prvo liberal, a zatim Nijemac, ili prvo Nijemac, a zatim liberal. Zbog toga ovo shvaćanje podjednako izbjegava jednostranosti ove ili one stranke rješavajući se cjepidlačarenja i sofizama u koje druge stranke upadaju uslijed svojih unutarnjih protivurječja. Zato je ona i kadra da tako odlučno, živo i uspješno započne borbu protiv svih oblika reak-

cije — borbu kakvu južnonjemački liberalizam nikada nije vodio; zato ga na kraju čeka sigurna pobjeda.

Ipak, razvitak na jugu ne treba smatrati izgubljenom predstražom, ne treba ga smatrati neuspjelim pokusom; došli smo pomoću njega do rezultata koje zaista ne treba potcjenjivati. Prije svega, južni Nijemci su udarili temelje njemačkoj opoziciji i na taj način stvorili uvjete za političku misao u Njemačkoj budeći i parlamentarni život; nisu dopustili da odumre i istrune sjeme koje se našlo u njemačkom ustavu, iskoristili su dobit koja se iz julske revolucije mogla postići za Njemačku. Pošli su od prakse ka teoriji, ali tako nisu uspjeli; zato su htjeli ići obratnim putem nastojeći od teorije doprijeti do prakse — kladim se u što hoćete da ćemo tako dospjeti dalje.

Naslov originala:

Nord- und süddeutscher Liberalismus

Objavljeno u listu

«Rheinische Zeitung»,

12. aprila 1842, br. 102.

Dnevnik jednog hospita

I

[Marheineke]

U gradu kao što je Berlin stranac bi počinio pravi zločin protiv sebe i dobrog ukusa kad ne bi razgledao sve njegove znamenitosti. A ipak se suviše često dešava da stranci ne obraćaju pažnju na ono što je najznačajnije u Berlinu, ono po čemu se glavni grad Pruske razlikuje od svih drugih gradova; riječ je o Sveučilištu. Ne mislim na impozantnu fasadu na Trgu opere, ili na anatomski i mineralogijski muzej, već na ono mnoštvo predavaonica s duhovitim i sitničavim profesorima, s mladim i starim, veselim i ozbiljnim studentima, s brucošima i »vječnim« studentima; predavaonice u kojima su izgovorene i danomice se izgovaraju riječi kojima ni granice Pruske ni granice njemačkoga jezičkog područja ne priječe širenje. Slavna je značajka Berlinskog sveučilišta da se nijedno drugo nije tako živo uklopilo u idejna strujanja vremena i, kao berlinsko, postalo arena duhovnih sukoba. Kolika su druga sveučilišta—u Bonu, Jeni, Gisenu, Grajfsvaldu, čak i u Lajpcigu, Breslauu i Hajdelbergu, izbjegla te sukobe i utonula u onu učenu apatiju koja je odvajkada bila zla kob njemačke nauke! No Berlin među svojim akademskim nastavnicima ima predstavnike svih struja, pa je uslijed toga moguća živa polemika, koja studentu daje lak i jasan uvid u suvremene tendencije. Te okolnosti su me potakle da se koristim sada popularnim pravom hospitiranja, pa sam se jednog jutra, kada je baš počinjao ljetni semestar, uputio onamo. Neki su profesori već bili počeli s predavanjima, a većina je počinjala danas. Najzanimljivije što mi se pružalo bilo je uvodno predavanje u kolegiju profesora *Marheinekea*⁽¹⁷⁴⁾ o uvođenju Hegelove filozofije u teologiju. Uopće su prva predavanja ovdašnjih hegelovaca u ovom semestru privukla mnogo pažnje, jer se moglo unaprijed računati s tim da će u nekima biti direktne polemike protiv Schellingove filozofije objavljenja, u drugih se predavača, pak, očekivalo da se neće sustegnuti da spasu čast napadnute Hegelove baštine. Marheinekeov kolegij i suviše je očito bio uperen protiv Schellinga a da ne bi privukao naročitu pažnju. Slušaonica je već dobrano prije njegova dolaska bila krcata; mladi i stari, studenti, oficiri i tko zna

tko još sjedili su i stajali zbijeni jedan uz drugog. Napokon se pojavljuje; razgovor i žamor prestaju u tren oka, šeširi se skidaju kao na komandu. Čvrst, snažan lik, ozbiljno, odlučno lice mislioca, visoko čelo ovjencano kosom koja je posjedila od naporna umnog rada; u načinu predavanja očituje se otmjena mjera; nimalo ne liči na učenjaka koji zabija nos u bilježnicu iz koje čita, nimalo teatralno izvitoperenih gestikulacija; držanje je mladenački uspravno, oko čvrsto upereno u slušače; samo predavanje mirno, dostojanstveno, tok mu je lagan, ali postojan, nije kićeno, ali je neiscrpivo vrelo snažnih misli od kojih jedna nadire za drugom pogađajući sve oštrije i oštrije. Marheineke imponira za katedrom sigurnošću, nepokolebljivom postojanošću i dostojanstvom, a ujedno slobodnom misaonošću, koja zrači iz cijela njegova bića. Danas je, međutim, stupio za katedru u naročitom raspoloženju i imponirao svojim slušačima još mnogo više nego inače. Cijeli je jedan semestar strpljivo podnosio nedostojne izjave Schellingove o pokojnom Hegelu i njegovoj filozofiji, slušajući Schellingova predavanja strpljivo do kraja, što čovjeku kao što je Marheineke zaista nije lako—ali sada je došao čas da uzvratí napad, da ponosne riječi pobije ponosnim mislima. Počeo je iznoseći na majstorski način opća opažanja o današnjem stavu filozofije prema teologiji, s priznanjem je spomenuo Schleiermachera, rekavši da su njegovi učenici usvojili filozofiju zahvaljujući učiteljevoj misli koja potiče na razmišljanje; oni koji su pošli drugim putem sami su krivi za svoje nedostatke. Postupno je prešao na Hegelovu filozofiju dotičući se ubrzo na uočljiv način i Schellinga. »Hegel«, rekao je, »htio je prije svega da se filozofirajući uzdignemo iznad *svoje taštine* i da ne smatramo da smo se doumili nečemu naročitom, što nas smije potpuno zadovoljiti; a napose, on nije pripadao vrsti ljudi koji nastupaju s *velikim obećanjima i blještavim riječima*; on je naprotiv, mirno prepuštao filozofskom č i n u da govori u njegovu korist. On u filozofiji nikad nije bio miles gloriosus¹ koji se hvališe. Sada, dabogme, nitko sebe ne smatra nedozrelim ili odviše ograničenim da bi mogao negativno suditi o njemu i o njegovoj filozofiji, a tko bi bio u stanju da tu filozofiju temeljito pobije taj bi, nesumnjivo, pozhneo uspjeh; koliko se pak čovjek takvim pobijanjem može obrukati pokazuju najbolje oni koji samo obećavaju da će je pobiti, ali svoja obećanja *ne drže*.«²

Kod tih zadnjih riječi pretvorilo se odobravanje auditorija—osjetno već i prije po nekim znakovima—u burnu aklamaciju, koja je, neobična u teološkom kolegiju, predavača silno začudila, te je u svojoj svježoj neposrednosti dopuštala zanimljivu usporedbu sa slabim, supskripcijom potaknutim povicima odobravanja na kraju predavanja na koja se Marheineke oborio. Umirio je glasove pokretom ruke i nastavio: »Nitko—koliko god se to željelo—još nije pobio Hegela, ni ti će ga pobiti sve dok se u polemici javljaju *razdraženost, zlovolja,*

¹ slavni vojnik — ² misli se na Schellinga

zavist, uopće strasti umjesto mirnog, znanstvenog rasuđivanja; sve dok se *gnostika* i *fantastika* budu smatrale dorašlim da s prijestolja ruše filozofsku misao. Prvi uvjet za takvo pobijanje dakako je to da se protivnik ispravno shvati, a u tom pogledu, nema sumnje, poneki protivnici Hegelovi liče na patuljka koji se stao boriti s divom, ili na još čuvenijeg viteza koji je jurišao na vjetrenjače.»

To je glavni sadržaj prvoga Marheinekeova predavanja, koliko ono zanima širu publiku. Marheineke je još jednom pokazao kako hrabro i dobro raspoložen izlazi na bojište kada treba obraniti slobodu nauke. Zbog svoga karaktera i oštroumnosti on se mnogo više može smatrati nasljednikom Hegelovim negoli Gabler, kojemu se obično daje predikat. Širok, slobodan pogled kojim je Hegel obuhvaćao cijelo područje misli i sudio o životnim pojavama, baštiniio je i Marheineke. Tko da mu zamjeri što nije voljan da svoje dugogodišnje uvjerenje, svoje mukom stečene tekovine žrtvuje napretku koji se javio tek prije pet godina?¹ Marheineke je dosta dugo išao ukorak s vremenom, pa je stekao pravo na to da svoju misao zaokruži. Odlična je njegova osobina što se umije složiti i s najekstremnijim pravcima u filozofiji pristajući uz njih, kao što je to činio neprestano: od Leoova spisa *Hegelovići* pa do obrane Bruna Bauera.

Marheineke će, uostalom, kada završi kolegij, svoja predavanja štampati.

F. O.

Naslov originala:

Tagebuch eines Hospitanten I

Objavljeno u listu

«*Rheinische Zeitung*»,

10. maja 1842, br. 130.

¹ Engels misli na mladohegelovski pokret.

Rajnske svečanosti

Berlin, 6. maja. Ima nekih doba u godini kada Rajnlandanina koji se kreće po tuđini hvata naročita čežnja za njegovim lijepim zavičajem. Ta se čežnja pojavljuje napose u proljeće, oko Duhova, u vrijeme rajnskoga muzičkog festivala—i izrazito je fatalan osjećaj. Sada, to se, na žalost, znade i suviše tačno, na Rajni sve se zeleni; bistri valovi rijeke mreškaju se od proljetnog lahora, priroda se odijeva u svoje svečano ruho, a kod kuće se spremaju za takmičenje pjevačkih zborova, sutra polaze na put, a ti nisi među njima!

O, lijepa je to svečanost rajnski muzički festival! Na kratim, zelenilom okićenim parobrodima, na kojima se vijore zastave, uz zvukove rogova i uz pjesmu, dugačkim vlakovima i nizovima poštanskih kočija, mašući šeširima i maramama koje lepršaju, stižu gosti sa svih strana, vedri muškarci mladi i stari, lijepo žene s još ljepšim glasovima, sve sretnici s nasmijanim sretnim licima. Divota! Sve brige i svi poslovi zaboravljeni su; ne može se vidjeti nijedno ozbiljno lice u vrevi onih koji pristižu. Stara se poznanstva ponovo osvježavaju, nova se sklapaju, mladarija se smije i pecka i neprestano brblja, a čak i stari, koje su njihove kćeri jedva uspjele nagovoriti da, uprkos kostobolji, podagri, prehladi i hipohondriji, dođu na svečanost, ne mogu se otići općem veselju i moraju biti veseli budući da su se, eto, priključili. Svi se spremaju za proslavu Duhova, i dostojnije se praznik koji se izvodi iz općeg izljeva Svetog Duha ne može slaviti nego baš štovanjem božanskog duha radosti i uživanja života, kojega je jezgra upravo umjetnički užitek. A od svih umjetnosti nijedna nije toliko podobna koliko muzika da bude središtem takvoga živog stjecišta naroda u pokrajini gdje se svi obrazovani ljudi toga kraja okupljaju da uzajamno osvježe svoje životne snage i mladenačku vedrinu. Dok je u starih, za općih atenskih svečanih igara i za bakanalija, narod privlačio komički prizor i takmičenje tragičkih pjesnika, u našim klimatskim i socijalnim uslovima odgovara samo muzika. Jer, kao što nama ne pruža užitek muzika koja je samo na papiru, koja nije ozvučena, tako je za stare tragedije bila mrtva i strana sve dotle dok nije s pozornice i orkestre prozborila kroz živa usta glumaca. Sada svaki grad ima svoje kazalište,

u kojem se svako večer daju predstave, dok je za starih Grka pozornica oživljavala samo u vrijeme velikih svečanosti, sada tisak pronosi svaku novu dramu cijelom Njemačkom, dok su u antici samo rijetki pojedinci mogli pročitati napisanu tragediju. Zato drama više ne može biti središte velikih skupova, jedna druga umjetnost je mora zamijeniti, a to umije samo muzika; jer samo ona dopušta sudjelovanje velikog mnoštva ljudi, znatno podižući time još i svoju izražajnu snagu; ona je jedina umjetnost kod koje se užitak poklapa sa živom izvedbom i koja svojim opsegom djelovanja odgovara antičkoj drami. I zaista neka Nijemac slavi i njeguje muziku, u kojoj je on kralj nad svim drugim narodima, jer kao što je samo on uspio da ono najviše i najsvetije, najdublju tajnu ljudske duše iznese iz skrite dubine na svjetlo i izrazi zvucima, tako je samo njemu dano da potpuno osjeti snagu muzike, da u tančine shvati govor instrumenata i pjevanu riječ.

Ali muzika pri tome nije glavna stvar. A što onda? Pa festival. Kao što središte ne čini krug bez periferije, tako ni muzika ne može bez radosnog raspoloženja ljudi koje čini periferiju oko muzičkog središta. Rajnlandanin je potpun sangvinik; njegova krv kola njegovim žilama tako lako kao da je tek uzavrelo rajnsko vino, a njegove oči motre svijet svagda s čilošću i raspoloženjem. On je sretnik među Nijemcima, njemu se svijet uvijek pokazuje ljepši, a život uvijek vredniji negoli ostalima; on sjedi smijući se i časkajući u sjenici od vinove loze i uz čašu je odavna zaboravio sve svoje brige, dok drugi satima umuju da li da pođu onamo i urade poput njega; a dotle im prođu najbolji časovi. Sigurno je, nijedan Rajnlandanin nikada nije propustio priliku da se nauživa života, u protivnom smatrali su ga za najveću budalu. Ta laka krv Rajnlandaninu daje dugu mladost, još i u doba kada je pravi sjeverni Nijemac već odavna bio ogrezao u malograđanskoj tromosti i prozaičnosti. Rajnlandanin za cijeloga svoga života uživa u vedrim, objesnim šalama, mladenačkim podvalama ili, kako kažu mudri, smireni ljudi, u vražjim ludostima i nevaljalstvu; najveselija i najbezbržižnija sveučilišta odvajkada su bonsko i hajdelberško. Pa čak i stari filistar koji se skiselio u trudu i radu, u pustoši svakidašnjice, mada ne može a da ne kazni svakoga jutra batinom svoje dječake zbog nestašluka, ipak im uvečer uz čašicu, dobro raspoložen, priča o starim vragolijama koje je u svojoj mladosti sam počinio.

Kada je karakter Rajnlandanina svagda vedar, kada je u njega takva otvorena, nespupana bezbržižnost, nije ni čudo što na festivalu ljudima nije stalo samo do toga da čuju pjevanje i da drugi čuju njih. Tu vlada vedrina, živ, raspojasan život, svježina uživanja kakvu drugdje treba dugo tražiti. Sve sama vedra, dobrohotna lica, prijateljstvo i srdačnost za svakoga koji sudjeluje u općem veselju; uz kapljicu,

pjesmu i šalu, tri festivalska dana protekla su za tren. A četvrtoga dana ujutro, kada su se svi nauživali veselja i kada je došao čas rastanka, svi se već raduju nadajući se da će se opet naći iduće godine, o tome se dogovaraju, te svak, još uvijek vedar i svjež, odlazi svojim putem da se lati svoga svakidašnjeg posla.

Naslov originala:

Rheinische Feste

Objavljeno u listu

«Rheinische Zeitung»,
14. maja 1842, br. 134.

Dnevnik jednog hospitant

II

[v o n H e n n i n g]

U jednoj prostranoj predavaonici sjedilo je nekoliko studenata, rasuto po dvorani, i čekalo docenta. Oglas na vratima objavljavao je da će profesor *von Henning* u ovo vrijeme održati javno predavanje o *pruskom finansijskom režimu*. Tema koju je učinio aktualnom Bülow-Cummerow,^[175] a uz to predavačevo ime, jer je on bio jedan od starijih učenika Hegelovih, privukli su me te sam se čudio što zanimanje za to predavanje nije bilo veće. Henning je ušao, vitak čovjek u svojim »najboljim godinama«, rijetke plave kose, i stao hitrim, možda pomalo preopširnim izlaganjem obrađivati svoju temu.

»Pruska«, rekao je, »odlikuje se od svih drugih država time što se njezin finansijski režim osniva posvema na novijoj znanosti o nacionalnoj ekonomiji, što je dosad jedina bila toliko hrabra da praktički provede teoretske rezultate Adama Smitha i njegovih sljedbenika. Engleska, npr., zemlja u kojoj su nikle novije teorije, nije se još ni za dlaku makla iz starog monopolskog i prohibitivnog sistema, Francuska pogotovu; ni Huskisson u Engleskoj ni Duchâtel u Francuskoj nisu uspjeli da svojim razumnijim nazorima prevladaju privatne interese—da o Austriji i o Rusiji i ne govorimo, dok je Pruska odlučno priznala načelo slobodne trgovine i slobode zanata te ukinula sve monopole i prohibitivne carine. Ta nas strana našeg režima izdiže visoko iznad država koje su u drugom pogledu, u razvitku političke slobode, daleko odmakle ispred nas. Budući da je naša vlada u finansijskom pogledu postigla tako odlične rezultate, treba s druge strane i priznati da je zatekla naročito povoljne uslove za takvu reformu. Udarac koji ju je zadesio 1806.^[176] očistio je teren na kojemu se mogla podići nova zgrada; jedan reprezentativni režim u kojemu su se mogli javljati posebni interesi nije joj vezao ruke. Na žalost, još uvijek ima stare gospode koja se u svojoj ograničenosti i zlovolji kritikantski odnosi prema svemu što je novo osuđujući to novo kao nešto što je, tvrde, konstruirano nehistorijski, na osnovu apstraktne teorije, nepraktično, silom; kao da od 1806. više nema povijesti i kao da treba zamjeriti praksi što se ona poklapa s teorijom, sa znanošću; kao da je suština povijesti mirovanje, kretanje u

krugu, a ne napredak, kao da postoji praksa potpuno nezavisna od teorije!»

Neka mi se dopusti da te posljednje postavke, s kojima će se javno mnjenje u Njemačkoj a pogotovu u Pruskoj sigurno složiti, pobliže razmotrim; već je krajnje vrijeme da se beskrajnim pričama jedne stranke o »historijskom, organskom, prirodnom razvitku«, o »prirodno nikloj državi« itd.⁽¹⁷⁷⁾ odlučno stane na kraj i da se pred narodom raskrinkaju oni sjajni likovi. Ako postoje države koje treba da se zaista obaziru na prošlost pa su prisiljene sporije napredovati, onda se to Pruske ne tiče. *Nema napretka koji bi bio suviše brz za Prusku*, jer ona treba da se razvije što brže. Naša prošlost leži zasuta ispod ruševina predjenske Pruske, odnijela ju je bujica Napoléonove invazije. Što nas sputava? Mi više ne vučemo za sobom na nogama one srednjovjekovne utege koji nemalen broj država sprečava da slobodno hodaju; blato minulih stoljeća više se ne drži naših tabana. Kako se, dakle, ovdje može govoriti o povijesnom razvitku a da se pri tome ne računa s povratkom na ancien régime? S povlačenjem koje bi bilo najsramnije od svih što ih znamo, s povlačenjem koje bi se kukavički odreklo najslavnijih godina pruske povijesti, koje bi—svjesno ili nesvjesno — značilo izdaju domovine time što bi se ponovo javila potreba za katastrofom poput one iz godine 1806. Ne, jasno je kao sunce da *spas za Prusku treba tražiti jedino u teoriji, u nauci, u razvitku iz duha*. Ili, da pitanju pridemo s druge strane, Pruska nije »prirodno nikla« država, već država koju je proizvela politika, svrhovita djelatnost, *duhovna aktivnost*. Bilo je u posljednje vrijeme u Francuskoj glasova koji su tvrdili da je to najveća slabost naše države; naprotiv, ta je okolnost, ako razumno postupimo, naša glavna snaga. Onako visoko kao što se samosvjestan duh izdiže nad prirodom koja je bez svijesti, toliko visoko može Pruska, ako to želi, stati iznad »prirodno niklih« država. Zato što su provincijalne razlike u Pruskoj tako znatne, načela vladavine moraju—da se nikome ne učini nepravda—niknuti isključivo *iz misli*; postepeno stapanje pojedinih pokrajina uslijedit će tada samo po sebi, time što će se specifične značajke sve zajedno stopiti u višem jedinstvu slobodne svijesti o državi; inače ne bi dostajalo ni nekoliko stoljeća da se postigne unutarnje legislativno i nacionalno jedinstvo Pruske, a prvi bi razorni udarac izazvao — što se tiče unutarnje povezanosti naše države — posljedice za koje nitko ne može odgovarati. Drugim državama određen nacionalni karakter obilježava put kojim treba da idu; u nas te prinude nema; mi se možemo razviti kako nas je volja; Pruska može, zanemariivši sve obzire, posvema poslušati glas razuma, ona može — više nego ikoja druga država — crpsti pouke iz iskustva svojih susjeda, ona može — bez konkurencije — postati uzornom evropskom državom, na visini svoga vremena, predstavljajući u svojim institucijama potpunu svijest o državi u ovom stoljeću.

To je naša misija, za to je Pruska stvorena. Zar da tu budućnost prokockamo za nekoliko šupljih fraza jedne preživjele koncepcije?

Zar da se oglušimo o povijest, koja nam povjerava misiju da cvijet teorije provedemo u život? Osnova Pruske, ponavljam, nisu ruševine minulih stoljeća, već vječno mlad duh koji u nauci dolazi do svijesti, a u državi sebi stvara slobodu. A kada bismo se odrekli duha i njegove slobode, negirali bismo sami sebe, izdali bismo ono što **nam** je najsvetije, izmoždili bismo našu životnu snagu, te ne bismo bili dostojni da dalje opstanemo u krugu evropskih država. Tada bi povijest nad nama izrekla strašnu riječ osuđujući nas na smrt: »Odmjerena ti je težina, suviše si lak!«

F. O.

Naslov originala:

Tagebuch eines Hospitanten II

Objavljeno u listu

«Rheinische Zeitung»,

24. maja 1842, br. 134.

Glose i marginalije uz tekstove iz našeg vremena

Četiri javna predavanja održana u Kenigsbergu.

Autor Ludwig Walesrode.^[178]

Kenigsberg, H. L. Voigt, 1842.

Kenigsberg u Pruskoj već se otprije niza godina podigao postavši značajan do te mjere da se njime može ponositi cijela Njemačka. Saveznom odlukom formalno isključen iz Njemačke, tamošnji je elemenat upro sve snage zahtijevajući da mu se prizna njemačka nacionalnost, da mu se oda priznanje zbog toga što zastupa Njemačku protiv barbarstva slavenskog Istoka.^[179] I zaista, istočni Prusi nisu mogli bolje zastupati njemačko obrazovanje i njemačku nacionalnost pred Slavenima nego što su to učinili. Kulturni život i politička budnost dosegli su ondje život u aktivnosti, visinu i slobodu gledišta kao ni u jednom drugom gradu. *Rosenkranz* svestranošću i živošću svog duha uspješno zastupa njemačku filozofiju, pa iako on nema hrabrosti da misli beskompromisno, ipak se visoko uzdiže ne samo znanjem i nadarenošću, nego i finim taktom i nepristrasnim rasuđivanjem. *Jachmann* i drugi na slobodouman način raspravljaju o aktualnim pitanjima, a upravo sada dobili smo gore spomenutom knjižicom dokaz o tome koliko je visoko obrazovanje tamošnje publike.

Riječ je o četiri humoristička predavanja održana pred velikim auditorijem, s temama iz neposredne, žive današnjice koje je nadareni autor ovdje sakupio. Zaista, ovdje se očituje takav smisao za slikanje žanra, takva lakoća, elegancija i oštrina prikazivanja, takva blještava duhovitost da se autoru ne može poreći znatan humoristički talent. On posjeduje pronicljiv pogled, koji umije u aktualnim zbivanjima sagledati ono što je vrijedno spomena; on umije svoje bezbrojne asocijacije i aluzije izreći tako vješto da će se i onaj koji je pogodan morati nasmiješiti; to postiže jedna za drugom, a na kraju nitko ne može rugalici ništa ozbiljno zamjeriti jer su svi podjednako dobili svoje. Prvo predavanje: »Maske života« predočava nam Minhen, Berlin, njemačkog »Michela«, ispraznost aristokracije, razdrtost i skup njemačkih čuvenih ličnosti; iz njega navodim ovo mjesto:

»Nama nadomak sjedi mladić za stolom pijući svoje vino iz teška srebrna pehara. On je jednom prilikom jednom jedinom pjesmom demontirao dvadeset

francuskih baterija koje su bile uperene protiv slobodnih najada zelene, slobodne Rajne, a svojim je četverostopnim jambima otjerao u nezaustavljiv bijeg sve do Tionvila, nekoliko konjičkih pukova francuske prethodnice, koja je bila doprla već do Andemaha. Za taj smjeli čin nagrađen je srebrnim peharom i jednom participijalnom konstrukcijom koja je bila još smjelija od njegove pjesme, tako čarobno divovska da su svi njemački gimnazijski nastavnici probljedili, a učenici četvrtog razreda poskočili iz svojih klupa radosno kličući: Evo nam ferija zbog pasjih vrucina!»

Malo dalje čitamo:

»Namjerili smo se na cenzorsku masku. Ako na našim prstima pronade tintanu mrlju koja nije prošla cenzuru, propali smo. Cenzor izgleda kao svaki drugi čovjek, ali njegova je služba više nego ljudska. On sudi duhu i mislima te u rukama drži vagu kojom bi trebalo da rukuje samo vječna pravda. U književnosti je namješten da provodi faraonski zakon: da se ubiju sva novorođena muška književna dječica, ili da se bar abelardiziraju.^[180] Cenzura u starom Rimu očitovala se u strogom moralnom sudu nad građanima Republike; ona je prestala kada, kako veli Ciceron, nije uzmogla ništa drugo nego da se pred njom jedno ljudsko lice oblije rumenilom. Našoj će cenzuri tek tada biti kraj kada će se cijeli narod kao jedan čovjek zbog nje rumenjeti!»

Drugo predavanje: »Naš zlatni vijek«, raspreda na isti lak način o novčanoj aristokraciji; treće: »Književni donkihotski turnir«, s položenim kopljem juriša na različite nepodopštine našeg vremena, prvo na njemački politički stil.

»Njemački jezik«, stoji u predavanju, »nikao je slobodno i republikanski; on se uspinje na najviše alpske vrhove i ledenjake pjesništva i misli da se s orlom vine prema suncu. Ali on je i spreman — poput Švicaraca — da stupi u tjelesnu stražu despotizma. Ono što je hanoverski kralj svom narodu rekao najlošijim njemačkim jezikom, to ne bi umio izraziti najboljim engleskim. Ukratko, naš je jezik, poput Morrisonovih pilula, za sve i za svakoga; samo mu nešto nedostaje što mu je prijeko potrebno — politički stil! Dakako, u doba najžešće opasnosti, kada se kelnska katedrala odrazuje u Rajni, što ona običava činiti samo pod sumnjivim okolnostima, jezik poprima, s milostivim dopuštenjem vlasti, neku vrstu političkog poleta; tada se svako polje zasadeni krompirom naziva »župom«, a vrijedni se malograđani unapređuju u »stjegonoše«, a svaka se švalja preko noći preobražava u njemačku »djevu«. Ali to je samo stil političke defanzive koji se mobilizira obično istodobno s odredima narodne zaštite; do ofanzive se naš jezik još nije dovinuo. Kada Nijemac hoće da se pozove na svoje najobičnije političko pravo, koje mu je na dokumentima isto tako zakonski zagarantirano kao i žena na osnovu bračnog ugovora, on tada svoj zahtjev začinjava tolikim kancelarijskim frazama, izrazima poštovanja, poniznim riječima i tolikim uvjerenjima o nepresušivoj ljubavi i vjernosti da se čini da je prije posrijedi kičeno ljubavno pismo nekoga krojačkog kalfe negoli opravdan zahtjev. Jer Nijemac nema dovoljno hrabrosti — da bude u pravu, i zbog toga on tisuću puta moli za oprostjenje ako se, možda, usudio da vjeruje, da misli,

da mu se čini ili da tek slutiti da se na visokom mjestu još nalazi jedan njegov politički zahtjev. Ne podsjeća li, npr., većina molbi za slobodu štampe u svemu na markiza Posu,^[181] potpuno kostimiranog u kazališnoj garderobi, koji pada ničice pred kraljem Filipom s riječima: »Sire! dajte slobodu misli!« Zar da se čudimo što se takve molbe odgovarajućim riječima Filipovim: »Čudan zanesenjak!« odbijaju i stavljaju ad acta? Malobrojni Nijemci koji su imali hrabrosti kao branitelji svoje domovine izložiti njezina politička prava jasnim i valjanim riječima, kao što to dolikuje muškarcima, treba da zahvale jedino kukavičluku našeg političkog stila što su pali kao žrtve u šake državne inkvizicije. Jer gdje je kukavičluk norma, ondje je hrabrost zločin! Jedan politički pisac našeg vremena stradao je baš zbog stilskih prestupa; zbog toga što je dopustio da njegove riječi i misli stupe pred javnost gole kao istina, što nisu bile odjevene u kostim što ga je propisao majstor ceremonijala, tog su autora malo stavili na kotač za mučenje i okrenuli ga, ne previše, odozdo prema gore — i to u ime prava. Njemačkom stilu koji je kukavan poput eunuha kad treba da traži politička prava odgovara i nezgrapnost u načinu kako kadi najsilnijim vlastima. Kada negdje neki knez kaže: »Hoću da vlada pravo i pravda!«, odmah se cijeli rojevi novinskih fraza poput divljih pčela sručuju na te kapi meda zujeći od miline zbog slasnog otkrića na pustom političkom tlu. Ali ima li išta uvredljivije za jednoga vladaoca nego to što se tek deklarirana spremnost za izvršavanje prve vladarske dužnosti, bez koje bi njegovo ime trebalo poniziti ljagom koja pogada Nerona i Buzirisa, u svim novinama fanfarama slavi kao izvanredna, nečuvena kneževska vrlina? I to se događa u državnim novinama, pred očima cenzora, pod pokroviteljstvom savezne skupštine! Ne bi li na takva nespretnog apologeta trebalo primijeniti paragraf 92. kaznenog prava u najstrožoj mjeri?«

Četvrto predavanje donosi »Varijacije na omiljene prigodne i nacionalne melodije«, među njima i jedno poglavlje »o odlikovanjima« koje počinje ovako:

»Kneževi su pastiri narodâ, kao što to već kaže Homer, a prema tome su narodi, dakako, ovce kneževa. A pastiri jako vole svoje ovce te ih vode na šarenoj svilenoj uzici kako se ne bi izgubile; ovce se, pak, raduju ukusnoj uzici, koja se preljeva u svim duginim bojama te ne primjećuju da je taj ukras u isti mah i njihov okov — jer su ovce...« itd.

Walesrode je sa ta četiri predavanja dokazao da je nadaren humorist. Ali to nije sve. Takve stvari kadšto imaju pravo da budu nepovezane, skup krhotina, bez jedinstva — glavno je da služe svrsi kojoj teži predavanje; pravi humorist još bi jače nego što je to učinio Walesrode istakao pozadinu jednoga pozitivnog, velikog nazora na svijet u kojem se sva poruga i sva negacija naposljetku gube smirujući se do potpunog zadovoljstva. U tom pogledu primio se Walesrode, izdajući ovu knjižicu, jedne obaveze; on će očekivanja koja je time pobudio što prije morati opravdati te dokazati da se umije koncentrirati i da umije svojim pogledima dati oblik cjeline, onako kao što je ovdje dopustio da se raspu. A to je potrebno već i stoga što se u njegovim shvaćanjima i njegovu stilu opaža srodnost s bivšom Mladom Njemačkom i ovisnost

o Börneu; gotovo svi autori koji pripadaju toj kategoriji nisu, međutim, opravdali pobuđena očekivanja zapavši u tromost, koja je morala nastupiti kao posljedica bezuspješne težnje za unutarnjim jedinstvom. Nesposobnost da dadu nešto cjelovito bila je hridina o koju su se razbili jer sami nisu bili *potpuni* ljudi. Walesrode, međutim, daje ponegdje naslutiti neko više, savršenije gledište, te stoga kritičaru daje pravo da mu pojedinačne sudove dovede u sklad, usklađujući ih u isti mah s najvišim filozofskim dometima vremena.

Pored toga, čestitamo mu na publici, koja je umjela cijeniti takva predavanja, i na cenzoru, koji ih javnosti nije uskratio. Mi se nadamo da će takav postupak cenzure, o kojemu svjedoči ova knjiga, prevladati sve druge, nestalne principe unutar režima cenzure, bar u Pruskoj, i da će steći opće priznanje; da cenzorsku službu svagdje vrše kao ovdje u Kenigsbergu gdje su—kao što kaže naš autor—cenzori ljudi »koji su najomraženiju od svih službi uzeli na se s bolnim samopožrtvovanjem kako ona ne bi dospjela u ruke onih ljudi koji bi je vršili i te kako rado«.

F. O.

Naslov originala:

Glossen und Randzeichnungen zu Texten aus unserer Zeit

Objavljeno u listu

»Rheinische Zeitung«,

25. maja 1842, br. 145.

[Polemika protiv Leoa]

Hazenhajde, u maju. Ono što, prema presvijetlom sudu lista »Literarische Zeitung«,^[182] Hegelova filozofija nije bila kadra stvoriti, naime, sagraditi sistem prirodnih nauka koji bi se osnivao na njezinim načelima, toga se sada sa svoga gledišta i s golemim uspjehom latio list »Evangelische Kirchenzeitung«. Najnoviji njegov broj, u članku potpisanom inicijalima H. L. (Leo), donosi, povodom jedne publikacije profesora Leupoldta iz Erlangena, *program totalne revolucije u medicini*, čije se posljedice još ne mogu sagledati. Kao obično, Leo i ovdje polazi, a da to ne spominje, od svog napisa *Die Hegelingen*, govori o panteističkom, poganskom smjeru koji je zavladao u novijoj nauci o prirodi, o »filozofskom mudrovanju o prirodi i suptilnom pokušaju tješnja sistemom«, obara se na anatomističko gledanje koje liječi pojedine bolesnike, a ne liječi odmah cijele generacije i narode, te naposljetku dolazi do zaključka: »da se bolešću plaća za grijeh, da s fizičke strane srodne generacije solidarno jamče za svoj grijeh, čak i u duhovnom pogledu ako vjera darovana božjom milosti ne raskine lanac kazne. Kao što pojedinca, u fizičkom pogledu, njegovo obraćenje ne oslobađa kazne za izvršeni grijeh, pa mu, npr., obraćenje ne vraća nos izgubljen zbog grešna razvrata, tako su u čisto fizičkim odnosima unucima još i danas tupi zubi od riba koje su djedovi jeli; a gdje nije posrijedi čvrsta vjera, neće prestati ni niz duhovnih kazni. Zacijelo se često dešava da je neki čovjek koji je živio u obilju i grijesima završivši svoj život naoko sretno, prenio na sina, na unuka zametak živčano najrazornije bolesti koja je u njemu bjesnjela dalje, sve dok praunuk, kod kojega nijedna riječ božje milosti nije pala na plodno tlo, mučen beznadnim stanjem bolesti u utrobi ne posegne očajavajući za britvom i na vlastitu grkljanu ne izvrši kaznu koju je zaslužio začetnik njegovih patnji, njegov pradjed.« Bez tih nazora činilo bi se da je svjetska povijest nepravda koja vapi do neba.—Zatim Leo tvrdi: »Obraćeni grešnik bez nosa treba da u svojoj sakatosti ugleda svjedočanstvo božje pravde, a ono što je nevjerniku bila kazna, vjerniku će postati novi temelj njegova vjerovanja.« To se tiče i narodâ. »Duhovna i tjelesna oboljenja i poremećenja, uvjetovana vremenom u kojem se javljaju, s određenog su gledišta još i danas, kao u doba proroka, kazne koje izriče sud božji.«

To su filozofski—hoću reći religiozni principi na kojima Leo, koji Ringseisu pristaje kao brat bratu, osniva svoju novu medicinsku praksu. Kakve li pomoći od sitničavog doktorskog prljanja oko pojedinog pacijenta, štaviše, oko pojedinog uda? Treba liječiti! Odmah cijele obitelji, cijele narode! Zahvati li djeda groznica, mora cijela obitelj, sinovi, kćeri, unuk sa ženom i djetetom, gutati kinin! Oboli li kralj od upale pluća, treba svaka pokrajina da pošalje nekoliko delegata kojima će se pustiti krv, a možda će biti uputnije da se odmah, za svaki slučaj, cijelom puku od toliko i toliko milijuna uzme po glavi jedna unca krvi! A kakvi bi se tek rezultati za sanitetsku policiju mogli time postići! Nikome ne bi trebalo dopustiti da se ženi ako ne donese liječničku svjedodžbu o tome da nije samo on sam zdrav, nego da su do broga zdravlja bili i njegovi preci sve do pradjeda; zatim, potvrdu od župnika o tome da su se molitelj i njegovi preci sve do pradjeda svagda trudili da žive kršćanski, bogougodno i kreposno, kako ne bi, štono kaže Leo, »griehove otaca ispaštala djeca do u treće i četvrto koljeno!« Stoga i liječnik ima »položaj najstrašnije odgovornosti i najjezivije relevantnosti, jer on može biti i izaslanik božji upućen pojedincu, do nekog stupnja oslobođen saučesništva u grijehu, ali on može biti i sluga *davlov* koji nastoji oduprijeti se kazni božjoj i pobiti je.« Eto opet rezultata za državu! Propisani filozofijski kurs za medicinare treba ukinuti i umjesto toga uvesti kurs iz teologije; ispitni kandidat medicinar mora pokazati svjedodžbu o svojoj vjeroispovijesti, a praksa židovskih medicinara, ukoliko se potpuno ne ukine, treba da se ograniči na pacijente iste vjeroispovijesti. Leo nastavlja: »Bolesnik, kao i zločinac, jest *sacer*,¹ na njemu počiva sveta ruka božja—tko umije liječiti, neka liječi! Ali neka se ne žaca upotrijebiti usijan čelik, i britko željezo, i strašnu glad, samo ako oni mogu pomoći. Slabašna pomoć u medicini škodi, kao i u građanskoj zajednici.« Sada navalite: režite i palite! Gdje se dosad primjenjivala jedna trepanacija, odsad pomažemo time što jednostavno sjekiroom skidamo glavu; gdje se primjećuje srčana mana—koja je obično kazna za ljubavne grijehes što ih je počinila majka bolesnikova—pa krv prejako navire prema srcu, pomoći ćemo mu ubodom noža u srce; tko boluje od raka na želucu tomu izrezujemo cijeli želudac—stari doktor Eisenbart, o kome se pjeva u narodu, zaista nije bio tako loš, samo što ga njegovo vrijeme nije shvatilo. To vrijeđi, zaključuje Leo, i za zločince; kažnjivost ne treba da se odnosi samo na njih, i narod treba da odgovara, a kazne koje naše mlitavo doba izriče nisu dovoljno oštre; treba više sjeći glave i stavljati na muke, inače će biti više zločinaca nego što ima mjesta u kaznionicama. Tako je! Ako je *jedan* čovjek ubojica, treba istrijebiti cijelu njegovu porodicu, a svaki stanovnik njegova rodnog mjesta treba da primi barem dva-deset i pet udaraca batinom zbog saučesništva; ako se *jedan* brat oda nedopuštenoj ljubavi, treba k...² svu njegovu braću. Zaoštrenje kazni

¹ svet, neprikosnoven — ² kastrirati

može biti samo od koristi. Otkad odrubljivanje glave, kako smo gore vidjeli, više nije kazna, nego medicinska amputacija potrebna da se spase tijelo, treba to smaknuće brisati iz kaznenih zakonika, a na njegovo mjesto treba staviti mučenje na točku, siječenje načetvero, nabijanje na kolac, spaljivanje, štipanje užarenim kliještima itd.

Na taj je način Leo suprotstavio paganiziranoj medicini i paganiziranom pravu kršćansku varijantu tih nauka, koja će, nema sumnje, uskoro biti općenito priznata. Kako on uvodi kršćanstvo u povijest, i kako on, npr., hegelovčiče, koje smatra potomcima francuskih revolucionara, drži odgovornima za krv prolivenu kod Pariza, Liona, Nanta, štaviše i za djela Napoléonova, to je poznato, pa to iznosim ovdje samo radi toga da ukažem na prijatnu svestranost toga neumornog čovjeka. Kako se čuje, treba iz njegove ruke uskoro očekivati njemačku gramatiku prema kršćanskim načelima.

Objavljeno u listu
•Rheinische Zeitung•,
10. juna 1842, br. 161.

Alexander Jung: »Predavanja o modernoj njemačkoj književnosti«

Ukoliko je ugodniji snažan duhovni pokret kojim Kenigsberg pokušava da dođe u središte njemačkog političkog razvitka, ukoliko se slobodnije i određenije potvrđuje javno mnjenje, utoliko neobičnije izgleda što se upravo na tome mjestu pokušava probiti u filozofskom pogledu stanoviti juste - milieu¹ koji očito mora doći u protivrječnost s većim dijelom tamošnje publike. I ako se kod *Rosenkranza* mogu još respektirati neke strane, iako i njemu nedostaje hrabrost za konzekventnost, ipak cjelokupna nemoć i bijeda filozofskog juste - milieu-a dolazi na vidjelo u ličnosti gospodina *Alexandera Junga*.

U svakom pokretu i u svakoj idejnoj borbi postojí neka vrsta smušenih glava koje se dobro osjećaju samo u mutnome. Sve dotle dok sami principi nisu načisto sa sobom dozvoljava se da takvi subjekti budu saputnici; sve dotle dok se svatko bori za jasnoću, nije lako spoznati njihovu predestiniranu nejasnoću. Ali kad se elementi dijele, kad princip stoji nasuprot principu, tada je vrijeme da se neupotrebljivi odbace i da se definitivno s njima prečisti; jer onda se na zaprepaštujući način pokazuje njihova praznina.

Tim ljudima pripada i gospodin Alexander Jung. Bilo bi najbolje ignorirati njegovu spomenutu knjigu; no, kako on osim toga izdaje i »Königsberger Litteraturblatt«^[183] i svoj dosadni pozitivizam i ovdje svakog tjedna iznosi pred publiku, neka mi čitaoci časopisa »Jahrbücher« oprostite ako ga jednom uzmem na nišan i opširnije okarakteriziram.

U vrijeme nekadašnje Mlade Njemačke on se pojavio s pismima o najnovijoj literaturi.^[184] On se priključio tome novijem pravcu i našao se s njim u opoziciji a da to nije ni htio. Kakav položaj za našeg posrednika! Gospodin Alexander Jung na krajnoj ljevici! Možemo lako zamisliti nelagodnost u kojoj se našao, bujicu umirujućih izjava koja je iz njega kuljala. No, on je imao posebnu strast za Gutzkova, koji je tada važio za arhiheretika. On je htio dati oduška svom pri-tiješnjenom srcu, ali se bojao, nije htio napadati. Kako da sebi pomogne?

¹ zlatnu sredinu

Pronašao je sredstvo koje je potpuno dostojno njega. Napisao je apoteozu Gutzkowitzu, ali je izbjegao da spomene njegovo ime. Tada je stavio iznad toga »Fragmenti o Nespomenutom«. Ako dozvolite, gospodine Jung, to je bilo kukavički!

Od tada se Jung ponovo pojavio s jednom pomirujućom i smušenom knjigom: *Kenigsberg u Pruskoj i ekstremi tamošnjeg pijetizma*.^[185] Kakav naslov samo! Sam pijetizam on dozvoljava, ali treba se boriti protiv njegovih *ekstrema* isto tako kao što se sada u listu »Königsberger Litteraturblatt« vodi borba protiv ekstrema mladohegelovskog pravca, kao što su uopće svi ekstremi loši, a vrijedi samo srcu drago pomirenje i umjerenost. Kao da ekstremi nisu samo konzekvencije! Uostalom, o njegovoj knjizi bilo je svojevremeno riječi u godišnjaku »Hallische Jahrbücher«.

Sada dolazi sa spomenutom knjigom i istresa pred nas puno vedro neodređenih, nekritičkih tvrdnji, smušenih sudova, šupljih fraza i smiješno ograničenih pogleda. To je tako kao da je od svojih *Pisama* spavao. Rien appris, rien oublie¹. Mlada Njemačka je prošla, došla je mladohegelovska škola, Strauß, Feuerbach, Bauer, »Jahrbücher« su svratili na sebe opću pažnju, borba principa u najljepšem je cvatu, radi se o životu i smrti, kršćanstvo je u pitanju, politički pokret ispunjava sve, a dobri Jung još uvijek naivno vjeruje da »nacija« nema ništa drugo da radi nego da znatiželjno očekuje novi komad Gutzkowitza, obećani roman od Mundta i Laubeovu bizarnost, koja se može očekivati. Dok cijela Njemačka odzvanja od borbenih poklika, dok se o novim principima debatira pored njegova uha, gospodin Jung sjedi u svojoj sobici, gricka pero i mozga o pojmu »modernoga«. On ne čuje ništa, on ne vidi ništa, jer je do ušiju u hrpama knjiga, za čiji se sadržaj sada nitko živ ne interesira i trudi se da pojedine stvari uredno i lijepo svrsta pod Hegelove kategorije.

Pred vrata svojih predavanja on stavlja kao stražara strašilo »modernoga«. Što je »moderno«? Gospodin Jung kaže da kao polaznu tačku pretpostavlja Byrona i George Sand, a neposredni principijelni elementi nove svjetske epohe za Njemačku su: Hegel i pisci tzv. mlade literature. Što se sve ne pripisuje jadnome Hegelu! Ateizam, samovlast samosvijesti, revolucionarno učenje o državi, a sada još i Mlada Njemačka. Međutim, upravo je smiješno dovoditi Hegela u vezu s tom koterijom. Ne zna li gospodin Jung da je Gutzkow oduvijek polemizirao protiv Hegelove filozofije, da Mundt i Kühne ne razumiju o toj stvari gotovo ništa, da je naročito Mundt u *Bogorodici*^[186] i na drugim mjestima izrekao najgluplje stvari, najveća nerazumijevanja u odnosu na Hegela i da je sada zakleti protivnik njegova učenja? Ne zna li on da se Wienberg također izjasnio protiv Hegela i da je Laube u svojoj historiji literature stalno krivo upotrebljavao Hegelove kategorije?^[187]

¹ Ništa naučio, ništa zaboravio.

Sada gospodin Jung prelazi na pojam »modernoga« i muči se na šest stranica, a da ga nije savladao. Naravno! Kao da bi se »moderno« moglo ikada »uzdići do pojma«! Kao da bi takva nejasna, besadržajna, neodređena fraza, koju površne glave na neki tajanstveni način svagdje guraju, mogla ikada postati filozofska kategorija! Kakvo je odstojanje između »modernoga« Heinricha Laubea, što miriše na aristokratski salon i utjelovljuje se samo u obliku nekog dendija, i »moderne nauke« u naslovu Straußova *Učenja o vjeri!*^[188] Međutim, sve to ne pomaže, gospodin A. Jung vidi taj naslov kao dokaz da Strauß priznaje moderno kao snagu iznad sebe, specijalno mladonjemačko moderno i smjesta ga stavlja pod jednu kapu s mladom literaturom. Napokon on određuje pojam modernoga kao nezavisnost subjekta od bilo kojeg samo vanjskog autoriteta. Da je težnja za tim glavni moment kretanja toga vremena, to smo odavna znali i *nitko* ne poriče da su »moderni« s tim povezani; no, ovdje se divno pokazuje besmislica kojom gospodin Jung želi naprosto proglasiti dio za cjelinu, preživjelu prolaznu epohu za razdoblje cvata. Mladu Njemačku treba sada, ma šta se desilo, učiniti nosiocem cjelokupnog sadržaja vremena i uz put jedan komadić treba da dobije i Hegel. Vidi se kako je gospodin Jung bio do sada podijeljen u dva dijela; u jednoj srčanoj klijetki nosio je Hegela, a u drugoj Mladu Njemačku. Sada, kada je pisao ova predavanja, morao ih je nužno ujediniti. Kakva nepriključak! Lijeva ruka milovala je filozofiju, a desna površnu, blještavu nefilozofiju i po dobrom kršćanskom običaju desnica nije znala što radi ljevica. Kako da sebi pomogne? Umjesto da bude pošten i da ostavi jednu od dviju nespojivih ljubavi, on je učinio hrabar zaokret i nefilozofiju je izveo iz filozofije.

U tu svrhu jadnog Hegela prikazuje na trideset stranica. Bombastična, frazama ispunjena apoteoza izlijeva svoju mutnu bujicu na grob velikog čovjeka; zatim se gospodin Jung muči da dokaže da je osnovna misao Hegelova sistema održanje slobodnog subjekta nasuprot heteronomije krute objektivnosti. Ne treba biti naročito upoznat s Hegelom da bi se znalo da on zahtijeva mnogo više stanovište nego *pomi- renje* subjekta s objektivnim silama, da je imao golemi respekt pred objektivnošću, da je zbiljnost, postojeće stavljao mnogo više od subjektivnog uma pojedinca i upravo je od ovoga zahtijevao da objektivnu zbiljnost prizna kao umnu. Hegel nije prorok subjektivne autonomije, kao što misli gospodin Jung i kao što se ona pojavljuje kao samovolja u Mladoj Njemačkoj; Hegelov princip je i heteronomija, podvrgavanje subjekta općem umu. Ponekad čak, npr. u filozofiji religije, pod opći neum. Ono što je Hegel najviše prezirao bio je razum, a što je ovaj drugo do um fiksiran u svojoj subjektivnosti i pojedinačnosti? No sada će mi gospodin Jung odgovoriti da on tako nije mislio, da on govori samo o *pukom izvanjskom* autoritetu, da on u Hegelu ne želi ništa drugo vidjeti do izmirenje obiju strana i da »savremeni« individuum prema njegovu gledištu ne želi ništa drugo nego sebe vidjeti uvjetovanim samo »vlastitim pronicanjem u umnost objektivnoga« — ali onda

molim da se Hegel ne dovodi u vezu s mladonijemcima, čija je suština upravo subjektivna proizvoljnost, hir, kuriozum; tada je »moderni individuum« samo drugi izraz za hegelovca. Pri takvoj beskrajoj pomutnji mora gospodin Jung potražiti »moderno« i unutar Hegelove škole i ispravno je prvenstveno pozivati ljevicu na to da se bratimi s mladim Nijemcima.

On dolazi konačno do »moderne« literature i sada nastaje opće priznanje i hvaljenje. Nema nijednoga koji nije učinio nešto dobro, nijednoga koji ne predstavlja nešto značajno, nijednoga kojemu literatura ne zahvaljuje za izvjestan napredak. To vječno komplimentiranje, ta težnja za izmirenjem, ta strast da se igra literarnog svodnika i mešetara je nepodnošljiva. Što se to tiče literature da li ovaj ili onaj ima malo talenta, da li ovdje ili ondje učini neku sitnicu kad inače nije sposoban, kad ništa ne vrijedi cijeli njegov pravac, karakter njegove literature, njegov rad u cjelini? U literaturi ne vrijedi svaki za sebe, nego samo u svome položaju prema cjelini. Da sam se htio upuštati u takvu vrstu kritike, onda bih mogao postupati obazrivije i sa samim gospodinom Jungom, jer možda pet stranica u ovoj knjizi nije napisano loše i odaje izvjestan talent. — Masa komičnih izraza s velikom lakoćom istječe iz pera gospodina Junga, i to s izvjesnom grandezdom. Tako, navodeći oštre prikaze kritike o Pückleru, on se raduje što je ova »izrekla svoj sud bez obzira na ličnost i položaj. To zaista govori o visokom, u sebi nezavisnom stanovištu njemačke kritike.« Kakvo loše mišljenje o njemačkoj naciji mora imati gospodin Jung kada to smatra njenom tako velikom zaslugom! Kao da je potrebna velika hrabrost kritizirati djela jednoga kneza!

Prelazim preko ovog brbljanja koje pretendira na to da bude historija literature i koje je pored svoje unutrašnje šupljosti i nepovezanosti još i beskrajno puno praznina; tako, npr., nedostaju liričari Grün, Lenau, Freiligrath, Herwegh, pa dramatičari Mosen i Klein itd. Napokon dolazi na ono na što se odlučio od početka, na svoju dragu Mladu Njemačku koja je za njega savršenstvo »moderne«. On počinje s *Börneom*. Uistinu, pak, Börneov utjecaj na Mladu Njemačku nije tako velik, Mundt i Kühne proglasili su ga ludim, Laubeu je on bio suviše demokratičan, suviše odlučan i samo su se kod Gutzkova i Wienbarga ispoljavali trajniji utjecaji. Naročito Gutzkow zahvaljuje mnogo Börneu. Najveći utjecaj koji je imao Börne, to je onaj mirni utjecaj na naciju koja njegova djela čuva kao svetinju i na njima se jačala i održavala u tmurnim vremenima od 1832 do 1840, dok se nisu pravi sinovi autora *Pariskih pisama* očitovali u novim filozofskim liberalima. Bez direktnog i indirektnog utjecaja Börnea bilo bi mnogo teže slobodnom pravcu, koji je proizašao iz Hegela, da se konstituira. Međutim, sada se radilo samo o tome da se raščiste zatrpani misaoni putevi između Hegela i Börnea, a to nije bilo tako teško. Ta dva čovjeka bila su jedan drugome bliži nego što se činilo. Neposrednost, zdrav Börneov pogled pokazao se kao praktična strana onoga što je Hegel imao u vidu barem

teorijski. Naravno, gospodin Jung to opet ne vidi. Istina, za njega je Börne u izvjesnom smislu čovjek dostojan poštovanja, koji je čak imao karaktera, što je već prema okolnostima sigurno od velike vrijednosti; on ima nesumnjivih zasluga, kao npr. i Varnhagen i Pückler, a naročito je pisao dobre kazališne kritike, ali on je bio fanatičar i terorist i od toga neka nas sačuva dragi bog! Odvratno je takvo mlitavo, beživotno shvaćanje o jednom čovjeku koji je samo svojim uvjerenjem postao predstavnik svoga vremena! Taj Jung, koji želi konstruirati Mladu Njemačku, pa čak i ličnost Gutzkova iz apsolutnog pojma, ne može shvatiti ni tako jednostavan karakter kao što je Börneov; on ne vidi kako nužno, kako konzekventno i najekstremniji, najradikalniji sudovi proizlaze iz najunutrašnjijeg Börneova bića, da je *Börne po svojoj prirodi bio republikanac* i da kao za takvoga *Pariska pisma* zaista nisu pisana preoštro. Ili gospodin Jung nije nikada čuo jednog Švicarca ili Amerikanca da govori o monarhističkim državama? I tko će Börneu predbaciti da on »život promatra samo sa stanovišta politike«? Ne čini li Hegel to isto? Nije li i njemu država u svom prelazu u svjetsku historiju, dakle u oblasti unutarnje i vanjske politike, konkretna realnost apsolutnog duha? I—smiješno je—pored tog neposrednog, naivnog Börneova shvaćanja, koje u proširenom Hegelovom nalazi svoju dopunu i često se s njim podudara na iznenađujući način, gospodin Jung ipak misli da je Börne izradio sebi »sistem politike i narodne sreće«, tako apstraktnu maglovitu tvorevinu iz koje moramo objasniti njegove jednostranosti i krutosti! Gospodin Jung nema pojma o značenju Börnea, o njegovu željeznom, zatvorenom karakteru, o njegovoj impozantnoj čvrstoj volji; upravo zato, što je on sam tako mali, popustljivi, nesamostalni svaštar. On ne zna da Börne stoji usamljen kao ličnost u njemačkoj historiji, on ne zna da je Börne bio stjegonoša njemačke slobode, jedini čovjek u Njemačkoj u svoje vrijeme; on ne zna što to znači ustati protiv četrdeset milijuna Nijemaca i proklamirati carstvo ideje; on ne može shvatiti da je Börne Ivan Krstitelj novog vremena, koji samozadovoljnim Nijemcima propovijeda o pokajanju i dovikuje im da sjekira leži već na korijenu drveta i da će doći Jači koji krsti vatrom i pljevu nemilosrdno čisti s gumna.⁽¹⁸⁹⁾ U tu pljevu može sebe računati i gosp. A. Jung. Napokon, gospodin Jung dolazi do svoje drage Mlade Njemačke i počinje s podnošljivom, ali suviše opširnom kritikom Heinea. Zatim pretresa druge po redu, najprije Laubea, Mundta, Kühnea, zatim Wienbarga, kojega po zaslugi hvali, i napokon na *gotovo pedeset stranica* Gutzkova. Prva trojica se tretiraju s uobičajenom juste-milieu pohvalom, mnogo priznanja i vrlo skromnom kritikom. Wienbarga odlučno ističe, ali jedva na četiri stranice, a Gutzkova napokon s besramnom poniznošću proglašava nosiocem »modernoga«, konstruira ga prema Hegelovoj pojmovnoj shemi i tretira kao ličnost prvoga reda.

Kad bi se s takvim sudovima pojavio mladi autor koji je tek u razvoju, onda bismo to još mogli dopustiti; postoji poneko koji je

izvjesno vrijeme polagao nadu u mladu literaturu i s obzirom na budućnost tretirao njihova djela obzirnije nego što bi pred sobom mogao opravdati. Naročito onaj tko je najnoviji stupanj razvitka njemačkog duha reproducirao u svojoj vlastitoj svijesti, jednom će s osobitom ljubavi gledati na proizvode Mundta, Laubea ili Gutzkova. Ali napredak izvan tog pravca od tada se snažno afirmirao i postala je zastrašujuće očita besadržajnost većine mladih Nijemaca.

Mlada Njemačka izdigla se iz nejasnoće burnog vremena, ali je i sama još ostala prožeta tom nejasnoćom. Mislila je su tada još neoblikovano i nerazvijeno previrale po glavama, koje su kasnije došle do svijesti tek posredovanjem filozofije, koristila se Mlada Njemačka za igru fantazije. Odatle neodređenost, zbrka pojmova koja je vladala među samim mladim Nijemcima. Gutzkow i Wienburg znali su još najviše što su htjeli, a Laube najmanje. Mundt se povodio za socijalnim izmišljotinama, a Kühne, u kojemu se Hegel donekle pokazivao, shematizirao je i klasificirao. Ali uz opću nejasnost nije moglo izaći na vidjelo ništa valjanoga. Misao o opravdanosti osjetilnosti shvaćena je prema Heineovu postupku grubo i površno, političko liberalni principi bili su različiti već prema ličnostima, a položaj žene dao je povoda za najneplodnije i najkonfuznije diskusije. Nitko nije znao što je mogao očekivati od drugih. Općoj zbrci vremena moramo pripisati i mjere različitih vlada protiv tih ljudi. Fantastičan oblik u kojem se propagiraju te predodžbe mogao je pridonijeti samo tome da se uveća to zbrkano stanje. Blještavi eksterijer mladonjemačkih spisa, oštrouman, pikantan, živahan način pisanja, tajnovita mistika kojom su obavijene glavne parole, kao i regeneracija kritike i oživljavanje beletrističkih časopisa pod njihovim utjecajem, uskoro su masovno privukli mlade pisce i nije dugo trajalo da je svaki od njih, s izuzetkom Wienburga, imao svoju svitu. Stara mlitava beletristika morala je ustupiti pred naletom mladih i »mlada literatura« zapsjela je osvojeno područje, podijelila ga i — raspala se sama u sebi zbog te podjele. Ovdje je došla do izražaja nedovoljnost principa. Svatko se razočarao u drugome. Principi su nestali, samo se još radilo o ličnostima. Gutzkow ili Mundt, to je bilo pitanje. Časopise su počeli ispunjavati klikaštvo, zadirkivanje i prepirke ni oko čega.

Laka pobjeda učinila je mladu gospodu obijesnima i sujetnima. Oni su sebe smatrali svjetsko - historijskim karakterima. Tamo gdje se pojavio mladi pisac odmah mu je na grudi stavljen pištolj i naredeno bezuvjetno pokoravanje. Svatko je pretendirao na to da je ekskluzivni literarni bog. Nemoj imati drugih bogova osim mene! I najmanji prigovor izazivao je smrtna neprijateljstva. Na taj način pravac je izgubio svaki duhovni sadržaj koji je možda još imao i zapao je u čisti skandal koji je kulminirao u Heineovoj knjizi o Börneu^[100] i priješao u infamnu prostotu. Od pojedinih ličnosti *Wienburg* je bez sumnje najotmjereniji. To je cjelovit, snažan *čovjek*, statua od visokosjajne mjedi iz *jednog* liva, na kojemu nema mrlje od rđe. *Gutzkow* je najjasniji, najrazumlji-

viji; on je najviše proizvodio i pored Wienbarga dao i najodlučnija svjedočanstva o svom uvjerenju. Ako želi ostati na dramskom polju, onda se mora brinuti za bolji materijal koji je puniji ideja nego što ga je dosad birao i da piše umjesto iz »modernoga« iz stvarnoga duha našega vremena. Mi zahtijevamo više misaonog sadržaja nego liberalnih Patkulovih fraza⁽¹⁹¹⁾ ili meke Wernerove⁽¹⁹²⁾ osjetljivosti. Ono za što Gutzkow ima mnogo talenta—to je žurnalistika; on je rođeni novinar, ali se može održati samo pomoću *jednog* sredstva: ako usvoji najnoviji razvitak filozofije religije i države i ako bezuvjetno posveti velikom pokretu vremena svoj »Telegraph«, koji, kao što se priča, želi ponovo oživjeti. Međutim, ako dozvoli da njim ovlada iskvareno beletrističarstvo, onda on neće postati bolji od ostalih beletrističkih časopisa, koji nisu ni riba ni meso i puni su dosadnih novela; jedva ih tko prelista, te su uopće po sadržaju i pažnji publike pali niže nego ikada ranije. Njihovo vrijeme je prošlo, oni se postepeno pretvaraju u političke listove, koji mogu lako izaći na kraj s ono malo literature.

Laube je i pored svih svojih loših svojstava ipak još u neku ruku ljubazan; ali njegovo nesređeno, neprincipijelno piskaranje—danas romane, sutra historiju literature, prekosutra kritike, drame itd., njegova taština i površnost ne dozvoljavaju mu da se probije. Hrabrosti da se bori za slobodu on ima isto tako malo kao i *Kühne*. »Tendencije« nekad »mlade literature« odavna su zaboravljene, obojicom je potpuno ovladao prazni, apstraktni literarni interes. Nasuprot tome je indiferentnost kod *Heinea* i *Mundta* postala otvorena apostazija. *Heineova* knjiga o Börneu je najbezzvrijednija knjiga koja je ikada napisana na njemačkom jeziku. Najnovija *Mundtova* djelatnost u časopisu »Pilot«⁽¹⁹³⁾ oduzima autoru *Bogorodice* posljednji trag uvažavanja u očima nacije. Ovdje u Berlinu zna se suviše dobro što gospodin Mundt želi postići takvim samoponižavanjem, naime profesuru; utoliko je odvratnija ta poniznost, koja je iznenada ovladala gospodinom Mundtom. Gospodin Mundt i njegov oružnik F. Radewell neka samo nastave da sumnjiče noviju filozofiju, da se hvataju za sidro Schellingova objavljenja i da se svojim besmislenim pokušajima da sami filozofiraju čine smiješni pred očima nacije. Slobodna filozofija može mirno i bez pobijanja pustiti u svijet njihove školske filozofske radove; oni će se raspasti u samima sebi. Što na sebi nosi ime gospodina Mundta, žigosano je, kao i Leoovo djelo, znakom apostazije. Možda će u gospodinu Jungu dobiti uskoro novoga vazala; on već dobro napreduje, kao što smo vidjeli i kao što ćemo još dalje vidjeti.

Pošto gospodin Jung ima iza sebe pravi cilj svojih predavanja, nešto ga snažno gura da se na kraju još jednom izloži grohotnom smijehu nacije. On prelazi s Gutzkova na Davida Strauša, pripisuje mu eminentne zasluge da je u sebi sazeo »rezultate Hegela i Schleiermachera i modernog stila« (da li je *to* možda moderni *stil*), ali pri tome Jung užasno jadikuje nad groznom, vječnom negacijom. Da, negacija, negacija! Jadni pozitivisti i ljudi juste-milieu-a vide da sve više i više

nadolazi negativna plima, grčevito se hvataju jedan za drugoga i viču za nečim pozitivnim. Tako sada jadikuje jedan Alexander Jung nad vječnim kretanjem svjetske historije, naziva napredak negacijom i nadima se napokon u lažnog proroka koji proriče »veliko pozitivno rođenje« koje on unaprijed opisuje smušenim frazama i koje će mačem gospodnjim pobijediti Strauša, Feuerbacha i sve što je s njima povezano. I u svom listu »Litteraturblatt« on propovijeda o novom »pozitivnom« mesiji. Može li postojati nešto nefilozofskije od tako neskrivenog nezadovoljstva, tako otvorenog nezadovoljstva u današnje doba? Da li se možemo ponašati ženskastije i bespomoćnije nego što to čini gospodin A. Jung? Možemo li zamisliti goru izmišljotinu—izuzevši neošellingovsku skolastiku—od te pobožne vjere u »pozitivnog mesiju«? Kada je postojala veća pomutnja—i na žalost, raširenija od one koja vlada sada u pogledu pojmova »pozitivno« i »negativno«? Potrebno je jednom potruditi se i poblizže pogledati ozloglašenu negaciju i onda ćemo naći da je ona sama skroz naskroz pozicija. Za one, naravno, koji proglašavaju da umno, misao nije pozitivno jer ne miruje, nego se kreće, i čija nemoćna duša poput bršljana treba stari ruševni zid, treba činjenicu da se za nju drži,—za njih je, naravno, svaki napredak negacija. A uistinu je misao u svom razvitku jedino vječno i pozitivno, dok je faktičnost, spoljašnjost zbivanja upravo negativno, ono što nestaje i ono što podliježe kritici.

»A tko će otkriti to beskrajno blago koje se nalazi u našoj blizini?«, nastavlja gospodin Jung s povećanim patosom. Da, tko će biti mesija koji će slabe, zastrašene duše vratiti iz egzila negacije, iz tamne noći očajanja u zemlju u kojoj teče med i mlijeko? »*Da li Schelling?* — — — Velike, svete nade mi polazemo u Schellinga; upravo zato što je On tako dugo ostajao usamljen, jer je upravo on otkrio ono mirno mjesto na prazvoru mišljenja i stvaranja, onaj vladalački tron koji čini da vrijeme prestane biti vrijeme!« itd. Da, tako govori jedan hegelovac, i dalje (»Königsberger Litteraturblatt«, br. 4): »Mi od *Schellinga* očekujemo izvanredno mnogo. Schelling će, tako se mi nadamo, koračati kroz *historiju* s istom buktinjom nikad nevidenog, novoga svjetla, kao što je nekad koračao kroz prirodu« itd. Zatim br. 7—iskazivanje poštovanja nepoznatom bogu Schellingu. Filozofija mitologije i objavljenja konstruirala se kao nužna, a gospodin Jung je blažen u svijesti što je već iz daljine svojim oduševljenim okom mogao naslućivati misaoni put Schellinga, velikog Schellinga. Jung je takav beskičmeni, čeznutljivi duh da se osjeća zadovoljan samo u predanosti drugome, u podvrgavanju stranom autoritetu. Kod njega se ne može naći ni traga samostalnosti; čim mu se oduzme uporište kojega se hvata, sav se sebi slama i roni bistre suze očeznje. On se baca ničice pred nečim što još uopće ne pozna i pored prilično tačnih vijesti koje su postojale već prije Schellingova pojavljivanja u Berlinu o njegovoj filozofiji i specijalnog sadržaja njegovih predavanja, gospodin Jung ne zna za veće blaženstvo nego da sjedi u prašini do Schellingovih nogu. On ne zna kako

se Schelling u predgovoru Cousinovom djelu^[104] izrazio o Hegelu, ili tačnije, on to dobro zna, pa ipak se usuduje, on, hegelovac, da se prikloni Schellingu, usuduje se da poslije takvih postupaka uopće spominje Hegelovo ime i da se oslanja na njega istupajući protiv najnovijeg razvitka! I da bi svom samoponiženju stavio krunu, on u br. 13^[105] još jednom pada ničice pred Schellingom kadeći njegovo prvo predavanje tamjanom cijele svoje zadivljenosti i proskineze.¹ Ne samo to, on ovdje nalazi potvrđeno sve ono što je o Schellingu »ne samo pretpostavljao, nego znao, ono divno svježe i po obliku savršeno prožimanje svih naučnih, umjetničkih i moralnih elemenata, koje bi u takvom spajanju antičkog i kršćanskog svijeta moglo ovako proslavljenog čovjeka posvetiti za sasvim drugog svećenika Svevišnjeg i njegova objavljenja, nego što to može i na um pasti *svećenicima nižega stupnja i laicima*«. Naravno da će neki biti tako pokvareni »da će iz zavisti poricati čak i veličinu koja se ovdje svakome otkriva čisto i jasno kao sunčevo svjetlo«. »Cijela veličina Schellingova, nadmoćnost nad svim onim izvrsnim u jednostranim pravcima divno nam sija iz njegova prvog predavanja«. — »Tko može tako početi, taj mora *snažno* nastaviti, mora *završiti kao pobjednik*, i kad se svi oni umore, jer svi padaju nenavikli na takav let i nitko ne može više *sljediti*, ni *razumjeti* što ti govoriš, od praiskona nadahnuti; znaj da te sigurno prisluškuje duh Tebi ravnog, najvjernijeg, najdivnijeg od Tvojih prijatelja, *prisluškuje Te duh staroga Hegela!* —«

Što li je sebi predočavao pri tome gospodin Jung kad je taj smušeni entuzijazam, to romantično sanjarenje stavio na papir! Ono što je barem ovdje u Berlinu znao svatko unaprijed ili sa sigurnošću mogao zaključiti, o tome ništa ne sluti naš pobožni »svećenik«. A ono što nam onaj »svećenik svevišnjega« propovijeda kao »objavljenja«, u čemu je »veličina«, »poziv da čovječanstvu otkriva ono Najviše«, u čemu se sastojao »snažan let«, kako je Schelling završio kao »pobjednik«, to sada zna cijeli svijet; u malom spisu *Schelling i objavljenje* kojeg sam ja autor, sasvim objektivno sam prikazao sadržaj novog objavljenja. Neka gospodin Jung pokaže ispunjenje svojih nada ili barem neka bude pošten i — *hrabar* i neka prizna svoju sjajnu zabludu.

Bez želje da se dalje upuštam u kritiku Sealsfielda, kojom gospodin Jung završava svoju knjigu, budući da sam već dovoljno udaljen od beletrističkog polja, želim se na kraju osvrnuti još na neka mjesta u listu »Königsberger Litteraturblatt« da bih i ovdje dokazao beživotnost i beskičmenu nadutost gospodina Junga. Odmah u br. 1. ukazuje se, iako vrlo suzdržljivo, na Feuerbachovo djelo *Suština kršćanstva*,^[106] u br. 2. napada se teorija o negaciji u »Jahrbücher«, ali još s respektom, u br. 3. klanja se *Herbartu*, kao ranije Schellingu, u br. 4. hvale se obojica, a istovremeno se izriče osuda protiv radikalizma, u br. 8. počinje opširna kritika Feuerbachove knjige u kojoj (kritici) polovičnost justemilieu-a želi istaći svoju nadmoćnost nad odlučnim radikalizmom. A

¹ poštovanje nekoga kao boga, padanje ničice pred nekim

koji su odlučni argumenti koji se ovdje navode? Feuerbach, kaže gospodin Jung, imao bi potpuno pravo kad bi Zemlja bila cijeli Univerzum; sa zemaljskog stanovišta njegovo cjelokupno djelo je lijepo, neodoljivo, izvrsno i nepobitno; ali s univerzalnog, svjetskog stanovišta ono je bezvrijedno. Lijepa teorija! Kao da je na Mjesecu dva puta dva pet, kao da na Veneri kamenje živo leti naokolo, a na Suncu biljke govore! Kao da s one strane zemaljske atmosfere počinje apartni, novi um i kao da se duh mjeri prema udaljenosti od Sunca! Kao da samosvijest koju Zemlja stječe u čovjeku ne bi u istom času postala svijest svijeta u kojemu ona svoje mjesto spoznaje kao moment svijesti o svijetu! Kao da takav prigovor nije samo izgovor da se fatalni odgovor na staro pitanje pomjeri u lošu beskonačnost prostora! Ne zvuči li neobično naivno kad se gospodinu Jungu usred glavnog niza njegovih argumenata potkrade ovakva rečenica: »...um koji prelazi svaku samo sferičnu određenost? Kako može onda, priznavajući sa zemaljskog stanovišta konzekventnost i umnost osporavanoga, razlikovati ovo stanovište od »univerzalnoga? Medutim, to je potpuno dostojno jednog fantasta, osjećajnog sanjara kao što je gospodin Jung, da se izgubi u lošoj beskonačnosti zvjezdanog neba i da o bićima koja misle, vole i fantaziraju na drugim nebeskim tijelima stvara kojekakve kuriozne hipoteze i čudnovate sanjarije. Pri tome je smiješno kako on upozorava na opasnost plitkog okrivljavanja Feuerbacha i Straufla za ateizam i za bezuvjetno poricanje besmrtnosti. Gospodin Jung ne vidi da ti ljudi niti ne pretendiraju na neko drugo stanovište. Dalje, u br. 12. gospodin Jung nam prijete svojim gnjevom; u br. 26. ocrta se Leo i priznajući nesumnjiv talent toga čovjeka potpuno se zaboravlja i uljepšava njegov stav; štaviše, Rugeu se isto tako čini nepravda kao i Leou. Br. 29. priznaje Hinrichsovu bezvrijednu kritiku *Glas trube*⁽¹⁹⁷⁾ u »Berliner Jahrbücher« i još se odlučnije izjašnjava protiv ljevice; br. 35. donosi konačno dugi, užasan članak o F. Baaderu, čija se somnambulna mistika njemu još računa u zaslugu; napokon br. 36. se tuži na »nesretnu polemiku«, drugim riječima otvoreno se žali na jedan članak E. Meyena u listu »Rheinische Zeitung«,⁽¹⁹⁸⁾ u kojemu je gospodinu Jungu jednom rečena istina — to je čudnovato! U takvom mamurluku i sanjarenju izjašnjava se gospodin Jung da je vjerovao da je naš »suborac«, da »brani iste ideje«, da vjeruje da je između njega i nas »bilo, doduše, razlika«, »ali da postoji identitet principa i ciljeva«. Vjerojatno je sada uvidio da se mi s njim niti želimo niti možemo bratimiti. Takve nesretne amfibije i laskavci nisu upotrebljivi za borbu koju su povelili odlučni ljudi, a provesti mogu samo karakteri. U nastavljanju gornjih redaka on sebi čini neprijatnost da upada u najtrivijalniji način govora o literarnoj despotiji liberala i čuva sebi svoju slobodu. Neka mu ostane; svatko će ga mirno ostaviti da i dalje trabunja do vječnosti. A on će nama dozvoliti da mu zahvalimo na njegovoj podršci i da mu iskreno i otvoreno kažemo za što ga smatramo. Inače bi on bio literarni despot, a za to je on ipak nešto preblag. Isti se broj zaključuje na *dostojan* način pozivom protiv

»sebične, šuplje galame koja *bjesomučno* uzdiže samosvijest do boga«, — a »Königsberger Litteraturblatt« se usuđuje da komentira te jezovite uzvike: »Dolje kršćanstvo, dolje besmrtnost, dolje bog!!« Ipak se list tješi time što »nosači već stoje u predvorju da bi iznijeli kao nijeme lešine one koji su još pri tako dobrom glasu«. Dakle, opet slabost jednog apeliranja na budućnost!

Daljnji broj Jungova lista još nisam vidio. Mislim da će navedeni dokazi biti dovoljni da opravdaju izbacivanje gospodina Junga iz društva odlučnih i »slobodnih«; njemu je sada omogućeno da vidi što mu se može prigovoriti. Neka mi bude dozvoljena još jedna primjedba. Gospodin Jung je bez sumnje karakterno najslabiji, najnemoćniji, najnejasniji njemački pisac. Odakle sve to dolazi, odakle taj pobožni oblik koji on svagdje iznosi na vidjelo? Nije li to u vezi s tim što je gospodin Jung, kako se priča, ranije morao biti *ex officio*^[199] pobožan?

Naslov originala:

Alexander Jung:

•*Vorlesungen über die moderne Literatur der Deutschen*

Danzig 1842. Gerhard.

Napisano u prvoj polovici juna 1842.

Objavljeno u časopisu

•*Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst*^[200]

u brojevima 160, 161. i 162. od 7, 8. i 9. jula 1842.

Engelsova karikatura: Rugeov sukob s berlinskim «Slobodnima». Sleva nadesno: Ruge, Buhl, Nauwerck, B. Bauer, Wigand, E. Bauer, Stirner, Meyen, dva nepoznata lica i Köppen (sjedi). Na zidu na sredini giljotina, lijevo od nje vjeverica (njem. Eichhorn — prezime reakcionarnog pruskog ministra prosvjete); B. Bauer jednom nogom stoji na listu «Rheinische Zeitung», a drugom na listi potpisnika koji su istupali u odbranu Johanna Jacobyja optuženog od strane pruske vlade za veleizdaju; lijevo je jedan broj lista «Königsberger Zeitung».

Slobodoumnost lista »Spencersche Zeitung«

Berlin, 22. juna. List »Spencersche Zeitung«^[201] nedavno je sam sebi izrekao pohvalu koju po vlastitu mišljenju zaslužuje—budući da se nitko drugi nije našao da to učini. »Osvrt«^[202] na rad u prošlom polugodištu daje mu, kako smatra, dosta povoda da iznese važno otkriće da je *njegovo* djelo što je slobodnijoj štampi prokrčien put. Divota je gledati kako taj list, pogledom svečano ukočenim od silne samosvijesti, u praznički udešenom odijelu stupa pred svoju publiku, pred stranu štampu te sebi na glavu stavlja građansku krunu slobodoumnosti. List tvrdi da nije bilo njega, odnosno ★¹ koja zastupa određen članak, dakle da nije bilo te ★, da ne bi ni do dana današnjega nijedne pruske novine dosegle suvremeno stanovište slobodoumnosti. Ta je ★ naime kušala, kad se pojavio cirkular cenzure, kako se daleko smije ići u opoziciji, ona je tiho pokucala na vrata, i gle! vrata joj se odškrinuše. Dakako, jer ti tihi, pognuti, dobronamjerni, ponizni, krotki članci sigurno bi i prije prošli bez teškoća. Ta ★ trebalo bi da u svoga cenzora ima toliko povjerenja da je on kadar da domaću životinju razlikuje od zvijeri. Ali, bože sačuvaj! Ta izoliranost filistara toliko je ograničena da se najtrivijalnija dosjetka koja im sine smatra originalnom, genijalnom, jedinstvenom na svoj način. Pojavljuje se cirkular cenzure; od tog časa svaki pisac mora smjesta promijeniti svoj način pisanja, mora progovoriti slobodnije. Ali naš zastupnik zvjezdica sebe smatra jedinim čovjekom na svijetu čiji je razum dovoljno pronicljiv da iznade tu kombinaciju, i on hoće svim drugim novinarima turiti na nos da sada smiju pisati slobodnije. Ali ne samo to. On se smatra liberalnim. On ima određen smisao za javno djelovanje. Možda se u najskrovitijem, najdubljem kutku njegova srca krije zapretna misao o razvitku staleških odnosa. — Što će on, dakle, učiniti? Napisat će niz članaka koji predstavljaju potpunu skalu slobodoumnosti; danas će se pojaviti najkrotkiji, sutra članak za pola mjere manje krotak itd. Na tom će stupnju, međutim, stati—kada krotkost i takozvana slobodoumnost budu u ravnoteži. To naš »zvjezdaš« zove »krčenjem putova«! Ostale pruske

¹★ zamjenjuje riječ *zvjezdica*

redakcije još će sebi i naprtiti trud da čitaju »Spencersche Zeitung« da bi iz tog lista naučili što je sloboda misli! Pri tome je smiješno kako naš politikant ne može shvatiti kako to da njegovi članci ne pobuđuju takvu senzaciju kao članci nekih drugih novina; zato se njemu, stjegonoši pruskog liberalizma, velikom krčitelju putova, ipak rugaju svi strani listovi, pa se on mora tješiti time da je neshvaćena veličina.

Naslov originala:

Die Freisinnigkeit der »Spencerschen Zeitung«

Objavljeno u listu

»Rheinische Zeitung«,

26. juna 1842, br. 177.

Ukidanje lista »Criminalistische Zeitung«

Berlin, 25. juna. Ovdasnji list »Criminalistische Zeitung«⁽²⁰³⁾ prestat će od 1. jula »privremeno izlaziti«. Njegove tirade protiv porotničkih sudova, dakle, ipak nisu pobrale željeno odobravanje publike. Bio je to list tipa »juste - milieu« na pravničkom području. Tražio je princip javnosti i usmenosti, ali ni za živu glavu nije htio porotu. Srećom se polovičnost te tendencije sve više otkriva, a pobornici porotničkog suda rastu danomice. List »Criminalistische Zeitung« postavio je princip: narodu se neposredno ne smije dati u ruke nijedna grana egzekutivne vlasti, pa tako ni sudstvo. To bi, doduše, bilo sasvim lijepo kada sudska vlast ne bi bila nešto što je posve drugačije negoli egzekutivna. U svim državama u kojima je podjela vlasti zaista provedena sudska i egzekutivna vlast posve su odijeljene jedna od druge. Tako u Francuskoj, Engleskoj i Americi; miješanje dviju vlasti dovodi do beznadnog kaosa, a krajnja bi konzekvencija tog stanja bila u tome da se direktor policije, inkvi- rent i sudac sjedine u jednoj osobi. Da je sudska vlast, međutim, neposredna svojina nacije, koja ju je povjerila svojim porotnicima, to je odavna dokazano ne samo načelom već i historijom. O prednostima i jamstvima koje pruža porotnički sud ovdje ne govorim, bilo bi izlišno trošiti riječi o tome. Ali tu su zadrži pravnici, cjepidlake, kojih je geslo: fiat justitia, pereat mundus!¹ Njima dakako slobodan porotnički sud ne odgovara. Jer, ne samo što bi oni bili potisnuti iz sudačkog položaja, već i sveto slovo zakona bilo bi ugroženo, mrtvo, apstraktno pravo. Ono, međutim, ne smije nestati, ono je njihov paladij, pa zbog toga gospoda udare u ciku i dreku ako porotnici u Francuskoj ili Engleskoj ponekad osobode krivice kojeg jadnog proletera koji je očajavajući od gladi ukrao za novčić kruha, iako je prestup utvrđen i svjedocima i priznanjem. Trijumfirajući oni tada kliču: eto, to je posljedica porotničkih sudova, sigurnost vlasništva pa čak i života dovedena je u pitanje, nepravda se sankcionira, zločin i revolucija otvoreno se proklamiraju! — Nadamo se da »Criminalistische Zeitung« privremeno neće početi da opet »privremeno« izlazi.

Naslov originala:
Das Aufhören der »Criminalistischen Zeitung«

Objavljeno u listu
»Rheinische Zeitung«,
30. juna 1842, br. 181.

¹ neka bude pravda, pa makar propao svijet

Prilog kritici pruskih zakona o štampi

Berlin, juna. Prusu su otvorena dva puta ako želi javnosti priopćiti svoje misli. Ili će ih štampati u zemlji podvrgavajući se domaćoj cenzuri, ili će, odbijen neprilikama, pribjeći mogućnosti da se, izvan granica svoje države, pokori cenzuri koje druge savezne države ili da se koristi slobodom štampe stranih zemalja.^[204] U svim tim slučajevima država ima pravo da protiv eventualnih protuzakonitih postupaka primijeni represivne mjere. U prvom slučaju takve će se mjere, prema naravi predmeta, primijeniti samo vrlo rijetko, jer cenzura obično križa radije više nego premalo, a pogotovu ne propušta *kažnjive* stvari. No, što se tiče publikacija objelodanjenih pod stranim zakonodavstvom o štampi, mnogo će prije i češće doći do konfiskacije djela i sudskoga gonjenja autora. Da bismo, eto, sebi stvorili sud o općim uvjetima pruskog zakonodavstva o štampi, neobično je važno da ne ispustimo iz vida zakonske represivne mjere.

Odgovarajući zakoni nalaze se — budući da posebnoga represivnog zakonika o štampi u nas zasad još nema — rasuti u zemaljskom zakonu pod različitim naslovima. Kaznene zakone protiv uvrede, nemorala itd. možemo zasad ostaviti po strani, jer je uglavnom riječ o političkim prestupima, pa ćemo odgovarajuće podatke naći u rubrikama: veleizdaja, drska, bez poštovanja izrečena pokuda ili poruga na račun zemaljskih zakona i uvreda veličanstva. Kao što će se ubrzo vidjeti, ti su zakoni tako neodređeno formulirani, a pogotovu u odnosu na štampu mogu se tako široko i nesumnjivo svojevoljno tumačiti da se oni mogu ocijeniti uglavnom na osnovu sudske prakse. Jer, ako je tačna pretpostavka da je duh našeg zakonodavstva oživio u našim sudskim činovnicima, onda tumačenja koja oni prakticiraju moraju predstavljati bitnu dopunu zakonskih odredaba; tako u dubioznim slučajevima dosadašnja praksa znatno utječe na odluku.

Pisac ovih redaka u mogućnosti je da svoj sud o pruskim zakonima o štampi dopuni jednom njemu dostupnom, potanko obrazloženom odlukom jednoga pruskog suda. Autor^[205] jednog spisa objavljenog izvan Pruske, a u kojem je riječ o unutarnjim prilikama, pozvan je zbog svih gore navedenih prestupa pred sud, na kojem je, doduše, potpuno oslobođen optužbe koja ga je teretila za veleizdaju, ali je proglašen krivim zbog drske, bez poštovanja izrečene pokude i poruge na račun zemaljskih zakona i zbog uvrede veličanstva.

Prusko kazneno pravo definira zločin veleizdaje ovako: po paragrafu 92, to je radnja kojoj je cilj nasilno rušenje režima u državi, ili koja ugrožava život ili slobodu glavara države. Može se smatrati da će se prema trenutnim prilikama ta zakonska definicija priznati kao dovoljno općenita. Kako ne treba očekivati da će naša štampa ili pak osobe, kojih se naše sudske vlasti mogu domoći, vršiti takve radnje, to je ta tačka za štampu uglavnom nevažna. Jasna riječ: »nasilno« dovoljno brani od sudačke samovolje ili nesamostalnosti. Ali jedna je druga tačka neobično važna za štampu, naime tačka u kojoj je riječ o nedopuštenom komentiranju državnih zakona. Zakonske odredbe u tom pogledu glase ovako (Opći pruski zemaljski zakonik, II, str. 20, paragraf 151): »Tko drskom, bez poštovanja izrečenom pokudom ili porugom na račun zemaljskih zakona i odredaba u državi izazove negodovanje — kaznit će se zatvorom ili tamnicom od šest mjeseci do dvije godine.« Ovamo ide i edikt o cenzuri od 18. oktobra 1819, gdje se pod XVI, br. 2 određuje: »da pri drskoj, bez poštovanja izrečenoj pokudi ili poruzi na račun zemaljskih zakona i odredaba u državi nije važno samo to da li je izazvano negodovanje i nezadovoljstvo; u slučaju takvih kažnjivih izjava navedenu kaznu treba svakako izreći.«

Odmah, međutim, pada u oči koliko su neodređene i nedovoljne te zakonske odredbe. Što znači *drsko i bez poštovanja*? Očito je da je u paragrafu zakonika suviše ili prvi ili drugi dio. Drska pokuda ili poruga na račun zemaljskih zakona proglašava se gotovo sinonimom za izazivanje nezadovoljstva, a od 18. oktobra 1819. još se ističe i podudarnost tih pojmova. Zakonsku odredbu trebalo bi, prema tome, shvatiti ovako: tko se ogriješi zbog drske, bez poštovanja izrečene pokude ili poruge na račun zemaljskih zakona i odredaba u državi, nastoji izazvati negodovanje i nezadovoljstvo tim zakonima, pa je, prema tome, zaslužio navedenu kaznu.

Sada se tek može zakon jasno razmotriti. Određenja: *drsko i bez poštovanja* zakonodavac nije smio staviti jedno uz drugo, jer to može dovesti do krupnih zabuna. Netko može biti bez poštovanja, a da pri tome ne bude drzak. Pomanjkanje poštovanja je nedostatak, nemarnost, propust, koji se u brzini može desiti i najboljem čovjeku; za drskost je potreban animus iniuriandi, opaka namjera. A tek poruga! Koliko je daleko od »nepoštovanja« do »poruge«! A ipak se i za jedno i za drugo predviđa jednaka kazna. Ta se dva pojma ne razlikuju samo u *kvantitativnom* pogledu, oni nisu različiti stupnjevi jedne iste stvari, nego je među njima razlika kvalitativna, suštinska, štaviše — oni su gotovo inkomenzurabilni. A te različite stvari treba da u *jednom* zakonu dospiju pod *jednu* kapu? U svakom slučaju ono: »bez poštovanja« ovdje treba brisati, odnosno — ne izbaciti li se potpuno — staviti pod neki drugi paragraf. Jer pokudom izrečenom bez poštovanja nipošto se ne želi izazvati nezadovoljstvo i negodovanje, budući da se nepoštovanje u svakom slučaju očituje *bez namjere, spontano*, ili bar uvijek bez *zle* namjere. Ostane li na ovom mjestu izraz »bez poštovanja«, onda se

time izriče da svaka kritika stanja u državi teži za tim da potakne nezadovoljstvo, što znači da je kažnjiva. To bi se, međutim, kosilo s našim dosadašnjim cenzorskim uvjetima. Ukratko, cijela je zbrka nastala zbog toga što su izraz »bez poštovanja« iz cenzorskih uputa, gdje mu je mjesto, prenijeli u *zakon*. U praksi cenzure može se nahodaenju cenzora kao policijskog činovnika—sve dok je cenzura policijska mjera—preпустiti da odluči da li je nešto »bez poštovanja« ili »dobro-namjerno«; cenzura je iznimka, pa se tačnije odredbe ondje nikad neće postići. Ali u kaznenom zakoniku nema mjesta takvu neodređenom pojmu; subjektivno nahodaenje ne bi smjelo uzeti toliko maha, a pogotovu ne ondje gdje razlike između političkih nazora *moraju* doći do izražaja, i gdje suci nisu porotnici, nego državni službenici.

Da je ta kritika zakona tačna, i da je osnovana zamjerka zbog mišanja pojmova, moći će se najbolje dokazati na osnovu sudske prakse. Citiram gore spomenutu i već publiciranu odluku.

Autor spomenutog spisa u glavnim crtama opisuje cenzuru kako se, nota bene,¹ potkraj godine 1840. primjenjivala u Pruskoj; u tom su spisu ova mjesta inkriminirana: »Kao što je poznato, u nas se ne smije bez cenzorske kontrole publicirati ni novinski člančić ni spis do 20 araka;^[206] ako je predmet političke prirode, onda je za cenzuru najčešće nadležan policijski agent, koji je—s obzirom na rastežljive odredbe cenzorskog pravilnika od 18. oktobra 1819.—dužan da se drži jedino posebnih instrukcija ministrovih. Potpuno ovisan o ministru i odgovoran samo ministru, taj je cenzor prisiljen križati sve što ne odgovara individualnim pogledima i namjerama njegova naredbodavca. Podigne li autor protiv njega tužbu, tužba će gotovo bez izuzetka biti odbijena ili će autorovu opravdanom zahtjevu biti udovoljeno tek nakon tako dugog vremena da mu njegovo pravo više ništa ne koristi. Kako bi inače bilo moguće da se od vremena one pohvale poštenoj publicistici izrečene 1804. ni u jednim pruskim novinama, ni u jednoj ovdje štampanoj knjizi ne može naći ni najčednija kritika o postupcima ma i najnižeg činovnika, zatim: da se svaka aluzija koja se makar samo izdaleka dotiče javnih pitanja (rubriku ‚Iz naše zemlje‘ državnih novina sigurno nitko neće ubrojiti ovamo), da bi se mogla objaviti, tek mora skloniti izvan pruskih granica.«

»Pa i ondje ona nije uvijek zaštićena od one nezdrave činovničke samovolje koju Friedrich Wilhelm III s pravom naziva nužnom posljedicom potlačene publicistike; kako ni putem stranih novina u Prusku ne bi dopro koji nepovoljan sud o činovničkim postupcima, koje kakvo-takvo slobodno razmatranje naših prilika, takve se novine ili zabranjuju ili se na njihove redakcije vrši pritisak poznatim sredstvima. Mi, na žalost!, ne pretjerujemo. Francuske su novine, doduše, dopuštene, ali većina, šalje li se u otvorenu omotu, ne smije ući u Prusku, tako da bi *jedne* takve novine stajale godišnje više nego 400 talira poštarine; na taj

¹ neka se ne zaboravi, neka se ima na umu

je način zakonu prividno udovoljeno, međutim, zapravo se takvo dopuštenje ni po čemu ne razlikuje od zabrane. Drukčije se postupa s *njemačkim* novinama. Ako se njihovi urednici ne čuvaju već radi *vlastitih* razumljivih interesa, ako objave članak o Pruskoj ili o pruskim činovnicima nepoželjan vlastima u Berlinu, onda im prusko ministarstvo (tko u to sumnja, može se uvjeriti na osnovu spisa kojima raspoložemo) upućuje zamjerke i reklamacije, prijeteći zahtijeva da odaju svoje korespondente, a unosno prusko tržište ostaje im otvoreno tek ako pristanu na ponižavajuće uvjete.«

Nakon tog izlaganja optuženi zaključuje da tako usmjerena cenzura postaje samozvano tutorstvo, pravo tlačenje javnog mnjenja, i da ono naposljetku vodi do nadasve problematične samovlasti činovništva podjednako opasne po narod i po kralja.

Dakle, kako se može suditi o tim riječima? Ne bi li takva publikacija, napisana tim tonom, danas dobila pruski imprimatur? Zar ne sude sve pruske novine na isti način o tadanjnoj praksi cenzure? Zar nisu rečene već i mnogo teže riječi o institucijama koje još *postoje*? A što kaže naša sudska odluka?

»Na takav način podanik ne smije govoriti o zakonima i odredbama u državi; tvrdnje da se svaka aluzija koja se makar samo izdaleka dotiče javnih pitanja mora, da bi se mogla objaviti, skloniti izvan pruskih granica, zatim da se u cenzuri, kakva vlada u Pruskoj, očituje samozvano tutorstvo, pravo tlačenje javnog mnjenja, te tvrdnje po suštini i po izrazu predstavljaju *drsku pokudu* te se kose s poštovanjem koje je podanik dužan državi. Naziranje, pak, da se time potiče vrlo problematična samovlast činovništva, podjednako opasna po narod i po kralja, jasno svjedoči o tendenciji da se izazove negodovanje i nezadovoljstvo s navedenim institucijama. Optuženi je u ovom istražnom postupku pokušao dokazati da je njegov sud o cenzurskoj upravi osnovan na činjenicama, i on je u tom pogledu naveo nekoliko specijalnih slučajeva kada je člancima publicističkog sadržaja sustegnut imprimatur.«

»Ti su navodi, međutim, očito beznačajni; i ne uzimajući u obzir da pojedini primjeri uopće ništa ne dokazuju o tome da li neka državna institucija vrijedi ili ne vrijedi, ipak bi forma u kojoj je izrečen sud optuženoga — čak i pod pretpostavkom da je istinit — i dalje teretila optuženoga zbog drskosti i nepoštivanja. On ne sudi na način mirnog razmatranja, već kudi takvim izrazima koji bi se nesumnjivo smatrali uvredama da su upereni protiv osoba.«

Nadalje se iznosi: »Optuženi tvrdi o komunalnom statutu: prije svega treba dobro razlikovati gradski statut iz godine 1808. od revidiranih propisa iz godine 1831. Za prvi se tvrdi da ispoljava liberalni duh tadanjega vremena i da poštiva nezavisnost građana; za drugi da ga preporučuje sadašnja vlada, gotovo ga namećući gradovima. Te riječi sadrže opreku između izraza: liberalni karakter tadanjega vremena i sadašnja vlada; u toj se opreci krije drska negativna tvrdnja da sadašnja vlada ne samo što nije liberalna nego da i ne poštiva samo-

stalnost građana (??). Nečastan stav i prezira vrijedna tendencija njegove publikacije ipak se najviše očituje u primjerima koje optuženi iznosi nastojeći dokazati tačnost spomenute usporedbe; pri tome on navedene odredbe gradskih statuta citira dijelom netačno, dijelom nepotpuno i iskrivljeno.«

Široko izvedenih odlomaka, koji dalje slijede, mogu se odreći to lakše što se iz njih, pa makar i priznali netačnost i nepotpunost u navodima optuženoga, ne može izvesti nečastan stav i prezira vrijedna tendencija. Navest ću samo još svršetak: »Uzme li se u obzir isključenje javnosti prigodom staleških pregovora, a u vezi s tim ravnodušnost obrazovanih klasa koja se ispoljava na izborima i drugdje, naposljetku činjenica da su liberalni rajnsko - pruski staleži u dva maha, 1826. i 1833, odbacili takav općinski statut, uzme li se sve to u obzir, jedva ćemo biti skloni priznati da se toliko *hvaljeni* pruski gradski propisi mogu smatrati protutežom samostalne narodne svijesti nasuprot ministarskoj samovolji, a kamoli surogatom za konstitucionalno zastupstvo«. O tim riječima sudi odluka: »I to mjesto očito sadrži ironičnu pokudu te također ispoljava tendenciju da potakne negodovanje i nezadovoljstvo. Kome je stalo do toga da koristi domovini, taj se neće truditi da dokaže da je prijašnja vladavina probitačnija za narod, režim od kojega se sve više odstupa, da bi se zamijenio tendencijom štetnom po opće dobro. Takvo uspoređivanje ranijega, navodno boljeg stanja s današnjim stanjem nije nimalo potrebno ako čovjek hoće da otkrije tobožnje nedostatke sadašnjeg režima; uspoređivanje stoga ne može imati drugi cilj nego da stvori nazor kako dobrobit naroda ne uspijeva više tako dobro kao prije—da bi se na taj način izazvali negodovanje i nezadovoljstvo.«

Sve što je gore rečeno o zakonu praksa i te kako potvrđuje. Definicija »nepoštivanja«, koja pripada resoru policije, odnosno cenzure, ovdje očituje svoje nepovoljno djelovanje. Presađivanje tog pojma na tlo zakona, on postaje ovisan o trenutnoj strožoj ili blažoj cenzuri. Ako je cenzura zaoštrena, kao 1840, i najčednija će se kritika smatrati »nepoštivanjem«. Ako je humana, kao ovoga časa, neće se možda ni nešto što se prije smatralo drskim nazvati znakom nepoštivanja. *Cenzura* po svojoj prirodi mora biti kolebljiva; ali *zakon* mora biti čvrsto utemeljen sve dok važi; on mora biti neovisan o nestalnostima policijske prakse.

A tek »poticanje negodovanja i nezadovoljstva«! To je, istina, dijelom svrha svake opozicije. Ako prigovaram nekoj zakonskoj odredbi, svakako imam namjeru izazvati nezadovoljstvo, i to ne samo u narodu, već i kod vlade. Kako se drugačije može prigovarati nego s namjerom da se i drugi uvjere u to da je ono čemu prigovaram—blago rečeno—nesavršeno, da se stoga i kod drugih izazove nezadovoljstvo? Zar mogu ovdje kuditi, a ondje hvaliti; zar mogu u isti mah smatrati da je nešto i dobro i nevaljalo? To je naprosto nemoguće. Dosta sam pošten da odmah, bez okolišanja, kažem da namjeravam ovim člankom izazvati

nezadovoljstvo i negodovanje protiv paragrafa 151. pruskoga kaznenog zakonika; ipak smatram da ne prigovaram »drsko i bez poštivanja«, kao što kaže ovaj paragraf, nego »pristojno i dobronamjerno«, kao što kaže cenzurska okružnica. Ta je okružnica, međutim, sankcionirala pravo da se izazove nezadovoljstvo, i u slavu pruskog naroda otada već je dosta učinjeno da se izazove nezadovoljstvo i negodovanje. Taj je dio paragrafa time zapravo ukinut, a kažnjivost »prigovaranja bez poštivanja« znatno je ograničena. Time je doista dokazano da taj paragraf sadrži smjesu i konglomerat heterogenih, zakonodavnih i novinsko - policijskih odredaba.

To je, naravno, i posljedica vremena u kojem se stvaralo sadašnje pravo, posljedica sukoba između slobodoumnog prosvjetiteljstva te epohe i nekadašnjega pruskog ancien régime-a. Nezadovoljstvo vladom i državnim institucijama tada se smatralo skoro veleizdajom, u svakom slučaju zločinom, koji je pružao osnovu za sasvim lijepu istragu i osudu.

Uvreda veličanstva slabo nas zanima. Pruski publicisti dosad su se držali prave mjere, ne dirajući kraljevu ličnost. To je anticipacija ustavnog načela o neprikosnovenosti kraljeve ličnosti, što treba pozdraviti.

Gore spomenuti paragraf ovim toplo preporučujemo komisiji za reviziju zakona; mi ćemo, međutim, nastaviti da na navedeni valjani, dobronamjerni i pristojni način izazovemo što više negodovanja i nezadovoljstva svim dotrajalim i neliberalnim ostacima u našim državnim institucijama.

Naslov originala:
Zur Kritik der Preussischen Preßgesetze

Objavljeno u listu
*Rheinische Zeitunge,
14. jula 1842, br. 195.

Die
froh bebräute,
jedoch wunderbar befreite

Bibel.

Ober:

Der Triumph des Glaubens.

Das ist:

Schreckliche,
jedoch wahrhafte und erkleckliche

Historia

von dem weiland Licentiaten

Bruno Bauer;

wie selbiger

vom Teufel verführt,
vom reinen Glauben abgefallen,
Oberteufel geworden

und endlich

kräftiglich entsezet ist.

Christliches Heldengedicht

in vier Gesängen.

Neumünster bei Bürich

Erudte und verlegt Joh. Dr. v. v. v.

1842.

Faksimil naslovne strane brošure
«Drsko ugrožena, ali čudesno spasena
Biblija. Ili: Trijumf vjere»

Drsko ugrožena,
ali čudesno spasena Biblija.

Ili:
Trijumf vjere

To vam je strašna, ali istinita i poučna pripovijest o nekadašnjem licencijatu Brunu Baueru; kako je istoga zaveo davo, kako se odrekao prave vjere, postao nadđavo i kako je naposljetku silom spasen.

Kršćanski junački spjev u četiri pjevanja⁽²⁰⁷⁾

Prvo pjevanje

Slavu vjere divno da opjevam,
Zato, moja dušo, smjerno raširi krila,
Slavnu pobjedu vjere — al' ne! nije li
Vlastita snaga nejaka trska? Iz drugoga vrela teče sok;
Drugo nam biće dariva htjenje i moć:
Vi vjernici, izmolite za me milosti blagoslov!
Jest, rikni, ti *Leo*⁽²⁰⁸⁾ ¹ na obali Sale,
I sklopi, *Hengstenbergu* junačke ruke!
Ti, velik uz liru i velik na katedri,
Oj, *Sack*, tvoju mi snagu ulij u pero;
Krummacher, božji čovječće, prave vjere čuvaru,
Ti me nauči da poput tebe objavim riječ!
A ti, moj mili *Knapp*! Ja nosim, vjerna dušo,
Baklju tvoje pjesme smjelo u nevjerstva kal!
A ti, oj, *Klopstock*, koji si nevjere rodu
Smjelo i prkosno pokazao križ, ti mi pomози!
Što bih bio bez tebe, bogoslove *Ivane*!
Ako mi vjerno pomogneš, kušat ću i uspjēt ću.
Istrijebit pomoz'te mi, *Davide* i *Ezekijele*,
Strahotu bogohulstva iz korijena — perom!
Okupljajte se oko mene, snažni stupovi vjere,

¹ Igra riječi: *Leo* je ovdje vlastito ime, a kako *leo* u latinskom jeziku znači lav, Engels spominje riku.

Branite me od rugla i drskih bogohulnika rike;
 Dižite ruke pobožno k prijestolu milosti
 Da u slavu Gospoda skončam svog djela tok!
 Najednom što naruši blaženo hosijana?
 Zašto presuši andeoske pjesme māna?
 Jao, je li davolja zloća prodrla u nebo,
 I je li kužni smrad pretvorio radost u jad?
 Gdje treba da se čuje tek veselja i hvale glas,
 Što će ondje kukanje i naricanje?
 Tko to tužno zbori? Tko u nebesa jeca?
 To su duše pobožnika, oni ovako stenju:
 »O, Gospode, usliši nas, Gospode, čuj našu viku!
 Koliko ćeš još trpjet muku sebi vjernih?
 Dokle ćeš čekati, a nisi osvetio,
 O, Gospode, vjernika krv satrviši opaki rod?
 Zar da svjetovni prkos i drsko hvastanje porocima
 Svagda sja na zemlji u sjaju divote?
 Zar svaki filozof svagda da kaže: „Ja sam ja“?
 Zar četa će slobodounnika sve drskije huliti tebe?
 Ah, sve jače se čuje obijesno ruganje,
 Daj neka uskoro zaječi truba Sudnjeg dana!«
 Umirujući zabori Gospod: »Još nisu prevršili mjeru,
 Još nije nesnosan smrad koji se od strvine širi;
 Svoje borce još potači moram da hrabriji postanu,
 Da u zadnjoj nam bici ne uzmaknu pred sotonom.
 Tamo dolje, u Berlinu, mnogi za mnom teže,
 Ali oteli se još nisu iz loga gorde misli;
 Oni neće da u me vjeruju, oni hoće da me shvate,
 Oni hoće da me vežu obručem misli.
 Gle, eno *Bruna Bauera*: on vjeruje, ali i misli,
 Tijelo mu je krotko, ali slab mu je duh.
 Strpite se tek malo, pa će pasti s njega sva ljaga,
 Sotona mu više neće u misao hvatat.
 On, tražeć' me tako vjerno, jedva da me nađe,
 Smjerno odbija od sebe što niskim se čuvstvima mili.
 Budalaština misli koja mu razara um
 Isprazna mu se čini kao vjetar—i duša mu zadrhti.
 Jest, filozofija njemu je samo još ruglo,
 Milost ga prožme, on vjeruje: Bog je Bog.«
 Na te se riječi nebesima razlegne blaženstvo,
 U slavu se sile gospodnje oglasi pjesma:
 »Tebi, Gospode, pripada slava i čast
 I snaga, stvorio ti si svih svjetova krug;
 Uskoro će planut tvoj gnjev da uništi pakosnike,
 Da uzvisi vjerne sluge, tebi pokorne.«
 I dalje će zboriti Gospod: »Evo čovjeka

Koji će u zadnjoj bici znati da stane na čelo vjernika.
 Kada se tad na grešni svijet izlije moja srdžba,
 Sručujuć se, kad se mora oboje krvlju
 I kad ponor crno svoje razjapi ždrijelo,
 Kad skakavaca nagrne bezgraničan roj,
 Kad se vatrena tuća sruči na zemlju
 I trese se tlo, i krš se ruši,
Bruno Bauer visoko će dići moj stijeg
 Ne uzmičuć' u bici za prijesto i oltar.«

Na te se riječi nebesima razlegne blaženstvo,
 U slavu se sile gospodnje ogłosi pjesma:

»Haleluja! I dim se rasprši za vjekove.«

I vidi! Dok se još pjesma razlijevala nebom,
 Stiže đavo uz smrad i dreku.

U oku mu se iskri pakleni crni bijes,
 Pohlepno bi lokô božjega stada krv.
 K prijestolu Svevišnjeg zlokobno stupi,
 K anđelima što bliz' prijestolja stoje,
 I odvrtnim glasom zagrmi: »Što se još kolebaš
 I u mom me domu držiš u kukavnom miru?
 Zacijelo te strah da ću o Sudnjemu danu,

Kad se za krunu svijeta
 Naš zametne boj, potući anđela čete
 I jurišom osvojiti nebeski svod?
 Ako si hrabar, naprijed, u boj,
 Naredi da trublje zagrme,
 Da okupim svoju baš bijesnu četu,
 Silna me volja da se sručim na tvoju
 Te da prostranstva osvojim tvoja!«

Gospod će: »Strpi se, strpi, skoro će čas
 Kad ćeš da spoznaš da sam gospodar svima!

Motri, eno dolje, Zemlju, vidiš li znake
 Zbog kojih ljudi drhte i blijede?
 Vidjet ćeš rat, i kugu, i palež, revoluciju,
 Zakonu se rugaju, vjeru ponizuju,
 Bogohulstvo cvjeta, pobožni pate,
 Čekaj još tren: sve gore i gore će biti!

Odabrô sam sada svog vjernoga slugu,
 Moje će carstvo objaviti bezbožnom rodu;
 Prezret će ga, ponizit ga smijehom,
 Neka to bude, bar skrhat ću lakše.
 Još nisu prevršili mjeru, al' dugo potrajat neće
 Ako ustrajno prezru i dalje: milosti sjaj.«

Đavo sad pita: »A tko će izvršiti slavno djelo?«
 Odgovori Gospod: »*Bauer* glavom.« —

»Misliš na licencijata?«

»Upravo na njega.«

»Al' on te služi na naročit način.

Ni molitva ni pjesma srce mu ne hrani.

Ne, tebe će zamolit za najljepše zvijezde,

A tad će ih pojmit — to ga je volja.

A dogmi raznih spekulativne srži

Ne smiruju mu uzburkanu grud.«

Gospod: »On zburnjeno još zasad služi meni,

Ae' naskoro ću oči mu otvorit,

I ako on još zasad misliti se drzne,

Uvjeren ti budi, razorit ću mu razum skoro.«

Pa đavo: »Hajd, kladimo se, njega ću ti zavest!

Skoro on će kao biser *moju* krunu krasit.

Pri svemu tome *Hegel* mu se jošte glavom vrza,

Tu zgrabit ću ga, pazi, zgrabit ću ga da ne trza.«

A Gospod reče: »Eto, nosi ga, ni za šta ne pitam!

Od Spasitelja otmi ti vjernika tog

I vodi ga, slijedi li te on i tvoju laž,

Na pakleni put, keseć' se ružno,

Al' priznati ćeš morat postiden:

Vjernik, čak i spekulirajuć',

Za tijesan put u srcu svagda zna.«^[209]

Tu đavo klikne: »Nek bude, mene nije strah,

Ti *Bauera* zadugo više nećeš držat!«

U mah taj on nesta kao munja i grom,

Za njim zavonja još svijetli nebeski dom.

Dok đavo još s Bogom tako zbori,

U paklu prokletnika četa podigla je bunu.

U metežu se divlja rulja našla silnom,

I drećeć' na sav glas: »A gdje si, đavle, reci?«

Na čelo im je, zubljom mašuć', stao *Hegel*,^[210]

Voltaire ga slijedi batinom crvenom,

Oglasi se *Danton*, riče *Edelmann*,

Napoléon zove: »Diž'te se, đavolja kopiladi, naprijed!«

Jure kroz rumeni ponor spodobe mračne,

Dahću od bijesa i majstora zovu.

S nebeskih visina On sruči se hitro

U more vatre i svoj plameni grob.

»Što je«, poviknu, »s vama, čopori ružni,

Tko đavlovu gnjevu i đavlovoj moći rugat se smije?

Preblag zar vam je pakleni žar,

Ne teče vam obilno vjernikâ krv?«

»Ne, ne«, to *Voltaire* - ov je glas, »dokoni đavle,

Jesam li zato gradio, sadio sumnju

Da svagdje zbog spekulacije tamne

Filozofiju bije sad zao glas;

Čak me Francuzi zamrziše, vjerujuć' popu —
I to, ti davle, dopuštaš da biva?»

»Zašto sam«, upita *Danton*, »giljotinom sjekô,
Zašto je klanjanje razumu zamijenilo crkvenu službu,
Ako glupost opet vlada, ako plemić tupi
Vlast u zemlji drži, i s njim popovi glupi?»
Pa i *Hegel* koji je dosad gnjevno mučô
Najednom nade riječ i uspravi se silno:

»Moj cijeli život znanosti sam dao,
Ateizam učih svom žestinom,
Samosvijest sam podigô visoko,
Vjerujuć' da Boga sam savladô.

Al' bezumno su povelili se za mnom,
I kukavna su bića mene krojit stala
I ludosti mi nametati svoje,
Zarobiv drsko tananu mi misô.

I sad kad smjelo podigla se glava,
Strauß niu ime, napola me shvati,
Tek što u Cirihi pozvan bješe on,
Na pragu aule odbiše ga opet.

Sramota, sav svijet zabrani
Spravu što mudro je iznadôh,
Slobode pobornicu smjelu,
Jao, zabraniše giljotinu!

Sad reci, davle, jesam li uzalud bio?
Umovao uzalud, ni za što se trudio?
Hoće li napokon čovjek stići pravi
Da odrubi glavu pobožnom rodu?» —

Čuje to davô kreveljeć' se skrito:

»Miruj, ti vjerniji od svih slugu, mani prazne riječi.

Što? zar ne znaš mene, vraga? Čuj što kažem:

Već odavna ga imam, odavna ga našo!»

»Tko je? Nemoj mučit zagonetnom viješću!»

Viču svi. A on će: »Ime mu je — *Bruno Bauer*!»

U smijeh prasne rulja. Okrenuše mu leđa,

A *Hegel*, jaran, bijesni *Hegel* zhorio:

»Rugaš se i sprdaš, najprokletiji ti crve,

Zar da bude *Bauer* uz nas, a u njegov' razuma ni mrve,

On znanost daje da je crkve smrve!»

»*Hegel*, zar si slijep ti«, pakleni će kneže,

»Misliš li da *Baueru* do vjere baš je stalo?

Žed mu veća je, drugo on još traži,

Tko se tako silno bije, iznemoći baš skoro neće.

Sad na sebe on još meće skromne halje vjere,

Al' zbacit će ih: pazi, pogodbu ću s njime sklopit.»

»Ja se tebi klanjam«, *Hegel* vedro opet reče,

A na to rulja cijela silnu dreku digne.

Klikćuć' gospodara k pragu vode,

Iz pakla gordo on se vine u visine. —

U čednih ljudi domu, u sobi mračnoj,
Knjigama pretrpan, *Bruno Bauer* se zamisli,

Ispred sebe Pentateuh,^[211] iza sebe davla,

Naprijed ga obuzima vjera, otraga ga kida sumnja:

»Je li Mojsije autor te knjige, je li lažna il' nije?

Jao, zašto filozofija naša rijetko jasno zbori!

Fenomenologiju sam proučavô,

Estetiku i logiku i metafiziku,

K tom, na žalost, i bogoslovlje,

Sve to učih, uspjeha sam imô!

Doktor ja sam, pa i licencijat,

Kolegije predajem od zore do mraka,

Cijelu sam vjeru spekulativno

Izmirio s apsolutnim pojmom,

Meni sve je jasno, nema tajne

Koju nisam smjesla razrješavô,

Sve dogme sam shvatio odmah,

O stvaranju, grijehu i spasu,

O djevici i bezgrešnom začecu,

Sve pojmio sam to bez straha,

Sve te trice — a mudrolije te

Slabo jamče da je istinito što u Pentateuhu piše.

Tko tu nevolju da svlada, tko će tumač meni biti? —

Nahranit tko će mudrošću sad mene, neznanju na kraj stati? —

A knjiga ta tajanstvena,

Philippus ju napisô,

Zar neće biti pratnja dovoljna

Kroz svih tih sumnji labirint?

Otvorit ću je. Već me prosvjetljava,

I pruža šumno vrelo kategorija.

Gle, kako dižu se i spuštaju

I zlatna vedra jedna drugoj dodaju!

Kakve li visine!

Već vidim u skladu

Znanost i vjeru

Uz cjelove svete!

Duboko poda mnom prirodne sile!

Ah, kakva l' prizora! Al' tek je prizor to!

Tko će mi podići veo

Koji zagonetni izvor Pentateuha krije?

Philippi, dođi!«

Banu sjena, sa tri krune, a zid puče,

Kô kob visoko podiže se suha ruka:

»Bauer, Bauer, ne skreni s puta
 Koji *Hegel Logikom* svojom pokazuje!
 A gdje čistota pojma apsolutna sja
 Tu neka predodžbe ne opiru se duhu slobodnom.«—
 »Ako knjiga ta je prava, kako zagonetku riješiti ćeš ti?
 I ne izmiči mi, govori, reci, odgovori!«
 »Tek duhu koga shvaćaš blizak si, al' meni ne!«
 »Ne tebi? Ostaj, druže! Zar me napuštaš?«^[212]
 Prozbori, skoči—gle, i dušmanin se stvori pred njim.
 »Haha haha haha haha haha haha!
 Eto bogoslova glavom, stoji tu i ne zna što će!
 Tã inače si silno mudar, a spoznô jošte nisi
 Da nečija je volja što u krugu svagda ti se vrtiš?«
 U strahu i grozi sad *Bruno* se *Biblije* laća.
 »Mani«, smije mu se đavo, »što stara knjiga da se u to paća?
 Ta stvari davno više nisu za nas,
 A tebi, ne vjerujem, tebi godi takva hrana?
 Kako? Smatraš li, u zidinama ovim starim
 Kad bolan um tvoj prede kategorije,
 Kad staneš vatru miješat s vodom,
 Bljutavošću napajaš svoj žedni duh,
 Duh što teži za slobodom, slomit okove
 Što u pusti mrak i tamnicu ga stežu,—
 Tad smatraš da je mukom ovom utažena tvoja čežnja?
 Zar te je *Hegel* učio da spajaš brda i doline,
 Bijelo s crnim, i usijani žar s vodom?
 Na umu neka ti je *Hegel*, on smjelo mrzi boga
 Bez kolebanja se riješiv fakta,
 Razumom pak prezirući starostavnu riječ!«
 »Što ti, đavle, veliš, lijepo zvuči, vrelo
 Čistog svjetla nebeskog krije dim tvog pakla;
 Al' mene zavest nećeš; tã spekulacija
 I tebe, đavle, već je davno zahvatila.
 Zar misliš da će duh moj, koji svako biće zna
 Poštediti baš tebe ne podvrgavajući te pojmovima?
 Ja znam, svojom slatkom himbom, lažnom riječi
 Zavaraš nas prvo, pa silom tad nas grabiš,
 Obećav duh nam slobodan za naše lijepe fakte,
 Vodiš nas u carstvo jednostranih i apstraktnih riječi.
 K ekstremu slobodan me duh tvoj vodi
 Jer sve što znam i mislim jest: ja jesam.
 Zaludit mene, druže, neće ledena visina
 Gdje sve što shvati duh on sam pak zatim razara.
 Nezasitno ždrijelo, pravi Moloh tvoj je duh,
 On zub'ma prijeti svemu što je pozitivno.
 Vidiš, znam ja tebe, tvoje pute,

Tvoje riječi neće da me smute.
 Evo, to je Pentateuh; shvatim li ga pozitivno,
 U isti mah o jevrejstvu imam pojam.«

Zloduh se ceri i ruga: »Zar to nije smiješno?
 Što staro je i zardalo tom novi sjaj ti dat bi htio?
 Gdje i uš je svjedočanstvo djela božjih,
 Gdje i gradnja doma s molitvom se vrši,
 Gdje smatra se da Gospod prisutan je svagdje:
 U mjeri, utegu i robi — tu spekulirat želiš?
 Mučiš se, malaksavaš, bez mira i vedrine?
 Kušaj tko je jači: vjera ili ti!
 Naprijed! kad duh se ćuti gospodarom,
 Kad ne kopa, poput crva, u starini;
 Tad pobjedu nad svima slavi; pred takvim pravom
 I vjera će se smjerno klanjat, koja predrasudi služi!«

»Đavle, što u časovima odvažnosti ja sam
 Jedva smio pomisliti, ti nesputano kažeš.
 Ah, da me nešto dira, steže nešto snažno,
 Da u meni se, mučeći me, razliježe glas:
 Uzalud ti si živio!«

»Ne oklijevaj ni časa,
 Dovoljna je tvoja želja, u tren preporoden ćeš biti!«
 »Al' što ću sad?«

»Zar misliš ti da ovdje
 U pobožnom *Berlinu*, tom pješčanom kraju,
 Dosegnut možeš radosnu slobodu
 Iz pune duše odričuć' se vjere?
 U B o n ću povest tebe, k Rajni, ponosnoj rijeci zelenoj,
 Tu sa sebe skini praznovjerja glib,
 Tu vedar novi život povest možeš
 Čilo združen s vjernom kapljom vina;
 Gdje pobjeda je žiće, gdje snažno nadimlju se grudi
 Te žar slobode žilama svim kola!« —
 »Deder, slijedim te!« —

»I gdje u potpunoj jasnoći
 Misô, borbu vodeć', istinu sad rađa;
 Na ruševini smjelo razorenih brana
 Gordo digni oltar slobodnome umu!«

D r u g o p j e v a n j e

Jao tebi, B o n s k i, najpobožniji ti fakultete,
 Pepelom pokoru vrši i ne skidaj s usta molitvu!
 S katedre gdje pobožnim je samo mjesto
 Podučava, vražjim poslom, sada divlji *Bauer*.
 Stoji, usta mu se pjene, vražić mu na šiji sjedi
 Učeci ga kako bogoslove valja zgrabiti.
 Od bijesa dreči, kô pas se straši vode,
 Sad dušmanin kroz usta *Bauerova* hulno zbori:
 »Nek' ne zbuni vas bogoslova pakost,
 Što lažu i mažu lukavošću svojom!
 Gledajte: da smisô riječi svake izvrću
 Šuljajuć' se opakom na mračnoj stazi;
 Prljav strah iz slova tih slugana viri,
 U okršaju oni sami sebe svagda biju!
 Himba, mučenje i jezuitska laž,
 Sofistika je sve to što pod skutom pobožnim se krije!
 Na uču seoskoga nalik, kome djeca
 Pobjegla su, vani nestašno se loveć',
 Koji bijesan batinom ih ganja,
 A djeca pred njim bježe, ciku, dreku dižuć', rugajuć' se—
 Tako i teolog u procjepu se stalno nađe,
 Pritješnjuju ga *Svetog pisma* proturječja.
 Gle kako crta, vrti, tišće, širi, tlači, mrska, mjeri,
 Što netom kaže začas više ne zna,
 Gle kako kuha, miješa u sparnoj svojoj kuhinji
 Sve dok uz buku ne iščeznu ta proturječja!
 Ustrajno ih lovi! I za njima više:
 Zar ne znate se vratit? Posluh ste mi dužni!
 U groznu gnjevu svetim prutom maše
 Udarajuć po bezbožničkoj rulji!
 On ih hvata i u vražji kotô tiska,
 U dimu hudom jandnici se guše!
 Svi su takvi, takvi su evangelisti,
 Svagda tako će biti, sve dok ima krščana!
 Kako evangelist jedan drugog slabo shvaća,
 Kako se muči, vrda, još više izvručui smisô,
 Kako se u proturječju beznadno kopra
 Ne znajući pomoć sebi, zabludu još više duhec',
 Kako tudi napis pali, kida, lomi,
 I na vrh svega kruna *Ivanova*;
 O, gle!« — Tu vjernici se nisu mogli više svladat:
 »Proklet on što drsko huli, vješala mu smjesta diž'te!
 Proklet bio, katedra za njega nije,
 Van s njim, van s njim, haleluja!«

Al drugi viču: »Živio, nek živi *Bruno Bauer*,
 Nesputane nauke i misli slobodne je bedem!
 Umuknite, vi farizeji; ako se mi pograbimo
 Vidjet ćemo hoće li vam Bog vaš priteći u pomoć!«
 »S lažovima van!« to ječi s desne strane,
 »Vjernike izbac'te!« slijeva gomila se ljuta čuje.
 »Mučite, vi ateisti!« — »Mučite, vi krotke ovce,
 Ne bi li vas jarci rogovima tukli!«
 »*Ovdje Krist!*« — »*Ovdje Bauer!*« —

I sa silnim treskom

Sruči začas tučnjava se, batinama,
 Bijesna bitka planu, ratni poklik ječi.
 Pultovi se ruše, cijepaju se klupe;
 Pultovi se navrh slažu, braneć' se od kršćana
 Pouzdaju se ateisti drski u taj tvrdi grad.
 Moćna četa, tintom borbu vodi,
Biblije im služe kao bombe.
 Uzalud vjernici taj grad osvojit hoće,
 Čak ni treći juriš obranu da slomi.
 Krvavih već ima glava, poneki vjernik
 Složi se, od ateista ruke pogoden, na klupu;
 Tad sruši se, od nevjernika ruku, drven zid,
 Da s bojnog polja dušmanina rasprše.
 Gnjevno navale na božje bojovnike,
 Videć' bijesnu hrpu, pobožni od straha bježe;
 Čisto sad je bojno polje. —

Na hodnicima uzmiču,

Na ulazu tek ustavi se četa pobožnih.
 Sad Gospod im u pomoć šalje podvornike,
 Sad stiže rektor, pa i senat, zatim klerici.
 Mirit oni hoće, saznat uzrok sukoba;
 Al' ubrzo ih smota sila bujice.
 Iznova žestinom plane ljuta bitka;
 I po koja mudra glava grdnih batina izvuče!
 Pognutih je leđa bilo batinama izravnatih!
 I noseva, baš oholih, što spustiše se skromno!
 Zrak se smrkō, tolika se digla prašina,
 Perike uvis lete, drski ih vjetar mota,
 Pa i filozofi, gospoda pozitivni,
 Gle, što se ateista boje!
 Silni *Fichte* stvori bijednu djecu, kō zečevi sad bježe!
 Mršav zalogaj je to za ateiste!
 Gle, kako učenome *Brandisu*, usprkos silnom trku,
 Odjeću isprašuju dižuć' prašinu sistema!
 Ne pomaže im *Hegela* pobijat
 Kad potomci mu bijesni baš ih nemilice biju!

Jer sve žešće ateisti gone, a pred batinama
Nada da u Boga spas je tone.

Al' ne, ta' budno mu je oko; jer u gorak čas,
Kad vjernicima poraz i sramota prijeti,
Tad šalje on, da slavu zla on spriječi,
Svagda vjernog *Sacka*, s frizuricom udešenom.

Eto tako sad on stiže upravo iz vinograda božjeg:
Na nebu crkvenom mu sivo oko kano zvijezda sja.

Nos mu vjeri silno uporište daje,

Iz usta mu se božja riječ i slava svagda cijedi.

Njega nosi magarica mlada, rep je divno kiti;

On ne mari što po zemlji noge mu se vuku.

Biblijski je tekst on božjom snagom pronašao,

Privezao ga zatim na rep magarici.

Sjeo na nju, spuštena mu glava,

Krišom duh je životinju uputio k borbi.

Strašan šum kad začu, klicaj drskih pobjednika,

Pobožnu životinju on drugim putevima vodi.

Premda krotka inače, magarica vjerna,

Gle, sad propinje se, koči, skače, sjeda, trza.

»Što se zbilo, životinjice moja? Što ti smeta?

Moje uzde slušaj, mirna budi, čuj!«

Al' posluš ona uskrati te o zid njega pritisne;

Tad prvi put se ruka gnjevno štapa laća.

Mlati je, i mlati, mlati, i opet mlati, mlati,

Al' ni za pedalj magare da uzmakne, te na zemlju pada.

Tad Gospod magarici otvoriti će usta

Da zabezknutom čovjeku priopći se nalog:

»Zašto tučeš? eto duha koji put mi priječi,

A na uzdi me do bojnog polja silom vuče!

Gdje stara ti je hrabrost? U borbu moraš banut,

Gdje se bijesni ateisti vjernicima strašno groze!

Otvori uši, oj ti *Sack*, i slušaj svetu vijest

Koju Bog ti priopćava glasom tvoje stoke:

Sack ti dosad bilo ime, odsad ćeš se *Beutel*¹ zvati,

Tebe, *Beutel*, šaljem da glatko sukob riješiš.«

K nebu pogled diže i zbori smjerni *Beutel*:

»Gospode, pred tobom isprazno je ljudsko znanje!

Životinjskim se glasom znađeš služiti;

Pokoran sam tvome glasu, hrlim sad u krvav okršaj.«

Tako reče te hitro uputi se k strašnom mjestu

Gdje malaksali i krvavi i nemoćni na bojištu još leže.

Snažnom vikom hrabar ratnik našo se međ' njima

I zapjevao psalam mira prema nebeskome skladu.

¹ Igra riječima: *Sack* njem. znači vreća ili džep, a *Beutel* kesa.

Pred pojavom tom svi su začuđeno stali,
 Al' *brat*¹ *Beutel* stoji, vidi nebo širom otvoreno.
 »Kako«, reče, »na tom mjestu gdje se svagda hvala pjeva
 I razliježe se vjere riječ, sad mržnja vlada, burna pobuna?
 Gdje ja vidim da se nebo širi, i da Gospod sve to motri,
 Namjerni ste grdno satrt sebe?«
 Pobožno to stado sluša, plaho stalo se povlačit,
 Dok ateista četa udari u drzak smijeh.
 No, *brat Beutel* zbori: »Ovdje dolje krv i metež,
 Gore vlada vječni mir i nebesko blaženstvo.
 Vidim anđele do svevišnjega trona okupljene.
 Vidim božje janje, rođena mu sina.
 Vidim veličanstvo božje kako sja,
 Vidim kako anđelčića zbor nebesku pjesmu sitno pjeva.
 Vidim—oj blaženstvo! janje progovoriti će
 Objavljujuć' mi volju božju, meni služi pokornom:
 »Na *Bruna*, teologa, pouzdali smo se,
 Al' njega dušmanin nam varkom otme.
 On što u ćeliji je svojoj znao molit
 Sad moju svetu riječ s bezbožnikom grdi.
 Bijesan ubilački rod on protiv moga stada huška.
 Neka njegova bude volja, neka proklet bude!
 Ti si stoga izabranik; pješači gorom i dolom
 Okupljajuć' sve vjernike za borbu!
 Nek' krotka te životinja kroz zemlje sve ponese,
 A ti ćeš riječ sa križa hrabro propovijedat!
 Oklop stoga na se meći, oklop tvoga Gospoda,
 Jer nazire se bitke dan, taj dan će skoro svanut.
 Opaši svoja bedra pasom istine,
 U znaku pravde ti ćeš crpsti snage.
 Obuj se, u punoj spremi na put podi,
 Na vjerskom štitu izbriši đavolske strijele.
 Sveti šljem na glavu stavi, poruga mu ne može nauditi,
 A napose zamahni smjelo mačem božje riječi!«
 Jest, Gospode, ja slijedim te, tvoj sluga odlazi u svijet
 Da grešnom rodu objavi sad riječ!«
 K crkvi dotle pobožni u hrpi stanu hodočastit,
 Al' oni idu, kao uvijek, želeć' pićem se omastit.
 Sad *brat Beutel* na magarcu svom odmiče
 I pjeva: »Slava Bogu, Gospodu na nebeskoj visini,
 A ljudima na zemlji slasno zadovoljstvo!«
 Nadaleko pobožna se pjesmica ta začu.
 Blaženo se tako uputi, magarcu prepustiv
 Kuda će ga, u ime božje, vodit.

¹ »brat« je ovdje upotrebljeno u smislu *redovnik*

U *Lajpcigu* se dotle trojica krišom okupila,
 Muškarca tri, davno zrela već za sotoninu vatru.
 Divlji *Ruge* ondje se za stolom našo,
 Glavu punu briga snažnom šakom boči.
 Ljudeskara je silna, miroljubiv on se čini,
 Al' kao sablje oštre su mu bojne pandže.
 Tust i miran misliš da je, kao filistar uz pivo,
 Dok u grudima se krije pravi pakao.
 O, *Ruge*, smij se samo, uskoro će doći sud,
 Tad i tebi će svući masku s lica!
 Drugi, koji prkosno u čašu pilji
 Paklene grozote snujuć', to je bijesni *Pruz*.
 U grud' mu ljudske čuvstva nikad nisu prodrila,
 Meduze su mu misli, djela njegova i osjećaji.
 Nedužnome njegova će glatka rima, vješta,
 Usaditi u srce klicu ateizma.

O, *Pruz*, smij se samo, uskoro će doći sud,
 Tad i tebi će svući masku s lica!
 Treći naposljetku, koji brk svoj gladi,
 To je *Blücher - Wigand*, smicalicâ majstor,
 Nakladnik je on svim bogohulnicima neumorni,
 On svojim kapitalom cijelu rulju podržava.
 Ha! smij se samo, *Blücherovu* brædu nosiš,
 Uskoro će doći sud, i vrag će tebe odnijet!

Tako sjede oko stola gledajuć se mrko,
 A *Wigand* reče: »Zar za to novac svoj sam dao,
 Zar za to morao sam dosad toliko da platim,
 Da, eto, zabrane nam naše *Halske anale*?«
 »Kakvo bijedno doba«, bijesno reče *Arnold Ruge*,
 »Moj list s mukom s krvoločnim cenzorima izlazi na kraj;
 Dvije trećine rukopisa, smatra, križat mora,
 Pa ipak list moj jadan uginuti mora!«
 A *Pruz* će: »Jao meni, već pola godine
 Cenzor ma ni dlaku jednu baš propustio mi nije!
 Neka skapam, hoće oni! Ne krene li, braćo moja, nabolje,
 Pjevat ću, nek vrag sve nosi, kao prije ljubavne pak pjesme.«
 »A što da čovjek drugo uradi?« to gnjevno doda *Ruge*,
 »Ograničio sam se već na umjetnički almanah.
 Do davola hegelovština! Grudi će meni bujat kada čujem
 Slatke pjesme, dosadne novele!«
 »A ja«, nastavit će *Wigand*, »svoga imam *Müggea*,
 U četir' sveska novi roman on baš nudi meni.
 Na srce dodi moje, dodi, dušo, beletristiko,
 U te cenzor neće dirat, kō u Hegelov sofizam.
 Za njemačke poete sada širim krila,
 Dođi, trubadure, dođi, ulični pjevaču, u moj dom!

Pružite mi, braćo, ruke, kucnuo je novi čas,
Loyalni sad ćemo biti, neka živi vlada!«

U taj tren tu bane đavo: »Ološ vi ste bijedni!«
Grozi on se trojici liberala, vatra mu iz grla suklja;
»Zar je to ta vaša hrabrost, vaša smjelost,
Ustuknuli ste tek što cenzor zabranom vam prijeti?
Sramit moram ja se što sam u vas se pouzdō,
Što ne vidjeh da iza lava magarac se krije!
No, čekajte! Tek kad u paklu ja vas jednom zgrabim,
Užitak će mi biti da vas mučim ja i gnjavim!
Al' ne! to nije ništa, bando kukavna:
U nebo prognat ću vas, k Bogu svevišnjem!«
»Ta, budi razborit!« to uzvraća mu *Wigand*,
»Što da uradimo? Ti nas boljim putem daj povedi!«
»Kô volovi ste glupi!« đavo srdito će reći.
»Od silnog drveća vi ne vidite šumu!
Zašto *Halskim* analima ne vežete ruke?
Nazovite ih *Njemačkim*,^[213] i svemu bit će kraj.
A za cenzuru ja ću lično tad da brinem,
Sve će biti kako valja, tek malo hrabrosti je potrebno!
Tko s vragom bratski savez sklopi
Taj bojat ne smije se svakog lupeža!
Pouzdayte se u to! Ja skoknut moram dalje,
A vi diž'te dalje bezbožnu sad viku!«

Tako reče, zatim nesta. Tad, nitko se ne nada,
Ude k njima *Beutel*, i vidi nebo širom otvoreno.
Njega nosi magarica, kroz koju Bog je dao vijest,
Njega nositi će ona i kad jednom poleti u nebo.
K nebu gleda, vjerski zanos njega hvata,
Govoreći: »Hulna družbo! Znam ja podmuklosti vaše!
Tako zbori Gospod Bog: vas zametnuo je đavo,
Vi svagda žudite da vjernicima popijete krv;
Još jednom ustima svog sluge pozvati ću vas
Da pokorno se ponizite preda mojim prijestoljem.
Pokorite se, Gospod reče! preda mnom u prah puz'te
Prije nego što vas paklen oganj proždre.
Tako zbori Gospod Bog: Tko kajati se neće
Razorit ću mu utrobu u tijelu;
Taj sramni rod nek bude slatka hrana
Mojem *Hengstenbergu* pa i služi mojem, *Beutelu*;
Tih pobožnika tijelo nek vam bude živi grob!
Tako zbori Gospod Bog!« — A potom pođe dalje.

Treće pjevanje

Što to vidim! Pusta vojska, od bogohulstva sva se blista,
 Da l' neće zbog te pojave se sunce smračit?
 Tko su? Jedan za drugim se žurno približava!
 Dolaze sa juga, sjevera, s istoka i zapada.
 To germanski je ološ; dolaze da viječaju
 I zlodjela da nova okušaju zanosno.

Već ruku Gospodnju nad sobom čute,
 Spoznav strašan ponor u koji ih je
 Đavo kandžom svojom povukō—već kao da se kaju
 Spremni ateizam poslati k vragu—
 Tad *Arnoldov* se začu poklik, on slobodare poziva
 U *Bokenhajm* na vraško sijelo:
 »Naprijed, slobodari svi! Što sjeli ste u zapećak
 Kad od romantičara mrak se svijetom širi?
 Kad reakcija se budi, pa i znanosti već
 Lukavo je za vrat sjela?
 Ugrožen je *Bauer*; bijesni cenzori
 Uveliko plijene što se piše, što se misli;
 Zato, slobodari svi, manifest moj poslušajte,
 Pod pretpostavkom da ga cenzor štampat dade.
 Sad je krajnje vrijeme da kao diplomati mi
 O Svetoj alijansi svoju u kongresu kažemo.
 Vidi kako poštovana se policija
 Vazda trudi brisat malu riječ *sloboda!*
 Kako žandaru se božje janje sviđa,
 Ponizujuć' ga jer ga isto stokom smatra.
 Naprijed, slobodari, krenimo u lijepi *Bokenhajm*,
 Zasadit ćemo ondje novih djela sjeme!«

Tek što manifest u širok svijet je stigō,
 Navališe sa svijuu strana, grešna težnja budi se
 U podlim grud'ma: u *Bokenhajm* da treba hrlit;
 Drskije od drskih ipak iz *Berlina* poslaše.
 Eto bestidnika, a na čelu stupa krupni *Arnold*,
 Za njima metež, to se pusta rulja lūđâ valja;
 Nadmašiti će jakobinski klub,
 Ta *Arnoldova* pratnja, družba ateista.
 I *Köppen* je, gle, među njima, na nosu naočari,
 On plemenit bio bi i dobar—da dopusti to *Ruge*.
 Al' *Arnoldova* bijesna srdžba njega je zarazila:
 Na bedru, evo, mač mu stoji,
 Dugačak i zardō, pa na đavolov liči rep,
 U plesu mu se krasno oko listova on mota.
 Epolete njega krase, štap u ruci drži,
 Njime gnjevno on će omladini izbit žed' za znanošću

Iz glave.—Gle, sad javi slobodni se *Maien*^[214] —
 Evropa njega zna—on radost širi među gorima
 Od zlih; on rodeni je ateist,
 U utrobi kod majke već je čitō on Voltaire - a,
 Sitan, nježan, malen—pa ipak pravi đavo taj je *Maien!*
 Tko su derani ti što do njega viču?
 Jao, to su tvoji nećaci! Zar i njih ti si zaveo?
 Cijelu baš obitelj davlu u šake vodiš?
 Onaj koji krajnje lijevo nogama tim dugačkima krače
 To je *Oswald*,^[215] siv mu kaput, hlače biberove boje,
 Biber i u njemu samom, *Oswald* montanjar je,
 On odan stvari je od glave pa do pete.
 On svira *jedan* instrument: to giljotina je,
 Na njoj vazda *jednu* kavatinu^[216] prati;
 Paklena se pjesma ori, iz petnih žila urla on refren:
 Formez vos bataillons! Aux armes, citoyens!^[217]
 Tko to kraj neg' juri, mišiće ima težačke?
 To najgori je krvolok, lično *Edgar Bauer*.
 Opaljeno lice gusta brada krije,
 Po godinama on je mlad, po lukavstvu star.
 Izvana nosi plavi frak, iznutra on je crn i rutav,
 Izvana čovjek mode, iznutra sankilot.
 Gle to čudo, sjena čak mu skače,
 Grdna sjena koju *Radge*^[218] je potpisō.
 Gle *Stirnera*, tog promišljenog slobodara,
 Za sada on još pije pivo, al' uskoro će krv kō vodu.
 Kao što drugi bijesno kriče: à bas les rois!¹
Stirner odmah dodaje: à bas aussi les lois!²
 Za svima tapka, keseć' svoje zube zelene,
 Nepočešljane kose i prije vremena sijed,
Patriot^[219] koji krvi i sapuna jednako se plaši,
 Iznutra nježne čudi, izvana sankilot.
 Sprijeda stupa divlji *Arnold*, on car je ateista,
 Mašuć' štapom, pokazuje on razne primjerke
 »Halskih anala«; za njim slijedi nebrojena
 Družba koju đavo proždrijet kani.
 Tek što su stigli, eto dojadi i *Bauer*,
 Zavit sav u dim i paru, paklena ga vrela kiša prati.
 Na njemu je zelen kaput, zlotvor on je sitna stasa,
 Da paklen sin, to vrebajuć' mu pogled kaže.
 Zastavu visoko diže, vrcaju sve iskre,
 To arak je iz porazne mu kritike o *Svetom pismu*.
 Tko mahnitō to za njim juri?
 Iz *Trijera* je garavo to biće, silna *neman*.^[220]

¹ dolje kraljevi — ² dolje također i zakoni

On ne ide, niti skakuće, na zglobovima on se kreće
 I juri bjesomučno, tã čini se da hoće zgrabiti
 Nebeski svod i povući ka zemlji;
 Tako pruža ruke daleko u visine.
 Zlu pest on grči, bez predaha mahnita
 Kao da ga tisuć' davla čupaju za kosu.
 Patricijskim baš odmjerenim hodom, iz *Kelna* slijedi *mladić*,^[221]
 Nevaljao za nebo, a preveć fin za ralje pakla.
 Napola je plemić, a napol' sankilot,
 Gospodin fin i bogat, naboran na njemu je žabo;
 Al' duša mu još mnogo više bora ima,
 U džepu sjedi mu davolja vojska cijela
 Lice joj je zlatno. A *Rtg*,^[222] taj lupež,
 On klati se odzada, sa šakom zna što čini.
 Iz usta diže mu se vazda jednak dim,
 To dim je paklenog duhana—to ružna mu je navika.
 Kad u usta stavi lulu golemu,
 On vadit će je samo da bi nastavio psovati.
 Nego, tko to sam baš samcat s juga dolazi?
 Utjehu on odbija, sam je za se udruženje,
 Sam je cijela vojska ateista,
 Sam je riznica zle vražje lukavosti,
 Sam je silna rijeka puna huljenja i gadosti,
 Pa to je, pomoz' sveti Ivane!—opaki naš *Feuerbach*.
 Nit' juri niti skaće, on sav u zraku lebdi
 Kô strašan meteor, i praćen smradom pakla.
 U jednoj ruci drži bještav pehar,
 U drugoj kruh, baš slastan obrok,
 Do pupka sjedi on u nekoj školjki prostranoj,
 Naumio je pronać novu službu božju slobodarsku.
 Sa žderanja, napijanja i kupanja on zabranu će skinut
 Jer to u sakramenata je prava istina.
 Klicanje ga dočeka, i urlik radosti;
 U krčmu povest će ga odmah.
 Vika, metež, grdna dreka svud se diže,
 Sve to bruji, a do riječi nitko doći ne može.
 Nikom ne sjedi se mirno, svi guraju se, tiskaju,
 Kô zao duh da stalno ih u krugu tjera.
 Zastoj kleti mrzeć', ni tren baš mira ne mogu da nađu,
 Da reda bude—uzalud neki viču.
 Tad silan bijes u blagom *Köppenu* najednom plane,
 Jer neobično cijeni red: »Zar sam u divljoj stepi?
 Surova ste horda, vazda vi zaboravljate
 Što je ovom putovanju povod bio!
 Oj, *Arnolde*, ti vjerni, stani disputirat,
 Reci hoćeš li nas dobrim putem povesti?«

Oswald i *Edgar* združeno će riknut:

•Čujte, čujte! Dosta nam je vikanja bez reda!
Začas bi tišina, a *Arnold*, koji, međutim,
Ne misleć' ništa zlo, tri bifteka je pojeo,
Pa na brzinu gutajuć' još zadnji zalogaj,
Začas spremi se da govor svoj održi:

•Kakav vrli pogled ova družba pruža! Za borbu slobodari
spremni,

Čak poći i u smrt, svagda na svom mjestu kad ideji treba
pomoć,

Vidi, zgrabi nas reakcija, i štapom ona prijeti;

Al' neće ona nas ukrotiti ako, prijatelji, složni mi i hrabri
ostanemo.»

Ni časa dulje *Oswald*, *Edgar* njemu zborit dađu,
Skaču na stol pa u jedan glas se deru:

•Dosta nam je tvojih riječi, *Ruge*,

Stalo nam je sad pod cijenu svaku: upravo do čina!»

Gromko »živio«! se ori, jeka vraća slab taj savjet
Deruć' neprestano se: »Jest, čina, čina, čina!»

S porugom i smiješkom *Arnold* sad se javi:

•Naša djela tek su riječi samo, sad i ubuduće,

Apstrakciju će praksa sama slijedit.»

Al' uto ona dvojica, bijesna, grlata,

U silnom maru podigoše divljeg *Bruna*

Na stolicu; gle, družba oko njih se okuplja

I dižu ga visoko, poput orla lebdi.

Vidi kako silni nagon mu u oku sja

Te gnjevne bore namršte mu čelo.

Čujte kako mahniti više.—Al' preko puta, jao!

Crna *neman* penje se na *Rutenberga*.

Čujte kako više on i bući! Čujte kako viču sad obojica:

•Dokle misliš našu žed tek riječima utaživat?»

B a u e r: •Vidiš li, ti što si zaslijepljen,
Vidiš li pobožne,
Eto, kako stižu!»

N e m a n: •Ta pobožna vojska
Raste i raste.»

B a u e r: •*Beutel* narod obilazi,
Zabunu svagdje širi.»

N e m a n: •Bog otac već se dugo, kažu, bavi mišlju,
Zemlju novim Mesijom obdarit hoće.»

B a u e r: •Ne tišti sad nas *jedno* janje,
Pritješnja nas cijelo stado.»

N e m a n: •Sveti Duh
U tisuć' likova po Zemlji putuje.»

O b o j i c a : »Ne muči nas samo Trojstvo,
Već i policije i vjere dvojstvo.«
N e m a n : »Kad su oni budni,
Zar da ne budemo trudni?«
B a u e r : »Kâne oružjem da budu jaki,
Zar mi da ostanemo mlaki?«

Već tu i tamo glas se čuje: »Spremni smo za borbu!«
Al' zbog *Feuerbacha* nova opet plane svada,
Viknuo je: »Moramo li dugo sad mudrovat?
Ako netko djela traži, neka djelu sam prione!
Čovjek slobodan će sam i sebi pomoć znati,
I sve što čini neka svojom snagom čini!«
Vidi, *Köppen* ūsta, naočari mu se svijetle,
Pred jupiterskom glavom slobodara šuti krug:
»Što ti, *Feuerbach*, sad imaš protiv udruženja?
Samo ono kadro je da nered svlada;
Napretka će bujica tad mirno poteć dalje,
A što je glavno, ni kapljica se krvi prolit neće!«
Edgar pak i *Oswald* viču: »Proklet bio žirondist,
Zanesenjak ti si bijedni, mani, nisi ateist!«
Dostojanstveno će *Stirner*: »Tko sputava mu volju?
Tko urlanjem nam zakon nametnuti hoće?
Volju sputavate, čineć' to vi slobodnima smatrate se,
Tâ duboko vi još pripadate ropskim odnosima!
Man'te ustav, man'te zakon!« — U pakleni su kongres
Silnu zabunu te riječi unijele,
Kad ono puče krov, a *Blücher - Wigand* spusti se
Dolje u dvoranu, vlastitim se zračnim strojem služeć';
Jaše, davolja ta opsjena! na papirnatome zmaju.
»Što«, poviče energično, »neslane li šale zbijate?
Gledajte kako se vozim
Na primjercima
»Njemačkih godišnjaka«
Koje sam lijepio,
Koja sam tkao,
Ja, vaš *Blücher*!
Kada oni mene zrakom nose,
Zar da zdvajate?
Jao, jao!
Blizina Frankfurta,
Ne služi li kao dobar primjer?
Ondje vlada mir i sloga,
Volja onih najviših je
Visokim i višima,
Malenim i manjima
Geslo, uvjerenje, svjetlo!

Zar je—jao!—
 Iz tog kraja
 Stao puhat zao vjetar?
 Ne može li opstati sloboda
 Gdje se širi vjetar politike Njemačkog Saveza?
 Dobro, slijedite me zato brzo!
 U *Lajpcig* nam je sada poći, ondje za nas spremio sam
 Najljepše baterije; ni blizu pobožni im prići ne smiju.
 Kuća gdje sam prije hegelovštinom ja trgovao,
 Tvrd je zamak sada, preuređen.
 U *Gutenbergu* tad, u *Lajpcigu* se okupite,
 Izdavačke kuće centar neka centrom carstva bude.»
 »Svi u *Lajpcig* krenimo!«, to sa svih strana sad se ori,
 »Nek središte za složnu borbu ondje bude.«
 Krenuše sad svi, a na čelu *Wigand* lebdi,
 Tek samo *Feuerbach* samoću traži.

Al' odmaknut dalje treba, vidim već dolinu mira,
 Grad gospodnji već mi maše, to je *Hale*, grad na *Sali*.
 Oj, blaženi grade, vjerno opstojiš pred Gospodom!
 Đavoljem lukavstvu usprkos ti zvijezda sve je svjetlija,
 Naudio ti izmet nije što iz *Rugea* se gnojio,
 Svi planovi se njegovi zbog tvoje vjerne čudi skrhalo!
 Zato bijesno se on povukao, vratio se nije;
 Gospodu zahvali zbog te pobjede i sreće!
 Vidi, vjernici, svi izabrani
 Okupljaju se da se čuje pjesma hvale slatkim glasom.
 Gle kakve l' krasne čete! vidi naprijed onog postolara,
 Sušičavo slabo tijelo pobožno je za nj vrelo.
 Vidi ondje krčmara trezvenjačkog društva,
 Za novac on vam toči pitku vodu, čistu, bistru.
 Božji mir mu sja iz lica, koje nalik je na puni mjesec—
 Gledajte što čvrsta vjera stvorit može!
 Staru majku onu gledajte, grijeh je skrši,
 Al' blaženstvo zrači sad iz nemoćnoga tijela.
 Duhovnu je pjesmu stala pjevat, slatko kričec',
 I na križ raspinjući neprestano svoje izmoždjeno tijelo.
 Gledajte, tã gledajte tog *Lava* salske obale
 Čijoj vjeri se i anđeli svi raduju.
 U ime vjere napao je *Hegelovu* četnu,
 U ime vjere brani prijestolje i oltar,
 U ime vjere bezbožnu je svjetsku povijest
 Prekrojio, poboljšao, i svjetlom nebeskim posvetio.
 Dođi, vjerna družbo, zapjevaj u sobici
 Tvome Bogu hvalopojku, nježnu baš i finu!
 Čujte kako nježno oglasi se pjesmica,
 Poput tamjana do trona svevišnjeg se diže:

»Gospode, mi strvina smo pred tobom,
 I kužni smrad, i hrana zvijerima
 U strašnom kalu grijeha!
 Iz majčine smo utrobe svi zli,
 Satri nas, pravo će nam biti
 Zbog naših grdnih grijeha!
 Pa ipak, ti milosrdno si nas
 Sve oslobodio
 Od raka što je nas nagrizō.

U nebo ti nas puštaš
 K tvojim anđelima milim
 I ljagu sa nas skidaš.
 Zlotvora si od nas od'gnao
 Koji nemir nam je donio,
 Proždri ga, nek proklet bude!
 U žaru, mućec' se u pakla
 Najstrašnijem kutu,
 Nek' se peče
 Zbog svih podlih grešnih čina!«

Postolar, vidi, sad na stolicu se popeo
 I o paklu smradnom strašno glasno propovijeda:
 »Vidite li strašno grotlo koje dim crn riga,
 Koje sumpor, smolu, pa i vatru na sve zemlje sipa!
 Gledajte, to kuha, vri, i sve nove davle bljuje
 Da proždru i da izjedu sav kršćanski naš svijet!
 Gledajte: kako širom baca crno sjeme pakla!
 Silan Gospod je, Bog tvoj, sad je Zemlji došō kraj. I amen.«
 »Jest, uistinu, tako je«, viče *Lav*—oduševljeno,
 »Đavli svi se goli kreću, čak ni sramne stvari ne kriju.
 Velika se bludnica sa podlog Babilona spušta,
 Ta božica razuma, revolucija!
Bauer jeste *Robespierre*, a u *Rugeu* sad *Danton* živi,
Marat je *Feuerbach*, nek' proklinje ga Bog!
 Zato, vjernici, sad mislite na vijeke!

Doć će dan gospodnji, zato molite, i molite, i bdijte!«
 Tako reče, i gle, najednom—svi zabezegnuto stanu—
 Ude u taj tren brat *Beutel* i nebo vidi otvoreno.
 Magarica njega nosi, iz koje božji javio se glas,
 Nosit će ga ona i kad put neba jednom on se vine.
 K nebu digne pogled, snažan jer se uzda on u Boga,
 Te će reći: »Družbo moja pobožna, poznam tvoja djela.
 Tako zbori Gospod Bog: Moga slugu poslušajte
 Koga ja sam odabrao da u borbu vodi moju vojsku.
 Slušajte ga, poslušni mu budite, *fra Beutelu*,
 On će spriječit sotoninu zlobu, moć i varku.
 Tako Gospod zbori; skrušen ja sam pao ničice

I rekao: »Ti zoveš, Bože, ja te slijedim polazeć' na put.«
 Tako sam se hrabro na put dao, svagdje propovijedajući
 božju riječ,
 Ugodnu godinu Gospoda nad svijetom, svijetom grešnim.
 I dvorce sam obilazio, dvorce gospodske,
 U otmjene sam krugove ja zalazio — kneževima, kraljicama.
 Al' to društvo, kojemu je samo do zemaljskog dobra stalo,
 I do slave isprazne, ono me je vrijedalo i preziralo.
 Oko stola sjedili su, bančili bez mjere
 Svim čulima se odajući putenosti.
 Tad podoh dalje ja, s nogu otro sam prašinu,
 Al' Gospod meni reče, noću iza sna me budeć':
 »Ne dospijevaju li bogataši u nebesa tako teško
 Kō što deva prolazi kroz uške igle?
 Kako stoji pisano? Podi napolje na ceste,
 Dovedi siromahe, slijepce ti sa ulice uvedi,
 Bio bogalj, bio hrom — svi na večeru nek' dođu,
 Koji oko ograde se nađu i njih glasno k sebi zovi.
 To su čeljad prava, to je jezgro vojske naše,
 Podi ti i okupljaj ih, sluge namiči i vojsku širi!«
 Tako reče Gospod, poslušah ga ja
 Pa tako, eto, odmah stvorih se kod vas.
 Poslušajte što vam savjetuje, jutarnji će skoro doći čas
 Kad sa davlom treba vel'ku bitku biti.
 Slobodari se okupljaju, k *Lajpcigu* im ide vojska,
 A *Blücher*—*Wigandova* kuća snažan im je bedem.
 Ondje su utvrdili se oni, iza bala silnih, iza knjiga,
 Ondje borben ples se pleše, sveti to je ples.
 Postojanost sada napose se cijeni, hrabrost muška juriš sprema
 Kako bismo zauzeli grad taj što ga drže zlotvori.
 Zato združite se, braćo, snažni budite u pouzdanju,
 U vjeru uzdajte se! Vidim nebo otvoreno.
 Vjera svemu je početak, svemu ona jeste kraj,
 U vjeri ti si silan, *Hale*, haleluja!
 U vjeri djevica je začela božanskog sina,
 U vjeri riba pustila je Jonu, Jonu strašljivog.
 U vjeri božja usta objavije evanđelje,
 U vjeri Gospod likom magarca se meni javi.
 U vjeri slijepac svjetlo ugleda ne nadavši se,
 U vjeri dižem pogled, vidim nebo otvoreno.
 U vjeri kličem: credo ut intelligam,^[223]
 U vjeri ja se čvrsto gorkog križa držim.
 U vjeri moj je trud, u vjeri nada moja sva,
 U vjeri dižem pogled, vidim nebo otvoreno:
 A meni reče Gospod: »Neka sluga moj, ti znaš ga, *Lava*,
 Neka on u četi grada *Hale* predvodnik naš bude smjeli.

Prokrstari grad i selo, svrati u sve zamke
 Da nasmogneš vojnike, zatim četne i kirurge.
 Dotle ti ne miruj, ni po danu ni po noći,
 Kako bi se vojska sveta sastala što prije.⁴
 Tako reče Gospod, tako u njega se uzdam ja i nadam!
 Zdravo, draga braćo, vidim nebo otvoreno!«

Četvrto pjevanje

Što to vidim! Sveti *Ivane*, prosvijetli pogled moj
 Da tvoga pjesništva sva snaga silno mene ushiti;
 Ti što okom posvećenim gledaš anđela *Mihajla*
 Kako se sa zmajem bori, oj, preobrazi ti moju dušu!
 Što to vidim! Ha, približava se, dolazi taj sudnji dan,
 Taj dan baš zadnje bitke, dan kad svemu bit će kraj!
 Što to vidim! Oblak koji kružno nebom plovi,
 On se diže, isprva lagano, tiho milujući;
 Al' najednom, poput lava koji njuši lovinu,
 Silno stane jurit. Cijela vraška četa
 Pišteći kroz oblak juri; repom usijanim
 Razdirući zrak; u divljem plesu, poput vještica,
 Oni sad se neumorno vrte, a još urlicama pohotnim
 Svoj bijes što žestoko u njima vrije hoće smirit.
 Što to vidim! Sramni rode, jesu l' tvoje nebeske visine,
 Smiješ li ti nekažnjeno božjom stazom kročit?
 U vašoj ruci munja, u vašoj moći grom?
 Ipak, shvaćam ja, vas gnjevno vodi čovjek *bonski!*^[224]
 Al' gle, još milost gospodnja je vječno budna
 Pa sve se slavopojkom svršava.—
 Evo, stižu oni, bijesni slobodari,^[225]
 Uskoro će Gospod razbit gordost njihovu.
 Uz tutnjavu sad stižu, *Wigand* lebdeći ih vodi,
 Drugi slijede ga s urlikom i dahćući.
 U *Lajpcig* on ih vodi; on je brzo znao
 U oružarnu pretvorit »*Gutenberg*«.
 Gomile se bala dižu, grudobrani čvrsti,
 Zidine i rovovi već za juriš spremni su.
 Od spisa *Bauerovih* podigli su četir' revelina
 Topovima dobro opremljena, bedeme će oni čuvat.
 Od *Köppenova* »*Friedricha*«^[226] ima ondje dosta primjeraka,
 Zatim listova iz prošlogodišnjih »*Anala*«.
 »*Die Posaune*«,^[227] spisi *Feuerbachovi*, u kupovima velikim,
 U dugačkim redovima stoje, utvrđenju služe.
 Španjolski je »*jahač*« »*Novellist*« od *Rugea*,
 Za brisanje znoja »*Der verhallerte Pietist*« će služit.

Za uzmak ostaće im kuća, malen komad pakla taj
 Sad pretvoren je već u moćnu tvrđavu.
 Prozori su sagrađeni, vrata utvrđena,
 A municija sva pod krovom pohranjena
 Da bi, dođe l' pobožnika četa utvrde razorit,
 Odozgo slobodari razbili im glave.
 Uz dreku silnu i uz klicanje su ušli slobodari,
 Zaposjeli za utvrđama položaje svoje.

Od grada *Halea* nastupaju sad božji bojovnici,
 Za juriš uzeli su *Jakovljeve* ljestve nebeske.
 Stup od vatre gordo im se kao zastava na čelu vije,
 Grmlje jarko gorjelo je na toj noćnoj stazi.
 O da sam dosta snažan naslikati pohod pobožnih
 Dajuć' mu svud naokolo divan sveti sjaj!
 Prvi odred vodi gnjevni gordi L e o⁽²²⁸⁾
 Hrabro stupa, ne plašuć' se maše knjigama:
 Svjetska povijest u pet svezaka u pobožnim je šakama;
 Drugog oružja u njega nema; vjera mora njemu dati
 Ono što ni obijest a ni samopouzdanje pruža.
 U drugom redu zapovijeda pravi božji čovjek,
 Pobožni ga *Julius od Grijeha* zovu;
 Valjan čovjek, oružja u njega nema;
 Prisustvom svojim on već slobodare tuče,
 Najvjerniji se zato oko njega okupiše,
 Oružje im samo molitva i pjesma,
 Jer kada slobodari samo čuju nebeskoga pjeva
 Zvonke glase, oni poraženi bježat stanu.—
 I iz *Bona* borci stižu hrabri, oni su za borbu spremni,
 Predvodi ih brat im *Ništa*; drugi pak iz *Švapske* stižu,
 List »Der Christenbote« dostojanstveni je barjak njima.
 Predstavnik *Bremena* u borbu hrabri *Mallet* vodi,
 A *Hengstenberg* na čelu pobožnih je iz *Berlina*.
 A vas što *Straußa* otjerali ste iz vašeg *Ciriha*,
 Vas u borbu vodi *Hirzel* postojani,
 Pop iz vašeg kraja. I *Baselci* nadoše se, eto, tu.
Krummacher, božji čovjek, stigò je iz *Vupertala*.
 Odredi na lajpciškim se trgovima okupiše;
 Izdaleka tu se divna, krepka
 Pjesma čuje što u srce dira.
 Pitaju se svi tu: Tko je taj što pjeva?
 Gle, na magarici—zabezegnuto svi ga motre—
 Stiže *Beutel*, nebo vidi otvoreno.
 Pjesma njegova se ori: »Tu mač gospodnji je i Gideon,
 Naprijed, braćo, đavolje utvrde ondje su pred nama!
 Ma koliko tvrda bila vrata pakla, visoka i strašna,
 Naprijed, Bog je uz nas! Vjera će ih razbit!«

I gle, na utvrde juriša magarica,
 Četa vjernika uz pjesmu za njom kreće.
 O, kakav bijesni juriš! Očajavajte, vi bogohulnici,
 Uz urlik nek' vas davo nosi, bijednici što Boga ste zaboravili!
 Gle, *Beutel* sad na tvrdi bedem juri;
Hengstenberg u borbu vjernike je poveo.
 Al' s one strane zida davo obranom sad zapovijeda,
 Dobar borben savjet daje, i malodušne on hrabri.
Blücher - *Wigand* visoko na revelinu stoji,
Maien tu mu pomaže, gle, sve jače vatra plamti;
 Gle'te *Stirnera* što hrpe knjiga baca,
 Cijela četa pobožnika pogodena pada;
 Gle'te *Arnolda* na bedemu, on snažno zna se borit,
 Lica pobožnih »Analima« on gada;
 A u prvom redu, visoko na zidu knjiga
 »Pozaunom« maše kao mahnit *Bruno Bauer*;
 Gle'te kako skriven, sa sigurna mu položaja,
 Brošure iza leđa baca prema fronti *Patriot*;
 Kako *Köppen* bijesno tuče svojim sitnim kopljem,
 Pazeć' pri tom ljudski, on krvi neće prolit;
 Kako *Edgar* ljuto bori se svom hrabrošću i snagom,
 Kako *Oswaldov* se sivi kaput uprlja od krvi crvene!
 O, vidi kelnsku četu! U borbi je ugasla
 Lula *Rutenbergova*, al' to ga nimalo ne straši,
 On obratno je hvata za dugačku, meku cijev
 I kesu s vodom vitla, pobožnike udarajuć' njome.
Mladić na sve strane baca hude zlatne đavle,
 Bjesni *Neman* napinjući udove za borbu.
 Al' pobožnika četa mala vrlo hrabro naprijed stupa
 I sve divnije se njihov »haleluja« čuje.
 Gle, sad *Wiganda*, na brdu knjiga,
 Pobožni je *Hengstenberg* tu zgrabio za plavokosu bradu;
 Pun bijesa mu je bradu tu iščupó
 I gurnuo je *Wiganda* u gadan kal;
 Gle, *Arnold* je u stisci, a *Edgaru* se slabo piše,
 Već u kuću bježi *Köppen*, sa njim je i *Patriot*.
 Gordi zid od knjiga napola je stradó,
 Al' ipak još se ljuto bori bijesni *Bauer*.
 Na *Beutela* iz njegove se ruke sada srući
 Cijela bala koja borca pobožnog pokopa.
 I gospodina je *Juliusa* teško znao on pogodit,
 Al' *Hale* još sa svojim *Lavom* otpor paklu pruža.
 Kao Samson nekoć bedeme on ruši,
 Sve se ruši, pa i *Bauer*, čak i *Bauer* pasti mora!
 Eto, leži tu jer vlastite ga bale stisle,—
 Ha, sad vjernici se, likujući, na njega obaraju!

Gle, *Beutel* se sa zemlje diže,
 P'jan od slave bijesnog *Bauera* za uho hvata,
 Zatim reče: »Vjernici, naš Gospod ispuni nam nade,
 Gospod naš je spas, ja vidim nebo otvoreno!
 Naprijed, još nas borba čeka! ostavite *Bauera* kod mene;
 Dok vi dušmanina proganjate, ja ću njega čuvat.«
Bauera još brzo svezaše pa s pjesmom jurnuše
 'Te Jakovljeve ljestve na kuću za juriš postaviše.
 Zgrada već se lomi, pucaju već vrata,
 Municipija slobodnima već je stala,
Patriot već očajan sav lomi ruke,
 Već uzet *Arnold* je, u slabine je pogoden,
 Već *Maien* krvari iz usta i iz nosnica,
 Tad davla strah ka grotlju paklenome tjera.
 Uz jeziv urlik u dubine on sad bježi,
 Vidi čuda kako zlotvore te združuje sad strah!
 Hule, pitaju i prijete, a u ljutoj nedoumici će on:
 »O sramote, slobodare potukla je pobožnjaka vojska!
 Ni poruga ni jetkost moja nije pomogla, pa ni kužni smrad;
 Jao, tukoše me pjevom svojim nebeskim!
Wigand ostao bez brade, zarobljen je *Bauer*,
 U jurišu je knjiški bedem pao!«
 Čudo kako krik od straha tamnim odzvanja sad ponorom!
 Čudo kako zbog tog strašnog bola bijesni *Hegel* stenje!
 Al' tek što četa se od prvog udarca oporavi,
 Bijesni borci pakla udare u divlju dreku;
 Pobuna se sprema ljuta. »Ti bi đavo htio biti,
 A takav poraz dopuštaš?«, to *Hegel* bijesno viče.
 »Gdje osta para sumporna, gdje oganj tvoj i vatra?
 Pred amenom si pobjegao, neman ti si kukavna!
 Mi vidimo, al' prekasno! da slab si ti i star,
 Za djecom samo jošte žuriš i za starim vješticama.
 Naprijed! samo brza djela mogu pomoć pružit, nema
 sada mjesta jadikovki.
 Dodi, *Dantone!* *Voltaire-u!* I ti, *Robespierre-u!*
 Samo vi nam pomoć mož'te, vi što nekoć bili ste međ' nama;
 K nebu s đavlom! Đavlima je sada nama postati!
 Bez snage vazda taj je mitski ološ,
 Ni tisućjetni oganj nije kadar ugrijat te kukavice.
 Naprijed, *Marat*, naš si brat! Mi što nekoć bili smo
 također ljudi,
 Valja nam da muža sebi nademo za vođu.
 Đavo jest i bit će samo mitsko biće,
 I naš je dušmanin, kô svaki sin nebeski.
 Naprijed, krenimo ka pobjedi!« — Gle, u ludom trku

Bježe sad iz pakla, krvlju napojeni azi!¹
 Na čelu im, dvije baklje vitla, *Hegel*,
Voltaire ga slijedi batinom crvenom.
 Ogłosi se *Danton*, *Edelmann* riče,
Napoléon zove: »Diž'te se, gadovi, naprijed!«
Marat, u svakoj ruci po dva rutava đavolčića,
 Za krvlju on već žeda, opak ljudski mučitelj.
Robespierre je mahnit, usta mu se trzaju u gnjevu —
 Jao! paklenu tu četu riga grozno grotlo.
 Gdje *Beutel* stoji jošte uvijek čuvajući *Bauera*,
 Onamo će bijesna rulja ravno baš pojurit.
 Uplašen je *Beutel*, magarica plače:
 »Ah, Gospode, svemu sad je kraj, naš kucnuo je čas.«
Marat koplje baca, pogođen je *Beutel*,
 Na tlo on se sruši, i vidi nebo otvoreno.
 A *Hegel* smjelog *Bauera* već gleri:
 »Jeste, ti si me shvatio, ti dragi si moj sin!«
 Okova ga rješava, zlotvori sad likuju:
 »Neka živi *Bauer*, junak naš! U borbu nek nas vodi!
 Što će nama đavo, čovjek nam je potreban.«
 S takvom drekom jurnu oni protiv vjernika.
 Kolo sreće okrene se, vjernici bez glave bježat stanu;
 Al' *Beutel* vidi, kao uvijek, nebo otvoreno.
 Put neba njega magarica nosi —
 Kakvo li je čudo Svevišnji sad stvorio!
 K nebu vidi se da hita *Beutel-Elija*!
 Bogohulnika on zamisao velebno će spriječit.
 Njega slavno slijedi vojska pobožnjaka,
 Uz pjesmu oni odista u nebo bježe.
 Al' jao! vraški gadovi za njima jure:
 Slobodari juriš, s vikom slavnom, nastavljaju.
 Pobožni sad žrtve straha su i groze,
 Uz urlik juri ih đavolja rulja.
 No đavla pobuna je ona
 Koja najbolje je potakla da pakla tad se mane
 Ušutkala zadugo, i s njim se čudi pakao cijeli;
 Kô ukopani stoje i u vrata bulje
 Kroz koja *Hegel* sa četom jurnuo je;
 Dok najednom *On* ne zagrmi, a usta mu se pjene:
 »Poznajem vas sada, lud sam bio, pa me prevariste,
 Taj podvig podliji je nego moja mlaka djela.
 Preslobodni su baš ti slobodari, ja sam prvo zaveo ih,
 A sad su podlo riješili se mene.

¹ Lica iz skandinavske mitologije (bogovi).

Slobodu drsku vazda oni zločinački traže:
 Tima slobodarima baš ništa više sveto nije,
 Na koncu čak i ja ću zbog tog stradat.
 Protiv sebe sama ja se borim ako Boga niječem,
 Kao mitsko lice u starudiju ću i ja dospjet.
 K nebu! u nebeskome sjaju Boga tražimo
 I vjerno združeni mi sklopit ćemo svetu alijansu.«
 Mahnito on gore jurne, pred Bogom pada ničice
 I reče: »Prosudi da ne ispaštam što zgriješio sam!
 Uz tebe ja ću boriti se.« A Bog, dobrotivi, tad reče:
 »Neka zasad grijesi tebi oprošteni budu;
 Idi, i krvlju hulnika operi sa se teške grijehe,
 A kad se amo onda vratiš, vidjet ćemo što će dalje biti.«
 Radosno on dalje hita; zatim se u ljutom boju našō.
 Mada pomoć se za pobožnjake našla —
 Ipak — jao! — mora vjera podleć,
 Hulna rulja od pobjede do pobjede već ide.
 Od zvijezde k zvijezdi skače *Bauer*, jarostan,
 »*Pozaunu*« drži, njome kao ćulom on mu prijeti.
 U susret njemu idu četir' evanđelista,
 Al' drskog ateista nije strah;
 Premda *Lukin* vō rogovima gadno prijeti
 A *Markov* lav pak riče — ipak njega nije strah;
 Svece stoga on od sebe tjera. — *Hegel* divlje nasrće
 I andeoska krilca svojim ognjem pali;
 Zlotvor je *Voltaire*, svojom ćulom on prijeti;
 A *Ruge* mahnito mlati crkvene oce;
 Gle, to *Bauer* hvata zvijezdu, putanju joj kviri,
 Jao! sad je baca, gađa pobožnike, koji bježe, baš u šiju;
 Gle, davo pada, sruši ga pozauna,
 Čak ni *Mihajlo* pred njome opstati ne može;
 Gle, za *Sirijusom* divlji *Hegel* sada grabi
 Te *Hengstenberga* gađa, zato skoro će se gasit;
 Gle, andeoska četa spržila je krilca,
 Kroz oblake se vrzu, tužno oni kriče!
 Janješce s križem dočekalo *Neman*,
 Al' *Neman* pesti grči, strašnim batinama prijeti.
 Čak djeva *Marija* iz svetišta već izlazi
 I kuša anđelima bodrit borben duh.
 »Naprijed, napadnite Bauera, diž'te se na titana!
 On je shvatit mene htio, to morate, to morate vi slutit.«
 Premda ona preklinje i zove, premda mio joj je pogled,
 Ipak ćete slobodara sve se više naprijed kreću.
 Gle, već svetištu gospodnjem oni sad se bliže,
 Božja četa samo slab im otpor pruža;
 Magarica pobožna tu naleti na zvijezdu

Te s *Beutelom* se spotiče i pada;
Već *Bauer* mu se, jureć', približava
Jer »*Pozaunom*« kani dušu mu iz tijela istjerat;
Već je *Ruge* ščepao i *Lava* s rijeke Sale,
Listove »*Anala*« silom mu u usta gura.
Al' gle! što to lebdeći se bliži, ovijeno sjajem nebeskim,
I *Bauera* sad tako silno dira da sve drhti?
To je, jedva da je vjerovati, prosti pergament:
No što je to nebeskim svjetlom na njem' napisano?
Lebdi, lagano se spušta, pred *Bauera* baš ravno pada,
Bruno saginje se, uzima u ruke; tijelo mu se trese —
Što je to što hladan znoj na čelo sad mu tjera?
Što on to muklo mumlja? Mumlja:— »Lišen položaja!«⁽²²⁹⁾
Tek što vražja usta izuste tu riječ nebesku,
Svi slobodari naokolo zakriče također: »Lišen položaja!«
Ukočeno, nijemo stoje.—Vojska anđeoska radosno sad kliče,
Slobodare groza tjera, oni bježe, anđeli ih gone.
Na Zemlju slobodare oni slavno otjeraše
Da svakog od njih ondje kazna ipak zatekne!

[Pabirci iz Berlina]

Berlin, 19. augusta. Pišem Vam danas da Vam javim da odavde zapravo nemam što javiti. Bog će znati zašto, nastupilo je, kako ovdje kažu, kiselo doba za korespondente. Ništa se ne događa, ama baš ništa! Udruženje povijesnog Krista isto tako šuti kao i udruženje slobodara; iako službeno postoji, ipak zapravo nijedan student ne zna gdje se nalazi i tko mu pripada. Bit će da je s tim tako kao s onom čuvenom bakljadom prije pola godine, priređenom za filozofa u Lajpciškoj ulici; poslije nitko od studenata nije htio priznati da je sudjelovao u bakljadi, a već dan prije priredbe tvrdilo se da će, na žalost, doći većinom »filistri«. I staleški odbori još uvijek nisu kadri da se konstituiraju, usprkos listu »Leipziger Zeitung«, koji svojim naročitim zanimanjem za nesnesena pruska jaja uvelike debatira o tome kakvi će se zahtjevi iznijeti tim odborima. Mi se, međutim, tješimo mudrošću našega kralja te ostavljamo nesnesena jaja na miru. Kažu da je sa sobom donio nov trgovački ugovor i nov sporazum o kartelima, a to zacijelo nisu nesnesena jaja! Ali mi se i za to ne brinemo, hoću reći mi Berlinci, već zavidimo Rajnlandanima na izvanrednom užitku koji im se sprema za nekoliko tjedana, kada će, između brojnih dostojanstvenika, ne samo naš kralj, nego i uvaženi kralj Ludwig Bavarski, pjesnik na prijestolju, autor *Walhalline družbe* i osnivač *Walhalle*,^[230] prisustvovati polaganju kamena temeljca za radove na kelnskoj katedrali koju namjeravaju dovršiti kako bi postala ures na čast njemačkom narodu. *Walhallina družba* izazvala je u ovdašnjim obrazovanim krugovima živu senzaciju, a opći, kompetentni sudovi bezuvjetno se slažu u tome da je kralj Ludwig svoju krunu ovjenčao novom lovorovom mladicom. Tacitovski sažeti, iskonski snažan stil kraljev bez sumnje će se oponašati, ali će ga jedva tko dostići.

[F. W. Andreä i »Visoko plemstvo njemačko«]

Neću da propustim priliku da gospodu katoličke viteške članove viteške zajednice upozorim na jednu pjesmu koju je, doduše, napisao građanin, ali koja je upravo zbog toga vrijedna da se sačuva kao dragocjen biser, kao nužan dug građanske poniznosti.

U Erfurtu je godine gospodnje tisuću osamsto četrdeset i druge, u nakladi F. W. Ottoa, objavljena knjižica *Najvažnije što treba znati iz heraldike ili znanosti o grbovima*; autor joj je F. W. Andreä, a posveta glasi: »Cijelom visokom plemstvu njemačkom s poštovanjem posvećuje redaktor«.

»S pravom plemstvu najviše će časti pripast u državi,
 Preci to su svojim zaslugama znatnim stekli.
 Krijeposti su stare jošte žive, pa i umnožene jesu,
 Pred prošlošću se sadašnjica neće sramit.
 Zato plemstvo poštovanje sreće kamo god se kreće,
 Jer svaku zemlju plemstvo dariva plemenitošću svojom.
 »U grbovima duboki se smisō krije
 O tome što se u davnini slavno zbilo.
 Kako kneževi su plemstvu odali priznanje,
 U ratu, al' u mirno doba isto tako.
 Grbovi su plemstva zaslužene krune
 Posvećene, nagrade za slavna djela!
 »Čedan, duboko se divim slavi
 Koja divnim sjajem vjekovima sija;
 Skromno smijem potomcima, velim, davnih tih junaka
 Svjedočanstvo poštovanja sad posvetit.
 Primite milostivo vi skromno djelo, znak je snažne volje,
 Glas u njemu skrīt je koji kaže što sam ćutio u svojoj duši!«

Zar ne, taj je čovjek zaslužio da ga učine plemićem?

Friedrich Wilhelm IV, kralj Pruske

Među evropskim vladarima čije ličnosti pobuđuju pažnju i izvan njihovih zemalja naročito su interesantni četvorica: *Nikola* u Rusiji, po iskrenosti i neskrivenoj otvorenosti kojom teži despotizmu, *Louis Philippe*, koji Machiavellija prilagodava našem vremenu, *Viktoria* u Engleskoj, savršeni uzor konstitucionalne kraljice, i *Friedrich Wilhelm IV*, čije shvaćanje, koje se u obje godine njegove vladavine tako očigledno i jasno pokazalo, treba ovdje da bude podvrgnuto tačnijem razmatranju.

Ovdje neće govoriti mržnja i osvetnička želja nekoga koga je on odbacio i prema kome osjeća gnušanje, koga su tlačili i maltretirali njegovi činovnici, neće govoriti ogorčena mržnja koju je pothranjivala cenzura i koja se koristi slobodom štampe da u njemu iznese skandalozne pripovijesti i gradski berlinski trač. List »Der deutsche Bote« bavi se drugim stvarima. Ali uz nečasno, podlo laskanje kojim su svakodnevno novine čašćavale njemačke knezove i narod, neophodno je potrebno da tu gospodu jednom razmotrimo s drugog stanovišta i da prosudimo njihove postupke i shvaćanja, objektivno kao i postupke i shvaćanja ma kog drugog.

U posljednjim godinama života bivšeg kralja^[231] reakcija u državi počela je da se udružuje s crkvenom reakcijom. Razvijanjem suprotnosti prema apsolutnoj slobodi, ortodoksna država, kao i ortodoksna crkva, smatrale su za potrebno da se vrate na svoje pretpostavke i da istaknu kršćanski princip sa svim njegovim konzekvencijama. Tako se protestantska pravovjernost vratila na katolicizam — to je faza koja u *Leou* i *Krummacheru* ima svoje najkonzekventnije i najdostojnije zastupnike, — a protestantska država na konzekventnu kršćansko - feudalističku monarhiju u obliku u kojem je pokušava oživjeti *Friedrich Wilhelm IV*.

Friedrich Wilhelm IV potpuno je proizvod svoga vremena, figura koja se sasvim može objasniti iz razvitka slobodnog duha i njegove borbe protiv kršćanstva, i samo odatle. On je krajnja konzekvencija pruskog principa koji se u njemu pojavljuje u svom posljednjem naporu da se pridigne, ali istovremeno u svojoj potpunoj nemoći spram slobodne samosvijesti. S njim je zaključen, u skladu s tim principom, razvitak dosadašnje Pruske; novo oblikovanje Pruske nije moguće, i ako *Friedrichu Wilhelmu* uspije da svoj sistem praktički sprovede, tada Pruska mora ili prihvatiti sasvim novi princip — a to može biti samo princip

slobodnog duha—ili se srušiti u samoj sebi ako za taj napredak ne bi imala snage.

Država na kojoj radi Friedrich Wilhelm IV jest, prema njegovoj vlastitoj izjavi, kršćanska država. Oblik u kojem se pojavljuje kršćanstvo, čim se želi naučno raščlaniti, jest teologija. Suština teologije, osobito u naše vrijeme, jest izmirenje i zabašurivanje apsolutnih suprotnosti. Čak ni najkonzekventniji kršćanin ne može se potpuno emancipirati od pretpostavki našeg vremena; vrijeme ga prisiljava na modifikacije kršćanstva; on u sebi nosi premise čiji bi razvitak mogao ovesti do ateizma. Zato dolazi do onog oblika teologije koji je u B. Baueru našao svog anatoma i koji oblik svojom unutrašnjom neistinитоšću i licemjerstvom prožima cjelokupni naš život. Ovoj teologiji odgovara na području države sadašnji sistem vladavine u Pruskoj. Friedrich Wilhelm IV ima jedan sistem, to je nesumnjivo, jedan potpuno izgrađeni sistem romantike, što je i nužna posljedica njegova stanovišta; jer tko s toga stanovišta želi organizirati državu, mora raspolagati s više od nekoliko otrcanih, nepovezanih misli. Dakle, trebalo bi prethodno razložiti teološku suštinu toga sistema.

Time što pruski kralj poduzima da konzekventno sprovede princip legitimnosti on se ne samo priključuje historijskoj pravnoj školi nego je čak nastavlja i dolazi gotovo do Hallerove *Restauracije*.^[232] Prije svega, da bi ostvario kršćansku državu, on mora prožeti kršćanskim idejama racionalističku činovničku državu, koja je postala gotovo poganska, podići kult i pokušati unaprijediti sudjelovanje u njemu. No, on nije ni to propustio. Ovamo spadaju mjere za unapređenje posjećivanja crkve uopće, a naročito od strane činovnika, strože proslavljanje nedjelje, namjeravano pooštavanje zakona o razvodu braka, djelomično već započeta čistka teoloških fakulteta, prednost koja se prilikom teoloških ispita daje čvrstoj vjeri uza slabo znanje, popunjavanje mnogih činovničkih mjesta pretežno religioznim ljudima i mnoge druge poznate činjenice. One mogu poslužiti kao dokaz koliko Friedrich Wilhelm IV teži da kršćanstvo opet neposredno uvede u državu i da državne zakone uskladi sa zapovijedima biblijskog morala. Međutim, to je samo prvo, najneposrednije. Sistem kršćanske države ne može ostati pri ovome. Daljnji korak je odvajanje crkve od države, korak koji prelazi protestantsku državu. U njoj je kralj summus episcopus¹ i u sebi ujedinjuje najvišu crkvenu i državnu vlast; stapanje države i crkve, kao što je izraženo kod Hegela, posljednji je cilj ovog državnog oblika. Cijeli protestantizam i episkopat vlade je koncepcija svjetovnosti. On je potvrda i opravdanje papskog primata jer priznaje nužnost vidljivog poglavara crkve; međutim, na drugoj strani proglašava zemaljsku, svjetovnu vlast, državnu vlast za apsolutno najvišu i podređuje joj crkvenu vlast. To nije izjednačavanje svjetovnog i duhovnog, nego podređivanje duhovnoga svjetovnome. Jer vladar je bio prije vladar

¹ poglavar evangeličke crkve

nego što je postao *summus episcopus*, a i kasnije ostaje prvenstveno vladar a da nikada nije imao duhovni karakter. Druga strana stvari je naravno ta da vladar ujedinjuje sada u sebi svu vlast, zemaljsku kao i nebesku, i kao zemaljski bog predstavlja završetak religijske države.

Ali kako ono podređivanje [crkvene vlasti svetovnoj] protivrjeći kršćanskom duhu, onda je neophodno da država koja se smatra kršćanskom, crkvi ponovo dade njenu samostalnost u odnosu na državu. Taj povratak katolicizmu sada je nemoguć; apsolutna emancipacija crkve također je neizvediva a da se ne podriju osnovni stubovi države; mora se, dakle, sprovesti sistem kompromisa. To je Friedrich Wilhelm IV već izveo i u odnosu na katoličku crkvu, a što se tiče protestantske crkve, i ovdje dokazuju sasvim evidentne činjenice što on misli o toj stvari; naročito treba spomenuti ukidanje prisilne unije i oslobađanje starih luterana od pritiska koji su morali trpjeti. Kod protestantske konfesije pojavljuje se sasvim svojevrsan odnos. Ona nema vidljivog poglavara ni jedinstva, ona se raspada u mnoge sekte i tako ih protestantska država ne može drugačije osloboditi nego da različite sekte shvati kao korporacije i dade im u njihovim unutrašnjim poslovima potpunu slobodu. Međutim, vladar ipak ne dopušta da propadne njegov episkopat, nego sebi zadržava pravo potvrđivanja, uopće suverenitet, dok s druge strane priznaje kršćanstvo kao vlast nad sobom i prema tome, konzekventno, mora se potčinuti crkvi. Tako ostaju ne samo protivrječnosti u kojima se kreće protestantska država, i pored svih prividnih rješenja, nego se još pojavljuje i mješavina s principima katoličke države koja mora izazvati čudesnu pometenost i neprincipijelnost. To nije teološki.

Postupkom protiv kelnskog nadbiskupa^[233] protestantska država je preko Altensteina i Friedricha Wilhelma III izrekla sud da dosljedan katolik ne može biti koristan građanin. Taj stav, koji potvrđuje cjelokupna historija srednjega vijeka, ne vrijedi samo za protestantsku državu, nego i za svaku državu uopće. Tko od svoga bitka i života čini predškolu neba ne može imati interesa za zemaljske stvari koje država zahtijeva od svojih građana. Država polaže pravo na to da svojim građanima bude sve; ona ne priznaje nikakvu vlast iznad sebe i postavlja se uopće kao apsolutna sila. Međutim, katolik priznaje boga i njegovu ustanovu, crkvu, kao nešto apsolutno i ne može se, dakle, nikada staviti bez unutrašnje rezerve na stanovište države. Ta protivrječnost je nerješiva. Čak katolička država mora se, po katolicima, podrediti crkvi ili će se katolik odvojiti od države; koliko će se, dakle, više odvojiti od nekatoličke države? U tom pogledu je postupak prijašnje vlade bio potpuno konzekventan i zasnovan; država može sve dotle ostaviti nesmanjenu slobodu katoličke konfesije dok se ova pokorava postojećim zakonima. To stanje stvari nije moglo zadovoljiti kršćanskog kralja. Ali, što je trebalo učiniti? Protestantska država nije mogla zaostati iza katoličkih Hoenstaufenā; i pored visine svijesti do koje su se dovinuli država i crkva, definitivno rješenje bilo

je moguće samo pokoravanjem jednoga ili drugoga — pokoravanjem koje bi za onaj dio koji se pokorava značilo isto što i samouništenje. Pitanje je postalo principijelno, a pred principima morao je pojedinačni slučaj kao takav ustuknuti. A što je učinio Friedrich Wilhelm IV? Čisto teološki potisnuo je suviše glasne, neugodne principe, pridržavao se samo postojećeg slučaja koji je bez principa postao konačno zamršen i pokušao ga riješiti pomoću kompromisa. Kurija nije nimalo popustila, a onaj tko je izašao s modricom bila je država. To je čuveno slavno rješenje kelnske zbrke, reducirano na njegov pravi sadržaj.

Iste, samo površno prikrivene, protivurječnosti koje je Friedrich Wilhelm IV izazvao u odnosu države prema crkvi nastojao je on potaknuti i u unutrašnjim odnosima države. Ovdje se mogao osloniti na već postojeće teorije historijske pravne škole, pa je tako imao prilično laku igru. Tok historije učinio je u Njemačkoj vladajućim princip apsolutne monarhije, uništio prava starih feudalnih staleža, a kralja uzdigao u državi do boga. Osim toga su u vremenu od 1807. do 1812.⁽²³⁴⁾ odlučno napadnuti ostaci srednjega vijeka i velikim dijelom odstranjeni. Ma koliko da je od tada ponovo dotjerivano, zakonodavstvo onoga vremena i zemaljsko pravo, koje je bilo doneseno pod utjecajem prosvjetiteljstva, ostali su osnova pruskog zakonodavstva. Takvo stanje moralo je biti nepodnošljivo. Zato je Friedrich Wilhelm IV svagdje nadovezao tamo gdje je još zatekao nešto srednjovjekovnoga. Majoratsko plemstvo bilo je povlašteno i ojačano novim podarivanjem zvanja plemstva, koje je davano pod uvjetima uspostavljanja majorata; građanski stalež kao takav, odvojen od plemstva i seljaštva, smatran je i tretiran kao poseban stalež koji reprezentira trgovinu i industriju; potpomagano je odvajanje korporacije, izdvajanje pojedinih zanata i njihovo približavanje cehovstvu itd. Uopće, svi kraljevi govori i postupci pokazivali su već od samog početka da on naročito voli korporacije i upravo to najbolje karakterizira njegovo srednjovjekovno stanovište. To paralelno postojanje privilegiranih saveza koji u svojim unutrašnjim stvarima mogu postupati s izvjesnom slobodom i samostalnošću, od kojih je svaki istim interesima povezan u sebi, a koji se međutim međusobno bore i varaju — ta rascjepkanost državnih snaga do potpunog raspadanja države, karakteristična za njemačku državu, sačinjava jedan od bitnih momenata srednjega vijeka. Međutim, razumije se samo po sebi da Friedrich Wilhelm IV ne namjerava do te konzekvencije provesti kršćansku državu. On, doduše, vjeruje da je pozvan da uspostavi istinsku kršćansku državu, a u stvari on želi samo njen teološki privid, sjaj i blještavost, ali ne nevolju, ugnjetavanje, nered i samouništenje kršćanske države; ukratko, on želi srednji vijek kao juste - milieu;¹ isto tako kao što, npr., Leo želi od katolicizma samo sjajni kult, crkveni odgoj itd., ali ne cijeli katolicizam. Zato Friedrich Wilhelm nije apsolutno neliberalan i nasilan u svojim nastojanjima — bože sačuvaj;

¹ zlatnu sredinu

on želi svojim Prusima ostaviti sve moguće slobode, ali samo u obliku neslobode, monopola i privilegija. On nije odlučni neprijatelj slobode štampe, on će je dati, ali također kao monopol pretežno naučnog staleža. On ne želi ukinuti ili uskratiti predstavništvo, on samo ne želi da građanin kao takav bude zastupljen; on radi na predstavništvu *staleža*, kakvo je djelomično već provedeno u pruskim provincijalnim staležima. Ukratko, on ne pozna opća, građanska, ljudska prava, on pozna samo prava korporacija, monopole, privilegije. Takvih će on dati masu, toliko koliko može a da ne ograniči svoju apsolutnu vlast pozitivnim zakonskim odredbama. A možda i više. Možda on već sada potajno namjerava, i pored kenigsberških i breslavskih odluka,^[235] kad dovoljno sprovede svoju teološku politiku, da djelo kruniše izdavanjem državno - staleško - srednjovjekovnog ustava i da tako veže ruke svojim eventualno drukčije nastrojenim nasljednicima. To bi bilo konzekventno, a da li to dozvoljava njegova teologija, to se ne zna.

Kako je taj sistem labav, bez oslonca i nekonzekventan u samome sebi, to smo već vidjeli; njegovo provođenje u praksu mora nužno izazvati nova kolebanja i nekonzekventnosti. Hladna pruska činovnička država, kontrola, škripuća državna mašina ne želi ništa znati o lijepoj, sjajnoj, povjerljivoj romantici. Narod je još na suviše niskom stupnju političkog obrazovanja da bi mogao prozreti sistem kršćanskog kralja. Međutim, mržnja protiv privilegija plemstva, protiv pretenzija svećenstva bilo koje konfesije suviše je duboko ukorijenjena da Friedrich Wilhelm ne bi morao pretrpjeti neuspjeh prilikom sasvim otvorenog postupka. Odatle dosadašnji plašljivi sistem ispitivanja kojim je najprije ispitao javno mnjenje, a onda još uvijek čekao dosta vremena da bi povukao neku suviše neprijatnu mjeru. Odatle metoda da svoje ministre gura naprijed, pa ih prilikom suviše nasilnih postupaka dezavuiru, pri čemu je čudnovato samo to da jedan pruski ministar to dozvoljava, a da ne podnese ostavku. To se ranije dešavalo naročito s Rochowom, a za vrlo kratko vrijeme doći će na red gospodin Eichhorn, iako ga je kralj još nedavno proglasio poštenjačinom i odobravao njegove postupke. Bez takvih teoloških sredstava Friedrich Wilhelm IV odavna bi proigrao ljubav naroda, koju je do sada održao samo svojim otvorenim životinjskim karakterom, maksimalnom ljubaznošću i prijaznošću i svojim bezobzirnim vicem koji ne čuva čak ni okrunjene glave. Ali on se također dobro čuva da se ne pokažu suviše sablažnjive ili čak neizbježne loše strane njegova sistema; naprotiv, on o njemu govori kao da je sami sjaj, divota i sloboda i ne ustručava se samo tamo gdje je njegov sistem prividno liberalniji od postojećeg pruskog tutorstva; a gdje bi se pokazao neliberalan, on se mudro drži u pozadini. Osim toga, dok obični konstitucionalizam naziva počasnim imenima: površan i ordinaran, on je ipak usvojio njegovu terminologiju i upotrebljava je u svojim govorima — da li da kažemo kao izraz ili kao prikrivanje svojih ideja? — s mnogo spretnosti. Upravo tako postupaju moderni posrednički teolozi koji se također rado služe političkim načinom govora i tako

se misle prilagoditi zahtjevima vremena. Bruno Bauer naziva to kratko licemjerstvom.

Što se tiče financijskog upravljanja pod Friedrichom Wilhelmom IV, on se nije mogao držati onakve civilne liste koju je njegov otac utvrdio za sebe, na taj način što je *zakonski* odredio da od prihoda plemićkih dobara bude godišnje određeno 2¹/₂ milijuna talira za kralja i njegovu kuću, a ostalo, slično svim ostalim prihodima, trebalo je da bude korišteno u državne svrhe. Kralju se može izračunati, čak ako pribrojimo i njegove privatne prihode, da on više potroši od 2¹/₂ milijuna — a od toga je još trebalo da bude podmirivana apanaža drugim princovima. Bülow - Cummerow je, osim toga, dokazao da je tzv. polaganje računa od strane pruske države sasvim iluzorno. Dakle, potpuna je tajna kako se upravlja državnim prihodima. O mnogo govorenom sniženju poreza jedva da je vrijedno govoriti i već se odavno moglo sprovesti pod prijašnjim kraljem da se on nije bojao da će biti prisiljen da opet povisi porez.

Vjerujem da sam ovim dosta rekao o Friedrichu Wilhelmu IV. Pri njegovu bez sumnje dobroćudnom karakteru, razumljivo je samo po sebi da on, u stvarima koje nisu u vezi s njegovom teorijom, iskreno čini ono što od njega zahtijeva javno mnjenje i što je zaista dobro. Ostaje samo još pitanje da li će on ikada sprovesti u život svoj sistem? Na to se, na sreću, može odgovoriti samo sa: ne. Pruski narod je prije godinu dana, kad je navodno data veća sloboda štampe, koja je trenutno opet postala najneslobodnija, dobio polet koji nije gotovo ni u kakvom srazmjeru sa sićušnošću onih mjera. Pritisak cenzure drži u Pruskoj sputanu takvu golemu masu snaga da i najmanje olakšanje izaziva njihovu nesrazmjerno jaku reakciju. Javno mnjenje u Pruskoj koncentrira se sve više na dvije stvari: na predstavnički ustav i naročito na slobodu štampe; kralj se može postaviti kako hoće, u početku će mu iznuditi slobodu štampe, a kad nju dobiju, onda ustav mora uslijediti u roku od godinu dana. A kad jednom predstavništvo bude tu, onda se uopće ne može sagledati kako će se stvari tada razvijati u Pruskoj. Jedna od prvih posljedica bit će razaranje saveza s Rusijom, ako kralj već ranije ne bude prisiljen da napusti taj rezultat svoga principa. A tada može uslijediti još štošta; sadašnji položaj Pruske ima mnogo sličnosti s položajem Francuske—ali ja se suzdržavam od svih pre-naglih zaključaka.

F. O.

Naslov originala:

Friedrich Wilhelm IV, König von Preußen

Pisano vjerovatno u oktobru 1842.

Objavljeno u zborniku

•Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz,
Zürich und Winterthur, Winterthur 1843.[224]

Englesko shvaćanje unutarnjih kriza

London, 3. decembra.^[237] Tko se neko vrijeme bavi mirnim promatranjem engleskih prilika, tko se osvjedočio o slaboj osnovici na kojoj počiva cijela umjetna tvorevina socijalnog i političkog napretka u Engleskoj, a najednom se nađe usred zbivanja u engleskom životu, čudit će se osebnom spokojstvu i optimizmu s kojima se ovdje gleda u budućnost. Vladajuće klase, bio to srednji stalež ili aristokracija, vigovci ili torijevci, već toliko dugo vladaju zemljom da ne mogu zamisliti afirmaciju neke druge stranke. Koliko god im netko i predbacivao za njihove grijehе, njihovu nepostojanost, njihovu kolebljivu politiku, njihovo sljepilo i ograničenost, za vrtoglavo stanje u zemlji koje je posljedica njihovih načela, oni ustrajavaju u svojoj nepokolebljivoj sigurnosti vjerujući da su kadri poboljšati prilike u zemlji. I ako je revolucija u Engleskoj nemoguća, kao što oni tvrde, onda, istina, nemaju razloga da se boje da će im tko oteti vlast. Ako čartizam strpljivo ustraje čekajući da za se dobije većinu u Donjem domu, morat će još dosta godina održavati mitinzi i zahtijevati šest tačaka Narodne povelje;^[238] srednja klasa nikada neće dopustiti da zbog uvođenja općega prava glasa bude isključena iz Donjeg doma, jer bi ona tada—što bi bila nužna posljedica popustljivosti u toj tački—od velikog broja neimućnih mogla biti nadglasana. Zbog toga čartizam među obrazovanim slojevima u Engleskoj još nije uspio uhvatiti korijena, a neće to doskora ni uspjети. Kada se ovdje govori o čartistima i radikalima, gotovo se bez izuzetka misli na najniži puk, kojem pripada i masa proletera; a istina je da se mali broj obrazovanih vođa stranke posve gubi u masi.

I bez obzira na politički interes, srednja klasa može biti samo na strani vigovaca ili torijevaca, nikada na strani čartista. Njeno je načelo podržavanje postojećeg stanja; »zakonski napredak« i opće pravo glasa bez sumnje bi u sadašnjoj situaciji Engleske imali za posljedicu revoluciju. Stoga je posve prirodno što praktični Englez, za koga je politika brojčani odnos ili čak trgovina, nimalo ne mari za čartizam, čija moć potihlo strašno raste—jer se ta moć ne da izraziti brojkama,

ili tek takvim brojkama koje su u odnosu na vladu i na parlament nule *ispred* jedinice. Međutim, ima stvari koje su iznad brojčanih odnosa, a na toj će se činjenici slomiti supermudrost engleskog vigovstva i torijevstva kada za to dođe čas.

Naslov originala:

Englische Ansicht über die innern Krisen

Objavljeno u listu

„Rheinische Zeitung“,

8. decembra 1842, br. 342.

Unutarnje krize

London, 30. novembra. Je li u Engleskoj revolucija moguća ili čak vjerojatna? To je pitanje od kojega ovisi budućnost Engleske. Obratite se s tim pitanjem Englezu i on će vam pomoću tisuću lijepih razloga dokazati da o revoluciji ne može biti govora. On će vam reći da se Engleska, doduše, trenutno nalazi u kritičnom položaju, ali da zemlja, zahvaljujući svom bogatstvu, svojoj industriji i svojim institucijama, ima sredstava i mogućnosti da se sredi bez nasilnih potresa, nadalje, da je ustav dovoljno elastičan da izdrži žestoke udarce borbi oko načela i da se prilagodi svim promjenama koje nameću prilike, ne ugrožavajući pri tome svoje temelje. On će vam reći da čak i najniži sloj naroda dobro znade da u slučaju revolucije može samo gubiti, jer svako remećenje javnog reda povlači za sobom zastoj trgovine, a time opću nezaposlenost i glad. Ukratko, on će vam iznijeti toliko razumnih i uvjerljivih razloga da ćete naposljetku povjerovati da zaista ne stoji tako loše s Engleskom, i da se na Kontinentu stvaraju kojekakve fantastične predodžbe o prilikama u toj državi, predodžbe koje bi pred opipljivom stvarnošću i tačnijim poznavanjem stvari morale pući poput mjehura od sapunice. A to je shvaćanje i jedino moguće čim se zauzme nacionalno—englesko stanovište neposredne prakse, materijalnih interesa, tj. čim ispustimo iz vida misao koja potiče akciju, čim se smetne s uma da ispod površine postoji osnovica, čim se od silnog drveća ne vidi šuma. Treba znati nešto što se u Njemačkoj razumije samo po sebi, a što se zadržtom Englezu ne može objasniti, naime, da takozvani materijalni interesi u povijesti nikada ne mogu nastupiti kao samostalna, vodeća svrha, već da oni, bio čovjek toga svjestan ili ne, uvijek služe principu koji ravna nitima povijesnog napretka. Zbog toga je naprosto nemoguće da država kao što je Engleska, čija je politička ekskluzivnost i čije je samozadovoljstvo zapravo, u odnosu na kontinent, nazadak od nekoliko stoljeća, država koja od slobode poznaje samo samovolju, koja još preko ušiju čami u srednjem vijeku,—da takva država ne dođe naposljetku u sukob s duhovnim razvitkom koji je u međuvremenu uznapredovao. Ili, zar to nije slika političkog stanja u Engleskoj? Ima li zemlje na svijetu u kojoj je feudalizam ostao tako snažan, i to ne samo faktično nego i u svijesti javnosti? Zar se slavna engleska sloboda očituje u nečem drugom osim u čisto

formalnoj samovolji da unutar postojećih zakonskih ograničenja svatko može činiti što ga je volja? Kakvih li zakona! Nesuvisla hrpa zbrkanih, protivurječnih propisa, koji su pravosuđe srozali do čiste sofistike, propisa kojih se sudovi nikad ne drže jer ne odgovaraju našem vremenu, propisa koji dopuštaju—kada bi to javno mnjenje i pravni osjećaj javnosti uopće dopuštali—da se pošten čovjek zbog najnedužnijeg čina proglasi zločincem. Zar Donji dom nije tijelo otuđeno od naroda, koje se bira podmićivanjem? Ne gazi li parlament neprestano volju naroda nogama? Zar javno mnjenje u općim pitanjima ma i neznatno utječe na vladu? Ne ograničava li se njegova moć samo na pojedinačan slučaj, na kontrolu pravosuđa i uprave? Sve su to stvari koje ni najzadrtiji Englez potpuno ne poriče. Pa zar se takvo stanje može održati?

Ali, da napustim područje načelnih pitanja. U Engleskoj, bar među strankama koje se sada bore za vlast, među vigovcima i torijevcima, ne zna se za borbu oko načela, vode se samo sporovi oko materijalnih interesa. Treba, stoga, i toj stvari pokloniti pažnju. Engleska je od prirode siromašna zemlja koja osim svoga geografskog položaja, svojih rudnika željeza i ugljena posjeduje samo nekoliko sočnih pašnjaka, ali inače nema ni plodnih područja ni bilo kojega drugog prirodnog bogatstva. Stoga je svakako upućena na trgovinu, brodarstvo i industriju, pa je time i uspjela doseći onaj stupanj na kojem se nalazi. Međutim, u samoj je prirodi stvari da zemlja, budući da je pošla tim putem, može ostati na tom stupnju što ga je dosegla samo neprestanim porastom industrijske produkcije; stagnacija i ovdje bi značila nazadak.

Nadalje, prirodna je posljedica koja proizlazi iz pretpostavki industrijske države da se država, kako bi zaštitila izvor svog bogatstva, mora pomoću prohibitivnih carina braniti od industrijskih proizvoda drugih zemalja. Ali budući da domaća industrija cijene svojih proizvoda povisuje carinom na strane proizvode, to se i ovdje nameće nužnost stalnog povišavanja carine kako bi strana konkurencija, u skladu s postavljenim načelom, ostala isključena. Tako bi i u ovom slučaju s dvije strane rezultirao beskonačan proces, a protivurječje koje se krije iza pojma industrijske države već bi se ovdje očitovalo. Ali nama te filozofske kategorije u ovom slučaju nisu ni potrebne želimo li pokazati protivurječja u kojima je Engleska uklještena. Što se tiče dvaju povišenja, produkcije i carine, koja smo netom razmotrili, pored engleskih industrijalaca imaju i drugi ljudi nešto reći. U prvom redu inozemstvo, koje i samo posjeduje industriju te nema potrebe da igra ulogu odvodnog kanala za engleske proizvode, a zatim engleski potrošači, koji neće trpjeti takvo beskrajno dizanje carina. Upravo do te tačke dospio je razvitak industrije u Engleskoj. Inozemstvo odbija engleske proizvode jer samo podmiruje svoje potrebe, a engleski potrošači jednoglasno zahtijevaju ukidanje prohibitivnih carina. Već iz toga razvitka proizlazi da Engleska time dospijeva u dvostruku dilemu koju industrijska država sama po sebi nije kadra riješiti; ali i neposredno promatranje prilika to potvrđuje.

Da spomenemo prvo carine. Čak se i u samoj Engleskoj priznaje da gotovo u svim vrstama robe, na razini slabijih kvaliteta, njemačke i francuske tvornice isporučuju bolje i jeftinije proizvode; to se tiče i mnoštva drugih artikala u čijoj proizvodnji Engleska zaostaje za kontinentom. Ti bi proizvodi, čim se ukine prohibitivni sistem, odmah preplavili Englesku, a engleskoj bi industriji time bio zadan smrtonosni udarac. S druge je strane sada izvoz strojeva u Engleskoj slobodan, a budući da u proizvodnji strojeva Engleska zasad nema konkurencije, kontinent će engleskim strojevima odsad sve više biti kadar da se takmiči s Engleskom. Prohibitivni sistem, nadalje, upropastio je državne prihode Engleske, pa ga već i stoga treba ukinuti—gdje će u toj situaciji industrijska država moći da nađe rješenje?

London, 30. novembra. (Svršetak jučer prekinutog članka.) Što se tiče tržišta za engleske proizvode, Njemačka i Francuska dovoljno su se izjasnile o tome da ubuduće ne misle štetiti svoju industriju čineći usluge Engleskoj. Njemačka se industrija, naime, i onako toliko razvila da se više ne mora bojati engleske. Kontinentalno tržište za Englesku je izgubljeno. Ostaje joj samo još Amerika i vlastite kolonije, a samo u tim kolonijama Engleska je zahvaljujući svojim zakonima o moreplovstvu^[239] sigurna od strane konkurencije. Kolonije, međutim, ni izdaleka nisu dovoljno velike da konzumiraju sve proizvode goleme engleske industrije, a svagdje drugdje englesku industriju sve više potiskuju njemačka i francuska industrija. Za to potiskivanje, doduše, nije kriva engleska industrija, već je za to kriv prohibitivni sistem, koji je cijene svim životnim potrebama, a time i nadnice, potjerao nesrazmjerno u visinu. Ta nadnica, međutim, upravo engleske proizvode tako jako poskupljuje u odnosu na proizvode kontinentalne industrije. Zbog toga Engleska ne može izmaći potrebi da ograniči svoju industriju. Ali to se isto tako ne može provesti kao ni prelazanje s prohibitivnog sistema na slobodnu trgovinu. Jer industrija, svakako, obogaćuje zemlju, ali ona stvara i klasu koja ništa ne posjeduje, klasu apsolutnih siromaha, klasu koja živi od onoga što privređuje golom rukom, koja se silnom brzinom množi, klasu koja se poslije više ne može ukinuti jer nije kadra stvoriti stabilan posjed. A trećina, gotovo polovica svih Engleza, pripada toj klasi. Najmanji zastoj u trgovini oduzima kruh velikom dijelu te klase, a velika trgovinska kriza cijeloj klasi. Što drugo preostaje tim ljudima nego da se revoltiraju kada nastupe takve okolnosti? Zbog svoje brojnosti ta je klasa postala najmoćnijom klasom u Engleskoj, a jao engleskim bogatašima kada ona toga postane svjesna!

Doduše, zasad ona toga još nije svjesna. Engleski proleter tek sluti svoju moć, a plod te slutnje bila je pobuna^[240] prošloga ljeta. Karakter te pobune na Kontinentu je posve krivo ocijenjen. Ipak je bilo bojazni da bi stvar mogla postati ozbiljna. Ali u to za onoga koji je zbivanje pratio na licu mjesta nije bilo sumnje. U prvom redu cijela

je stvar bila osnovana na iluziji; zato što su neki vlasnici tvornica namje-
 ravali sniziti nadnice, svi su radnici pamučnih, ugljenih i željeznih
 rajona pomislili da im je zapošljenje ugroženo, što uopće nije bio slučaj.
 Nadalje, cijela stvar nije bila pripremljena, organizirana, vodena.
 Štrajkaši nisu imali određen cilj, a još su manje bili složni u pogledu
 načina kako da povedu akciju. Stoga se dogodilo da su se stali kolebati
 čim se pojavio najmanji otpor vlasti, jer se nisu umjeli osloboditi res-
 pektiranja zakona. Kada su čartisti uzeli uzde pokreta u svoje ruke i
 pred okupljenom masom naroda stali proklamirati Narodnu povelju,
 bilo je već kasno. Jedina vodeća misao koju su radnici i čartisti, kojima
 ona zapravo i pripada, imali na umu, bila je misao o revoluciji zakonskim
 putem—što je protivurjeđe samo po sebi, praktična nemogućnost,
 a zbog toga se pothvat i izjalovio. Već je i prva, svima zajednička mjera,
 tj. obustava rada u tvornicama, bila nasilna i nezakonita. S obzirom
 na slabost cijelog pothvata bili bi ga slomili odmah na početku da i
 uprava, koja nipošto nije očekivala pobunu, nije bila isto tako koleb-
 ljiva nemajući čime nastupiti. Pa ipak su malobrojne vojne i policijske
 snage bile dovoljne da obuzdaju narod. U Mančesteru se moglo vi-
 djeti kako na trgovima četiri ili pet konjanika, od kojih je svaki zauzeo
 po jedan prilaz, drže tisuće radnika u klopci. »Zakonska revolucija«
 sve je zakočila. Tako se cijela stvar raspala; svaki je radnik opet počeo
 raditi čim je potrošio svoju ušteđevinu ostavši potom bez hrane. Me-
 đutim, korist koja je iz toga proizašla za proletere ipak ostaje; to je
 svijest o tome da je nemoguće provesti revoluciju mirnim putem, i da
 samo nasilan prevrat postojećih neprirodnih prilika, radikalno obaranje
 plemenitaške i industrijske aristokracije može poboljšati materijalni
 položaj proletarijata. Samo respekt pred zakonom karakterističan za
 Engleze sprečava ih još da provedu revoluciju silom; s obzirom na gore
 opisano stanje u Engleskoj uskoro će, međutim, zavladati opća glad
 među proleterima, a strah da se ne umre od gladi bit će jači od stra-
 hopoštovanja pred zakonom. Ta se revolucija u Engleskoj neće moći
 mimoići; ali kao u svemu što se zbiva u Engleskoj interesi će potaći
 i provesti tu revoluciju, a ne načela; tek iz interesa mogu se razviti
 načela, tj. revolucija neće biti politička, već socijalna.

Naslov originala:

Die innern Krisen

Objavljeno u listu

«*Rheinische Zeitung*»,

9. i 10. decembra 1842, br. 343. i 344.

Položaj političke stranke

Iz Lancašira, 19. decembra. Koliko god se sadašnja situacija u Engleskoj činila složenom ako se promatrač, kao što čini Englez, slijepo drži onoga što je najbliže, opipljive stvarnosti i vanjske prakse, toliko je ona jednostavna ako se ta vanjska obilježja svedu na njihov načelni sadržaj. U Engleskoj postoje samo tri značajne stranke: zemljoposjednička aristokracija, novčana aristokracija i radikalna demokracija. Prva stranka, torijevci, po svojoj je prirodi i po povijesnom razvitku čisto srednjovjekovna, dosljedna, reakcionarna stranka, staro plemstvo koje očituje bratsku sklonost prema »historijskoj« pravnoj školi u Njemačkoj i predstavlja stup kršćanske države. Druga stranka, vigovci, u srži je partija trgovaca i vlasnika tvornica, čija većina sačinjava takozvani srednji stalež. Taj srednji stalež, kojemu pripada sve što je »gentleman«, tj. što ima pristojne prihode, a nije bogato, jeste srednji stalež samo u usporedbi s bogatim plemstvom i kapitalistima; no njegov položaj u odnosu na radnike jest aristokratski, a to se u zemlji kao što je Engleska, koja živi samo od industrije, mora očitovati mnogo jasnije negoli, npr., u Njemačkoj, u kojoj se zanatlije i seljaci smatraju srednjim staležom i u kojoj ne postoji brojna klasa tvorničkih radnika. Na taj će način stranka vigovaca silom prilika dospjeti u problematičan položaj »juste - milieu«-a čim radnička klasa dođe do svijesti o sebi. A to se trenutno već zbiva. Radikalno - demokratska načela čartizma prožimaju radničku klasu danomice sve više, a ona ih sve više priznaje za izraz svoje kolektivne svijesti. Trenutno je stranka, međutim, tek u fazi formiranja, pa stoga još nije kadra da nastupi punom snagom.

Razumije se samo po sebi da osim tih triju glavnih stranaka postoje razne prijelazne nijanse, a od njih su ovoga časa dvije značajne, i ako u njima nema nimalo načelnog sadržaja. Prva je sredina između vigostva i torijevstva; reprezentiraju je Peel i Russell, a za blisku budućnost sigurna joj je većina u Donjem domu, dakle u vladi. Druga je sredina između vigovstva i čartizma, znači »radikalna« nijansa, koju predstavljaju pola tuceta parlamentarnih poslanika i nekoliko časopisa, naročito »Examiner«;^[241] njezina načela osnovica su stavova National Anti - Corn - Law - League,^[242] iako to nije otvoreno izrečeno. Prva frakcija postat će zbog snažnijeg razvitka čartizma utjecajnija, jer ona, nasuprot čartizmu, predstavlja jedinstvo vigovskih i torijevskih načela,

što on upravo i tvrdi. Druga frakcija stoga neće značiti ama baš ništa. Položaj tih stranaka u uzajamnim odnosima najjasnije se očituje u njihovu stavu prema zakonima o žitu. Torijevci ih ne popuštaju ni za dlaku. Plemstvo znade da se njegova moć, izvan konstitucionalne sfere Gornjeg doma, temelji uglavnom na bogatstvu. Ako se dopusti slobodan uvoz žitarica, plemstvo bi bilo prisiljeno zaključiti sa zakupcima nove ugovore uz povoljnije uslove. Cijelo bogatstvo plemstva je zemljišni posjed; vrijednost zemljišnog posjeda u neizmjenjivom je odnosu s najmom, pa s najmom i pada. Samo što je najam trenutno tako visok da čak i uz sadašnje carine zakupnici bivaju upropašteni; slobodan uvoz žitarica smanjio bi taj najam, a uporedo s njim i vrijednost zemljišnog posjeda, za trećinu. Aristokracija stoga ima dovoljno razloga da se drži svoga valjano stečenog prava koje upropaštava zemljoradnju i izgadnjuje siromahe u zemlji. Vigovci, koji su u svako vrijeme pravi juste - milieu, predložili su stalnu carinu od 8 šilinga po kvarteru; ta je carina baš dovoljno niska da strano žito uđe u zemlju i da zakupcu pokvari posao na tržištu, a dovoljno je visoka da zakupnika liši motiva u traženju novih najamnih uslova, i da se u zemlji ustali prosječno isto tako visoka cijena kruhu kao što je postojeća. Mudrost juste - milieu-a upropaštava zemlju još mnogo sigurnije negoli i zadržatost dosljedne reakcije. »Radikali« su u toj stvari jednom zaista radikalni te zahtijevaju slobodan uvoz žitarica. No, i »Examiner« tu hrabrost iskazuje tek unazad osam dana, a Anti - Corn - Law - League od početka se u toj mjeri protivila samo postojećim zakonima o žitu i sliding scale^[243] da je do kraja stalno podupirala vigovce. Postepeno je, međutim, apsolutna sloboda uvoza žitarica i uopće »slobodna trgovina« postala bojnim poklikom radikala, a vigovci se također oglašuju dobrodušno u toj vici za »slobodnom trgovinom« misleći pri tom na juste - milieu - carine. Da čartisti o carini na žitarice neće ni da čuju, razumije se samo po sebi. Ali što će biti iz svega toga? Da uvoz žitarica treba biti slobodan, to je tako jasno kao to da torijevci treba da padnu, milom ili silom. Diskutirati se može samo o načinu preokreta. Zacijelo će već na idućem zasjedanju parlamenta Peel odustati od sliding scale, što znači da će se odvojiti od pravog torijevstva. Plemstvo će u svemu popuštati, u svim pitanjima koja ga ne sile da snizi najamnine — i ništa drugo. Koalicija Peel - Russell, parlamentarni centar, ima svakako izgleda da uđe u vladu; ona će odluku o žitaricama svojim juste - milieu mjerama odugovlačiti što dulje bude mogla. Dokad — to ne ovisi o njoj, već o narodu.

Naslov originala:

Stellung der politischen Partei

Objavljeno u listu

»Rheinische Zeitung«,

24. decembra 1842, br. 358.

Položaj radničke klase u Engleskoj

Iz Lancašira, 20. decembra. Položaj radničke klase u Engleskoj postaje iz dana u dan sve teži. Trenutno se, doduše, čini kao da i nije tako težak; u rejonima industrije pamuka većina je ljudi zaposlena, u Mančesteru na deset radnika možda dolazi tek jedan nezaposleni, u Boltonu i Birminghamu odnos će biti jednak, a kada je engleski radnik zaposlen, on je i zadovoljan. A on to može i biti, bar ako je riječ o radniku u industriji pamuka; ako usporedi svoju sudbinu sa životom svojih drugova u Njemačkoj i Francuskoj. Ondje radnik jedva zaradi toliko da živi od krompira i kruha; sretan je onaj tko se jednom u tjednu domogne mesa. U Engleskoj svaki dan jede svoju govedinu, a za svoj novac može dobiti bolje pečenje negoli najbogatiji čovjek u Njemačkoj. Dvaput na dan pije čaj, a ipak mu još ostaje dosta novaca da u podne popije čašu »portera«, a uveče rakiju. To je životna navika većine radnika u Mančesteru, koji rade dvanaest sati na dan. Ali dokle to može potrajati! Nastupi li najmanji poremećaj u trgovini, tisuće radnika ostaju bez kruha; neznatne uštedevine oni ubrzo potroše na hranu, i tada ih čeka smrt od gladi. A do takve krize morat će za nekoliko godina opet doći. Ista povećana proizvodnja koja sada zapošljava »paupere«, i koja cilja na kinesko tržište, proizvest će golemu količinu robe te će morati izazvati zastoj u konzumaciji, što će opet imati za posljedicu opću nezaposlenost radnika. Ipak je položaj radnika u industriji pamuka najpovoljniji. U ugljenokopima radnici moraju obavljati najteže i najnezdravije poslove za malu nadnicu. Zbog toga ta klasa radnika gaji mnogo snažniju mržnju prema bogatašima negoli ostali working men,¹ pa se stoga naročito ističe otimačinom, zlostavljanjem bogatijih itd. Tako su ovdje u Mančesteru »Bolton people«² strah i trepet, a oni su se i za nemira ljetos pokazali najodvažnijima. Na sličnu su glasu radnici željezara, kao uopće svi koji obavljaju teške fizičke radove. Kada svi ti radnici već sada vrlo bijedno žive, što će s njima biti kada nastupe ma i najmanji zastoji u trgovini? Radnici su, doduše, među sobom osnovali kase čiji se fondovi proširuju tjednim prilozima i koji treba da pruže potporu nezaposlenima; ali i ti fondovi dostaju samo onda ako manufakturni proizvodi imaju dobru prođu,

¹ radnici — ² radnici grada Boltona kod Mančestera

jer čak i tada još uvijek ima dosta radnika bez zarade. Čim nastupi opća nezaposlenost, i to će vrelo pomoći presahnuti. Trenutno Škotska mora ispaštati, u njoj manufaktura zastaje; budući da je engleska industrija vrlo rasprostranjena, nađe se uvijek jedna oblast koja trpi. U cijeloj okolini Glazgova nezaposlenost raste iz dana u dan. U Pejzliju, razmjerno malom gradu, još je prije četrnaest dana bilo 7000 »unemployed«¹; sad ih je već 10 000. Davanja iz kase uzajamne pomoći sama po sebi vrlo skromna, još su smanjena za polovicu jer se fondovi iscrpljuju; miting plemića i džentlmena grofovije raspisao je supskripciju kojom treba da skupi 3 000 funti; ali i ta je mjera već nepopularna zbog ponavljanja, pa se i sama gospoda potihom nadaju da neće sakupiti više do 400 funti. Naposljetku se sve to svodi na činjenicu da je Engleska sebi svojom industrijom natovarila na vrat ne samo brojnu klasu ljudi koji ništa ne posjeduju, nego i unutar nje kadšto znatan sloj nezaposlenih kojega se ne može riješiti. Ti se ljudi moraju sami nekako snaći; država ih se odriče, štaviše, ona ih odbija od sebe. Tko će im zamjeriti ako se muškarci dadu na grabež ili provale, a žene na krađu ili u prostituciju? Ali državu nije briga da li je glad gorka ili slatka, ona prestupnike baca u zatvore ili ih deportira u kaznene kolonije, a ako ih pusti na slobodu, postigla je zadovoljavajući rezultat da je od ljudi bez kruha načinila ljude bez morala. A smiješno je u cijeloj toj pripovijesti to što premudri vigovci i »radikali« nikako ne shvaćaju odakle u toj situaciji niče čartizam i kako to da čartisti vjeruju da se u Engleskoj uopće mogu nadati i najmanjem uspjehu.

Naslov originala:

Lage der arbeitenden Klasse in England

Objavljeno u listu

»Rheinische Zeitung«,

25. decembra 1842, br. 359.

¹ nezaposlenih

Zakoni o žitu

Iz Lankašira, 22. decembra. Postojeći zakoni o žitu brzo se približavaju svom kraju. U narodu postoji pravi bijes na »taksu na kruh«, a torijevci što god činili, ne mogu odoljeti naletu ogorčene mase. Ser Robert Peel odgodio je sjednicu Parlamenta do 2. februara — pa opozicija ima šest tjedana vremena da taj bijes još više podjari. Peel će morati odmah prilikom otvaranja nove sjednice iznijeti svoj stav prema sliding scale — cijenama; općenito se smatra da je on u svojim pogledima o tome ipak postao kolebljiv. Ako odluči da se odrekne sliding scale, radikalniji će torijevci bez sumnje napustiti vladu i ustupiti mjesto umjerenijim vigovcima, tako da bi već tom prilikom mogli doći do koalicije Peel - Russell. U svakom slučaju, aristokracija će se uporno braniti, a ja sa svoje strane ne vjerujem da će biti moguće potaći je da dobrovoljno pristane na slobodan uvoz žitarica. Englesko plemstvo se složilo sa Reformbillom^[244] i s emancipacijom katolika,^[245] ali samoprijegor uložen u to neznatan je prema žrtvama kojih bi ga stajalo ukidanje zakona o žitu. Što je slabljenje aristokratskog utjecaja na izbor Donjeg doma prema sniženju imetka svih engleskih plemića za 30 procenata? Pa ako su već dva spomenuta zakonska nacrtta prouzročili tolike borbe, ako je zakon o reformi prošao samo zahvaljujući pučkim ustancima i razbijenim prozorima plemića, zar onda plemstvo, kada je riječ o tom pitanju, ne bi trebalo da kuša je li narod dovoljno hrabar i jak da ostvari svoju volju? I onako su nemiri ljetos pokazali plemstvu kako je slabo spreman engleski narod kada diže ustanak. Čvrsto sam uvjeren da će aristokracija ovaj put ustrajati sve dok joj ne stave nož pod grlo. Ali da narod više neće dugo plaćati aristokraciji za svaki kilogram kruha što ga pojede po dva penija (20 pruskih pfeniga), to je sigurno. Za to se pobrinula Anti - Corn - Law - League. Njezina je aktivnost bila golema, potanji izvještaj o tome dat ću prema potrebi kasnije. Ovoliko za danas: da je jedna od najvažnijih tekovina oslobođenje zakupaca od moralnog utjecaja njihovih plemenitaskih zemljoposjednika, a to je zasluga i zakona o žitu i Lige. Dosad nitko nije bio ravnodušniji prema političkim prilikama nego engleski zakupci, tj. cijeli zemljoradnički dio nacije. Landlord (zemljoposjednik) bio je, što je samo po sebi razumljivo, torijevac, i otjerao bi svakog zakupca koji je prilikom parlamentarnih izbora glasao protiv torijevaca. Odatle

i okolnost što su 252 člana Parlamenta, koje biraju nizinske oblasti u Ujedinjenom Kraljevstvu, gotovo bez izuzetka bili torijevci. Djelovanjem zakona o žitu i publikacija Lige raspačanih u stotinama tisuća primjeraka sada je u zakupca probudjena politička svijest. Zakupac je shvatio da njegov interes nije identičan s interesom zemljoposjednika, štaviše, da mu je upravo oprečan, i da zakoni o žitu ni za koga nisu bili nepovoljniji nego za njega. Stoga se i pojavio značajan obrat među zakupcima; većina je od njih sada pristala uz vigovce, a kako će zemljoposjednici zacijelo imati muke da sada još izvrše znatan utjecaj na glasove zakupaca prilikom izbora, 252 torijevca, po svojoj prilici, pretvorit će se uskoro u isto toliko vigovaca. Pa i kad bi taj prijelaz zahvatio tek polovicu, već bi se i time sastav Donjeg doma znatno promijenio, time što bi većina u Donjem domu stalno pripala vigovcima. A to se *mora* dogoditi. Pogotovu ako se ukinu zakoni o žitu; tada bi zakupnik bio posve slobodan u odnosu na zemljoposjednika, jer bi se poslije ukidanja morali ugovori o najmu zaključivati uz posve nove uslove. Aristokracija je smatrala da je učinila čudo od mudrosti kada je uvela zakone o žitu; ali novac što ga je dobila na taj način ni izdaleka ne može izravnati gubitke koje su joj ti zakoni donijeli. A ti su gubici u tome što aristokracija više nije predstavnik zemljoradnje, već jedino još predstavlja vlastite sebične interese.

Naslov originala:

Die Korngesetze

Objavljeno u listu

•Rheinische Zeitung•,

27. decembra 1842, br. 360/361.

P R I L O Z I

Rodni list Friedricha Engelsa

Barmen 1820, 5. decembar.

Izvod iz matičnih knjiga grada Barmena.

Godine tisuću osam stotina i dvadesete, petog decembra poslije podne u pola četiri, stupio je pred mene, *Petera Wichelhausena*, službenika općine Barmen, trgovac *Friedrich Engels*, koji stanuje u ulici Brucher Rotte, s prijavom da mu je u utorak, dvadeset i osmoga mjeseca novembra uvečer u devet sati njegova supruga *Elisabetha Francisca Mauritia* rođena *van Haar* rodila dijete muškoga spola, kojemu je dao ime *Friedrich*.

Svjedoci su pri tome bili: gospodin *Peter Gottfried Schmits*, star dvadeset i šest godina, sekretar, sa stanom u Gemarkeu, i gospodin *Johann Jacob Helmes*, star trideset i dvije godine, sekretar, sa stanom u ulici Werther Rotte.

Pročitavši zapis, potpisali su prisutni:

FRIEDRICH ENGELS

JAC. SCHIMITS

J. HELMES

Službenik

WICHELHAUSEN

Krsni list Friedricha Engelsa

Unterbarmen 1821, 18. januara.

Izvod iz Matice krštenih

Evangeličke - reformističke župe Elberfeld

Br. 24. — [Roden] 28. novembra uvečer u devet sati. *Friedrich*, bračni sin trgovca gospodina *Friedricha Engelsa*, sa stanom u ulici Bruch, i supruge *Elisabethe Mauritie Francisce*, rođ. *van Haar*.

Svjedoci su: gospodin *Caspar Engels* stariji i gospođa *Francisca Christina van Haar*, rođ. *Snethlage*.

Svjedodžba o završnom razredu gimnazijalca Friedricha Engelsa

Elberfeld 1837, 25. septembra.
Izvod iz zapisnika o ocjenama.

Završna svjedodžba gimnazijalca Friedricha Engelsa (br. 713), rođenog 28. novembra 1820. u *Unterbarmenu*, evangeličke vjeroispovijesti, od jeseni (20. oktobra) 1834. učenik gimnazije u Elberfeldu, a od jeseni (17. oktobra) 1836. polaznik završnog razreda; napose u tom razredu odlikovao se *veoma dobrim ponašanjem*, napose se istakao, po sudu nastavnika, skromnošću, otvorenošću i osjećajnošću, očitovao je pohvale vrijednu *težnju*, potkrijepljenu darovitošću, da usvoji što obuhvatnije naučno obrazovanje, zbog čega je pokazao znatan *napredak*, o čemu podrobnije svjedoči donji pregled ocjena iz pojedinih predmeta.

I Jezici

1. **Latinski.** Odgovarajuće pisce proznog i poetskog izraza, napose Livija i Cicerona, Vergilija i Horacija razumije bez teškoća, tako da bez muke umije proniknuti u složenije tekstove, jasno shvatiti slijed misli i vješto prevoditi zadana štiva na maternji jezik. Slabije mu je pošlo za rukom da sa sigurnošću savlada gramatički dio, tako da mu pismeni radovi, iako se u njima opaža napredak, sadrže još dosta nedostataka.

2. **Grčki.** Usvojio je dovoljno poznavanje morfologije i sintaktičkih pravila, a napose dobru vještinu i umješnost u prevođenju lakših grčkih proznih pisaca, zatim *Homera* i *Euripida*, a umio je slijed misli u jednom *Platonovu* dijalogu spretno shvatiti i prepričati.

3. **Njemački.** Pismeni radovi očituju naročito u posljednjoj godini dobar napredak općeg razvitka; sadržavali su valjane, samostalne misli, a dispozicija im je većinom bila ispravna; izvedba je imala pri-

mjeren opseg, a izraz se vidno približavao korektnosti. Za *povijest njemačke nacionalne književnosti* E. je pokazao hvalevrijedno zanimanje.

4. **Francuski.** Francuske klasike prevodi vješto. Gramatiku dobro poznaje.

II Znanosti

1. **Vjeronauk.** Temeljna učenja evangeličke crkve, a isto tako glavne crte povijesti kršćanskih crkava dobro su mu poznati. Nije nevješt ni u čitanju *Novog zavjeta* (u originalu).

2. **Iz povijesti i zemljopisa** posjeduje dovoljno općih znanja.

3. **U matematici** je E. stekao uglavnom valjano poznavanje predmeta; on pokazuje uopće dobro shvaćanje te se znao jasno i tačno izražavati. To isto vrijedi i za

4. njegovo znanje iz fizike.

5. **Filozofska propedeutika.** Predavanja iz empiričke psihologije E. je pratio sa zanimanjem i uspjehom.

Dolje potpisani otpušta dragoga mu učenika, koji mu je i u privatnom ophođenju postao prisan i koji je u tom pogledu težio da se istakne pobožnošću, čistotom čuvstva, pristojnim ponašanjem i drugim valjanim osobinama, na kraju školske godine (15. septembra) prilikom učenikova prijelaza u¹ trgovačku struku koju je umjesto ranije namjeravanoga studija odabrao kao svoje javno životno zvanje, s najboljim blagoslovljenim željama. Neka ga Gospod blagoslovi i vodi!

Elberfeld, 25. septembra 1837.

Dr J. C. L. HANTSCHKE

¹ Ovdje je stajalo *praktičnu*, pa je neko tu riječ u dokumentu precrtao.

Karakteristika za jednogodišnjeg dobrovoljca Friedricha Engelsa; Berlin 1842, 8. oktobra

Karakteristika

Predočitelj ovoga, jednogodišnji dobrovoljac artiljerac *Friedrich Engels* iz 12. pješadijske čete gardijske artiljerijske brigade, rođen u Barmenu, okrug Elberfeld, upravna oblast Diseldorf, star 21 godinu i 10 mjeseci, služio *jednu* godinu; za vrijeme odsluženja vojnog roka vrlo se dobro ponio u moralnom i u vojnom pogledu, što ovim službeno potvrđuje

Berlin, 8. oktobra 1842.

V. WEDELL
kapetan i komandir čete

Beduini^[246]

Zvono zvoni, a uvis
Svilen zastor uskoro se diže,
Načulile se svačije uši
Da čuju riječ što će se zborit.

Al' danas ne javlja se Kotzebue
Koji obično vaš izaziva smijeh,
Ne nastupa ni uvaženi Schiller danas
Ne prosipajuć' svojih riječi zlato.

Pustinjski sinovi, slobodni i gordi,
Tiho stupaju sad pred vas;
Plemenit ponos — nestao je,
Sloboda — ni nje nema više.

Za novac ovdje skaču —
U pustinji je dječak nekoć
Bio tako nestašan; al' svi sad muče,
Tek jedan tužno nariče.

Njihovoj se snazi sada ljudi čude.
Kao štono Kotzebue-u plješću inače
Kad im zgodice prikazuje,
Tako sada njima plješću. —

Pustinjski sinovi, okretni i snažni,
Koji se kretaste pod žarkim suncem
Putujući pješćanim ravnicama Maroku
I kroz blagu palminu dolinu!

Kroz vrtove ste jezdili,
Kroz zemlju Biled ul Džerid,
Plijen svoj tražeć' svagdje odvažno,
U borbu vodio je konja trk!

Zacijelo sjedili ste mjesečinom obasjani
U oazi usred puste zemlje,
A dragih priča šaren vijenac
Vješto su vam plela neka lijepa usta.

U tijesnom šatoru ste slatko drijemali
Slatko snivajuć' u zagrljaju ljubavi.
Sve do svanuća jutarnjeg
Kad probudi vas rika kamila.

Sad skaćete za novac naokolo —
Bez iskonskoga prirodnoga poriva —
Oko je ugaslo, sve je nijemo,
Tek jedan tužno nariče.

Naslov originala:

Die Beduinen

Objavljeno u listu

•Bremisches Conversationsblatt•,

16. septembra 1838, br. 40.

Neprijateljima

Zar nikad ne možete vjernu težnju, poštenu,
I riječ što jeste dobronamjerna
Pustit da se uzdigne na način svoj
I mirno da se razvije?
Istina je, tko baš hoće može izvrtati
Svaku riječ i bez po muke,
O, vi u dobrom djelu znate zloću gledat,
Al' okaljati dobrotu, to vam uspjat neće!

Mislite li se time okoristit
Što drugih ljudi riječ i djelo
Prljate? Ne! Časti vas će mimoići
Ako ih ne zaslužite svojom snagom sami!
Želite li uzdići se, sami stvarat morate,
Sami svoju misao pretvoriti u djelo,
Druge slijedit na putu njihovu
Omalovažavajuć' ih, to vam dobit pružit neće!

Recite, ta možete li vjesniku nauditi
Komu klopke zlorado vi spremate?
Pustite ga neka ide svojim putovima,
Na sve strane neka nosi svoju poruku!
Istina je istina ako svojim glasom on je nosi
Uzdižuć' je iznad lukavstva i prijevare.
Stara riječ u srce nek mu uđe:
»Poštena je težnja sama sebi dovoljna!«

Naslov originala:

An die Feinde

Objavljeno u listu

»Der Stadtbote«^[247],

Bremen, 24. februara 1839, br. 4.

Listu »Der Stadtbote«

»Gradski vjesniče«, čuj, no ne ljuti se zbog toga
Što te odavna već za nos vuku,
Zapamti to, rugaju se onome, dragi moj,
Koji vazda kao da je s uma sišō.
Radosno ti nebo plavo sve se više smrkava,
Pošto si sad četvrt godine tumarō,
Sve što ti si, uvaženi, spreman bio reći,
To sve si opet prežvakavat morō.

Iz tebe sam svagda crpō svoje teme,
Ti sâm si ih meni pripremao samo,
Od tvojih govora poeme ja sam napravio,
U njima sam tebe, samo tebe persiflirō;
Oduzmi njima samo rimu, zatim shemu metričku,
I sliku svoju ugledat ćeš u njima;
Sad kuni, ako te je volja, razjaren od bijesa,
Proklinjući svoga odanoga

THEODORA HILDEBRANDA

Naslov originala:
An den Stadtboten

Objavljeno u listu
»Bremisches Unterhaltungsblatt«,
27. aprila 1839, br. 34.

[Pronalazak štamparstva¹]

Hoće l' samo pjesnik pjevati
 O krvavome častoljublju i o prijestoljima ponositim,
 Kad Famine sad trublje svagdje se oglašuju,
 Napinjući usne, pjevajuć' gdje bozi obitavaju?
 Zar vi više ne znate za stid? Hvaljenja dar,
 Slavu blještavu što svjetlost širi
 Rasipate dijeleći je osobama koje
 Povijest vječnim je prokletstvom žigosala?
 Probudite se, probudite! Nek nad oblake se vije
 Pjesma, koja plašljiva je postala,
 Nek sad nevidenom snagom k pobjedi se vine!
 A želite li da vas svijet sav štuje smatrajuć' da
 Dostojni ste lovora, što čelo sad vam krasi,
 Tad nastojte da vaša pjesma
 Bude svijeta dostojna i snažno razvija se!

U drevno doba nikad rasipali nisu
 Posvećeni miris pohvale;
 Na oltaru korisnih izuma
 Dobra volja svagda ga je žrtvovala.
 Jednom stiže Saturn te golemim plugom
 Raspolovi materinjska njedra Zemlje,
 Tad čovjek vidje kako se svagdje širi
 Živo sjeme padajuć' na голу zemlju,
 K nebu dižu njegovi se hvalospjevi,
 Nazivaju ga bogom zlatnih baš vremena.
 Zar nisi i ti bio bog, ti koji si misli,
 Riječi tijelo nekoć dao
 Znakovima zadržavši živi govor
 Koji prije iščezavao bi ničim nesputan?

Progutalo bi se vazda vrijeme, samo sebe,
 Da nije tebe; padajuć' u raku vječnog zaborava,
 Vrijeme mrtvo ostalo bi.

¹ Prijevod sa španjolskog: Manuel José de Quintana, *A la invención de la imprenta*.

Došao si, a misao je ubrzo se
 Otela iz tijesnih sfera
 Koje sapinjale su ga u dugom njegovu djetinjstvu.
 Krila su je odnijela u dalek svijet
 Gdje s budućnošću djel'ma bremenita prošlost
 Silne razgovore vodi.
 Ti koja sljepilo si ukinula!
 Raduj se, besmrtnice, časti,
 Visokom hvalospjevu ti,
 Zaslužio si ga, ti veličanstveni duše!
 A priroda, kao da je izum dostajao
 Njenu moć da pokaže,
 Ona otada je mirovala — nije, škrtta, više
 Takvo čudo svijetu darovala.

Konačno se diže, novi znamen
 Sebi podić hoće, i Rajna ledena
 Gutenberga ugleda. »Uzaludan trud!
 Kakve li vam koristi od toga što život ćete
 Dati vašoj misli pišući je
 Kada zamrjet ona će, u mrtvilu će tame
 Ona svršit, u letargičnome zaboravu?
 Može l' jedna posuda da silne valove
 Iz oceana uzburkanog primi?
 U jednoj knjizi samoj ne mogu se
 Darovi svi ljudskog duha razvit!
 Što manjka? Umijeće letenja? Al kada priroda
 Prema jednom liku nebrojena bića
 Stvorila je, tad naprijed, slijedi je, ti izume moj!
 Neka tisuć' puta jeka oglasi
 Tu istinu jednu, silna poruka
 Neka vine se u poletu bistrine!«

To reče — i tisak bi, i vidi, sad Evropa
 Začučena, uzbuđena, podiže se skoro
 Dižuć' tutnjavu, i kao ponesena olujom,
 Podjarena, zagrmi
 Ljuta vatra čiji plamen zaprt spavao je
 Ondje u zemaljskim mračnim ponorima. —
 Zamak zloće, ti što građen si na zabludama
 Bijednom surovošću i tiranskim bijesom!
 Puče vulkan te usijaše se stijene,
 Uzdrmaše se tad temelji tvoji, strah ih prože!
 Tko je ta neman, duha zločestoga
 Nečista nakaza koja bez stida
 Na kapitolu porušenom prijesto

Svoj sad strašni gradi prijeteć' usmrtiti,
Pa čak proždrijet sve?

Doduše, jošte živi, al' njegove se moći zgrada
Pomalo već ruši; jednom srušit će se vršak
I svuda naokolo ostajat će ruševine.
Tako vrhom brijega vlada
Tvrda čvrsta na litici strmoj;
Ratnici se ovdje
Stalno nastaniše,
Ondje drže vlast što su je prigrabili,
Uz silan urlik otud u boj kreću;
Napuštena tvrđa stoji,
Usred šume, samotna, nezapažena.
Još gleda ona, oronula već, kao nekoć
Prijeteći mrko na sve strane.
No jednom doć će doba kada past će,
Pasti, a polja stenjat će pod njom
Kad zaspu ih ruševine; al' do tog časa, dakako,
Strašik i ruglo ostat će za ljude,
Kojima je nedavno još bila izvor nevolje.

To lovorika je bila prva koja
Ovjenčala je um; no smjelo diže se
Razum, žedan pouzdana znanja,
Grleć' svijet u letu njegovu.
Kopernik vinu se do zvjezdanih prostranstava
Koje, nedohvatno, prije je pokrivo veo;
Ondje motri kako u daljini neizmjerenoj
Najsvjetlija od svih zvijezda,
Koja donosi nam dan, u vječnoj svetkovini miruje.
Pod tabanima Galileo čuti
Kako kreće se Zemlja, a za nagradu
U Italiji ga bacaju u tamnicu, slijepo;
Al ipak dotle Zemlja brodi, ne mirujući,
Kroz more prostora krećući se brzo,
A s njome brode, poput munja, zvijezde,
Ustreptale, sve u letu; no najednom među njih
Bi bačen Newtonov hitri duh;
On slijedi ih i shvaća ih
Izračunavajući putanje
Nagona što potjera ih krugom.

Što ti vrijedi nebo da osvojiš,
Iznalaziti zakon koji vječno giba
Zračne struje i sva mora? Zrake raščlanjivat

Neopipljivoga svjetla, i u zemlju
 Prodirati i pronalaziti kolijevku
 Gdje zlato leži i kristali? K čovjeku
 Se vrati, duše! — On učini to baciv tešku
 Ozlojeđenost u tužaljke glasne svoje.
 »Koliko li je čulo slijepo i ograničeno,
 Kako li se zveket bijesnog lanca čuje
 Koju tirani su u svom bijesu iskovali
 Na ovom i na onom polu, natječuć se,
 Prikivajući čovjeka na smrtničku postelju
 Kad robovanja je sit!
 Toga više neka ne bude!« — To čuše despoti,
 Tad osjetiše mač i oganj
 U opakoj ruci, dva vjesnika pouzdana.

Bezumnici! Lomače visoke
 Koje otud strašno prijete da me proždru,
 Koje s istinom hoće boriti se za me,
 Svjetionici to su koji istini me vode,
 I baklje koje pobjedu će njenu osvjetljavat!
 U ljubavi je tražeć',
 Nju obožava srce moje, zanosno i pijano,
 Moj duh je gleda, a koraci je moji slijede,
 Ne strahujući ni pred ognjem ni pred mačem,
 A ipak možda korak moj da kleca?
 Zar korak moj ja
 Povuč mogu? Na rijeci Tajo valovi se
 Nikad svome prvom vrelu ne vraćaju
 Kad već jednom moru potekli su;
 Uzalud brda put im priječe,
 Tok im nisu kadri da zaustave;
 Na brzim putovima hiteć' gonite vi
 Sudbu silnim šumom k oceanu.

Tad svanu dan taj silni
 Kad smrtnik iz sramote,
 Vazda iste, istrgnu se gnjevno
 I svemoćnim se glasom
 Oglasi pred cijelim svijetom: slobodan je čovjek!
 A tjesne međe nisu mogle sputat
 Sveti zov; i krilima ga ponijela je
 Jeka koju Gutenberg je pronašao,
 I čudesno ga ona šalje dalje
 Tako da je začas, kril'ma nošen,
 Preskočio sva brda i široka mora
 Te vjetrovima je zavlado, ničim sputan.

Ne nadglasi ga tiranina krik,
I snažno prolomi se glasno na sve strane
Kliktaj razuma: slobodan je čovjek!

Jest, slobodan je, slobodan! Oj, slatka riječi, grudi
Nadimlju se, jače kuca srce kada tvoj se čuje glas,
Moj duh što sva si prožela ga,
Pun oduševljenja tvoga svetog,
U visine vine se i stupa po nebeski vedrim stazama
Ponevši mene svojim krilima vatrenim.
Gdje ste, vi što slušate
Moj pjev, vi smrtnici? Odozgo
Vidim gvozdena vrata sudbine
Kako se otvaraju, i vidim kako se gusti veo vremena
Kida — otvorena preda mnogom budućnost leži!
Vidjeh sve to jasno, odsad Zemlja
Više nije planeta jedna na kojoj častoljublje
I rat su vladali na bijesan način.

To dvoje zauvijek sad pobjeglo je,
Kao što i kuga i oluja, mučitelji, spremiše se
Izmaći iz područja tog tlačenoga
Kada s pola leden vjetar prijeti.
Ljudi osjetiše svi jednakost svoju,
Neukroćenom snagom hrabri borci
Izboriše je glasno klikćuć'.

Nema više robova, i nema tirana;
Mir i ljubav svud u svijetu sad se šire,
Ljubavlju i mirom svijet sad širom odiše,
»Mir i ljubav!« nadaleko svud se čuje.

A gore pruža na svom zlatnom prijestolju
Bog sad žezlo svoje blagosiljajući ih
I darujući radost i vedrinu na sve strane,
Tako da na putovima svima
U silnim bujicama teku, kao što je nekoć bilo.

Zar ga ne vidite? Ne vidite li ga, stup taj,
Velik je, to spomenik je gord i krasan,
Ne zasljepljuje li oči silnim bljeskom?
Tako moćne nisu piramide,
Djelo robova što plaho strepješe
Pred onim kome tlaka slavu podigla je!
Pred stupom vidljivo
Dimi vječni tamjan
Što ga Gutenbergu narodi svi pale zahvalni;
Za silno dobročinstvo njegovo to malena je nagrada!

Slava onomu što razbio je besmisleni silu
Samovoljne vlasti, i koji podigō je razum
I snagu duše da hitro polete!
Slava onomu što trijumfalno istinu je ponio
A ruke svoje učinio vječno plodnim!
Dobročinitelju svjetskom himne vječno dugujemo!

Bremen

FRIEDRICH ENGELS⁽²⁴⁸⁾

Objavljeno u zborniku
•Gutenbergs - Album•. Izd. H. Meyer,
Braunschweig 1840, str. 208 - 225.

Jedno večé

Od Friedricha Oswalda

To morrow comes!¹
Shelley

1.

U vrtu sjedim — starog dana sunce
Netom je utonulo u rijeku,
A oni što mu služe i skriveno su mirovali,
Sad živo skaču, varnice tog sutona.
Cvjetovi se tužno motre, stojeć,
Tã nestao im sunca vedri sjaj,
Dok ptice na visokim vrhovima
Drveća ljubavni svoj cvrkut vedro poju.
Lade miruju u rječnom toku,
Koje inače po oceanu brode širokom,
Iz daljine tutnje daske mostova
Na kojima se rijeke ljudi umornih ka domu kreću.
Hladan napitak u vrču prozirnom se pjeni,
A Calderonove komedije tu preda mnom sad leže;
I tako opijam se, kao pravi vinski brat,
I vinom, a i silnim tragedijama.

2.

Na zapadu već suton blijedi —
Strpljenja, doć će jutro, slobode jutro,
Sunce će se dići i vječno njezin prijesto će se žariti,
Daleko ostat noć će, brige njezine.
Tad procvast ponovo će cvijeće, ne u gredicama,
Ne samo ondje gdje smo sjeme posijali,
Cijela Zemlja svijetao će biti vrt,
A sve biljke predjele će svoje mijenjati,
Palma mira pojas sjeverni će krasiti,
Ruža ljubavi će kititi sve one koje mraz ubija.
Čvrsti hrast će se seliti ka jugu,

¹ Sutrašnjica dolazi!

Despote će grane njegove, postanu li gole, lomiti,
 I tko će zemlji vratit mir,
 Taj lišće njegovo će primit oko glave.
 Aloja u cijelom svijetu niče —
 Njoj strogi narodni je sličan duh,
 Bodljikav je, nezgrapan i neugledan,
 Dok najednom, uz glasan prasak, prolomi se,
 Ne znajuć' za zapreke, tad svijetli cvat,
 Taj plam slobode koji žario se skrito,
 Miris šireć' koji Bogu može doprijet,
 Prije nego tamjan što mu licemjeri pale.
 A samotno u lugu stoje, za njih se ne mari,
 Bez određena smisla jedino još čempresi.

3.

Ptice koje tad na grančicama zelenim
 Glasnim pjevom javljaju da zora rudi,
 Koje znadu, kada oblaci se vlažnim vrhovima
 Primiču ka niskim ravnima u dolu,
 Da sunce uskoro će uspet se na prijesto,
 To su muževi iz kola pjesničkoga;
 Riječ im vjetrovi sa sobom nose
 Koji, slobodni, sa riječju slobodnom se rado druže.
 Pjesnici ne stoje ti na tornjevima dvoraca —
 Dvorovi plemića već su davno pali, razrušeni —
 Sa gordih hrastova što bez škripe stajaše i u oluji
 K suncu uprli su pogled odvažno i smjelo;
 Makar ih i zrake svjetla, davno željenoga,
 Zasljepile kad čisto obasjava svijet,
 I ja sam jedan među pjesnicima slobodnim;
Börne hrast je taj na čije sam se grane
 Ja uspeo kada u dolini tlačitelji lance svoje
 Oko Njemačke još tješnje stezat staše.
 Jest, jedna sam od onih drskih ptica
 Koje u slobode zračnom moru plove;
 A kad bih samo vrabac bio u tom jatu —
 Radije vrabac bio bih međ' njima
 Neg' slavuj što samo u krletki živi
 I kneza nekog svojom pjesmom služi.

4.

Tad lađa, koja na valovima pjenu širi,
 Više neće robu nosit da pojedinac njom se bogati,

Neće više služiti gramzljivome trgovcu da zgrće,
 Sjeme ona dopremit će, da iz njega sreća čovječanstva nikne;
 To konj je koji, mlad i živ, se propinje,
 Jahač njegov licemjerju, podlosti će zadat smrt,
 Jedan je od onih koji odvažno se protiv jada bore,
 Misao je to što o slobodi sanja.
 Na zastavi se više neće naći kraljev grb
 Što mu se posada u strahu, drščuć', klanja —
 Na njoj sad je oblak oko kojeg kad oluja mine,
 Munja razderav ga svojim udarcima,
 Pravdu noseć' duža mira će se viti.

5.

Nevidljive će mostove tad ljubav podizati
 Srca spajajući; ma sručila se ispod njih
 I brza rijeka godina kō bujica,
 Pa struja strasti, pjeneći se,
 Most se uzdrmati neće, poput dijamanta tvrd je,
 Nad njim zastava slobode svijetla će se viti
 A preko njega stupa čovjek; kamo god on pogled upravi,
 Kamo god ga noge njegove ponesu,
 On vidjet krov će koji, prijazan, se diže,
 Okrepu će rado njemu pružit;
 Gdje god legne, okom snenim,
 Kao kod kuće će osjećat se, bit bez sumnje.
 A u eter novi mostovi će vodit što ih gradi
 Čistija vjera, po njima će ljudi s više odvažnosti
 K nebu poći, pokorno i ponosno da stanu ondje
 Gledajuć' u oči vječnome praliku svih duhova.
 Iz njegova su krila nikli svi,
 U njegovo se krilo opet vraćaju
 Čuteći se sponama u lancu duhova
 Što vječno materiju obuhvaćaju.

6.

U pehare će tad se novo vino točit,
 Slobode vino koje za sve opojno će biti;
 Ono neće čula zamagliti,
 Osjećanje novo dat će sretnim prožimanjem
 Pa ćeš biti kadar skladne zvuke sfera
 Upit u se svojim čulom sluha;
 U tvojim žilama će krv se preobrazit

I u eter se pretvorit što prostranstvima se
 Beskrajnim giba, a tvoji pogledi će broditu po uzvišenom
 Prastarome prostoru, kō smjeli ratnici
 Osvajajući zvijezde u visini;
 Poput varljivih će svjetala kadšto
 Prolaziti slike prepaćenih dana.

7.

Tad novi Calderon će se pojavit,
 Biserar bit će to u moru pjesništva,
 U pjesmi mu se žare slike, vatre žrtvene
 Što visoko ih slaže cedar mirisni;
 Tu bruji pjesma njegova, i lira zlatna bruji
 Pjevajuć' o padu tiranina krvavom:
 Čovječanstvo sluša pjesmu pobjedničku ponosnu
 I cijeli svijet tad blagim mirom odiše.
 I onaj pjeva o tom kako nekoć pobjedu je
 Čovječanstvo postiglo nad vojskom tiranina
 Pobjedu na *Mantibalskom*¹ *mostu*¹ gdje je
 Čovječanstvo kroz koplja brojna prodrlo u uzvišenu
 Obećanu zemlju slobodnu pokročiv smjelo;
 Pjeva kako ono posta *liječnik svoje časti*,²
 Ono koje tako dugo moralo je, poput *Postojanog kneza*,³
 Žedjati u okovima za slobodom.
Kćeri zraka,⁴ kada spusti se sloboda
 Tu na Zemlju radosna iz prostora eteričnog,
 I zapjeva tad pjesme divne o čarolijama,
*Život*⁵ posta naokolo sladak *san*.
 Tad jasno zasja opet pehar radosti,
 Nepomućen od pjene divljeg vrenja;
 Sunce tjera oblake i brige
 Rađajući, vazda vedra, *aprilska i majska jutra*.⁶

8.

Al' kad će svanut ono novo sunce,
 Kada će se staro doba s treskom srušit?
 Vidjeli smo zapad starog sunca,
 Kako dugo još će mrka noć pritiskat nas?

¹ La puente de Mantible — ² El médico de su honra — ³ el principe constante — ⁴ la hija del aire — ⁵ La vida es sueño — ⁶ Mañanas de Abril y Mayo

Kroz vela oblaka tu blijedi mjesec viri,
Na dolovima niskim magla leži;
Miruje u magli ono što na Zemlji živi,
Mi što budni jesmo tapkamo kô slijepci.
Strpljenja! Oblake što mjesec kriju
Tjera već sad sunce koje pomalja se,
Magle koje po dolinama se vuku
Od jutarnjeg su povjetarca probuđena kola duhova.
Na istoku se zvijezda jutarnja već iskri,
Crvene kô krv su zrake koje se probijaju kroz maglu —
Zar ne vidite cvijeće koje širi svoje čaške,
Ne cvrkuće li ptica malih vedar zbor?
Polovica neba zrači svjetli sjaj,
Vršci pokriveni snijegom postaju najednom drago kamenje od ruže;
Zlatni oblaci što stvorili se ondje —
To su glave divnih konja sunčevih;
Pogledajte onamo gdje zrake najgušće sad teku,
Da mlado sunce klikćuć' pozdrave!

Naslov originala:

Ein Abend von Friedrich Oswald

Objavljeno u časopisu

•Telegraph für Deutschland•,

avgusta 1840, br. 125.

U povodu Immermannove smrti

Mi sjedismo u logoru, u najljepšem od šatora,
 Pri španskom vinu pjevajući pjesme njemačke;
 Već noć se spusti, polje posta svjetlije,
 A naše oči, stalno budne, umorne;
 Tad pade jutarnjega sunca prva svjetlost
 U šator naš na prazne boce:
 Na mjestu rano moramo mi opet biti,
 Naprijed, uzjašite konje svoje hitre!

Trkom jahali smo doma. Kakav blažen osjećaj
 Uživat svježje jutro poslije bančevanja!
 Još u uhu zvuči pjesma, muzika sa struna,
 Još daleke su dnevne brige i tegobe;
 Mrak je nestô, sveta svjetlost obasjava
 Rijeku, drvo, rosna polja;
 K čistom plavetnilu neba vedro sad se
 Oko diže slijedeć' sunca tok.

Doma smo sad. Konji trčali su dobro;
 Na pragu tmurnog radnog dana stojim;
 Novine u ruku, hrabrost novu hoću
 Crpst iz vrela međunarodnog života! —
 Što Rusi rade, Briti, s Turcima je vazda brige!
 Treba naći što u Njemačkoj se zbilo, gdje?
 Eno tamo — oči moje, jeste l' budne? mrtav?
 Immermanne moj, i ti ćeš nas napustit?

Ti srce prkosno, plemenit gnjev u tebi,
 Sad baš moraš poč u vječni muk,
 Kad spoznali smo ružu, trnju usprkos,
 I kad se smjerno tvome duhu klanjamo?
 Kad ti si, kao Schiller, jedva vidio svoj narod
 Kako prati riječi tvoje pjesničke,
 Kad ljubav tvojih grudi ponosnih
 U novom svjetlu izniknula je divno?

U gaju njemačkoga pjesništva ti vazda
 Bio si pustinjač, daleko od buke drugova
 U svojoj si samoći rajnskoj

Mnoge nježne tvorevine za svoj narod tkao.
 Tričarije te ljudske nikad smjele nisu
 U miru tvoga vrta cvjetnog;
 O tebi pričanje je u njih skoro stižalo se,
 Za života postao si skoro daleko predanje.

Jer gomila što shvatit ne može
 Što pjesnika uzбудit može,
 Za mučaljivoga, ozbiljnoga muža ona ne haje
 Jer on će izbjegavat utabane staze.
 Al' što mrtav sad si,
 Ti sam sa sobom si se rvat htio
 Da u grud'ma svojim riješiš opor sukob
 Koji te od mladih dana prati.

Razmišljajući ti si tako dugu noć,
 Što naše njemačko je pjesništvo obuzimala,
 Boreć' sam se protiv sebe probdio
 Dok sunčanoga jutra svjetlo nije se pomolilo.
 A kada su nad kućom tvojom, obraslom mahovinom,
 Julske divlje grmljavine umukle,
Epigone^[250] ti u svijet si poslō,
 Pjesmu nadgrobnicu vremenu što minulo je.
 Al' ti si vidio potomstvo
 Kojemu u grud'ma plamti mladenački žar,
 Koje glasno nazvalo te pjesnikom
 Zahtijevajuć' za te puni lovor - vijenac.
 Vidio si da ka tvome domu puni poštovanja pristupamo,
 Vidio si nas da do tvojih nogu mirujemo,
 U oduševljene oči tvoje pogled upiremo
 Slušajući bujan tok tvog pjesništva.

A sada kada vraćen narodu si svome
 Koji te zaboravio, kada ti se raduju i klikću
 Bogato te kiteć' zaslužanim vijencima,
 Sad Immermanne moj, sad od nas moraš poći?
 Neka ti je sretno! Malo ih je tebi ravnih
 Pjesnika što među nama su na zemlji njemačkoj.
 A ja sam latio se svoga dnevnog posla zakletvom obećavši
 Da snažan, čvrst i njemačkoga kova bit ću, poput tebe.

Naslov originala:
Bei Immermanns Tod

Objavljeno u listu
 »Morgenblatt für gebildete Leser«,
 10. oktobra 1840, br. 243.

FRIEDRICH OSWALD

Sveta Jelena

Fragment

Ti gorda stijeno oplakana morem,
 Grobnico ti tvrda najvećega srca kamenoga
 Koje ovdje sjeti vremena se što ga sólo stvori,
 Koje ovdje preminu od prometejskih boli;
 U crnoj svećeničkoj halji sad si,
 Ti što jedna si od dogorjelih svijeća
 Koju Bog je, kada složi svijet,
 Tad užgao da svome djelu dađe svijetli plam.
 Junaka im se k tebi poslat htjelo
 Koji s novim vijekom rodio se
 Svjetlo darujući svojim munjama
 I uši sviju puneć' svojom grmljavinom,
 Dok, nenaslušan, u zidovima svemirskim
 Prvi bolni jauk djeteta se izgubi;
 Tad vrijeme, puno gorkih šala,
 K svijećama ga drugim dogorjelim baci.

Naslov originala:

Sanct Helena. Fragment^[251]

Objavljeno u časopisu

«Telegraph für Deutschland»,

novembra 1840, br. 191.

Noćna vožnja

Pjesma od Friedricha Oswalda

U tamnoj noći kolima ja sâm se vozih
U jednoj zemlji njemačkoj što vi je znate,
Gdje naokolo, bačeni na tle od sile,
Mnoga muška srca plamen gnjev sad muči;

Gnjevna su jer mukom zasluženu tek
Slobodu, stečenu u trajnoj budnosti,
Odgnali su opet, a i podmićeni jezici je
Porugom i grdnjom blate smijuć' joj se.

Gusta magla pokrivaše polja sva i ravni,
Samo rijetko udarac bi vjetra dirō
Jablanove koji prenuše se iza sna,
Uplašeni, da bi zatim opet snivat stali.

Al' zrak je svijetō; nalik na Damoklov mač
Nad gradom, prema kojem hitam,
Visi mjesec oštra srpa — nadaleko seže
Kraljev gnjev, a ubrzo on zna pogodit!

A oko točkova na kolima psi skaćuć'
Laju na me; ogorčeni jesu,
Piskaralima glavnog grada srodni,
Jer nanjušili su slobodan moj duh?

Što se oni mene tiču? Zavaljen u meki svoj naslonjač,
O budućnosti ja snivam, snovi su mi slobodni i drski;
Ne dajte se smesti, jer mi znamo
Da kad zora već se bliži, mōra najjače baš tišti!

I eto, zora već je stigla,
Zvijezda Danica joj put osvjetljava,
Sve valjane sad bude zvona pobjede,
Više na uzbunu ne zvoneć', ne, vedar mir sad oglašavaju!

Stablo duha smrvilo je korijenjem
Kō udovima sav ostatak odumrlog vremena,
A preko cijelog svijeta sipaju mu grane
Cvat što vazda zlatno bliješti!

Zaspao sam tako; probudivši se drugog jutra,
Ugledō sam Zemlju blaženu i svu u svjetlu,
Stūveov se grad preda mnom pruža, svijetao i nasmijan,
Grad slobode, zorom obasjan.

Naslov originala:

Nachtfahrt

Gedicht von Friedrich Oswald

Objavljeno u listu

•*Deutscher Couriers*,

3. januara 1841, br. 1.

Carev sprovod

Pariz sad je prazan, kao tamni valovi se
Narod giba prema obalama Sene;
Sja sunce francusko, al žalobnim je velom obavito,
A u smiješak ponosni se miješa suza.

Vedri narod sada gleda ozbiljno i mirno,
Ne mari za nove lovorove grančice;
Ondje primiče se, ovjenčan lovorikama silnim,
Bič Evrope, bog Francuza, car!

Vode ga i prate veterani,
Sijedi paćenici borbe, tako mrtvac,
Topovi dok gruvaju, a zastave se oko njega
Viju, bliži se Parizu. Obilan i bogat,

Mišlju plodan grad ničice sad pada
Pijano obožavajuć' još jednom svog idola;
Pa da mora još i bolnije ispaštati
Nego nekoć — važi! Skače iskra osvete.

Glazba smrti i glazba rata
Gromko zvuče i jurišaju, i najtiša srca tuku;
Tako nekoć je sa sjajnih pobjeda se vraćao,
Od Austerlica i u danima Marenga.

I blijed, i nijem, i gord, i velik, kao uvijek
Kad kroz mnoštvo puka on bi jahō,
Tako kreće, obasjan od slave svjetla, kao nikad prije,
Mrtvi car, a narodom je silnim okružen.

Gdje je garda? Gdje Dombrovski sad je,
Slavenski nepobijeden general?
Murat, konjanički vitez, zatim Ponjatovski?
A gdje je Ney, taj najvjerniji od vjernih?

Posječeni su mnogi iz te šume hrabrih,
 Garda pala je kod olujnoga Vaterloa;
 Posljednji sad ovdje ozbiljno koračaju,
 Tek Montholonu uzdisat je iza rešetaka.

Za lijesom slijedi cvat i snaga carstva,
 Francuska, i stara, a i mlada, združuje se
 Ovdje, čak i cvijet Republike cijele
 Plače na tom mjestu gde sad plače cijela Francuska.

A tko su oni koji znake pobjede na čelu nose,
 A ipak vidi se da bol ih shrvala je,
 Žalosnija od traka crnih njihova su lica,
 Ipak kraću ponosno — tišina, to Poljaci jesu.

Cara pozdravljaju stubovi, lukovi i kamen,
 Spomenici, vječne slike, još metalne i
 Misli, smjela, odrešita oblika, kō što njegove su bile,
 Sve to slavi Visočanstvo, prah što ostao je.

Kuća njegova je raspala se, mrtva mu je kruna;
 Svjetsko carstvo koje u snu vidje
 Minulo je. Kao Aleksandar bez potomstva
 Spava sad pod lovorom.

Sahranjen je car, umuknuo »Te Deum«;
 Svečana je sjena oko stupova tog hrama.
 Cijela crkva sad je njegov mauzolej!
 Mrtav bog tu samotno počiva.

FRIEDRICH O.

Objavljeno u časopisu
 »Telegraph für Deutschland«,
 februara 1841, br. 23.

Napomene i registri

Napomene

- ¹ *Prijatelji svijetla*—mistični religiozni pravac koji je bio u opoziciji prema pijetizmu u oficijelnoj protestantskoj crkvi. Pokrajina Vupertal je inače u cjelini važila u čitavoj Njemačkoj kao centar pijetizma koji Engels napada i u drugim člancima, iako još sa religioznog stajališta. 3
- ² Engels ima u vidu *luterane* koji su 1817. prisilno ujedinjeni s reformistima [kalvinistima] u ujedinjenu evangeličku crkvu, i protivnike te unije [staro-luterane], pripadnike «prave» luteranske crkve. 4
- ³ Misli se na borbu oko duhovne i svjetovne vlasti između njemačkog cara Heinricha IV i pape Grgura VII i na pisma puna prijetnji i uvreda koja su oni jedan drugome pisali 1075. i 1076. godine. 7
- ⁴ *Gimnastičarska demagogija*—riječ je o gimnastičarskim udruženjima koja su u Njemačkoj nastala početkom 19. stoljeća i suprotstavljala se Napoléonovoj okupaciji. Nakon Bečkog kongresa [1814 / 1815] borili su se mnogi pripadnici tih društava, inače nacionalistički orijentirani, protiv reakcionarnih režima u njemačkim državama, a za ujedinjenje Njemačke. Bili su optuženi 1819. kao «demagozi» i društva zabranjena na osnovu Karlsbadskih odluka. 7
- ⁵ *Vartburška svečanost* je održana 18. oktobra 1817, na dan proslave tristogodišnjice reformacije i četvorogodišnjice bitke kod Lajpciga. Svečanost su studenti pretvorili u demonstracije protiv Metternichova režima, te je ona odmah izazvala represalije protiv opozicionih elemenata. 7
- ⁶ Misli se na vođu Heruskâ Hermanna [Arminiusa], pod čijim vodstvom su germanska plemena 9. god. potukla rimsku vojsku u Teutoburškoj šumi. 9
- ⁷ Stihovi u originalu glase:
 Da ihr noch die eitle Welt regieret,
 An der Sünde trügerischem Band,
 Lange Zeit manch Menschenalter führtet,
 Leere Wesen aus dem Fabelland!
 Ach, da euer Sünderdienst noch glänzte,
 Wie ganz anders, anders war es da!
 Da man deine Tempel noch bekränzte,
 Venus Amathusia! 10
- ⁸ Jedna recenzija o knjizi *Zvuci Harfe* [Harfenklänge] od I. Ch. F. Winklera izašla je u decembru 1838. u časopisu «Telegraph für Deutschland». 11
- ⁹ «Telegraph für Deutschland»—napredni časopis koji je izdavao Karl Gutzkow od 1838. do 1848. u Hamburgu. Krajem tridesetih i početkom četrdesetih godina zastupao je gledišta Mlade Njemačke; u njemu je Engels objavio veći broj svojih prvih radova. 11
- ¹⁰ *Rektorska škola*—osnovna petogodišnja škola u Rajnskoj provinciji i Vestfaliji. 13

- ¹¹ *Mlada Njemačka* [Das Junge Deutschland]—naziv grupe liberalnih pisaca koja je poput L. Börnea i H. Heinea progresivno utjecala na tadašnju njemačku javnost. Glavni predstavnici tog pokreta bili su: K. Gutzkow, H. Laube, L. Wienbarg, Th. Mundt i dr. Zastupali su ideju o povezivanju literature i politike, borili se za demokraciju, emancipaciju žena, promjenu morala te bili opoziciono nastrojeni. Na denuncijantski napad W. Menzela pruska vlada je 1835. osudila Gutzkova na 10 tjedana zatvora, a njemačka Savezna skupština donosi iste godine ukaz o zabrani štampe i prodaje svih knjiga i članaka Heinea, Gutzkova, Wienbarga, Laubea i Mundta. Protiv Menzela napisao je Börne izvrstan pamflet *Menzel Francuzožder* [Menzel der Franzosenfresser]. 14
- ¹² Misli se na vlasnike trgovačke firme »Eyner i sinovi«, kod kojih je Freiligrath bio zaposlen od 1837. do 1839. 14
- ¹³ F. Dingelstedt je pisao o Freiligrathovoj poeziji u hamburškoj publikaciji »Jahrbuch der Literatur« 1839, a Carrière u berlinskim »Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik« 1839. 14
- ¹⁴ »Morgenblatt« je skraćena za literarni list »Morgenblatt für gebildete Leser«, koji je od 1807. do 1865. izlazio u Štutgartu i Tübingenu. U ovom tomu se nalaze i neki Engelsovi članci iz 1840. i 1841. štampani u tim novinama. 14
- ¹⁵ »Wuppertaler Lesekreis« — prilog lista »Barmer Zeitung«, koji je izlazio dva puta tjedno. 15
- ¹⁶ »Europa. Chronik der gebildeten Welt« osnovana je 1835. u Štutgartu, a izdavao ju je August Lewald. Kasnije je izlazila u Karlsruheu i od 1846. do 1859. u Lajpcigu u redakciji Gustava Kühnea. 15
- ¹⁷ *Montanus Eremita* [Usamljenik u brdima]—tako Engels ironično naziva njemačkog pisca Vincenza von Zuccalmaglio, koji je pod pseudonimom »Montanus« objavio 1836. knjigu *Die Vorzeit der Länder Cleve-Mark, Jülich - Berg und Westphalen* [Prošlost zemalja Kleve - Mark, Jülich - Berg i Vestfalija]. 16
- ¹⁸ O oštroumnosti Montanusa Eremita Engels govori ironično; ona se svodi na rimovanje riječi u navedenom stihu, koji na njemačkom glasi: »Die Dichter sind Lichter, die Philosophen sind der Wahrheit Zofen.« 16
- ¹⁹ »Elberfelder Zeitung« br. 101. od 12. aprila 1839. u članku *Elberfeld*. 18
- ²⁰ »Rheinisches Odeon«, izd. I. Hub, F. Freiligrath i A. Schnezler, II god., Düsseldorf 1838. 18
- ²¹ Rudolf Stier, *Christliche Gedichte* [Kršćanske pjesme], Basel 1825. 18
- ²² Dante, *Divina commedia*, I n f e r n o, III, 2. Engels ispravlja prijevod: »ovdje se ulaze u vječnu bol« u: »kroz nas se ulazi u vječnu bol«. 19
- ²³ Engels nije potpisivao pisma iz Vupertala, a svoj odgovor Runkelu potpisuje na ovaj način. Kasnije je upotrebljavao pseudonim *F. Oswald* sve do kraja 1843. Razlozi su bili uglavnom familijarne prirode. U vezi s tim, krajem 19. i početkom 20. stoljeća istraživači su se našli pred pitanjem tko je autor svih ovih tekstova, naročito kasnijih polemičkih spisa protiv Schellinga (iz 1842). Jedni su smatrali da je postojao neki Oswald (L. Noack), drugi da je autor pisama Bakunjin (Nettlau), neki su pomišljali i na samog Engelsa (Georg Adler, Kuno Fischer). Definitivno objašnjenje dali su Gustav Mayer i David Rjazanov.

G. Mayer je među dokumentima pronašao veoma važna Engelsova pisma upućena braći Graeber iz kojih se, naročito iz pisma od 24. aprila 1839, vidi da je Engels autor pisama iz Vupertala. Taj dio pisma F. Graeberu glasi:

»Ha, ha, ha! Znaš li tko je napisao članak u »Telegraphu«? Njegov autor sam ja, ali ti savjetujem da ništa o tome ne govoriš, jer bih došao u paklene neprilike. Kohla, Balla i Hermanna poznam gotovo samo iz recenzija W. Blanka

i Strückera, koje sam gotovo doslovno prepisao; ali da Kohl lupeta i da je Hermann slabički pijetist znam iz vlastitog slušanja. D. je pisarski pomoćnik Dürholt kod Wittensteinovih u Donjem Barmenu. Uostalom, prilično se time ponosim što u tom članku nisam rekao ništa što ne mogu dokazati. Jedno me samo ljuti, naime što Stiera nisam prikazao dovoljno značajnim. Kao teolog, on se ne može prezirati. Zar se ne diviš mojem poznavanju karaktera, naročito Krummacherova, Döringova (što je rečeno o njegovoj propovjedi ispričao mi je P. Jonghans), i literature? Opaske o Freiligrathu svakako mora biti da su dobre, inače bi ih Gutzkow bio precrtao. Stil je uostalom dozlaboga rdav.

Članak je, izgleda, inače izazvao senzaciju—obavezujem vas petoro vašom časnom riječi da nikome ne kažete da sam ja autor. . . »

G. Mayer je ova pisma publicirao u knjizi: Friedrich Engels, *Schriften der Frühzeit, Aufsätze, Korrespondenzen, Briefe, Dichtungen aus den Jahren 1838 - 1844 nebst einigen Karikaturen und einem unbekanntem Jugendbildnis des Verfassers* (Rani radovi, članci, dopisi, pisma, pesme iz godina 1838 - 1844, s nekoliko karikatura i jednom nepoznatom slikom pisca iz njegove mladosti), Berlin 1920. Ova knjiga je predstavljala dopunski svezak Mayerovoj biografiji Engelsa (G. Mayer, *Friedrich Engels. Eine Biographie. Erster Band: Friedrich Engels in seiner Frühzeit, 1820 - 1850*).

Otpala je svaka sumnja da se pod tim pseudonimom krije stvarno F. Engels 1921, kada je D. Ržanov pronašao pismo koje je Engels pisao 15. juna 1842. A. Rugeu povodom brošure o Schellingu. Do toga vremena je i Ruge mislio da je pisac brošure o Schellingu Bakunjin. U korespondenciji Ruge naziva Engelsa doktorom, o čemu Engels također piše u tom pismu: „... Zašto nisam poslao ‚Godišnjacima‘ spis *Schelling i objavljenje?* 1. Zato što sam računao na knjigu od 5 - 6 araka, pa je tek u toku pregovora s nakladnikom ograničena na prostor od 3½ arka; 2. zato što su se ‚Godišnjaci‘ dotad još uvijek nešto suzdržavali prema Schellingu; 3. zato što su me ovdje odgovalali od toga da Schellinga ubuduće napadam u časopisu, nego da naprotiv radije odmah izdam brošuru protiv njega. *Schelling, filozof u Kristu* potječe također od mene.

Ja, uostalom, nisam doktor i ne mogu to nikada postati, ja sam samo trgovac i kraljevski pruski artiljerist; stoga Vas molim da budete ljubazni da me oslobodite te titule.

Mislím da se uskoro opet kod Vas pojavim s nekim rukopisom, a zasad Vam se preporučam.

S osobitim poštovanjem
F. Engels [Oswald]
Dorotheenstrasse 56.»

Tako je konačno i ovaj problem oko misterioznog Oswald a bio u potpunosti riješen. 19

²⁴ *Lieder eines heimgegangenen Freundes* [Pjesme jednog pokojnog prijatelja], Elberfeld 1839 (anonimno izdanje). 21

²⁵ Stihovi u originalu glase:

Pilger: Arme Schäflein von Christi Herde,
Ich seh' ja nichts von seiner Zierde
An Dir, o Schäflein, so still. 21

²⁶ Stihovi u originalu glase:

Schäflein: Gedrückt ein Weilchen, dann hoch erhöht
Das Schäflein im Paradiese steht.
Pilger, schweige, und werd' ein Lämmlein,
Die still Gebeugten geh'n zum engen Tor ein,
Drum schweig' und bete und werd' ein Lämmlein. 21

- ²⁷ Engels misli na napredne građanske ideje i težnje u tridesetim godinama u Njemačkoj. Građanska klasa je u prvom redu težila za ustavnom monarhijom i pozivala se na obećanja kralja Friedricha Wilhelma III, koji je za vrijeme oslobodilačkih ratova protiv Napoleona [1813 - 1815] obećavao narodu ustav. Svi progresivni mislioci su zastupali konstitucionalizam, pa je tako i Hegel u svojoj *Filozofiji prava* proklamirao ustavnu monarhiju kao najviši zadatak modernog vremena i najviši stupanj razvoja objektivnog duha. Mladonijemci i mladohegelovci su također zastupali konstitucionalizam, a neki, najradikalniji, i zamjenjivanje monarhije republikom. Razdoblje oktobar - novembar 1839. predstavlja u Engelsovu razvoju fazu kada se on sve više oduševljava tim naprednim političkim idejama, a u filozofiji naročito Straußovim djelom *Život Isusov*. To znači da se on sve više oslobađa svojih religioznih koncepcija i približava hegelovstvu. U Engelsovu pismu Wilhelmu Graeberu od 8. oktobra 1839. možemo, npr., čitati: "... ja sam sada oduševljeni štrausovac. Samo mi dodite sada, sada ja imam oružje, štiti i kacigu, sada sam siguran; samo dodite pa ću vas klepati uprkos vašoj teologiji da nećete znati kuda da pobjegnute. Da, Guillermo, jacta est alea [kocka je bačena], ja sam štrausovac, ja, ubogi poet, sakrivam se pod okrilje genijalnog Davida Friedricha Strauša». 23
- ²⁸ Joseph Görres, *Die teutschen Volksbücher. Nähere Würdigung der schönen Historien- Wetter- und Arzneibüchlein, welche theils innerer Wert, theils Zufall Jahrhunderte hindurch bis auf unsere Zeit erhalten hat* [Njemačke pučke knjige. Pobliza ocjena lijepih knjižica o raznim zgodama, vremenu i ljekarstvu, koje su se, zahvaljujući dijelom unutrašnjoj vrijednosti, dijelom slučaju, sačuvala kroz vjekove do naših dana], Heidelberg 1807. 24
- ²⁹ U: *«Intelligenzblatt zu den Hallischen Jahrbüchern»*, br. 1, Leipzig 1838. 24
- ³⁰ Was unsterblich im Gesang soll leben,
Muss im Leben untergehn.
[Schiller, *Die Götter Griechenlands*]. 24
- ³¹ Ludwig Tieck u svom djelu *Kaiser Octavianus*. Ein Lustspiel in zwei Theilen [Car Oktavijan. Vesela igra u dva dijela]. 27
- ³² Smatram da Kartagu treba razrušiti. [Riječi Katona Starijeg kojima je on završavao svaki svoj govor u rimskom senatu.] 27
- ³³ Gottfried von Straßburg, *Tristan und Isolde* [u prvoj polovini 13. stoljeća]. 27
- ³⁴ Poznata pisma koja je Börne pisao iz Pariza svojoj prijateljici Jeanetti Wohl, a koja su izdana u Hamburgu 1832. pod naslovom *Briefe aus Paris 1830 - 1831*. U njima Börne oštro kritizira tadašnju situaciju u Njemačkoj i naročito je ovim pismima stekao veliku popularnost u građanskim opozicionim krugovima, a na svečanosti u Hambahu 1832. slavljen je kao nacionalni heroj. 28
- ³⁵ Roman K. Gutzkova *Wally oder die Zweiflerin* [Wally ili sumnjalica], Mannheim 1835, zbog kojeg je Gutzkow oštro napadnut kao nemoralan. Gutzkow je stajao i pod Straußovim utjecajem, tako da u ovom romanu dolazi do izražaja skeptički stav glavnog junaka Cäsara prema religiji. Inkriminirano mjesto, na koje se naročito okomio Menzel u svojim denuncijacijama, u vezi je s udajom glavne junakinje Wally. Pošto se nije mogla udati za Cäsara, on je molio da mu se uoči svoje svadbe načas pokaže u svojoj čistoj ženstvenosti. Taj momenat kada mu se Wally pokazuje nava, momenat inače naivan, bio je jedan od vanjskih povoda hajke na čitav pokret, tj. na Mladu Njemačku. 28

- ³⁶ Stihovi u originalu glase:
Ein Sultan bin ich, wild und sturmbewegt,
Mein Heer des Lieds gepanzerte Gestalten;
Um meine Stirne hat der Gram gelegt
Den Turban in geheimnisreiche Falten. 33
- ³⁷ Misli se na grupu pjesnika (tzv. Švapska škola) koji su se oko 1807. u Tübingenu okupili oko L. Uhlanda i J. Kernera. Osim spomenuta dva pjesnika, toj su «školi» pripadali još G. Schwab, W. Hauff i dr. 33
- ³⁸ *Pjesma o Ludwigu* [Ludwigslied]—staronjemačka pjesma u franačkom narječju iz vremena oko 882. godine. Rukopis je pronašao Hoffmann von Fallersleben i objavio ga 1837. 33
- ³⁹ F. Freiligrath, *Gedichte* [Pjesme], Stuttgart und Tübingen 1838. 34
- ⁴⁰ Stihovi u originalu glase:
Wie sich die Bilder wüst und blitzend treiben
Durch mein gewitterschwüles, zürnend Haupt! 34
- ⁴¹ Börneovo djelo protiv Menzela *Menzel der Franzosenfresser* [Menzel Francuzozder], Paris 1837. 34
- ⁴² K. Beck, *Der fahrende Poet*. Dichtungen [Putujući pjesnik. Pjesme], Leipzig 1838. 34
- ⁴³ K. Beck, *Stille Lieder* [Tihe pjesme], Leipzig 1840. 35
- ⁴⁴ K. Beck, *Novellistische Skizzen* [Novelističke skice] u listu «*Zeitung für die elegante Welt*» iz 1839. 35
- ⁴⁵ Stihovi u originalu glase:
Träne, nicht vergebens
Bist du voll und groß,
Schwimmt doch meines Lebens
Glück in deinem Schoß(!)
Es schwimmen in dir so viel, so viel,
Mein Lieben und mein Saitenspiel.
Träne, nicht vergebens
Bist du voll und groß! 36
- ⁴⁶ K. Gutzkow, *Zur Philosophie der Geschichte* [Prilog filozofiji povijesti], Hamburg 1836. 38
- ⁴⁷ U ovom razdoblju Engels je već postao mladohegelovac i kao takav ocjenjuje tadašnja zbivanja. To naročito jasno proizlazi iz njegovih pisama braći Graeber. U pismu F. Graeberu od 21. januara 1840. on piše: «Ja sam sada preko Straußa došao na izravan put ka hegelovstvu. Neću, naravno, postati tako okoreo hegelovac kao Hinrichs itd., ali već moram usvojiti značajne stvari iz tog kolosalnog sistema. Hegelova ideja boga postala je već moja i time stupam u redove „modernih panteista“, kako kažu Leo i Hengstenberg, dobro znajući da već sama riječ „panteizam“ izaziva veliku odvratnost kod popova, koji ništa ne misle.» 39
- ⁴⁸ F. Gustav Kühne, *Eine Quarantäne im Irrenhause, aus den Papieren eines Mondscheinlers* [Karantena u ludnici, iz bilježaka jednog mjesečara], Leipzig 1835.—Drugo citirano djelo je *Weibliche und männliche Charaktere* [Ženski i muški karakteri], Leipzig 1838. 40
- ⁴⁹ «*Hallische Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst*».—Izdavali su ih Arnold Ruge i Theodor Echtermeyer u Lajpcigu od januara 1838. do juna 1841. Časopis je zastupao napredne ideje toga vremena te su u njemu sura-

- divali mnogi mladohegelovci. Zbog njegove radikalne platforme, pruska vlada ga zabranjuje, te od jula 1841. izlazi pod naslovom »Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst« u Drezdenu, do definitivne zabrane u januaru 1843. 41
- ⁵⁰ Eduard Duller, *Kronen und Ketten* [Kruna i lanci], Frankfurt 1835; *Der Antichrist* [Antikrist], Leipzig 1833; *Loyola* [Lojola], Leipzig 1836; *Kaiser und Papst* [Car i papa], Leipzig 1838. 41
- ⁵¹ Heinrich Anselm von Ziegler und Kliphausen, *Asiatische Banise oder blutiges doch muthiges Pegu alles in Historischer mit dem Mantel einer annehmlischen Helden- und Liebesgeschichte bedeckten Wahrheit beruhende*. [Azijatska Baniza ili krvavi ali srčani Pegu. Sve počiva na historijskoj istini pokrivenoj plaštem prijatne junačke i ljubavne pripovijesti], Leipzig 1688. 41
- ⁵² Daniel Casper von Lohenstein, *Großmüthiger Feldherr Arminius oder Hermann nebst seiner durchlauchtigsten Thußnelda* [Velikodušni vojskovođa Arminius ili Hermann sa svojom presvijetlom Thusneldom], Leipzig 1689. 41
- ⁵³ F. Freiligrath, *Das mahlerische und romantische Westphalen* [Slikovita i romantična Vestfalija], Barmen - Leipzig 1839. i 1840. 41
- ⁵⁴ Stihovi u originalu glase:
Die Palme dorrt, der Wüstensand verweht
Ans Herz der Heimat wirft sich der Poet,
Ein anderer und doch derselbe! 41
- ⁵⁵ Engels misli na *julsku revoluciju* u Francuskoj, koja je snažno djelovala na napredne građanske slojeve u Njemačkoj. 43
- ⁵⁶ *Gazela*—posebna forma lirske pjesme naročito njegovana kod Persijanaca, Indijaca i Turaka. Najpoznatiji pjesnik gazela bio je Persijanac Hafis. 43
- ⁵⁷ *Parabaza*—u grčkoj komediji dio koji se umeće u komad, a ne mora imati veze sa sadržinom djela. Obično služi da podstakne pažnju gledalaca. 43
- ⁵⁸ August von Platen, *Gesammelte Werke* [Sabrana djela], Stuttgart und Tübingen 1839. 44
- ⁵⁹ Riječ je o neuspjelom poljskom ustanku od 29. novembra 1830. protiv ruske okupacije nekih poljskih pokrajina. Septembra 1831. ustanak je bio ugušen, a revolucionarna vlada na čelu s knezom Adamom Czartoryskim i dio ustanika prebjegli su iz Poljske. Povodom tog ustanka Platen je napisao *Polenlieder* [Poljske pjesme], koje su zbog cenzure izišle tek nakon Platenove smrti, 1839. 44
- ⁶⁰ Misli se na Karla Eduarda Goldmanna, koji je 1839. u Lajpcigu izdao djelo *Die europäische Pentarchie*, a bio je u službi Metternicha i Rusije. Protiv njegova spisa, u kojem zagovara savez s Austrijom i Rusijom, napisao je Moses Heß članak *Die europäische Triarchie* [Evropska trijarhija], misleći samo na Englesku, Francusku i Njemačku. 44
- ⁶¹ Engels je ovaj članak objavio u listu »Mitternachtzeitung für gebildete Leser« [Ponoćne novine za obrazovane čitaoce] (Braunšvajg), u martu 1840, u brojevima 51-54. i 83-87, ali sve do najnovijeg vremena on je bio nepoznat. Sada je ponovo objavljen u časopisu »Beiträge zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung«, br. 1, 1960 [Prilozi historiji njemačkog radničkog pokreta], Dietz Verlag, Berlin. 45
- ⁶² »*Jahrbuch der Literatur*«—časopis koji su izdavali Heineovi izdavači Hoffmann i Campe u Hamburgu 1839. Iste godine je i prestao izlaziti. 45
- ⁶³ K. Gutzkow, *Richard Savage oder der Sohn einer Mutter* [Richard Sevidž ili sin jedne majke]. Prva izvedba bila je 18. juna 1839. u Frankfurtu na Majni. Objavljeno u »Dramatische Werke«, Bd. I, Leipzig 1842. 45

- ⁶⁴ K. Gutzkow, *König Saul*, Hamburg 1839. 45
- ⁶⁵ K. Gutzkow, *Skizzenbuch*, Kassel und Leipzig 1839. Knjiga sadrži, pored ostalog, dramsku studiju *Marino Falieri*, koja je bila već objavljena 1834. u »Morgenblatt-u«, i dramsku skicu *Hamlet in Wittenberg*, koja je bila objavljena još 1835. u »Allgemeine Theater - Revue«. 46
- ⁶⁶ F. Schiller, *Die Jungfrau von Orleans*. 49
- ⁶⁷ *Griseldis*—drama od Friedricha Halma (pseudonim barona von Münsch - Bellingshausena), prvi put izvedena u Beču 1835. 52
- ⁶⁸ *Deutscher Courier*. Europäische Revue. Wochenschrift für Politik und konstitutionelle Interessen.—Politički časopis koji je izlazio 1839. i 1840. u Stuttgartu. Iscrpniji prikaz drame *Richard Savage* bio je objavljen u br. 44. od 3. novembra 1839. 52
- ⁶⁹ Theodor Creizenach, *Der schwäbische Apoll*, Mannheim 1839.—Satira uperena protiv predstavnika »švapske škole«. 54
- ⁷⁰ Theodor Mundt, *Moderne Lebenswirren*. Briefe und Zeitabenteuer eines Salzschreibers. Leipzig 1834. 56
- ⁷¹ Th. Mundt, *Komödie der Neigungen*, 1839. 56
- ⁷² Th. Mundt, *Spaziergänge und Weltfahrten*, Bd. 1 - 2, Altona 1838. 56
- ⁷³ *Persönlichkeiten und Zustände* [Ličnosti i prilike]. Takva knjiga ne postoji od Th. Mundta, ali je Ed. Gans objavio 1836. god. knjigu *Rückblicke auf Personen und Zustände* [Osvrti na ličnosti i prilike]. 57
- ⁷⁴ »*Der Freihafen*«. Galerie von Unterhaltungsbildern aus den Kreisen der Literatur, Gesellschaft und Wissenschaft.—Taj mladonjemački četvrtgodišnjak, što ga je izdavao Th. Mundt, izlazio je u Altoni od 1838 - 1844. 57
- ⁷⁵ K. Gutzkow, *Literarische Elfschicksale. Ein Märchen ohne Anspielungen*.—Objavljeno u časopisu »Telegraph für Deutschland«, februara i marta 1838. Ponovo objavljeno u knjizi *Skizzenbuch* 1839. pod naslovom: *Die literarischen Elfen. Ein Märchen ohne Anspielungen*. 58
- ⁷⁶ K. Gutzkow, *Seraphine*, Hamburg 1837. 59
- ⁷⁷ G. Kühne, *Klosternovellen*. Leipzig 1838. 60
- ⁷⁸ H. Heine, *Der Schwabenspiegel*.—Članak je izašao u časopisu »Jahrbuch der Literatur« 1839. u tako osakaćenom obliku da se Heine ogradio u »Zeitung für elegante Welt« i nije ga priznao za svoje djelo. 60
- ⁷⁹ Dva poznata krotitelja zvijeri iz prve polovine 19. st. 61
- ⁸⁰ »*Nordlicht*«—časopis šfo ga je izdavao Rudolf Mettler u Lajpcigu. Prvo godišće 1839. 62
- ⁸¹ »*Die Eisenbahn*«—časopis u redakciji F. Wiesta, C. Tropusa i J. Chowitza, izlazio u Lajpcigu. 62
- ⁸² »*Zeitung für den Deutschen Adel*« [Novine za njemačko plemstvo], Leipzig 1840 - 1844. List je izlazio dva puta sedmično. 66
- ⁸³ H. Heine, uz to što je bio jedan od najvećih njemačkih pjesnika, napisao je i izvanredni i duhoviti spis o njemačkoj religiji i filozofiji: *Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland* [Prilog historiji religije i filozofije u Njemačkoj], u kojem je lucidno sagledao da je Hegel bio vrhunac u razvoju napredne njemačke idealističke filozofije. Engels mu je to i kasnije priznao. [Vidi spis F. Engelsa *Ludwig Feuerbach i kraj njemačke klasične idealističke filozofije* u 32. tomu ovog izdanja.] 66

- ⁸⁴ K. E. Schubarth, *Über die Unvereinbarkeit der Hegelschen Staatslehre mit dem obersten Lebens- und Entwicklungsprinzip des Preussischen Staats* [O nespojivosti Hegelova učenja o državi s najvišim principom života i razvoja pruske države], Breslau 1839. 66
- ⁸⁵ Ludwig von Alvensleben, izdavač lista »Zeitung für den Deutschen Adel« do 1842. 67
- ⁸⁶ F. de la Motte - Fouqué, urednik lista »Zeitung für den Deutschen Adel« od 1840. do 1843. Nakon njegove smrti list je uređivao H. A. von Einsiedel. Od 1. januara 1845. novine su izlazile pod naslovom »Panorama der Vergangenheit und Gegenwart. Fortsetzung der Zeitung für den Deutschen Adel.« 67
- ⁸⁷ I. Kant, *Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf* [O vječnom miru. Filozofski nacrt], Königsberg 1795. U ovom spisu Kant pledira za etičku politiku, koja će isključiti ratove i nasilje. 68
- ⁸⁸ Ovdje je takode očit Hegelov utjecaj na Engelsa. U svojoj *Filozofiji povijesti* Hegel je ovako pisao: »Ako tragamo za počecima grčke obrazovanosti, onda prije svega opet zapažamo da fizička kakvoća njihove zemlje nema takvog karakterističnog jedinstva, da ne sačinjava tako jednoličnu masu koja bi imala snažnu moć nad stanovnicima, nego je raznovrsna, pa joj nedostaje odlučan utjecaj... To su jednostavni elementi u njihovoj obrazovanosti i njihovoj religiji. Ispitujemo li njihove mitologijske predodžbe, onda su im osnova prirodni predmeti, ali ne u njihovoj masi, nego u njihovoj pojedinačnosti...« [Hegel, *Filozofija povijesti*, Zagreb 1951, str. 218.] 71
- ⁸⁹ K. Gutzkow, *Blasedow und seine Söhne*. Komischer Roman [Blasedow i njegovi sinovi. Komični roman], Stuttgart 1838. 71
- ⁹⁰ Brüder Grimm, *Kinder- und Hausmärchen* [Bajke za djecu i dom], prvo izdanje, 2 sveska, Berlin 1812 - 1814. 72
- ⁹¹ Bernhard Thiersch, *Ich bin ein Preuße* [Ja sam Prus]. (U knjizi njegovih pjesama iz 1833.) 72
- ⁹² Autor ove pjesme je nepoznat. 74
- ⁹³ Engels misli na Hegela. 74
- ⁹⁴ »*Bremer Zeitung für Staats- Gelehrten- und Handelssachen*«. List je izdavao Johann G. Heyse od 1813. do 1848. 79
- ⁹⁵ »*Bremisches Conversationsblatt*« - isti izdavač; list je izlazio 1838. i 1839. 79
- ⁹⁶ »*Der Patriot. Zeitschrift für Deutschland*«. Izdavač F. L. Voget. Bremen, juli - decembar 1838. 79
- ⁹⁷ »*Bremisches Unterhaltungsblatt*«; list je izlazio od 1828. do 1857. 80
- ⁹⁸ »*Bremer Kirchenbote*«. Izdavači: G. G. Treviranus, Fr. Mallet i F. A. Toel, 1832 - 1847. 80
- ⁹⁹ Zbog njegove panlogističke koncepcije, Hegela su napadali konzervativci i reakcionari kao panteistu, a D. F. Strauß, Hegelov sljedbenik, svojim je djelom *Život Isusov* izazvao ogorčenje i bijes crkvenih i apsolutističkih krugova, zbog čega je i službu izgubio. 80
- ¹⁰⁰ F. W. Krummacher, *Das letzte Gericht* [Posljednji sud]. Propovijed je održana 12. jula 1840. u Bremenu. 81
- ¹⁰¹ Karl Friedrich W. Paniel, *Drei Predigten, mit Bezug auf eine besondere Veranlassung*, am 12, 19. u. 16. Juli 1840. gehalten [Tri propovijedi s obzirom na jedan naročiti povod, održane 12, 19. i 16. jula 1840], Bremen 1840. 84
- ¹⁰² J. N. Tiele, *Sendschreiben an Herrn Dr. Paniel* [Poslanica gospodinu dr Panielu], Bremen 1840. 84

- ¹⁰³ E. W. Weber, *Die Verfluchungen im Interesse denkender Christen von einem Anonymus* [Proklinjanja od jednog anonimnog u interesu kršćana koji misle], Bremen 1840. 84
- ¹⁰⁴ F. W. Krummacher, *Theologische Replik an Herrn Dr. Paniel* [Teološki odgovor gospodinu dr Panielu], Elberfeld 1840. 84
- ¹⁰⁵ *Siegfried*—glavni junak njemačkih narodnih pjesama o Nibelunzima. 87
- ¹⁰⁶ *Alberich*—patuljak iz njemačkih junačkih priča. U pjesmama o Nibelunzima Siegfried ga pobjeđuje. 88
- ¹⁰⁷ Wilhelm Grimm, *Die deutsche Heldensage* [Njemačke junačke priče], Göttingen 1829. 88
- ¹⁰⁸ U Vezelu je 1809. po Napoléonovu nalogu bilo streljano 11 pruskih oficira dobrovoljačke legije Ferdinanda von Schilla. Engels inače pravi aluziju na hapšenja pripadnika studentske patriotske organizacije [Burschenschaft] koja je bila zabranjena 1819. nakon ubistva Augusta von Kotzebue-a. 90
- ¹⁰⁹ Ernst Moritz Arndt, *Erinnerungen aus dem äusseren Leben* [Uspomene iz vanjskog života], Leipzig 1840. 91
- ¹¹⁰ Iz Goetheove pjesme *Gott und Bajadere* [Bog i bajadera]. 92
- ¹¹¹ Engels u prvom redu misli na obećanja iz «viših regija» feudalnog apsolutizma, u ovom konkretnom slučaju na obećanja samog kralja Friedricha Wilhelma III, koji je za vrijeme oslobodilačke borbe protiv Napoléona narodu obećao da će donijeti ustav. 93
- ¹¹² Misli se prije svega na Bečki kongres, koji je nakon Napoléonova pada 1815. doveo do stvaranja Svete alijanse pobjedničkih sila u Evropi i ujedno ponovo uveo feudalne režime u zemljama Evrope. 93
- ¹¹³ U originalu »Deutschtümelei« i »Deutschtümeler«—nacionalno zagriženi Nijemci, nacionalni ekskluzivisti, šovinisti. U daljem tekstu Engels ih pobliže karakterizira. 93
- ¹¹⁴ Engelsovo raspoloženje i oduševljenje novom filozofijom, Hegelovom i mladohegelovskom, vidi se također veoma dobro iz njegova pisma F. Graeberu od 22. februara 1841. Iz tog pisma izbija i Engelsovo preziranje apsolutizma: «... Zahvaljujem se na počasti od kraljeva. Šta sve to treba? Orden, zlatna burmutica, počasni pehar od jednog kralja, danas je to prije sramota nego čast. Svi se mi zahvaljujemo za slične stvari i, hvala bogu, sigurni smo, jer otkako sam štampao svoj članak u »Telegraphu« o E. M. Arndtu, neće pasti na pamet ni samom ludom kralju Bavorske da mi prikači takav ludački praporac ili da mi na stražnjicu udari žig servilnosti. Koliko je netko danas nepošteniji, puzaviji, servilniji, toliko više ordena dobiva.» 95
- ¹¹⁵ U pismu F. Graeberu od 22. februara 1841. Engels se isto tako s oduševljenjem izražava o Rugeu i, naravno, o Straußu, koji je za njega bio otkrovenje. U pismu se ruga prijateljima, teozozima braći Graeber, što pokušavaju boriti se protiv Rugea i Straußa i poziva ih da opovrgnu ovu dvojicu. Nakon poziva na borbu, Engels piše: »Zar vi ne opažate da bura bijesni šumama i obara sve suho drveće, da je umjesto starog ad acta stavljenog davla nastao kritičko-spekulativni davao i da ima ogroman broj pristalica?» 96
- ¹¹⁶ Engels tako, ironično, naziva B. G. Schumachera, autora pruske nacionalne himne, nastale preradom pjesme *Lied für den dänischen Untertan* [Pjesma za danskog podanika] od H. Harriesa. 97
- ¹¹⁷ Engels misli na historijsko-pravnu školu, koja je politički stajala na pozicijama feudalnog apsolutizma. Upozoravamo na tadašnje Engelsove političke poglede izražene naročito u ovom članku, koji su bili pod utjecajem hege-

- lističke kritike historijsko - pravne škole, ali i kozmopolitizma velikih njemačkih filozofa i književnika. 97
- ¹¹⁸ *Majorat* — feudalno pravo po kojem je uglavnom samo najstariji sin nasljeđivao imanje. Ovo pravo je čuvalo posjede od rasparčavanja. 98
- ¹¹⁹ *Julski ugovor* — ugovor zaključen 15. jula 1840. u Londonu između Engleske, Rusije, Austrije i Pruske s jedne, i Turske s druge strane o ukazivanju vojne pomoći turskom sultanu protiv egipatskog paše Mehmeda Alije. 99
- ¹²⁰ Nicolaus Becker, *Der deutsche Rhein* [Njemačka Rajna]. Pjesma je prvi put izašla u listu »*Triersche Zeitung*» 18. septembra 1840. Trijer leži na lijevoj obali Rajne. 100
- ¹²¹ Ovdje se Engels ipak ne može osloboditi nekih nacionalnih predrasuda. Ali je karakteristično da on u pogledu Alzasa naglašava da mu Nijemci moraju dati u prvom redu ono što mu daje tadašnja Francuska, tj. progresivniji društveni poredak. Inače Engelsov negativan stav prema Rusiji je razumljiv, jer je ona u to vrijeme bila jedna od najjačih tvrđava feudalnog apsolutizma i igrala krajnje reakcionarnu ulogu u Evropi. 100
- ¹²² »*Rheinisches Jahrbuch für Kunst und Poesie*«. — Izd. F. Freiligrath, C. Matzerath i K. Simrock, Köln 1840. i 1841. 102
- ¹²³ R. Köstlin, *Die deutschen Dichter und Ihr Publikum* [Njemački pjesnici i njihova publika], u: »*Europa. Chronik der gebildeten Welt*«, Stuttgart 1840. 102
- ¹²⁴ Karl Immermann, *Memorabilien*, I dio, Hamburg 1840. 103
- ¹²⁵ K. Immermann, *Die Epigonen. Familienmemoiren in 9 Büchern* [Epigoni. Obiteljske uspomene u 9 knjiga], Düsseldorf 1836. 103
- ¹²⁶ K. Immermann, *Münchhausen. Eine Geschichte in Arabesken* [Münchhausen. Pripovijest u arabeska], Düsseldorf 1838 - 1839. 103
- ¹²⁷ U *bitki kod Jene* 14. oktobra 1806. pruska vojska je bila ameticke potučena od Napoléona. Istovremeno je u blizini Jene kod Aueršteta pruska vojska izgubila bitku protiv Napoléonova maršala Davout-a. Bitka kod Jene je bila uvod u okupaciju Njemačke. 104
- ¹²⁸ U okupiranoj Njemačkoj veliki njemački filozof J. G. Fichte držao je govore njemačkoj naciji u zimu 1807 - 1808. u Akademiji znanosti u Berlinu, kojima je nastojao da podigne moral i duh njemačkog naroda. Predavanja su odmah, 1808, izdana pod naslovom *Reden an die deutsche Nation* [Govori njemačkoj naciji]. 106
- ¹²⁹ K. Immermann, *Ghismonda, oder die Opfer des Schweigens* [Ghismonda, ili žrtve šutnje], Leipzig 1839. — *Tristan und Isolde. Ein Gedicht in Romanzen* [Tristan i Isolda. Pjesma u romancama], Düsseldorf 1841. 107
- ¹³⁰ Karl Friedrich Wilhelm Paniel, *Unverhohlene Beurteilung der von Herrn Pastor Dr. Philos. Krummacher von Elberfeld zur Verteidigung seiner Bremischen Verfluchungssache herausgegebenen sogenannten »Theologischen Replik«* [Neskrivena ocjena takozvane »Teološke replike« koju je objavio gospodin pastor dr filozofije Krummacher iz Elberfelda u odbranu svog bremenskog proklinjanja], Bremen 1840. 109
- ¹³¹ *Aretuza* — ličnost iz grčke mitologije, nimfa po njoj nazvanog izvora Aretuze na otoku Ortigija kod Sirakuze (Sicilija). 109
- ¹³² *Bekentniß Bremischer Pastoren in Sachen der Wahrheit* [Ispovijest bremenskih pastora u pitanju istine], Bremen 1840. 110
- ¹³³ *Unpietistische Reime, erbaulich und gut zu lesen für Jedermann* [Nepijetističke rime, okrepljujuće i dobre za svakoga], Bremen 1841. 110

- ¹³⁴ Dr. E. Beurmann, *Paulus in Bremen. Von einem Candidaten der Theologie aus Stade* [Pavao u Bremenu. Od jednog kandidata teologije iz Štadea], Hanau 1841. 111
- ¹³⁵ E. Beurmann, *Skizzen aus den Hanse-Städten* [Skice iz gradova Hanze], Hanau 1836. 111
- ¹³⁶ E. Beurmann, *Deutschland und die Deutschen* [Njemačka i Nijemci], Altona 1838 - 1840. 111
- ¹³⁷ Alexander Soltwedel [Friedrich Sass], *Hanseatische Briefe* [Hanzeatska pisma], u časopisu »Der Freihafen«, 1839. i 1840. 111
- ¹³⁸ »Tafel« [Ploča] napisana je 1433, a »Neue Eintracht« [Nova sloga] 1534. 113
- ¹³⁹ Jedna verzija pjesme o lisicu Reinekeu [Reyneke de Vos] na donjonjemačkom narječju, ilustrirana i satirički obrađena, objavljena je u Libeku 1498. 113
- ¹⁴⁰ »*The Shipping and Mercantile Gazette*« - izlazila od januara 1836. u Londonu 116
- ¹⁴¹ Početkom 19. stoljeća, pod udarom Napoléonovih osvajanja i revolucionarnih događaja u Evropi, njemački apsolutizam je morao popuštati ako je želio da Njemačka stupi u red razvijenijih nacija. U to vrijeme počinje oslobađanje seljaštva od kmetске zavisnosti. To je bilo omogućeno uglavnom bogatijim seljacima, dok su siromašniji ostajali kao najamni radnici na feudalnim imanjima. Njihov položaj je bio još uvijek u velikoj mjeri onakav kao kad su bili kmetovi. Njima je i sudio njihov vlastiti zemljovlasnik preko svojih, *patri-monijalnih*, sudova, koji su ukinuli u Njemačkoj tek oko sredine 19. stoljeća, a neki čak krajem sedamdesetih godina. 117
- ¹⁴² U grčkoj mitologiji *Hermes* je bio bog trgovine, puteva, putnika, spavanja. Sin Zeusa i Maje i pronalazač lire. 119
- ¹⁴³ Poznata slika Hansa Holbeina mlađeg (1497 - 1543), jednog od najvećih njemačkih slikara renesanse. 121
- ¹⁴⁴ Ciriš i ostala Švicarska bili su svakako u demokratskom smislu razvijeniji od Njemačke, te su i u ono vrijeme, kao i kasnije, mnogi progresivni mislioci tamo nalazili utočište. Godine 1839. demokratska vlada Ciriškog kantona pozvala je D. F. Strauša na Univerzitet, nakon što je Strauß izgubio, zbog svoje filozofske djelatnosti, namještenje u Njemačkoj. Ubrzo poslije toga ta vlada je pala, a zamijenila ju je reakcionarna vlada uz potporu crkvenih krugova. Ali je i ova ubrzo bila zamijenjena umjerenom liberalno - demokratskom vladom. 124
- ¹⁴⁵ *Priča o djevicama - labudovima* potječe, izgleda, iz Azije, a govori o jednom junaku koji uzima i sakriva pernatu odjeću jedne djevice - labuda koja se kupala i tako je dobija za ženu. Ona nalazi kasnije to svoje odijelo i bježi u domovinu. Junak je ponovo dobiva nakon mnogih teškoća i peripetija. 127
- ¹⁴⁶ F. W. J. Schelling označava važan prijelaz u razvoju njemačkog klasičnog idealizma od Kanta i Fichteova subjektivizma k objektivnom idealizmu. Iako pet godina mlađi od Hegela, Schelling je prije njega u svojoj filozofiji prirode objavio identitet prirode i duha, realnog i idealnog u apsolutu. U filozofiji prirode, još devedesetih godina 18. stoljeća, razvijao je tu svoju misao polazeći od realnog, od prirode. Kasnije, 1800. godine, izdao je značajno djelo *Sistem transcendentnog idealizma*, u kojem polazi od idealnog i izvodi svoju filozofiju duha koja je u mnogo čemu i prolegomena Hegelovoj fenomenologiji duha. Za razliku od Hegela, kod koga je filozofija najviši stupanj razvoja apsoluta, kod Schellinga je to umjetnost. Naročito akcentirajući umjetnost i pridavajući joj najvišu funkciju u otkrivanju apsoluta, Schelling je snažno utjecao na tadašnju njemačku romantiku. Kasnije, prevaziđen Hegelovim

dubljim i cjelovitijim sistemom, kao i uslijed opće dezorijentacije romantičara, on zapada sve više u mistiku izgrađujući tzv. pozitivnu filozofiju, filozofiju objavljenja. Kada je krajem tridesetih i početkom četrdesetih godina mladohegelizam uzeo maha, pruska vlada je pozvala Schellinga u Berlin da bi svojim predavanjima suzbio tu radikalnu filozofsku struju. Sadržaj tih predavanja i ujedno te nove Schellingove pozitivne filozofije kao i reagiranje progresivnih krugova u Berlinu prilično opširno su izloženi u ovom i slijedećim člancima F. Engelsa. S obzirom na nekadašnju veliku Schellingovu filozofsku reputaciju, interesovanje za njegova predavanja je, kako se iz Engelsovih članaka vidi, bilo veoma veliko. Međutim, Schellingovi napadi na Hegela, a i njegova kršćanska mistika, nisu mogli oduševiti novo pokoljenje koje se odgajalo na Hegelovoj filozofiji. 130

- ¹⁴⁷ U predgovoru *Fenomenologiji duha* Hegel je oštro istupio protiv Schellingove koncepcije apsoluta, naročito zbog toga što sadržaj nije filozofski deduciran: »Da se to jedno znanje, da je u apsolutnome sve jednako, suprotstavi spoznaji koja razlikuje i koja je ispunjena ili traži i zahtijeva ispunjenje,—ili da svoje apsolutno prikaže kao noć u kojoj su, kao što se običava reći, sve krave crne, jeste naivitet praznine u pogledu spoznaje.« (*Fenomenologija duha*, Zagreb 1955, str. 12.) 130
- ¹⁴⁸ *Dobrovoljac* je sam Engels, koji je bio na odsluženju jednogodišnjeg vojnog roka u Berlinu. 130
- ¹⁴⁹ Schellingova filozofija apsolutnog idealizma, kao i Hegelova, naziva se i filozofija identiteta jer smatra da su subjekt i objekt, duh i priroda u biti identični, a ne bitno različiti. Njihovo jedinstvo i identičnost je u tome što su to samo dvije strane: kod Schellinga apsoluta, a kod Hegela apsolutne ideje. Međutim, dok je Hegel čitav filozofski sistem izveo iz apsolutne ideje, Schelling to nije uspio i zato ga nije pokazao nužnim, što je u to vrijeme bio osnovni zahtjev filozofske spekulacije. 131
- ¹⁵⁰ U njemačkom »intellektuelle Anschauung« (intelektualno opažanje ili intelektualni zor) je takva intelektualna djelatnost duha koja se razlikuje od osjetilnog zora, jer se ovaj razlikuje od svog objekta, dok kod intelektualnog zora imamo znanje koje proizvodi svoj vlastiti objekt. U umjetničkoj spoznaji i djelu dolazi on do svoje najviše realizacije. Intelektualni zor je za Schellinga najviša funkcija naše svijesti koja se ne zadržava na pojedinačnom i osjetilnom, nego zahvata sam bitak i suštinu, opće. 132
- ¹⁵¹ »*Zeitschrift für spekulative Physik*«—izdavao je Fr. Schelling u Jeni i Lajpcigu 1800. i 1801. U drugom svesku ovog časopisa Schelling je publicirao svoj spis *Darstellung meines Systems* (Prikaz moga sistema). Godinu dana kasnije je počeo izdavati zajedno s Hegelom »*Kritisches Journal der Philosophie*«, 1802 - 1803. 132
- ¹⁵² *Quid* i *quod*—skolastički termini koji označavaju esenciju i egzistenciju, šta je nešto i da je nešto. *Quidditas* (od »quid«) označava suštinu, bit, a *quodditas* (od »quod«) egzistenciju. 133
- ¹⁵³ Ima se u vidu anonimno izdana brošura K. Riedela *Schellings religionsgeschichtliche Ansicht; nach Briefen aus München* [Schellingovo religiozno-historijsko gledište; prema pismima iz Minhena], Berlin 1841. 134.
- ¹⁵⁴ »Mislim, dakle jesam«—poznati Descartes-ov stav, kojim on, u svojoj sveopćoj metodičkoj skepsi, dokazuje da je postojanje, egzistencija duha, subjekta koji misli, apodiktičko te da, prema tome, ne može podlijegati sumnji. 135
- ¹⁵⁵ Ovdje Engels ukazuje na reakcionarni karakter tadašnje Schellingove filozofije, koja napušta velike tradicije spekulativne filozofije, te se u pitanju religije izjednačava sa vladajućom teologijom, a u problematici prava sa reakcionarnom historijsko - pravnom školom. 135

- 156 *«Athenäum für Wissenschaft, Kunst und Leben. Eine Monatsschrift für das gebildete Deutschland»*—izd. Karl Riedel, Nürnberg 1838 - 1839. Oko tog časopisa su se bili okupili mladohegelovci, posebno Baueroov krug. U njemu je Marx takode objavio svoje prve radove—pjesme, a i Engels je kasnije u njemu objavio svoj putopis s putovanja po Lombardiji. 139
- 157 *«Evangelische Kirchenzeitung»*—osnovao E. W. Hengstenberg, Berlin 1827 - 1829; *«Berliner Allgemeine Kirchenzeitung»*—izd. prof. Rheinwald, Berlin 1839 - 1853; *«Literarischer Anzeiger für christliche Theologie und Wissenschaft überhaupt»*—izd. prof. dr Tholuck, Halle 1830 - 1849; *«Zeitschrift für Philosophie und spekulative Theologie»*—izd. I.H. Fichte [sin J.G. Fichtea], Bonn 1837 - 1846. 140
- 158 *«Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik»*—izd. Društvo za znanstvenu kritiku u Berlinu. Uredivao prof. Henning, Berlin 1827 - 1847. Ovaj časopis je bio organ Hegelove škole, te je mnogo doprinio širenju njegova učenja. Kako je bio više ortodokсно orijentiran, mladohegelovci, nezadovoljni konzervativizmom tog časopisa, osnivaju svoj časopis *«Hallische Jahrbücher»* (vidi nap. 49). 141
- 159 Engels tačno navodi da je Hegelov sistem bio uglavnom izgrađen prije 1810. (*Fenomenologija duha* je izašla 1807), a konačno završen oko 1820, tj. s izlaskom njegove *Filozofije prava* 1821. Isto tako je tačna njegova ocjena Hegelovih političkih koncepcija. Zastupajući konstitucionalnu monarhiju, bio je svakako pod utjecajem građanskih revolucija u Zapadnoj Evropi, a posebno u Engleskoj. Otuda i mnoge polovičnosti u njegovim društveno-političkim shvaćanjima. 141
- 160 Heinrich Leo, *Die Hegelingen. Actenstücke und Belege zu der s. g. Denunciation der ewigen Wahrheit* [Hegelovići. Akti i dokazi za tzv. denuncijaciju vječite istine], Halle 1838. U ovom pisu je autor napaо predstavnike Hegelove filozofije, naročito hegelovsku ljevicu Strauša, Rugea i dr., sa stanovišta ortodokсне teologije. 142
- 161 Feuerbachova *Suština kršćanstva* [Das Wesen des Christenthums] izašla je 1841. u Lajpcigu, a Straušova knjiga *Die christliche Glaubenslehre, in ihrer geschichtlichen Entwicklung und im Kampfe mit der modernen Wissenschaft dargestellt* [Kršćansko učenje o vjeri prikazano u njegovom povijesnom razvoju i u borbi sa modernom znanostu] u Tbingenu 1840 - 1841. 142
- 162 [Bruno Bauer], *Die Posaune des jüngsten Gerichts über Hegel den Atheisten und Antichristen. Ein Ultimatum* [Truba posljednjeg suda o Hegelu ateisti i antikristu. Ultimatum], Leipzig 1841. Izgleda da je u pisanju ovog djela, koje izvodi radikalne ateističke zaključke iz Hegelove filozofije, sudjelovao i Marx, koji je u to vrijeme bio u veoma prijateljskim odnosima sa B. Baucom. 142
- 163 *Karl von Altenstein*—pruski ministar prosvjete, bio je naročito naklonjen Hegelu i njegovoj filozofiji. Nakon njegove smrti, s dolaskom reakcionarnog Eichhorna za ministra prosvjete, odnos oficijalnih krugova prema Hegelu, a naročito prema Hegelovoj ljevici, radikalno se mijenja. 142
- 164 *Hyle*—tvar, materija; u starogrčkoj i skolastičkoj filozofiji pasivni princip; suprotno stvari, forma, oblik je aktivni princip. 148
- 165 *Das Sein i das Seiende*—Engels s pravom prigovara Schellingu da brka ove pojmove, jer su ovdje posrijedi fundamentalne filozofske kategorije: apstraktne određenosti da nešto jest ili po čemu nešto jest, bivstvo, bitak, bivstvovanje—i konkretnije određenosti, ono što jest—bivstvujeće. 150
- 166 *Ontološki dokaz za postojanje boga*—jedan od skolastičkih dokaza, koji je prvi put postavio Anselmo od Canterburyja (11. stoljeće). Po tom dokazu bi trebalo biti očito da bog postoji iz samog njegovog pojma: ako je bog najviše, apsolutno

- itd. biće, onda mora i postojati. Kad ne bi postojao, što bi bilo protivrječno, ne bi bio najviše biće, jer bi mu nedostajala egzistencija. Već je Gaunilo, Anselmov suvremenik, pobijao ovaj način dokazivanja s pravom tvrdeći da iz bitka boga u mišljenju ne slijedi njegova egzistencija. 160
- ¹⁶⁷ *Aseitet*—riječ dolazi od lat. «a se esse»—biti po samome sebi. U skolastici znači samodostatnost, apsolutnost, apsolutna prvobitnost boga. 161
- ¹⁶⁸ *Fortuna* je boginja sreće kod Rimljana. U gradu Prenesti su Fortunu smatrali Jupiterovom prvorođenom (primigenia) kćerkom. 164
- ¹⁶⁹ *L. Feuerbach* je već krajem tridesetih godina započeo s kritikom Hegela i idealizma, koju završava u svom glavnom djelu *Sušтина kršćanstva* (1841) i u *Prethodnim tezama za reformu filozofije* (1843).—Kao što se iz Engelsova teksta vidi, on kao ni ostali mladohegelovci nije još shvatio taj obrat, te Feuerbacha još uvijek shvaća u duhu mladohegelovstva. Zato ne vidi ni bitnu razliku između Feuerbacha i Strauša. 174
- ¹⁷⁰ Za mladohegelovce Bauerova kruga *samosvijest* je bila demijurg svega. Jednu varijantu filozofije samosvijesti zastupali su u tom periodu i Marx i Engels. Kako ta filozofija nastaje i kao produžetak Hegelove i kao reakcija na Hegelov panlogizam, u filozofiji samosvijesti je naročito naglašen subjektivni momenat, djelatnost, kreativnost subjekta—samo što je subjekt shvaćen kao samosvijest. 176
- ¹⁷¹ *Pelagijanzam*—učenje engleskog svećenika Pelagijusa (5. stoljeće) da ne postoji nasljedni grijeh i da su dovoljne ljudske prirodne sile da se postigne vječno blaženstvo. Crkva je osudila ovo učenje na saboru u Efezu god. 431.—*Soci-nijanzam*—učenje Lelija Socinija (16. stoljeće), koji je smatrao za objavljene samo ono što je shvatljivo ljudskom razumu. Odricao je Kristu božansku prirodu i smatrao je da je bit religije u pokoravanju zakonima koje je bog objavio preko Mojsija i Krista. 182
- ¹⁷² «*Leipziger Allgemeine Zeitung*», Leipzig 1837—mart 1843. 190
- ¹⁷³ Zastupajući mišljenje u ovom članku da sjevernonjemački liberalizam dobiva na značenju, a južnonjemački opada, Engels je bio pod priličnim utjecajem mladohegelovske berlinske grupe, čiji utjecaj na život Njemačke svakako precjenjuje. 195
- ¹⁷⁴ *Ph. Marheineke* je bio profesor teologije u Berlinu te se ne može smatrati pravim Hegelovim učenikom. Međutim, svoju kršćansku *Dogmatiku*, koju je u prvom izdanju obradio pod Schellingovim utjecajem, u drugom je (1827) preradio u Hegelovu duhu. Ovaj Engelsov članak izašao je otprilike u isto vrijeme kad i Marheinekeov separatvotum u vezi s otpuštanjem B. Bauera sa Bonskog sveučilišta. 198
- ¹⁷⁵ Bülow - Cumerow, *Preußen, seine Verfassung, seine Verwaltung, sein Verhältnis zu Deutschland* [Pruska, njen ustav, njena uprava, njen odnos prema Njemačkoj], I dio, Berlin 1842. 204
- ¹⁷⁶ Godine 1806. Pruska je doživjela poraz od Napoléona kod Jene i Aueršteta. Zato Engels nešto dalje govori o *predjenskoj* Pruskoj, tj. o Pruskoj pre bitke kod Jene. 204
- ¹⁷⁷ Engels ima u vidu historijsko - pravnu školu, koja je državu shvaćala kao organizam, te kao u organizmu tako i u državi jedni djelovi vrše niže, a drugi više funkcije. Time su pripadnici tog pravca zasnivali teoriju o tri staleža koji su predodređeni božanskom voljom i kao takvi vječni. Odlučni su bili protivnici teorije prirodnog prava, na kojoj su građanska klasa i njeni ideolozi zasnivali koncepciju o preuređenju društva. Glavni predstavnici historijsko - pravne škole bili su K. L. Haller, A. Müller i J. Stahl. 205
- ¹⁷⁸ Ove glose posvećuje Engels predavanjima koja je u Kenigsbergu održao L. Walesrode, poznati demokratski publicist i prijatelj Johanna Jacobyja. U ovim

- glosama se Engels prvi put oštrije osvrće na mladonjemački literarni pravac, o kojem će kasnije veoma kritički suditi. 207
- ¹⁷⁹ Već smo spomenuli da je Engelsovo, kao, uostalom, i Marxovo mišljenje u tom razdoblju o slavenskom Istoku, a naročito o Rusiji, bilo veoma negativno. To je i razumljivo s obzirom na feudalno - absolutistički režim u Rusiji, na zaostalost te zemlje i reakcionarnu politiku koju je rusko samodržavlje vodilo. 207
- ¹⁸⁰ *Abélard* (1079 - 1142)—jedan od najvećih francuskih i srednjovjekovnih mislilaca. Zaljubio se u Héloïsu, nećakinju kanonika Fulbert-a, te ga zbog toga Fulbert-ovi ljudi uškopiše. Na to se odnosi izraz «abelardizirati». 208
- ¹⁸¹ *Marquis Posa*—lice iz Schillerove drame «Don Carlos», koje se bori za slobodu misli ne prezajući da žrtvuje i vlastiti život. 209
- ¹⁸² «*Literarische Zeitung*». In Verbindung mit mehreren Gelehrten herausgegeben von dr. Karl Heinrich Brandes [Literarne novine. Izdaje dr. K. H. Brandes zajedno s više učenjaka]. 211
- ¹⁸³ «*Königsberger Literaturblatt*»—red. A. Jung; izlazio je od oktobra 1841. do marta 1845, a bio je pod utjecajem Mlade Njemačke. 214
- ¹⁸⁴ A. Jung, *Briefe über die neueste Literatur. Denkmale eines literarischen Verkehrs* [Pisma o najnovijoj literaturi. Spomenici jednog literarnog saobraćanja], Hamburg 1837. 214
- ¹⁸⁵ A. Jung, *Königsberg in Preußen und die Extreme des dortigen Pietismus* [Kenigzberg u Pruskoj i ekstremi tamošnjeg pijetizma], Braunsberg 1840. O ovoj Jungovoj knjizi Ruge je napisao kritičku recenziju u «*Deutsche Jahrbücher*» decembra 1841. 215
- ¹⁸⁶ Theodor Mundt, *Madonna. Unterhaltungen mit einer Heiligen* [Bogorodica. Razgovor ugodni s jednom sveticom], Leipzig 1835; drugo izdanje 1840. 215
- ¹⁸⁷ Ovdje kao i dalje u tekstu Engels se već veoma kritički osvrće na mladonijemce. Kao mladohegelovac uvida jasnije njihove teoretske i političke ograničenosti, što dolazi i do izražaja u odnosu prema cijelom pokretu, kojim se nekad toliko oduševljavao. 215
- ¹⁸⁸ Riječ je o Straußovoj knjizi *Die christliche Glaubenslehre, in ihrer geschichtlichen Entwicklung und im Kampfe mit der modernen Wissenschaft dargestellt.* (Vidi napomenu 161.) 216
- ¹⁸⁹ U ovom članku dolazi naročito do izražaja Engelsovo oduševljavanje Börneom. Iako se više oduševljava njegovom ličnošću nego njegovim književnim djelom, Engels ga ipak i kao ličnost precjenjuje. Prema Heineu se, naprotiv, odnosi mnogo kritičkije i oštrije, čemu je doprinio i Heineov pamflet protiv Börnea. Kasnije je Engels promijenio svoj stav prema Heineu. 218
- ¹⁹⁰ H. Heine, *Über Ludwig Börne* [O Ludwigu Börneu], Hamburg 1840. 219
- ¹⁹¹ *Patkul*—lik iz istoimene tragedije K. Gutzkowa, objavljene 1842. 220
- ¹⁹² *Werner*—lik iz igrokaza K. Gutzkowa *Werner, oder Herz und Welt* [Werner ili srce i svijet], 1840. 220
- ¹⁹³ «*Der Pilot*». Allgemeine Revue der einheimischen und ausländischen Literatur—und Völkerzustände. Glavni urednik ove revije bio je Th. Mundt, a izlazila je u Altoni od 1840. do juna 1843. 220
- ¹⁹⁴ Victor Cousin, *Über französische und deutsche Philosophie* [O francuskoj i njemačkoj filozofiji]; s francuskog preveo Hubert Becker, a predgovor napisao Schelling. Stuttgart—Tübingen 1834. 222
- ¹⁹⁵ «*Königsberger Literaturblatt*» do 29. decembra 1841, br. 13. U tom broju je izašla Jungova recenzija prvog Schellingova predavanja. 222

- ¹⁹⁶ Vidi napomenu 161. 222
- ¹⁹⁷ Vidi napomenu 162. 223
- ¹⁹⁸ Recenzija Eduarda Meyena na Jungovo djelo *Vorlesungen über die moderne Literatur der Deutschen* [Predavanja o modernoj njemačkoj književnosti] izašla je u listu »Rheinische Zeitung« od 29, 30. i 31. maja 1842. 223
- ¹⁹⁹ *Ex officio*—po dužnosti; aluzija na neostvarenu namjeru A. Junga da nakon apsolviranja teološkog fakulteta postane propovjednik. 224
- ²⁰⁰ Engels se posebno osvrće na Jungovu knjigu *Vorlesungen über die moderne Literatur der Deutschen* [Predavanja o modernoj njemačkoj književnosti], Danzig 1842. Članak je objavljen u Rugeovu časopisu »Deutsche Jahrbücher«, a popratno pismo Engelsovo od 15. juna 1842. je ono koje smo citirali u napomeni 23. iz kojeg se vidi Engelsovo autorstvo radova o Schellingu. Ubrzo iza tog pisma Engels je uputio Rugeu slijedeće pismo od 26. jula 1842. u kojem, između ostalog, piše: »Odlučio sam da za neko vrijeme prestanem sa svakom literarnom djelatnošću, a da umjesto toga više studiram. Razlozi su za to očigledni. Ja sam mlad i autodidakt u filozofiji. Dosta sam učio da izgradim uvjerenje i da ga zastupam, ako ureba. Ali ne toliko da bih mogao uspješno i dobro djelovati za to uvjerenje. Od mene će se utoliko više zahtijevati što sam ja »filozofski trgovački putnik«, pa nisam iskupio doktorskom diplomom pravo na filozofiranje. Ja mislim udovoljiti tim zahtjevima ako opet nešto napišem, no tada pod svojim imenom. A osim toga, ne smijem sada previše cjepkati svoje vrijeme, jer će ono, po svoj prilici, ubrzo opet biti više zauzeto trgovačkim poslovima. Moja dosadašnja literarna djelatnost, subjektivno uzetvi, sastojala se od samih pokušaja, kojih me je uspjeh trebalo da pouči da li mi moje prirodne sposobnosti dozvoljavaju plodnu djelatnost za napredak, živo sudjelovanje u pokretu stoljeća. Mogu biti zadovoljan uspjehom i sada smatram svojom dužnošću da studijem, koji nastavljam s dvostrukim užitkom, usvojim što više onoga što čovjeku nije prirodno. . . » 224
- ²⁰¹ Riječ je o listu »Berlinische Nachrichten von Staats- und Gelehrten - Sachen«, Berlin 1734 - 1874. Od polovine 18. stoljeća list se nazivao »Spencersche Zeitung«. 225
- ²⁰² Ovaj osvrt izašao je 16. i 17. juna 1842. 225
- ²⁰³ »Criminalistische Zeitung für die Preußischen Staaten«. Izd. J. W. Bonseri i J. D. H. Temme, Berlin 1841 - 1842. 227
- ²⁰⁴ Interesantno je usporediti Marxov članak o istom problemu—pruskoj cenzuri, da se vidi kako su Marx i Engels različito obradili to pitanje. Marx je svoj članak *Povodom najnovije pruske instrukcije o cenzuri* napisao početkom 1842. za »Deutsche Jahrbücher«, ali je zbog cenzurnih prilika izašao tek početkom 1843. u Švicarskoj u zborniku »Anekdota«, u kojem su bile štampane i Feuerbachove *Prethodne teze za reformu filozofije*. 228
- ²⁰⁵ [Dr Johann Jacoby], *Vier Fragen beantwortet von einem Ostpreußen* [Odgovori jednog Istočnog Prusa na četiri pitanja], Mannheim 1841. 228
- ²⁰⁶ U tekstu stoji *od 20 araka*, umjesto *do*. Naime, pruska cenzura je puštala tekstove koji su obuhvatali više od 20 araka bez preventivne kontrole. 230
- ²⁰⁷ Ova pjesma napisana je, izgleda, u junu i julu a objavljena u decembru 1842. kao brošura. Ona uglavnom satirički prikazuje borbu crkvene ortodoksije i ideološke reakcije protiv mladohegelovskog filozofskog kruga na čelu sa B. Bauerom. 237
- ²⁰⁸ Riječ je o ortodoksnom teologu Heinrichu Leou, koji je u svom spisu *Die Hegelingen* oštro napao lijeve hegelovce. 235

- 209 Parafraza I dijela Goetheova *Fausta* (prevodilac je ovdje koristio prijevod Tita Strozija, izd. »Zora«, Zagreb 1955). 238
- 210 Već je naprijed spomenuto da je ovaj krug, naročito Bauer i Marx, Hegela interpretirao krajnje radikalno i izvukao ateističke zaključke iz njegove filozofije. 238
- 211 *Pentateuh* — grčko-aleksandrijski naziv za pet knjiga Mojsijevih. 240
- 212 Iz Goetheova *Fausta*, I dio. 241
- 213 »*Hallische Jahrbücher*«, koje su izdavali Ruge i Echtermeyer; nakon zabrane nastavili su da ih izdaju pod nazivom »*Deutsche Jahrbücher*«. Vidi napomenu 49. 248
- 214 Mladohegelovac i pripadnik Bauerova kruga u Berlinu Eduard Meyen. 250
- 215 *Oswald*—Engelsov pseudonim. Kako se vidi, Engels o samom sebi govori kao o krajnje radikalnom mladohegelovcu. 250
- 216 *Kavatina* (talijanska riječ, deminutiv od *cavata*)—u operama s kraja 18. i iz 19. stoljeća kratak komad za pjevanje (za jedan glas.). 250
- 217 Glasoviti stih iz revolucionarne francuske pjesme iz vremena velike francuske revolucije, a sadašnje francuske himne *Marsejeze*: »Stvarajte svoje bataljone! Na oružje, građani!« 250
- 218 *Radge*—pseudonim Edgara Bauera, brata Bruna Bauera. 250
- 219 Mladohegelovac Ludwig Buhl, izdavač časopisa »*Der Patriot*«. 250
- 220 Engels misli na Marxa, koji je rodom iz Trijera. Engels ga dotad poznaje samo po čuvenju, a lično su se upoznali par mjeseci kasnije. 250
- 221 Mladohegelovac Georg Jung, suosnivač lista »*Rheinische Zeitung*«, patricijski sin iz Amsterdama. 251
- 222 Mladohegelovac Adolf Rutenberg, pripadnik berlinskog kruga mladohegelovaca; za vrijeme Marxova boravka u Berlinu jedan od njegovih najboljih prijatelja. Jedno vrijeme uređivao »*Rheinische Zeitung*«, ali se pokazao neposoban za taj posao. 251
- 223 *Credo ut intelligam* (vjerujem da bih shvatio)—srednjovjekovni teološki stav koji naglašava prioritet vjere pred znanjem. 256
- 224 Riječ je o B. Baueru, koji je bio nastavnik na bonskom teološkom fakultetu, ali je to mjesto morao napustiti zbog svojih radikalnih pogleda. 257
- 225 Berlinski krug mladohegelovaca se kasnije prozvao »*Die Freien*« [Slobodni] ili i—zato što su se oni sakupljali u gostionici Jacoba Hippela—»*Hippelsche Freien*«. Ovim nazivom su htjeli izraziti svoje slobodarske nazore. 257
- 226 Carl Friedrich Köppen, *Friedrich der Grosse und seine Widersacher*. Eine Jubelschrift. Meinem Freunde Karl Heinrich Marx aus Trier gewidmet. [Friedrich Veliki i njegovi protivnici. Jubilarni spis. Posvećen mome prijatelju Karlu Heinrichu Marxu iz Trijera]. Knjiga je publicirana sredinom 1840. 257
- 227 Vidi napomenu 162. 257
- 228 Riječ je o Heinrichu Leou. 258
- 229 Misli se na gubitak službe B. Bauera na Bonskom sveučilištu. 263
- 230 Ludwig I Bavarski je dao izgraditi kod Donauštaufa dorski mramorni hram po uzoru na atenski Partenon. Gradnja je započeta po nacrtima Lea von Klenzea 1830, a završena 1842. Mramorni reljef od J. M. Wagnera prikazuje njemačku historiju do pokršćavanja Nijemaca, a preko 100 kipova i 64 ploče s imenima prikazuju najpoznatije njemačke ličnosti (Walhallina družba);

- pjesmu pod ovim naslovom [tj. *Walhallas Genossen*] Ludwig I Bavarski je objavio 1842. 264
- ²³¹ Friedrich Wilhelm III; umro je 1840. 266
- ²³² Jedan od glavnih pripadnika historijsko - pravne škole bio je i reakcionarni švicarski pravnik Karl Ludwig von Haller, koji je svoje organicističko i feudalnoapsolutističko stajalište obradio u djelu od 6 svezaka: *Restauration der Staats - Wissenschaft oder Theorie des natürlich - geselligen Zustands; der Chimäre des künstlich - bürgerlichen entgegengesetzt* [Restauracija znanosti o državi ili teorija o prirodno - društvenom stanju; suprotstavljena himeri umjetno - građanskog]. Prvi svezak djela izašao je 1816, a posljednji 1834. 267
- ²³³ Radi se o *konfliktu između kelnskog nadbiskupa i Friedricha Wilhelma III* za vrijeme pregovora između kralja i pape o vjeri djece iz miješanih brakova između katolika i protestanata. Konflikt je nastao 1837, kada se kelnski nadbiskup usprotivio zahtjevima Friedricha Wilhelma III, zbog čega je bio optužen za veleizdaju. Konflikt je riješen za vrijeme Friedricha Wilhelma IV kraljevom kapitulacijom. 268
- ²³⁴ Nakon poraza Pruske u ratu s Napoléonom uvidalo se da su neophodne neke progresivne reforme u pruskoj zaostaljoj državi. Ministar predsjednik Stein je donio prvi ukaz 1807, kojim se ukida lična zavisnost seljaka od feudalaca. Nešto kasnije, od 1811. do 1816, nasljednik Steinov Hardenberg donio je još nekoliko ukaza kojima je donekle i ograničavao Steinov ukaz. Ali ti ukazi, koji su uvodili reforme i u gradovima, imali su dalekosežne posljedice u stvaranju novih ekonomskih odnosa na selu. Bogatiji seljaci su se oslobodili feudalne zavisnosti, a siromašniji su ostajali kao najamni radnici na imanjima feudalaca, koji su se pretvarali u kapitalističke veleposjednike. 269
- ²³⁵ Engels misli na svečanu izjavu Friedricha Wilhelma IV koju je on dao izaslanstvom raznih gradova da želi svim staležima najbolje, da sve konfesije u državi smatra svetim itd. 270
- ²³⁶ Zbornik »Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz« [Dvadeset i jedan arak iz Švicarske] izdao je Georg Herwegh u Cirihi 1843. Engelson članak o Friedrichu Wilhelmu IV napisan je bio oko oktobra 1842. za časopis »Der deutsche Bote aus der Schweiz« što ga je Herwegh mislio izdavati. Plan se nije bio ostvario, te je Herwegh, inače poznati njemački pjesnik, izdao navedeni zbornik od preko 20 araka, jer se knjige preko 20 araka nisu cenzurirale u Njemačkoj. Najvažniji članci u tom zborniku bili su od Mosesa Heßa o socijalizmu i komunizmu i o filozofiji djela. 271
- ²³⁷ Engels je u drugoj polovini novembra 1842. otputovao u Englesku da bi se dalje usavršavao u očevoj struci. Prije putovanja svratio je u redakciju lista »Rheinische Zeitung« u Kelnu i tu se prvi put sreo s Marxom. U to vrijeme je vodio i razgovore sa Mosesom Heßom koji je, izgleda, na njega ostavio dubok utisak. Heß je tada već bio osvjedočeni socijalista i materijalista. Odmah nakon dolaska u Englesku, Engels šalje dopise listu »Rheinische Zeitung«; ovo je njegov prvi članak koji je poslao iz Engleske. 272
- ²³⁸ *Narodna povelja* [People's charter] – pismeni zahtjev engleskih radnika (od njega, tj. od riječi *charter* potječe naziv *čartisti*) koji su oni podnijeli engleskom parlamentu 1838, a u kojem su tražili opće pravo glasa, godišnje parlamentarne izbore, tajno glasanje, izjednačenje izbornih okruga, ukidanje imovinskog cenzusa za poslaničke kandidate, dnevnicke za poslanike. To je bio ujedno i prvi masovni politički i jednim svojim dijelom revolucionarni radnički pokret u Engleskoj i u svijetu. 272
- ²³⁹ Radi se o *engleskim zakonima o plovidbi* iz 1660, 1663. i 1673, koji su određivali da se najvažnija roba iz inozemstva, a iz Rusije i Turske sva roba, mora prevoziti ili engleskim brodovima ili brodovima zemlje iz koje se uvozi. Te mjere su u

- prvom redu imale za cilj da oslabe holandsku trgovinu i da učvrste englesko kolonijalno gospodarstvo. 276
- 240 Riječ je o pokušaju engleskih radnika u mnogim industrijskim okruzima da u avgustu 1842. provedu *generalni štrajk*. U mnogim mjestima je za vrijeme štrajka dolazilo do oružanog sukoba između radnika i policije i vojske. 276
- 241 »*The Examiner*«—engleski nedjeljni list građansko-liberalnog pravca. Izlazio je od 1808. do 1881. u Londonu. 278
- 242 *Anti-Corn-Law-League* (Liga protiv zakona o žitu) ustanovljena je 1838. od strane zastupnika slobodne trgovine fabrikanta Cobdena i Brighta u Mančesteru. Zakoni o žitu su ograničavali, pa i zabranjivali uvoženje žita u Englesku, što je, naravno pogodovalo zemljišnoj aristokraciji. Liga je zahtijevala ukidanje tih zakona, čime je mislila oslabiti pozicije veleposjednika. Borba industrijske buržoazije i zemljišne aristokracije završila se 1846. ukidanjem tih zakona. 278
- 243 *Sliding-scale* (pokretna skala)—poseban sistem utvrđivanja carine na žito: pri povećanju cijene žitu carina pada, a pri padanju cijena carina se diže. 279
- 244 *Reformbill*—zakon o izbornoj reformi koji je engleski parlament usvojio juna 1832. Reforma je bila usmjerena protiv zemljišne i novčane aristokracije i omogućila je predstavnicima industrijske buržoazije ulazak u parlament. Proletarijat i sitna buržoazija, iako su bili glavna snaga u borbi za reformu, ostali su u tom pravcu prikraćeni. 282
- 245 *Emancipacija katolika*—dokidanje ograničenja u pravima katolika 1829. Katolici, uglavnom Irци, dobili su time pravo da budu birani u parlament i pravo na neke položaje u vladi. U isti mah je imovinski cenzus povećan za pet puta. Time je engleska vladajuća klasa pokušala da privuče irsku buržoaziju na svoju stranu i ujedno da izazove rascjep u irskom nacionalnom pokretu. 282
- 246 Ova pjesma je *prvi objavljeni literarni rad Engelsov*. Iz njegova pisma W. Graeberu od 17. - 18. septembra 1838. doznajemo da je on autor pjesme. Dapače, on se ljuti zbog redaktorskih izmjena i u pismu šalje originalnu verziju pjesme. Ovu, kao i ostale Engelsove pjesme koje u ovom tomu objavljujemo, prožimaju iste ideje koje prožimaju i njegove članke. Literarne vrijednosti inače nemaju, te je i intencija prijevoda da u slobodnim stihovima dađe što tačniji smisao. 292
- 247 »*Der Stadtbote*«.—List je izdavao Albertus Meyer jedanput nedjeljno od 1839. 294
- 248 Ovo je prvo objavljeno djelo s pravim i punim potpisom Engelsovim. 301
- 249 *Mantibalski most* i ostali nazivi u ovoj pjesmi koji su dati u kurzivu jesu naslovi komedija velikog španjolskog pisca Calderona [1600 - 1681]. 305
- 250 K. Immermann, *Die Epigonen*, Düsseldorf 1836. Iz cijele pjesme se vidi, bez obzira na Engelsove kasnije oštrije kritičke primjedbe na račun Immermanna, da je ovaj pozitivno djelovao na mladog Engelsa. 308
- 251 Ova pjesma, kao i *Sveta Jelena* veoma dobro pokazuje Engelsovo divljenje za Napoléona. Ali isto tako i utjecaj Hegela i Heineca, koji su prema Napoléonu gajili veliko poštovanje i divljenje. Pjesma je napisana prilikom prijenosa Napoléonova lijesa u Hôtel des Invalides u Parizu 15. decembra 1840. 309

Literatura

- Andrä, F[riedrich] Wilhelm: *Das Wissenswürdigste der Heraldik oder Wappenkunde* [Najvažnije što treba znati iz heraldike ili znanosti o grbovima], F. W. Otto, Erfurt 1842. 265
- Arndt, Ernst Moritz: *Erinnerungen aus dem äußeren Leben* [Uspomene iz vanjskog života], Leipzig 1840. 91 - 101
- Bade, Karl: *Napoléon im Jahre 1813, politisch - militärisch geschildert*, Bd. 1 - 4 [Napoléon u godini 1813. Vojno - politički prikaz, tom 1 - 4], Altona 1839 - 1841. 93
- Bauer, Bruno: *Die Posaune des jüngsten Gerichts über Hegel den Atheisten und Antichristen. Ein Ultimatum* [Truba posljednjeg suda o Hegelu ateisti i antikristu. Ultimatum], Leipzig 1841. (Vidi nap. 162), 142 223 259 262
- Beck, Karl: *Erklärung* [Izjava]. In: *«Zeitung für die elegante Welt»* br. 231. od 25. novembra 1839. 60
- *Der fahrende Poet*. Dichtungen [Putujući pjesnik. Pjesme], Leipzig 1838. 34 35 45 61
- *Literatur in Ungarn* [Literatura u Mađarskoj]. In: *«Zeitung für die elegante Welt»*, br. 173 - 181 od 5, 7 - 9, 11, 12, 14 - 16. septembra 1837. 54
- *Nächte. Gepanzerte Lieder* [Noći. Oklopljene pjesme], Leipzig 1838. 33 - 35 61
- *Novellistischen Skizzen* [Novelističke skice]. In: *«Zeitung für die elegante Welt»*, br. 171 - 175 od 2, 3, 5 - 7. septembra 1839. 35
- *Das Röslein* (Gedicht) [Ružica (pjesma)]. 36
- *Saul*. Tauerspiel in fünf Aufzügen. Erster Aufzug [Saul. Tragedija u pet činova. Prvi čin]. In: *«Zeitung für die elegante Welt»*, br. 216 - 219 od 4, 5, 7, i 8. novembra 1839. 36 60 61
- *Saul*. Tragödie in fünf Aufzügen (Bühnenmanuskript) [Saul. Tragedija u pet činova (pozorišni rukopis)], Leipzig 1840. 60 61
- *Schlaf wohl* (Gedicht) [Spavaj prijatno (pjesma)]. In: *«Zeitung für die elegante Welt»*, br. 126, od 30. juna 1835. 36
- *Stille Lieder*. Erstes Bändchen [Tihe pjesme. Prvi sveščić], Leipzig 1840. 35 59 61
- *Eine Träne* (Gedicht) [Jedna suza (pjesma)]. 35 36
- *Ein ungarisches Wachthaus* (Ballade) [Mađarska stražarnica (balada)]. 36
- *Der Zigeuerkönig* (Ballade) [Kralj Cigana (balada)]. 36
- Becker, Nikolaus: *Der deutsche Rhein* [Njemačka Rajna]. 100
- Bekennniß bremischer Pastoren in Sachen der Wahrheit* [Ispovijest bremenskih pastora u stvarima istine], Bremen 1840. 110

- Berlinische Nachrichten von Staats- und gelehrten Sachen*: Aufsätze über inländische Zustände. XVI. Ein Rückblick [Berlinske vijesti o pitanjima države i nauke, br. 137 i 138 od 16. i 17. juna 1842: Članci o unutrašnjim prilikama. XVI. Osvrt]. (Vidi napomenu 202.) 225
- Beurmann, Eduard: *Deutschland und die Deutschen*, 4 Bde [Njemačka i Nijemci, 4 toma], Altona 1838 - 1840. 111
- *Paulus in Bremen*. Von einem Candidaten der Theologie aus Stade [Pavle u Bremenu. Od jednog kandidata teologije iz Štadea], Hanau 1841. 111
- *Skizzen aus den Hanse - Städten* [Skice iz gradova Hanze], Hanau 1836. 111
- Biblija*. 23 184 185 190 - 192 236 - 263
- Stari zavjet*. 166 169 184 188
- Pet knjiga Mojsijevih. 240 242
- Prva knjiga Mojsijeva. 67
- Druga knjiga Mojsijeva. 8,19. 242
- Peta knjiga Mojsijeva 22,8 25. 242
- Knjiga Samuilova. 47
- Isaija 3,9 53 53,4 - 8. 166 180 184 187
- Novi zavjet*. 166 169 171 188
- Jevanđelje po Mateju 7,7 - 9 10,16 11,25 16,3 16,18 16,19 19,10 - 12 23,12 24,11 - 13 24,24. 183 184 189 191 192 193 194
- Jevanđelje po Luki 15,7. 179
- Jevanđelje po Ivanu 1,3 20,23. 184 191
- Djela svetih apostola 8,43 17,16 - 18 17,19 - 21 17,32. 189 190 191
- Korinćanima poslanica prva sv. apostola Pavla 1,27 2,14 5,3 - 5 7,1 - 2 7,8 7,27 7,32 - 33 7,38 - 40. 182 191 192
- Galatima poslanica sv. apostola Pavla 3,17. 83
- Efescima poslanica sv. apostola Pavla 6,14 - 17. 192
- Filipljanima poslanica sv. apostola Pavla 2,6 - 8. 168 185
- Solunjanima poslanica druga sv. apostola Pavla 2,3. 193
- Timotiju poslanica prva sv. apostola Pavla 4,1. 193
- Prva saborna poslanica sv. apostola Petra 2,2 5,8. 192
- Druga saborna poslanica sv. apostola Petra 3,3. 193
- Saborna poslanica sv. apostola Jude 6. 184
- Otkrovenje sv. Ivana Bogoslova 3,5 3,11 13,5 - 7. 188 193 194
- Blum, Karl Ludwig: *Schwärmerei nach der Mode. Erziehungsresultate*. Bd. 3 (1844). In: •Theater•, 4 Bde [Zanesenjaštvo po modi. Rezultati odgoja, tom 3 (1844). U: •Kazalište•, 4 toma], Berlin 1839 - 1844. 77
- Börne, Ludwig: *Briefe aus Paris 1830 - 1831*. Erster Teil, Zweiter Teil. *Briefe aus Paris 1832 - 1833*. Fünfter Teil, Sechster Teil. In: •Ludwig Börnes gesammelte Schriften•, 9. 10; 13. 14. Teil [Pisma iz Pariza 1830 - 1831. Prvi i drugi dio. Pisma iz Pariza 1832 - 1833. Peti i šesti dio. U: •Sabrani spisi Ludwiga Börnea•, deo 9. i 10; 13. i 14.], Hamburg 1832; Paris 1833 - 1834. (Vidi napomenu 34.) 28 53 95 217 218
- *Menzel der Franzosenfresser* [Menzel Francuzožder], Paris 1837. 34 91
- Bremisches Wörterbuch*• [Bremenski rječnik]. 113
- Brüder Grimm: *Kinder- und Hausmärchen*, 2 Bde [Braća Grimm: Bajke za djecu i dom, 2 toma], prvo izdanje Berlin 1812 - 1814 (treće izdanje Göttingen 1837). 72
- Buch der schönsten Geschichten und Sagen für Jung und Alt*• wiedererzählt von Gustav Schwab, 2 Bde [Knjiga najljepših pripovijedaka i gatki za staro i mlado, prepričao Gustav Schwab, 2 toma], Stuttgart 1836 - 1837. 25

- Bülow - Cummerow: *Preußen, seine Verfassung, seine Verwaltung, sein Verhältnis zu Deutschland*, 1. Teil [Pruska, njen ustav, njena uprava, njen odnos prema Njemačkoj, 1. dio], Berlin 1842. 204
- Clausen, Johann Christoph: *Pindaros der Lyriker*. In: Programm des Gymnasiums Elberfeld 1834 [Pindar liričar. U: Program elberfeldske gimnazije 1834]. 13
- Code Napoléon* [Napoléonov zakonik], Paris und Leipzig 1808. 14
- Cousin, Victor: *Über französische und deutsche Philosophie*. Aus dem französischen von dr. Hubert Beckers. Nebst einer beurtheilenden Vorrede des Herrn Geheimen Rats von Schelling [O francuskoj i njemačkoj filozofiji. S francuskog preveo dr Hubert Becker. Uz predgovor s ocjenom gospodina tajnog savjetnika von Schellinga], Stuttgart und Tübingen 1834. 222
- Creizenach, Theodor: *Der schwabische Apoll*. Lustspiel in einem Akt. In: Dichtungen [Švapski Apolon. Šaljiva igra u jednom činu. U: Pjesme]. Mannheim 1839. 54
- Dante, Alighieri: *La Divina Commedia* [Božanstvena komedija]. 19
- Der gehörnte Siegfried*. In: «Buch der schönsten Geschichten und Sagen für Jung und Alt» wiedererzählt von Gustav Schwab, 2 Bde, I. Bd. Nr. 1 [Rožnati Siegfried. U: Knjiga najljepših pripovijedaka i gatki za mlado i staro, pričao Gustav Schwab, 2 toma, I tom, br. 1], Stuttgart 1836. 24 27 28 89
- Der hörnere Siegfried. Eine wunderschöne Historie von dem gehörnten Siegfried...* Aus dem Französischen und Teutschen übersetzt und von neuem wieder aufgelegt [Rožnati Siegfried. Prekrasna pripovijest o Rožnatom Siegfriedu. Prevedena sa francuskog i staronjemačkog i ponovo izdana], Köln (bez godine izdanja). 24
- «*Deutsche Volksbücher*» nach den ächtesten Ausgaben hergestellt von Dr. Karl Simrock [«Njemačke pučke knjige», uredio prema najtačnijim izdanjima dr Karl Simrock], Berlin 1839. 24 25 28 29
- «*Deutsche Volksbücher*», neu gereimt von Karl Simrock [«Njemačke pučke knjige», ponovo priredio Karl Simrock], Berlin 1839. 24
- Die Heymonskinder*. In: «*Volksbücher*», hg. von G. O. Marbach, Nr. 10 [Heymonova djeca. U: «Pučke knjige», izd. G. O. Marbach, br. 10], Leipzig 1832. 24 27
- Die Schildbürger*. In: «*Volksbücher*», hg. von G. O. Marbach, Nr. 4 [Gradani Silde. U: «Pučke knjige», izd. G. O. Marbach, br. 4], Leipzig 1838. 26
- Die sieben Schwaben*. In: «*Volksbücher*», hg. von G. O. Marbach, Nr. 7 [Sedam Švaba. U: «Pučke knjige», izd. G. O. Marbach, br. 7], Leipzig 1838. 26
- Döring, Karl August: *Abschieds - Gast- und Antrittspredigt* [Oproštajna i pristupna propovijed u svojstvu gosta], Halle 1815. 10
- *Allerlei für allerlei Leser*. 2 Teile [Razno za svakog čitaoca. Dva dijela], Elberfeld 1827. 15
- *Christliche Gesänge nach kirchlichen Melodien*. 1. Sammlung [Kršćanske pjesme po crkvenim melodijama, 1. zbirka], Elberfeld 1814 (drugo izdanje 1817). 10 15
- *Denkverse und Epigramme* [Aforizmi i epigrami], Elberfeld und Barmen (drugo izdanje 1830). 15
- *Die Augsburgische Confession* [Augzburška konfesija], Barmen 1830. 15
- *Episteln, Sermonen und kleinere Lehrgedichte* [Poslanice, govori i male poučne pjesme], Elberfeld und Barmen 1830. 15

- *Kurzer Inbegriff der christlichen Religion für Katechumenen und Konfirmanden* [Kratak sadržaj kršćanske vjere za katekumene i konfirmande], Barmen und Schwelm 1833. 15
- *Luthers Tod und Predigt auf Luthers Kanzel in Eisleben am 18. Febr. 1816.* [Lutherova smrt i propovijed na Lutherovoj propovjedaonici u Ajslebenu 18. februara 1816], drugo izdanje, Barmen 1831. 15
- Duller, Eduard: *Der Antichrist* [Antikrist], Leipzig 1833. 41
- *Kronen und Ketten* [Kruna i lanci], Frankfurt 1835. 41
- *Kaiser und Papst.* Roman. In vier Teilen [Car i papa. Roman. U četiri dijela], Leipzig 1833. 41
- *Loyola*, Frankfurt 1836. 41
- Eichhoff, Karl und Karl Christian Beltz: *Lateinische Schulgrammatik mit Rücksicht auf die neuere Gestaltung der deutschen Sprachlehre für die unteren und mittleren Gymnasialklassen und für Progymnasien bearbeitet* [Latinska školska gramatika priređena prema novijoj strukturi njemačke gramatike za niže i srednje razrede gimnazije i progimnazije], Elberfeld 1837. 13
- Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz*•, hg. von Georg Herwegh [•Dvadeset i jedan arak iz Švicarske•, izd. Georg Herwegh], Zürich und Winterthur 1843. 271
- Engels, Friedrich: *Schelling und die Offenbarung. Kritik des neuesten Reaktionsversuchs gegen die freie Philosophie* [Schelling i otkrovenje. Kritika najnovijih reakcionarnih napada na slobodnu filozofiju], Leipzig 1842. 222
- Eulenspiegel.* In: •*Volksbücher*•, hg. von G. O. Marbach, Nr. 12 [Eulenspiegel. U: •Pučke knjige•, izd. G. O. Marbach, br. 12], Leipzig 1839. 26
- Ewich, Johann Jakob: *Human, der Lehrer einer Volksschule, sein Wesen und Wirken*, 2 Bde [Human, učitelj jedne pučke škole, njegove osobine i djelovanje, 2 toma], Wesel 1829. 12
- Feuerbach, Ludwig: *Das Wesen des Christenthums* [Suština kršćanstva], Leipzig 1841. 142 160 222 257
- Fierabras.* 28
- Fortunat und seine Söhne.* In: •*Buch der schönsten Geschichten und Sagen für Jung und Alt*• wiedererzählt von Gustav Schwab, 2 Bde, Nr. 14 [Fortunat i njegovi sinovi. U: •Knjiga najboljih priča i legendi za mlado i staro•, prepričao Gustav Schwab, 2 toma, br. 14], Stuttgart 1837. 27
- Freiligrath, Ferdinand: *Das mahlerische und romantische Westphalen* [Slikovita i romantična Vestfalija], Barmen und Leipzig 1839 - 1840. 75
- *Gedichte* [Pjesme], Stuttgart und Tübingen 1838. 34
- Genovefa.* In: •*Volksbücher*•, hg. von G. O. Marbach, Nr. 8 [Genoveva, U: •Pučke knjige•, izd. G. O. Marbach, br. 8], Leipzig 1838. 26 27
- Glücksrad.* In: •*Die teutschen Volksbücher*• von Johannes Joseph von Görres [Kolo sreće. U: •Njemačke pučke knjige• Johanna Josepha von Görresa], Heidelberg 1807. 28
- Goethe, Johann Wolfgang von: *Faust.* 25 26 46 58 241
- *Der Gott und die Bajadere* [Bog i bajadera]. 92
- [Goldmann, Karl Eduard]: *Die europäische Pentarchie* [Evropska pentarhija], Leipzig 1839. (Vidi napomenu 60.) 44
- Görres, Johannes Joseph, von: *Die teutschen Volksbücher.* Nähere Würdigung der schönen Historien- Wetter- und Arzneybüchlein, welche theils innerer Wert,

- teils Zuffal Jahrhundert hindurch bis auf unsere Zeit erhalten hat [Njemačke pučke knjige». Poblža ocjena lijepih knjižica o raznim zgodama, vremenu i ljekarstvu, koje su se, zahvaljujući dijelom unutrašnjoj vrijednosti, dijelom slučaju, sačuvale kroz vjekove do naših dana], Heidelberg 1807. 24 28
- Gottfried von Straßburg: *Tristan und Isolde* [Tristan i Izolda]. 27
- Grimm, Wilhelm: *Die deutsche Heldensage* [Njemačke junačke priče], Göttingen 1829. 88
- Griseldis. In: »Volksbücher«, hg. von G. O. Marbach, Nr. 1 [Grizelda. U: »Pučke knjige«, izd. G. O. Marbach, br. 1], Leipzig 1838. 27 28
- Grün, Anastasius: *Apostasie*. (Gedicht) [Apostazija (Pjesma)]. In: »Zeitung für die elegante Welt«, br. 28. od 8. februara 1838. 70
- Güll, Friedrich: *Kinderheimat in Bildern und Liedern*. Mit einem Vorwort von Gustav Schwab [Dječji zavičaj u slici i pjesmi. Sa predgovorom Gustava Schwaba], Stuttgart 1837. 15
- Gutzkow, Karl: *Blasedow und seine Söhne*. Komischer Roman. 3 Teile [Blasedow i njegovi sinovi. Komični roman u tri dijela], Stuttgart 1838. 51 55 59 71
- *Hamlet in Wittenberg*. Dramatische Umriss. In: »Skizzenbuch« [Hamlet u Wittenbergu. Dramska skica. U: Bilježnica]. 46
- *König Saul*. Trauerspiel in fünf Aufzügen [Kralj Saul. Tragedija u pet činova], Hamburg 1839. 45 - 52 60
- *Marino Falieri*. Dramatische Studie. In: »Skizzenbuch« [Marino Falieri. Dramska studija. U: »Bilježnica«], Cassel und Leipzig 1839. 46
- *Patkul*. Ein politisches Trauerspiel in 5 Aufzügen. In: »Dramatische Werke von Karl Gutzkow« [Patkul. Politička tragedija u 5 činova. U: »Dramska djela Karla Gutzkova«], Leipzig 1842 - 1857. 220
- *Richard Savage, oder der Sohn einer Mutter*. In: »Dramatische Werke von Karl Gutzkow«, Bd. 1. [Richard Savage, ili sin jedne majke. U: »Dramska djela Karla Gutzkova«, tom 1], Leipzig 1842. 45 46 52 60 77
- *Skizzenbuch* [Bilježnica], Cassel und Leipzig 1839. 65
- *Wally, oder die Zweiflerin* [Wally, ili sumnjalica], Mannheim 1835. (Vidi napomenu 35.) 28 46 51
- *Werner, oder Herz und Welt*. In: »Dramatische Werke von Karl Gutzkow«, Bd. 1 [Werner, ili srce i svijet. U: »Dramska djela Karla Gutzkova«, tom 1] Leipzig 1842. 52 220
- *Zur Philosophie der Geschichte* [Prilog filozofiji povijesti], Hamburg 1836. 38
- Haller, Carl Ludwig von: *Restauration der Staats - Wissenschaft oder Theorie des natürlichgeselligen Zustand; der Chimär des künstlichbürgerlichen entgegengesetzt*, Bd. 1 - 6 [Restauracija znanosti o državi ili teorija o prirodno - društvenom stanju; suprotstavljena himeri umjetno - građanskog stanja, tom 1 - 6], Winterthur 1816 - 1834. 267
- Hantschke, Johann Carl Leberecht: *De vocalium graecarum pronuntiatione. Programmata scholast. separatim editum*. Pars I [O izgovoru grčkih vokala. Posebno izdanje školskog programa. Dio 1], Elberfeld 1827. 13
- *Hebräisches Uebungsbuch für Schulen*. In 2 Abt. durchaus praktisch eingerichtet. Mit Vorrede von G. B. Winer [Hebrejska vježbenica za škole. U 2 odjeljka, potpuno praktički uređena. Sa predgovorom G. B. Winer], Leipzig 1823. 13
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften in Grundrisse*, hg. von Leopold von Henning. In: »Georg Wilhelm Friedrich

- Hegel's Werke, vollst. Ausgabe durch einen Verein von Freunden des Vereinigten, 19. Bücher in 23 Bänden, Bd. VI [Osnove enciklopedije filozofskih znanosti, izd. Leopold von Henning. U: »Djela Georga Wilhelma Friedricha Hegela«. Potpuno izdanje djela pripremilo društvo pokojnikovih prijatelja, 19 knjiga u 23 toma, tom VI], Berlin 1840. 95 133 135
- *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse*, hg. von Eduard Gans, ebendort, Bd. VIII [Osnove crte filozofije prava ili osnovi prirodnog prava i nauke o državi, izd. Eduard Gans, u istom izdanju, tom VIII], Berlin 1833. 141
 - *Phänomenologie des Geistes*, hg. von Johann Schulze, ebendort, Bd. II [Fenomenologija duha, izd. Johann Schulze, u istom izdanju, tom II], Berlin 1832. 143 158
 - *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, hg. von Eduard Gans, ebendort, Bd. IX [Predavanja o filozofiji povijesti, izd. Eduard Gans, isto izdanje, tom IX], Berlin 1837. 131 156
 - *Wissenschaft der Logik*, hg. von Leopold von Henning, ebendort, Th. 1, Abth. 1 - 2, Th. 2, Bd. III - V [Znanost logike, izd. Leopold von Henning, isto izdanje, prvi dio, odeljak 1 - 2, drugi dio, tom III - V], Berlin 1833 - 1834. 133 149 158
- Heine, Heinrich: *Reisebilder*, Bd. 1 - 3 [Putne zabilješke, tom 1 - 3], Hamburg 1826 - 1830 (drugo izdanje Hamburg 1830 - 1831). 14
- *Über den Denunzianten. Eine Vorrede zum 3. Bd. des »Salons«* [O denuncijantu. Predgovor trećem dijelu »Salona«], Hamburg 1837. 14
 - *Über Ludwig Börne* [O Ludwigu Börneu], Hamburg 1840. 219 220
 - *Der Swabenspiegel* [Švapsko ogledalo] In: »Jahrbuch der Literatur«. 1. godina, Hamburg 1839. 60
- Herzog Ernst. In: »Buch der schönsten Geschichten und Sagen für Jung und Alt« wiedererzählt von Gustav Schwab, 2 Bde, II. Bd., Nr. 13 [Vojvoda Ernst, U: »Knjiga najljepših pripovijedaka i gatki za mlado i staro«, prepričao Gustav Schwab, 2 toma, II tom, br. 13], Stuttgart 1837. 25
- Hey, Wilhelm: *Erzählungen aus dem Leben Jesu für die Jugend*, dichterisch bearbeitet [Pripovijesti iz života Isusova za mladež, pjesnički obrađene], Hamburg 1838. 15
- *Fünfszig Fabeln für Kinder*, mit Bildern, gezeichnet von Otto Speckter [Pedeset priča za djecu sa slikama, ilustrovao Otto Speckter], Hamburg 1833. 15
 - *Noch fünfzig Fabeln in Bildern* [Još pedeset priča u slikama], Hamburg 1837. 15
- Hirlanda. In: »Buch der schönsten Geschichten und Sagen für Jung und Alt« wiedererzählt von Gustav Schwab, 2 Bde, I. Bd. Nr. 4 [Hirlanda. U: »Knjiga najljepših pripovijedaka i gatki za mlado i staro«, prepričao Gustav Schwab, u dva toma, I tom, br. 4], Stuttgart 1837. 26
- Homer: *Ilias* [Ilijada]. 26
- Immermann, Karl: *Die Epigonen*. Familienmemoiren in 9 Büchern [Epigoni. Obiteljske uspomene u 9 knjiga], Düsseldorf 1836. 103 106 308
- *Ghismonda, oder die Opfer des Schweigens* [Ghismonda, ili žrtve šutnje], Leipzig 1838. 107
 - *Memorabilien*, 1. Bd. [Uspomene, 1. tom], Hamburg 1840. 102 - 108
 - *Merlin*. Eine Mythe [Merlin. Mit], Düsseldorf 1832. 107

- *Münchhausen*. Eine Geschichte in Arabesken [Münchhausen. Pripovijest u arabeskama], Düsseldorf 1838 - 1839. 103 107
- *Tristan und Isolde*. Ein Gedicht in Romanzen [Tristan i Isolda. Pjesma u romancama], Düsseldorf 1838 - 1839. 107
- Jacoby, Franz Karl Joel: *Kampf und Sieg* [Borba i pobjeda], Regensburg 1840. 63 - 65
- Jacoby, Dr. Johann: *Vier Fragen beantwortet von einem Ostpreußen* [Odgovori jednog Istočnog Prusa na četiri pitanja], Mannheim 1841. (Vidi napomenu 205.) 228 230 - 232
- Jemand, W. [Langewiesche, Wilhelm]: *Der ewige Jude*. Didaktische Tragödie [Vječni Žid. Didaktička tragedija], Iserlohn 1831. 15
- Jung, Alexander: *Briefe über die neueste Literatur*. Denkmale eines literarischen Verkehrs [Pisma o najnovijoj literaturi. Spomenici jednog literarnog saobraćanja], Hamburg 1837. 214 215
- *Königsberg in Preußen und die Extreme des dortigen Pietismus* [Kenigsberg u Pruskoj i ekstremi tamošnjeg pijetizma], Braunsberg 1840. 215
- *Vorlesungen über die moderne Literatur der Deutschen* [Predavanja o modernoj njemačkoj književnosti], Danzig 1842. 214 - 224
- Kaiser Octavianus*. In: «Volksbücher», hg. von G. O. Marbach, Nr. 6 [Car Oktavijan. U: «Pučke knjige», izd. G. O. Marbach, br. 6], Leipzig 1838. 24 27
- Kalender*. In: «Die deutschen Volksbücher» von J. Görres [Kalender. U: «Njemačke pučke knjige» od J. Görresa], Heidelberg 1807. 28
- Kant, Immanuel: *Zum ewigen Frieden*. Ein philosophischer Entwurf [O vječnom miru. Filozofski nacrt], Königsberg 1795. 68
- Knebel, H.: *Französische (Schul-) Grammatik für Gymnasien und Progymnasien*. Nebst einem Übungsbuche zum Übersetzen aus dem Deutschen ins Französische von Er. Höchsten [Francuska (školska) gramatika za gimnazije i progimnazije sa vježbenicom za prevodenje sa njemačkog na francuski od E. Höchstena], Koblenz 1834; 2 verb. und verm. Aufl. [drugo poboljšano i prošireno izdanje], Koblenz 1836. 12
- Köppen, Karl Friedrich: *Friedrich der Grosse und seine Widersacher*. Eine Jubelschrift. Meinem Freunde Karl Heinrich Marx aus Trier gewidmet [Friedrich Veliki i njegovi protivnici. Jubilarni spis. Posvećen mom prijatelju Karlu Heinrichu Marxu iz Trijera], Leipzig (Mitte April) 1840. 257
- Köster, Heinrich: *Kurze Darstellung der Dichtungsarten*. In: «Neunter Bericht über die höhere Städtische Schule in Barmen» [Kratk prikaz pjesničkih vrsta. U: «Deveti izvještaj o višoj građanskoj školi u Barmenu»], Barmen 1837. 12
- Krug, Friedrich Wilhelm: *Kämpfe und Siege des jungen Wahlheim oder Lebensbilder aus dem Reiche des Wahren, Guten und Schönen* [Borbe i pobjede mladog Wahlheima, ili slike iz života sa područja istinskog, dobrog i lijepog], Elberfeld 1833. 17
- *Poetische Erstlinge und prosaische Reliquien*. [Pjesnički prvijenci i prozaične relikvije], Barmen, 1831. 17
- Krummacher, Friedrich Adolf: *Parabeln* [Parabole], Duisburg 1809. 80
- Krummacher, Friedrich Wilhelm: *Das letzte Gericht* [Poslednji sud], Bremen 1840. 81 83
- *Paulus, kein Mann nach dem Sinne unserer Zeit* [Pavao, nepodesan čovjek za naše vrijeme], Bremen 1840. 81 83

- *Theologische Replik an Herrn Dr. Paniel* [Teološki odgovor gospodinu dr Panielu], Elberfeld 1840. 84 109
- Kruse, Karl Ad. F. W.: *Grundregeln der englischen Aussprache, nach Walker's System*. Zum Memoriren und Nachschlagen eingerichtet und mit einigen Leseübungen versehen zunächst für die Klassen der Realschule in Elberfeld [Osnovna pravila engleskog izgovora po Walkerovom sistemu. Podašeno za brzo pamćenje i obaveštenje, sa vježbama za čitanje, u prvom redu za razrede realke u Elberfeldu], Elberfeld 1837. 12
- Kühne, Gustav: *Eine Quarantaine im Irrenhause, aus den Papieren eines Mondscheinlers* [Karantena u ludnici, iz bilježaka jednog mjesečara], Leipzig 1835. 40 59
- *Klosternovellen*. 2 Bde [Samostanske novele. 2 toma], Leipzig 1838. 60
- *Weibliche und männliche Charaktere*. 2 Bde [Ženski i muški karakteri. 2 toma], Leipzig 1838. 34 40 53 59
- (anonimno) *Gutzkow's neueste Romane* [Gutzkowljevi najnoviji romani]. In: »Zeitung für die elegante Welt«, br. 192. i 193. od 1. i 2. oktobra 1838. 60.
- (anonimno) *Deutsche Lyrik*. Karl Beck, Ferdinand Freiligrath [Nemačka lirika. Karl Beck, Ferdinand Freiligrath]. In: »Zeitung für die elegante Welt«, br. 223. i 224. od 13. i 15. novembra 1838. 34
- Laube, Heinrich: *Geschichte der deutschen Literatur*, 4 Bde [Historija njemačke književnosti, 4 toma], Stuttgart 1839 - 1840. 215
- Leben und Thaten des grossen Helden Heinrich des Löwen, Herzog zu Braunschweig* [Život i djela velikog junaka Heinricha Lava, vojvode od Braunšvajga], Einbeck (bez godine izdanja). 25
- Leo, Heinrich: *Die Hegelingen*. Actenstücke und Belege zu der s. g. Denunciation der ewigen Wahrheit [Hegelovići. Akti i dokazi za tzv. denuncijaciju vječite istine], Halle 1838. (Vidi nap. 160.) 142 200 211
- *Geschichte der Gesundheit und der Krankheiten von Dr. Joh. Mich. Leupoldt. Erlangen 1842*. [Povijest zdravlja i bolesti od dr Joh. Mich. Leupoldta. Erlangen 1842]. In: »Evangelische Kirchen - Zeitung«, br. 36. i 37. od 4. i 7. maja 1842. 211 - 213
- Lessing, Gotthold Ephraim: *Briefe, antiquarischen Inhalts*. 2 Teile [Antikvarna pisma. 2 dijela], Berlin 1768 - 1769. 54
- Leupoldt, Dr J. M.: *Geschichte der Gesundheit und der Krankheit* [Povijest zdravlja i bolesti], Erlangen 1842. 211
- (anonimno) *Lieder eines heimgegangenen Freundes* [Pjesme jednog pokojnog prijatelja], Elberfeld 1839. 21 22
- Lieth, Karl Ludwig Theodor: *Gedichte für des erste Jugend - Alter, zur Bildung des Herzens und Geistes*. Aus Teutschlands besten Dichterwerken für Schule und Haus gesammelt, Bd. 1 - 2 [Pjesme za prvu mladost, za odgoj srca i duha. Sabrane za školu i kuću iz najboljih njemačkih pjesničkih djela, tom 1 - 2], Grefeld 1834 - 1835. 15
- Lohenstein, Daniel Casper von: *Großmüthiger Feldherr Arminius oder Hermann, nebst seiner durchlauchtigsten Thußnelda* [Velikodušni vojskovođa Arminius ili Hermann sa svojom presvijetlom Thusneldom], Leipzig 1689. 41
- Ludwigslied*, Althochdeutsches Gedicht in fränkischer Mundart um 882. Die Handschrift durch Hoffmann von Fallersleben wieder aufgefunden und 1837 in »Monumenta Elonesia« wieder abgedruckt [Pjesma o Ludwigu, staro-visokoj njemačka pjesma u franačkom narječju iz vremena oko 882. godine. Rukopis

- je pronašao Hoffmann von Fallersleben i objavio ga 1837. u «*Monumenta Elnonesia*». 33
- [Ludwig I von Bayern]: *Walhalla's Genossen*, geschildert durch König Ludwig dem Ersten von Bayern, dem Gründer Walhalla's [Walhallina družba, prikazao kralj Ludwig Prvi Bavarski, osnivač Walhalle], München 1842. 264
- Magelone*. In: «*Volksbücher*», hg. von G. O. Marbach, Nr. 5 [Magelona. U: «*Pučke knjige*», izd. G. O. Marbach, br. 5], Leipzig 1838. 27
- Marheineke, Philipp: *Einleitung in die öffentlichen Vorlesungen über die Bedeutung der Hegelschen Philosophie in der christlichen Theologie*. Nebst einem Separatvotum über B. Bauers «*Kritik der evangelischen Geschichte*» [Uvod u javna predavanja o značaju Hegelove filozofije u kršćanskoj teologiji. Uz posebno mišljenje o «*Kritici historije jevandjelja*» od B. Bauera], Berlin 1842. 200
- Marseillaise* [Marseljeza]. 100
- Melusina*. In: «*Volksbücher*», hg. von G. O. Marbach, Nr. 3 [Melusina. U: «*Pučke knjige*», izd. G. O. Marbach, br. 3] Leipzig 1838. 24 27
- Meyen, Eduard: *Heinrich Leo, der verhallerte Pietist*. Ein Literaturbrief. Allen Schülern Hegel's gewidmet [Heinrich Leo, pijetist iz Halea. Književno pismo. Posvećeno svim Hegelovim učenicima], Leipzig 1839. 257
- Montanus, Eremita (Vincenz von Zuccalmaglio): *Die Vorzeit der Länder Cleve - Mark, Jülich - Berg und Westphalen*, Bd. 1 - 2 [Prošlost zemalja Kleve - Mark, Jilih - Berg i Vestfalija, tom 1 - 2]; Bd. 1: (Heft 1 - 4) 2. Aufl. [tom 1: (sveska 1 - 4) drugo izdanje], Solingen und Gummersbach 1837; Bd.2: (Heft 5 - 8) [tom 2: (sveska 5 - 8)] 1838 - 1839. (Vidi nap. 17). 16.
- Mosen, Julius: *Ahasver*. Episches Gedicht [Ahasver. Epska pjesma], Dresden und Leipzig 1838.
- Mundt, Theodor: *Madonna. Unterhaltungen mit einer Heiligen* [Bogorodica. Razgovor ugodni s jednom sveticom], Leipzig 1835. (Drugo izdanje 1840.) 56 58 215 220
- *Görres und die katolische Weltanschauung*. In: «*Der Freihafen*». 2. Heft [Görres i katolički pogled na svet. U: «*Der Freihafen*». 2. sveska], Altona 1838. 51
 - *Die Komödie der Neigungen*. In: «*Der Delphin*». 1839. Ein Almanach, herausgegeben von Theodor Mundt. 2. Jg. [Komedija sklonosti. U: «*Der Delphin*». 1839. Almanah, izdavao Theodor Mundt. 2. god.], Altona [1839]. 56
 - *Moderne Lebenswirren*. [Moderne životne zbrke], Leipzig 1834. 56
 - *Spaziergänge und Weltfahrten*. Bd. 1 - 3 [Šetnje i svjetska putovanja. Tom 1 - 3], Altona 1838 - 1839. 56 58
 - (anonimno) *Lebenserinnerungen von Münch*. In: «*Freihafens*», 2 Heft [Münchovi memoari, U: «*Freihafens*», 2. sveska], Altona 1838. 57
- Neue Eintracht* [Nova sloga], Bremen 1534. 113
- Der Nibelunge Not* [Nevolja Nibelunga]. 87
- Paniel, Karl Friedrich Wilhelm: *Drei Predigten, mit Bezug auf eine besondere Veranlassung, am 12, 19. u. 16. Juli 1840. gehalten* [Tri propovijedi s obzirom na jedan naročiti povod, održane 12, 19. i 16. jula 1840], Bremen 1840. 84
- *Unverhohlene Beurteilung der von Herrn Pastor Dr. philos. Krummacher von Elberfeld zur Verteidigung seiner Bremischen Verfluchungssache herausgegebenen sogenannten «Theologischen Replik»* [Neskrivena ocjena takozvane «Teološke replike» koju je objavio gospodin postor dr filozofije Krummacher iz Elberfelda u odbranu svog bremenskog proklinjanja], Bremen 1840. 84 109

- Petrarca, Francesco u: *Collezione dei quattro primi poeti italiani* [Zbirka četiri prva talijanska pjesnika], Paris 1838. 123
- Platen - Hallermünde, Graf August von: *Der romantische Oedipus*. Lustspiel in 5 Akten. In: »Gesammelte Werke«. Ausgabe in einem Band [Romantični Edip. Vesela igra u 5 činova. U: »Sabrana djela«, izd. u jednom tomu], Stuttgart und Tübingen, 1838. 72
- *Gesammelte Werke*. In einem Band [Sabrana dela. U jednom tomu]. Stuttgart und Tübingen 1839. 44
- *An Karl den Zehnten* (Ode) [Karl Desetom (Oda)]. 44
- Poema del Cid* [Poema o Cidu]. 95.
- Reyneke de Vos* [Lisac Reyneke], Lübeck 1498. 113
- Richter, Heinrich und Wilhelm: *Erklärte Haus - Bibel, oder allgemein verständliche Auslegung der ganzen heiligen Schrift alten und neuen Testaments, nach vielen englischen, deutschen u. a. Auslegern bearbeitet*, Bd. 1 - 6 [Protumačena kućna Biblija, ili opće razumljivo tumačenje cijelog Svetog pisma starog i novog zavjeta obradenog po mnogim engleskim, njemačkim i drugim tumačima, tom 1 - 6], Barmen und Schweln 1834 - 1840. 11
- Riedel, Karl: *Schellings religionsgeschichtliche Ansicht; nach Briefen aus München* [Schellingovo religiozno - historijsko gledište; prema pismima iz Minhena], Berlin 1841. 134
- [Rückert, Friedrich]: *Fünf Märlein zum Einschlafen für mein Schwesterlein*. In: »Gesammelte Gedichte« von Fr. Rückert, Bd. 1 - 6, Bd. 1 [Pet priča u stihu za uspavlivanje moje sestrice. U: »Sabrane pjesme« Fr[iedricha] Rückerta, tom 1 - 6, tom 1], Erlangen 1834 - 1838. 15
- Ruge Arnold: *Friedrich von Florencourt und die Kategorien der politischen Praxis*. »Politische, kirchliche und literarische Zustände in Deutschland. Ein journalistischer Beitrag zu den Jahren 1838. und 1839, von Friedrich von Florencourt. Leipzig 1840.« [Friedrich von Florencourt i kategorije političke prakse. »Političko, crkveno i književno stanje u Njemačkoj. Žurnalistički prilog 1838. i 1839. godine, od Friedricha Florencourt-a. Leipzig 1840«], In: »Hallische Jahrbücher«, br. 281. i 282. od 23. i 24. novembra 1840. 95
- Runkel Martin: *Elberfeld*. In: »Elberfelder Zeitung« br. 101. od 12. aprila 1839. 18
- *Zu Grabbe's Bildniß*. Gedicht [O Grabbeovom liku. Pjesma]. In: »Rheinisches Odeon«, 2 god., Düsseldorf 1838. 18
- Salomon und Morolf*. In: »Deutsche Volksbücher«, neu gereimt von Karl Simrock [Salomon i Morolf. U: »Njemačke pučke knjige«, ponovo priredio Karl Simrock], Berlin 1839. 24 26
- Schelling's erste Vorlesung in Berlin. 15. november 1841*. [Schellingovo prvo predavanje u Berlinu. 15. novembra 1841], Stuttgart und Tübingen 1841. 131 143
- Schiffilin, Philipp: *Anleitung zur Erlernung der französischen Sprache*, 1. Cursus, 3. verb. Auf. [Uputstvo za izučavanje francuskog jezika, 1. kurs, treće poboljšano izdanje], Elberfeld 1839; 2. und - 3. Cursus [2. i 3. kurs], Elberfeld 1833. 12
- Schiller, Friedrich von: *Don Carlos, Infant von Spanien*. In: »Friedrich von Schillers sämtliche Werke«, Bd. 1 - 12, Bd. 3 [Don Karlos, infant od Španije. U: »Sabrana djela Friedricha von Schillera«, tom 1 - 12, 3], Stuttgart und Tübingen 1812 - 1815. 209
- *Die Götter Griechenlands* [Bogovi Grčke]. 24
- *Die Jungfrau von Orleans* [Orleanska djevica]. 49

– *Der Taucher* [Ronilac]. 117

Schubarth, K[arl] E[rnst]: *Über die Unvereinbarkeit der Hegel'schen Staatslehre mit dem obersten Lebens- und Entwicklungsprinzip des Preußischen Staats* [O nespojivosti Hegelova učenja o državi s najvišim principom života i razvoja pruske države], Breslau 1839. 66

Shakespeare, William: *Ein Sommernachtstraum; Romeo und Julia*. In: «Dramatische Werke». Uebersetzung von August Schlegel, ergänzt und erläutert von Ludwig Tieck, Bd. 1 - 9; Bd. 3, Bd. 9 [San ljetne noći; Romeo i Julija. U: «Dramska djela». Preveo August Schlegel, nadopunio i protumačio Ludwig Tieck, tom 1 - 9; tom 3, tom 9], Berlin 1825 - 1833. 75

– *Hamlet, Prinz von Dänemark* [Hamlet, danski kraljević]. 46 51

– *König Lear* [Kralj Lir]. 51

Shelley, Percy Bysshe: *Queen Mab* [Kraljica Mab]. 302

Soltwedel, Alexander: *Hanseatische Briefe* [Hanzeatska pisma]. In: «Der Freihafen». 3. i 4. sveska 1839. i 1. sveska 1840. 111

Sophokles: *Antigone* [Antigona]. 41

Stier, Ewald Rudolf: *Christliche Gedichte* [Kršćanske pjesme], Basel 1825. 10

– *Darf Luthers deutsche Bibel unberichtigt bleiben?* [Smije li Lutherova njemačka Biblija ostati neispravljena?], Halle 1836. 10

Die Gesangsbuchnoth. Eine Kritik unserer modernen Gesangbücher, mit besonderer Rücksicht auf die Preußische Provinz Sachsen (Nevolje naših pjesmarica. Kritika naših modernih pjesmarica s osobitim osvrtom na prusku pokrajinu Saksoniju), Leipzig 1838. 10

Ein nöthiges Wort an meine bisherige Gemeinde wegen der ungewissen Zukunft. Predigt [Potrebna riječ mojoj dosadašnjoj općini zbog neizvjesne budućnosti. Propovijed], Halle 1838. 10

Epistelpredigten für das christlichen Volk [Propovijedi - poslanice za kršćanski puk], Halle 1837. 10

Hilfsbüchlein des Lehrers zu meinem Katechismus für den Konfirmanden - Unterricht. Nebst Probe eines verbesserten Lutherischen Katechismus [Pomoćna knjižica za učitelja uz moj katekizam za poučavanje onih koji namjeravaju biti primljeni u crkvenu općinu. Uz pokušaj popravljanja Lutherova katekizma], Berlin, 1838. 10

Kurzer Grundriss einer biblischen Keryktik oder einer Anweisung, durch das Wort Gottes sich zur Predigtkunst zu bilden [Kratak nacrt biblijske keriktike, ili uputa kako ćemo se kroz božju riječ osposobiti za propovjedništvo], Halle, 1830. 10

Luthers Katechismus als Grundlage des Konfirmanden - Unterricht [Luthеров katekizam kao temelj obuke konfirmanda], Berlin 1832. (Četvrto izdanje 1839.) 10

Neu geordnetes Lehrgebäude der hebräischen Sprache, Bd. 1 - 2 [Novouređeni sustavni udžbenik hebrejskog jezika, tom 1 - 2], Leipzig, 1833. 10

70 ausgewählte Psalmen, nach Ordnung und Zusammenhang ausgelegt [Sedamdeset odabranih psalama izloženih po redu i prema međusobnoj vezi], 1. Bd. [1. tom], Halle 1834; 2. Bd. [2. tom], Halle 1836. 10

Zwanzig biblische Predigten gehalten an verschiedenen Orten [Dvadeset biblijskih propovijedi održanih u različitim mjestima], Kempten 1832. 10

Strauß, David Friedrich: *Das Leben Jesu, kritisch bearbeitet* [Život Isusov, kritički obraden], Tübingen 1835 - 1836. (Četvrto izdanje, u dva toma 1840.) 160

- *Die christliche Glaubenslehre, in ihrer geschichtlichen Entwicklung und im Kampfe mit der modernen Wissenschaft dargestellt*, Bd. 1 - 2 [Kršćansko učenje o vjeri prikazano u njegovom povijesnom razvoju i u borbi sa modernom znanosti, tom 1 - 2], Tübingen, Stuttgart 1840 - 1841. 142 216
- Tafel [Ploča], Bremen 1433. 112
- Thiersch, Bernhard: *Ich bin ein Preuße* ... [Ja sam Prus ...], 72
- Tieck, Ludwig: *Kaiser Octavianus*. Ein Lustspiel in zwei Teilen. In: »Schriften«, Bd. 1 - 15, Bd. 1 [Car Oktavijan. Vesela igra u dva dijela. U: »Spisi«, tom 1 - 15, tom 1], Berlin 1828 - 1829. 27
- Tiele, Johann Nicolaus: *Sendschreiben an Herrn Dr. theol. et philos. Paniel*, Pastor zu St. Ansgarii in Bremen in Bezug auf dessen drei am 12, 19, 26. Juli 1840. gehaltene, Sonntags - Predigten [Poslanica gospodinu dr teol. i filoz. Panielu, pastoru sv. Ansgarija u Bremenu u vezi sa njegove tri nedjeljne pro-povijedi održane 12, 19. i 26. jula 1840], Bremen [1840]. 84]
- Traumbuch. In: »Die deutschen Volksbücher« von Johannes von Görres [Sanovnik. U: »Njemacke pučke knjige« Johannesa von Görresa], Heidelberg 1807. 28
- Tristan und Isolde. In: »Volksbücher«, hg. von G. O. Marbach, Nr. 13 - 14 [Tristan i Isolda. U: »Pučke knjige«, izd. G. O. Marbach, br. 13 - 14], Leipzig 1839. 28
- Unpietistische Reime, erbaulich und gut zu lesen für Jedermann [Nepijetističke rime, okrepljujuće i dobre za svakoga], Bremen 1841. 110
- **Volksbücher*, hg. von G. O. Marbach [»Pučke knjige«, izd. G. O. Marbach], Leipzig 1838 - 1845. 23 - 29
- Walesrode, Ludwig Reinhold: *Glossen und Randzeichnungen zu Texten aus unserer Zeit*. Vier öffentliche Vorlesungen, gehalten zu Königsberg, Verlag H. L. Voigt [Glose i marginalije uz tekstove iz našeg vremena. Četiri javna predavanja održana u Kenigsbergu, izd. H. L. Voigt], Königsberg 1842. 207 - 210
- [Weber, Wilhelm Erbst]: *Die Verfluchungen im Interesse denkender Christen*. Von einem Anonymus [Proklinjanja od jednog anonimnog u interesu kršćana koji misle], Bremen 1840. 84
- Winkler, J. Ch. F.: *Harfenklänge* [Zvuci harfe]. 11
- Wülfing, Friedrich Ludwig: *Ein Heftchen wackerer Gesänge* [Svešćić vedrih pjesama], (bez oznake mjesta izdanja) 1832. 16
- *Jugendblühen* [Cvjetovi mladosti], Barmen 1830. 16
- *Leier und Schwerdt oder Bienen mit und ohne Stachel*. Als Manuscript für Gönner und Freunde [Lira i mač, ili pčela sa žaokom i bez nje. Kao rukopis za pokrovitelje i prijatelje], Barmen 1830. 16
- Wienberg, Ludolf: *Die Dramatiker der Jetztzeit*. 1. Heft. [Dramatičari današnjice. 1. svezak], Altona 1839. 53
- *Ludwig Uhland als Dramatiker* [Ludwig Uhland kao dramatičar], Altona 1839. 47
- Wihl, Ludwig: *Erklärung* [Izjava]. In: »Zeitung für die elegante Welt«, br. 102. od 28. maja 1839. 60
- Wilhelm von Poitiers. 98
- Ziegler und Kliphausen, Heinrich Anshelm von: *Asiatische Banise oder blutiges doch muthiges Pegu. Alles in historischer mit dem Mantel einer annehmlichen Helden- und Liebesgeschichte bedeckten Wahrheit beruhende* [Azijatska Baniza ili krvavi ali srčani Pegu. Sve počiva na historijskoj istini pokrivenoj plaštem prijatne junačke i ljubavne pripovijesti], Leipzig, 1688. 51.

Listovi i časopisi

- »*Abend - Zeitung*« [Večernje novine], Dresden. 15
- »*Allgemeine Literatur - Zeitung*« [Opće književne novine], Charlottenburg. 13
- »*Allgemeine Preußische Staatszeitung*« [Opće pruske državne novine], Berlin. 15
- »*Allgemeine Theater - Chronik*« [Opća kazališna kronika], Leipzig. 36
- »*Allgemeine Zeitung*« [Opće novine], Augsburg. 14
- »*Athenäum für Wissenschaft, Kunst und Leben. Eine Monatschrift für das gebildete Deutschland*« [Ateneum za znanost, umjetnost i život. Mjesečnik za obrazovanu Njemačku], Nürnberg. 139
- »*Barmer Wochenblatt zur Belehrung und Unterhaltung*« [Barmenski tjednik za pouku i zabavu], Barmen. 15
- »*Barmer Zeitung*« [Barmenske novine], Barmen. 15
- »*Berliner Allgemeine Kirchenzeitung*« [Berlinske opće crkvene novine], Berlin. 140
- »*Berliner Jahrbücher*« [Berlinski godišnjaci]—vidi »*Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik*«. 14 223
- »*Berliner politisches Wochenblatt*« [Berlinski politički tjednik], Berlin. 63 68 97
- »*Berlinische Nachrichten von Staats- und Gelehrten - Sachen*« [Berlinske vijesti o pitanjima države i nauke], Berlin. 225 - 226
- »*Bremer Kirchenbote*« [Bremenski crkveni glasnik], Bremen. 80
- »*Bremer Zeitung für Staats- Gelehrten- und Handelssachen*« [Bremenski list za državna, obrazovna i trgovinska pitanja], Bremen. 79
- »*Bremisches Conversationsblatt*« [Bremenski list za društvenu rasonodu], Bremen. 79
- »*Bremisches Unterhaltungsblatt*« [Bremenski zabavni list], Bremen. 80
- »*Criminalistische Zeitung für die Preußischen Staaten*« [Kriminalistički list za pruske države], Berlin. 227
- »*Der Christen - Bote*« [Kršćanski glasnik], Stuttgart. 258
- »*Der deutsche Bote aus der Schweiz*« [Njemački glasnik iz Švicarske]. (Vidi nap. 236.) 266 271
- »*Der Freihafen. Galerie von Unterhaltungsbildern aus den Kreisen der Literatur, Gesellschaft und Wissenschaft*« [Slobodna luka. Galerija slika za rasonodu iz područja književnosti, društva i znanosti]. 52 111
- »*Der Patriot. Zeitschrift für Deutschland*« [Patriot. Časopis za Njemačku], Bremen. 79
- »*Der Pilot, allgemeine Revue der einheimischen und ausländischen Literatur- und Volkszustände*« [Pilot, opći pregled stanja u literaturi i narodu, u zemlji i inostranstvu], Altona. 220

- *Deutsche Jahrbücher* [Njemački godišnjaci]—vidi *Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst*. 134 135 142
- *Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst* [Njemački godišnjaci za znanost i umjetnost], Leipzig. 248
- *Dorfzeitung* [Seoske novine], Hildburghausen. 15
- *Elberfelder Zeitung* [Elberfeldske novine], Elberfeld. 14 15
- *Europa. Chronik der gebildeten Welt* [Europa. Kronika obrazovanog svijeta], Leipzig. (Vidi napomenu 16.) 15 102
- *Evangelische Kirchen - Zeitung* [Evangeličke crkvene novine], Berlin. 10 140 211
- *Fremdenblatt* [List za strance], Elberfeld. 15
- *Hallsche Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst* [Halski godišnjaci za njemačku znanost i umjetnost], Leipzig. 41 62 77 95 96 142 215 247 248
- *Intelligenzblatt* [List inteligencije]. 15
- *Jahrbuch der Literatur* [Literarni godišnjak], Hamburg. 14 45 55
- *Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik* [Godišnjaci za znanstvenu kritiku], Berlin. 141 222
- *Königsberger Literaturblatt* [Königsberški književni list], Königsberg. 214 215 221 222 224
- *Leipziger Allgemeine Zeitung* [Opće lajpciške novine], Leipzig. 190 264
- *Literarischer Anzeiger für christliche Theologie und Wissenschaft überhaupt* [Književni oglasnik za kršćansku teologiju i znanost uopće], Halle. 140
- *Literarische Zeitung* [Književne novine]. (Vidi napomenu 160.) 211
- *Literaturblatt* [Književni list], Stuttgart und Tübingen. (Prilog listu *Morgenblatt für gebildete Stände*). 221
- *Morgenblatt für gebildete Leser* [Jutarnji list za obrazovane čitaoce]—vidi *Morgenblatt für gebildete Stände*. 14
- *Morgenblatt für gebildete Stände* [Jutarnji list za obrazovane staleže], Stuttgart und Tübingen. 14
- *Neue Zeitschrift für Musik* [Novi časopis za muziku], Leipzig. 112
- *Panorama der Vergangenheit und Gegenwart* [Panorama prošlosti i sadašnjosti]—vidi *Zeitung für den Deutschen Adel*.
- *Preußische Staats - Zeitung* [Pruske državne novine]—vidi *Allgemeine Preußische Staats - Zeitung*. 15
- *Provinzialzeitung* [Pokrajinske novine], Elberfeld. 14
- *Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe* [Rajnske novine za politiku, trgovinu i obrt], Köln. 223
- *Rheinisches Jahrbuch für Kunst und Poesie* [Rajnski godišnjak za umjetnost i poeziju], Köln. 51 102
- *Rheinisches Odeon* [Rajnski odeon], Coblenz und Düsseldorf. 18
- *Spenersche Zeitung* [Špenerove novine]—vidi *Berlinische Nachrichten von Staats- und Gelehrten - Sachen*. 225 - 226
- *Täglicher Anzeiger* [Dnevni oglasnik], Elberfeld. 15
- *Telegraph für Deutschland* [Telegraf za Njemačku], Hamburg. 18 45 60 220
- *The Examiner* [Istraživač], London. 278

- «*The Shipping- and Mercantile Gazette*» [Novine za pomorstvo i trgovinu], London 116
- «*Wupperthaler Lesekreis*» [Vupertalski čitalački krug]. (Vidi nap. 15). 15
- «*Zeitschrift für Philosophie und spekulative Theologie*» [Časopis za filozofiju i spekulativnu teologiju], Bonn. 140
- «*Zeitschrift für spekulative Physik*» [Časopis za spekulativnu fiziku], Jena und Leipzig. 132
- «*Zeitung für den Deutschen Adel*» [Novine za njemačko plemstvo], Leipzig. (Vidi nap. 60). 66 - 69
- «*Zeitung für die elegante Welt*» [Novine za otmjeni svijet], Leipzig. 34 35 36 62 70

Registar imena

- Abélard* (Abelar; 1079 - 1142) – znameniti francuski skolastik; u raspru između nominalista i realista oko univerzalija zauzimao srednje, conceptualističko stajalište. Naglašavao autonomno važenje etičkih vrednota. 208
- Adam, Charles Adolphe* (Šarl Adolf Adam; 1803 - 1856) – francuski kompozitor. 101
- Altenstein, Karl von* (Karl fon Altenštajn; 1770 - 1840) – pruski ministar finansija (1808 - 1810) i prosvjete (1817 - 1838). Pozitivno se odnosio prema Hegelovoj filozofiji. 142 268
- Alvensleben, Ludwig von* (Ludvig fon Alvensleben; 1800 - 1868) – njemački novelist i publicist. 67 98
- Andrea, Friedrich Wilhelm* (Fridrih Wilhelm Andree) – pisac heraldičke knjige. 265
- Ansgarije, sv.* (801 - 865) – benediktinac, prvi nadbiskup u Hamburg - Bremenu, apostol sjeverne Evrope. 81 82 83
- Arndt, Ernst Moritz* (Ernst Moric Arnt; 1769 - 1860) – njemački patriotski pjesnik iz vremena oslobođilačkih ratova protiv Napoleóna 91 - 101
- Arnim, Bettina von* (Betina fon Arnim; 1785 - 1859) – njemačka književnica romantičke škole; pripadnica liberalnih ideja četrdesetih godina. 39
- Aspazija* – lijepa Milećanka, Perikdova prijateljica (oko 450. prije n. e.). 182
- Baader, Franz Xaver von* (Franc Ksaver fon Bader; 1765 - 1841) – njemački filozof, katolički teolog, mistik. 223
- Bach, Johann Sebastian* (Johan Sebastian Bah; 1685 - 1750) – njemački kompozitor, jedan od najvećih stvaralaca u historiji muzike. 112
- Bade, Carl* (Karl Bade) – pruski artijerijski oficir, učestvovao u bitki kod Lajpcipa. 93
- Ball, Hermann* (Herman Bal; 1804 - 1860) – župnik reformističke crkve najprije u Vilfratu, a zatim u Elberfeldu. 9
- Bauer, Bruno* (Bruno Bauer; 1809 - 1882) – njemački teolog, filozof i historičar. Najprije pristaje uz Hegelovu «desnicu», a zatim uz mladohegelovce. Dao oštru kritiku evanđelja. 200 215 235 - 263 267 271
- Bauer, Caroline* (Karolina Bauer; 1807 - 1877) – njemačka glumica. 77
- Bauer, Edgar* (Edgar Bauer; pseudonim: Radge; 1820 - 1886) – brat Bruna Bauera, njemački publicist, mladohegelovac. 250 252 253 259
- Beck, Karl Isidor* (Karl Isidor Bek; 1817 - 1879) – njemački pjesnik. 33 - 37 41 45 59 60 61
- Becker, Nikolaus* (Nikolaus Beker; 1809 - 1845) – pisac njemačke patriotske pjesme o Rajni [«Sie sollen ihn nicht haben, den freien deutschen Rhein – Oni (Francuzi) neće imati slobodnu njemačku Rajnu.]. 100
- Beethoven, Ludwig van* (Ludvig van Betoven; 1770 - 1827) – jedan od najvećih muzičara u povijesti muzike. Potomak flamanske porodice, rođen u Njemačkoj, živio u Beču. Oduševljeni pristalica francuske revolucije. 35 101 112
- Bellini, Vincenzo* (Vinčenco Belini; 1801 - 1835) – talijanski operni kompozitor, koji uz Rossinija i Donizet-

- tija, u toku dva decenija vlada evropskim opernim repertoarom. 35 101
- Beltz, Karl Christian* (Karl Kristijan Belc; 1807 - 1857)—studirao u Heidelbergu i Bonu. Od 1833. do 1854. službovao na elberfeldskoj gimnaziji. Engelsov nastavnik grčkog jezika. 13
- Beurmann, Eduard* (Eduard Bojerman; 1804 - 1883)—advokat u Bremen; igrao dvostruku političku ulogu: radikalni demokrata, koji je u stvari bio dugogodišnji špijun Metternichove vlade. 111
- Blücher, Gebhard Leberecht von* (Gebhard Leberecht fon Bliher; 1742 - 1819)—njemački konjički general u ratovima protiv Napoléona. 247 253 256 259
- Blum, Karl Ludwig* (Karl Ludvig Blum; 1785 - 1844)—kompozitor i pisac lakših kazališnih komada. 77
- Borgia, Lucrezia* (Lukrecija Bordžija; 1480 - 1519)—kći pape Aleksandra VI, kneginja od Ferare. 40
- Börne, Ludwig* (Ludvig Berne; 1786 - 1837)—začetnik njemačkog žurnalizma, kritičar, pripadnik Mlade Njemačke. Zastupnik radikalne građanske opozicije, a pred kraj života kršćanski socijalist. 28 34 36 41 44 53 56 66 91 95 96 196 210 217 218 219 303
- Brandis, Christian August* (Kristijan August Brandis; 1790 - 1867)—filolog i filozof. 244
- Brut, Marko Junije* (85 - 42)—rimski državnik, jedan od inicijatora aristokratsko-republikanske zavjere protiv Cezara. 182
- Buhl, Ludwig Heinrich Franz* (Patriote) (Ludvig Hajnrih Franc Bul; 1814 - oko 1882)—njemački publicist, mladohegelovac. 250
- Bull, John* (Džon Bul; 1563 - 1628)—engleski muzičar, poznati orguljaš i kompozitor, komponovao za klavir. 87
- Bülow - Cummerow, Ernst Gottfried Georg von* (Ernst Gotfrid Georg fon Bilov - Kumerov; 1775 - 1851)—pruski konzervativni publicista i političar. 271
- Byron, George Noël Gordon lord* (Džordž Noel Gordon lord Bajron; 1788 - 1824)—jedan od najvećih engleskih pjesnika, predstavnik revolucionarne romantike. 76 215
- Calcar, Jan van* (Jan van Kalkar; oko 1460 - 1519)—holandski slikar. 89
- Calderón de la Barca, Pedro* (Pedro Kalderon de la Barka; 1600 - 1681)—veliki španjolski dramatičar, posljednji pisac zlatnog vijeka španjolske književnosti. 302 305
- Carrière, Moriz* (Moric Karijer; 1817 - 1895)—njemački idealistički filozof, mladohegelovac, estetičar. 14 62
- Chamisso, Adalbert von* (Adalbert fon Šamiso; 1781 - 1838)—njemački lirik i pjesnik humorista. Bavio se i biološkim i botaničkim studijama. 43
- Cid Campeador* (Sid Kampeador; oko 1043 - 1099)—legendarni španjolski junak koji se borio protiv Mavara. 40 95
- Clausen, Johann Christoph* (Johan Kristof Klausen; 1806 - 1877)—studirao u Getingenu i Bonu, a 1832. došao na elberfeldsku gimnaziju. Predavao je Englesu njemački, povijest i zemljopis. Objavio je nekoliko literarnih radova. 13
- Corneille, Pierre* (Pjer Kornej; 1606 - 1684)—veliki francuski dramatičar, osnivač francuske klasične tragedije. 106
- Cousin, Victor* (Viktor Kuzen; 1792 - 1867)—francuski filozof idealista, eklektik. 222
- Creizenach, Theodor* (Teodor Krajce-nah; 1818 - 1877)—njemački pisac i pedagog. 34 54
- Cuvier, Georges de* (Žorž de Kivije; 1769 - 1832)—francuski prirodoslovac, začetnik poredbene anatomije i jedan od osnivača paleontologije. 162
- Dante Alighieri* (Dante Aligijeri; 1265 - 1321)—veliki talijanski pjesnik s kraja srednjeg vijeka. Pisac »Božanstvene komedije«. 19

- Danton, Georges - Jacques* (Žorž - Žak Danton; 1759 - 1794)—jedan od vođa francuske revolucije. 238 239 255 260
- David* (X st. prije n. e.)—hebrejski kralj, pjesnik psalama. 235
- Delius, Nicolaus* (Nikolaus Delijus; 1813 - 1888)—filolog, kasnije poznat kao šekspirolog. 79
- Descartes, René* (Rene Dekart; 1596 - 1650)—francuski filozof i matematičar, racionalist i dualist 142
- Diesterweg, Friedrich Adolf* (Fridrih Adolf Distervog; 1790 - 1866)—učitelj i liberalni pedagoški pisac. 12
- Dingelstedt, Franz von* (Franc fon Dingelštet; 1814 - 1881)—njemački pjesnik i pisac, najprije pripadnik građanske opozicije, a sredinom četrdesetih godina dvorski dramatičar i monarhist. 14 34
- Donizetti, Gaetano* (Gaetano Doniceti; 1797 - 1848)—talijanski operni kompozitor. 85
- Döring, Karl August* (Karl August Dering; 1783 - 1844)—župnik u Elberfeldu, pijetist. 10 15 17 21
- Droste - Hülshoff, Annette Elisabeth* (Anet Elizabet Droste - Hilshof; 1797 - 1848)—njemačka pjesnikinja. 75 76
- Duchâtel, Charles - Marie - Tanneguy, comte de* (Dišatel, Šarl - Mari - Taneği, grof od Dišatela; 1803 - 1867)—ministar u Guizot-ovom kabinetu. 204
- Duller, Eduard* (Eduard Duler; 1809 - 1853)—njemački romanopisac. 17 41
- Dumas, Alexandre père* (Aleksandar Dima - otac; 1803 - 1870)—francuski pripovjedač i dramatičar. 40
- Dürholt* (Dirholt)—pisac iz Unterbarmena. 17
- Dorde, sv.* (Juraj)—prema legendi, kapadokijski princ, mučenik, (umro oko 303), zaštitnik engleskih vitezoza 140
- Edelmann, Johann Christian* (Johan Kristijan Edelman; 1698 - 1767)—njemački slobodni mislilac. 238 260
- Egen, Peter Casper Nicolaus* (Peter Kasper Nikolaus Egen; 1793 - 1849)—direktor elberfeldske gimnazije 1830 - 1848. Od 1848. pa do smrti radio kao vladin savjetnik u ministarstvu trgovine i kao direktor Obrtnog instituta u Berlinu. Za vrijeme boravka u Elberfeldu zalagao se za razvoj industrije i željeznica. 19
- Eichhoff, Karl Johann Ludwig* (Kar Johan Ludvig Ajhof; 1805 - 1882)—studirao filologiju u Bonu i Berlinu, slušao Hegela, Schleiermachersa i Lachmanna. Od 1832. nastavnik na elberfeldskoj gimnaziji. Engesov nastavnik latinskog i grčkog jezika. 13
- Eichhorn, Johann Albrecht Friedrich* (Johan Albreht Fridrih Ajhorn; 1779 - 1856)—pruski ministar za vjeru 1840 - 1848. 270
- Engels, Caspar senior* (Kaspar Engels stariji; 1753 - 1821)—djed Friedricha Engelsa. Dioničar obiteljske firme »Kaspar Engels i sinovi«. Podizao je kuće za radnike i jednu školu; bio je suosnivač Saveza siromašnih (1807), gradski vijećnik u Barmenu itd. 288
- Engels, Elisabeth Francisca Mauritzia* (Elizabet Franciska Mauricia Engels; 1797 - 1873)—majka Friedricha Engelsa (rođena van Haar). Bila je djeci uvijek bliža nego njihov otac. 287 288
- Engels, Friedrich (senior)* (Fridrih Engels stariji; 1796 - 1860)—otac Friedricha Engelsa. Industrijalac, suvlasnik firme »Ermen & Engels«; pijetist, zauzimao se za crkvu, školstvo i gradsku upravu. 287 288
- Engels, Friedrich* (Fridrih Engels; 1820 - 1895)—vidi datume iz njegovog života i djelatnosti (u ovom tomu za period od 28. novembra 1820. do 22. decembra 1842). 222 250 252 253 259 288
- Ernst August* (1771 - 1851) Kralj Hannovera (1837 - 1851). 208
- Ewich, Johann Jakob* (Johan Jakob Evih; 1788 - 1863)—učitelj; 1823 - 1854. bio na gradskoj školi u Barmenu; svestran pedagoški pisac. 12

- Faust, doktor Johannes*, (Johanes Faust; rod. oko 1480. u južnoj Njemačkoj) —humanista, učitelj, astrolog, al-kemičar i čarobnjak. Narodna knji-ga štampana 1587. pripovijeda da je sklopio savez sa davlom Mefisto-felesom. Bio je predmet dramskih obrada od kojih je najpoznatija Goetheova. 25
- Feuerbach, Ludwig* (Ludvig Foerbah; 1804 - 1872)—njemački filozof ma-terijalist, ateist, kritičar Hegela; utjecao na Marxa i Engelsa. 134 142 152 160 174 175 215 221 222 223 251 253 254 255 257
- Fichte, Immanuel Hermann* (Immanuel Herman Fihite; 1796 - 1879)—pro-fesor u Bonu i Tibingenu, sin J. G. Fichtea, teista. 140 244
- Fichte, Johann Gottlieb* (Johan Gotlib Fihite; 1762 - 1814)—veliki njema-čki filozof, predstavnik klasičnog njemačkog idealizma. Pod utjecajem francuske revolucije određuje his-torijski zadatak Nijemaca. 105 106 131 132 143 144 155 244
- Florencourt, François Chassot de* (Fransoa Šaso de Florankur; 1803 - 1886)—liberalni pisac, kasnije kon-vertirao u katolicizam. 95
- Fouqué, Friedrich de la Motte* (Fridrih de la Mot Fuke; 1777 - 1843)—njemački romantik, urednik lista »Zeitung für den Deutschen Adel«. 67 68 98
- Freiligrath, Ferdinand* (Ferdinand Frajligrat; 1810 - 1876)—njemački revolucionarni pjesnik; 1848 - 49. jedan od urednika lista »Neurhei-nische Zeitung»; član Saveza ko-munista. Pedesetih godina se pov-lači iz revolucionarne borbe. Bio je Marxov lični prijatelj. 12 14 15 17 34 36 41 73 75 102 217
- Friedrich Wilhelm III* (Fridrih Vilhelm III, 1770 - 1840)—pruski kralj. 230 268
- Friedrich Wilhelm IV* (Fridrih Vilhelm IV, 1795 - 1861)—pruski kralj. 90 266 - 271
- Fry, Elisabeth* (Elizabet Fraj; 1780 - 1845)—engleska kveckerka i refor-matorica zatvorâ. 88
- Gabler, Georg Andreas* (Georg An-dreas Gabler; 1786 - 1853)—njema-čki filozof, hegelovac. 200
- Gans, Eduard* (Eduard Gans; 1798 - 1839)—njemački pravnik i filozof, Hegelov učenik. 96 139
- Gerasim*—palestinski opat; umro 475. u samostanu na Jordanu koji je sam dao podići. 25
- Gluck, Willibald Christoph von* (Vi-libald Kristof fon Gluk; 1714 - 1787)—njemački kompozitor, jedan od najvećih novatora u povijesti opere. 112
- Goethe, Johann Wolfgang von* (Johan Wolfgang fon Gete; 1749 - 1832)—jedan od najvećih pisaca u Nje-mačkoj i svjetskoj književnosti. 12 16 25 34 44 46 53 58 79 85 102 103
- Goldmann, Karl Eduard* [*Pentarchist*] (Karl Eduard Goldman [*Pentar-hist*]; umro 1862. ili 1863) —konvertirao iz protestantizma u katolicizam; izdavao u Lajpzigu jedan katolički list i religiozno-propagandne spise. God. 1830. bio u Beču u službi kneza Metter-nicha, zatim kao ruski agent bo-ravio u Varšavi, a pred kraj života u Lajpcigu u Berlinu. 44
- Görres, Guido* (Gvido Geres). 63
- Görres, Johannes Joseph von* (Johanes Jozef fon Geres; 1776 - 1848)—njemački književnik, filolog i historičar. 24 28 29 63 64
- Gottfried von Bouillon* (Gotfrid Bu-jonski; oko 1060 - 1100)—od 1076. vojvoda donje Lotaringije; sude-lovao u prvom križarskom ratu. 25
- Gottfried von Straßburg* (Gotfrid Štra-sburški; prva polovina 13. stoljeća) —klasič srednjovjekovne dvorske njemačke poezije, gradanskog po-rijekla. 27
- Gottsched, Johann Christoph* (Johan Kristof Gotšed; 1700 - 1766)—nje-mački pisac i kritičar, pripadnik ranog njemačkog posvjetiteljstva. Borio se za upotrebu njemačkog jezika u književnosti. 41
- Grgur VII* [Hildebrand] (oko 1020 - 1085)—papa (1073 - 1085). 7
- Grimm, Jacob* (Jakob Grim; 1785 - 1863)—pravnik i lingvist, osnivač

- germanistike. Preveo je gramatiku Vuka Stefanovića Karadžića i prevodio naše narodne pjesme. 28 72 88
- Grimm, Wilhelm** (Vilhelm Grim; 1786 - 1859)—germanist. Radio je sa bratom Jakobom na velikom njemačkom rječniku i kritičkom izdanju njemačkih i engleskih srednjovjekovnih pisaca. Poznat je osobito po svojoj izvanrednoj obradi njemačkih narodnih pripovjedaka i bajki, koje su prevedene gotovo na sve jezike. 28 72 88
- Grün, Anastasius** (Anton Alexander Graf von Auersperg) (Anastazijus Grin [Anton Aleksandar grof od Auersperga]; 1806 - 1876)—austrijski pjesnik, koji je gotovo trideset godina anonimno izdavao u Njemačkoj niz kritika protiv feudalne i kapitalističke reakcije. 70 217
- Grün, Karl**—vidi *Haide, Ernst*. 55 62
- Güll, Friedrich** (Fridrih Gil; 1812 - 1879)—njemački pjesnik, pisao pjesme za djecu. 15
- Gutenberg, Johann** (Johan Gutenberg; oko 1400 - 1468)—njemački pronalazač moderne štamparije. 66 78 297 299 300
- Gutzkow, Karl** (Karl Guckov; 1811 - 1878)—njemački pisac; glavni predstavnik Mlade Njemačke, od 1838. do 1843. urednik časopisa «Telegraph für Deutschland». 14 45 - 53 53 - 62 77 214 215 217 218 219 220
- Haar, Francisca Christina van** (Franciska Kristina van Har)—baba po majci Friedricha Engelsa. 288
- Haase, Friedrich** (Fridrih Haze; 1808 - 1867)—latinista i grecista, hegelovac. 13
- Haide, Ernst von der** [Karl Grün] (Ernst fon der Hajde; 1817 - 1887)—njemački publicista, četrdesetih godina, glavni predstavnik «istin-skog socijalizma». 34
- Haller, Carl Ludwig von** (Karl Ludvig fon Haler; 1768 - 1854)—švicarski pravnik i historičar, ideolog feudalno - apsolutističke reakcije. 267
- Händel, Georg Friedrich** (Georg Fridrih Hendl; 1685 - 1759)—pored Bacha jedan od najvećih njemačkih i svjetskih kompozitora. Naročito se istakao komponiranjem oratorija. 112
- Hanno, sv.** (Hano, oko 1010 - 1075)—kelnski nadbiskup. 87
- Hantschke, Johann Carl Leberecht** (Johan Karl Leberecht Hančke; 1796 - 1856)—Engelsov profesor latinskog i hebrejskog jezika. Studirao u Lajpcigu i Haleu. Bio je profesor na elberfeldskoj gimnaziji, a od 1831. do 1842. vršilac dužnosti direktora. Napisao je mnogo spisa filološkog, pedagoškog i religioznog sadržaja. 13 290
- Hassel** (Hasl)—izdavačka kuća u Elberfeldu. 15
- Haydn, Joseph** (Josef Hajdn; 1732 - 1809)—austrijski kompozitor, jedan od najvećih muzičara svoga vremena, tvorac modernih formi simfonijske i orkestarske muzike. 112
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich** (Georg Vilhelm Fridrih Hegel; 1770 - 1831)—najveći njemački filozof epohe njemačkog klasičnog idealizma; objektivni idealista. Svojom filozofijom utjecao na Marxa. 33 38 40 41 54 56 58 59 63 64 66 80 81 94 95 96 105 110 130 - 138 139 - 144 146 149 - 165 173 179 183 188 198 - 200 215 216 217 220 222 238 239 241 244 247 254 260 261 267
- Heine, Heinrich** (Hajnrh Hajne; 1797 - 1856)—veliki njemački lirik, esejist i publicist sa izrazito socijalističkim idejama. Pripadnik Mlade Njemačke. Osnivač njemačkog feltonističkog stila. 14 33 35 39 53 54 57 58 60 62 66 91 106 218 219
- Heinrich IV** (Hajnrh IV; 1050 - 1106)—njemački car (1056 - 1106). 7
- Helmes, Johann Jakob** (Johan Jakob Helmes; rod. 1788)—svjedok pri izdavanju rodnog lista Friedricha Engelsa. 287
- Hengstenberg, Ernst Wilhelm** (Ernst Vilhelm Hengstenberg; 1802 - 1869)—glavni zastupnik protestantske ortodoksije. 130 235 248 258 259 262

- Henning, Leopold von* (Leopold fon Hening; 1791 - 1866)—starohegelovac. 204
- Herbart, Johann Friedrich* (Johan Fridrih Herbart; 1776 - 1841)—njemački idealistički filozof, psiholog i pedagog. 222
- Hermann, Reinhard* (Rajnhard Herman; 1806 - 1839)—sin pastora; nakon trgovačke službe studira teologiju pod utjecajem G. D. Krummachera; 1836. župnik reformističke crkve u Elberfeldu. 9
- Herod Antipa*—tetrarh Galileje, vladao od 4. god. prije n. e. do 39. god. n. e.; osudio Isusa Krista. 184
- Herwegh, Georg* (Georg Herveg; 1817 - 1875)—njemački pjesnik, autor pjesama političkog karaktera. 124 217
- Heß, Johann Friedrich* (Johan Fridrih Hes)—zaštitno ime izdavača koje se upotrebljavalo za izdanja kojima je prijetila opasnost od cenzure u Njeminsteru kod Ciriha. 235
- Hey, Wilhelm* (Vilhelm Haj; 1789 - 1854)—njemački svećenik, pisao pjesme i bajke za djecu. 15
- Hinrichs, Hermann Friedrich Wilhelm* (Herman Fridrih Vilhelm Hinriks; 1794 - 1861)—njemački profesor filozofije u Haleu, starohegelovac. 223
- Hirzel, Bernhard* (Bernhard Hircel; 1807 - 1847)—župnik u Pfefikonu. 258
- Hoffmann von Fallersleben* (Hofman fon Falersleben; 1798 - 1874)—germanist i pjesnik, pronašao je »Ludvigslied« (Pjesmu o Ludvigu). 102
- Hormannswaldau, Christian von* (Kristijan fon Hofmansvaldau; 1617 - 1679)—glavni predstavnik pjesničkog baroka (marinizma) u njemačkoj lirici 17. stoljeća. 41
- Hohenstaufen* (Hoenštaufen)—carska dinastija u Njemačkoj (1138 - 1254). 268
- Holbein, Hans* (Hans Holbajn; oko 1497 - 1543)—najznamenitiji njemački slikar poslije Dürera. Poznat po portretima, crtežima i drvorezima. 89, 121
- Homer*—starogrčki pjesnik kome se pripisuju najstarija sačuvana djela evropske književnosti »Ilijada« i »Odiseja«, a o kome se ništa pouzdano ne zna. 26 115 289
- Hotho, Heinrich Gustav* (Hajnrih Gustav Hoto; 1802 - 1873)—njemački estetičar, hegelovac, priredio za štampu Hegelovu »Estetiku«. 41
- Houben, Philipp* (Filip Houben)—bilježnik iz Ksantena; 1819. započeo iskopavanja u okolici grada. Zajedno sa F. Fiedlerom, 1839. izdao je djelo o ostacima rimske kolonije koju je osnovao car Trajan. 89
- Hugo, Victor* (Viktor Igo; 1802 - 1885)—francuski pjesnik, dramatičar i pripovjedač; najizrazitija ličnost francuskog romantizma. 40
- Hülsmann, August* (August Hilsman; 1822 - 1846)—župnik luteranske općine u Elberfeldu. 9 17
- Hülsmann, Eduard* (Eduard Hilsman)—brat Augusta Hilsmana; župnik u Dalu, od 1836. u Svelmu. Protiv njegove knjige »Propovjednikova biblija« ušao je ortodoksni protestant Sander u polemiku koja je u Vupertalu pobudila veliku pažnju. 9 10
- Huskisson, William* (Viljem Haskison; 1770 - 1830)—engleski političar, torijevac, ministar trgovine (1823 - 1827), zauzimao se za povlastice za industrijsku buržoaziju. 204
- Hutten, Ulrich von* (Ulrih fon Hutten; 1488 - 1523)—njemački humanistički pjesnik i pristalica Luthera. 124
- Immermann, Karl* (Karl Imerman; 1796 - 1840)—njemački romanopisac. U svojoj noveli »Oberhof« prikazao je seljaštvo kao osnovicu države. 43 55 102 - 108 307 - 308
- Jachmann, Karl Reinhold* (Karl Rajnhold Jahman; umro oko 1873)—sin književničkog pedagoga i Kantovog biografa Jachmanna. Studirao je filozofiju, povijest i teologiju u Kenigsbergu. Bavio se publicistikom, a pisao je i teološke spise. 207
- Jacoby, Joel* (Joel Jakobi; 1810 - 1863)—njemački pisac. 63 65

- Jacoby, Johann* (Johan Jakobi; 1805 - 1877)—liječnik, političar i politički pisac. Godine 1872. priključio se Socijaldemokratskoj partiji. 228 230
- Jahn, Friedrich Ludwig* (Fridrih Ludwig Jan; 1778 - 1852)—osnivač njemačkog gimnastičkog društva «Turner» (gimnastičar). 92
- Jarcke, Karl Ernst* (Karl Ernst Jarke; 1801 - 1852)—romantičko - reakcionarni političar i publicist. 63
- Jung, Alexander* (Aleksandar Jung; 1799 - 1884)—njemački pisac, historičar književnosti i publicista, blizak Mladog Njemačkoj. 214 224
- Jung, Georg Gottlob* (Georg Gotlob Jung; 1814 - 1866)—mladoheglovac, suosnivač «Rajnskih novina». 251
- Jung - Stilling, Johann Heinrich* (Johan Hajnrih Jung - Štiling; 1740 - 1817)—njemački pisac, pijetist. 17
- Jürgens* (Jirgens)—putujući propovjednik i pustolov. 6
- Kant, Immanuel* (Immanuel Kant; 1724 - 1804)—njemački filozof, osnivač kritičkog idealizma i začetnik njemačkog klasičnog idealizma. 33 81 84 105 131 135 146 159
- Karl - Theodor* (Karl - Teodor; 1724 - 1799), izborni knez Falačke i Bavorske (1733 - 1799). 11
- Karlo X* (1757 - 1836)—francuski kralj od 1824; svrgnut u julskoj revoluciji 1830. 44 144
- Karlo Veliki* (742 - 814)—kralj Franaka i rimski car. 27 39
- Katon, Marko Porcije* (234 - 149. prije n. e.)—rimski pisac, cenzor u Rimu 184; protivnik raskoši; mrzio Kartagu. 182
- Klein, Julius Leopold* (Julijus Leopold Klajn; 1810 - 1876)—njemački dramatičar i kazališni kritičar. 217
- Klopstock, Friedrich Gottlieb* (Fridrih Gotlib Klopštok; 1724 - 1803)—njemački pjesnik, znatno utjecao na razvoj njemačke literature klasičnog razdoblja. 235
- Knapp, Albert* (Albert Knap; 1798 - 1864)—pjesnik, autor vjerskih pjesama. 76 235
- Knebel, H.* (H. Knebl; 1841 - 1845)—direktor gimnazije u Duisburgu. Pisac jedne mnogo upotrebljavane gramatike francuskog jezika. 12
- Kock, Paul de* (Pol de Kok; 1794 - 1871)—francuski romanopisac. 14
- Kohl, Albert* (Albert Kol; 1802 - 1882)—njemački pastor, od 1831. do 1862. u Elberfeldu. 9
- Köppen, Karl Friedrich* (Karl Fridrih Kepen; 1808 - 1863)—njemački publicist, mladoheglovac. Svoju knjigu «Friedrich der Grosse und seine Widersacher» (Friedrich Veliki i njegovi protivnici; 1840) posvetio je Karlu Marxu. 249 251 253 257 259
- Koßmaly, Carl* (Karl Kosmali; 1812 - 1873)—zborovoda u Visbadenu, Majncu, Amsterdamu i od 1841. u Bremenu. Kasnije je živio kao dirigent i profesor muzike u Štetinu, gdje je i umro. 112
- Köster, Heinrich* (Hajnrih Kester; 1807 - 1881)—od 1828. do 1837. službuje na gradskoj školi u Barmenu, kasnije učitelj u djevojačkoj školi u Diseldorfu i upravitelj jedne privatne škole. Bio je prijatelj Ferdinanda Freiligratha, koji ga je nazivao «pedagogom i prijateljem djece». 12 14
- Köstlin, Christian Reinhold* (Kristijan Rajnhold Kestlin; 1813 - 1856)—pravnik, heglovac. 102
- Kotzebue, August Friedrich Ferdinand von* (August Fridrih Ferdinand fon Kocebu; 1761 - 1819)—njemački pisac mnogobrojnih drama i komedija. Zbog njegovih nazadnih pogleda, špijunaže u korist ruskog cara i suprotstavljanja težnjama liberalne omladine, ubio ga njemački student K. L. Sand. 85 292
- Krist*—vidi *Isus Krist*.
- Krug, Friedrich Wilhelm* (Fridrih Vilhelm Krug; rod. 1799)—orientalist i teolog. Objavio niz pjesama, beletrističkih i autobiografskih spisa. 17
- Krummacher, Emil* (Emil Krumaher; 1798 - 1886)—protestantski župnik

- u Duisburgu, a 1876, kad je penzionisan, živio u Bonu. Njegovo djelo »Lebenserinnerungen eines geistlichen Veteranen« (Uspomene starog dušobrižnika) objavio je 1889. njegov sin Hermann. 10
- Krummacker, Friedrich Adolf* (Fridrih Adolf Krumaher; 1767 - 1845) — otac Emila Krumahera; pjesnik parabola. 7 80
- Krummacker, Friedrich Wilhelm* (Fridrih Vilhelm Krumaher; 1796 - 1868) — najstariji sin F. A. Krummachera; kalvinistički pastor, vođa vupertalskih pijetista. 7 8 9 20 21 81 - 82 83 84 109 - 111 258 266
- Krummacker, Gottfried Daniel* (Gottfried Danijel Krumaher; 1774 - 1837) — brat F. A. Krummachera; propovjednik reformističke općine u Elberfeldu. 7
- Kruse, Karl Adolf Bernhard* (Karl Adolf Bernhard Kruze; 1807 - 1873) — nastavnik francuskog jezika, povijesti i zemljopisa na elberfeldskoj realci. Objavio je više filoloških radova. 12
- Kühne, Gustav* (Gustav Kine; 1806 - 1888) — njemački pisac, pripadnik Mlade Njemačke. 34 40 45 50 51 53 54 55 58 59 60 215 217 218 219 220
- Laida* — jedna od grčkih kurtizana, bilo ih je više koje su nosile to ime; jedna (iz vremena oko 420. god. prije n. e.) održavala je veze s Aristipom; treća se pominje kao Demostenova ljubavnica itd. 182
- Lange* — brodarski poduzetnik iz Vegezaka kod Bremena. 78
- Langewiesche, Wilhelm* (Vilhelm Langeviše; 1807 - 1872) — knjižar najprije u Izerlonu, a od 1837. do 1872. u Barmenu. Napisao je oveći broj poetskih i proznih spisa pod pseudonimima W. Jemand, L. Wiese, Ernst Gotthelf, Wagner, Dr. Kleinpaul. 15
- Laube, Heinrich* (Hajnrih Laube; 1806 - 1884) — njemački pisac, pripadnik Mlade Njemačke, kasnije kazališni stručnjak i režiser u bečkim teatrima. 54 55 57 58 59 72 215 216 217 218 219 220
- Lenau, Nikolaus* (Nikolaus Niembsch, Edler von Strehlenau) (Nikolaus Lenau [Nikolaus Nimbš plemić od Štrelenaua]; 1802 - 1850) — austrijski lirski pjesnik. 33 36 217
- Leo, Heinrich* (Hajnrih Leo; 1799 - 1878) — njemački historičar i publicist, pobornik reakcionarnih političkih ideja i ortodoksnog vjerskog pogleda na svijet, jedan od ideologa pruskog junckerstva. 64 136 142 200 211 - 213 220 223 235 258 266 269
- Leupoldt, J. M.* (J. M. Lojpolt; 1794 - 1874) — god. 1818. privatni docent medicine u Erlangenu; 1821. izvanredni profesor psihijatrije. 211
- Lewald, August* (August Levald; 1792 - 1871) — njemački pisac, blizak Mladoj Njemačkoj. Osnovao je i uredivao liberalni časopis »Europa« (1835 - 1846). 15
- Lieth, K. Ludwig Theodor* (K. Ludvig Teodor Lit; 1776 - 1850) — učitelj i pisac dječjih pjesama. 15
- Livije Andronik* (umro 204. g. prije n. e.) — najstariji latinski pjesnik, porijeklom Grk. Kao zarobljenik doveden u Rim, gdje je otvorio školu u kojoj je Rimljane upoznao s grčkom književnošću. Preveo je »Odiseju« na latinski jezik i uveo u Rimu grčku tragediju i komediju. 289
- Lohenstein, Daniel Casper von* (Danijel Kasper fon Loenštajn; 1635 - 1683) — njemački lirski pjesnik i pisac drama koji se ugledao na Seneku. 41
- Louis XIV* (Luj, 1638 - 1715) — francuski kralj (1643 - 1715), nazvan »Roi - Soleil« (Kralj - Sunce). 39 104
- Louis - Philippe* (Luj - Filip; 1773 - 1850) — francuski kralj (1830 - 1848). 266
- Loyola, Ignazio* (Ignacio Lojola; 1491 - 1556) — španjolski plemić i oficir, osnivač i prvi general Družbe Isusove (tj. katoličkog monaškog reda isusovaca). 64
- Ludwig I* (Ludvig; 1786 - 1868) — bavarski kralj. 264
- Luther, Martin* (Martin Luter; 1483 - 1546) — njemački redovnik augustinac; došao u sukob s papom zbog oprosta grijehova. Zabacio crkvenu

- hijerarhiju i neke dogme i priznao samo »Bibliju«, koju je preveo na njemački. God. 1517. otpao od katoličke crkve, a 1530. njemački staleži u Augsburgu priznaju novu luteransku vjeroispovijest. 10 66
- Machiavelli, Niccolo* (Nikolo Makiaveli; 1469 - 1527) – talijanski političar, historičar i pisac, autor čuvenog djela »Vladalac«, jedan od ideologa talijanske građanske klase na pomolu kapitalističkih društvenih odnosa. 266
- Maijen* (Majen) – vidi *Meyen*. 250
- Maintenon, Françoise d'Aubigné, marquise de* (Fransoaz d'Obinje markiza od Mentnona; 1635 - 1719) – najprije žena pjesnika Paula Scarrona, zatim kao udovica priješla na dvor Louis-a XIV, koji joj je povjerio vaspitanje svoje djece, dao joj titulu markize od Mentnona i 1684. stupio s njom u morganatski brak. 39
- Mallet, Friedrich Ludwig* (Fridrih Ludvig Male; 1792 - 1865) – glavni pobornik pijetizma u Bremenu. 110 258
- Manz, Georg Joseph* (Georg Jozef Manc; 1808 - 1894) – jedan od najpoznatijih katoličkih izdavača u Njemačkoj; 1830. kupio univerzitetsku knjižaru u Landshutu; 1835. preselio se u Regensburg. Cenzura mu zabranila da izdaje knjige od 1839. do 1842. Od 1886. izdaje u Regensburgu, Minhenu i Dilingenu. 63
- Marat, Jean - Paul* (Žan - Pol Mara; 1743 - 1793) – francuski liječnik i publicist; revolucionar, jedan od najdosljednijih vođa jakobinaca u vrijeme francuske buržoaske revolucije. Izdavao list »L'Ami du peuple« (Priatelj naroda). Zahtijevao smaknuće kralja. Pao kao žrtva atentata. 63 255 260 261
- Marbach, Oswald* (Osvald Marbah; 1810 - 1890) – njemački književnik, hegelovac. 24 25 26 27 28 29
- Marheineke, Philipp Konrad* (Filip Konrad Marhajneke; 1780 - 1846) – teolog, hegelovac. 198-200
- Marko Aurelije Antonije* (121 - 180) – rimski car (161 - 180), filozof stoik. 182
- Marryat, Frederick* (Frederik Marijet; 1792 - 1848) – engleski moreplovac i pisac avanturističkih romana. 14
- Marx, Karl* (Karl Marks; 1818 - 1883). 250
- Mendelssohn - Bartholdy, Felix* (Felix Mendelson - Bartoldi; 1809 - 1847) – njemački romantički kompozitor, pijanist i dirigent. 112
- Menzel, Wolfgang* (Volfgang Mencil; 1798 - 1873) – reakcionarni njemački literarni historičar i pripovjedač. Protivnik Mlade Njemačke. Protiv njega je pisao Ludwig Börne. 64 94
- Mercadante, Saverio* (Saverio Merkadante; 1797 - 1870) – talijanski kompozitor. 85
- Meyen, Eduard* (Eduard Majen; 1812 - 1870) – njemački publicist, mladohegelovac, a kasnije nacionalni liberal. 223
- Michelet, Karl Ludwig* (Karl Ludvig Mišle; 1801 - 1893) – hegelovac. 139
- Morrison* (Morison; umro 1840) – pronalazač »Morisonove pilule«, tada poznatog sredstva za čišćenje. 208
- Mosen, Julius* (Julijus Mozen; 1803 - 1867) – njemački pisac (pjesnik, dramatičar i romansijer). 15 217
- Mozart, Wolfgang Amadeus* (Amadeus Volfgang Mocart; 1756 - 1791) – austrijski kompozitor, jedan od najvećih muzičara u historiji evropske muzike. 59 112
- Muhamed Ali* – upravitelj Egipta od 1798. do 1813; odcijepio se od Porte. Intervencijom velikih sila priznata mu je vlast nad Egiptom, ali pod osmanlijskom ovisnosti. Provodio je despotske reforme i dovodio francuske stručnjake u zemlju. 99
- Müller, Julius* (von der Sünden), (Julijus Miler; 1801 - 1878) – protestantski ortodoksnii teolog. 258
- Mundt, Theodor* (Teodor Munt; 1808 - 1861) – njemački pisac, pripadnik Mlade Njemačke, kasnije profesor književnosti u Breslavi i Berlinu. 14 26 33 40 51 54 55 56 57 58 59 60 215 217 218 219 220

- Napoléon Bonaparte* (1769 - 1821) — od 1802. doživotni konzul; 1804 - 1814. i 1815 (sto dana) car Francuske. 40 66 93 106 205 213 238 260
- Neander, Johann August* (Johan August Neander; 1789 - 1850) — njemački teolog. 130 172
- Neige, Siegwart von der* (Zigvart fon der Najge) — lice iz Engelsova članka »Rekvijem za njemačke plemićke novine«. 67
- Neige, Theoderich von der* (Teoderih fon der Najge) — isto. 67
- Neron, Lucije Domicije* (37 - 68) — rimski car (54 - 68); neuravnotežen; progonio kršćane; svrgnut s prijestolja; počinio samoubistvo. 209
- Nestroy, Johann Nepomuk* (Johan Nepomuk Nestroj; 1801 - 1862) — austrijski dramatičar, pisac popularnih igrokaza s muzikom i lakdrija. 14
- Newton, sir Isaac* (Ajzek ser Njutn; 1642 - 1727) — engleski fizičar, astronom i matematičar. Pronašao je diferencijalni i integralni račun, otkrio zakon gravitacije, spektar i formulirao osnovne zakone mehanike. 72 298
- Nikola I* [Romanov] (1796 - 1855) — ruski car (1825 - 1855). 266
- Nösselt, Friedrich August* (Fridrih August Neselt; 1781 - 1850) — njemački pedagog, pisac školskih udžbenika za povijest, zemljopis i njemačku književnost. 12
- Oswald, Friedrich* (F. O.), (*S. Oswald*) (Fridrih Oswald) — pseudonim F. Engelsa. (Vidi *Engels, Friedrich*.)
- Otto, F. W.* (Oto) — izdavačka kuća i knjižara u Erfurtu. 265
- Paniel, Carl Friedrich Wilhelm* (Karl Fridrih Vilhelm Panijel; 1803 - 1856) — od 1839. pastor u Bremenu. Zastupao je racionalizam i vodio dugu polemiku protiv F. W. Krummachera. 83 84 109-111
- »*Patriots*« — vidi *Buhl L. H. F.* 250 259 260
- Paul, Jean* (Žan Pol) (Johann Paul Friedrich Richter [Johan Paul Fridrih Rihter]; 1763 - 1825) — njemački malogradanski satirički pisac. 10 53
- Paulus, Heinrich Eberhard Gottlob* (Hajnrih Eberhard Gotlob Paulus; 1761 - 1851) — njemački protestantski teolog, racionalist. 8
- Peel, sir Robert* (ser Robert Pil; 1788 - 1850) — engleski državnik, umjereni torijevac, vođa »pilita«; predsjednik vlade (1841 - 1846); uz podršku liberala ukinuo zakone o žitu. 278 279 282
- Petrarca, Francesco* (Frančesko Petrarca; 1304 - 1374) — veliki talijanski pjesnik, jedan od prvih humanista, prvi individualist u evropskom pjesništvu. 16 123
- Pfitzer, Gustav* (Gustav Pfcicer; 1807 - 1890) — njemački pisac. 34
- Platen - Hallermünde, August graf von* (August grof fon Platen - Halermünde; 1796 - 1835) — njemački pjesnik, liberal. 15 43 - 44 72
- Poitiers Vilhelm, von* (Vilhelm fon Poatje, 1087 - 1127) — trubadur. 98
- Pol, Johann* (Johan Pol) — evangelički pastor u Hedfeldu kod Izerlona, pisac pjesama pretežno religioznog sadržaja. 16 21
- Prutz, Robert Eduard* (Robert Eduard Pruc; 1816 - 1872) — njemački demokratski pjesnik i historičar književnosti. 247
- Pückler - Muskau, Hermann Ludwig Heinrich Fürst von* (Herman Ludvig Hajnrih knez od Pikler - Muskau; 1785 - 1871) — njemački pisac. 217 218
- Püttmann, Hermann* (Herman Pitman; 1811 - 1894) — jedan od najplodnijih socijalnih lirika 40-tih godina, zastupnik »istinskog socijalizma«, izdavač mnogih časopisa i listova. Nakon revolucije od 1848. preselio se u Austriju. 15
- Racine, Jean* (Žan Rasin; 1639 - 1699) — jedan od najvećih francuskih dramskih pisaca 40

- Rachel, Elise* (Eliza Rašel; 1821 - 1858) —velika francuska glumica tragedinjinja. 40
- Radewell, Friedrich* (Fridrih Radevel) —njemački pisac. 220
- Raupach, Ernst* (Ernst Raupah; 1784 - 1852) —njemački dramatičar. Od 1816. do 1822. profesor njemačke književnosti u Petrogradu; od 1822. živio u Berlinu. 41
- Richter, Heinrich* (Hajnrh Rihter; 1800 - 1847) —inspektor misionarskog društva i kuće misija u Barmenu. Od 1834 - 1840. izdavao je »Protumačenu kućnu Bibliju« (»Erklärte Hausbibel«). 11
- Riedel, Carl* (Karl Ridel; 1804 - 1878) —njemački filozof, mladohegelovac. 134
- Riem, Friedrich Wilhelm* (Fridrih Wilhelm Rim; 1779 - 1857) —njemački muzičar. 112
- Ringsseis, Johann Nepomuk* (Johan Nepomuk Ringsajs; 1785 - 1880) —zastupnik religiozno - spekulativnog pravca u medicini. 144 212
- Robespierre, Maximilien - Marie - Isidor de* (Maksimilijen - Mari - Izidor de Roberšpjer; 1758 - 1794) —istaknuti učesnik francuske buržoaske revolucije s kraja 18. stoljeća, vod jakobinaca; 1793. i 1794. bio na čelu revolucionarne vlade; pogubljen. 255 260
- Rochow, Gustav Adolf Rochus von* (Gustav Adolf Rohus fon Rohov; 1792 - 1847) —ministar unutrašnjih poslova Pruske (1834 - 1842); pobornik reakcionarnog pruskog junkerstva. 270
- Roland* —paladin Karla Velikog, glavni junak srednjovjekovne epopeje »Pjesma o Rolandu«. 140
- Rosenkranz, Johann Karl Friedrich* (Johan Karl Fridrih Rozenkranc; 1805 - 1879) —njemački filozof, estetičar i literarni historičar, hegelovac; profesor u Kenigsbergu. 41 207 214
- Rossini, Gioachino Antonio* (Đoakino Antonio Rosini; 1792 - 1868) —talijanski operni kompozitor. 101
- Rothschild* (Rotšild) —internacionalna bankarska kuća osnovana potkraj 18. stoljeća u Frankfurtu na Majni. U 19. stoljeću jedna od politički najuticajnijih bankarskih kuća u svijetu. 69
- Rötscher, Heinrich Theodor* (Hajnrh Teodor Rečer; 1803 - 1871) —estetičar, hegelovac. 41
- Rousseau, Jean - Jacques* (Žan - Žak Ruso; 1712 - 1778) —francuski prosvjetitelj, demokrat, ideolog sitne buržoazije; svojim idejama snažno djelovao na stvaranje revolucionarnog raspoloženja i pripremanje buržoaske revolucije u Francuskoj. 84
- Rtg.* vidi *Rutenberg, Adolf*. 251
- Rückert, Friedrich* (Fridrih Rikert; 1788 - 1866) —njemački romantički pjesnik i prevodilac orijentalne poezije. 15
- Ruge, Arnold* (Arnold Ruge; 1802 - 1880) —njemački publicist, mladohegelovac. Godine 1844. izdao je s Marxom »Njemačko - francuske godišnjake«. Malogradanski demokrat, a poslije 1866. nacionalni liberal. 96 134 142 223 247 249 250 251 252 254 255 257 259 260 262
- Runkel, Martin* (Martin Runkl) —njemački publicist; od 1835. do 1843. glavni urednik konzervativnog lista »Elberfelder Zeitung«. Bio je orijentiran pijetistički i borio se protiv lista »Rheinische Zeitung«. 14 15 18
- Russell, John, Lord* (Lord Džon Rasl; 1792 - 1878) —engleski državnik, vođa vigovac; predsjednik vlade od 1846. do 1852, 1865. i 1866. 278 279 282
- Rutenberg, Adolf* (Adolf Rutenberg; 1808—1869) —njemački publicist, mladohegelovac; poslije 1866. nacionalni liberal. 252 259
- Ruyter* (Rojter) —kapetan broda »Roland« kojim je Engels putovao na izlet u Bremerhafen. 119
- Sack, Carl Heinrich* (Karl Hajnrh Sak; 1789 - 1875) —protestantski teolog, profesor u Berlinu. 235 245
- Salomon* (oko 970 - 930) —kralj Izraela, sin kralja Davida. Sredio je zemlju u unutrašnjim i vanjskim pitanjima i sagradio hram. 26

- Samson*—hebrejski sudac iz 12. stoljeća prije n. e. 24
- Sand, George* (Žorž Sand; pravo ime: Aurore Dupin, baronice Dudevant) (Oror Dipen, baronica Didevan; 1804 - 1876)—francuska spisateljica, autor više romana na socijalne teme, pobornik humanitarnih stremjenja u doba romantike. 76 215
- Sander, Immanuel Friedrich* (Immanuel Fridrih Sander; 1797 - 1859)—pastor u Elberfeldu, pijetist. 9 10 17
- Sass, Friedrich* (Fridrih Sas; umro 1851)—njemački publicist; god. 1842. i 1843. izdavao reviju »Pilot«, 1843. protjeran iz Lajpciga i priješao u Berlin, 1848. seli se u Pariz, odakle je također protjeran, a zatim živio u Londonu i Briselu. Pristalica mladohegelizma i »istinskog socijalizma«. (Vidi *Soltwedel*.)
- Savage, Richard* (Richard Sevidž)—lice istoimene drame K. Gutzkova. 45
- Schadow, Friedrich Wilhelm* (Fridrih Vilhelm Šadov; 1788 - 1862)—njemački slikar 89
- Schebest, Agnese* (Agneze Šebest; 1813 - 1869)—operna pjevačica. 77
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph von* (Fridrih Vilhelm Jozef fon Seling; 1775 - 1854)—filozof, predstavnik njemačkog klasičnog idealizma; potkraj života zastupao teozofsku mistiku. 105 130 - 194 198 199 220 221 222
- Schifflin, Philipp* (Filip Šiflin)—najprije kandidat za propovjednika, a zatim se opredjeljuje za nastavničko zvanje. 1828 - 1848. najprije učitelj, a onda nastavnik za nove jezike na Gradevinskoj školi u Barmenu. Napisao francusku gramatiku. 12
- Schiller, Friedrich von* (Fridrih fon Šiler; 1759 - 1805)—njemački pjesnik i najveći dramatičar u njemačkoj gradanskoj književnosti. 10 24 34 79 85 116 292 307
- Schlegel, August Wilhelm von* (August Vilhelm fon Šlegel; 1767 - 1845)—njemački pjesnik romantičar, estetičar i kritičar, prevodilac Shakespeare-a. 17
- Schleiermacher, Friedrich Ernst Daniel* (Fridrih Ernst Danijel Šlajermaher; 1768 - 1834)—teolog i filozof koji sebi postavlja kao glavni zadatak znanstveni dijalog između vjere i znanosti. 199 220
- Schlichthorst, J. D.* (J. D. Šlihthorst), pastor. 84
- Schmits, Peter Gottfried (Jakob)* (Peter Gotfrid [Jakob] Šmits; rod. 1794 -)—svjedok pri izdavanju rodnog lista F. Engelsa. 287
- Schröder-Devrient, Wilhelmine* (Vilhelmina Šreder - Devrijan; 1804 - 1860)—njemačka glumica i operna pjevačica. 77
- Schubarth, Karl Ernst* (Karl Ernst Šubart; 1796 - 1861)—antihegelovski publicist. 66 136
- Schücking, Levin* (Lefin Šiking; 1814 - 1883)—njemački publicist, novelist i pisac romana iz seljačkog i plemićkog života. 75
- Schumacher, Balthasar Gerhard* (Baltazar Gerhard Šumaher; 1755 - 1801)—njemački pjesnik. 97
- Schunann, Robert* (Robert Šuman; 1810 - 1856)—njemački kompozitor, glavni pobornik i predstavnik romantike. Veliki majstor lirske popijevke. 112
- Schwab, Gustav* (Gustav Švab; 1792 - 1850)—njemački pisac, pripadnik Švapske škole. Značajan je po svojim »Najljepšim pričama klasične starije« i »Njemačkim narodnim knjigama«. Uredivao je književnu rubriku u nekoliko listova. 25 111
- Scribe, Eugène* (Ežen Skrib; 1791 - 1861)—francuski dramatičar, napisao oko 500 kazališnih komada bez osobite literarne vrijednosti. 101
- Sealsfield, Charles* (Karl Anton Postl), (Čarls Silsild; 1793 - 1864)—njemačko - američki pisac. 222
- Seydelmann, Karl* (Karl Zajdelman; 1793 - 1843)—glumac. 85
- Shakespeare, William* (Viljem Šekspir; 1564 - 1616)—najveći engleski dramatičar, jedan od najvećih dramatičara svih vremena. 46 49 50 75 106
- Shelley, Mary* (Meri Šeli; 1797 - 1851)—supruga engleskog pjesnika P. B. Shelleya. 76
- Shelley, Percy Bysshe* (Persi Biš Šeli; 1792 - 1822)—engleski pjesnik,

- pripadnik engleske romantike. 71
76 302
- Simrock, Karl Joseph* (Karl Jozef Zimrok; 1802 - 1876) — njemački pjesnik i germanist, pod utjecajem Uhlanda i Heinea, prevodilac staronjemačkih i nordijskih eposa. 24 26 29
- Smith, Adam* (Adam Smit; 1723 - 1790) — engleski ekonomist, zastupnik građanske klasične političke ekonomije. 204
- Sokrat* (469 - 399 pre n. e.) — jedna od najznačajnijih filozofskih ličnosti starog vijeka 105 159
- Soltwedel, Alexander* (Aleksander Soltwedel) — vidi *Sass, Friedrich*. 111 112
- Spinoza, Baruch de* (Baruh de Spinoza; 1632 - 1677) — veliki nizozemski filozof racionalista, monist. Bog je za Spinozu priroda. 161
- Stahl, Friedrich Julius* (Fridrih Julijus Štal; 1802 - 1861) — njemački pravnik i političar ekstremnog reakcionarnog pravca. 79 130 144
- Stahr, Adolf Wilhelm Theodor* (Adolf Vilhelm Teodor Štar; 1805 - 1876) — njemački historičar književnosti i umjetnosti; proučavao Aristotela, 79
- Steffens, Hendrik* (Hendrik Stefens; 1773 - 1845) — norveški filozof, prirodoslovac i pjesnik. 94
- Stegmayer, Ferdinand* (Ferdinand Štegmajer; 1803 - 1863) — njemački kompozitor i dirigent. 112
- Steinhaus, Johann Friedrich* (Johan Fridrih Štajnhaus) — izdavač, knjižar i tiskar u Barmenu. 15
- Stephan, Martin* (Martin Štefan) — pastor češke općine u Drezdenu. Voda luteranskog iseljeničkog pokreta u Saksoniji. Preselio se 1838. u Nju Orleans. Tamo je zbog korupcijskih afera izgubio svoje pristalice. 78
- Sternberg* — vidi *Ungern - Sternberg*. 98
- Stier, Ewald Rudolf* (Evald Rudolf Štir; 1800 - 1862) — pastor. 10 18 19
- Stilling* (Štiling) — vidi *Jung - Stilling*. 17
- Stirner, Max* (Maks Štirner — pravo ime Johann Caspar Schmidt, 1806 - 1856) — njemački idealistički filozof, mladohegelovac, zastupnik radikalnog individualizma. 250 253 259
- Strauß, David Friedrich* (David Fridrih Štraus; 1808 - 1874) — njemački teolog, autor djela «Život Isusov» u kome je sadržaj evanđelja shvaćen kao mit. Mladohegelovac. Nakon 1866. nacionalni liberal. 8 41 48 80 81 96 111 124 134 142 160 172 215 216 220 221 223 239 258
- Stuhr, Peter Feddersen* (Peter Feddersen Štur; 1787 - 1851) — historičar i istraživač religije. 167
- Tacit, Publije Kornelije* (oko 55 - 120) — najveći rimski povjesničar, pouzdanik Trajanov. 9 264
- Thiersch, Bernhard* (Bernhard Tirš; 1793 - 1855) — njemački pjesnik. 72
- Tholuck, Friedrich August* (Fridrih August Toluk; 1799 - 1877) — protestantski ortodokсни teolog, profesor u Berlinu i Haleu. 110
- Tichatschek, Joseph Aloys* (Jozef Alojz Tihaček; 1807 - 1886) — operni pjevač. 77
- Tieck, Ludwig* (Ludvig Tik; 1773 - 1853) — pjesnik njemačke romantike. 24 27 29
- Tiele, Johann Nikolaus* (Johan Nikolaus Tile; 1804 - 1856) — pastor; u sporu Krummacher - Paniel pristalica ortodokсне strane, koju je zastupao Krummacher. 84
- Tripsteert, Crischan* (Krišan Tripštert) — pseudonim jednog suradnika «Bremenskog lista za rasonodu» («Bremer Unterhaltungsblatt»). 80
- Tromlitz, A. von* (A. fon Tromlic; 1773 - 1839) — njemački građanski pisac niza lakših historijskih romana i novela. 14
- Uhlant, Ludwig* (Ludvig Uland; 1787 - 1862) — njemački romantik, pisac balada i romanci, pod utjecajem narodne pjesme. 14 47
- Ungern - Sternberg, Alexander von* (Aleksander fon Ungern - Sternberg; 1806 - 1866) — njemački romanopisac. 39 40

- Varnhagen von Ense, Karl August* (Karl August Farnhagn fon Enze; 1785 - 1858 - njemački pisac i historičar književnosti, podržavao pokret Mlada Njemačka. 56 58 218
- Viktor I, sv.* - afrički papa od 189 - 198. 87
- Viktoria* (Victorija; 1819 - 1901) - kraljica Velike Britanije i Irske. 266
- Voigt, H. L.* (H. L. Fojgt) - nekadašnja nakladna kuća u Kenigsbergu. 207
- Voltaire, François Marie Arouet de* (Fransoa Mari Aruc de Volter; 1694 - 1778) - francuski filozof deista, satiričar, historičar, zastupnik građanskog prosvjetiteljstva 18. st. 12 54 84 194 238 250 260 262
- Voß, Johann Heinrich* (Johan Hajnrih Fos; 1751 - 1826) - njemački pjesnik i filolog. Prevodio Homera, Vergilija i druge antičke pjesnike. 17
- Walesrode, Ludwig Reinhold* (Cohen) (Ludvig Rajnhold Valesrode; 1810 - 1889) - njemački radikalni demokratski publicist. 207 - 210
- Wallraf, Ferdinand Franz* (Ferdinand Franc Valraf; 1748 - 1824) - kelnski sakupljač umjetnina. 89
- Veber, Wilhelm Ernst* (Vilhelm Ernst Veber; 1790 - 1850) - pisac filoloških, pedagoških i estetičkih radova, prevodilac antičkih autora. Pisao pod pseudonimom »Anonymus«. 78 79 84 111
- Wedell (Vedel)* - kapetan 12. pješadijske čete u kojoj je u Berlinu služio F. Engels. 291
- Wichelhausen, Peter* (Peter Vihelhausen; 1764 - 1843) - trgovinski savjetnik, vijećnik, a od 1816. predsjednik vijeća općine Barmen. Svjedok pri izdavanju rodnog lista F. Engelsa. 287
- Wienbarg, Ludolf* (Ludolf Vinbarg; 1802 - 1872) - njemački pisac i kritičar, pripadnik Mlade Njemačke. 33 34 47 53 55 57 80 217 218 219
- Wigand, Otto* (Oto Vigand; 1795 - 1870) - njemački izdavač i knjižar. Njegova lajpciška firma izdavala je djela radikalnih pisaca. 247 248 253 254 256 257 259 260
- Wülfig, Friedrich Ludwig* (Fridrih Ludvig Vilfing; rod. 1807) - njemački pjesnik. 15 16
- Ziegler von Kliphausen, Heinrich Anselm* (Hajnrih Anselm Cigler fon Kliphauzen; 1663 - 1696) - njemački pjesnik, poznat naročito po djelu »Die asiatische Banise oder blutiges doch mutiges Pegu« (»Azijatska Baniza ili krvavi a hrabri Pegu«). 41
- Zuccalmaglio, Vincenz Jakob von* (pseudonim »Montanus«) (Vincenc Jakob fon Cukalmaljo; 1806 - 1876) - njemački pjesnik i istraživač folkloru. 16

Imena biblijskih, mitoloških i drugih neistorijskih lica i lica iz književnih djela

- Abner* - lice iz tragedije Karla Becka »Saul«. 36 50
- Adam* - po »Bibliji«, prvi čovjek. 104
- Ahil* - sin mirmidonskog kralja Peleja i morske božice Tetide. Glavni grčki junak u »Ilijadi«. 40
- Alberich* (Alberih) - patuljak iz njemačkih narodnih priča. 88
- Arethusa* (Aretuza) - Artemidina pratilica pretvorena u izvor kod Si-
rakuze; ime nimfe izvora. 109
- Arijadna* - lice iz grčke mitologije, kći kritskog kralja Minosa i Pasifaje. Pomogla Tezeju da izađe iz labirinta i pobjegla s njim, ali je on ostavlja na ostrvu Nakosou. Po jednoj varijanti mita, bila je Dionisova žena. 166
- Atalija* - glavno lice istoimene Racine-ove drame. 40

- Belial*—isprijava šumsko božanstvo, a u kasnijoj hebrejskoj literaturi ime đavla. Tako zove apostol Pavao Antikrista u 2. posl. Korinćanima 6,15. 182
- Busiris* (Buziris)—lice iz grčko - egiptatske mitologije (surovi kralj koji je prinosiso bogovima na žrtvu sve strance koji bi ušli u Egipat). 209
- Cäsar* (Kezar)—glavni junak u romanu K. Gutzkova »Wally sumnjalica«. 46
- Dijana*—staroitalska božica svjetla, prirode i poroda, kasnije izjednačena sa starogrčkom boginjom Artemidom. 89
- Dionizije*—lice iz grčke mitologije, sin Zeusa i Semele, bog proljeća, plodnosti, vinograda i veselja. 168
- Eckart* (Ekart)—lice iz narodne priče, vjerni junak, uzor pouzdanog stražara. 91
- Eulenspiegel, Till* (Til Ojlenšpigl)—junak jedne narodne knjige s kraja 15. stoljeća, lakrdijaš. 24 26
- Ezekilj*—jedan od četiri velika hebrejska proroka iz 6. stoljeća prije n. e. 235
- Fedra*—Minosova kći, žena Tezejeva. Kao tragediju obradili Euripid, Seneka, Racine. 40
- Fierabras* (Firabras)—lice iz njemačke pučke knjige. 28
- Filip*—lice iz Schillerove drame »Don Carlos«. 85 209
- Florens*—lice iz njemačke pučke knjige. 27
- Fortuna*—božica sreće u starih Rimljana. 27 164
- Fortunatus*—lice iz njemačke pučke knjige. 24 27
- Genoveva*—lice iz istoimene njemačke i evropske pučke knjige. 24 26 27
- Giselher* (Gizelher)—najmlađi od tri burgundijska kralja iz »Pjesama o Nibelunzima«. 67
- Griselda* (Grizelda)—lice iz njemačke pučke priče. 26 27 28
- Hainon*—lice iz njemačke pučke knjige. 14 27
- Helena*—lice iz njemačke pučke knjige. 27
- Hermes*—lice iz grčke mitologije—bog pastira, trgovine, i putova; vodi duše u podzemni svijet. Sin Zeusa i Maje. 119
- Herzog Heinrich der Löwe* (Vojvoda Hajnrih Lav)—lice iz njemačke pučke knjige. 25
- Hirlanda*—lice iz njemačke pučke knjige. 26
- Ifigenija*—lice iz grčke mitologije—boginja plodnosti i poroda, po kasnijoj priči kći Agamemnona i Klitemnestre, Artemidina svećenica na Tauridi, odakle ju je ugrabio Orest. 40
- Ilija*—hebrejski prorok. 188
- Isus Krist*—po jednom podatku rimskog historičara Flavija misli se da je živio u vrijeme rimskog cara Augusta, ali nije dokazano da je Krist istorijska ličnost. 9 82 142 166 168—173 179—194 244
- Ivan evanđelista*—pisac evanđelja, apokalipse i triju poslanica. 184 189
- Ivan Krstitelj*—ličnost iz »Novog zavjeta«, krstio Krista na rijeci Jordanu. 172 188 189 192 235—243 257
- Isajja*—prvi veliki hebrejski prorok. 166 180 187 191
- Isolde*—lice iz srednjovjekovne legende o ljubavi Tristana i Izolde, koja je obradena u raznim varijantama kako u narodnoj tako i u umjetničkoj literaturi evropskih naroda. Engels je spominje u vezi sa obradom legende koju je izvršio Gottfried von Straßburg. 27
- Jakov mladi*—biblijsko lice iz »Novog zavjeta«, apostol. 172 188
- Jakov*—sin Izaka i Rebeke; imao je dvanaest sinova od kojih je potekao izraelski narod. 258

- Janošik* (Janossyk) — razbojnik, lice iz »Madarskih melodija» Karla Becka. 36
- Jona* — jedan od dvanaest hebrejskih proroka iz 8. stoljeća prije n. e. 256
- Jozua* (Isus Navin) — starozavjetni prorok. 20
- Juda Iskariot* — biblijsko lice iz »Novog zavjeta», apostol, izdao Krista. 26 184
- Lot* — biblijsko lice, Nojev nećak. Pri likom propasti Sodome spasao se kao jedini pravednik. 72
- Ludwig* — ličnome iz »Pjesme o Ludvigu». 33
- Luka* — apostol, jedan od četiri evanđelista i autora »Djela apostolskih». 179 262
- Mademoiselle de Belle Isle* (Madmoazel de Bel II — gospodica de Bel II) — lice iz istoimene drame francuskog pisca Aleksandra Dime - oca (Alexandre Dumas - père). 40
- Magelona* — lice iz njemačke pučke knjige. 27
- Marija* — biblijsko lice, majka Isusa Krista. 186 262
- Marko* — biblijsko lice (iz »Novog zavjeta»), apostol, jedan od četiri evanđelista. 262
- Marquis Posa* (Markiz Poza) — lice iz Schillerove drame »Don Carlos». 209
- Mefistofeles* — davao, po njemačkoj pučkoj predaji Faustov pratilac. 46 58 85
- Meluzina* — lice iz njemačke pučke knjige. 24 27
- Merlin* — lice iz istoimene drame Karla Immermanna koja predstavlja seosku obradu stare keltske legende (ona je ušla i u ciklus legendi o kralju Arturu) o radniku i bardu Merlinu. 107
- Merob* — lice iz tragedije K. Becka »Saul». 36
- Mihajlo* — prema »Bibliji», prvi arkandeo, zaštitnik sinagoge i kršćanske crkve. 83 257 262
- Moab* — lice iz tragedije K. Becka »Saul». 36
- Mojsije* — hebrejski zakonodavac; izveo Hebreje iz Egipta. Prema »Bibliji» na brdu Sinaju primio od boga deset zapovijedi božjih. 61 119 188 240
- Moloh* — semitsko božanstvo kome su djeca prinošena na žrtvu. 37 241
- Morgana* — vila (u keltskim legendama). 90
- Morolf* — lice iz njemačke pučke knjige. 24 26
- Oktavijan* — lice iz njemačke pučke knjige (car). 24 27
- Patkul* (Patkul) — lice iz istoimene tragedije Karla Gutzkova. 220
- Pavao* sv. apostol iz Tarza. Najprije protivnik, a kasnije promicatelj kršćanstva u Maloj Aziji i na Balkanskom poluotoku. Napisao je četrnaest poslanica. Umro mučeničkom smrću u Rimu za Nerona, između 64. i 67. god. — 83 84 168 172 188 189 191 193
- Petar*, sv. — prije Simon iz Tiberijade, prvak apostola, prvi rimski biskup, raspet naglavce za Nerona između 64. i 67. god. 172 188 189 191 193
- Philippus* (Filipus) — lice iz Engelsova spjeva »Trijumf vjere». 240
- Pontus* — lice iz njemačke pučke knjige. 28
- Reinald* (Rajnald) — lice iz njemačke pučke knjige. 27
- Ruy Blas* (Rij Blas) — glavno lice istoimene drame Victora Hugoa. 40
- Saul* — isprva pastir; a zatim prvi hebrejski kralj. 36 37
- Shylock* (Šajlok) — lice iz Shakespeara-ove komedije »Mletački trgovac». 85
- Siegfried* (Zigfrid) — heroj njemačke i nordijske narodne priče. 24 27 28 87 - 90
- Sigmund* (Zigmund) — otac Siegfriedov. 87

Siglint (Ziglint)—Siegfriedova majka.
87

Tannhäuser (Tanhojzer)—njemački vi-
teški pjevač iz 13. st. 91

Thusnelda (Tusnelda)—lice iz Lohen-
steinova djela »Velikodušni voj-
skovoda Arminije. . .« 41

Timotej, sv.—pratilac apostola Pavla,
mučenik. 193

Tristan (Tristan i Izolda)—vidi
Isolde. 27 28

Uran—sin Erebov i Gejin—antičko
božanstvo. 169

Vječni Žid (Ahasver)—lice iz nje-
mačke pučke knjige u kojoj se
razvija srednjovjekovna priča iz
latinske i staronjemačke predaje
o Židovu koji vječno putuje. 25 26

Walther (Markgraf Valter)—lice iz
njemačke pučke knjige. 27

Werner—lice iz drame K. Gutzkova
»Werner ili srce i svijet«. 220

Datumi iz života i rada Friedricha Engelsa

(novembar 1820 — decembar 1842)

1820.

28. novembar Friedrich Engels rođen u Barmenu u Rajnskoj provinciji, ekonomski najrazvijenijem području države Pruske.

1834.

20. oktobar Engels prelazi na gimnaziju u Elberfeld pošto je dotada pohađao građansku školu u Barmenu.

1837.

15. septembar Engels prekida gimnaziju na očev zahtjev prije nego što je završio posljednji razred i počinje raditi kao trgovački pomoćnik u trgovačkoj firmi svoga oca u Barmenu.

1838—1841.

- Od sredine jula 1838. do druge polovice marta 1841. Engels odlazi u Bremen kod očevog prijatelja Heinricha Leupolda, saskog konzula i šefa eksportne firme Leupold, da izučava trgovački zanat. U slobodno vrijeme bavi se literaturom a naročiti interes pokazuje za pisce Mlade Njemačke. Piše pjesme, a prvi objavljeni članak su *Pisma iz Vupertala* koja objavljuje u časopisu «Telegraph für Deutschland» što ga je u Hamburgu izdavao Karl Gutzkow, jedna od glavnih ličnosti Mlade Njemačke. Iz Bremena se dopisuje sa braćom Graeber, Friedrichom i Wilhelmom, kao i sa svojom sestrom Marijom. Pisma braći Graeber su naročito važna za upoznavanje Engelsova misaona razvoja. Piše mnoge članke u «Telegraphu» i drugim časopisima i novinama. Među najvažnije njegove članke toga vremena spadaju članci o E. M. Arndtu i o K. Immermannu. Intenzivno studira filozofiju, posebno Schleiermachersa, Strauša i nešto kasnije Hegela.

Kraj marta 1841. Engels se vraća iz Bremena u Barmen. Odlazi s ocem na put u Švajcarsku i Italiju i piše članak o tom putovanju *Tamo-amò po Lombardiji*.

Od druge polovice septembra do kraja 1841. Engels odlazi u Berlin da bi u artiljeriji kao dobrovoljac odslužio vojni rok. U slobodnom vremenu pohađa predavanja na univerzitetu, naročito Schellingova, i usko se povezuje sa berlinskim krugovima mladohegelovaca, braćom Brunom i Edgarom Bauer, K. F. Köppenom i drugima. Kao oduševljeni mladohegelovac odmah piše protiv Schellinga članak *Schelling o Hegelu* i objavljuje ga u »Telegraphu« u decembru 1841. U drugoj polovici 1841. studira i Feuerbachov spis *Sušтина kršćanstva*.

1842.

Od početka do sredine 1842. Objavljuje dvije brošure protiv Schellinga: *Schelling i objavlj enje i Schelling — filozof u Kristu*. Engels počinje surađivati i u listu »Rheinische Zeitung« nizom publicističkih priloga. Piše dopise o predavanjima u Berlinu, o polemici protiv Leoa, pruskim zakonima o štampi.

Oko sredine jula Engels piše za mladohegelovski časopis »Deutsche Jahrbücher« kritički članak *Alexander Jung: »Predavanja o modernoj njemačkoj literaturi«* i oveću satiričku pjesmu *Trijumpf vjere*.

Oko 10. oktobra Nakon odsluženja vojnog roka Engels se vraća iz Berlina u Barmen. Posjećuje redakciju lista »Rheinische Zeitung« i upozna je Mosesa Heßa.

Tokom oktobra Engels piše članak *Friedrich Wilhelm IV, kralj Pruske*. Članak je objavljen sa radovima Bauera, Strauße i M. Heßa u zborniku »Dvadeset i jedan arak iz Švicarske«, koji je izašao u julu 1843. u Švicarskoj.

Druga polovica novembra Engels putuje u Englesku da bi u predionici »Ermen i Engels« završio svoju trgovačku naobrazbu. Na putu za Englesku posjetio je ponovno redakciju lista »Rheinische Zeitung« u Kelnu, gdje je prvi put srio Karla Marxa.

29. i 30. novembra Poslije dolaska u Englesku piše članke *Englesko shvaćanje unutarnjih kriza i Unutarnje krize* i šalje ih u »Rheinische Zeitung«, gdje članci izlaze 8, 9. i 10. decembra.

19, 20, i 22. decembra Engels piše članke *Položaj političke stranke, Položaj radničke klase u Engleskoj i Zakoni o žitu*, koji su objavljeni u listu »Rheinische Zeitung« 24, 25. i 27. decembra. U ovom razdoblju odvija se Engelsov prijelaz od idealizma i liberalnog republikanskog demokratizma na materijalizam i komunizam.

Registar pojmova

- Actus purus 148 154 161
 beskonačni actus 151
 Antropologija 175
 Apriorizam 159
 Apsolut 133 155 157
 egzistencija apsoluta 132 133
 Apsolutizam 39 97
 Aristokracija 99 279 282
 aristokracija zemljoposjednika 278
 novčana aristokracija 278
 Aseitet 161
 Askeza
 mračna askeza 23
- Bitak (bivstvo) 132 135 145 146 147
 148 149 154 156
 bitak po sebi 150
 bitak za sebe 150
 beskonačni mogući bitak 133
 bespojmovni bitak 147
 božanski bitak 165
 čisti bitak 148 150 154 161
 dovršeni bitak 149
 kontrarni bitak 150 163
 logički bitak 146 150 152
 mogući bitak 147 149 153 154
 160 162
 mogući - morajući bitak 162
 morajući bitak 162
 nemogućnost bitka 148
 neograničeni bitak 148 150 154 162
 neposredni mogući bitak 147
 nužni bitak 160
 obezduhovljeni bitak 147
 određeni bitak 147
 praiskonski bitak 161 162 163
 realni bitak 146 152
 slijepi bitak 147 160 161
 slijepi bezgranični bitak 147
 trebajući bitak 162
 zbijski bitak 146 150 152 153
- Bivstvovanje
 logičko bivstvovanje 146
- Bivstvujeće 146 148 154
 relativno bivstvujeće 156
 Bog 146 - 147 160 161 163 164 165
 168 171
 bog svijeta 168
 apsolutni bog 168
 Hegelov bog 173
 kršćanski bog 165
 pojam boga 155 160
 pravi bog 161
 Schellingov bog 167 169
 Bol
 svjetska bol 33 41
- Cenzura 210 232
 pruska cenzura 230 - 233 271
 Crkva 172
 katolička crkva 189 268
 protestantska crkva 189 267 268
- Čartizam 272 277 278
 Čovječanstvo
 grešno čovječanstvo 185
- Demokracija
 radikalna demokracija 278
 Dijalektika 149
 dijalektika svijeta 161
 Hegelova dijalektika 153
 Djelo
 slobodno djelo 95
 Dogmatika 173
 spekulativna dogmatika 160
 Dokaz
 ontološki dokaz 160
 Drama 46 - 53
 Država 218 268 270
 industrijska država 275
 interveniranje države 98
 katolička država 268
 kršćanska država 267 269 278
 organska država 97

- protestantska država 267 268
 religijska država 268
 Duh 147 148 154 161 - 162
 beskonačni duh 74
 ljudski duh 125
 njemački duh 23 118
 politički duh 96
 samorazvitak duha 142
 samosvjestan duh 158
 slobodni duh 74
 svjetski duh 100
 živi duh 155
- Egzistencija 132 135 152
 predsvjetska egzistencija 152
 realna egzistencija 152
- Ekonomija
 nacionalna ekonomija 204
- Emancipacija
 emancipacija žena 27
- Empirizam 159
 apriorni empirizam 159
 čisti empirizam 159
- Fenomenologija 158
- Filozof
 francuski filozof 142
 posljednji filozof 74
- Filozofija 41
 filozofija duha 149 155 158
 filozofija identiteta 131 132 134
 135 155 156
 filozofija mitologije 166 167
 filozofija mogućnosti 153
 filozofija objavljenja 130 135 144
 filozofija prava 141
 filozofija prirode 149 158
 filozofija protestantizma 142
 filozofija religije 141
 filozofija svjetske historije 155 176
 filozofija vjere 157
 apsolutna filozofija 131 156
 državna pruska filozofija 96
 empirijska filozofija 135
 Fichteova filozofija 106
 Hegelova filozofija 96 130 139 - 174
 211
 Kantova filozofija 84
 negativna filozofija 133 145 155
 159 160 161 181
 novija njemačka filozofija 107
 posljednja filozofija 131 - 132
 pozitivna filozofija 133 145 159
 160 161
 Schellingova filozofija 139 - 194
 sjeverno - njemačka filozofija 139
 slobodna filozofija 139
- Generacija 99
 mlada generacija 107
 sadašnja generacija 96
- Hegelovci 56 95
- Historija 38
 historija filozofije 131
 svjetska historija 68
- Idealnost 150
- Ideja 149 150
 apsolutna ideja 150
 apstraktna ideja 155
 Hegelova ideja 155
- Identitet 145
- Industrija
 engleska industrija 275 276 281
 francuska industrija 276
 njemačka industrija 276
 kontinentalna industrija 276
- Iskustvo
 mistično - teozofsko iskustvo 159
- Islam 131
- Jedinstvo
 božansko jedinstvo 163
- Jevrejstvo 131
- Jezik 113 150 208
 književni jezik 113
- Kapitalisti 280
- Kategorije 48 150
 Hegelove kategorije 40
 konačne kategorije 95
 logičke kategorije 146
- Književnost
 mlada književnost 33
 vupertalska književnost 14 - 17 21
 pučka književnost 23 - 29
- Klasa 276
 radnička klasa 276 278 280 - 281
 vladajuća klasa 272
- Konstitucionalizam 23 101
- Kosmopolitizam 95
- Kritika
 estetska kritika 96
- Kršćanstvo 159 160 168 181
- Kult 48
- Liberalizam 195 - 197
 kosmopolitski liberalizam 95
- Literatura 41
 francuska literatura 40
 mlada literatura 53 57 107
 njemačka literatura 40 55 79 106

- reprodukcionalna literatura 41
 vupertalska literatura 14
 Logika
 kantovska logika 109
 objektivna logika 158
 volfovskva logika 109
 Materija
 vječna materija 161
 Materijalizam 40
 Mir
 vječni mir 68
 Misterije
 grčke misterije 166
 Misticizam 6 7
 Mistika
 Schellingova mistika 167
 Mišljenje 145 149
 čisto mišljenje 149
 način mišljenja 149
 slobodno mišljenje 149 159
 Mlada Njemačka 14 33 41 55 57
 217 219
 Mladohegelovstvo 162
 Mladonijemci 55 57 217
 Mogućnost 150
 mogućnost bitka 147 148 149
 Monoteizam 164
 Nacija
 njemačka nacija 93
 ravnopravna nacija građana 98
 samorazvitak nacije 97
 Nacionalnost 95
 evropske nacionalnosti 95
 Nadbivstvujeće
 apsolutno nadbivstvujeće 156 158
 Narod
 njemački narod 100
 slobodan njemački narod 101
 Nauka
 čista nauka o umu 133 145 151
 negativna nauka 155
 subjektivna nauka 156 158
 Nebivstvujeće
 relativno nebivstvujeće 147
 Nezaposlenost 280 281
 nezaposlenost radnika 280
 opća nezaposlenost 280 281
 Novohegelovstvo 96
 Novošelingizam 165
 Nužnost 57
 svjetsko - historijska nužnost 141
 Panteizam 161 163
 loš panteizam 161
 Pelagijanizam 182
 Pijetist 10 78
 Pijetizam 57 77 78 84 109
 historija pijetizma 109
 Plemstvo 66 - 69 98
 majoratsko plemstvo 98 269
 visoko plemstvo 97
 Poezija
 idilična poezija 92
 moderna poezija 34
 novija njemačka poezija 42 54
 romantička poezija 107
 Pojam 149
 Porodica 104 105
 moderna porodica 105
 nova porodica 104 105
 regeneracija porodice 105
 stara porodica 104 105
 Potencija 146 147 148 149 161
 potencija bitka 146 147 150 151
 potencija spoznavanja 151
 beskonačna potencija 147 148 150
 151
 božanska potencija 167
 kosmička potencija 165 167
 neposredna potencija 148
 tri potencije 147 149 164 165
 Pozitivizam 154
 Praksa
 praksa cenzure 230 231
 sudska praksa 230
 Prapotencija 153
 Pravednost 97
 Pravo 97 209
 državno pravo 68
 historijsko pravo 135
 opće pravo glasa 272
 Praznovjerje
 pučko praznovjerje 23
 Predestinacija 7 73 83
 Princip
 princip legitimnosti 267
 princip pogana 187
 dualistički princip 161
 kontrarni princip 171
 kosmički princip 168
 religiozni princip 212
 životni princip 142
 Priroda 157 158
 Proces
 mitološki proces 167
 Proleter
 engleski proleter 281 282
 Proza
 mašinizirana proza 106

- Racionalist** 7 110
Racionalizam 83 84
 religiozni racionalizam 109 110 182
Razum 216
Razvitak
 razvitak čovječanstva 98
 razvitak filozofije 134
 razvitak nacija 98
 filozofski razvitak 155
 historijski razvitak 97
 mitološki razvitak 165
Realnost 150
 realnost ideje 157
Restauracija 43
Revolucija 99 272 274
 revolucija mirnim putem 277
 revolucija silom 277
 juljska revolucija 95 114
 politička revolucija 277
 socijalna revolucija 277
Romantizam 40
 romantički krug 40
- Sadržaj**
 misaoni sadržaj 149 154
 pozitivni sadržaj 156
 umni sadržaj 150
Samosvijest 149
Sistem
 sistem egzistencije 132
 egzistencijalni sistem 132 156
 Hegelov sistem 56 59 96 133 140
 staleški sistem 98
Sloboda 57
 sloboda štampe 101 225 226 228 271
 istinska sloboda 93
 vječna sloboda 133
Slobodoumlje
 kosmopolitska slobodoumnost 94
Socinijanizam 182
Spoznavanje 150 151
 potencija spoznavanja — vidi pod
 potencija
 zbijsko spoznavanje 151
Stalež
 građanski stalež 68 97 269
 naučni stalež 270
 plemički stalež 68
 seljački stalež 68
 srednji stalež 278
Starohegelovci 108
Stil 53 95
 gotski stil 88
 moderni stil 53 54 91 100
 stari stil 105
Subjekt 156
 misleći subjekt 158
- Sud**
 kritički sud 28
 porotnički sud 227
 pruski sud 228
 vlastelinski sud 97
Sušтина 151
 suština boga 163
 suština potencije 153
Svijest
 fenomenološka svijest 158
 logička svijest 158
 narodna svijest 93
 slobodna svijest 158
Svijet
 intelektualni svijet 149
- Škola** 11 12 13
 Hegelova škola 62 108 139
 historijska škola 98
 historijsko - pravna škola 267 278
 mladohegelovska škola 158
 rajnsko - vestfalska pjesnička škola
 102
 romantička škola 107
Štampa
 sloboda štampe — vidi pod sloboda
- Teizam** 161 163
Teolog
 pozitivni teolozi 160
Teologija 267
 pozitivna teologija 135
 spekulativna teologija 84 182
Teorija
 utopija teorije 98
- Um** 131 133 146 150 151 152
 čisti um 156
 prirodni um 181
 zbijski um 152
- Vlasništvo** 99
Vlast 95
 crkvena vlast 267 268
 svjetovna vlast 267 268
- Zakon** 275
 svjetski zakon 161 162
 zakoni o žitu 279 282 - 283
Zemljoposjed 69 99
- Život**
 državni život 93 96
 duhovni život 103
 javni život 105
 organski život 97

Sadržaj

	<i>Strana</i>
PREDGOVOR	IX
FRIEDRICH ENGELS	
Pisma iz Vupertala (<i>preveo Stanko Bošnjak</i>)	3
Otvoreno pismo dr Runkelu (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>) ...	18
Propovijed Friedricha Wilhelma Krummachera o Knjizi Isusa Navina (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	20
Iz Elberfelda (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	21
Njemačke pučke knjige (<i>Preveo dr Viktor Žmegač</i>) ...	23
Karl Beck (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	33
Retrogradni znaci vremena (<i>Preveo Stanko Bošnjak</i>) ...	38
Platen (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	43
Moderni literarni život (<i>preveo Ivo Runtić</i>) ...	45
Joel Jacoby (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	63
Rekvijem za njemačke plemićke novine (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	66
O Anastasiusu Grünu (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	70
Krajolici (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	71
Bremen. Kazalište. Proslava grafičara. Književnost (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	77
Dvije propovijedi F. W. Krummachera (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	81
Bremen. Racionalizam i pijetizam. Projekt o plovidbi. Kazalište. Manevri (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	83
Siegfriedov zavičaj (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	87
Ernst Moritz Arndt (<i>preveo Stanko Bošnjak</i>)	91
Immermannove »Uspomene« (<i>preveo Stanko Bošnjak</i>) ...	102

	<i>Strana</i>
Bremen. Crkveni spor. Odnos prema književnosti. Muzika.	
Donjonjemačko narječje (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	109
Izlet u Bremerhafen (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>) ...	114
Tamo-amo po Lombardiji (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i> ...	121
Schelling o Hegelu (<i>preveo Stanko Bošnjak</i>)	130
Schelling i objavljenje (<i>preveo Stanko Bošnjak</i>)	139
Schelling—filozof u Kristu ili preobražavanje svjetovne mudrosti u božju mudrost (<i>preveo Stanko Bošnjak</i>) ...	179
Sjevernonjemački i južnonjemački liberalizam (<i>preveo dr Vik- tor Žmegač</i>)	195
Dnevnik jednog hospitanta I (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>) ...	198
Rajnske svečanosti (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	201
Dnevnik jednog hospitanta II (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>) ...	204
Glose i marginalije uz tekstove iz našeg vremena (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	207
Polemika protiv Lea (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	211
Alexander Jung: »Predavanja o modernoj njemačkoj književ- nosti« (<i>preveo Stanko Bošnjak</i>)	214
Slobodoumnost lista »Spenersche Zeitung« (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	225
Ukidanje lista »Criminalistische Zeitung« (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	227
Prilog kritici pruskih zakona o štampi (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	228
Drsko ugrožena, ali čudesno spasena Biblija. Ili: Trijumf vjere (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	237
Pabirci iz Berlina (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	266
F. W. Andreä i »Visoko plemstvo njemačko« (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	267
Friedrich Wilhelm IV, kralj Pruske (<i>preveo Stanko Bošnjak</i>)	268
Englesko shvaćanje unutarnjih kriza (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	274
Unutarnje krize (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	276
Položaj političke stranke (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	280
Položaj radničke klase u Engleskoj (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	282
Zakoni o žitu (<i>preveo dr Viktor Žmegač</i>)	284

PRILOZI

(preveo dr Viktor Žmegač)

	<i>Strana</i>
Rodni list Friedricha Engelsa ...	289
Krsni list Friedricha Engelsa	290
Svjedodžba o završnom razredu gimnazijalca Friedricha Engelsa	291
Karakteristika za jednogodišnjeg dobrovoljca Friedricha Engelsa	293
Beduini	294
Neprijateljima ...	296
Listu »Der Stadtbote«	297
Pronalazak štamparstva	298
Jedno veče	304
U povodu Immermannove smrti	309
Sveta Jelena ...	311
Noćna vožnja	312
Carev sprovod	314

NAPOMENE I REGISTRI

Napomene	319
Literatura	338
Listovi i časopisi ...	350
Registar imena	353
Datumi iz života i rada Friedricha Engelsa (novembar 1820 — de- cembar 1842)	370
Registar pojmova	372

ILUSTRACIJE

Faksimil naslovne strane časopisa »Telegraph für Deutschland«	31
Faksimil naslovne strane brošure »Schelling i objavljenje« ...	137
Faksimil naslovne strane brošure »Schelling — filozof u Kristu«	177
Engelsova karikatura: Rugeov sukob s berlinskim »Slobodnima« između 224-225	
Faksimil naslovne strane brošure »Drsko ugrožena, ali čudesno spasena Biblija. Ili: Trijumf vjere«	235

K. MARX - F. ENGELS

D E L A · tom 2

SEPTEMBAR 1838 — DECEMBAR 1842

Nacrt za korice *Eduard Stepančić*
Tehnički urednik *Borivoje Miladinović*
Korektor *Zaga Popović*

Izdavači
Izdavačko preduzeće Prosveta
Beograd, Dobračina 30
Institut za isučavanje radničkog pokreta
Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

Štampa
Vojno štamparsko preduzeće
Beograd, Mije Kovačevića 5

